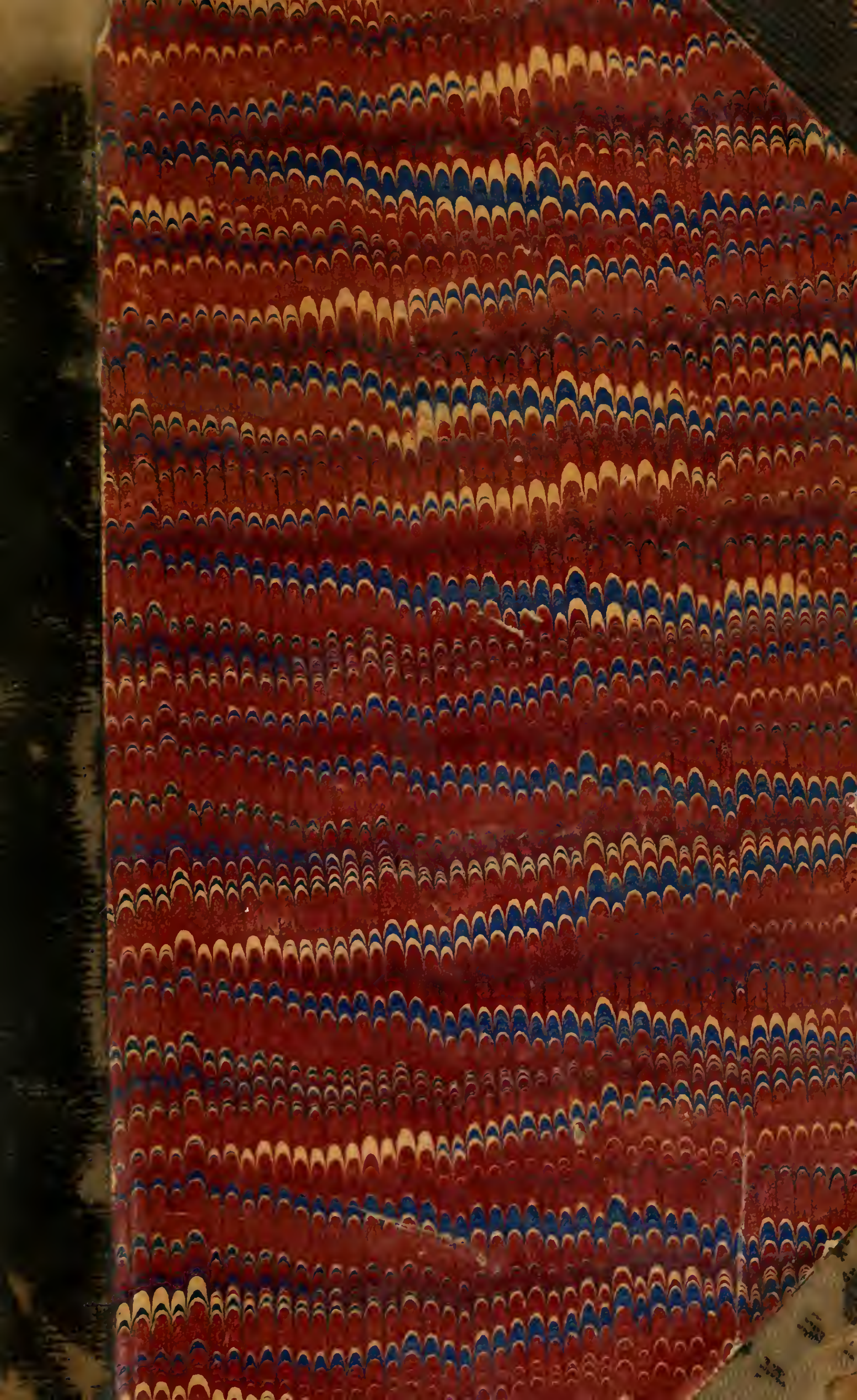

NORDISK TIDSSKRIFT

FOR

FILOLOGI

TREDIE RÆKKE

OTTENDE BIND

KØBENHAVN
GYLDENDALSKE BOGHANDELS FORLAG (F. HEGEL & SØN)
GRÆBES BOGTRYKKERI
1899—1900

Redigeret af:

Karl Hude, adjunkt, dr. phil., København,

under medvirkning af:

M. Cl. Gertz, professor dr. phil., Kbhvn. | Vilh. Thomsen, professor, dr. phil., Kbhvn. | Ludv. F. A. Wimmer, professor, dr. phil., Kbhvn.

S. Bugge, professor, Kristiania. | Johan Vising, professor, Göteborg. | C. M. Zander, professor, Lund.

Bidragydere i dette bind:

Danielsson, O. A., professor, dr. phil. Upsala.
Drachmann, A. B., docent, dr. phil. Kbhvn.
Halling, Axel, cand. mag., Kbhvn.
Hansen, Ad., docent, dr. phil. Kbhvn.
Heegaard, Poul, dr. phil. Kbhvn.
Heiberg, J. L., professor, dr. phil. Kbhvn.
Hidén. K. J., dr. phil. Helsingfors.
Hude, Karl, adjunkt, dr. phil. Kbhvn.
Jessen, E., dr. phil. Kbhvn.
Jónsson, Finnur, professor, dr. phil. Kbhvn.
Jørgensen, C., museumsinspektør, dr. phil. Kbhvn.
Karsten, T. E., docent, dr. phil. Helsingfors.
Nielsen, Julius, cand. mag. Kbhvn.
Nissen, C. A., professor. dr. phil. Kbhvn.
Pedersen, Holger, dr. phil. Kbhvn.
Petersen, P., rektor. Odense.
Rangel Nielsen, G., cand. mag. Kbhvn.
Sandfeld Jensen, Kr., cand. mag. Kbhvn.
Siesbye, O., dr. phil. Kbhvn.
Staaff, Erik, docent, dr. phil. Upsala.
Sørensen, S., dr. phil. Kbhvn.
Thoresen, Valdemar, adjunkt. Randers.
Trojel, E., adjunkt. dr. phil. Kbhvn.
Ussing, J. L., professor emer., dr. phil. et iur. Kbhvn.
Wide, Sam, professor, dr. phil. Upsala.
Zetterstéen, K. V., docent, dr. phil. Lund.

Indhold.

Anmeldelser.

Strøbemærkninger.

Af O. Siesbye.

Efterfølgende bemærkninger slutte sig med hensyn til indholdets beskaffenhed til de bidrag, alle af grammatisk eller lexikalsk art, forfatteren har leveret dels tid efter anden til det filologisk-historiske samfunds årsberetninger, dels under titelen Småting til det 1876 i anledning af Madvigs lærerjubilæum udgivne lykønskningsskrift. Der er ganske vist et og andet i disse bidrag som jeg nu kunde onske at ændre eller fremstille udførligere, også enkelte ting jeg nu helst vilde lade gå ud[1]; men jeg skal her indskrænke mig til nogle små tilföjelser til et stykke og en delvis omarbejdelse og udvidelse af et andet.

1. I årsberetningen for 1860—1874 s. 48 har jeg i anledning af Liv. 31, 27, 6 meddelt nogle steder af latinske forfattere, hvor der om en feltherre udsiges noget som strængt taget gjælder ham i forening med hans tropper (ligesom vi jo også sige, at en feltherre marcherer, slår lejr, angriber fjenden o. lign.), undertiden dog således at noget af det udsagte kun kan forstås om ham alene. Til de anforte steder kan jeg föje Cæs. B. G. 7, 66 (*consedit* om hele hæren, *demonstrat* om Vercingetorix alene), Liv. 2, 11, 9 (*sensit* om Herennius, *concurrit* — *cædit* om hæren), og mærkeligere 10, 34, 5: *consul compositus instructusque mœnibus successit . . .; deinde . . . avidum invadendi deserta mœnia militem detinet.* (Tac. Hist. 4, 34 står *compositus* på samme

---

[1] Således vilde jeg af de i Småting s. 250 anførte steder udelade Cic. in Pis. 24. Der skal nemlig sikkert, som Madvig en aften i forbigående bemærkede i filol.-hist. samfund, skrives: *Seplasia . . . audierat de Decio Magio*; det overleverede pluralis er uforklarligt.

made som her.) Af græske forfattersteder kan jeg anføre Polyb. 1, 49, 6: *Ἀνήχθη (Πόπλιος Κλαύδιος) περὶ μέσας νύκτας λαθὼν τοὺς πολεμίους· καὶ τὰς μὲν ἀρχὰς ἄθρους ἔπλει κτλ.* 2, 33, 4: *Ἀναδόντες οἱ χιλίαρχοι τὰ τῶν τριαρίων δόρατα τῶν κατόπιν ἐφεστώτων ταῖς πρώταις σπείραις, καὶ παραγγείλαντες ἐκ μεταλήψεως τοῖς ξίφεσι χρῆσθαι, συνέβαλον ἐκ παρατάξεως κατὰ πρόσωπον τοῖς Κέλταις.* 3, 65, 5—6 (*προθέμενος* om Scipio alene, *προήει βάδην* om hele hæren, dernæst *τάξας* om Hannibal alene, *ἀπήντα* om hele hæren, men så igjen *ἡτοιμάκει* kun om Hannibal). (Plut. Eumen. 5, 3 *ἄθρους* som i det först anførte sted af Polybios.) — Af moderne litteratur kan jeg meddele to unægtelig noget bizarre steder hos Heinrich v. Kleist: «Da dieser Kriegsmann sich in mehrere Abtheilungen auflösete . . ., ward er auf vereinzelten Punkten angegriffen», og: «Inzwischen war Kohlhaas auf hundert und neun Köpfe herangewachsen» (Schriften 1826, 3 s. 34 og 38).

2. (Småting Nr. 7 omarbejdet.) Hor. Epist. 1, 1. 38—39 interpungeres vist almindeligt således:

Invidus, iracundus, iners, vinosus, amator,[1]
Nemo adeo ferus est, ut non mitescere possit.

Derimod har Lembcke udeladt komma efter *amator* og forklarer ordene saaledes: «*nemo invidus* cet. *adeo ferus est*». Hans opfattelse er så regelret i grammatisk henseende, at den ikke behøver noget forsvar; den almindelige forekommer mig langt livligere («den misundelige, den vredagtige, den dorske, drankeren, den lidenskabelige elsker, kort sagt ingen —»), men har rigtignok den vanskelighed, at en række positive bestemmelser skal sammenfattes i et *nemo*. Alligevel tror jeg, at denne opfattelse er den rigtige, om jeg end ikke kan anføre noget ganske lignende sted af den latinske litteratur til bestyrkelse, men det behøves også næppe; overgangen i forestillingen fra alt til dets diametrale modsætning kommer næsten af sig selv og har intet stødende ved sig.[2] Nogen

[1] For komma står i nogle udgaver kolon, i en del ældre hemikolon, naturligvis med samme betydning.

[2] Det sted jeg tidligere havde anført af Sen. de tranq. an. 11, 6 er skrevet anderledes, og vist rigtigere, i Gertz's udgave, og har følgelig ingen beviskraft. Exempler af dansk litteratur vil man finde i Mikkelsens störste

lighed har følgende vers af Terents (Heaut. 4, 1, 30 = 630): *Melius pejus, prosit obsit, nil vident nisi quod lubet.* Ikke sjeldent er det som bekjendt, at der på græsk og latin sættes et negativt pronomen i apposition til et foregående positivt ord, som når Herodot skriver (9, 40): *Δύο ἡμέρας διέτριψαν, οὐδέτεροι βουλόμενοι μάχης ἄρξαι*, d. e. *ἀμφότεροι οὐ βουλόμενοι*, og med forandret ordstilling og det positive led underforstået (1, 76): *Πεσόντων ἀμφοτέρων πολλῶν τέλος οὐδέτεροι νικήσαντες διέστησαν*, eller Thukydid (7, 38): *Πειράσαντες ἀλλήλων καὶ οὐδέτεροι δυνάμενοι ἄξιόν τι λόγου παραλαβεῖν . . . διεκρίθησαν*, (jfr. 2, 53, 4), eller Xenophon (Hell. 4, 4, 12): *Τὸ ἐγχειρισθῆναι αὐτοῖς πολεμίων πλῆθος πεφοβημένον . . . ἐπὶ τὸ μάχεσθαι οὐδένα τρεπόμενον, εἰς δὲ τὸ ἀπόλλυσθαι πάντας πάντα ὑπηρετοῦντας, πῶς οὐκ ἄν τις θεῖον ἡγήσαιτο;*, hvor *οὐδένα* og *πάντας* ganske broderligt slutte sig som apposition til samme *πλῆθος*, ligesom *ἕκαστοι* og *οὐδείς* i følgende sted hos Demosthenes (9, 33): *Ταῦθ' ὁρῶντες οἱ Ἕλληνες ἀνέχονται . . .. εὐχόμενοι μὲν μὴ καθ' ἑαυτοὺς ἕκαστοι γενέσθαι, κωλύειν δ' οὐδεὶς ἐπιχειρῶν.* Jfr. Xen. Hell. 7, 5, 27: *νενικηκέναι φάσκοντες ἑκάτεροι οὔτε χώρᾳ οὔτε πόλει οὔτε ἀρχῇ οὐδέτεροι οὐδὲν πλέον ἔχοντες ἐφάνησαν ἢ πρὶν τὴν μάχην γενέσθαι*, hvor *οὐδέτεροι* er helt overflødigt. Noget ejendommeligt har følgende sted af Platons Phileb. p. 19 B formedelst den (nødvendigt) tilföjede partitive genitiv: *Μὴ δυνάμενοι τοῦτο . . . δρᾶν . . . οὐδεὶς εἰς οὐδὲν οὐδενὸς ἂν ἡμῶν οὐδέποτε γένοιτο ἄξιος*, og på en anden måde Dem. 22, 60: *Εἰσέπραξε Λεπτίνην τριάκοντα δραχμὰς καὶ Θεόξενον δραχμὰς ἑβδομήκοντα . . . σχεδὸν δὲ πάντας οὓς εἰσέπραξε . . . οὐκ οἶδ' εἴ τινα ὑπὲρ μνᾶν ὀφείλοντα*, hvor de fremhævede ord jo i betydning ere = *οὐδένα*. Lignende steder hos latinske forfattere ere Liv. 2, 6, 9: *Infestis animis concurrerunt, neuter sui protegendi corporis memor*, 34, 44, 4: *Tres omnino senatores, neminem curuli honore usum, prœterierunt*, 40, 30, 9: *Pone castra utrique pabulatum et lignatum ibant, neutri*

---

danske sproglære § 184, 3 b *β*, hvor også et sted af Goethe er anført. Når jeg tidligere også havde citeret et sted af George Sand, hvor *rien ne* fulgte afsluttende efter tre positive led (jfr. af A. de Musset: *Plumes, dentelles, rubans, diamants, rien ne fut épargné*), må det bemærkes, at ejendommeligheden i stillingen af *ne* efter *rien* gjör nogen forandring med hensyn til forbindelsens art.

alteros impedientes; Dial. de Orat. 8: *Sine commendatione natalium, sine substantia facultatum, neuter moribus egregius, alter habitu quoque corporis contemptus, per multos jam annos potentissimi sunt civitatis*; Tac. Hist. 1, 74: *Quasi rixantes stupra et flagitia in vicem objectavere, neuter falso*, og med en lille variation 4, 2: *Ceteri in custodiam conditi, nihil quisquam locutus indignum*, d. e. *nemo quidquam locutus*. — Noget besynderligere er det når der til et negativt subject föjes en positiv apposition, som når Thukydid skriver (2, 53, 3): *Τὸ προταλαιπωρεῖν τῷ δόξαντι καλῷ οὐδεὶς πρόθυμος ἦν, ἄδηλον νομίζων εἰ πρὶν ἐπ' αὐτὸ ἐλθεῖν διαφθαρήσεται*, d. e. *ἄδηλον γὰρ πᾶς τις ἐνόμιζεν*, og (8, 66): *ἀντέλεγε οὐδεὶς τῶν ἄλλων, δεδιὼς ὁρῶν πολὺ τὸ ξυνεστηκός*[1], eller Xenophon (Hell. 2, 2, 3): *Οὐδεὶς ἐκοιμήθη, οὐ μόνον τοὺς ἀπολωλότας πενθοῦντες, ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον αὐτοὶ ἑαυτούς*, eller Æschines (2, 97): *Οὐδεὶς αὐτῷ συσσιτεῖν ἤθελεν . . ., ὁρῶντες αὐτὸν . . . αὐτοῖς ἐπιβεβουλευκότα.* Lignende steder hos senere forfattere vil man finde i Plutarchs Cæsar 35, 2 og hos Sextus Empir. p. 402 v. 25—27 ed. Bekker; i et replikskifte i et hos Athenæos p. 418 C opbevaret sted af en komediedigter: *Τῶν Φαρσαλίων ἥκει τις, ἵνα καὶ τὰς τραπέζας καταφάγῃ; — Οὐδεὶς πάρεστιν. — Εὖ γε δρῶντες.*[2] I Platons Större Hippias p. 300 B: *Καὶ πῶς ἂν εἴη τοῦτο, μηδετέρας πεπονθυίας τι τῶν ὄντων ὁτιοῦν ἔπειτα τοῦτο τὸ πάθος, ὃ μηδετέρα πέπονθεν, ἀμφοτέρας πεπονθέναι* kunde det negative led, der nu står som subject, være udtrykt i form af en absolut genitiv, mens dette i de ovenfor anforte steder (undtagen det sidste) er tilfældet med det positive led, men fremstillingen vilde have tabt i livlighed.

[1] En ydre lighed med disse steder har 4, 10: *Μηδεὶς ὑμῶν ἐν τῇ τοιᾷδε ἀνάγκῃ ξυνετὸς βουλέσθω δοκεῖν εἶναι, ἐκλογιζόμενος ἅπαν τὸ περιεστὸς ἡμᾶς δεινόν*, hvor også participiet er at forstå negativt, idet meningen er: *μηδεὶς ἐκλογιζέσθω . . . δεινὸν καὶ διὰ τοῦτο . . . ξυνετὸς βουλέσθω δοκεῖν εἶναι.*

[2] I grammatisk henseende er den her omtalte apposition ganske vist at sammenstille med de af Madvig gr. ordföjn. § 5 (jfr. § 176 e) og lat. sprogl. § 217 anm. 1 omtalte former, og således har også Krüger behandlet den gr. sprachl. § 58, 4 a. 5 (jfr. § 56, 9 a. 1), men i lexikalsk henseende hænger den sammen med det i stedet hos Horats fremtrædende fænomen (Nogle af de exempler jeg har anfort findes også hos Krüger.)

Med den i Madvigs græske ordföjningslære § 213 og latinske sproglære § 462 b omtalte sprogbrug vil man finde den her omtalte med den nærbeslægtede combineret i Xenophons skrift *περὶ πόρων* 4, 4: *Οἱ κεκτημένοι ἐν τοῖς μετάλλοις ἀνδράποδα οὐδεὶς τοῦ πλήθους ἀφαιρεῖ, ἀλλ' ἀεὶ* (nl. *ἕκαστος*) *προσκτᾶται ὁπόσα ἂν πλεῖστα δύνηται*, og ligeledes Tac. Hist. 2, 52: *Trepidi et utrimque anxii coeunt, nemo privatim expedito consilio, inter multos (unusquisque) societate culpæ tutior.* og 4, 13: *Longus deditorum ordo per urbem incessit, nemo supplici vultu, sed (omnes) tristes et truces.* Af lignende art, kun at det positive led er udeladt, men let kan suppleres, er folgende hos Gellius (7 = 6, 9) opbevarede sted af den gamle historieskriver Piso: *Adulescentes ibi complures nobiles sedebant; hi contempnentes eum assurgere ei nemo voluit* (nl. de bleve alle siddende). Når hos Varro (R. R. 2, 4, 2) Tremellius Scrofa, efter at have fortalt, at hans bedstefader var den förste af den familie der fik det ejendommelige øgenavn, dernæst fortsætter således: *Itaque proavus ac superiores de Tremelliis nemo appellatus Scrofa*, gjör tilföjelsen *proavus ac* den i det foregående exempel fremtrædende anakoluthi stærkere. Mens der overhovedet i en del af de hidtil anforte steder kan siges at være en anakoluthi tilstede, er der andre hvor den grammatiske forbindelse tilsyneladende er ganske jevn og regelmæssig, mens det ved nærmere betragtning viser sig, at der egentlig först kommer mening i stedet ved en underforståelse (ikke just en udeladelse af noget). Når således Lucrets (2, 1038) skriver: *Quam tibi jam nemo fessus satiate videndi Suspicere in cæli dignatur lucida templa!*, er meningen jo tydeligt nok, at fordi alle har seet sig mætte paa himlen, er der nu ingen mere der værdiger den et öjekast. (Den i grammatisk henseende mulige opfattelse: Ingen som har seet sig mæt — værdiger —, forbyder sammenhængen.) Paa lignende made siger Ovid (Trist. 3, 2, 25): *Cur . . . totiens minata Obruit infelix nulla procella caput?*, d. e. Hvorfor har, skjönt samange ulykkessvangre storme truede dermed, dog ingen af dem knust mig? Hermed kan sammenstilles den af Livius (28, 43, 11) brugte vending, idet han lader P. Cornelius Scipio sige: *cum quæsitus ad id bellum imperator*

nemo se ostenderet = man søgte efter en der kunde være feltherre, men af alle dem man tænkte på var der ingen der viste sig.[1] Når Tacitus (Germ. 39) fortæller om den ærbødighed hvormed Sveverne dyrkede en hellig lund: *Nemo nisi vinculis ligatus ingreditur, ut minor et potestatem numinis præ se ferens*, kunde det i helt igjennem positiv form hedde: *Quisquis ingreditur, vinculis ligatus ingreditur, ut minor* cet. På lignende måde, kun uden *ut* skriver Seneca (de ira 3, 5, 8): *Nulla magnum animum injuria ad sensum sui adducit, fragilior eo quod petit.* (Også det ovenfor anførte sted af Tac. Hist. 2, 52 er måske snarere at henføre hertil.) Synderligt forskjelligt herfra er det heller ikke når der, efter en sætning hvori der findes en comparativ, følgér et relativt pronomen som henviser til et ikke tilföjet andet sammenligningsled, f. e. hos Cicero Epist. ad Famm. 6, 20, 2: *Loco opportuniore nullo esse potuisti, ex quo te, quocumque opus erit, facillime et expeditissime conferas*; jfr. pro Cluent. 111, Phil. 6, 17; Sen. de ira 1, 11, 1; alle disse steder indeholder den relative sætning en begrundelse, og den ældre Plinius har da også (33, 61) tilföjet en causalpartikel: *Nec aliud laxius dilatatur aut numerosius dividitur* (nl. *quam aurum*), *utpote cujus unciæ in septingenas, quinquagenas pluresque bratteas quaternum utroque digitorum spargantur.*[2] En tilsvarende sprogbrug på græsk findes f. e. Andok. 1, 23: *Λόγον ἀνοσιώτερον καὶ ἀπιστότερον οὐδένας πώποτ' ἐγὼ εἰπόντας οἶδα, οἳ τοῦτο μόνον ἡγήσαντο δεῖν, τολμῆσαι κατηγορῆσαι.* Jfr. Antiph. 6, 47, Lys. 13, 77, Isokr. 19, 34; slgn. Madv. gr. ordföjningsl. § 195 c.

Et mærkeligt sted, hvorved jeg ved at i det mindste een kundskabsrig filolog og dygtig skolemand har stodt an, findes i Ciceros tale for Milo § 28: *Obviam fit ei Clodius, expe-*

---

[1] Med den bekjendte brug af *nullus* i sætninger som *Sextus ab armis nullus discedit* har dette kun en ydre lighed. (Med hensyn til Liv. 22, 17, 6 må det være nok at henvise til Fabris anmærkning.)

[2] Et skridt videre er Curtius gået når han (5, 4 = 13, 8) ved at omtale floden Medus siger: *gignendæ herbæ non alius est aptior, quidquid alluit floribus vestiens*; de sidste ord repræsentere en relativ sætning, vel snarest indledet med et *utpote* el. lign., henført ikke til *non alius*, men til *quam ille*.

ditus, in equo, nulla reda, nullis impedimentis, nullis Græcis comitibus, ut solebat. At meningen er den, at Clodius mod sin sædvane ikke sad på en vogn, ikke førte bagage, og ingen græske ledsagere havde, kan der jo ingen tvivl være om, og det siges udtrykkeligt i § 51; man kunde altså for *ut* vente *contra atque*, så meget mere som Cicero lige bagefter siger: *sine uxore, quod numquam fere.* Men til at tvivle om overleveringens rigtighed tror jeg ikke at der er nogen grund, selv om jeg ikke kan påvise noget lignende exempel.

Som fuldstændig unöjagtig skrevet må jeg betragte følgende sted hos Livius (29, 35, 2): *Duos eodem nomine Carthaginiensium duces duobus equestribus præliis interfectos, non omnes auctores sunt, veriti, credo, ne falleret bis relata eadem res*; det er tydeligt, at de forfattere der vare bange for at deres kilde, uden at vide af det, havde fortalt det samme to gange ikke ere dem som har fortalt om to slag og to faldne feltherrer, men netop dem der kun har fortalt om een begivenhed. Indsætter man for *non omnes* det dermed enstydige *nonnulli (plerique?) tantum*, vil uregelmæssigheden springe i öjnene, mens nu det negative udtryk dækker, som tit, over den.

Jeg er efterhånden kommen langt bort fra mit udgangspunkt, og skal nu slutte med at anføre et sted der på en måde danner et modstykke til stedet hos Horats. Mens nemlig her, hvis min opfattelse er rigtig, en række positive led afsluttes negativt, bliver i Sallusts Epistula Mithridatis § 17 et negativt led opløst i en række positive. *An ignoras Romanos, postquam ad occidentem pergentibus finem Oceanus fecit, arma huc convortisse, neque quidquam a principio nisi raptum habere, domum, conjuges, agros, imperium?*[1]

---

[1] Til nogle af de her behandlede fænomener vil man kunne finde paralleler også hos moderne forfattere. Hos Goethe hedder det således i Hermann und Dorothea (Euterpe henimod slutningen): «Unbewegt und stolz will keiner dem andern sich nähern», og i Faust (v. 8672 i Erich Schmidts udgave): «Kein Magd erschien mir, keine Schaffnerin, Die jeden Fremden freundlich sonst begrüssenden.» Et exempel af Uffe hin Spage er anført i Mikkelsens sproglære § 184, 2 Anm. 1.

3 (jfr. ovfr. S. 5 lin. 1 fg.) a. Efter at Cicero i talen for skuespilleren Roscius har udviklet forskjellen mellem den omhyggelig førte regnskabsbog og den blotte kladde, drager han (§ 7) følgende slutning: *Itaque adversaria in judicium protulit nemo; codicem protulit, tabulas recitavit.* Det er tydeligt, at subjectet til de to sidste led her ikke er *nemo*, men et positivt ord; men det kan heller ikke være *omnes* i dette ords fulde betydning, eftersom jo ikke alle har været i det tilfælde at måtte fremlægge deres regnskabsbøger; det må være noget sådant som: *quicumque quid protulit.* Heller ikke i et hos Ammianus Marcellinus opbevaret fragment af Cicero (se Baiters og Halms udgave vol. 4 p. 842): *Pecunia corrumpere pudentem* (sål. Hirschfeld, hdskr. *prudentem*) *nemo potest, dicendo potest* kan subjectet til det sidste led være det altomfattende positive modsætningsord til *nemo*, da jo ingenlunde alle har den til at bestikke en samvittighedsfuld dommer fornødne tungedygtighed; det er snarere *aliquis*. Andre steder er det igjen *quisquam* der må underforstås, som Tusc. 5, 100: *vitæ, in qua sapiens nemo efficietur umquam, moderatus vero multo minus*; jfr. Vatin. Epp. ad Famm. 5, 10 a, 1: *De Dionysio tuo adhuc nihil extrico, et eo minus, quod* cet.[1]; Sen. ad Marc. 16, 5 — Hyppigst vil det dog vel være, at der af *nemo* (eller et dermed enstydigt *quis*, se Sen. Ep. 86, 6) underforstås *omnes*, og i analogi hermed *uterque* af *neuter*; se Quint. 2, 17, 27: *Neutrum est turpe, cum ex bona ratione proficiscitur*; jfr. Cic. Phil. 11, 16: *Duæ dictæ sunt sententiæ, quarum neutram probo: alteram, quia semper, nisi cum est necesse, periculosam arbitror, alteram, quia alienam his temporibus existimo*, hvor der til det i *neutram* skjulte *utramque* slutter sig to parallele delingsled i apposition (*neutram probo = utramque improbo*).[2]

[1] Kunde Vatinius ogsaa have skrevet *et eo magis*? Liv. 21, 22, 1 står *Neque Hispaniam neglegendam ratus, atque id eo minus, quod* cet., men Cæs. B. G. 1, 47: *Colloquendi Cæsari causa visa non est, et eo magis, quod* —.

[2] Et personligt, possessivt, eller relativt pronomen der formelt slutter sig til et negativt (ingen, niemand, *nemo*, οὐδείς o. s. v.) hører jo, som det med hensyn til dansk sprogbrug er bemærket af Mikkelsen (§ 184, 2 a), i virkeligheden til det i det negative indeholdte positive; men medens hos os et saledes brugt personligt pronomen er tonløst, kan man på latin

b. Som bekjendt underforstås også af et negativt verbum det tilsvarende positive. Nogle hårdere forbindelser af denne art har Madvig påvist i anmærkningen til Cic. de Finn. 2, 25; til de anførte steder kunde föjes Sen. de const. sap. 3, 2: *Si negas (sapientem) accepturum injuriam, id est neminem illi tentaturum facere, . . . Stoicus fio.* På en ejendommelig måde har Livius (27. 5, 15) ladet det led hvor det positive verbum skal underforstås gå forud for det negative: *Consul in Sicilia se . . . dictatorem dicturum esse ajebat, patres extra Romanum agrum (eum autem Italia terminari) negabant dictatorem dici posse.* — Til de i Madvigs lat. sprogl. § 462 b anførte verber kan föjes *veto*, hvoraf *impero* eller *jubeo* underforstås Cic. de Legg. 2, 67, Liv. 27, 10, 10, Plin. H. N. 25, 61; ligesom *sino* af *prohibeo* Svet. Domit. 7.

Det förste led er ikke altid et enkelt negativt verbum, men kan bestå af nægtelsespartiklen og et positivt, f. e. Sen. de benef. 1, 1, 10: *Turpe est non reddere, si licet.* Undertiden er det så ikke selve det brugte verbum der skal underforstås, men et andet der danner modsætning til hele det förste led. Således skriver ikke blot Lucrets (6, 703 fgg.): *Sunt aliquot quoque res quarum unam dicere causam Non satis est, verum plures* (nl. *dicere oportet* el. *convenit*), men også i jævn prosa Celsus (3, 5 pag. 84, 28 Daremb.): *Neque satis est ipsas tantum febres medicum intueri, sed etiam totius corporis habitum.* Ter. Andr. 624 underforstås,

---

i dette tilfælde finde *is* tilföjet som subject (i andre tilfælde kan det jo ikke undværes), ja endog *ille*; se Ter. Andr. 330—331: *Neutiquam officium liberi esse hominis puto, quom is nil mereat, postulare id gratiæ adponi sibi*; jfr. Cæs. B. G. 7, 20 (*nulli — is*). Sen. de benef. 3, 28, 3: *Neminem despexeris, etiamsi circa illum obsoleta sunt nomina*, ligl. 4, 11, 2: *Nulli prosum, nisi ut in vicem ille mihi prosit.* — At der også på dansk af ingen kan underforstås enhver el. alle er bekjendt; et Skridt videre er Goldschmidt gået vel at skrive (Hjemløs 2 s. 521): «Det er vel Faa givet, at naar Haaret graaner og Huden rynkes, blive de som Horats til Svaner og flyve syngende bort, i let Flugt hen over den mørke Cocytus, ind i Elysiums «Gefilde». Tvertimod blive de (d. e. de Fleste) til elendige Stakler, der vakle mellem Himmerig og Helvede» osv., og Ravnen s 458): «Meget Faa have kraftig Phantasi nok til af egen Magt at tilveiebringe baade Grund, Materialier og Bygning; de opføre Bygningen paa egen Grund.»

som Ruhnken har bemærket, *jubet* el. *monet* af *haud sinit*, men i förste led: *Hoc tempus præcavere mihi me, haud te ulcisci sinit.*[1] — Også på græsk kan samme fænomen findes. Matthiä har (Ausführl. Griech. Gramm.[3] § 634, 3) anfort Iliad. 5, 819 og Her. 7, 104 som exempler paa *κελεύω* som modsætningsled underforstået af *οὐκ ἐῶ* (ligl. Her. 7, 143 og Xen. Hell. 5, 1, 21); på samme måde underforstås et *χρή* af *οὐκ ἔξεστιν* Soph. Oed. Tyr. 819, Oed. Kolon. 1404, af *οὐκ ἐνδέχεται* Thuk. 1, 142 slutn., et *ἀναγκάζομαι* af *οὐ δύναμαι* Pl. Gorg. 486 B, et *ἐῶμαι* af *οὐκ ἀναγκάζομαι* Krit. 52 E. (Om underforståelse af *χρή* ved et ikke adversativt, men disjunctivt tilföjet led, f. e. Isokr. 19, 27 af *οὐχ οἷόν τε*, Pl. Phædr. 245 E af *οὐ δυνατόν*, Gorg. 520 B af *οὐκ ἐγχωρεῖ*, se Madvig gr. ordf. § 186 anm.)

c. På underforståelse af *ut* fra *ne* i et ved en copulativ conjunction tilknyttet led har Madvig på det ovenfor angivne sted i lat. sprogl. anfort et exempel hvor begge led har samme subject; et hvor det andet led har et nyt subject findes Liv. 32, 35, 5: *Eam opinionem affirmavit petendo, ut, summotis aliis, ne tempus altercando tereretur et aliqui finis rei imponi posset, cum ipso imperatore Romano liceret sibi colloqui.* Men det kan også være tilfældet (og måske er det endda det hyppigste), at begge led skal opfattes negativt; der opstår således, om man vil, en tvetydighed, som dog naturligvis hæves ved sammenhængen. En bemærkning herom og et exempel af denne art har dr. Drachmann anfort i den nye udgave af Madvigs lat. ordföjningslære i § 459 anm. 2; jeg skal föje et par andre til. Cic. Verr. 3, 129: *Ne reliquas spes turbetis atque omnes provincias evertatis, id providete, ne* cet.; in Vatin. 26: *(Respondeto,) fregerisne cervices Vettio, ne quod indicium corrupti judicii exstaret ejusque sceleris in te ipsum quæstio flagitaretur* (og der saa skulde fordres —); Cæs. B. G. 3, 11: *P. Crassum . . . in Aquitaniam proficisci jubet, ne ex his nationibus auxilia in Galliam mittantur ac* (hvilket vilde have til folge at)

---

[1] Ganske ejendommelig (enestående?) er underforståelsen af et negativt verbum fra et foregående positivt Liv. 4, 29, 6: *Nec libet credere, et licet in variis opinionibus.*

tantæ nationes conjungantur. Liv. 23, 12, 12: *Vereor, ne hæc lætitia luxuriet nobis ac vana evadat.* Med meget kort mellemrum har Tacitus Ann. 1, 77 brugt *ne — et* således at der skal underforstås *ut*, men 1, 79 *ne — que* således at negtelsen hører til begge led. På dette sted, som overhovedet hvor det sidste led fremtræder som følge af det förste, vilde *neve* vel slet ikke være på sin plads. Jfr. Joh. Müllers Beiträge zur Kritik und Erklärung des Tacitus (en bog jeg i det hele vil henlede opmærksomheden på) 4 s. 18 fgg.[1]

Også på græsk bruges *μή . . . καί* ikke sjelden således at begge led skal opfattes negativt; se f. e. Theogn. 507: *Δέδοικα μή τι μάταιον ἔρξω θωρηχθεὶς καὶ* (og saa) *μέγ' ὄνειδος ἔχω.* Eur. Iph. Aul. 1372: *Σὲ τοῦθ' ὁρᾶν χρή, μὴ διαβληθῇς στρατῷ καὶ* (og følgelig) *πλέον πράξωμεν οὐδέν.* Her. 6, 9: *Καταρρώδησαν μὴ οὐ δυνατοὶ γένωνται ὑπερβαλέσθαι καὶ οὕτω οὔτε τὴν Μίλητον οἷοί τε ὦσι ἐξελεῖν . . . πρός τε Δαρείου κινδυνεύσωσι κακόν τι λαβεῖν* (jfr. 8, 6, hvor der står *τε*). Pl. Krit. 44 E: *Ἆρα μὴ προμηθεῖ . . . μὴ οἱ συκοφάνται ἡμῖν πράγματα παρέχωσι . . . καὶ ἀναγκασθῶμεν τὴν οὐσίαν ἀποβαλεῖν.* Euthyd. 275 B: *Φοβούμεθα περὶ αὐτῷ, μή τις φθῇ ἡμᾶς ἐπ' ἄλλο τι ἐπιτήδευμα τρέψας τὴν διάνοιαν καὶ διαφθείρῃ.* En særlig interesse frembyder Soph. Phil. 12 fgg.: *Ἀκμὴ γὰρ οὐ μακρῶν ἡμῖν λόγων, μὴ καὶ μάθῃ μ' ἥκοντα κἀκχέω τὸ πᾶν σόφισμα,* hvor det förste *καί*, som også ellers i en hensigtssætning, vel egentlig betegner overensstemmelsen mellem det i denne og det i hovedsætningen udsagte, men for os er vanskeligt at gjengive[2], mens det andet står på den af mig omtalte

[1] Liv. 3, 16, 2: *(Patres,) ne Vejentium neu Sabinorum id consilium esset, timere, et, cum tantum in urbe hostium esset, mox Sabinæ Etruscæque legiones ex composito adessent* synes udeladelsen af *ne* efter *et* påfaldende; noget andet exempel netop med hensyn til *ne* kan jeg ikke påvise; men ved samme sætningsstilling har Livius undladt at gjentage *ut* 5, 24, 11; 28, 22, 3; 32, 33, 8; 36, 2, 15; 45, 36, 9 (på en noget nuanceret måde 3. 58, 5). Af andre forfattere kan anføres Ter. Andr. 22 Ov. Met. 11, 565 og 581. Når jeg af Cicero kun har optegnet Epp. ad Famm. 9, 11, 2 og 15, 4, 6, er det måske ikke helt tilfældigt; tilmed kunde jo begge steder *ut* helt være udeladt.

[2] Denne brug, der er omtalt bl. a. af Krüger i Gr. Sprachl. § 69, 32, A. 17, er navnlig hyppig hos Platon; den findes f. e. i Apol. p. 22 A, hvad enten man vil følge håndskrifternes text eller den af Madvig i Adv.

made. (Kan overhovedet *μὴ — καί* stå saledes, at negtelsen kun gjælder det förste led og der i det andet skal underforstås *ἵνα*?)

4. Til de af dr. Hude i 6te bind s. 155 flg. og 7de bind s. 124 anforte exempler på sætningsassimilation kan jeg föje adskillige, af græsk litteratur dog kun to. Det ene findes i Platons Stat p. 466 E, hvor det udvikles hvilken opgave kvinderne skal have som deltagende i krigsforelse: *Κοινῇ στρατεύσονται, καὶ πρός γε ἄξουσι τῶν παίδων εἰς τὸν πόλεμον ὅσοι ἁδροί, ἵν' ὥσπερ οἱ τῶν ἄλλων δημιουργῶν θεῶνται ταῦτα ἃ τελεωθέντας δεήσει δημιουργεῖν· πρὸς δὲ τῇ θέᾳ διακονεῖν καὶ ὑπηρετεῖν πάντα τὰ περὶ τὸν πόλεμον, καὶ θεραπεύειν πατέρας τε καὶ μητέρας.* Stallbaum har rigtigt bemærket, at sammenhængen fordrede *διακονῶσι καὶ ὑπηρετῶσι καὶ θεραπεύωσι,* og at infinitiverne ere fremkomne under påvirkning af *δημιουργεῖν*. Det andet sted er meget kort; det findes i nogle hos Polybios 31, 21 opbevarede vers og lyder således: *Τόλμα τι, κινδύνευε, πρᾶττ', ἀποτύγχανε, Ἐπίτυχε· πάντα μᾶλλον ἢ σαυτὸν πρόου.* Meningen er jo tydeligt nok, at man ikke skal give sig selv til pris, og den almindelige form til at betegne dette vilde vel være: *πάντα ὥστε μὴ* (eller *πρὶν*) *σαυτὸν προέσθαι.* På latin vilde man sige: *Omnia potius quam ipse te prodas.* I oratio obliqua vilde en regelret udtryksmåde så være: *Promitto me omnia potius facturum, quam ipse me prodam,* men man kunde også sige: *Promitto me omnia potius facturum, quam me ipsum proditurum,* og på samme måde vilde, hvis der i förste led havde stået gerundiv, dette også kunne sættes i andet; se Madv. Opusc. Acad.[2] p. 744; til de anforte steder kan föjes Cic. Verr. 1, 81, ad Att. 7, 6, 2, Brut. 314. Vi har da her en hel række steder af samme art analoge med det af dr. Hude sidst anførte. Når Cicero i

---

Crit. 1 p. 368 foreslåede ændring. Med hensyn til *καί* skriver Madvig: «*Sed residet scrupulus in καί, quod aptum non est*»; i Zeitschrift für österreichische Gymnasien 23 s. 512—513 har Vahlen anfort en række af exempler fra Platon, for at vise at Madvigs betænkelighed var ugrundet. Tidsskriftets læsere vil det uden tvivl glæde at læse følgende udtalelse af den udmærkede lærde: «Madvig verbreitet mit der nicht gewagten und sprachlich richtigen Besserung an Stelle der bisherigen Quälerei der Erklärung wohlthuende Klarheit.»

talen for Milo § 84 siger, at den tilværelsen gjennemtrængende *vis* havde indgivet Clodius den tanke, *ut vi irritare ferroque lacessere fortissimum virum auderet vinceretur-que ab eo, quem si vicisset, habiturus esset impunitatem et licentiam sempiternam*, kan det jo ikke have været Clodius's hensigt at blive besejret af Milo; men netop fordi tanken siges at være ham indgivet af en höjere magt, der så at dette måtte blive følgen af hans vovestykke, bliver, som også Halm har bemærket, tilknytningen i samme modus forklarlig. Også hos Livius findes der steder hvor der til en med *ut* indledet bisætning föjes noget nyt, der vel står i forbindelse med dens indhold, men dog snarere burde være fremtrådt som en selvstændig sætning. Næsten umærkelig er uregelmæssigheden 9, 13, 9—10 og 9, 43, 4, andre steder er fortsættelsen i conjunctiv mere besynderlig, således 2, 59, 3, hvor der er fortalt, at den mod sin feltherre oprørske hær efter at være ført mod Volskerne greb flugten, og ikke standsede før den saa fjenden plante sine faner på voldene og nedhugge bagtropperne: *Tum expressa vis ad pugnandum, ut victor jam a vallo summoveretur hostis, satis tamen appareret, capi tantum castra militem Romanum noluisse, alia gaudere sua clade atque ignominia*, hvor Møller rigtigt har oversat *satis tamen appareret* osv. som en hovedsætning. I 33te bog kap. 16 fortælles det, at a. 197 to Korkyræere, som havde virket for et forbund med Romerne, bleve domfældte, fordi stemningen overvejende var for at holde fast ved den tidligere forbindelse med Makedonerne. Det lykkedes dem imidlertid at få adgang til en folkeforsamling, hvor de först gjendrev de mod dem rettede beskyldninger, og tilsidst *ultro aliquid etiam queri et castigare iniquitatem simul in se crudelitatemque ausi ita affecerunt animos, ut omnia, quæ in eos decreta erant, frequentes tollerent, neque eo minus redeundum in societatem Philippi abnuendamque Romanorum amicitiam censerent.* Det er indlysende, at bestemmelsen om at holde fast ved kongen og forkaste et forbund med Romerne ikke kan have været følgen af de domfældtes tale efter den beskaffenhed der tillægges denne. Man kunde måske antage at conjunctiven *censerent* her beroede på en afskriverfejl og at Livius havde skrevet *censuerunt*; men en

tilsvarende textændring vilde være aldeles utilstedelig på det sted jeg nu skal anføre. I 8de bog kap. 7 hedder det at T. Manlius' soldater, da han havde udtalt dødsdom over sin sön, i begyndelsen stod målløse, men da henrettelsen havde fundet sted, *tam libero conquestu coortæ voces sunt, ut neque lamentis neque exsecrationibus parceretur, spoliisque contectum juvenis corpus, quantum militaribus funus ullum concelebrari potest, structo extra vallum rogo cremaretur, Manlianaque imperia non in præsentia modo horrenda, sed exempli etiam tristis in posterum essent.* Stærkest, igrunden meningsløst, træder en sådan ud over den rette grænse anbragt conjunctiv frem 1, 43, 11, hvorom jeg ikke finder det fornødent at udtale mig, da jeg kan henvise til Wesenbergs bemærkning i dette tidsskrifts förste rækkes 9de bind s. 7.[1]

5. At Madvig medrette har skjelnet mellem en infinitiv föjet som complement til objectet for visse verber (*jubeo, sino, veto, prohibeo te abire*) og accusativ med infinitiv ved de samme verber (*jubeo, sino, veto, prohibeo te interfici*), kan der neppe være tvivl om[2]; men det forekommer mig, at han har draget grænsen noget for skarpt ved at sige, at den sidste construction kun kan finde sted ved en passiv infinitiv eller *esse*. Der kan være tilfælde hvor det ord der står i accusativ har en sådan betydning, at det slet ikke kan tænkes som object for en befaling eller tilladelse, forbud eller hindring. Dette er nødvendigvis tilfælde ved *quisquam*, ikke blot i neutrum (f. e. Cic. de fato 28: *causæ quæ prohibeant quidquam cadere secus atque casurum sit*), men også i

---

[1] Jeg har noteret, at Ph. Wagner et eller andet sted har behandlet nogle af de her anførte steder; men jeg kan ikke angive hvor det er.

[2] Begge constructioner forbundne med hensyn til samme person vil man finde Tac. Hist. 2, 64: *Vitellius Dolabellam vocatum per epistulas . . . devertere atque ibi interfici jussit*, og i omvendt orden Curt. 5, 4 (= 14 Z.), 12: *Alexander captivum armari jubet Macedonum more et, quod bene verteret, monstrare iter* (håndskr. *monstraret*, som vilde frembyde samme dobbelthed; men jeg tror, at Zumpt med rette har fulgt Freinsheims conjectur, skjönt Curtius andre steder har *jubere* med conjunctiv; efter *verteret* kunde den følgende infinitiv let forandres). — Som bekjendt behandles begge former ens ved overgang til passiv; det hedder ikke blot *juberis abire*, men også *juberis interfici*.

masculinum; det er ikke nogen digterisk frihed når Ovid (ex Ponto 3, 6, 11) skriver: *non vetat ille sui quemquam meminisse sodalis*; også Livius siger (3, 27, 2): *Vetant quemquam privatæ rei quicquam agere,* og (22, 55, 8): *Custodes ad portas ponant, qui prohibeant quemquam egredi urbe.* Skjönt *aliquis* ikke betegner nogen på den abstracte måde som *quisquam*, kan det samme også finde sted ved dette pronomen. Når Livius (36, 35, 2) fortæller, at T. Quinctius, på de i Naupaktos belejrede Ætoleres indstændige bön om at han vilde føle medlidenhed med dem, *exire aliquos jussit*, kan meningen ikke være, at han befalede en og anden navngiven person at komme ud, men at han gav befaling til at nogle (hvem der nu vilde eller hvem der blev valgt dertil) skulde komme ud; havde det förste været meningen, vilde Livius have nævnet i det mindste Phæneas mellem dem der fik befalingen, mens han nu först bagefter fortæller: *Phæneas ipse principesque alii extemplo egressi sunt.*[1] Men også ved bestemt betegnede enkeltindivider eller corporationer kan det samme tilfælde indtræde. Cæsar fortæller i begyndelsen af Gallerkrigens anden bog om en samtale han havde med to mænd, som Remerne havde sendt til ham; efter at denne er endt, hedder det så (c. 5): *Cæsar Remos cohortatus liberaliterque oratione prosecutus omnem senatum ad se convenire principumque liberos ad se adduci jussit*; det er tydeligt, at den förste ordre er givet ikke til det hele senat, som ikke havde været tilstede, men om det; at følgelig den ligesåvel som den anden må betragtes som accusativ med infinitiv. Og når det fortælles (Liv. 33, 34, 11) om T. Quinctius og de ti legati der med ham skulde ordne græske forhold: *Amynandrum tenere jusserunt castella, quæ per belli tempus Philippo capta ademisset,* menes der vistnok ikke, at de kommanderede Athamanerkongen til at beholde hvad han havde erobret, noget han vel nok havde gjort uden kommando; men de befalede, at han skulde beholde det, d. v. s. at man skulde lade ham beholde det. — At der hvor accusativen betegner en ting ikke (undtagen måske hvis den per-

---

[1] [Smlgn. Xen. Anab. II 5, 36: *προελθεῖν ἐκέλευον εἴ τις εἴη κτλ.* *Red.*]

sonificeres) kan være tale om andet end accusativ med infinitiv, behøver neppe at udvikles vidtløftigt; som exempler skal jeg anføre Sall. Jug. 58, 5: *Metellus Marium obsecrat, ne quam contumeliam remanere in exercitu victore neve hostes inultos abire sinat*, og Prop. 3 (= 4), 23, 4: *Usus non signatas (tabellas) jussit habere fidem.*

Tillæg til ovenstående bemærkninger.

Med det s. 8 anførte sted af Ciceros tale for Roscius kan sammenstilles Plat. Men. 85 D: *Οὐδενὸς διδάξαντος ἀλλ' ἐρωτήσαντος ἐπιστήσεται*, hvor der som subject til *ἐρωτήσαντος* må tænkes *ἑκάστοτέ τινος*. I Sokrates's bekjendte udsagn (Phædr. 230 B): *Τὰ μὲν χωρία καὶ τὰ δένδρα οὐδέν μ' ἐθέλει διδάσκειν, οἱ δ' ἐν τῷ ἄστει ἄνθρωποι* kunde man vel af *οὐδέν* supplere *ἔνια* eller måske *πολλά*, men det er uden tvivl rimeligere at tage *διδάσκειν* som brugt absolut; kan overhovedet en underforståelse af denne art finde sted undtagen hvor nægtelsen staar som subject?

Lignende sætningsstillinger som de s. 11 anm. 1 anførte findes også på græsk; se Pl. Symp. 190 C: *Οὔθ' ὅπως ἀποκτείναιεν εἶχον (οἱ θεοί) καὶ . . . τὸ γένος ἀφανίσαιεν . . . οὔθ' ὅπως ἐῷεν ἀσελγαίνειν*, jfr. 219 D. Dem. 6, 5: *Ὅπως τὰ παρόντ' ἐπανορθωθήσεται δεῖ σκοπεῖν καὶ μὴ προελθόντα ἔτι πορρωτέρω λήσει πάνθ' ἡμᾶς*, jfr 24, 115. Meget dristigt Ar. *Batr.* 613—614: *Εἴ πώποτ' ἦλθον δεῦρ', ἐθέλω τεθνηκέναι, ἢ 'κλέψα τῶν σῶν ἄξιόν τι καὶ τριχός.*

En assimilation af samme slags som den i de s. 12 anførte vers findes hos Plutarch i sammenstillingen af Pelopidas og Marcellus (1, 6), hvor det om den förstnævnte hedder: *προαναιρεθεὶς ὑπὸ τοῦ τυράννου καὶ παθὼν πρότερον ἢ δράσας.* Det vilde ganske vist ligge nær at skrive *δρᾶσαι*, men i biografien af Galba hedder det på lignende måde (3, 2): *Ἔφθησαν ἐν ταῖς ἀποστάσεσι καὶ προδοσίαις ἀναλώσαντες αὐτοὺς ἢ τυχόντες ὧν ἤλπισαν*, og her vilde den tilsvarende ændring vel være for dristig.

Mere om Lykisk.

Af Holger Pedersen.

Efter at jeg havde nedskrevet mit Referat om det lykiske Problems nuværende Stilling (Bind VII S. 68—103), er der fremkommet forskellige nye Bidrag til Diskussionen, deriblandt et nyt Arbejde fra Torps Hånd. Men den störste Begivenhed er, at nu også Professor Vilh. Thomsen har taget til Orde og skænket os et Arbejde, fra hvilket der udgår et Væld af nyt og klart Lys over de lykiske Indskrifter. Det vil da sikkert være Tidsskriftets Læsere velkomment at modtage en populær Beretning om disse nyeste Arbejder. Jeg skal ikke dvæle meget ved den leksikalske Side af Sagen, da denne kun vil kunne interessere dem, der selv arbejder med Indskrifterne (og sådanne Læsere trænger ikke til mit Referat). Men jeg skal göre temmelig udførligt Rede for alt, hvad der vedkommer Sprogbygningen, for således at supplere mit tidligere Referat.[1]) Og endskönt hverken Torp eller Vilh. Thomsen direkte beskæftiger sig med Spörgsmålet om, hvorvidt Lykisk er indoevropæisk eller ikke, skal jeg dog også have min Opmærksomhed henvendt på dette Punkt, og som Slutning på mit Referat skal jeg undersøge, hvorledes dette Spörgsmål nu stiller sig i Lys af den ny Erkendelse og under Hensyntagen til den stedfundne Diskussion.

Fra Bugges Hånd er der fremkommet to små Afhandlinger. Den første har Overskriften «Zur Xanthos-Stele» og er trykt i «Festschrift für Otto Benndorf» S. 231—36. Den anden hedder «Einige Zahlwörter im Lykischen» og står i Tidsskriftet «Indogermanische Forschungen» X 59—61. Den Del af disse Afhandlinger, som har Interesse i en populær Fremstilling, har jeg ved personlig Meddelelse fra Bugge været istand til at optage allerede i mit første Referat.

Udførligere må jeg omtale Torp, Lykische Beiträge II, Kristiania 1898 (Videnskabsselskabets Skrifter II Hist.-fil. Kl. 1898

---

[1] En lapsus calami, som havde indsneget sig i mit første Referat S. 103, skal jeg skynde mig at rette, för den bliver rettet af andre. Den uforståelige græske Indskrift fra Assarkevi havde jeg i Imberts Fodspor med urette betegnet som ugræsk.

Nr. 6). Denne 50 Sider store Afhandling danner Fortsættelsen til den Afhandling, som jeg har omtalt i mit første Referat, og om hvilken jeg den Gang udtalte, at den var «et af de allerbetydeligste Enkeltbidrag til Fortolkningen, som nogensinde er fremkommet.» Det er mig en Tilfredsstillelse at fremhæve, at Prof. Vilh. Thomsen (hvis Mening om Torps Bog jeg ikke kendte, da jeg nedskrev de citerede Ord) ligeledes betegner Torps Arbejde som «un des travaux les plus importants qui aient paru jusqu'ici sur la langue lycienne.» Torps anden Del indeholder ikke så mange nye Bidrag til den lykiske Grammatik eller så mange frugtbare Impulser som første Del; men alligevel må det siges, at den Forvæntning, som var bleven vakt ved første Del, ikke er bleven skuffet. Torp bekender sig i anden Del af sine «Beiträge» åbent til den Anskuelse, at Lykisk er et indoevropæisk Sprog; men ikke desto mindre fastholdes i anden Del den samme fortræffelige Grundsætning, som første Del var gennemtrængt af, nemlig at Tydningen af Indskrifterne ikke må bero på etymologiske Kombinationer. Denne Grundsætning følger Torp i Virkeligheden ligeså strængt i sin anden Afhandling som i sin første; i bægge Afhandlinger forekommer nærmest kun den Afvigelse derfra, at Betydningen af et enkelt Talord bestemmes ad etymologisk Vej: I S. 39 formoder Torp, at *χadrñna* betyder «fire»; Grunden til Formodningen er let at se, skönt den ikke angives; II S. 5 bestemmes *km̃ma* som «fem» under Henvisning til mit første Referat, hvor jeg har formodet det samme på Grundlag af en etymologisk Kombination. Da det er overmåde uvæsentligt, om man udtaler en Formodning om de to Talords Betydning, eller om man nöjes med at oversætte dem «x», ser jeg ikke, at man kan bebrejde Torp nogensomhelst uberettiget Hensyntagen til etymologiske Muligheder. — Et af de interessanteste Resultater af Torps anden Afhandling er Påvisningen af Verbalformer for første Person Singularis. Til *prñnavate*, *prñnavatę* «byggede» (3 Sing.) svarer *prñnavaχą* «jeg byggede». Jeg skal ikke gå ind på Enkelthederne af Torps Bevisførelse, men nöjes med at fremhæve, at der forud for *prñnavaχą* går *me*, som efter min Formodning (ovenfor VII 95) er en Partikel, der nöje hører til Verbet. Da min Formodning (der trods nogen Polemik billiges af Torp II 11, 17) nu må siges at være bleven hævet til Vished ved Prof. Thomsens klare Påvisning af Reglerne for denne Partikels Brug (hvorom jeg nedenfor skal berette), er Ordet *me* i Forbindelse med hele Sammenhængen et meget stærkt Bevis for,

at *prũnavaχą* er en Verbalform. Og da det ikke er tredje Person, må det være første Person; thi det følger af sig selv, at Bygherren ikke godt kan optræde i anden Person. På samme Måde forklarer Torp nogle andre Former, nemlig *piyaχą* 'jeg bestemte' (3. Sing. *piyetę*) og *seiagą*, som Torp opløser i *se iagą*, medens Thomsen, der iøvrigt billiger Torps Formodning om disse Verbalformer, påviser, at det skal opløses *sei agą*, og at *agą* er 1. Sing. til *adę* «han gjorde»[1]. Første Person er endelig også *piyaχa*, der ifølge Torp er en orthografisk Variant til *piyaχą*, idet Betegnelsen af Nasaleringen er bleven udeladt, fordi det følgende Ord begyndte med *m*; sandsynligere er dog Thomsens Opfattelse, at *piyaχa* forholder sig til *piyaχą* som *prũnavate* til *prũnavatę* (hvorom nedenfor). Jeg skal her straks opkaste det Spörgsmål, hvorledes dette nye Træk af den lykiske Grammatik stemmer med den indoevropæiske Hypothese. Og jeg skal besvare Spörgsmålet derhen, at den nye Endelse, hvis Grundform må være *-χa*, ikke hører til dem, der slående minder om Indoevropæisk, medens jeg dog finder, at den med stor Lethed lader sig forklare af Indoevropæisk. *-a* kunde være den gamle Perfektendelse *-a* (gr. *οἶδα*). Af de denominative Verber dannedes der i det ievr. Grundsprog ikke noget Perfektum (Aorist, Futurum); de enkelte ievr. Sprog har erstattet Mangelen ved Nydannelser (gr. *πεπαίδευκα*, lat. *amāvī*, oldn. *kallaða*). I Lykisk synes Nydannelsen at have bestået i, at de Personendelser, som begyndte med en Medlyd, uden videre föjedes til Verbalstammen: 3. Sing. *prũnava-te*. Men Endelsen for 1. Sing., der begyndte med en Vokal, er bleven föjet til en udvidet Stamme paa *-χ-*. At denne Stamudvidelse skyldes en eller anden Analogidannelse, turde være sandsynligt, og det vilde ikke være absurd at antage, at den havde en lignende Oprindelse som det græske *κ* i *πεπαίδευκα*. Man er mest tilböjelig til at antage, at dette græske *κ* stammer fra *ἔθηκα* og lignende Former, hvor det har været tilstede fra første Færd (sml. lat. *fēcī*). *ἔθηκα* svarer til det frygiske *αδ-δακετ* (ovenfor VII 70). At Nabosproget Lykisk kan have haft lignende Former og ved en tilfældig Parallelisme have benyttet dem til Udgangspunkt for lignende Nydannelser som i Græsk, er ikke nogen halsbrækkende Anskuelse. Skulde denne Hypothese være rigtig, måtte *g* i *agą* være opstået af *χ* på lignende Måde som Endelsen *-di* i

[1] Også Bugge var, som jeg ved privat Meddelelse erfarer, nået til samme Opfattelse af *sei agą* som Thomsen.

Præsens ved Siden af *-ti* (ovenfor VII 93). I Tilslutning til Imbert erklærede jeg i mit første Referat Formerne på *-di* for Konjunktivsformer; Prof. Vilh. Thomsen hævder nu, at Forskellen mellem *-di* og *-ti* er en rent lydlig Udvikling og ikke har noget med Modus at göre. I hvert enkelt Verbum skulde altså kun en af Delene (*-t-* eller *-d-*) kunne optræde; dette er måske den rigtige Opfattelse, men dog ikke uden Vanskelighed: ved Siden af *alahadi* forekommer *trbb-alahati*, ved Siden af *pudę* forekommer *putu*; Formerne *ttleiti* og *tubeiti* ved Siden af *ttlidi* og *tubidi* opfatter Thomsen som Pluralformer. Måske vil Fremtiden bringe klarere Lys over hele dette Forhold. — Et andet nyt Bidrag til den lykiske Formlære og Lydlære er fremkommet ved Torps Behandling af Infinitivformerne; Torp påviser, at disse undertiden fremviser en ejendommelig Konsonantfordobling: *hrppittąne* er Infinitiv til *hrppitadi*, *ala-de-χχąne* er en Infinitiv, der hører til den verbale Afledning *aladahali*. Både Torp og Thomsen antager, at Fordoblingen i sådanne Tilfæide står i Forbindelse med Accenten. — Endelig skal jeg omtale. at Torp i Slutningen af sit Arbejde forsøger at tyde forskellige Steder af den store Ksanthos-Stele. Meget af, hvad der her fremføres, er selvfølgelig meget usikre Gætninger. Men dog har jeg det Indtryk, at Meningen i det store og hele ikke kan være aldeles forfejlet af Torp, og jeg har nu mere Tillid end tidligere til, at det måske også en Gang vil dæmre over denne mærkelige Indskrift.

Jeg går nu over til at omtale Prof. Vilh. Thomsens Arbejde: Études lyciennes I, Oversigt over det kongelige danske Videnskabernes Selskabs Forhandlinger 1899, 1ste og 2det Hæfte, 77 Sider. Dette Arbejde beskæftiger sig ligesom Torps med Tydningen af Indskrifterne og beriger vor Erkendelse af den lykiske Sprogbygning med talrige nye Erobringer af vidtrækkende Betydning. Thomsen ser fuldstændig bort fra alle Sammenligninger med andre Sprog; på intetsomhelst Punkt har Etymologien øvet Indflydelse på Tydningen. Arbejdet er helt igennem gennemtrængt af en velgörende Skepsis: ikke den Parti-Skepsis, der på Grund af en forudfattet Mening rokker ved vel begrundede Antagelser, men den ægte videnskabelige Skepsis, der anbringer sit Spörgsmålstegn overalt, hvor et Spörgsmålstegn med rette kan anbringes. Medens Torp ikke har betænkt sig på i sin Fremstilling at optage en Mængde Formodninger, som han selv anså for usikre, og derved har gjort sit Arbejde til en temmelig anstrængende Lektyre, har Thomsen med Omhu holdt alt det rent

usikre ude. Dertil kommer, at Fremstillingen omhyggelig er lagt tilrette for Læserne; ved et Stof som det behandlede kan der let fremkomme noget æske-agtigt: en Indskrift, som man vil benytte til at illustrere et givet grammatisk Fænomen, indeholder ofte et eller flere Ord, som først må forklares ved Henvisning til andre Indskrifter, der atter kan kræve nye Henvisninger, hvorved den ene Æske bliver lagt inden i den anden. Denne nærliggende Ulæmpe har Thomsen fjærnet ved at anvende forskellige Slags Tryk. Bogen er desuden forsynet med et bekvemt Register over Ord og Suffikser og med en Fortegnelse over de talrige Indskrifter, som behandles eller oversættes i Løbet af Fremstillingen. Den, som efter at have orienteret sig med Hensyn til det lykiske Problems nuværende Stilling, selv vil arbejde sig ind i Indskrifterne, bör derfor ubetinget begynde med et omhyggeligt Studium af Thomsens Arbejde og først derefter tage fat på Torps og Imberts Afhandlinger, hvorefter han vil være rustet til at benytte de ældre Fortolkere uden at blive ført ud i et Morads. — Jeg skal i al Korthed berette om nogle af de vigtigste Resultater af Thomsens Undersøgelser. En stor Del af disse Resultater hører til Kapitlet om de lykiske Pronominer. Afhandlingen åbnes med en Række Bemærkninger om det relative Pronomen. Dette hedder, som Torp havde påvist, *ti* (sml. mit Referat ovenfor VII 96). Thomsen påviser, at dette Pronomen regelmæssigt står efter Verbet, og at det kun træder foran Verbet under visse bestemte Betingelser, som formuleres S. 8—9. Det står undertiden efter et Substantiv således, at Verbet 'er' må tænkes til: *kumaza-ti* 'som er Kumaza (Tribusforstander?)'. Således står det også efter Egennavne: *purihimeti-ti prñnavate* «Purihimeti byggede» (Thomsens Analyse af disse Tilfælde har jeg allerede omtalt ovenfor VII 80); i dette Tilfælde svarer det til en vis Grad til den bestemte Artikel, som i nogle Sprog kan föjes til Egennavne. Reglerne om det relative Pronomens Inversion bliver på en ejendommelig Måde anvendte på dette Tilfælde. Sætningen *ebeiya eravaziya meti prñnavatę sideriya* «dette Gravmæle byggede S.» (ovenfor VII 79) står egentlig istedenfor **ebeiya eravaziya me prñnavatę sideriya-ti*; da det relative Pronomens Betydning var bleven halvt glemt i disse Tilfælde, blev det, skönt **sideriya-ti* egentlig dannede en selvstændig Sætning, omstillet, som om det hørte til Verbet *prñnavatę*, og som om man kun havde at göre med én Sætning. Hvor besynderligt det fremkomne Udtryk er, vil ses af en ordret Oversættelse: hoc sepulcrum qui (est) aedifi-

cavit Sideriya. Dog er denne Ordstilling ikke så forvirrende i Lykisk, som man kunde tro efter den latinske Oversættelse; thi Verbalformen *prñnavatę* forekommer, som Thomsen påviser, ikke i Bisætninger, og man kunde derfor ikke misforstå *ti prñnavatę* som «qui aedificavit», hvilket under alle Omstændigheder måtte have heddet *ti prñnavate.* — Thomsen går derefter over til at behandle Ordet *me*, som af alle tidligere Fortolkere har været anset for et Pronomen, medens jeg ovenfor VII 95 erklærede det for en Partikel, der hører til Verbet. Dette er nu blevet fuldstændig bekræftet ved Thomsens Undersøgelser; men min speciellere Formodning, at denne Partikel kunde være af lignende Natur som det irske *ro*, *no*, eller det kymriske *y*, har vist sig at være urigtig. Prof. Thomsen påviser, at *me* i sin Betydning er beslægtet med *se* «og», dog således, at *me* altid hører til Prædikatsverbet, medens *se* også kan forbinde to enkelte Sætningsled (f. Eks. to Substantiver). *me* anvendes på en lignende Måde som det hebraiske *vav consecutivum* eller det arabiske *fa*; Thomsen skelner mellem tre forskellige Anvendelser. For det første kan det stå mellem to sideordnede Sætninger, når den sidste betegnes som en Følge af den første, f. Eks. «Denne Grav byggede Zahama Ddavąparta's Søn; *me ñtepitąti zahąmą se ladą* «og de skal begrave Zahama og hans Hustru»» (= «denne Grav byggede Z. til Begravelse for sig selv og sin Hustru»). For det andet indleder *me* Eftersætningen efter en relativ Sætning eller en anden Bisætning, og for det tredje sættes det foran Verbet, hvis man har stillet Objektet eller overhovedet noget andet betonet Ord end Subjektet i Spidsen af Sætningen (*ebeiya eravaziya me-ti prñnavatę sideriya* «denne Grav så byggede S.» = *sideriya-ti prñnavate ebeiya eravaziya*). — I nær Forbindelse med den rigtige Opfattelse af *me* står Bedömmelsen af Verbalformerne på *-te* og *-tę* (*prñnavate* og *prñnavatę* «byggede»). Jeg havde ovenfor VII 92 erklæret Formerne på *-tę* for relative Former (altså *prñnavatę* «som byggede»). Jeg skal ikke her gå ind på, hvorledes jeg var kommen til den Anskuelse; den, som selv arbejder sig ind i Studiet af Lykisk, vil let se, hvilken Vej der førte mig dertil, og vil ikke føle sig forarget over, at jeg erklærer ikke at føle nogetsomhelst Samvittighedsnag derover til Trods for, at min Formodning nu har vist sig at være fuldstændig urigtig. Prof. Thomsen har påvist, at Formerne på *-ę* er et *praeteritum consecutivum*; det bruges efter *me* og efter *se*, hvor dette Ord har en lignende Betydning som *me*. Efter at have

belyst Brugen af det enklitiske Pronomen *-ne* «ham, dem» (sml. ovenfor VII 96) går Thomsen over til at betragte to suffigerede Elementer *-i* og *-iye*, der bl. a. hyppigt optræder efter et *me*, hvorved man får Formerne *mei* og *meiye*, der tilsyneladende er ensbetydende med *me*. En Række Omstændigheder kunde forlede til den Anskuelse, at de anførte Former blot var sætningsfonetiske Varianter til *me*. Men Prof. Thomsen påviser slående, at *-i* og *-iye* er suffigerede personlige Pronominer for 3. Sing., *-i* Lokativ, *-iye* Dativ (Plur. og Sing.). Påvisningen heraf kaster Lys over en Mængde andre Ting; bl. a. bliver det klart, at Ordet *-te* (ovenfor VII 95) ikke er et Pronomen, men et Adverbium med Betydningen «her»; ligeledes bliver det klart, at *ebehi χupa* (ovenfor VII 89) ikke er Genitiv, men Lokativ «i denne Grav». Lokativ af *prñ̃nava* «Grav» hedder *prñ̃navi* (sml. *lada* «Hustru» Dat. *ladi*). Der opstår altså det Spörgsmål, hvorledes Forskellen mellem *prñ̃navi* og *χupa* skal forklares. På mit eget Ansvar skal jeg formode, at det muligvis på en eller anden Måde drejer sig om en Genusforskel; *prñ̃nava* er måske masc., *χupa* fem. I så Fald måtte *lada*, som i Dativ hedder *ladi*, antages at hedde **lada* i Lokativ, og man måtte altså opgive den Anskuelse, som hidtil stiltiende har været almindelig, at Dativ og Lokativ i Substantiverne falder sammen. Ligeledes skal jeg her på mit eget Ansvar indskyde nogle Bemærkninger om Endelsen *-hi*. Denne Endelse har jeg, hvor den optræder i Substantivernes Genitivformer, bragt i Forbindelse med den ievr. Genitivendelse *-sjo* (ovenfor VII 88). Forskellig fra denne Genitivendelse er muligvis den pronominale Endelse i *ebehi*, Lokativ (fem.?), og *epttehi* «deres»; det fortjener at fremhæves, at den ievr. Endelse i bægge disse Tilfælde indeholder et *s* (sanskr. Lok. fem. *tasyām*, Gen. Plur. *teṣ́ām*). — Thomsens Undersøgelse har påvist faste Regler for den lykiske Sprogbrug i mange Tilfælde, hvor man tidligere kun öjnede Vilkårlighed og Vaklen. Jeg skal i den Henseende også fremhæve Thomsens Bemærkninger til Formerne for Genitiv og Dativ Plur. (sml. ovenfor VII 91). Formerne på *-ą̆i* (*-ę̆i*), der af Torp opfattedes både som Dativ og som Genitiv, er ifølge Thomsen kun Genitiv; et Par af de Steder, hvor Torp havde opfattet dem som Dativ, oversættes på en mere tilfredsstillende Måde af Thomsen. Genitivformerne (Plur.) på *-s* (ovenfor VII 90), der af Torp tillige opfattedes som Dativ, forsvinder i mange Tilfælde ved Prof. Thomsens rigtigere Tolkning; Ordene *kbiyehis meñ̃ne niyesu esedeñ̃nevi epttehi ñ̃tepitane* (ovenfor VII 93),

som ifølge Torp betød: «alle uvedkommende skal det ikke være tilladt at begrave deres Afkom», betyder ifølge Thomsen: «uvedkommende (acc.) skal det ikke være deres Slægt tilladt at begrave» (*men̄ne* = Partiklen *me* + det pleonastiske Pronomen *ne*). *tisn̄ke*, som antoges for en accusativus genitivi plur. (ovenfor VII 96), er ifølge Thomsen acc. sing. af et Pronomen **tiseke*. Det trænger herefter i höj Grad til en fornyet Undersøgelse, om der overhovedet eksisterer en lykisk Genitiv Plur. på -s. Spörgsmålet er meget interessant, da dette Punkt er den vigtigste specielle Overensstemmelse mellem Lykisk og Armenisk.

Efter denne hurtige Oversigt over Torps og Thomsens nyeste Arbejder skal jeg atter vende tilbage til Spörgsmålet om, hvorvidt Lykisk er indoevropæisk. Der er fremkommet Udtalelser om dette Spörgsmål fra Fick, Kretschmer og Vilh. Thomsen. Fick siger i en Anmeldelse af Kretschmer's Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache (Beiträge zur kunde der indogermanischen sprachen XXIV S. 300): «Es ist geradezu als eine erlösende that zu begrüssen, wenn der verf. s. 370 den nachweis führt, dass die lykische sprache gar nichts mit dem indogermanischen zu thun hat. Der beweis liegt eigentlich schon darin, dass das verständniss der lykischen inschriften sich dem heissen bemühen so vieler forscher, die alle mit dem indogermanischen schlüssel an sie herantraten, spröde verschlossen hat: es hat sich nichts zeigen wollen, was irgend wie indogermanisch aussah. Ich glaube dieses urtheil abgeben zu dürfen, weil ich selbst einmal vor jahren — natürlich ganz erfolglos — die Lykier in das indogermanische Prokrustesbett zu zwängen versucht habe, glücklicherweise, ohne von diesen «studien» etwas verlauten zu lassen.» Man behøver ikke at opholde sig længe ved denne Ytring; den er nemlig åbenbart afgivet uden Kendskab til de nyere Arbejder over Lykisk. Det er desuden overordentlig naivt at erklære, at et Sprog, som ikke kan forstås simpelthen ved Sammenligning med andre Sprog, ikke kan være indoevropæisk. Der ligger i denne Ytring en dobbelt Fejl; for det første henter Fick åbenbart sin Forestilling om, hvad der er indoevropæisk, udelukkende fra de allerklareste Repræsentanter for vor Sprogæt: Latin, Græsk, Arisk, Slavisk. Dette er en Fejl, som en Mængde tyske Sprogforskere, ældre og yngre, gör sig skyldig i; at det i methodologisk Henseende kan være af umådelig Betydning at göre sig bekendt også med Armenisk eller Keltisk, overser man fuldstændig. Endogså Kretschmer, der i sin ovenfor nævnte Bog

behandler alle Nabosprog til Græsk, går til denne Opgave uden Kendskab til Armenisk eller Albanesisk (at han intet Kendskab har til disse Sprog, fremgaar bl. a. af de urigtige Bemærkninger, han gör om dem). Dertil kommer endnu en anden Tankeløshed. Under Indtrykket af de mange Triumfer, som Sprogsammenligningen har fejret overfor Indskrifter, glemmer man rent, at det altid har været Sprog, der stod hinanden meget nær, som på denne Måde har oplyst hinanden. Men ingen kan for Alvor tro, at man uden Kendskab til Græsk vilde kunne tyde græske Indskrifter alene ved Hjælp af en latinsk Ordbog og en Portion etymologisk Skarpsindighed. Det er derfor intet dårligt Varsel, at de lykiske Indskrifter har været noget genstridige overfor de mange Forskere med den indoevropæiske Nögle (og de har jo været meget mindre genstridige overfor Torp og Vilh. Thomsen, som har undladt at göre Brug af denne Nögle). Igennem hele Ficks Udtalelse går desuden som en rød Tråd den urigtige Anskuelse, at det lykiske Sprogs indoevropæiske Karakter må bevises ved et Antal Etymologier. Ficks Forkærlighed for Etymologien er bekendt nok, men i et Spörgsmål som det foreliggende er det ikke Etymologien, men Betragtningen af Sprogbygningen, der må være afgörende. Hvis Ficks «Studier» kun, som han selv antyder, har bestået i Forsøg på at finde de lykiske Ords Betydning ved Hjælp af Lyd-Lighed med andre ievr. Sprog, må man virkelig betragte det som en Lykke, at han intet har meddelt derom. — I «Deutsche Litteraturzeitung» 1899, 1. April, Sp. 495—499 har Kretschmer anmeldt Bugges «Lykische Studien». Medens Kretschmer i sin ovenfor nævnte Bog havde erklæret det for fuldstændig sikkert, at Lykisk ikke var indoevropæisk, forskanser han sig nu i en forsigtigere Stilling. Han indrömmer, at han ikke har bevist, at Lykisk ikke er indoevropæisk, men hævder, at Bevisbyrden tilkommer hans Modstandere. Han indrömmer, at Bugges Lære om Lykisk som et stærkt forandret ievr. Sprog er mulig, men finder, at den ikke er bevist. Hans faktiske Indvendinger mod Bugge er höjst mærkværdige. Overfor Sammenligningen med Armenisk erklærer han: «Das Armenische ist ja doch keine «altindogermanische» Sprache in dem Sinne wie das Gotische oder Litauische oder Slavische, sondern eigentlich eine Mischsprache». Men Armenisk er ikke noget «Blandingssprog», der lige godt kunde betegnes som indoevropæisk og som ikke-indoevropæisk; ingen, der kender Sproget, kan tvivle om, at det kort og godt er et indoevropæisk Sprog; og det er jo

også gammelt, ældre end de Sprog, Kretschmer stiller det i Modsætning til. Hvorfor skulde man så ikke kalde det «altindogermanisch»? Armenisk er og bliver et Eksempel på, at den stærke Forandring af et indoevropæisk Sprog, som vi i Evropa først møder forholdsvis sent, meget vel i andre Egne kan være indtrådt langt tidligere. Kretschmer henviser derefter til Frygisk, der skal være uendelig meget klarere end Lykisk; tildels er dette vel rigtigt, men for en Del beror dog også Klarheden på, at vi næsten intet forstår af Frygisk og derfor har frie Hænder til alle Slags vilkårlige etymologiske Tydninger, som ikke kan anvendes overfor Lykisk, fordi vi nu én Gang er så uheldige, at vi forstår noget af dette Sprog. Dernæst fremsætter Kretschmer nogle mærkelige Anskuelser om lykiske Lydforhold. Vilh. Thomsens og Thurneysens Transskription af to lykiske Tegn som *ą* og *ę* (ovenfor VII 84) er ifølge Kretschmer gendrevet af Imbert, Mémoires de la société de linguistique X 210 ff. Men på det pågældende Sted har Imbert intet skrevet, som med rette kan siges at have noget at göre med Fonetik og Lydhistorie; Kretschmers Beråbelse på Imbert er mig kun forståelig, hvis han ikke har læst Imberts Ytringer. En Gendrivelse af Imbert vilde være en Fornærmelse mod Tidsskriftets Læsere. Kretschmer benægter fremdeles i en sikker Tone, at det lykiske *b* var en Spirant (ovenfor VII 82), og beråber sig på Navnet *sbikaza*, græsk (Genitiv) *Σπιγάσα*. Kretschmer glemmer at forklare, hvorledes Grækerne ellers skulde have gengivet et stemmeløst *s* + bilabialt *v*; man havde dog kun Valget mellem *σβ* og *σπ*; men *σβ* vilde for en Græker have antydet et stemt *s*; der var altså intet Valg. Endelig gör Kretschmer opmærksom på, at man også i fremmede Sprogætter kan finde enkelte Böjningsendelser, som stemmer med Indoevropæisk. Men Kretschmer oversér, at det i Lykisk ikke er enkelte Böjningsendelser, men hele Böjningssystemet og hele Sprogbygningen, der stemmer med Indoevropæisk. Når Kretschmer mener, at Endelsen *-azi* i lykiske Gentilia, der aldeles slående stemmer med Armenisk, ikke beviser noget, fordi den armeniske Endelse let kunde være optagen fra en fremmed lilleasiatisk Befolkning, så fortjener denne Art Skepsis kun den Betegnelse, som Prof. Thomsen har præget i en ganske anden Sammenhæng (Ryska rikets grundläggning 31): det er en letsindig Skepticisme. Det er aldeles ikke påvist, at Armenisk har optaget talrige Elementer fra nogen fremmed Sprogæt; men dette maatte dog påvises, förend man uden nogetsomhelst Indicium giver sig til at erklære ar-

meniske Afledsendelser for u-indoevropæiske. Kærnen i Kretschmers Indvendinger mod det lykiske Sprogs indoevropæiske Karakter synes imidlertid at være den, at han savner indlysende indoevropæiske Etymologier, og han mener at have vundet sin Sag ved at afvise en usikker Etymologi, som Bugge havde gjort den Fejl at beråbe sig på som sikker. Da jeg altid har taget Forbehold overfor den pågældende Etymologi og ikke har benyttet den hverken til at overbevise mig selv eller til at overbevise andre om det lykiske Sprogs ievr. Karakter, skal jeg ikke gå ind derpå, men blot fremhæve, at det slet ikke er Etymologierne, men Sprogbygningen, der er afgörende for Bedömmelsen af det foreliggende Spörgsmål.

For hele Spörgsmålet om det lykiske Sprogs Stilling er Thomsens Arbejde af den allerstörste Betydning. Efter min Mening vil nemlig de Sprogforskere, som ikke selv arbejder Indskrifterne igennem, rette deres Skepsis ikke så meget mod Konklusionerne som mod Præmisserne hos Tilhængerne af den ievr. Theori. At et Sprog med en Böjning som Nom. *lada* «Hustru» Acc. *ladą* Dat. *ladi* Acc. Plur. *ladas* Dat. Plur. *lada* Gen. Plur. *ladąi*; *prñnavate* «han byggede», *prñnavąte* «de byggede», et Sprog, hvor *ęmi* betyder «min» og *ne*, *ni* «ikke», er indoevropæisk, vil man næppe betvivle; men man vil snarere tvivle om, hvorvidt alle disse Former virkelig står fast. Det har derfor den allerstörste Betydning at se, at disse Former anerkendes af en så skeptisk og forsigtig Forsker som Vilh. Thomsen, om hvem man iforvejen véd, at han er en Kender af mange forskellige Sprogætter, og at han altså ikke er udsat for at gribes af det aprioriske Ønske om at göre Sproget indoevropæisk, som kunde tænkes at påkomme den ensidige indoevropæiske Sprogforsker. Thomsens vide Synskreds beskytter ham samtidig mod den modsatte Fare, der også lurer på den ensidige indoevropæiske Sprogforsker, nemlig Fristelsen til straks at ekskludere det genstridige Sprog for at blive det kvit. Thomsen bliver nemlig ikke Sproget kvit, selv om han ekskluderer det af det gode indoevropæiske Selskab; thi det er ikke blot de indoevropæiske Sprog, men hele den store brogede Sprogverden, som har Thomsens Interesse. Thomsens Anerkendelse af de Fakta fra den lykiske Sprogbygning, hvorpå det kommer an, må således apriori have den allerstörste Vægt; og Anerkendelsen får forøget Værdi, når man ved at læse Thomsens Arbejde ser, hvor køligt han stiller sig overfor hele den indoevropæske Theori, og hvor konsekvent han

angriber enhver indoevropæisk Etymologi, som frembyder svage Punkter. Men foruden den indirekte Betydning, som Thomsens Arbejde således har for Diskussionen, indeholder det også i Indledningen nogle direkte Udtalelser om Spörgsmålet. Thomsen vægrer sig ved at drage nogen bestemt Slutning på Grundlag af det foreliggende Materiale, men udtaler dog, at man ikke kan nægte, at en Række grammatiske Former «semblent porter plus ou moins nettement le cachet du type indo-européen». På den anden Side erklærer han, at næsten hele det Ordforråd, hvis Betydning står fast, gör et fremmedagtigt Indtryk «et semble plutôt renvoyer à des affinités avec des langues tout autres». Dette er altså de Præmisser, som Prof. Thomsen anerkender. En Konklusion vil han ikke drage. Men det er klart, at hvis man skal drage en Konklusion af disse Præmisser, kan det kun blive én: Lykisk er et indoevropæisk Sprog, som har været Genstand for en stærk fremmed Indflydelse. Jeg skal betragte Thomsens to Præmisser noget nærmere. For det første er det klart, at Thomsen under «formes grammaticales» medindbefatter visse Formord. At f. Eks. *ni* betyder «ikke», anerkender Thomsen udtrykkelig og regner Torp det til stor Fortjeneste at have påvist dette. Under «le vocabulaire», som ifølge Thomsen gör et fremmedagtigt Indtryk, kan altså kun forstås det konkrete Ordforråd. Jeg skal være den første til at indrömme, at der på det konkrete Ordforråds Område ikke er påvist en eneste indlysende indoevropæisk Etymologi. Men for at man ikke skal misforstå denne Indrömmelse, må jeg strax tilföje, at der gives et stort Antal Ord, som uvilkårligt minder om gode indoevropæiske Bekendte. Bugge har således anført: *tern̄* «Hær» arm. *jeṙn* (*j* udtalt *dz*) «Hær»; *prn̄nava* «Hus, Grav» arm. *burgn* «Tårn» (gr. *πέϱγαμος* og *πύϱγος* er efter Bugges Formodning lånt fra et lilleasiatisk Sprog og hører til den samme Ordfamilie). Jeg minder om *kbatra* «Datter» (ovenfor VII 100) og om *lada* «Hustru», der dog meget ligner det slaviske *lada*, som betyder næsten det samme. *tideimi* «Sön» ser ud som en redupliceret Form af samme Ordfamilie som lat. *fīlius*, lettisk *dēls* «Sön». *tukedri* «Billedstøtte» minder om gr. *τυκίζω* «tilhugger», *τεύχω* «forfærdiger» (Prof. Thomsen meddeler mig, at Bugge har fremsat en sådan Formodning; jeg selv har også for lang Tid siden formodet det samme). *ta-* «lægge» i *n̄tepi-ta-ne* o s. v. minder om gr. *τίθημι*; *ttlidi* «han skal betale» minder om lat. *tulī* «bar» gr. *τλῆναι*, *τάλαντον*; *lati* «dør» ligner lat. *lētum* «Død»; *siyęni* «hviler, er begravet» minder så

stærkt om skr. *çḗtē* «ligger» gr. *κεῖται*, at Thomsen selv, idet han fastslår Betydningen, udtrykkelig forvarer sig imod at have tænkt på dẹnne Etymologi. *hą̣tą̣* «selv» ser ud som Participium af Verbet «være». *atla* «Person, selv» ligner skr. *ātmạn-* «selv». *qla* «Folk» synes Bugge med rette at have sammenstillet med skr. *kula-* «Familie» eller *kulāya-*. *χupa* «Grav» minder om gr. *κύπη· τρώγλη*. *ẹtri* «underst» minder om oldn. *undir* o. s. v.; Præpositionen *ẹti*, hvoraf *ẹtri* er afledet, minder om oldn. *und*; overhovedet finder jeg, at næsten alle lykiske Præpositioner har et meget anstændigt indoevropæisk Udseende (men Præpositionerne hører muligvis til de Formord, hvis indoevr. Præg Thomsen ikke benægter). Jeg forlanger ikke, at nogen eneste af disse Etymologier skal regnes for indlysende; men til Gengæld må jeg forlange, at Ordsammenligninger med fremmede Sprogætter ligeledes skal regnes for værdiløse, hvis de ikke er mere indlysende end disse. Og hvis denne Fordring opfyldes, tror jeg ikke, at man i Lykisk vil finde meget, der henviser til en fremmed Sprogæt. Det eneste, jeg kan anerkende, er lyk. *χupa* «Grav» avarisk *xob* «Grav» (Thomsen; ovenfor VII 101).

Ikke desto mindre er det muligt, at Thomsen har Ret, og at Lykisk virkelig har været Genstand for en fremmed Indflydelse fra en Sprogæt, som i sin Tid kan have været meget udbredt, og hvis sidste Rester nu findes i Kavkasus. Under Navnet kavkasiske Sprog sammenfatter man alle de Sprog i Kavkasus, som ikke hører til nogen af de velbekendte store Sprogætter. Det første Spörgsmål er da, om man her har at göre med en Sprogæt eller med et Pulterkammer. Sprogenes Antal er meget stort, og selv Nabosprog ligner ved første Öjekast hinanden påfaldende lidt. Dog nærer jeg ikke nogen Tvivl om, at alle de nordkavkasiske Sprog er indbyrdes beslægtede. Om Sydkavkasisk (Georgisk) hører sammen med Nordkavkasisk eller ikke, er et Spörgsmål, som jeg endnu ikke har været istand til at danne mig nogen personlig Mening om. At de nordkavkasiske Sprog tidligere måske har været udbredte over det meste af Lilleasien, er en Formodning, der bliver sandsynlig ved en Hypothese, som Prof. Thomsen allerede for et År siden har meddelt mig, og som efter Filologmødet i Kristiania ifjor Sommer efterhånden er sivet ud i videre Kredse. Da Prof. Thomsen nu står i Begreb med selv at offentliggöre denne Hypothese, må det være mig tilladt at omtale den her. Hypothesen går ud på, at Etruskisk er beslægtet med Nordkavkasisk. Dette har også Pauli formodet, idet han henviste til

visse Overensstemmelser i Böjningsendelserne; men Thomsens Hypothese hviler på et meget solidere Grundlag, nemlig på en Betragtning af de etruskiske Talord. De seks første etruskiske Talord, som er os bekendte fra to Tærninger, uden at deres Rækkefølge vides, lyder *śa ci zal maχ ϑu huϑ*. Hermed kan man sammenligne Talordene i de nordkavkasiske Sprog, specielt Kasikumykisk: *ca* (udt. *tsa*) «en», *k̔i* «to», *ṡan* «tre», *muq* «fire», *x̛̓o* «fem» (avar. *ṡu*), *rax̓* «seks» (slutter med en lignende Lyd, som «5» begynder med; sml. udisk *x̣o* «fem» *ux̣* «seks»). Denne Hypothese har sin Styrke ikke blot i Ligheden, men først og fremmest deri, at de etruskiske Talord ved at ordnes efter denne Lighed samtidig bliver ordnede i Overensstemmelse med Reglerne for Fordelingen af Tallene på etruskiske Tærninger. Det er tillige en Anbefaling for Hypothesen, at det netop er Kasikumykisk og de andre Sprog af den østligste Gruppe (de lesghiske Sprog; hertil hører bl. a. også Avarisk, Hyrkanisk, Udisk, Kyrinisk), som opviser Lighed med Etruskisk; thi jeg nærer ikke nogensomhelst Tvivl om, at denne Gruppe står på et meget oprindeligere Standpunkt end de vestligste Sprog (Tšerkessisk. Abchasisk). [Iøvrigt skal jeg ikke undlade at göre opmærksom på, at Thomsens Hypothese vilde medføre den Konsekvens, at Georgisk, det eneste kavkasiske Sprog, som har en gammel Literatur, hvis det overhovedet hører sammen med Nordkavkasisk, må antages at stå på det allermindst oprindelige Trin. Heri er der ikke noget utroligt; indenfor den ievr. Sprogæt er f. Eks. Litavisk fra vore Dage meget oprindeligere end Armenisk fra 5. Årh. e. Kr.] Så vidt jeg ved, er det en udbredt Anskuelse blandt Arkæologerne, at Etruskerne ikke hører hjemme i Italien, og at de først er indvandrede nogle få Århundreder för den historiske Tid. En Indskrift fra Lemnos er som bekendt affattet i et Sprog, som både Bugge og Pauli erklærer for beslægtet med Etruskisk. Således fristes man til at tage Herodots Beretning om Etruskernes Indvandring fra Lydien aldeles bogstavelig. På den anden Side synes Overensstemmelsen mellem lyk. *χupa* «Grav» (sikkert indoevropæisk) og (det derfra lånte) avar. *xob* «Grav» at vidne om, at de nordkavkasiske Folk i sin Tid har boet i Lilleasien. Alt synes at stemme udmærket; kun Skade, at de kavkasiske Sprog er så lidet gennemarbejdede, og at vi forstår så uendelig lidt af Etruskisk.

Tilføielser og Berigtigelser

til

dansk etymologisk Ordbog.

Ved E. Jessen.

---

al. Kun attraheret hertil er Alfarvei af Adelfarvei (Hovedroute).

an. anbelange af t. *anbelangen* (der vel nærmest hører til *langen* i Bet. strække); cf. engl. *belong*. Anledning af t. *Anleitung* med forvansket Anvendelse, nemlig med Bet. af Veranlassung; deraf videre den helt ugenerte Formation foranledige.

antvorde. Tilføies: skjønt gammelt i Dansk og Norsk, maa det være Laan fra Plattydsk.

ase. Henvisningen til *Os* som mulig beslegtet stryges (se under Os).

Baal. Hvis det ikke indeholder den antydede Contraction, da maa især henvises til indisk *bhāla* (Glands).

'bare sig for'. Omfortolkning af 'b(j)er(g)e sig for'.

baute, boute (maritimt) er Norvagisme (se Aasen).

Bidsken, Laan af t. *Bisschen* (af beiszen).

Bille. I ældre Dansk findes *Skarn-bødel* (cf. engl. *beetle*) som af germanisk *baut-* = engl. *beat*.

Blende (Mineral), opkommet i nyere Tydsk.

Blus, blusse maa være Laan af plattydsk *Blus* (Fakkel m. M.), *blosen* (erglühen, erröthen).

Blyant er kun attraheret til Bly; hed forhen *Bliant* (Navn paa et andet Mineral, se V. S. O.).

Bommert; -t er uegte; endnu Molbech har tillige den regelmæssige Form Bommer (den der slaaer bom; f. Ex. om en Keglekugle).

Brasen maa være laant fra Tydsk; norsk Form er *Brasma*.

Brink maa vel være celtisk ifølge de af Skeat citerede celtiske Ord: *bryn, bryncu* (Høi).

da. Den gotiske Form, *than*, burde være citeret, da det snarest er samme Form, apocoperet, vi have bevaret. Den synes at være Eet med lat. *tum*.

Danmark. Det nedertydske *Dane* (Niederung an Flüssen) passer tydeligst til det svenske Danmark ved Fyrisaaen, ogsaa til

'den danske Mark' ved Eideren. Til hele det danske Danmark vilde lettere passe Betydningerne i Indisk: *dhanu* «Sandbank, Gestade, hervorragendes Festland, Insel».

dirre kunde have absorberet et **didre*, cf. norsk *didra* (samme Bet.).

dræve. I ældre Dansk treffes en 4de Form: *træbe* (samme Bet.).

Dunk. Udslet: «Egtl. mørkt Rum?» Istedet maa henvises til det under Dynge citerede høitydske *Tunc*, som er samme Ord.

Ende. Henvisningen til «Præfix und-» er ilde udtrykt; der menes: det hos os alm. med und- gjengivne Præfix ent-.

Enke. Henførelsen til een er at forkaste. Det er snarest Derivatum af Rod *an-*, der er bevaret i gammel Høitydsk i *Ane* (Fem., Bedste- el. Oldemoder) og i lat. *anus* (gammel Kone). Dog kunde ogsaa tænkes paa *am-*, som i isl. *amma* (Bedstemoder), samme Ord som Amme.

Fangst er plattydsk (se Bremisches Wörterbuch).

fare (Grise; Impf. farede); germ. Rod *farh-*, som i oldtydsk *Far(a)h*, t. *Ferkel*, engl. Vb. *farrow*; førgerm. *park-*, cf. lat. *porcus*. Om Ordet hos os er indfødt eller laant fra Tydsk, kan neppe afgjøres.

fast som Adv., i Bet. næsten, er laant fra Tydsk.

fat i 'det er ilde fat' o. L.; cf. endvidere norsk *fata seg* (føie sig o. L.), og Adj. *fata* (Ex. 'vel fata': velskabt); item gml. norsk *fatt-r* i Bet. smidig. Alt synes at pege hen til Rod som i Vb. *fatte* (s. d.).

fimre er vel med norsk *fimra* (famle) Laan af plattydsk *fimmeren* (tasten); hos os maaske i Bet. paavirket af t. *wimpern*? Cf. norsk Adj. *fim* (vims)?

at fire. Hertil er nu attraheret 'fire for En' ɔ: slappe sin Modanstrengelse mod En, vige; det hed forhen 'fiire En', af plattydsk *viiren* = høitydsk *feiern* (udvise Respect for En, gjøre Stads ad En). Franck anseer forøvrigt hollandsk *vieren* i begge Betydninger for samme Ord (af lat. *feriæ*). Men 'fire paa et Toug' maa vel følge med engl. *veer*, der bl. A. betyder fire (*'veer away!'*), foruden kovende, og sikkert hører til fransk *virer*.

Fjante. Blandt Henvisningerne maa vel stryges nedertydsk *Vent*, som Franck erklærer for et andet Ord (*vennoot*).

flense. Angives i nogle Lexica som ogsaa tydsk *(flensen)*. Norsk har *flinsa, flunsa*, samt desuden *flengsa*, der imidlertid er Iterativ til flenge.

Flitter kan ikke være Aflydsform til t. *flattern*, da dettes *-tt-* staaer for ældre *-d-* (se under *flagre*).

Fod. Tilføies: Derivatum fo(d)se.

for- som ubetonet Præfix, tydsk *ver-*. Tilføi: indbefatter i Tydsk et, nu forlængst ikke mere skjelneligt, beslegtet Præfix *fir*. forhen: t. *vorhin*. forplante, af t. *verpflanzen* (omplante, henplante); bruges af os nu, ved Forfalskning, istedetfor det ældre *fortplante*, af t. *fortpflanzen*. — [Den forsøgte Neologi «Foretræde» er en plattydsk Form: Vor(e)trede; høitydsk Vortritt; et Træde er paa Dansk naturligvis slet Ingenting; de høinordiske Purister duperes af den Omstændighed, at Tydskeren tog Veien over Stockholm: Företräde. — Af mine Notitser om moderneste Fabricata udvælges her kun denne og den om «Selvstyre», og efterlades de øvrige, hvor de ere anbragte, i et dansk Lexicon, hvis Udgivelse imidlertid turde møde den Sort Forhindringer, som høre til dets og min isolerede Stilling.]

Foormand af platt. *Voorman* = høitydsk *Fuhrmann* (af fahren, führen).

Fryd, med Denominativet *fryde*; ere neppe indfødte i Dansk, Norsk og Svensk (*fröjd*). De ældre Formers *-g-* (*Frygd*, *frygde*) er muligen Udtalens Gjengivelse af den tydske Diphthongs 2det Led (*Fröwede* i gml. Tydsk).

fuld. Tilføies skulde Derivata Fyld, Fylde (fordums Feminina), og navnlig Fyldest, der forhen hed *Fullest(e)*, og er Laan af plattydsk *Vul-Leest* (fuld Ydelse, cf. t. leisten).

føle. Cf. endvidere især lat. *pal-pare*.

Følge. Forskjel mellem en og et Følge er gammel; dog congruerer Betydningsforskjellen ikke hos os med den mellem isl. *fylgja* og *fylgi*.

gjalde. De tilsvarende t. *gellen*, engl. *yell* skulde have været anførte.

ge-. *Gestalt*, t., af *stellen*.

graahærdet. Norsk har baade *graahœœrutt* (af *Hœœra*, af Adj. *haar*: graa) og *graahœœrd* (af Sb. *Haar*), hvortil altsaa i ældre Dansk kunde svare *graahœret* og *graahœrd*.

gretten. I Plattydsk haves Vb. *gretten* (zum Zorn reizen; cf. germ. *grat-*, gammel-høitydsk *graz*: wüthend). (Henvisningen til *grine*, som muligen opr. beslegtet, stryges som falsk.)

hidse. Gjengiver for det 3die t. *hitzen* (ophede; f. Ex. i 'denne Vin hidser').

hugge. Det opførte førgermaniske *kau-* gjenkjendes i lat. *cu-dere*.

Hukker(t) (-t uegte) af hollandsk *hoeker* (af *hoek*: Hage), egtl.: Fartøi hvorfra fiskes med Krogenet. Ogsaa laant til Engelsk: *hooker*.

indskrænke af t. *einschränken*, se Skranke.

kaad. Henvisningen til *γαννμαι* udslettes.

Kaas. Nærmest af engl. *course* (kommer nær i Udtale).

Kjerte. Nogle ville derivere det af *charta* som formentlig Betegnelse for Væge.

Kjøb. Den citerede Bemærkning om engl. *keep* udslettes; *keep* maa være af Rod *kōp-*.

Kløe hed forhen ogsaa *Klode*.

Kumme. Alle de anførte Ord maa vel tilsidst stamme fra Græsk: *κυμβη* (cf. *kime*).

kvak &c. Herunder udslettes: «Nsk. kvekka kvakk» (da dette ifølge Aasen staaer for *hvekka*).

kvær i 'paa Kryds og Kvær' er Laan af t. *quer* (cf. under *tvær*).

labe. Den aldrig spirerende Udtale af dettes *-b-* kunde snarere vise tilbage til det plattydske *labben* end til et gammeldansk **lape*.

Lav (Plante) er Svecisme (se Molbech).

en Led. Vbt. *ledsage* er Laan af plattydsk *leetsagen*.

et Led. Ledemod se *møde*, *(i)mod*.

lemleste. Tilføi: forhen *lemme-* el. *limmeleste*. (Henvisningen til frisisk *wlemma*, cf. norsk *lemja*, bliver da saa meget mindre sandsynlig.)

lempe. lemfældig: i ældre Dansk findes de to Synonymer *lempfeldig* og *linfeldig* (cf. Adj. *lind*); det første har altsaa absorberet det sidste.

Lerke. Forsaavidt som 2det Led heri tildels kunde være «omtydet til det almindelige Compositionsled -rik» (rig. mægtig), maatte det selvfølgeligen være dette i Femininum (cf. gml. svensk *Lærikia*).

Li. Findes ogsaa i Tydsk: *Leite* (i gml. T. *Liite*).

Limstang i 'løbe med Limstangen' er Laan af plattydsk 'mit der Liimstange loopen'; betyder altsaa Fuglefængerstang med Lim paa (ikke Kosteskaft).

Linned. Man kunde gjette paa Corruption af et plattydsk **Liinwaat*; men et saadant anføres ikke af Lübben. I ældre

Dansk treffes Adj. *linnen* af platt. *liinen* = høitysk *leinen*. — Linning = norsk *Liining*, altsaa af Aasen rigtigt opstillet som Derivatum af *Liina* (Linie, Snor); er altsaa af fremmed Herkomst (har altsaa Intet med *lind* el. svensk *linda* at gjøre, som af mig urigtigen formodet).

Liv. 'Med Liv og Sjæl' gjengiver 'mit Leib und Seele'. Derimod er 'med Liv og Lyst' tankeløs Gjengivelse af 'mit Lieb und Lust' (og livsalig af *liebselig*).

lumpen. Talem. 'lade sig lumpe' er t.: 'sich lumpen lassen'.

løi. Uagtet *lui* først forefindes i nyere Hollandsk, skulde det plattydske *loi* (efter Lydforholdene) ventes at være Laan fra Nederlandsk, ikke (som i Ordbogen antaget) omvendt. Franck antager Rod som i isl. *lýja* (banke; svække). — Løiert (Svøb) har uegte -t, og er attraheret af det nu obsolete *Loiert* (lad Person); det sidste er Laan af platt. *Loiart*, holl. *luijaard* (Faulpelz), Derivatum af det omtalte Adj. Men Svøb hedder i Hollandsk *luier* eller *luur*, hvilket (mulig ved Attraction til *lui*) staaer for det ældre *ludere*, der ogsaa i Platt. hed *Luder(e)* (Kindeswindel), i ældste Høitydsk *Ludara* og *Lodere*, af gml. tydsk *Lode* (loddent Tøi) = isl. *lodi* (lodden Pels). I ældre Dansk kan *lodden* treffes forvansket til *loien*, saa at phonetisk Ændring og Attraction kunde understøtte hinanden. — Løibænk hed forhen ogsaa *Lodbænk*, hører altsaa ligeledes til *lodden*, og kan ligeledes være attraheret til *loi*.

Menneske. Der burde være bemærket, at det maa være Laan fra Tydsk (substantiveret Adj., hvis indfødte danske Form maatte være **mensk*).

merle osv. (maritimt); af nedertydsk *merren*, *marren* (hindre, binde) = engl. *mar*, gotisk *marzjan*; nuværende hollandske Former ere *marren*, *marlen*, *marling* el. rettere *marlijn* (-line: Hindringstoug).

Myre. Ved Aflyd *mur-* kunde være henvist til *μυρ-μηξ*.

mørk. Laan fra Slavisk (cf. det anførte *mrok* &c) er utvivlsomt. Den citerede Henvisning til *νυκτος αμολγω* er altsaa urigtig.

neppe, forhen ogsaa *nept*, Casus af et Adj. **nep*, d. S. som *nap*, se under *Knap*.

Nisse. Ved en besynderlig Uagtsomhed har jeg angivet: «mangler hos Aasen»; han anfører: *Niiss*; Ross (P. 845) anseer dog Ordet for unorsk, laant fra Dansk. Aasens Ansættelse af Vocalen som *ii*, altsaa germanisk *ī* af førgerm. *ai*, vilde ikke

udelukke de hypothetiske Henvisninger til *κνισσα* m. M., da Vocalen jo vilde forblive i samme Aflydsrække.

Nor (Barn). Den anførte Form Norn i ældre Dansk er sikker, og Nor da at antage for Corruption deraf.

nærig er Laan af plattydsk *nerich*: «auf seine Nahrung bedacht».

Omkostninger, af t. *Unkosten*, tilstudset.

op. — opdage; hollandsk *opdagen* betyder ikke «bringe for Dagen», men: komme for Dagen; er altsaa først hos os blevet transitivt (muligvis først deponent: opdages, og saa deraf extraheret et transitivt Activ?). — op(pe)bære, forvansket af opbjerge (cf. *-børsel* under *bjerge*).

over. — overrumple, Laan af t. *überrumpeln*; *rumpeln* betyder egtl. larme, falde med Bulder, ogsaa trans. omstyrte med Bulder, og opfattes af tydske Lingvister som Sideform til *rummeln*.

Pige (egtl. Skjørt) maa være kommet til os gjennem Plattydsk, hvor *Peke* treffes (som Skjeldsord).

pille. Heri er lat. *pilare* sammenvoxet med t. *pellen* (trække Skind af, f. Ex. af Kartofler), af lat. *pellis*.

Pjalt. I Gammeltydsk findes *Paltenæære*: «in grobem Wollenstoffe einherziehender Wallfahrer, Landstreicher; aus mittellat. *paltonarius*, aus lat. *palitari*, *palari*, umherschweifen»; heraf kunde platt. *Palte* (hvoraf dansk Pjalt) synes at være extraheret? hvilket vel vilde kunne combineres med Forsøget i Ordbogen.

Praas. I ældre Tid treffes en Form *Prose*.

Raage. Hos os maaske Laan af platt. *Rooke*.

Raigaas er vulgair Udtale af *Radgaas*.

ram. I 3die Linie udslettes: «i nsk. Rim (Spile, Stang) og».

ravgal kan dog ikke komme af vort *rave*, medmindre norsk (og svensk) *ravgalen* ere laante fra Dansk. Aasen deriverer *ravgalen* af Adj. el. Adv. *rava* (complet, ganske), hvormed snarere vilde følge, at Ordet i Dansk er Norvagisme.

Rem. I Ordbogen antages, at *Rem* og t. *Rieme(n)* ikke høre sammen. Til at identificere dem maatte udkræves, at *Rem* og norsk *Reim* begge vare laante fra Tydsk, og at *-ei-* da i Norsk var samme Slags Forvanskning som i *Greive, reikna* (se *Greve, regne*). Isaafald vilde *Rem* ikke (som i Ordbogen antaget) høre sammen med *Remse*. Afgjørende Bevis at vælge efter kjender jeg ikke. *Remse* maa vel ialtfald høre sammen

med de anførte *Rimsa*, *Rime*. *Rim*, og *Ramse* da være en Forvanskning (og i Svensk Formen *ramsa* da snarest en Danisme).

rinde. I 2den Linie udslettes: «(assimileret)». Glemt er Rende = norsk *Renna*, platt. *Renne*.

rippe op. I Nedertydsk (hvorfra vi vel have laant) findes (i samme og i andre Bet.) *reppen* og *rippen*.

Rov. Platt. *Roof* (*oo* af germ. *au*) har absorberet gammeldansk *Ruv*.

rumstere. Det anførte ældre *rustere* er Laan af platt. *rusteren*, af *arrestare*.

rutte. Forunden *ru-* kan tænkes primairt *hru-* (cf. isl. *hriota*).

Ry havde forhen Bet. Larm, Tumult, og stammer vel fra Plattydsk; Lübben har dog kun Vbt. *ruien* (lermen) = det anførte angelsaxiske *rȳ-n*.

Rørdrum (*-drum* cf. under *Drøm*). De oprindeligste Former ere angelsaxisk *rāredumla* og et plattydsk *Raaredump*, af Vb. engl. *roar*, angels. *rārian*, platt. *raaren*, gammelhøitydsk *reeren* (brøle); germanisk Rodform *rair-*, førgerm. *rair-* el. *rais-*. Ordet har altsaa senere gjennemgaaet forskjellige Omfortolkninger i de forskjellige Sprog.

en Røst. Primair Rod bliver vel *ru-* (brøle), cf. *ωϱυομαι*, lat. *rumor, raucus*.

Samkvem kan komme baade af fordums *Samquææme* og *Samquææmd*.

Sigt. isigte hører naturligvis til det af de anførte Ord, der kommer af t. *Sicht* (af *sehen*).

Skarntyde. I Jydsk angives: en *Tyde* (hul Rod).

skeie. I ældre Dansk treffes skeite (som af et gammeldansk **skeekte*).

skele. Forhen havdes et indfødt Adj. *skiell(i)g* (skelende; = det anførte gml.norske *skialg-r*).

skimte. Forhen ogsaa *skime* (med samme Bet.).

Skjæve. Den fra Brem. Wörterb. citerede Derivation er tvivlsom; en plausiblere er anført under *Skifer*.

Skjøge. Dette fra Nedertydsk laante Ord maa henføres til Vb. platt. *scheken* (auszerehelich beschlafen), samt gml. t. *Schaak*, *Schaach* (Rov), med nyhøitydsk *Schächer* (Røver); germ. Rod *skak-*, *skāk-*, *skōk-*, der congruerer med den der kjendes i Bet. *rokke* (Ex. engl. *shake*), og mulig er identisk med den.

skjør. I ældre Dansk findes Adj. *skever* med samme Bet.

(cf. under *Skifer*); Formerne *skyyr*, *skjor* kunde vel være Contracta heraf?

skogre anføres ogsaa fra det sydligste Norge.

skrolle. Ogsaa i Norsk findes (foruden det anførte *skruvla*): *skrolla*, *skrylla*; item *Skrolla* (stort magert Hundyr), der ogsaa hedder *Skrella*, hvilket sidste ikke tilsteder Combinationen med *skruvla*, medmindre *Skrella* er blot capricieus Variant for, eller ubeslegtet med *Skrolla*.

skræmme. Hollandsk *schroom* kræver snarest germ. Rodform *skraum-*; *au* skulde da i Dansk og Norsk være blevet til *ā*, hvad jo ikke er uhørt. (Vbt staves i Holl. rigtignok alm. *schromen*; men «beter deed men het schroomen te spellen».)

skue. Sb. et Skue er af Molbech omtalt som en dengang ny (forfalskende) Gjengivelse af t. *die Schau*; Formationen er af de i Dansk fremmede; de formentlige Høinordiskheder «*Særskue*», *Dyreskue* osv. ere drøie Germanismer. (Molbech har forøvrigt selv importeret en Skifting af samme Art: «*et Omraade*»: et *Raade* er slet Ingenting; af *Raad* har der engang existeret et Derivatum, men det hed *Ræde*. *Gebet* er et langt mindre udansk Udtryk end «*Omraade*».)

Skulder. Betegnelsen «almengerm.» er ikke passende, da det i Dansk og Svensk sandsynligvis er Laan fra Tydsk.

slaa: Sb. Slagel er contraheret af *Slagvol* (cf. Handel).

Slegfred. De herunder citerede Ord ere vel beslegtede med Adj. *slak* (slap).

Sleng maa fordum have været Masc. som i Norsk og Svensk

slibrig. Plattydsk har *sliperich*, *slipperich*, *slibberich*.

slingre er Laan af nedertydsk *slingeren*.

slubre. I ældre Dansk findes ogsaa Vb. *slubbe* (dingle o. L.).

slunken. Af samme Rod er ogsaa *slank*.

slutte. De, der antage Slegtskab mellem germ. *sl—t-* og lat. *claudere*, kunde anføre, at lat. *claudus* (halt) kunde tænkes oprindelig at bet. heldende, skjev (ligesom germ. *sl—t-*); den postulerede fælles Rod med Forlyd *scl-* forbliver imidlertid ubevislig, Slegtskabet altsaa blot hypothetisk. Heller ikke er der Enighed om, at henføre lat. *claudus* og *claudere* (lukke) til een Rod.

snild. [«et Snille» i Bet. Geni, som i «han er et Snille», er en Svecisme, allerede forsøgt af Øhlenschlæger, men hidtil dog for lidet accepteret til at regnes som legaliseret Bestanddel af

Modersmaalet. Indfødt hos os var det forlængst uddøde Femininum *en Snilde*, i Bet. følgende helt ukunstlet med Adjectivet, altsaa = Snildhed.]

snorke og snurre. Blandt beslegtede Ord er glemt at anføre t. *schnarren*.

sprade betydede fordum ogsaa sprage, desuden braute; cf. Betydningsovergangene i Ord af Rod *sp(r)—k-* (se under *spag*, *sprage*).

Spær. Kun attraheret er Tagspær af platt. *Sper* (Gespärre; se *Sparre*).

Stand er laant fra Tydsk.

statelig (P. 238 nederst). Det Urigtige i tydske Lingvisters Henførelse til gml. høitydsk *Stat* (Gelegenheit) sees ikke blot af den plattydske Form, men ogsaa af hollandsk *statelijk*, engl. *stately*, svensk *ståtlig*, der alle kun passe til lat. *status*.

stiv. Kun attraheret er Stiver, Laan af platt. *Stiiper* (Stütze, Pfeiler; vel af lat. *stipes*).

stolt. Udtrykkelig burde være bemærket, at det hos os ialtfald er laant fra Tydsk.

Strop (*struppus*) til os gjennem Platt.: *Strop*.

'gjøre Styr' (*yy*): neppe Eet med norsk *Styr*, der ikke har *yy*. Altsaa Ordbogens Forklaring vel at fastholde.

styre. [«*Selvstyre*» kan ikke anerkjendes for noget Ord i legitim Forstand; det er importeret fra Norge; paa Dansk hedder det: Selvbestyrelse. I ældre Dansk kan antreffes: *et Styre*, der betyder Ror; selv om man figurligt kunde sige f. Ex. 'ved el. under hans Ror befinde vi os i Sikkerhed', vilde man alligevel ikke kunne lave et Ord som Selvror.]

Stød paa Skotøi hedder paa Norsk *Støyt*, er altsaa ikke (som i Ordbogen antaget) Eet med *-stød* i *Rygstød* (medmindre *Støyt* er forvansket Laan fra Dansk), men betegner: Noget der kan tage mod Stød?

svirre og svire maa, som antaget, være samme Ord; heri kunde tillige være absorberet et **svidre* (cf. norsk *svidra*: dirre, se Ross).

Syl er vel dog ikke indfødt, men Laan af platt. *Suwele*, af lat. *su-bula* (af samme førgerm. Rod).

Sæd(vane). Gjængs Henførelse til *εϑος* og indisk *swa-dhā-* er neppe antagelig, da den forudsætter noget saa Paafaldende som yngre Overflytning til germ. Thema paa *-u* (germ. *sidu-*). Ventes skulde førgerm. *sidhu-*; cf. indisk Rod *sidh-* («gültig,

richtig sein», m. M.). Vilde man vedblivende her antage germ. *-i-* af førgerm. *-a-*, da kunde tyes til ind. Adj. *sādhu* («richtig, gut», og Sb. Ntr. «das Gerade, Rechte, Gute»).

Sølvpop. Hed forhen *Solvpape*.

Søskende. Ved *Syst-kin* skulde tilføies: opr. *-gin*.

Taabe. I Norsk haves *Taape* og Ntr. *Taap* (med samme Bet.; Grundbet., som ved flere saadanne Benævnelser: famlende, tjattende; se hos Ross). Cf. i ældre Dansk *Taabesven* og *Tabesven* (Klodrian o. L.).

'i Taaget', forhen 'paa Toget', ogsaa 'paa Tock'; og Vb. *tocke* (gaa i Taaget), hvilket neppe er helt obsolet. Norsk har yderligere Masc. *Took* (Tosse), Ntr. *Took* (Tosseri). Med Taage have disse Ord opr. Intet at bestille.

Tjaus. Udslet fra «dette med . .» og ud til «Tvivl» inclusive.

Top. Bet. Snurrelegetøi beroer maaske paa Attraction; cf. i denne Bet. platt. *Dop(pe)* (ɔ: Dup) og ældre høitydsk *Topf(e)*; dog i Engl. alt fra gammel Tid *top*.

tralle. Udslet: «vel en fri Variant til Trille».

Træl. Henførelsen til gml. tydsk *Dregil* (Løber) gaaer ikke an, da dette ogsaa skrives *Drigil*, altsaa ikke har Omlyd af a.

Tæge. Udslet Slutningspassus (fra: «seer ud som . .»); cf. engl. Form *tick*.

Tøir. Fremdeles burde anføres plattydsk *Tuder* (*ü*) med samme Betydning. Kun formelt passer gammelhøitydsk *Zieter* (*Zeotar*: «Vordeichsel, vorn an die eigentliche Deichsel angehängt»). De efter Skeat citerede celtiske Former synes at gjøre Antagelse af Laan fra Celtisk uundgaaelig.

Tøite. I Plattydsk angives *Toite* (*Töte*) i Bet. Kande, og i Bet. Tøs o. L., og seer ud som opr. nederlandsk Form for *Tud*.

udsvævende, Udsvævelse gjengive t. *ausschweifen* &c. (Cf. svøbe, svippe).

Vager. Rod muligen dog som i lat. *vagus*?

vakker i nuværende Anvendelse er Laan fra Tydsk.

valke. Nogle sætte germ. *walk-* = indisk *walg-* (hoppe).

vederheftig. Formen findes alt paa Reformationstiden.

vegne (Søm) skreves forhen ogsaa *hvegne*.

Vidunder. Ross angiver i Norsk *Ve(d)under*, som af Præp. *ved*. Men Ordet kunde vel i Norge være en forvansket Danisme?

vitterlig. Forhen ogsaa *viderlig*; *-tt-* mulig ved plattydsk Paavirkning; dog mangler Ordet hos Lübben.

vindskjev fra Tydsk: *windschief*, platt. *wintscheef* (af winden).

Vinge. Slutningspassus («kunde tillige . .») udslettes.

Væg. Tilføies: hollandsk *weeg* (kun levnet i *weegluis*: Væggelus), og angelsaxisk (og frisisk) *wāg*, af germ. Form *waig-*, kunne ikke være i nær Slegt med *Væg*, men vel i fjernere, nemlig som Derivatum af samme primaire Rod *wai-*, *wi-*.

Væge er Laan af den anførte platt. Form; *-ei-* i den ligl. laante norske er Forvanskning, som i *Greive*, *reikna*.

Væger (maritimt), af hollandsk *weger*, der henføres til Vb. *wegen* (veie; altsaa tungt Tømmer).

ynde kunde være Tillempning, efter Sb. *Ynde*, ikke blot af det gamle *une*, men ogsaa af *unde*, der endog ved simpel phonetisk Overgang kunde faaet en Sideform med *y* el. *ø* (cf. Tønde &c.).

ør. Hvis af germ. *wōr-*, da er Rod som i *wuorag* (beruset) i ældste Høitydsk, og som i engl. *weary* (træt).

Kraft. Det med et «cf.» citerede indiske *grabh-* (gribe) antages af Nogle at have opgivet en 1ste Aspiration ɔ: at staa for indoeuropæiskt *ghrabh-*, i hvilket Tilfælde det ikke kunde være beslegtet med *Kraft*, *kræve*, osv.

Her turde tilfoies Rettelse af nogle Trykfeil: P. 113, L. 22 læs: plt. *keesen*. P. 121, L. 17 istdf. 'sv. Klode' læs: cf. Klode. P. 122, L. 13 læs: gnsk. Klung-r. P. 140, L 9 læs: *load-star*. P. 149, L. 19 f. n. læs: *liuste (istdf. *liusta). P. 166, L. 17 f. n. læs: Ght. mar(we). P. 167, L. 3 ī læs ĭ. P. 207, L. 1 læs *cinder* (istdf. *cindre*). P. 237, L. 6 læs ū (istdf. ŭ). P. 237, L. 8 læs: Spundspæl. P. 238, L. 4 læs: spole (istdf. spole). P. 257, L. 20 læs t- (istdf. -t-). P. 285, L. 2 læs *airu-s*.

Öfver tvänne nybildningar hos Lucretius.

Af K. J. Hidén.

utraque.

Bland sällsynta hos Lucretius förekommande ordformer märkes jämväl *utrāque*. Detta adverb, som ju ursprungligen är abl. sing. fem. gen. af motsvarande pronomen indef., användes såsom äfven andra ablativiska adverb, t. ex. *hac illa qua*, egentligen med prosekutiv eller lokativ betydelse, men kan äfven fattas modalt och tolkas följaktligen: auf beiden Seiten, auf beiderlei Weise (Bockemüller), in both cases (Munro), nell' uno e nell' altro caso, in ambo i casi (Giussani), å båda sidor, i det ena och i det andra fallet, i hvartdera fallet[1].

Såsom redan Lachmann anmärkt, förekommer *utraque* hos Lucretius på följ. ställen[2]: IV 84 ff. *Ergo lintea de summo cum corpore fucum Mittunt, effigias quoque debent mittere tenvis Res quaeque, ex summo quoniam iaculantur utraque*; IV 272 ff. *Quare etiam atque etiam minime mirarier est par, . . . Aëribus binis quoniam res confit utraque*; VI 510 ff. *Sed vemens imber fit, ubi vementer utraque Nubila vi cumulata premuntur et impete venti.* Här införde Lachmann i texten *aquis* i st. f. handskrifternas läsart *vi*, som dock med rätta upptagits af alla senare editorer. I hufvudsak torde Munro hafva tolkat stället riktigt; likväl hänför han *cŭmŭlātă* ss. attribut till *vi*. såsom synes af hans anmärkning: *vi cumulata* = *Copia nimborum turba maiore coacta* v. 504 — där *coacta* enligt hans åsikt är ablativ — och framför alt af hans öfversättning: by their own accumulated weight. Giussani åter vänder sig mot Munro, hvars tolkning han dock ej till fullo torde hafva förstått, och förenar *utraque vi*. Emellertid torde meningen ingalunda vara, såsom Giussani förmenar, *ubi nubila utraque vi premuntur* i. e. *premuntur cumulata et premuntur impete venti*, utan *ubi vementer nubila cumulata utraque premuntur* i. e. *premuntur vi et im-*

---

[1] *Utraque* ss. adverb finnes ej anfördt i Georges' Handwörterbuch[7]. Hos Fr. Neue, Formenlehre der lat. Sprache[3] Bd. 2 p. 636 nämnas de två första af i det följ. citerade ställen.

[2] Citaten äro enligt Briegers edition af Lucretius (1894).

pete venti. Härvid kan *utraque* fattas lokalt — oben durch die Schwere der Schicht, unten durch Wind: Bockemüller, men tolkas dock riktigare modalt l. kausalt — by both causes: Munro. Beträffande användningen af ordet *vis* i olika betydelse — här mängd l. massa l. tyngd och v. 503 *vis venti* — må blott framhållas att Lucretius ofta använder samma ord med ringa mellanrum i olika bemärkelse; jfr. Munro II vid I 875.

Utom å förenämda ställen torde detta adverb *utraque* ännu kunna antagas å ett par ställen. I början af första boken vid skildringen af Iphigenias offrande säger Lucretius v. 81 ff. *Cui simul infula virgineos circum data comptus Ex utraque pari malarum parte profusast* cet. Jag har redan De casuum syntaxi Lucretiana II p. 45 anfört Munros och Giussanis utläggning af detta invecklade ställe och för min egen del antagit att skalden förenat tvänne uttryckssätt i ett: *ex utraque parte* + *ex pari malarum parte* = *ex utraque pari malarum parte.* Emellertid kunde man väl ock fatta *utraque* som adverb — å l. längs hvardera sidan, å l. längs ömse sidor[1]. Till ordens ställning har då bidragit skaldens sträfvan att ansluta *utraque* så nära som möjligt till *pari.* Ett annat ställe III 306 skall nedanför behandlas.

interutrasque.

En ovanligare bildning än *utraque* är *interutrasque,* ett adverb som tils vidare påträffats endast hos Lucretius. På grund af dess säregna form ansåg sig Lachmann föranlåten att öfveralt införa *interutraque*, men senare utgifvare hafva alla godkänt handskrifternas läsart. Egentligen är *interutrasque* en sammansättning of *inter* och *utrasque.* Detta adverb användes af historikern Cassius Hemina — bet. beide Male enl. Georges Handw.[7] — och af komediförfattaren Caecilius Statius — auf beiden Seiten ib. —, jfr. Lindsay The Latin Language p. 557. Då emellertid *utrasque* att döma af andra adverb å *-as* ss. *alias foras* utan tvifvel äfven användts å frågan hvart?, har *interutrasque* förmodligen egentligen betydt: emellan åt hvardera sidan l. riktningen, (från hvardera sidan betraktadt,) d. v. s. däremellan, midt emellan. zwischen beiden hin l. durch: Georges ib.

[1] Här må nämnas att hos Lucretius *u* i *utraque* äfvensom i *interutrasque* alltid är kort utom å detta ställe, men däremot oftast långt i *uterque* och *utrimque.*

Hos Lucretius förekommer detta ord sju gånger enligt handskrifterna. Å följ. ställen har deras läsart oförändrad upptagits af editorerna: II 517 *Omnis enim calor ac frigus mediique tepores Interutrasque iacent explentes ordine summam*; V 461 *Hunc exordia sunt solis lunaeque secuta, Interutrasque globi quorum vertuntur in auris, . . . Et tamen interutrasque ita sunt, ut corpora viva Versent et partes ut mundi totius extent*; VI 358 *Interutrasque igitur cum caeli tempora constant, Tum variae causae concurrunt fulminis omnes*; 1053 *Interutrasque igitur ferri natura locata Aeris ubi accepit quaedam corpuscula, tum fit* cet. Vidare finnes detta adverb å följ. ställe, där alla nyare utg. följt Lachmanns emendation af handskrifternas läsart: V 824 *Multaque tum tellus etiam portenta creare Conatast mira facie membrisque coorta, Androgynum, interutrasque nec utrum, utrimque remotum* (*androgynem inter utras nec utramque utrumque remotum* handskr.)

Slutligen förekommer *interutrasque* i handskrifterna å ett ställe, där olika ändringar föreslagits utan att dock en tillfredsställande lösning erhållits. Vid skildringen af de olika temperamenten säger Lucretius efter att som typiska exempel ur djurvärlden hafva anfört lejon och hjortar: III 302 *At natura boum placido magis aëre vivit, Nec nimis irai fax umquam subdita percit Fumida, suffundens caecae caliginis umbram, Nec gelidis torpet telis perfixa pavoris, Inter utrasque sitas cervos saevosque leones.* Här föreslog Lachmann *interutraque secus* och Bernays *interutraque secat.* Munro åter upptog Avancius' konjektur *inter utrosque sitast,* som i versen inför en tung tautologi. Brieger har *interutrasque sitast,* då han anser att *interutrasque* kunnat förenas med accusativus i likhet med en praep., och Giussani som godkänner samma läsart säger att accusativerna på sätt och vis stå som apposition till *interutrasque* (?). Med rätta betonar dock Heinze att man i detta fall kunde vänta genetivus ss. vid *interea*; han har därför själf nöjt sig med att aftrycka handskrifternas läsart. Dessutom hafva ännu större ändringar föreslagits. Oaktadt dessa många ändringsförslag vågar jag ytterligare framställa ett nytt, som måhända kan förtjäna någon uppmärksamhet. Först och främst anser jag i likhet med andra att orden *cervos saevosque leones* riktigt bevarats af handskrifterna. Dessa accusativer bero enligt min åsikt af *inter* på grund af den mening som bör tillkomma versen. Visserligen står praep. skildt från sin kasus, men detta är ju hos Lucretius ganska vanligt.

Vidare bör också enligt min mening *sitas* rättas till *sitast*. Då nu Lucretius i det närmast föregående framhåller tvänne egenskaper *ira* och *pavor*, kan här antagas adv. *utraque* med betydelsen: i hvartdera afseendet, i det ena och det andra afseendet. Har man tillika större skiljetecken t. ex. kolon efter *pavoris*, vinnes genom versen i denna form *Inter utraque sitast cervos saevosque leones* en lämplig afslutning af det föregående[1]. Altför lätt kan ju *utraque* på grund af det föreg. *inter* hafva ändrats till *utrasque*, så framt ej någon reminiscens af det sällsynta *interutrasque* därtill bidragit. Föga antagligt synes det däremot att Lucretius här användt formen *utrasque*, då han öfveralt annars accepterat *utraque*.

Hvad beträffar adverbens olika form har *utraque* anslutit sig till den stora massan af pronominala och adjektiva adverb å *-a*, medan *interutrasque* som en afvikande egenartig bildning stått kvar oförändrad[2]. Bägge försvunno tidigt ur språket, i det att *utraque* undanträngdes af *utrimque* och *interutrasque* ersattes af det tydligare *inter utrumque*.

---

[1] Möjligen kan äfven läsas: *inter utraque si itast cervos saevosque leones*.

[2] Till uppkomsten af *interutrasque* kan hafva bidragit den omständigheten att *inter* som eg. hörde til verbet genom sin ställning i versen trädde i relation til *utrasque*. Äfven med andra partiklar synes *uterque* hafva ingått sammansättning: sålunda har S. Bugge — Till Plautus, Tidsskrift for Philologi og Pædagogik VI p. 15 — i anslutning till handskrifterna föreslagit Stichus 106 *sedutraque ut dicat mihi* (jfr. Lindsay l. l. p. 450 o. 592) och äfven *deuter* finnes anfördt (W. Schmitz Neüter och Deüter in den tironischen Noten Arch. I p. 286 f.).

Mindre meddelelser.

Minutiae Lucretianae.

Scripsit K. J. Hidén.

1. *Ad casus ponendi rationem.*

Lucretius ut est abundantis dicendi generis amantissimus permultis locis verba fere idem significantia inter se coniungit, quoniam rem fusius et luculentius describere mavult quam simpliciter proferre, qua de re optime agit Kraetschius De abundanti dicendi genere Lucretiano.

Fieri potest ut verba inter se arte coniuncta non eundem regere casum soleant. Tum Lucretius quem casum(o^1) posteriori(v^1) accommodari oportuit eum iuxta prius verbum (v) apponit (o^1 v + v^1). Ex eis quae collegi exemplis haec potissimum sunt adnotanda: I 921 IV 2 *iuvat integros accedere fontis Atque haurire*, cfr. De casuum syntaxi Lucretiana I p. 16; II 715 *Quae neque conecti quoquam potuere neque inde Vitalis motus consentire atque imitari*, cfr. ib. I p. 24; II 1159 *Usque adeo parcunt fetus augentque labore*[1], cfr. ib. I p. 23 sq.; VI 809 *Hos igitur tellus omnis exaestuat aestus Expiratque foras in apertum promptaque caeli*; II 58 III 90 VI 38 *Quae pueri in tenebris pavitant finguntque futura;* III 355 *ipsa palam quod res dedit ac docuit nos*; II 112 *Cuius . . . rei simulacrum et imago Ante oculos semper nobis versatur et instat*, II 931 *Huic satis illud erit planum facere atque probare*; VI 1026 *quandoquidem . . . aër Omnibus est rebus circumdatus adpositusque*; I 507 *Nec res ulla potest vera ratione probari Corpore inane suo celare atque intus habere*, cfr. ib. II p. 12.

Nonnullis autem locis qui casus nominis posterius verbum proprie sequitur is quoque ad verbum prius positum referendus est (v + o^1 v^1) e. gr. I 725 *Carmina quin etiam divini pectoris eius Vociferantur et exponunt praeclara reperta,* quo de loco conferas ib. I p. 25; V 585 *Nam licet hinc mundi patefactum totius unum Largifluum fontem scatere atque erumpere lumen,*

[1] *laborem* Brieger probante Giussano edidit.

cfr. ib. I p. 37; VI 829 *Hic ubi nixari nequeunt insistereque alis. Scilicet, in terram delabi pondere cogit Natura*, cfr. ib. II p. 19 et V 936 *quibus e scibant umori' fluenta . . . partim plano scatere atque erumpere campo.*

Contra interdum — iis praecipue locis, quibus participium plerumque pondere caret ut dicit Kraetschius p. 86 — casus (o) priori verbo (v) appositus quasi per mesozeugma quoddam ad verbum quoque subsequens (v^1) pertinet ($o\ v + v^1$) e. gr. I 72 *Quare religio pedibus subiecta vicissim Opteritur*; I 712 *Quam fluitans circum magnis anfractibus aequor Ionium glaucis aspargit virus ab undis*, ubi *cui* subintellegendum esse censent, aut casus e priore verbo proxime pendens iuxta posterius ponitur ($v + o\ v^1$) velut VI 138 *Hic, ubi lenior est, in terra cum tamen alta Arbusta evolvens radicibus haurit ab imis.*

2. *De praepositionum collocatione.*

Notum est nominibus inter se coniunctis aut disiunctis praepositionem non omnibus apud poetas praecipue praefigi solere. Nam saepissime praecedente praepositione quae sequuntur nomina sine praepositione adiunguntur. Huius usus apud Lucretium permulta occurrunt exempla, ex quibus haec adfero: II 789 *Quippe etenim multo proclivius exorientur Candida de nullo quam nigro nata colore Aut alio quovis*; III 781 *Denique in aethere non arbor, non aequore salso Nubes esse queunt, nec pisces vivere in arvis, Nec cruor in lignis neque saxis sucus inesse*, cfr. V 128 sqq. Lachmann. al.

Praeterea Lucretius in collocatione nominum primo membro praepositionem non adponit his locis: III 620 *neque flamma creari Fluminibus solitast neque in igni gignier algor*; IV 107 *Postremo speculis in aqua splendoreque in omni Quaecumque apparent nobis simulacra*; IV 160 *sed ubi aspera saxa Aut in materiam ligni pervenit, ibi iam Scinditur;* VI 1097 *Nam quid Brittannis caelum differre putamus, Et quod in Aegyptost, qua mundi claudicat axis, Quidve, quod in Pontost differre, et Gadibus atque Usque ad nigra virum percocto saecla colore*? quo de loco ab nonnullis vexato egi De casuum syntaxi Lucretiana II p. 5.

Om Indledningsformlen i en rogatio.

Af E. Trojel.

I Madvigs «Den romerske Stats Forfatning og Forvaltning» hedder det, 1ste Del S. 211, om Forhandlinger i Folkeforsamlingen: «Herefter fulgte den egentlige Forelæggelse af Spørgsmaalet til Folket (*vultis jubetis, Quirites?; rogavit vellent juberentne;* Exempler overalt).»[1]

At denne Henvendelse til Folket i direkte Form aldrig findes i Indikativ, men allevegne hedder: *velitis iubeatis* (el. *velitis iubeatisne*), vise de syv Steder, hvor den forekommer (der synes kun at være disse syv):

Cicero, in Pisonem c. 29, 72: *At hoc nusquam opinor scriptum fuisse in illo elogio, quod . . . incisum est: Velitis iubeatis, ut* cet.

id., de domo c. 17, 44: *Quæro enim quid sit aliud proscribere: Velitis iubeatis, ut* cet.

ibd. c. 18, 47: *At quid tulit legum scriptor peritus et callidus? Velitis iubeatis, ut* cet.

Livius, 38, 54, 3: *Fuit autem rogatio talis: Velitis iubeatis, Quirites, quæ pecunia . . ., ut* cet.

Gellius, V 19, 9: *Eius rogationis verba hæc sunt: Velitis iubeatis, Quirites, uti* cet.

To Steder er *ne* føjet til Spørgsmaalet:

Cicero, de domo 30, 80: *Hoc tu igitur homo popularis iure munitam civitatem et libertatem nostram putas esse oportere, ut, si tribuno plebis rogante, velitis iubeatisne, Fidulii centum se velle et iubere dixerint, possit unusquisque nostrum amittere?*

Livius, 22, 10, 2: *Rogatus in hæc verba populus: Velitis iubeatisne, hæc sic fieri.*

Hvad den indirekte Form angaar, ville følgende Steder (formentlig de, der i det hele taget findes) vise, at den sædvanlige Form af Spørgsmaalet bliver: *vellent iuberentne,* men to Steder

---

[1] Ogsaa i C. Thomsens «Det romerske Stats- og Privatliv i Oldtiden» S. 30 lyder dette Spørgsmaal *vultis iubetis,* og ligeledes i anden Udgave ved Dr. Kinch (S. 35). Derimod har Bojesen (Lat. Antikv. S. 44), Lange (Römische Alterthümer I 417) og Becker (Röm. Alterth. II Abtheil. 3 S. 95) *velitis iubeatis.*

mangler, mærkeligt nok, den spørgende Partikel. Et Sted har Præs. Konj., de andre Imperf. Konj.

Livius, 38, 46, 13: *num senatum quoque de bello consuli non placet? non ad populum ferri, velint iubeantne eum Gallis bellum geri?*

id., 1, 46, 1: *ausus est ferre ad populum, vellent iuberentne se regnare.*

id., 30, 43, 2: *Tum . . . tribuni plebis ad populum tulerunt, vellent iuberentne senatum decernere . . .*

id., 33, 25, 6: *ni prius ipsi ad plebem tulissent, vellent iuberentne cum rege Philippo pacem esse.*

id., 36, 1, 4—5: *patres rogationem ad populum ferri iusserunt, vellent iuberentne cum Antiocho rege bellum iniri.*

id., 45, 21, 4: *de sua unius sententia rogationem ferret, vellent iuberentne Rhodiis bellum indici.*

id., 21, 17, 4: *latum inde ad populum, vellent iuberent populo Carthaginiensi bellum indici.*

id., 31, 6. 1: *isque rogationem promulgavit, vellent iuberent Philippo . . . bellum indici.*

Der gives to Forklaringer af denne Formels direkte Udtryk. Den ene gaar ud paa, at det egentlig er en afhængig Spørgesætning, og udleder altsaa Konjunktiven deraf; den anden opfatter det som et direkte Spørgsmaal[1].

I Fabris Udgave af Livius bemærkes 21, 17, 4 i Anledning af det ovenfor anførte Sted: «Die gewöhnliche Formel, mit welcher bei dem Volke auf etwas angetragen wurde, war: *Velitis iubeatis, Quirites* (nämlich *rogo*)». — Riemann har i sin Kommentar til samme Sted følgende: «*vellent juberent* est pour *vellentne et juberent* (style direct: (rogo vos) velitis jubeatisne (v. XXII, 10, 2) ou simplement *velitis jubeatis*». — Wölfflin til Liv. 22, 10, 2: «*ne* weil der Satz von einem Verbum rogandi abhängig ist»[2].

[1] Ingen Grammatik, som jeg kender, indeholder nogen Forklaring af denne Formel, hverken Draegers Hist. Syntax der lat. Sprache eller Krügers Gramm. der lat. Spr. eller Madvig eller Zumpt; heller ikke mere specielle Værker som Kühnast: Die Hauptpunkte der livianischen Syntax eller Riemann: Études sur la langue et la grammaire de Tite Live eller Holtze: Syntaxis priscorum scriptorum Latinorum.

[2] Denne noget kategoriske Bemærkning synes at være bleven misforstaaet af Tücking (Titi Livii ab urbe cond. lib. XXII. Für den Schulgebr. erkl. v. Dr. Carl Tücking. Zweite verbess. Aufl. Paderborn 1879), der forklarer Stedet paa følgende Maade: «Bei dem gleichsam zu einem Ganzen verschmolzenen Begriffe wird das durch *rogatus* bedingte *ne* dem zweiten Worte angehängt».

Som det ses, opfattes Ordene i disse Forklaringer som et enkelt afhængigt Spørgsmaal, idet de to Verber danne et Asyndeton, hvorfor Spørgepartiklen kan hænges til det sidste (saaledes ogsaa Weissenborn, Liv. 1, 46, 1 og Draeger, Hist. Syntax II S. 189). En noget afvigende Opfattelse findes i Prof. Ussings Udgave af Plautus (Note til Asinaria 462), hvorefter det skulde være et disjunktivt afhængigt Spørgsmaal, hvor Spørgepartiklerne ere udeladte, og det foreslaaes, at Stedet hos Livius 22, 10, 2 snarere burde rettes til *velitis iubeatis* end *ne* tilføjes de andre Steder.

Den anden Forklaring giver Fügner (Livius XXI—XXIII grammatisch untersucht von Dr. Franz Fügner, Berlin 1888). I Stykket X (Die Modi in Hauptsätzen) B 2 nævner han *velitis iubeatisne* under Conjunctivus optativus som «eine empfehlende Frage».

I Følge den første Forklaring maa vel altsaa et Verbum f. Ex. *rogo* (eller endogsaa *rogo vos*) oprindelig have styret den afhængige Sætning, men efterhaanden være faldet bort og have medført, at *ne* ogsaa forsvandt; thi det er dog vel næppe Tanken, at Verbet altid har været underforstaaet tillige med *ne*? Rigtignok høre saadanne Formler vel til det uforanderlige i Sproget snarere end til det foranderlige, og nogen egentlig Grund til at *rogo* skulde falde bort, er det ikke let at opdage.[1] Det er vel ogsaa værdt at lægge Mærke til, at der intet Spor findes af disse bortfaldne Ord hos Gellius, der udtrykkelig anfører Formlens Ordlyd; at *ne* findes de to ovenfor citerede Steder hos Cicero og Livius, viser netop blot, at Formlen kunde have Spørgepartikel, uden at det beviser noget for denne Forklaring. En anden Ting bør vel ogsaa komme i Betragtning, nemlig at afhængige Spørgesætninger efter Opfordringer til at svare i ældre Latin staa i Indikativ (Draeger l. l. II S. 436). Hvorfor *ne* mangler, omtales ikke i nogen af de citerede Forklaringer; oprindelig kan det dog ikke have manglet, da en enkelt afh. Spørgesætning altid betegnes med en spørgende Partikel (Mdvg. Lat. Sproglære § 450; Draeger, l. l. I § 156: «Sehr selten fehlt die Partikel in der

---

[1] Et Sted, der, mærkeligt nok, af nogle (Fabri, Wölfflin) anføres som parallelt med de andre direkte Udtryk, er Livius 26, 33, 13: *de iis rebus, quid fieri velitis, vos rogo, Quirites*. Det viser, at man ogsaa brugte *vos rogo* i Henvendelser til Folket, men ikke, at det er bortfaldet i ovenomtalte Formel, snarere, at det ikke faldt bort.

indirecten Frage». Han anfører dernæst et Expl. af Plautus Stichus 4, 4, 9, hvor *ne* dog nok findes i Haandskrifterne, men er udeladt af nogle Udgivere, og et Sted af Ter. Ad. 4, 4, 17, som maa være en Fejltagelse, da der ingen Spørgesætning findes. Hos Ussing anføres (l. l.) ganske vist nogle Explr. paa udeladt Spørgepartikel i et enkelt afhg. Spørgsmaal, men kun i Gentagelser).

Vilde man med Ussing antage *velitis iubeatis* for et disjunktivt Spørgsmaal, slap man lettere fra Udeladelsen af Partiklerne, thi derpaa er der adskillige Explr. (l. l.); men Spørgsmaalets Art synes at udelukke denne Fortolkning. Man kunde maaske i Poesi finde et disjunktivt Spørgsmaal uden Forskel i Betydningen af de to Led, næppe ellers. De disjunktive Spørgsmaal, hvor Partiklerne ere udeladte, vise endogsaa en meget bestemt Modsætning mellem de to Led (Asin., 462: *Sit, non sit*; Ter., Heautont. 643: *Melius, peius, prosit, obsit*; Cic. ad Qv. fr. III 8: *velit, nolit, scire difficile est*; Forskellen er mindre Stichus 36: *vivant, valeant*, cet., men Forskel er der dog); og *rogo* maatte jo ogsaa her underforstaas.

Fügners Forklaring synes da antageligere. Desværre anfører han ikke andre Explr., der kunde vise, hvad der egentlig forstaas ved «empfehlende Frage». Men hvorfor ikke simpelt hen antage, at det er en potential Konjunktiv i spørgende Form? Ligesom *velim* betyder: «jeg kunde ønske», saaledes maatte vel *velitis* som Spørgsmaal betyde: «kunde I ønske» eller: «kunde det være eders Ønske», og det hele vilde altsaa betyde: «Kunde det være eders Vilje og Befaling». Med denne Forklaring bliver der intet at underforstaa, Spørgepartikel er ikke nødvendig, men den kan ogsaa føjes til, og her støtte de to Steder hos Cicero (de domo, 30, 80) og Livius (22, 10, 2) hinanden, saa at der ikke behøver at blive Tale om Rettelser.

Hvad den indirekte Form angaar, er der kun noget at bemærke angaaende de to Steder, hvor Partiklen mangler. De andre Steder vise blot, at den føjes til, saa snart Sætningen gøres til afhængigt Spørgsmaal. Hvad de to nævnte Steder angaar, forekomme de mig meget paafaldende. Naar man imidlertid opfatter den direkte Form som en Hovedsætning, kunde de maaske i Overensstemmelse dermed forklares som Spørgsmaal i indirekte Tale, ikke ligefrem afhængige af den foregaaende Sætning. Den Slags indirekte Spørgsmaal plejer rigtignok ogsaa at have en spørgende Partikel, naar der ikke er et spørg. Pronomen eller

Adverbium; Draeger l. l. II S. 458 anfører et enkelt Sted uden Partikel, nemlig Tac. Ann. II 15, hvortil kan føjes XIV 61 (hvor man med Nipperdey maa opfatte *malle* . . . *induci* som et Spørgsmaal for sig). Men det er vel tænkeligt, at netop en Formel, der i direkte Tale hyppigt og i sin saa at sige vedtagne Skikkelse forekom uden Partikel, kunde faa en lignende Form i den indirekte Tale.

Småbemærkninger til Seneca.

Af Karl Hude.

Nedenstående par bemærkninger, der rigtignok ikke støtter sig til et særligt studium af vedkommende forfatter, er fremkomne ved gentagen brug af professor Gertz' kommenterede udgave af Senecas breve til Lucilius. I sammenligning med den rigdom af lærdom og skarpsindighed, der er nedlagt i denne udgave, er hvad jeg vil fremføre rene småting, som måske dog kan bidrage til oplysning af et og andet.

Epist. XLVII 19. *Dicet aliquis nunc me vocare ad pilleum servos et dominos de fastigio suo deicere, quod dixi: «colant potius dominum, quam timeant»*. Udtrykket *ad pilleum vocare* fortolkes af udg. som «at opfordre Slaverne til at frigøre sig», hvad jeg selvfølgelig ikke negter at det kan betyde; men hele Senecas udvikling er jo dog henvendt til herrerne, ikke til slaverne, såat jeg er mere tilbøjelig til her at finde den bekendte overførte brug af *vocare* med *ad* eller *in*, hvorpå ethvert lexikon kan give talrige exempler. Ordene vilde da betyde: *sætte i frihed, frigøre*, og *vocare ad p. servos* og *dominos d. f. s. deicere* betegner så det samme resultat henholdsvis for slavernes og herrernes vedkommende.

De benef. III 23, 5. *Iam dominum manumisi*] det forekommer mig, at udg.'s bemærkning til *manumisi* «her vel blot = *in libertatem vindicavi*, skønt han jo som Krigsfange var Slave» noget udvisker det effektfulde i *manumisi*, der brugt istedenfor det simple *liberavi* med stor kraft fremhæver, at en slave har kunnet skænke sin herre den velgerning, som ellers kun herren kan skænke slaven.

De benef. III 26, 2. *Si quis hunc servum vocat, et illum con-*

vivam vocabit. Udg. bemærker hertil blot: *illum ɔ: Maronem*, men forklarer ikke, hvad S. har ment med *convivam vocabit.* Meningen er vel den, at ligeså højt som slaven har hævet sig over sit niveau, ligeså dybt er Maro sunket under det mål af hæderlighed, som må forudsættes hos folk, der kommer i ordenligt selskab. En moderne forfatter vilde istedenfor *conviva* vel have sat *gentleman.*

Epist. XXVIII 8. Efterat S. har markeret sit fra Kynikerne afvigende standpunkt *(Dissentio ab his, qui in fluctus medios eunt* cet.*)* supponerer han en indvending: *«Triginta» inquis tyranni Socraten circumsteterunt nec potuerunt animum ejus infringere.* Hertil svarer han saa: *Quid interest, quot domini sint? servitus una est: hanc qui contempsit, in quantalibet turba dominantium liber est.* Udg. opstiller en forklaring, om hvis rigtighed han heller ikke selv synes at være stærkt overbevist, såat han sikkert gerne vil tilgive mig, at jeg slet ikke er det; ifølge den skal *servitus* være «Afhængighedsforhold til sine Omgivelser» og *contemnere* «afvise» (holde sig helt udenfor), hvad der her forekommer mig meget tvungent. Efter min opfattelse har man her et sørgeligt eller, om man vil, lysteligt exempel på, hvad retorik kan føre til. Hvor tit i det daglige liv er man ikke under en diskussjon vidne til, at den ene part behændigt hænger sig i et enkelt udtryk i den anden parts indvending og påviser noget urigtigt deri, såat vedkommende ofte lader sig forbløffe og ikke opdager, at hovedpunktet slet ikke er gendrevet. Således gør Seneca her: han hænger sig i *triginta* og siger: «hvad gør det til sagen, om der er 30 herrer eller kun 1? trældommen er en og den samme; den vise, som trodser denne, er fri, ligemeget om der er mange eller få som herske». Mere siger han ikke, men læseren skal føle: «altså er indvendingen gendrevet» — om han gør det, bliver en anden sag; men der er vel næppe tvivl om, at Seneca ialfald har illuderet sig selv.

Anmeldelser.

B. Sauer, Das sogenannte Theseion und sein plastischer Schmuck. 1899.

Det første man ser dette anselige og smukt udstyrede Værk, tænker man sig, at det vel kunde være et Sidestykke til Michaelis' Parthenon; men Forf. gjør strax i Fortalen opmærksom paa, at dette slet ikke har været tilsigtet. Om Parthenon have vi baade i Litteraturen og i de bevarede Rester saa mange Vidnesbyrd, at Monumentet kunde gjenreises for Forestillingen og danne Grundpillen for den græske Kunsthistorie; ved Theseet er det anderledes. Den herlige Bygning staar der, men dens Navn er omtvistet, de vigtigste af Skulpturerne ere forsvundne, og de bevarede ere tildels stærkt mishandlede. S. har paataget sig ikke blot at bestemme Bygningens rette Navn, men ogsaa at gjenskabe det Forsvundne.

At det saakaldte Theseustempel ikke bærer dette Navn med Rette, har man i lang Tid været enig om. Havde det været indviet til en Heros, og ikke til en olympisk Gud, maatte det have havt sin Indgang fra Vest, og ikke, som Tilfældet er, fra Øst; og det af Pausanias omtalte Theseion maa efter hele Sammenhængen i hans Beskrivelse søges længere mod Øst. Paa den anden Side synes det umuligt, at et saa anseligt Tempel, der laa lige paa Pausanias' Vei, ikke skulde være omtalt af ham. Man har derfor gjættet paa alle de af ham nævnte Templer og paa flere endnu, Ares, Aphrodite, Apollon Patroos, Herakles, Hephæstos; Spørgsmaalet syntes ikke at kunne afgjøres uden yderligere Udgravninger, som for Øieblikket ikke kunne iværksættes paa Grund af den stærke Bebyggelse. Der er imidlertid tilveiebragt stor Sandsynlighed for at det er Hephæstos' Tempel, navnlig ved Reischs fortrinlige Afhandling «Athena Hephæstia» i Jahresbericht des österreichischen archäologischen Instituts I (1898), en Mening, som ogsaa Sauer vedkjender sig og mener at kunne bestyrke ved Beviser fra Templets Skulpturer. «Hephæstos' Tempel» siger Pausanias «ligger ovenover Kerameikos og den kongelige Stoa». Kerameikos eller Pottemagerkvarteret er Benævnelsen for Athens Torv. Pottemagerne, som oprindelig boede der, bleve ved Stadens Til-

væxt nødte til at flytte uden for Byen, og det Sted, hvor man drev den Industri, der i sin Tid havde saa stor Betydning for Athen, og hvis bevarede Rester ikke have mindre Betydning for os, blev den store Samlingsplads for Stadens Befolkning i politiske og sociale Øiemed, det med alle mulige Handelsvarer rigt forsynede Torv eller Bazar, en stor, formodentlig uregelmæssig Plads omgivet af Stoer, Templer og andre offentlige Bygninger og fuld af Statuer; men som et Minde om de gamle Tider stod Hephæstos' eller, som det egentlig hed, Hephæstos' og Athenes Tempel og skuede ud over den Plads, hvor Haandværket i sin Tid havde havt hjemme. Hephæstos og Athene var Arbeidets Beskyttere, det mandliges og det kvindeliges. Hephæstos er ikke blot Smedenes, men ogsaa Pottemagernes Gud, og Athene staar ved hans Side som Ergane.

At Templet tilhører det 5. Aarh., er klart baade af Bygningens og af Skulpturernes Stil. Det er samtidigt med Parthenon; om det er en ældre eller yngre Samtidig, vil Kunsthistorien alene næppe kunne afgjøre; de Forskjelle, der vise sig, kunne lige saa godt tydes i den ene som i den anden Retning. Her synes imidlertid indskriftlige Vidnesbyrd at komme til Hjælp. Af Regnskabsberetningen fra Aarene 420—416 (C. I. A. I n. 318 og 319) se vi, at der i disse Aar af *ταμίαι τῶν ἄλλων θεῶν* er blevet udbetalt 5 Talenter 3310 Drachmer til et Par kolossale Broncestatuer, der blev opstillede i et Tempel. Den ene af disse havde et Skjold staaende ved Foden, og der er al Grund til at antage, at det var Hephæstos og Athena Hephæstia, de samme Guder, for hvem der ifølge en anden Indskrift (C. I. A. IV n. 35 b) netop i Aaret 420 anordnedes en ny stor penteterisk Fest med Fakkelløb. Tempelbygningen var vel allerede færdig; men de kolossale Statuer, der skulde bebo det, toges nu i Arbeide og fuldførtes i Løbet af 4 Aar. Ved Hjælp af Indskrifterne har Reisch ogsaa set sig i Stand til at give os en Forestilling om hvordan Athenestatuen saa ud. Der omtales nemlig en «Blomst (*ἄνθεμον*) under Skjoldet». Ligesom vi i antike Efterligninger af Phidias' Parthenos se, at Skjoldet ikke har staaet umiddelbart paa Jorden, men paa en lille Forhøining, da det ellers vilde blive for stort, saaledes har det Samme været Tilfældet her, og dette Fodstykke har været smykket med Blade af Tin, der vare loddede paa; det synes at have lignet et korinthisk Kapitæl. Et saadant finde vi nu netop anbragt ved en, desværre hovedløs, Athenestatue i Museet i Cherchel (Cæsarea i Numidien), ligesom ogsaa i en

friere Bearbeidelse af det samme Motiv i Villa Borghese. Statuen i Cherchel er en smuk romersk Kopi efter et græsk Arbeide fra 5. Aarh., og kan altsaa ikke usandsynlig føres tilbage til det i Indskriften nævnte Gudebillede. Hephæstosstatuen antager Reisch for at være den af Cicero Nat. Deor. 1, 30 omtalte Vulcan af Alkamenes, «in quo stante in utroque vestigio et vestito leviter apparet claudicatio non deformis». Det følger vel af sig selv, at begge de sammenhørende Gudebilleder ere udførte af samme Kunstner, og vi skulde altsaa her have et Middel til at danne os en Forestilling om Alkamenes' Kunst. I alt dette følger Sauer Reisch, og hans kunstneriske Medarbejder, M. Lübke har gjort et ikke uheldigt Forsøg paa at rekonstruere Gudebillederne, Noget, der Intet er at indvende imod, naar det blot ikke betragtes som en fuldendt Kjendsgjerning, der kan danne Udgangspunkt for nye Konstruktioner.

Ved Behandlingen af Templets plastiske Udsmykning har S. fulgt den priselige Fremgangsmaade, at han ved Siden af den fotografiske Gjengivelse af Kunstværkerne lægger en paa gjennemsigtigt Papir udført Rekonstruktion, der kan dække hin nøiagtig. Metoperne paa Østsiden, der forestille Herakles' Bedrifter, ere som bekjendt saa ødelagte, at de ofte næsten ere ukjendelige; desto taknemligere er man for Rekonstruktionen. Ved Theseusmetoperne, som ere i en bedre Forfatning, var Opgaven lettere, og kunde derfor ogsaa løses fuldstændigere. Kun ved den 4. Metope paa Nordsiden, Theseus og Prokrustes, treffer man et besynderligt Raisonnement. Hygins Fortælling, at Damastes, naar hans Gjæst var for lang til Sengen, huggede et Stykke af ham, og naar han var for kort, strakte ham ud, er ikke blot den eneste overleverede, men ogsaa den eneste rimelige Affattelse af Sagnet. S. betragter den første Halvdel af Historien som en senere Tilsætning; der skal kun være Tale om at forlænge og ikke om at forkorte Legemet; «wahrhaft volksthümliche Sage», siger han S. 167, «ist so unökonomisch nicht».

Ogsaa ved den vestlige Frise kunde Rekonstruktionen udføres virkelig tilfredsstillende; men vanskeligere var Opgaven ved den østlige. Her forestilles en heftig Kamp, hvor Guder ere til Stede som deltagende Tilskuere, paa den ene Side Zeus, Here og Athene, paa den anden Poseidon, Amphitrite og Hephæstos, efter Sauers vistnok rigtige Tydning. Rigtig er ogsaa S.s Bemærkning, at disse to Gudegrupper ikke afbryde Kompositionen ved at dele den i tre forskjellige Handlinger. De sidde midt i Kampen, usynlige

for de Kæmpende; for dem er det som om Guderne ikke vare der; de løbe forbi dem fra begge Sider. I Midten raser Kampen stærkest; fra Yderkanterne komme nye Mænd til for at tage Del i Striden. Der ser vi ogsaa, ved den søndre Ende, en fangen Fjende blive bagbunden. Den nordre Ende af Relieffet er mest medtaget. Tidligere Fortolkere mente der at se Mænd, der opreiste en Tropæ; dette har S. med Rette forkastet. Vi befinde os her i den modsatte Leir, iblandt dem, der tilsidst maa vige Pladsen. Den yderste Figur er en Kriger, der spænder sin Bue; i den næste ser S., støttende sig paa en Figur paa Frisen fra Trysa (Gjöl Baschi), en Trompeter. Heri har han vel nok Ret; men meget uheldig er hans Rekonstruktion af den næste Figur, i hvem han, vistnok med Urette, ser Anføreren for dette Parti. Han tænker sig ham resignerende; han betragter Alt som tabt; vaabenløs lader han Hænderne synke; men hvorledes stemmer dette med at hans Folk endnu dels kæmpe dels berede sig til at fortsætte Kampen med al Kraft?

Den midterste Del af Frisen er bedre bevaret. Der føres den vældige Kamp; men hvem er det, der kæmper mod hinanden? Der er fremsat mange Formodninger; S. tilføier en ny. De attiske Chronografer vilde vide, at Erichthonios først blev Hersker i Athen ved at fordrive Amphiktion; det skal nu være denne Kamp, der fremstilles; Erichthonios' Folk ere Athenæere, Amphiktions Pelasger. Havde han indskrænket sig hertil, vilde man vel sige, at denne Formodning lige saa godt kunde lade sig høre, som Ottfr. Müllers, at det var Theseus' Kamp med Pallantiderne; man vilde kun spørge, hvem der har sagt, at Amphiktions Folk var Pelasger; men Forfatterens Gjennemførelse af Hypothesen kræver en nærmere Drøftelse. Hos Homer kæmpe Heltene med regelmæssige Vaaben, Sværd og Skjold, men leilighedsvis ogsaa med Stene saa store som almindelige Mennesker ikke kunne løfte. Ligesaa her. Om S. har Ret i at Stenene kun kastes fra den ene Side, turde være tvivlsomt, men sikkert er det, at der er vaabenførende Mænd paa begge Sider. Han slutter nu, at begge Partier ere Grækere, men det ene Parti «understøttes af ikke vaabenkyndige Naturmennesker». Disse, Pelasgerne, der have bygget de berømte kyklopiske Mure, ere i Besiddelse af overnaturlige Kræfter. De kaste Stenene «paa en vidunderlig Maade»; nærmere set kaste de dem slet ikke; «de støde eller skyde dem frem». Dette vilde rigtignok forudsætte, at Stenene laa paa en fast Grund, men det gjøre de ikke; de svæve i Luften. Imidlertid, man ser dem i

forskjellig Høide over Jorden, og rykker man dem sammen, kunne de danne en kyklopisk Mur. S. ser da deri «en Antydning af den pelasgiske Mur omkring Akropolis». Bag denne havde Pelasgerne forskanset sig; men den er nu forstyrret af Angriberne. Men hvorledes kunde disse, eller rettere den ene mægtige Kæmper Erichthonios ødelægge en saadan Mur? Han maa have havt et overnaturligt Vaaben; han maa have laant Zeus' Lyn, og en Rekonstruktionsskitse viser os ham saaledes. Med hvad Ret Forf. forudsætter Sligt, erfare vi ikke. Han er overhovedet ikke blind for det Mislige i sine Hypotheser, og appellerer gjentagne Gange til at det er Undere, der fremstilles; men derved faar han næppe Læseren til at tro, at en Kunstner skulde have indladt sig paa at fremstille Noget, der var absolut umuligt og uforstaaeligt for Tilskuerne. S. selv «veed ikke, om han skal rose eller dadle Kunstnerens originale, ja egensindige Indfald». Han glemmer, at det ikke er Kunstnerens, men hans eget Indfald. Vi maa vistnok hellere holde os til den almindelige Opfattelse, at Stenene virkelig kastes, om vi end maa indrømme, at Kunstneren ikke har været ganske heldig i Fremstillingen af denne Scene, og at den storartede Totalvirkning taber sig noget, naar man vil gjøre sig rede for, hvorledes saa mægtige Stenblokke kunne kastes med een Haand. Den mægtige Helt, der er Athenæernes Fører, kæmper med 4 Fjender paa een Gang. Den ene af disse er i Færd med at kaste en svær Sten i Hovedet paa ham, men han standser den paa Veien med sin venstre Haand, og ligesaa gjør hans Modstander ved den Sten, der skulde ramme ham. Den ene af de Fire ligger slagen paa Jorden; de to Øvrige kæmpe endnu ligesom den Første, men der mangler saa meget, at Rekonstruktionen er usikker. At benævne de kæmpende Parter, synes ikke at kunne lykkes. Sandsynligst forekommer mig Lollings Antagelse, at det er Athenæere og Eleusiniere, hine under Zeus', disse under Poseidons Beskyttelse.

Endnu vanskeligere er Rekonstruktionen af Gavlgrupperne, da alle Figurerne ere sporløst forsvundne, og vi ikke engang vide, hvad disse Grupper have forestillet. Man kan kun gjætte sig frem af de Spor, der findes paa Gavlfeltets Gulv, hvor Figurerne have staaet, og paa Bagvæggen, hvortil enkelte af Figurerne have været fæstnede med Metalkramper. Skulde Nogen være egnet til at løse denne Opgave, maatte det være Sauer, hvis omhyggelige Undersøgelser af de Spor, som Parthenons Frontonfigurer have efterladt paa Gavlfelternes Grundflader, ere offentliggjorte i Antike

Denkmäler d. arch. Inst. I Taf. 58 A—C; men her er Opgaven langt vanskeligere; S. trøster sig kun med at de efterladte Spor ere talrigere og tilmed «udhugne i Grunden saa knapt, at de nøiagtig svare til Figurernes Grundomrids». Man maa beundre den Sindrighed, hvormed han har benyttet disse Spor; men Spørgsmaalet er, om dette Udgangspunkt er saa sikkert, at deraf kun kunde udledes et eneste Resultat, og naar Alt til Slutningen synes at forme sig til et harmonisk Hele, om Forf. saa ikke skuffer sig selv, naar han tror, at Slutningsrækken helt igjennem er mathematisk nødvendig, og om det ikke, ham selv ubevidst, er Tanken paa Resultatet, der har ledet Udviklingen, i hvilket Tilfælde der foreligger en Circulus in probando: med andre Ord: Spørgsmaalet er, om Opgaven overhovedet kunde løses. Hvorvidt den er løst, vil fremgaa af hvor tilfredsstillende Undersøgelsens Resultat viser sig.

I den østlige Gavl mener S. at Erichthonios' Fødsel var fremstillet, et Emne, der ikke kunde være mere passende til et Tempel for Hephæstos og Athene; thi Mythen fortalte jo, at Hephæstos var hans Fader, Jorden hans Moder og Athene hans Fostermoder. Det var en i Athen særlig yndet Mythe, og ikke faa antike Monumenter fremstille Gæa, der overleverer den nyfødte Erichthonios til Athene. Ved Undersøgelse af Sporene finder S. nu i hver Ende af Gavlen en liggende Figur; de naa ikke helt ud til Gavlspidserne; udenfor dem tænker han sig derfor paa den ene Side en Delfin, paa den anden en Svane; det Sidste synes rigtignok meget tvivlsomt; indenfor, hen imod Midten, sætter han et Par kvindelige og mandlige Bipersoner, ligesom i de andre Gavlkompositioner, vi kjende. Midt i Gavlen findes en stor firkantet Indsænkning; her anbringes en Klippeblok, hvorpaa Athene har siddet. Paa hver Side af hende sættes en staaende kvindelig Figur. Derefter følger paa hver Side en større Indsænkning. I den til høire finder S. Kekrops med Slangehale, saaledes som han sees bl. A. paa et bekjendt attisk Terracottarelief (Baumeister, Denkmäler S. 492); i den til venstre skimter han en liggende Kvindefigur, der er kolossal i Forhold til de andre. Det skal være Gæa, der rækker den nyfødte Erichthonios frem imod Athene; det fremrakte Barn hjælper til at udfylde det tomme Rum imellem Gæa og den foran staaende Kvinde. Men her reise sig Betænkeligheder. S. gjør selv opmærksom paa at Gæa ellers altid fremstilles dukkende op af Jorden saaledes at kun Overkroppen er synlig; her derimod sidder hun ovenpaa Jorden. Dertil kommer,

at hendes Stilling er i høi Grad tvungen, ja i Virkeligheden umulig uden en Støtte. Hun kan kun holde Barnet med den ene Haand; i den anden maa hun have en Stav til at støtte sig, da hun ellers vilde falde, med andre Ord: saaledes kan Kunstneren ikke have fremstillet det.

Men medens vi fandt, at det Emne, S. her tænkte sig fremstillet, var særdeles passende, kunne vi ikke sige det Samme om det, han sætter i den vestlige Gavl. Det er Sagnet om hvorledes Here i sin Ærgrelse kaster sin Søn Hephæstos ned fra Olympen og han bliver optaget af Nereiderne Eurynome og Thetis, et burlesk og intetsigende Eventyr, som heller ikke er paavist i antike Billeder med Undtagelse af et sent romersk Relief, S. 78; og der er det fremstillet saaledes at Ingen kan tage feil af Meningen, hvorimod Sauers Komposition ikke vil kunne forstaaes uden Kommentar. I begge Gavlens Ender finder han at Sporene tyde paa Firspand; det ene stiger op, det andet synker ned; det er Solens og Maanens. Ved dem angives Stedet, hvor Handlingen foregaar, nemlig Havet. I Midten konstruerer han to siddende Kvinder og én ung Mand, der iler hen til dem og bedende kaster sig paa Knæ for dem. Sauer forklarer hans Stilling ved Ordet «Knielauf» (S. 89), et besynderligt Begreb, der er opfundet af Kalkmann til hans mislykkede Tydning af Marmorfiguren fra Subiaco (Jahrb. d. Inst. X 1895). Hvis Nogen vilde indvende imod denne Komposition, at den fyldte for lidt, og at baade Hestene og de menneskelige Figurer ere altfor spredte, vilde S. uden Tvivl svare, at ingen andre end de af ham optegnede Grupper kunne læses ud af de forefundne Spor: de ere byggede op, som han siger «ohne Deutungstendenzen». Til Tvivlerne siger han, at de have «die Verpflichtung, einen anderen, mindestens ebenso ungezwungen passenden Mythos zu finden oder, was angesichts der charakteristischen Gestaltung unserer Gruppe und beim heutigen Stand unserer Denkmälerkenntnis wenig rühmlich wäre, er muss sich hinter der Behauptung verschanzen, dass die gewonnene Gruppe überhaupt keine Deutung zulasse». At S. tyder de Grupper, han selv har opført, rigtig, vil næppe Nogen benægte; men Mange ville vist med Anm. tvivle om at de ere rigtig opførte, eller om at det overhovedet er muligt at opføre en paalidelig Bygning af det forhaandenværende Materiale. Den samme Tvivl nære vi, naar Forf. mener at kunne navngive den Kunstner, der har udført Billedhuggerarbeiderne paa Templet. Det skal være Amphion fra Knossos, en Mand, om hvem vi Intet vide uden at han var en Elev

af Ptolichos, der havde gaaet i Skole hos Kritios. Gjør man Videnskaben nogen Gavn ved at henkaste et saadant intetsigende Navn? Eller er det virkelig nødvendigt at nævne Mesteren til et Kunstværk, naar man Intet har at holde sig til? Jeg maa gjentage hvad jeg ytrede for nogle Aar siden i det Letterstedtske Tidsskrift (1895 S. 499): «det kan ikke gjøres, og som en Følge deraf skal det heller ikke gjøres». Men jeg kan ikke skilles fra Sauers Værk uden at udtale en varm Anerkjendelse af det Gode, der findes deri, det ihærdige Studium, den nøiagtige Gjengivelse af Monumenterne og de ofte vellykkede Rekonstruktioner, Fortrin som trods alt det Hazarderede og Vilkaarlige ville sikkre Bogen en Plads i den archæologiske Litteratur.

J. L. Ussing.

Gust. Rydberg, Zur Geschichte des französischen ə. I. Die Entstehung des ə-Lautes. Upsala 1896 (Leipzig, Harrassowitz). S. 1—68. II. 1. Übersicht der geschichtlichen Entwickelung des ə in alt- und neufranz. Zeit bis Ende des 17. Jahrh. Upsala 1897 (Leipzig, Harrassowitz). S. 69—202. II. 2. Übersicht etc. Die vorlitterarische Entwickelung der frz. Monosyllaba. Upsala 1898. S. 203—408.

Fransk lydhistorie har som bekendt været og er bestandig genstand for en mængde mere eller mindre indgaaende undersøgelser, og paa intet andet punkt af det romanske sprogomraade er der arbejdet saa ivrigt som her, hvortil der gives forskellige, tildels meget nærliggende grunde. Men trods alt er der endnu saare meget, der er uklart, og det er sjældent, at man føler rigtig fast grund under fødderne, naar man giver sig af med et eller andet spørsmaal. Der er ofte store vanskeligheder, hvor alt kunde synes klart, og mangen en gang er de gængse forklaringer i virkeligheden ikke andet end omskrivninger af fakta. Under saadanne omstændigheder er udførlige monografier ganske særligt paa deres plads, om ikke for andet, saa for at vise, hvilke spørsmaal det er haabløst at ville bringe rede i.

Et æmne der endnu trænger til megen belysning er blandt andet ogsaa det, som behandles i nærværende skrift. Det er aabenbart forfatterens hensigt at tage alt med, hvorved det hele bliver vidtløftigere, end han maaske fra først af har tænkt sig. Thi medens første del foreligger færdig og er af et forholdsvis ringe omfang, er de to første af anden dels sex afsnit svulmede op til at fylde 300 sider. Hvad der til syvende og sidst vil

være naaet med hensyn til spørsmaalet i dets helhed, er det saaledes foreløbigt umuligt at sige. Derimod er der af enkeltheder adskilligt, som det er værd at lægge mærke til, om det end koster endel besvær at faa fat deri. Thi nogen let læselig bog er det ikke, og samtidigt med, at man yder forfatteren skyldig beundring for det kolossale arbejde, han har præsteret, ønsker man næsten, at han havde gjort det kortere. Om imidlertid det overvældende antal citater har kunnet indskrænkes, beror naturligvis paa, hvor stort værd man tillægger dem som bevismateriale, hvilket jeg nedenfor skal komme tilbage til. Men ogsaa selve fremstillingen er paa enkelte steder unødvendig bred, saa at læseren endog undertiden naar til resultatet længe før det meddeles.

Af de tre udkomne hæfter staar efter min mening det første højest. Det er her lykkedes forf. at give en overmaade klar og anskuelig fremstilling af de bevægelser i sproget fra tidlig tid af, der tilsidst i fransk har ført til udviklingen af ə lyden, idet der udførligt gøres rede for, hvorledes den exspiratoriske akcent hele tiden virker indskrænkende paa de latinske ords lydmasse og trods al reaktion af forskellig art har bevirket, at de latinske ords omfang ved den franske literaturs begyndelse er svundet saa meget ind som det omtrent overhovedet er muligt.

Hvor paa grund af forskellige særlige omstændigheder vokalbortfald ikke har kunnet finde sted, er de ubetonede vokaler svækkede til en ubestemt lyd, ə. Der er ikke den mindste grund til at antage, at f. ex. Strassburgeredernes *Karlo* og *Karle* skulde betyde noget som helst andet, end at slutningsvokalen er ə. Grunden til, at fortsættelsen af synkoperingerne i latin har ytret sig kraftigere i Gallien end andet steds indenfor det romanske omraade, hvorved fransk jo netop i lydlig henseende adskiller sig saa karakteristisk fra de øvrige sprog, søger forfatteren i paavirkning fra keltisk. Dette kan ifølge sagens natur kun blive en hypotese, da forf. herved gaar ud fra den ubeviste og ubevislige forudsætning, at det keltiske sprog i Gallien har været analogt med de keltiske sprog, vi kender. Han søger at støtte denne antagelse ved at henvise til de norditaliænske dialekter. det samme som man har gjort for at forsvare antagelsen af keltisk paavirkning i udviklingen af $\bar{u} > y$ i fransk, hvorom meningerne jo for øvrigt er meget delte.

Hvad enkeltheder i dette afsnit angaar, har jeg kun et par enkelte bemærkninger at gøre. Et vidnesbyrd om udtalen *caldus* for *calidus* er foruden det s. 15 fra en indskrift anførte øgenavnet *Biberius Caldius Mero* som soldaterne ifølge Sveton. Tiberius 42 satte i stedet for *Tiberius Claudius Nero*. S. 16 nævnes *debilitare* < **debilitatare, limitrophus* < **limitotrophus* som exempler paa vokalsynkope mellem homorgane konsonanter. Allerede de følgende exempler viser, at disse to ord ikke hører herhen; *limitrophus* skyldes haplologi, og dens slags former fore-

kommer ofte, ogsaa i sprog, der ikke har særlige synkopetendenser; i latin er det dog ofte, hvad der kunde være gjort opmærksom paa, vanskeligt at adskille synkope og haplologi. Det første ord, *debilitare* forudsætter overhovedet ikke noget **debilitatare*, saaledes som man tidligere har forklaret det ved haplologi, lige saa lidt som *nutrix* staar for **nutritrix*. — S. 50 konstrueres en form *il(le) *ferabit* (= fr. *il fera*), der er meget angribelig fra forskellige sider.

Andet hæfte er helliget en undersøgelse af elision og hiat i den middelalderlige literatur. Forfatteren vil derigennem finde ud af, hvorvidt -ə i slutningen af et ord har holdt sig eller er bleven berørt af den stadigt herskende tendens til vokalsvækkelse og synkope. Der adskilles fem forskellige arter af hiat: logisk, metrisk, historisk grammatisk, analogisk og dialektisk, hvortil kommer som en sjette gruppe: vilkaarlig hiat. Her maa jeg imidlertid tilstaa, at jeg aldeles ikke tror paa muligheden af en saadan klassificering trods al den skarpsindighed, forfatteren har anvendt derpaa, men tvært imod mener, at den sidste gruppe rummer de allerfleste tilfælde af hiat. Hvor der ikke findes en bestemt skole med faste principper og hvor der ikke er uddannet nogen almen anerkendt norm — og intet af dette vil man vel paastaa for den oldfranske digtnings vedkommende — er hovedsagen for digterne det at faa de fornødne pedes (hvilket det vel ogsaa er i mange andre tilfælde), og de benytter sig da af elision og hiat som det passer dem bedst. Lige saa lidt som jeg derfor anser det for rigtigt at tale om disse forfatteres «sproglige anskuelser» (s. 179), kan jeg tillægge de mange citater nogen særlig betydning. Hertil kommer, at vi har al denne literatur overleveret i haandskrifter, hvor der kan have indsneget sig mange ting ved afskrivningen, og det hele bliver saaledes meget usikkert, hvad ogsaa forf. selv tilsidst indrømmer. Naturligvis er der enkelte tilfælde, hvor hiat er regelmæssig, saaledes ved *ne — ne*, der netop er blevet til *ni — ni* i hiat, men herfra er der et langt spring til at søge særlige forklaringer for hvert enkelt tilfælde og kun lade et mindretal bero paa «et momentant metrisk behov». — Resultatet af det hele, at elision er langt det overvejende fra gammel tid af, kunde saaledes være naaet adskilligt lettere.

Det meget omfangsrige tredje hæfte behandler udviklingen af de franske monosyllaba, og det kun den halve del, udviklingen i den førliterære tid. Forf. kommer her noget bort fra sit egentlige æmne og indlader sig paa spørsmaal af mere almen interesse. Materialet ydes af en mængde forskellige middellatinske skrifter, og forf. søger at vise, hvilket lys der herfra kan kastes over forskellige sproglige ændringer, der er indtraadte i den fællesromanske periode. Naar saaledes præpositionen *de* undertiden i haandskrifterne viser tendens til at vokaliseres efter en følgende

stavelses vokal *(da causa, do solo, du rupe)*, kan det tyde paa en reducering af *e*'et. Det minder endel om skrivemaader som *bondor, brytyr, hittir* i den skaanske kirkelov (for *bondær, brytær, hittær*) eller *nuku* for *nukɛ* «ikke» og lignende andre ting i albanesisk, men de af forf. anførte exempler er ganske vist ikke særlig talrige. Dog er der al grund til med forf. at antage udtalen *də* som forlængst gennemført ved den franske literaturs begyndelse. Paa samme maade viser skrivemaader som *no* for *non* begyndelsen til det senere *ne*, der viser sig spor af *ne* for *nec* osv. Men ogsaa i dette afsnit er fremstillingen undertiden altfor omstændelig; der vises saaledes ved hjælp af en mængde citater og ræsonnementer, at *sī* tidligt er blevet til *se*, noget man i forvejen føler sig forvisset om paa grund af overensstemmelsen mellem ofr. *se*. portug. *se*, it. *se* og frem for alt rum. *să*, der i modsætning til *ṣi* < *sīc* ikke har udviklet noget *ṣ (ś)*. — En ny forklaring gives paa grundlag af texterne til formen *illi*, der er grundformen til fr. *il:* lat. *ille* > *ẹlle* bliver til *elli* foran vokaler, hvoraf senere *illi*. Dette er ret plausibelt, hvad endnu mere gælder om forf.s anskuelse med hensyn til oprindelsen til konjunktionen *que, che*, som man jo har villet udlede af *quod*, hvilket ikke ret godt lader sig gøre (for ikke at tale om Jeanjaquets forsøg paa at udlede den af *quem*); texterne viser, at der i virkeligheden ikke kan være tale om andre latinske konjunktioner end *quia*. Dette ord har ved sætningsfonetiske udviklinger spaltet sig i *qui* og *qua*; det sidste findes endnu paa enkelte steder, det første har gennem forskellige processer, som forf. gør rede for, udviklet sig til det ord, der genfindes i fr. *que*, it. *che*.

Kr. Sandfeld Jensen.

Ciceros catilinarische Reden. Für den Schulgebrauch herausg. von *Fr. Richter* und *Alfred Eberhard*. Sechste Auflage. Leipzig 1897, Teubner. 160 S.

Gennemsynet af *Madvigs Udvalg af Ciceros Taler* i Anledning af en ny Udgave af disse har givet mig Anledning til lidt nærmere at eftergaa Haandskriftgrundlaget for disse meget læste Taler.

Der er blandt de talrige Haandskrifter intet, som rager saaledes op over de andre i nogen af disse Taler, at man trygt kan lægge dette til Grund for Texten og nøjes med at rette Fejlene i dette. Man maa derfor samle Haandskrifterne i Grupper efter fælles Ejendommeligheder og søge at udfinde, hvilken Gruppe der bør tages mest Hensyn til.

Hvad særlig de catilinariske Taler angaar, har dette Spørgsmaal i de nyeste Behandlinger af Texten atter været fremdraget. De tyske Udgivere af Talerne (C. F. W. Müller, H. Nohl, G. Laubmann og A. Eberhard) foretrække en anden Haandskriftklasse end den, Madvig væsentlig har fulgt. Derved kommer Texten i disse Udgaver til at se en Del anderledes ud end i Madvigs. Dog har jeg ikke anset det for rigtigt at ændre Madvigs Text, fordi jeg tror, at man har tillagt den nu begunstigede Haandskriftklasse en større Betydning, end den vistnok fortjener.

Den Gruppe af Haandskrifter til de cat. Taler, som nu foretrækkes og som betegnes med α, er en codex Mediceus a og en cod. Ambrosianus A; derimod fulgte Madvig den anden Gruppe β, der bestaar af tre Haandskrifter, nu i München, Benedictoburanus b, Indersdorfensis i og Salisburgensis s. Af den førstnævnte, Medic., har Müller faaet en ny Collation, som har givet ham en høj Forestilling om dette Haandskrift. Hvis man imidlertid nøje vil gennemgaa de Steder, hvor han efter dette Haandskrift (og til Dels A) afviger fra de af Madvig fulgte Læsemaader, saa vil det vise sig, at Meningen næsten paa intet Sted virkelig forbedres eller noget nyt kommer frem; den største Del af Forandringerne berører kun Ordstillingen.

Kun nogle faa Steder fortjene en nærmere Omtale. I Catil. I § 19 læstes tidligere *a quo repudiatus ad sodalem tuum, virum optimum M. Marcellum demigrasti*; denne M. Marcellus, som her ironisk kaldes vir optimus, kan ikke være den samme, som nedenfor nævnes (§ 21 *fortissimo viro M. Marcello*), men Cicero kunde ikke nævne de to Mænd af samme Navn saa kort efter hinanden uden at betegne dem som forskellige paa en eller anden Maade. Derfor er Navnet Marcellus paa det første Sted uden Tvivl forskrevet for et andet Navn. Det er altsaa meget fristende, naar cod. a og A skriver *Metellum* (uden Fornavnet *M.*), at optage denne Læsemaade; man maa da nødvendig føje et Fornavn til (*M. Metellum*). Men Navnet bliver mindre sikkert, naar *Q. Metellum* gaar lige foran, hvorefter Afskriveren let kunde komme til at afpasse et utydeligt skrevet Navn. Jeg foretrækker derfor at skrive *M.†Marcellum.*

Cat. I § 23 Slutn. skrives nu: *ut a me non eiectus ad alienos, sed invitatus ad tuos isse videaris* efter a og A, medens man tidligere læste *esse videaris*. Men *isse* passer ikke godt til *eiectus*, som vilde kræve *fugisse ad alienos* eller noget lignende, og *a me* er tillige underligt, naar det staar i Spidsen.

Ib. § 33 er vistnok Læsemaaden efter a A *Tu, Juppiter* (i Steden for *Tum tu, Juppiter*) rigtig. Det, som J. skal gøre, gælder baade Catilina *(hunc)* og hans Medskyldige, og Opfordringen til J. kan da ikke gaa ud paa det Tidspunkt (*tum*), naar Catilina er draget ud. I de andre Hdskr. har *tum* altsaa udviklet sig mellem *nefarium tu.*

Disse tre Steder er i Virkeligheden de eneste, som kunde berettige til at give Haandskrifterne af denne Gruppe (a A) nogen Overvægt; men kun paa det sidste Sted er Læsemaaden en Forbedring, paa første Sted er den tvivlsom, paa andet næppe rigtig.

Altsaa ved at frembyde væsentlig bedre nye Læsemaader kan denne Haandskriftgruppe ikke hævde sin Overlegenhed. Man kunde da tænke, at den stod lige med de andre bedre Haandskrifter og maaske var saa meget nøjagtigere i alle Enkeltheder, at man bedre kunde lægge den til Grund for Texten; men ogsaa dens Forsvarere indrømme, at den har sine særegne Fejl: hvad Müller anfører som Exempler paa Interpolation i den anden Klasse Haandskrifter (b i s), er ikke tilsigtet Interpolation, men simple Afskriverfejl eller højst en mechanisk Tilpasning af uforstaaede Ord til Meningen.

Alt i alt giver Haandskriftklassen a A væsentlig kun en Række ligegyldige Ændringer, som ingen Nytte er til; og som oftest er det blot Forandringer i Ordstillingen. Dette er et ret mærkeligt Fænomen i de latinske Haandskrifter, denne Variation i Ordstillingen; og det var ønskeligt at faa det nærmere undersøgt. Det vil vistnok vise sig, at det er i relativt yngre Haandskrifter, at Ændringer i den Henseende ere gjorte; med de Dateringer, som man giver Haandskrifterne, og som vistnok ere yderst usikre, er der intet at gøre for Øjeblikket; men at det i alt Fald er ret degraderede Haandskriftsforhold, som tillade den Art af Vilkaarlighed, er utvivlsomt. Det er svært at komme ud af dette Uføre igen, naar man staar med lutter stærkt afledede Haandskrifter uden ældre Vidnesbyrd ved Siden af.

Men Spørgsmaalet har nogen Interesse ud over den textkritiske; hvilken Ordstilling har Cicero fulgt i forskellige Perioder af sit Forfatterskab, hvad var den naturlige Ordstilling for ham, hvilke Forbindelser «lød godt» efter hans Smag (til forskellige Tider)? Det synes at kunne spores, at de, som i Haandskrifterne have rettet paa Ordstillingen, i Reglen have søgt at bringe den noget mere kunstige, søgte Ordstilling til Anvendelse, den som gennem Digternes Brug var bleven almindelig i Litteraturen i Kejsertiden. Men det gjaldt da for os at finde tilbage til Ciceros egen Brug. Man maatte opsøge de Skrifter, hvor man havde den sikreste Text, og sammenligne Ordstillingen i forskellig Stil (Taler, Afhandlinger, Breve). Og Ordgruppernes Velklang maatte man dog kunne faa et Begreb om ved lidt nøje at agte paa de i Talen fremskudte Perioder, f. Ex. Slutningsord i en længere Sætning, eller Bygningen af Sætninger, hvis Indhold krævede den delikateste, mest hensynsfulde, tiltalende Form.

Meget af det, som vedrører Ordstillingen, beror paa Kunst, paa Øre og Smag; men den daglige Tale maa ogsaa have haft sin naturlige Ordstilling, som regulerede den kunstige; og om end de plautinske Vers har gjort megen Forstyrrelse i det naturlige

Sprogs Form, saa vil dog sikkert meget af Komediernes Sprog kunne betragtes som Kilde til Kundskaben om den daglige Tale ogsaa paa Ordstillingens Omraade. Indgaaende er vistnok Ordstillingen ikke bleven undersøgt hos nogen af de større ældre Forfattere; det vilde maaske lønne sig at tage Spørgsmaalet op fra nyt.

Til Slutningen nogle Ord om den Bog, hvis Titel ovenfor er anført. Eberhards Udgave er et omhyggeligt Arbejde, med en indholdsrig Indledning og udførlig Commentar; særlig Betydning har det andet Tillæg (S. 147—160), det kritiske, hvori er indflettet en Masse af korte Oplysninger og Henvisninger til Litteratur, der er meget nyttige og velkomne for den filologiske Læser og for Læreren, men naturligvis ikke ere bestemte for Skolen.

C. Jorgensen.

Des *Q. Horatius Flaccus* Satiren u. Episteln. Für den Schulgebrauch erkl. v. *G. T. A. Krüger*. Erstes Bändchen. Satiren. 14te Aufl. Besorgt v. *Gustav Krüger*. Leipzig 1897. Teubner. XVII + 211 ss.

Med en hurtighed, som her til lands vist kun opnås af Balslevs katekismus og enkelte andre bøger, og som nok kan vække misundelse hos vore filologiske forfattere, er 13de oplag (1894) af den Krügerske udgave af Horats's satirer bleven afløst af det 14de. Da det 13de er bleven udførlig anmeldt her i tidsskriftet, er der ingen grund til at dvæle længe ved dets efterfølger, der kører støt i det gamle, gode spor. Jeg kan som anmelder kun udtale min påskønnelse af, at udg. har rettet sig efter så mange af mine klagemål, endda de fremkom på Dansk.[1] Over hovedet er ændringerne i den nye udg. i reglen forbedringer. Kun et par steder har jeg mærket mig forandringer til det værre. Der er således ikke — mig bekendt — kommet noget frem, der rokker ved den gamle regel, at *abscindo* (og *exscindo*) låner sin supinumsstamme fra *abscido* (*excido*); hvorfor da II. 3. 303 skrive *abscissum* imod de bedste hdskrr.? — I. 9. 47 er der nu kommet en bemærkning om, at *ni submosses* står i st. f. *ni submoveris* ell. *submovebis*. Det er en underlig misforståelse; det betyder jo: «om du ikke (allerede nu) vilde have fordrevet», nemlig *si tradidisses*. — Blandt de ikke optagne rettelser, jeg har fore-

[1] Fortegnelsen over afvigelserne fra sidste udg. kunde være nøjagtigere; jeg har i alt fald bemærket 3 steder, hvor udg. efter min anvisning har rettet i kommentaren ganske stiltiende.

slået, — det har glædet mig at konstatere, at de er i mindretal — er der kun én, jeg vil henstille til fornyet overvejelse, da den er utvivlsomt rigtig: II. 6. 75 *quid trahat* betyder sikkert ikke «hvad der vel burde drage», men «hvad der vel (faktisk) drager». — Hermed skal jeg slutte, idet jeg kun tilføjer, at udg. i en ny fortale forsvarer adressen «*für den schulgebrauch*», som jeg også havde påtalt, ved henvisning til «stræbsomme primanere». Bevares, al respekt for dem! Men kan virkelig deres køb eller ikke-køb af bogen bestemme, om den er skreven til skolebrug?

Valdemar Thoresen.

Joseph Hirmer, Entstehung und Komposition der platonischen Politeia. Eine von der philosophischen Fakultät der Universität München gekrönte Preisschrift (Særtryk af Jahrb. f. class. philol. suppl.-bd. XXIII). Leipzig 1897, Teubner. 106 s.

Ved siden af det store spørgsmål om de platoniske dialogers kronologi har i den nyere tid også spørgsmålet om de større skrifter, Lovenes og Statens komposition og disposition ofte beskæftiget filologerne. Man nøies ikke med uden videre at betragte disse skrifter som afsluttede helheder af én støbning men går dem omhyggelig efter for at finde mulige spor af forskelligt syn på de samme ting. Finder man eller mener man at finde sligt, har man deri et vidnesbyrd om, at de pågældende steder er opstået på forskellig tid. Og kan man så yderligere påvise spring i tankegangen, ligefremme modsigelser eller andre sådanne dispositionsfeil, har man atter et middel til at udsondre de forskellige lag, finde de enkelte dele, hvoraf det hele skrift er sammensat. Vi har i dette tidsskrifts VI. bd. p. 80 f. haft leilighed til i korthed at gøre rede for de forskellige opfattelser af Lovenes tilblivelse; for Statens vedkommende er det samme spørgsmål behandlet i ovennævnte lille skrift af J. Hirmer. H. deler først værket i 5 hoveddele (I, II—IV, V—VII, VIII—IX, X) og giver en ganske kort oversigt over hver enkelt af disse. Hertil knyttes en betragtning af boginddelingen, både den i 10 bøger og en anden, hidtil ukendt, i 6 bøger, som det er lykkedes forf. at påvise udfra citaterne i et lexicon i Bekkers anecdota I p. 75—116; der anføres nemlig kun 6 bøger, men citaterne stammer dog fra alle 10 (se tabellen i slutningen af skriftet). Også de 6 bøgers omfang har H. omtrent kunnet påvise. Den nye inddeling anvendes til at fortolke Gellius XIV 3, 3, idet H. (p. 653—55) mener, at de *duobus fere libris*, som skal have ægget Xenophon

til at skrive Kyropædien, er stykket indtil IV 427 C «wo die Gründung des Staates als abgeschlossen bezeichnet wird«. Det er efter seksdelingen 2⅗ bog, og således fås en forklaring af ordet *fere*, som de ældre fortolkninger synes at have set helt bort fra. At dette stykke (eller hele I—IV bog) skulde være udgivet før det øvrige, som Gellius siger, tror H. ikke rigtig på. Efter betragtningen af boginddelingen gives en fremstilling af de forskellige anskuelser om «Statens» tilblivelse fra Hermann til Campbell og Hirzel, og først derefter følger den egenlige drøftelse af dette værks komposition og indhold med kritik af de afvigende anskuelser.

Man har fra oldtiden af opkastet det spørgsmål: Hvad er det egenlige æmne for Platons *Πολιτεία ἢ περὶ δικαίου*, staten eller retfærdigheden? Da besvarelsen heraf jo er af stor betydning for opfattelsen af skriftets disposition, gør H. det til udgangspunkt for sine undersøgelser og besvarer spørgsmålet rigtig derhen, at nominelt er *τὸ δίκαιον* værkets tema, for hvis skyld betragtningen af staten indføres, men staten er dog det faktiske stof: den definition af *δικαιοσύνη* der findes kunde let være fundet ved betragtning af individet alene. Det er staten, som den efter hans mening burde være, Platon vil skildre; men de to æmner er jo nær beslægtede og kunde derfor flettes ind i hinanden. — Herefter betragtes de enkelte partier af «Staten», som måske kunde være selvstændige, dels hvert for sig dels i forhold til det øvrige. Det indrømmes, at 1. bog sagtens kunde stå på egne ben; men det følgende kan ikke undvære 1. bog. At følge denne undersøgelse i detaljerne vilde føre for vidt, men H.s stilling til nogle hovedpunkter må anføres. I—IV. bog er man meget tilbøielig til at betragte som en selvstændig helhed: Gennem betragtningen af statens 3 stænder kommer Platon til parallelt der med at opstille sjælens tre dele og finder den kendte definition af retfærdigheden som *οἰκειοπραγία* af sjælens dele. H. dvæler her navnlig ved den yderst korte omtale, der her bliver statens *ἄρχοντες* til del (412 B—414 B): de måtte med her for at få de 3 stænder frem, men det er utroligt at Platon nogen sinde har villet indskrænke sig hertil; altså er I—IV ingen afsluttet helhed. — Fremdeles er det almindeligt at betragte bøgerne V—VII som et senere indskud. Hovedmassen heraf omhandler *οἱ ἄρχοντες* og deres uddannelse, et stykke der nødvendig måtte tilføies, da omtalen af dem i det foregående var så kortfattet. Foran går (— 471 C) stykket om kvinderne og deres stilling i idealstaten Dette stykke maa selv H. indrømme kunde godt være helt udeladt (p. 618), da Platon kunde have indskrænket sig til bemærkningen IV 423 E eller behandlet hele spørgsmålet der. Når han har valgt en anden orden, følger han efter H. tekniske hensyn: kvindefællesskabet og filosofherredømmet kræver som de mest paradokse fordringer særlig indgaaende behandling; men den foregående

hoveddel måtte ikke gøres for stor. Mon virkelig Platon har tilstræbt at ordne sit stof netop efter hoveddele af det nu foreliggende omfang? Her synes H.s argumentation mindre overbevisende. Derimod har han sikkert ganske ret i, at ingen del af X. bog behøver at være af senere oprindelse, fordi man kunde nøies med I—IX. — H.s resultat af disse undersøgelser bliver altså, at værkets plan er «einheitlich»; hver del står på den bedst egnede plads (p. 628). Heller ikke af dialogens form eller store omfang kan man med rette drage nogen anden slutning.

Fra denne betragtning af stoffets ordning går H. over til at behandle de modsigelser og hvad han selv med anførselstegn kalder «disparatheiten» man har ment at finde i værkets indhold, og atter her kommer han til det resultat, at da disse alle beror på misforståelser, er der ingen grund til at antage andet end at skriftet virkelig er «einheitlich». Det gælder Krohns anker mod behandlingen af poesien og Christs påstand, at den skildrede statsform i VII 540 D er udførlig, i X. bog et uopnåeligt ideal (Christ har i VII. bog opfattet et spørgsmål som en affirmativ sætning), og det gælder ogsaa de modsætninger der skulde findes indenfor det filosofiske indhold (i læren om sjælens dele, udødeligheden, idélæren osv.). Enkeltheder skal vi ikke komme ind på men nøies med at sige, at H.s fremstilling gennemgående er overbevisende. Også i dette afsnit af sit skrift må H. altså slutte sig til Zeller og andre forsvarere af værkets helhed og enhed.

Endelig behandles de bevarede efterretninger om «Staten», dens forhold til andre dialoger af Platon og til andre forfatteres værker og lignende rent ydre forhold, der måske kunde lede til bestemmelse af tiden. Om Gellius er talt ovenfor. Om Aristophanes' *Ἐκκλησιάζουσαι* (år 392 eller 389) hedder det, at det kan være påvirket af Platon men snarest ikke er det. Med hensyn til tiden opstilles som en ny (rigtig?) hypotese, at skildringen af idealstatens hersker (VI. bog) har sit forbillede i Isokrates' Euagoras; 374 døde Euagoras; den VI. bog er da fra tiden derefter, hvilket passer til Christs ansættelse af V. bog (Plat. stud. p. 37 ff.) til samme tid. Det hele er udgivet før Platons 2. reise til Sicilien, omtr. 370.

Til allersidst betragter H. de sprogstatistiske undersøgelser. Det må her være mig tilladt at gøre opmærksom på, at efter Lutosławskis «stylometriske» undersøgelser er I. bog virkelig en oprindelig selvstændig dialog, mens det øvrige er skrevet betydelig senere i den overleverede orden, så at V—VII. er ældre end det følgende[1]. Det stemmer jo nogenlunde med Hirmer.

G. Rangel Nielsen.

---

[1] Se P. Meyers resumé i Zeitschr. für philosophie CX. 1897 p. 206 f.

Gustav Billeter, Geschichte des Zinsfusses im griechisch-römischen Altertum bis auf Justinian. Leipzig 1898, Teubner. XII + 382 S.

Denne Bog er i hele sit Anlæg et Barn af sin Tid, Specialiseringens Aarhundrede. Forfatteren har afgrænset sig et bestemt Spörgsmaal, hvis Omfang ikke er större, end at et enkelt Menneske virkelig kan overkomme at beherske Stoffet, men hvis Besvarelse betinger mange andre Spörgsmaals Behandling. Den foreliggende Bog er det förste Forsøg paa at give en större samlet Fremstilling af Rentefodens Variationer igennem hele Oldtiden i Grækenland og i Romerriget, saavidt vort Kendskab strækker sig, og den Opgave, Forfatteren har stillet sig, er løst paa en saa heldig Maade, at enhver, der har Brug for Oplysninger om Rentefoden i Oldtiden eller interesserer sig for Pengeforholdenes historiske Udvikling, bör have Bogen i Erindring.

Fremstillingen støtter sig helt igennem paa citerede Kildesteder, og Forf gennemgaar ved Siden af sin egen Opfattelse kritisk alle andre væsentlige Opfattelser; overalt er der en Bestræbelse for at det angivne Resultat skal svare til det overleverede Materiale, saa at det ikke bliver gjort fyldigere ved tilföjede Hypoteser eller Analogislutninger. Herved vinder Fremstillingen i Sikkerhed; dog kan man undertiden beklage, at Forfatteren kun ganske undtagelsesvis beskæftiger sig med Aarsagerne til Rentefodens Variationer; vel er det forkasteligt a priori at ville drage Slutninger fra de öjeblikkelige Samfundsforhold til Rentefodens Störrelse; men naar denne først er fastslaaet, vil man dog hyppigt med Sikkerhed kunne konstatere de Aarsager i Samfundslivet, der have været bestemmende for den.

Den största Vanskelighed for at fastslaa bestemte Værdier for Rentefoden ligger foruden i det forholdsvis sparsomme Materiale i den Omstændighed, at Rentefoden ikke er fuldstændig bestemt ved Tid og Sted, men desuden er afhængig af specielle Omstændigheder ved hvert konkret Tilfælde (Risiko o. l.). Det er derfor ikke tilstrækkeligt, at indsamle Oplysningerne rundt omkring i Litteraturen, Lovsamlingerne, Indskrifterne, sigte og prøve dem kildekritisk, samt ordne dem kronologisk og geografisk. De maa ogsaa saavidt muligt klassificeres efter Laanets Art. En saadan Klassifikation har Forf. gennemført for hver Periode, idet han, saavidt Materialet tillader det, ordner Angivelserne efter Kategorier med stigende Risiko for Laanet, saa at disse som Regel strække sig fra Udlaan med fuldstændig sikker Anbringelse af Kapitalen og til Aagerrenter. (Man kan vel passende betragte den förste som Normalrentefoden; dog gaar det ikke an altid at bestemme denne som den laveste fundne Rentefod.) Först ved denne Ordning træder hver enkelt Talangivelses Betydning for Helheden klart frem.

Der kan ikke være Tale om her at give et Referat af denne paa Oplysninger og Diskussioner saa righoldige Bog. Som en Prøve paa Forfatterens Resultater kan nævnes følgende.

Om den normale Rentefods Störrelse i Grækenland og Lilleasien vides intet med Sikkerhed før i det 4de Aarhundrede, hvor den er 12 % p. a.; i det 3die Aarh. synker den til 10 %, og synker ved Overgangen til det 2det Aarh. stærkt, omtrent til 7 %. I den sidste Del af det 2det Aarh. begynder den atter at stige, naar i det förste Aarhundrede 8 %, og under de romerske Kejsere 8—9 %, men synker dog atter efter Trajan.

For Rom findes förstvirkelige Angivelser fra Tiden efter Sulla; Rentefoden synes at have holdt sig temmelig konstant mellem 4 % og 6 %, baade her og under de romerske Kejsere. Under Borgerkrigene fra 49 til 31 var den meget höj (12 %); fra Caracalla til Alexander Severus Tendens mod 4 %; under Justinian muligvis en svag Stigen mod 6—7 %.

De forskellige Opfattelser om Rentefoden i Ægypten gennemgaas kritisk; Resultatet er negativt.

Vi skulle endnu nævne, at Angivelserne overalt ere reducerede til pro Cent pro anno. Det er naturligvis praktisk, at Tallene referere sig til Forestillinger som ere Læserne tilvante. Kun maa det fremhæves at disse Tal ere Reduktioner, saa at man ikke tror, at Terminerne virkelig altid vare helaarlige. Selve Udtrykket *ἐπὶ δϱαχμῇ* for de 12 % p. a. i det 4de Aarhundrede i Attika tyder hen paa en maanedlig Termin: 1 Drachme maanedlig pr. Mine er 1 % maanedlig eller med simpel Rente 12 % p. a. S. 29 anføres Samtalen mellem Strepsiades og Sokrates i «Skyerne» som Bevis for maanedlige Terminer, men paa samme Side anføres ogsaa Eksempler paa aarlige Terminer. I Sammenhæng med Terminlængden kan ogsaa nævnes Udtrykket *fenus unciarium*: Forf. hylder den Anskuelse, at det betyder 1 uncia Rente pr. as om Aaret og mener med Madvig (imod Niebuhr), at «Aaret» er det sædvanlige paa 12 Maaneder, ikke et «Handelsaar» paa 10 Maaneder; *fenus unciarium* bliver da $^{100}/_{12} = 8^{1}/_{3}$ %.

En Bog, som denne, maa opfylde to Krav: Nöjagtighed og Overskuelighed; hvorvidt det förste Krav er opfyldt, maa vi overlade den kyndige Filolog selv at undersøge ved Brugen, dog kunne vi sige, at den rolige, forsigtige Stil er meget tillidvækkende. Hvad Overskueligheden angaar, maa det siges, at dette Krav er særdeles tilfredsstillende opfyldt, idet det store Stof er ordnet paa en saa heldig Maade, at man hurtig finder sig til Rette. Kilderne ere overalt angivne, saa at enhver selv vil kunne udøve Kontrol, om det ønskes.

Poul Heegaard.

Harvard Studies in Classical Philology. Edited by a Committee of the Classical Instructors of Harvard University. Volume VIII. Boston 1897, Ginn & Company. 190 pages.

A prefatory note informs us that the Harvard Studies in Classical Philology are published by authority of Harvard University, and are contributed chiefly by its instructors and graduates, although contributions from other sources are not excluded. The present volume contains four essays, all of them very interesting and worthy of the elegant get-up of these Studies.

First we find a paper on «The Trial of the Alcmeonidae and the Cleisthenean Constitutional Reforms» by *George Willis Botsford*, p. 1—22. Of this paper I shall only relate the chief points of the reasoning without discussing it, my own studies not having brought me into contact with the details of the question. Some modern scholars, such as Beloch and Cauer, have suggested that the trial of the Alcmeonidae on a charge of impiety committed in the suppression of the Cylonian insurrection did not take place before the archonship of Solon, as has been hitherto universally supposed, but only after the adoption of the Cleisthenean constitutional reforms, about a century later, and that the story of their trial and banishment told by Plutarch and Aristotle is but a duplicate of the account which Herodotus gives of their expulsion by Cleomenes. This view is based on the coincidence of circumstances in the two accounts and on the fact that Plutarch mentions the *δημοτικόν* of the accuser, which, as Beloch asserts, proves that the accusation was brought after the institution of the Cleisthenean tribes and demes. Going to discuss these points Botsford first gives us some remarks on the course of Athenian constitutional history from Solon to Cleisthenes, and after discussing the order and nature of the events connected with the names of Cleisthenes and Isagoras, he goes on to show that the coincidence of circumstances in the two accounts is purely accidental, and even that the seeming coincidence on closer examination proves a point of contrast rather than of likeness. As to the *δημοτικόν* of the accuser it has been supposed by Beloch and Busolt that a document with the accuser's name and *δημοτικόν*, engraved on a stone, was preserved, and that some Atthid-writer connected it immediately with the Cylonian sacrilege. But against this supposition Botsford argues that is was not till the fourth century B. C. that the *δημοτικόν* of the proposer was recorded in the decrees of the people; in the fifth century only the *γραμματεύς* adds his *δημοτικόν*. And moreover in this case there would not have been any need for a decree of the people. There were demes in Attica before Cleisthenes, and Botsford suggests a natural explanation of the reasons which may have led the Atthid-writer to add the accuser's *δημοτικόν* in this special case.

Again Thucydides I 126 seems to support the view maintained by Botsford that the trial did take place before the archonship of Solon.

The next essay (p. 23—40) treats «The Saliva Superstition in Classical Literature». The author, *Frank W. Nicolson*, has examined and classified all the various passages in Greek and Latin which bear upon this subject. This is a very instructive paper, and though the author tells us that he is no specialist in folklore, I think that we have here an extremely valuable contribution to that science. The main conclusion arrived at is «that belief in the physical qualities of saliva, as a curative agency, and faith in its powers when employed symbolically in various forms of magic and witchcraft, had their origin in the original notion of prohibition; in other words, that just as the Greeks and Romans used to spit towards or upon a serpent or a toad to kill it or to keep it at a distance. so they used to spit symbolically to ward off the approach of disease or of any vaguer evil that threatened their superstitious minds.» This view is defended by the author with very valid arguments. But all the same I should think it advisable not to urge the unity of the superstition too much. The roots of such a superstition are always, I think, unconscious; the single features have not been logically deduced from a definite belief; and therefore it seems to me perfectly possible that the superstition may contain elements of quite different origin and logically irreconcilable with each other. This would be analogous to the contradictions which are often contained in primitive mythology. But I admit that the notion of prohibition may have been the chief one in the saliva superstition.

The third essay (p. 41—102) is a paper on «Greek Grave-Reliefs» by *Richard Norton*. The author discusses not the technique but the meaning of these documents, and I think his essay will be read with great interest even by those readers who do not care for technical details. As for myself, I am too little acquainted with archæology to give anything more than a brief account of the results of the paper. The author first considers the steles found by Schliemann at Mycenae in 1876. Here we have the first instances of the custom of representing the deceased as he had appeared in life. At the time when the Iliad and Odyssey were composed, the custom of erecting steles was well known, and Norton concludes (against the opinion of Helbig) that they were sculptured. And even to the question whether such sculpture bore a religious or (like the Mycenean steles) a purely commemorative character, he thinks it possible to give a partial answer. The oar set up on the tomb of Elpenor seems to be symbolic of Elpenor's life and to have had no religious significance; this would appear from the analogy of later

centuries and from some lines of Sappho. The author goes on to consider a series of grave reliefs, all of which were found in the neighbourhood of Sparta (sixth century B. C. — second century B. C.). These steles are plainly of the religious type, and Norton thinks it likely that the figures represented are Hades and Persephone. He does not think that these monuments were grave-steles strictly speaking, but rather a kind of «altar-reliefs» (this word not meaning that they were on altars, but that before them were made the vows and offerings to the dead). But this view he holds only as to the steles of the earliest type: the later Spartan steles are real grave-steles and represent, he thinks, the dead person. In the last part of his paper the author considers the Attic gravestones; he maintains that they as a rule represent the dead as he had appeared in life, and that they are not, except in a few instances, scenes of the existence of the dead in the lower world.

The last essay (p. 103—184) is an instructive discussion of «The Origin of Roman Praenomina» by *George Davis Chase*. It is well known that according to the original Indo-European name system each individual, man or woman, had a single name composed of two members (for instance Greek *Δημο-σθένης*); these names, as omens for virtue and prosperity, were usually compounded of words suggesting divine favour or good will or descriptive of the general conceptions of ideal men and women. We can easily recognize this system in most of the families of the Indo European languages, as the author exemplifies p. 103—107. It would not have been out of the way to mention that the same system is evidenced even by the Thracian names (cp. the remarks of the present reviewer, above VII 71). Moreover it is proved that these compound names could be shortened according to certain rules; for instance *Δήμων* is to be considered as a shortened form of any name containing *δῆμο-ς* as first or second element. In Latin there does not exist any survival of the compound name; for I quite agree with the author in his statement that the correspondence between *Publicola* and *Δημόφιλος* is illusory. This disappearance of the compound names is due to «the fundamental abhorrence of the Latin language for long compounds» (p. 108). But we might expect to find remnants of the shortened Indo-European names, and in order to settle this question the author has undertaken a study first of the Latin Cognomina and then of the Latin Gentilicia, classing them and discussing them in a very satisfactory manner and arriving at the conclusion that neither the cognomina nor the gentilicia have anything to do with the original Indo-European names. After this he takes up the Praenomina. The largest list that could be claimed as praenomina has a total of 64 names. A good many of these are native in sections of Italy outside of Latium; some of the

alleged praenomina are undoubtedly cognomina which occur in late inscriptions in the position of praenomen because of the imperial confusion of names. Some praenomina are antiquated, partly appearing in the name of only a single individual; of these antiquated praenomina three are acknowledged by the author as being possibly survivals of original Indo-European names: *Hostus* might be a shortened form of a compound of *hostis* meaning «stranger» (cp. the Greek compounds of *ξένο-ς*); *Iulus* might be a shortened form of a compound of *Jovis*; but in this case the trisyllabic pronunciation of the word is very strange; the proposed etymology would only explain a trisyllabic **Diulus* or a dissyllabic **Julus*; we should therefore be obliged to regard *Iulus* as a purely artificial form (the author does not even mention this difficulty); finally *Volero* might be a shortened form of a name analogous to the Greek *Εὔβουλος* etc. Some of the usual praenomina have the appearance of having first arisen as early cognomina: *Gnaeus* (*Gnaivos*) is an older form of the common noun *naevus* «birthmark»; *Spurius*, *Quintus*, *Sextus*, *Decimus* must originally have referred to circumstances of birth. But we find six praenomina which «differ radically from those of the cognomen class; they are not simple words out of the language, but are formed with derivative suffixes. Again, we shall see, when we look more closely at their meanings, that they are formed from words which do not criticise individual peculiarities, which are never derogatory or familiar, as is the case with the cognomina. On the contrary, they express either praise or a wish or hope for moral or physical distinction that might be intended as an omen for future greatness in the career of the man». These six praenomina, which are to be regarded as shortened Indo-European names, are the following: *Servius*, *Mānius*, *Pūblius*, *Lūcius*, *Gajus*, *Mārcus*. *Servius* is to be derived from *servus* in its original meaning of «keeper, preserver», *Mānius* from *mānus* «good», *Gajus* is connected with *gaudeo* (cp. Greek *Γανυμήδης*) etc. As to women's praenomina, the common statement that Roman women had no praenomina is both true and untrue. The praenomina *Gaja*, *Lūcia*, *Pūblia*, *Mānia* (especially *Gaja*) are well established. According to the correct use of Cicero's time women had nothing that could be properly called praenomina; but in the provinces and among the lower classes praenomina still survived, ready to come to the surface again in the social upheavals of imperial times. — The chief results of the paper might be recapitulated in the following way. Of the original Indo-European name system only the shortened forms survived; they were mixed up with names of quite another kind (nicknames, early cognomina such as *Gnaeus*). The gentilicium did not arise in the same natural way as the other names; it came about in a deliberate manner and in answer to the needs of a highly developed politi-

cal order. Here the development stopped in Oscan and Plebeian Latin. But among the higher classes at Rome new cognomina continued to be added, now coming after the gentile and so giving rise to the three-name system. It will be seen that the remnants of the original system are exceedingly few; but the methodical way in which the whole question is treated by the author, and the sound judgment and correct criticism which he exhibits throughout, have succeeded in giving us a clear and reliable notion of the whole development. I cannot but agree with the author in all his main conclusions, and I shall add only a few criticisms. On p. 109 the author speaks of *Chilo* and *Cilo* as of two different cognomina; this seems to me very doubtful. On p. 119 the derivation of *Pomponius* and *Pompejus* from an Oscan numeral **pompe* «five» is rejected because we should expect the forms to be made from the ordinal, as we accually find in *Pontius* Lat. *Quintius*; but I could not give so much force to this argument; I am convinced that the names *Petronius* and *Petrejus* are derived from the Oscan numeral «four»; they could scarcely have any connexion with *petro* «a rustic»: moreover a praenomen *Pet. Petr.* (abbreviated) is mentioned by the author himself p. 143. On p. 159 the Slavonic *-mirъ* is combined with the Irish *mār*, *mōr* and the Gothic *mērs*; here some words explaining or at least mentioning the obvious phonological difficulties should have been added. I certainly shall not blame the author for not having sought for traces of the original Indo-European name system in the domain of Latin gentilicia; nevertheless here might be some further traces; for the gentilicia are, as shown by the author, often derived from praenomina (*Lūcīlius*, *Mānīlius*, from *Lūcius*, *Mānius* etc.). We therefore might possibly conclude, for instance from the gentile *Jūlius* that there once existed a praenomen **Jūlus*, which would be of more value than the literary *Iūlus*. But all such conclusions are extremely uncertain.

It remains only to congratulate Harvard University on the excellent way in which classical philology (history, folklore, archæology, linguistics) is represented in these Studies which give us a very advantageous notion of American scholarship.

Copenhagen, April 3, 1899.

Holger Pedersen.

Henricus Gelzer, Henricus Hilgenfeld, Otto Cuntz, Patrum Nicaenorum nomina Latine Graece Coptice Syriace Arabice Armeniace (Scriptores sacri et profani auspiciis et munificentia serenissimorum nutritorum almae matris Jenensis ediderunt seminarii philologorum Jenensis magistri et qui olim sodales fuere, Fasciculus II; Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana). Leipzig 1898, Teubner. LXXIII + 265 Sider (med et Kort).

Bogen indeholder de i Titelen antydede Navnelister. Den koptiske, syriske, arabiske og armeniske Tekst er forsynet med en latinsk Oversættelse og en bogstavret Transskription af Navnene. Forskellige Forbemærkninger, en Sammenligning mellem de forskellige Versioner, en *index patrum restitutus* m. m. forudskikkes af Udgiverne. De, som er beskæftigede med historiske Studier på nærliggende Områder, vil allerede kende Bogen; jeg skal blot göre opmærksom på, at Bogen også har sin Interesse for Sprogmænd. Vor Viden om gamle Sprogs Udtale beror som bekendt ofte på Sammenligning af Egennavne, og den foreliggende Bog yder et stort og bekvemt Materiale til sådanne Sammenligninger.

København d. 3. April 1899.

Holger Pedersen.

Asmus Sörensen, Polnische Grammatik. Erste Hälfte. Leipzig 1899, E. Haberland. IV + 256 Sider, stort 8⁰.

Det foreliggende Arbejde af den tyske Videnskabsmand Dr. Asmus Sörensen imødekommer et virkeligt Savn. Der har hidtil ikke været nogen Overflod af grammatiske Hjælpemidler til moderne Polsk; ved Siden af Rykaczewski's Grammatik (på Fransk; Berlin og Posen 1861), og Popliński's Grammatik, hvis 7. Oplag er bearbejdet af W. Nehring (Thorn 1881; i 1890 forsynet med et nyt Omslag, på hvilket der står «Achte Auflage»), måtte man først og fremmest nævne vor Landsmand C. W. Smith's polske Grammatik (på Tysk; Berlin 1864). Smiths Grammatik hviler på et stort selvstændigt Arbejde og vil vedblivende være til stor Nytte, men som eneste Hjælpemiddel i en Begynders Hånd lader den adskilligt tilbage at ønske. Den er meget uoverskuelig, dels af Mangel på en klar Ordning og Inddeling fra Forfatterens Side, dels på Grund af den typografiske Udstyrelse. I almindelig sprogvidenskabelig Henseende stod Smith ikke på Höjden af sin Tid, og de 35 År, der er gået siden Bogens Fremkomst, har ikke givet den et mere ungdommeligt Udseende. En ny udførlig polsk

Grammatik må derfor, hvis den er god, være overmåde velkommen. Dr. Asmus Sörensen giver i den foreliggende første Halvdel af sin Grammatik først en kort Fremstilling af Lydlæren (S. 3—32) og behandler derefter Nominernes og Verbernes Böjning, samt de syntaktiske Forhold, der er mest nöje sammenvævede med Böjningen; dette Afsnit, som har Fællesoverskriften «Formenlehre und Syntax», indeholder tillige et Kapitel om Præpositionerne. Anden Halvdel vil indeholde en udførlig Fortegnelse over polske Verber og desuden den egentlige Syntaks. Hvad det først og fremmest kommer an på i en praktisk Grammatik er den rent deskriptive Fremstilling af Sproget. Ud fra dette Synspunkt betænker jeg mig ikke på at betegne S.'s Grammatik som god. Den er meget righoldig og helt igennem velordnet; den typografiske Udstyrelse er behagelig og overskuelig. Jeg skal her straks udtale det Ønske, at anden Del må komme til at indeholde en udførlig Indholdsfortegnelse og et kort Ordregister, som skal göre det lettere at finde de Bemærkninger, hvis Rubricering ikke uden videre er givet. I enkelte Tilfælde er Ordenen dog ikke mønsterværdig. Eksemplerne på Præpositionernes Brug ordnes altfor meget efter den tyske Oversættelse; også et Par ligefremme Fejl er slupne igennem Korrekturen (§ 163 Bem. 4 står et Eksempel på Præpositionen *do* midt i Behandlingen af *od*; S. 150 står et Eksempel på *nad* med Akkusativ under Overskriften «*nad* med Instrumentalis»). I § 201, hvor Endelsen i 1. Sing. behandles, omtales ikke Endelsen *-m*; der henvises til § 208, men der skulde også have været henvist til § 210 og § 303. § 230 står under Overskriften «Imperfektivierung der Perfektiva der *i*-Klasse», men handler om Imperfektivering af 5 Verber af en ganske anden Klasse. S. 44 behandles Flertalsformer på *-a*; men Ordet *cud*, Plur. *cuda*, der fra et deskriptivt Standpunkt måtte anføres her, mangler; der burde i det mindste have været henvist til § 65 og § 93. — S. 163 siges, at de perfektive Fortidsformer må erstatte vort Perf. og Pluskvamperfektum; i Virkeligheden har de imperfektive Fortidsformer ligeså tit denne Funktion. En Mangel har selve den deskriptive Fremstilling af Sproget: Forfatteren er ikke Fonetiker. Han lader *h* være «Media zur Tenuis *ch*», kalder det polske *y* en *ü*-agtig Lyd og beskriver ł som en «*l* Laut, den nur das Ohr aufzufassen und die Zunge schwer nachzubilden vermag» — altså den velbekendte antediluvianske Ramse, hvormed man skyder de simpleste lydfysiologiske Beskrivelser fra sig. S. 16 fremhæver S., at en mouilleret Konsonant i Polsk i mange Tilfælde har meddelt sin Mouillering til den foregående Konsonant, og han stiller med rette dette Forhold i Modsætning til Russisk; det er imidlertid meget uheldigt at eksemplificere Forskellen med russ. кость og polsk *kość*; thi også i det russiske Ord er *s* mouilleret. Den polske Overgang fra mouilleret *r* til *ž* (skrevet *rz*) lader S. foregå

med *rž* som Mellemled; når S. ikke ved bedre Besked, vilde det have været bedre at nöjes med at konstatere Slutningsresultatet. En mærkværdig Forglemmelse findes i § 14, hvor S. omtaler, at *w* i *twój swój* bliver stemmeløst (altså til *f*) efter den foregående stemmeløse Lyd; her findes ikke et Ord om, at *rz* ligeledes er stemmeløst efter en stemmeløs Lyd. Der er endnu et tredje Tilfælde, som kunde anføres her, nemlig Overgangen fra *ń* til *ś* i *książka* 'Bog', *ksiądz* 'Præst' o. s. v.; men her er der foruden Stemmeløsheden indtrådt Tab af Nasaleringen, hvorved Resultatet er blevet så uhyre forskelligt fra Udgangspunktet. I § 10 omtales Mouilleringen af *k* og *g* foran *e* (som er Kontraktionsprodukt i *srogie*, Nevtrum af *srogi*, og oprindeligt ъ i andre Tilfælde); det burde her have været bemærket, at denne Mouillering ikke finder Sted foran *ę*: *gęś* 'Gås'; med Hensyn til Participiet *gięty* kunde være henvist til § 246 Bem. 3. Det kunde også have været fremhævet (med Henvisning til § 193 Bem. 4), at Mouilleringen ikke finder Sted ved sekundær polsk Sammenrykning af to Ord (*jakeś kazał*, 'som Du har befalet'). — Hovedindvendingen mod Bogen er imidlertid den, at Forfatteren ingenlunde er fortrolig med den historisk-sammenlignende Sprogvidenskab. Resultatet heraf er først og fremmest en Mangel på Skarphed i Formuleringen af Lydlovene og på klar Adskillelse mellem de lydrette og de analogiske Udviklinger. Meget forvirret er således Bemærkningerne om Udviklingen af polsk *io* og *ia* af de to oldslaviske *e*-Lyd (§ 23 f.). Denne Overgang udebliver foran mouillerede Konsonanter, foran de Konsonanter, som fra først af har været mouillerede (*cz* o. s. v.), og foran Labialer, Gutturaler og *j*; Overgangen har intet med Betoningen at göre. Denne simple Sammenhæng indhylles hos S. i et Virvar af «zumal», «in zahlreichen Fällen», «besonders», «manchmal», «hin und wieder», «selten» uden Adskillelse mellem lydrette Former og Nydannelser. Förslavisk *er*, *el*, *or*, *ol* foran en Konsonant bliver som bekendt i Polsk «omstillet» uden nogen Forlængelse af Vokalen; altså bliver det korte *e* her ligesom i alle andre Tilfælde til *io* under de ovenfor antydede Betingelser. Her anretter S. en utrolig Forvirring. Han lader S. 27, 207 og 213 oldbulgarisk *rē* og *lē* opstå af ьr und ьl, lægger de oldbulgariske Former til Grund for den polske Udvikling og spiser os med Hensyn til Omlyden atter af med et «bisweilen». S. 22 hedder det: «In den Verbindungen *ło* und *ro* entspricht *o* altslov. *a*»: efter denne urigtige Sætning må Læseren altså tro, at polsk *słowo* i Oldbulgarisk har Vokalen *a*. Om Ordet *człowiek* 'Menneske' siger S. § 20 Bem. 1, at det er udviklet ved Vokalbortfald af **czełowiek*. S. 20 doceres, at oldslav. *ē* bliver til *a* efter Palataler, til *i* efter *j*; i Virkeligheden behandles det ganske på samme Måde efter *j* som efter Palataler; om der udvikles *a* eller *i* afhænger af, om vi har at göre med ievr. *ē* eller med ievr. *oi*, *ai*

(der i Slavisk blev *ě*). S. 29 udvikles, at oldslav. *činętъ* måtte blive til polsk *czynią* 'de gör'; da imidlertid nogle andre Verber af samme Klasse i Polsk har været Genstand for en Nydannelse (osl. *prosętъ* polsk *proszą*), konkluderer Forf., at der også må have fundet en Nydannelse Sted i *czynią* og de øvrige Verber af denne Klasse; altså: de lydrette Former er blevne fortrængte ved en Analogidannelse; de Former, som indførtes ved denne Analogidannelse, var identiske med de lydrette Former. Hvori bestod så egentlig Forandringen? En lignende Nydannelse, som lader alt blive ved det gamle, henstilles som en Mulighed § 107 Bem. 1. Der var endnu utallige andre Ting af samme Slags at fremhæve. I § 29 er det lykkedes Forf. at bringe en utrolig Forvirring ind i Fremstillingen af det stavelsedannende *r*'s Skæbne i Polsk; man har i Polsk *ar* vekslende med *ier* efter Omlydsregler, men S. har forstået fuldstændig at fordunkle denne klare Sammenhæng. S. 99 lader han endogså *ć* være den regelmæssige Udvikling af et opr. *tj*, og betegner *c* som «regelwidrig»; at Forholdet er det omvendte, kunde han have lært af sin egen Bog. Men jeg skal ikke fortsætte denne Opregning. Jeg har taget tilstrækkelig Afstand fra Forf. som historisk-sammenlignende Sprogforsker; i den Henseende kan man ingensinde lide på ham. Og uheldigvis går her en Regel i Opfyldelse, som man ofte har Lejlighed til at iagttage: jo mere uvidende et Menneske er i Sproghistorie, desto mere forhippet er han i Reglen på at fremsætte sproghistoriske Forklaringer ved alle mulige Lejligheder, hvor de er absolut overflødige. S. 102 føler S. således en uimodståelig Lyst til at forklare det udlydende *o* i første Led af Sammensætninger som *wielko-miejski* og docerer derfor, at det er Adjektivernes Nevtrumsform. En lignende kolossal Bommert begår han S. 175 ved at lære, at *j* i polsk *siwieje* 'gråner', *ratuje* 'redder' o. s. v. er indskudt for at ophæve Hiatus. Si tacuisses, philosophus mansisses. Heldigvis vil der i Bogens anden Halvdel næppe ret ofte blive Lejlighed til at gå udenfor den rent deskriptive Ramme. Jeg gentager, at det i en Bog som den foreliggende først og fremmest kommer an på den deskriptive Fremstilling af Sprogets Bygning. Denne er hos S. god. Bogen er det bedste eksisterende Hjælpemiddel til Studiet af Polsk. Jeg medgiver den derfor mine bedste Ønsker og skal udtale det Håb, at den ikke blot i Tyskland, men også i Norden må bidrage til at udbrede Interessen for det höjst interessante Sprog, hvori Polens höjst interessante Literatur er skreven.

København d. 13. Juni 1899.

Holger Pedersen.

Thucydidis Historiae, ad optimos codices denuo ab ipso collatos recensuit Dr. *Carolus Hude* Hauniensis. Tomus prior: libri I—IV. Lipsiae, in aedibus B. G. Teubneri. MDCCCXCVIII. XIII+352 pp. 8°. Pris 10 Mk.

Genom en tillfällighet har undertecknad kommit att få uppdraget att i denna tidskrift anmäla Dr. Hudes Thukydides-edition. Jag har icke velat undandraga mig detta förtroende, ehuru jag med lifligt beklagande måste erkänna, att jag ej besitter den särskilda förtrogenhet med den ifrågavarande författaren, som skulle erfordras för att kunna göra full rättvisa åt detta nya betydande verk af den, som bekant, genom flera föregående arbeten om Thukydides redan högt förtjänte utgifvaren. Emellertid måste jag på grund af denna brist i min kompetens inskränka mig till ett referat och några anmärkningar, som icke göra mycket högre anspråk än att utvisa det intresse, hvarmed jag genomgått den föreliggande delen af den nya Thukydidesupplagan.

En kritisk editions värde beror ju i första rummet på rikhaltigheten och tillförlitligheten hos det källmaterial, som utgör dess grundval. Ur denna synpunkt måste den nu på tal varande anses motsvara alla rimliga anspråk; ja den torde i sådant hänseende måhända kunna sägas beteckna det viktigaste framsteg, som på detta område blifvit gjordt alltifrån I. Bekkers grundläggande arbete. Utg. har nämligen, såsom jämväl i titeln angifves, själf kollationerat alla de sju hufvudhandskrifterna, däribland också M (Britann.), ifråga om hvilken han i sin specialupplaga af bb. 6—8 (Haun. 1890) ännu nödgats anlita Stahls ur Eggelings kollation af denna codex hemtade meddelanden. Detta synbarligen med den yttersta omsorg utförda granskningsarbete har visserligen ej ledt till en alldeles genomgripande omgestaltning af den variantapparat, hvaröfver man förut förfogade, men dock lemnat en, isynnerhet hvad angår handskriften C (Laur.), ganska riklig skörd af nya och värdefulla uppgifter; och — hvad ännu viktigare är — vår kännedom om de förnämsta handskrifterna har genom denna efterpröfning vunnit en betydligt större klarhet och säkerhet, än den hittils ägt. Man bör i detta afseende, såsom mig synes, hålla utg. räkning därför, att han icke försmått att i sin apparat gifva plats åt en hel del i och för sig obetydliga detaljer, såsom t. ex. tillsatt och utelemnadt ν ephelk., uppenbara ortografiska fel m. m.; ty oafsedt det värde, som dylika skenbart betydelselösa notiser ibland (vid tillkomst af nytt material eller tillämpning af nya synpunkter) kunna komma att få, bidraga de äfven att gifva större åskådlighet och trovärdighet åt den bild af den handskriftliga traditionen, som det är den kritiska kommentarens uppgift att lemna. Äfven öfriga källor af ifrågavarande slag, bland hvilka särskildt må nämnas det nyligen upptäckta, b. IV, k. 36(§ 2)—40 omfattande papyrusfragmentet från

Oxyrhynchos, synes utg. med stor sorgfällighet hafva gjort sig till godo. — Efter handskrifterna följer den indirekta texttraditionen, sådan denna föreligger i scholierna, «testimonia» d. v. s. mer eller mindre ordagranna citat hos andra antika författare (rhetorer, framförallt Dion. Hal., grammatici, lexikografer o. s. v.) samt «imitationes» eller lån och efterbildningar af thukydideiska uttryck och vändningar i den senare litteraturen (t. ex. hos Cassius Dio). Intygen af det sistnämda slaget har utg. på grund af deras «lubrica fides» (praef. XI) icke ansett sig böra upptaga. «Testimonia», på hvilkas samlande han (utan att, såsom han själf säger, kunna afse eller uppnå fullständighet) tyckes hafva nedlagt en mycket erkännansvärd möda, äro anbragta i en särskild afdelning under «apparatus», i hvilken senare, jämsides med handskrifternas läsarter, endast sådana af scholierna eller «testimonia» betygade varianter omnämnas, hvilka synts utg. kunna äga någon textkritisk betydelse.

Vi hafva nu att tillse, huru detta omfångsrika och öfverallt med mönstergill exakthet och klarhet framlagda material blifvit användt för textens konstituerande, och vi vända oss då först till handskriftsfrågan. Härutinnan har utg., såsom var att vänta, i det väsentliga vidhållit den ståndpunkt, som han sökt att häfda i sina äldre hithörande publikationer, och som — hvad hufvudsaken angår — A. Schoene (jfr. Bursians Jahresber. III 869 f.) först har formulerat. Han tillerkänner alltså den i främsta rummet af C (Laur.) och därjämte af G (Monac.) representerade handskriftsfamiljen ett bestämdt företräde framför B (Vatic.) och de denna mer eller mindre närstående codices, A (Ital.), E (Palat.), F (August.) — M (Brit.) intager, såsom bekant, en mellanställning —, och hans edition utgör i viss mån ett förverkligande af det önskemål, som Schoene (a. st.) uppställt, en på C såsom hufvudhandskrift baserad kritisk upplaga. Hans skäl för att åt den af Bekker och ännu, ehuru med vida mindre exklusivitet, af Stahl (jfr. Poppos mindre ed. I^3 p. 45 f.) föredragna B anvisa en lägre rang såsom textkälla äro hufvudsakligen följande tvänne (praef. VII): *1.* B är (äfven med afräkning af de bägge sista böckerna, eller nogare VI 92, 5 till slut, i hvilket parti den representerar en egen textrecension) ganska mycket vanstäld genom egenmäktiga korrekturer, under det att de i C förekommande textförvanskningarne i regeln äro af mera yttre och oskyldig art. *2.* C sluter sig närmare till den textform, som de i citat hos Dion. Hal. och annorstädes bevarade ställena förete. — Det är icke lätt att afge ett bestämdt omdöme i denna fråga, och för min del skall jag af det förut nämda skälet icke häller försöka mig härpå. Jag åtnöjer mig med att uttala det allmänna intryck, som jag erhållit vid genomläsningen af utg.s kritiska kommentar, och detta lyder i korthet så, att C i afseende på tillförlitligheten är åtminstone jämgod med och kanske t. o. m. något öfverlägsen

B, hvadan dess skrifningar helt visst förtjäna större afseende, än som hittils gemenligen kommit dem till del. Hvad åter angår det sätt, hvarpå utg. vid textens gestaltning tillämpat sin åsikt om handskrifternas relativa värde, så förefaller det mig, att han härvid ådagalagt rätt mycken måtta och bemödat sig att tillvarataga det goda, som B och dess familj hafva att erbjuda[1]. Emellanåt tyckes mig dock hans förkärlek för C hafva ledt honom på afvägar. Jag finner visserligen ingenting väsentligt att invända däremot, att han följt sistnämda handskrift i snart sagdt alla tvifvelaktiga eller indifferenta fall af skiljaktig läsart (till de senare räknar jag sådana divergenser som t. ex. i afseende på ordställningen, artikelns utsättande eller utelemnande vid nom. propria, hiatus eller elision[2] o. dyl.): i texten kan ju icke mer än en variant få inflyta, och om C i det stora hela äger en högre auktoritet, är det icke mer än billigt, att den i dylika, mera underordnade punkter får utslagsrösten. Betänkligt är det däremot, om C får råda äfven i sådana fall, då en af B eller de öfriga handskrifterna erbjuden läsart har större inre sannolikhet, och detta fel mot sina egna principer har efter mitt förmenande utg. icke alltid lyckats undvika. Jag skall nämna ett par exempel. I 37, 4 = p. 41, 19 f. *καὶ τοῦτο* (C[G har här lucka]: *κἂν τούτῳ* ABEFM) *τὸ εὐπρεπὲς ἄσπονδον οὐχ ἵνα μὴ ξυναδικῶσιν* (CG (?): *ξυναδικήσωσιν* ABEFM) *ἑτέροις προβέβληνται, ἀλλ' ὅπως κατὰ μόνας ἀδικῶσι.* Det ligger här nära tillhands att se, huru *κἂν τούτῳ* och *ξυναδικήσωσιν* i den lättare begriplighetens och den stilistiska symmetriens intresse kunnat komma att ändras till *καὶ τοῦτο* och *ξυναδικῶσιν* (: *ἀδικῶσι*); svårare är däremot att begripa, huru dessa sistnämda skrifningar skulle kunnat gifva upphof till de i Vaticanus-familjen och M föreliggande (jfr. i öfrigt Poppo-Stahl till stället). — I 74, 1 = p. 65, 2 *ὅπερ σαφέστατα ἔσωσε τὰ πράγματα, καὶ αὐτὸν διὰ τοῦτο ὑμεῖς ἐτιμήσατε μάλιστα δὴ ἄνδρα ξένον* (C, *αὐτὸν* och för öfrigt lucka G. *καὶ αὐτοὶ διὰ τοῦτο δὴ μάλιστα ἐτιμήσατε* ABEFM). Här synes mig ungefär detsamma gälla (jfr. Poppo-Stahl och Classen-Steup t. st.)[3]. Oriktig eller i alla händelser

---

[1] På ett ställe har utg. upptagit en, såvidt jag förstår, oriktig skrifning ur B: II 4, 6 = p. 116, 18 *εἴτε τί ἄλλο χρήσωνται* i st. f. *εἴτε τι ἄ. χρ.*

[2] Kanske vore det rentaf bäst att öfverallt genomföra scriptio plena. En sådan variation som t. ex. I 64, 1 = p. 56, 24 f. *τὸ δὲ ἐκ τοῦ ἰσθμοῦ . . . τὸ δ' ἐς τὴν Παλλήνην* är dock en oegentlighet i en någorlunda normaliserad text.

[3] Redan af dessa bägge ställen tyckes mig framgå, att icke häller C är fri från «korrekturer», d. v. s. mer eller mindre medvetet företagna ändringar, beroende på missuppfattning af texten. Andra, visserligen lindrigare, prof på samma slags korruptel träffas i C (G) t. ex. I 13, 5 = p. 24, 11 *παρέχοντες ἀμφότεροι* (: *-τερα*) *δυνατὴν*, I 25, 1 = p. 32, 6 *ὁ δ' αὐτὴν* (: *αὐτοῖς*) *ἀνεῖλε*, I 91, 4 = p. 76, 11 *πρεσβεύοντες* (: *-εύεσθαι*),

mycket tvifvelaktig torde den af utg. ur C upptagna läsarten äfven vara på bl. a. följande båda ställen: I 67, 3 = p. 58, 13 *προσπαρακαλέσαντες τῶν ξυμμάχων τε* (fattas i ABEFM) *καὶ εἴ τίς τι ἄλλος* (jfr. Poppo-Stahl och Classen-Steup t. st.), I 109, 4 = p. 86, 17 *τάς τε ναῦς ἐπὶ τοῦ ξηροῦ ἐποίησε καὶ τῆς νήσου τὰ πολλὰ ἠπείρου* (CG₁: *ἤπειρον* ABEFMG; det förra svårbegripligt både som nominal- och som verbalform).

Ifråga om konjekturalkritikens handhafvande i Thukydides bekänner sig utg. i sitt företal (p. VIII f.) till grundsatser, som i det hela bära prägeln af insiktsfull hofsamhet. Det mål, som han på detta gebiet för sig uppställt, kan i korthet uttryckas så, att han med hänsyn såväl till traditionens (af honom möjligtvis i någon grad för pessimistiskt bedömda) beskaffenhet som till Thukydides' bekanta egendomligheter i språk och stil sökt att hålla en medelväg mellan den konservativa och den radikala textbehandlingens ytterligheter. I sin praxis har han också omisskänligen sträfvat att blifva detta program trogen. Hvad till en början angår de efter andra kritici i texten införda eller i apparaten omnämda emendationerna (bland hvilka märkes ett större antal konjekturer af Prof. Gertz), så torde man i regeln kunna vara väl tillfreds med det urval och det afgörande, som utg. träffat. Det ligger emellertid i sakens natur, att här mångfaldigt skiftande uppfattningar kunna göra sig gällande. För egen del har jag någongång saknat omnämnande af en i mitt tycke tänkvärd konjektur, t. ex. I 73, 2 = p. 64, 7 Classens *προβαλλόμενα*, liksom jag å andra sidan, och detta vida oftare, funnit ett anfördt eller godkändt emendationsförslag vara öfverflödigt, exempelvis, för att blott nämna några af de i texten upptagna, II 17, 2 = p. 127, 9 *προῇδε* Cobet, II 60, 6 = p. 154, 16 f. *νικώμενος . . . ἀπόδοιτο* Dobree och Cobet, III 45, 3 = p. 221, 14 *προτιθέντες* Krüger, IV 40, 2 = p. 293, 2 [*δι' ἀχθηδόνα*] Rutherford, IV 108, 4 = p. 334, 24 *οἷ' ἄνθρωποι* Johnson. Hvad åter utg.s egna, mycket talrika och till större delen i hans föregående skrifter framlagda och motiverade emendationer beträffar, så äro dessa ej sällan synnerligen tilltalande genom sin skärpa, fyndighet och lätthet. Jag tänker härvid på sådana textändringar, som t. ex. (jag håller mig också här, liksom äfven i det följande, till de i texten införda) I 71, 3 = p. 62, 18 [*τὰ*] *ἀκίνητα* ⟨*τὰ*⟩ *νόμιμα* (väl evident riktig), I 100, 3 = p. 81, 5 *τῶν μὲν Ἐννέα ὁδῶν αὐτῶν*[1], II 89, 9 = p. 182, 1 *κἀν ναυμαχίᾳ*, III 66, 2 f. = p. 234, 19 f. *μὴ κτενεῖν ὕστερον*

I 111, 1 = p. 87, 15 *ἀλλ' ἀπεχώρησαν πάλιν Ὀρέστην ἔχοντες ἄπρακτον* (: -οι), II 19, 2 = p. 128, 19 *Κεκρωπειᾶς* (C *Κεκρωπείας* c₂, *Κεκροπείας* G: *Κρωπ(ε)ιᾶς*) — alltsammans skrifningar som (det behöfver ju icke sägas) af utg. förkastats.

[1] Samma gissning är framställd af Steup i Classen I⁴ (1897), hvilken utg., äfven af andra tecken att döma, icke varit i tillfälle att begagna.

...καὶ ταύτας τρεῖς ἀδικίας, III 67, 7 = p. 235, 27 ξύμπαντας ⟨τὰς⟩ διαγνώμας. III 107, 3 = p. 261, 1 οὕτω κατὰ νώτου, IV 2, 4 = p. 268, 6 ἂν βούληται, IV 62, 2 = p. 305, 4 ἢ δοκεῖ γε, IV 63, 2 = p. 306, 5 οὐ περιέσται τιμωρήσασθαί τινα, IV 78, 3 = p. 316, 16 ἰσονομίᾳ ἐχρῶντο [τὸ] ἐγχωρίῳ, IV 85, 7 = p. 320, 25 νηΐτην γε, IV 108, 1 = p. 334, 13 τριήρεσι τηρουμένου. Å andra sidan möter man visserligen också ganska många förslag, som, åtminstone enligt min tanke, äga alltför ringa fog eller sannolikhet, t. ex. I 91, 4 = p. 76, 10 ἢ οἱ ξύμμαχοι, πρεσβεύεσθαι...τὸ λοιπὸν εἶναι (infin. absol.??), II 11, 7 = p. 122, 3 ἐν τοῖς ὄμμασι [καὶ ἐν τῷ παραυτίκα ὁρᾶν] πάσχουσί τι, II 40, 3 = p. 140, 23 διαφερόντως γὰρ δὴ καὶ τῷδε ἔχομεν, III 13, 5 = p. 200, 26 ἀλλοτρίας γῆς πέρι ⟨οὐκ⟩ οἰκεῖον κίνδυνον, III 30, 2 = p. 210, 13 ἡ ἀλκὴ τυγχάνει μόλις παροῦσα, III 45, 3 = p. 221, 18 καὶ ταῦτα ὅμως παραβαίνεται, III 78, 3 = p. 241, 6 καὶ πρὸς σφᾶς τετραμμένων τῶν ἐναντίων, IV 17, 1 = p. 277, 7 [ἐς τὴν ξυμφορὰν], IV 24, 5 = 281, 16 ἐσπίπτουσα ἡ θάλασσα ἐς ταὐτὸ, IV 100, 2 = 330, 2 [ὥσπερ αὐλόν].

I den af utg. genomförda ortografien träffar man åtskilliga från det gängse bruket afvikande skrifningar, t. ex. φαρξάμενοι, ἄφαρκτος etc. (men I 82, 2 πεφραγμένοι, väl af förbiseende), υ för υι i ὑός och part. perf. akt. fem. -υα, πρου- genomgående för προ-ε-, (ἀφ-, καθ-) ἵστηται (II 97, 1, III 40, 8. 56, 7), ἄλλ' ἤ (III 71, 1)[1] m. m. Då utg. enligt förordet ärnar att i slutet af nästa band lemna en med nödiga upplysningar försedd förteckning öfver sina ortografiska ändringar, skall jag icke inlåta mig härpå. Jag anmärker blott, att det till α reducerbara αι är inkonsekvent behandladt i Ἀχαΐα (I 115, 1, II 84, 3, IV 21, 3) gentemot Ἀχαϊκός (II 86, 1. 4. 92, 5), ἐκάετο (II 49, 5) och att augmenteringen af ἐργάζομαι med εἰ- i st. f. ἠ- (III 50, 3) väl egentligen strider mot utg.s ortografiska principer (jfr. t. ex. Meisterhans Gramm. d. att. Inschr.[2] 135 f.).

Bandet inledes af Markellinos och den anonyma Thukydidesbiografien. Utg. har för bägge kollationerat handskriften E och därtill i det förra stycket lemnat flera beaktansvärda bidrag till textens beriktigande. (Mot hans i texten upptagna gissning Mark. 49 = p. 8, 18 μνῆσιν ποιεῖται för hdskr.s νήσους οἰκεῖ (ποιεῖ) synes den omständigheten tala, att det på det åsyftade stället hos Thukydides (II 102, 5) just är fråga om en viss ögrupp, Echinaderna.)

Trycket är, liksom öfverhufvud allt hvad till formen hör, särdeles vårdadt och korrekt. Jag har endast antecknat några

---

[1] Jfr. Madvig Synt. § 91 anm. 2. Det där anförda skälet är dock ej afgörande, ty ἄλλο kunde i denna förbindelse likaväl förlora sin accent, som ἄλλα i den därur uppkomna konjunktionen ἀλλά, hvars skenbara oxytones ju icke är någonting annat än accentlöshet.

tå, rent obetydliga felaktigheter: p. 47, 11 *εἰσίν* f. *εἰσιν*, 53, 23 *ἀφίσταντα* f. *-ται*, 157, 1 *ὦπερ* (297 i noten till r. 16 p. 127 f. 129).

Jag slutar med den förvisso af många delade önskan, att detta för den grekiska filologien och särskildt för Thukydides-forskningen så värderika arbete snart måtte föreligga i afslutadt skick.

Upsala.

O. A. Danielsson.

H. M. Chadwick. The Cult of Othin. An essay in the ancient religion of the North. London 1899, Cambridge University Press. 82 p.

Undersøgelsen af Odinsdyrkelsen er en smuk opgave, og forfatteren, der er fellow i Clare College (Cambridge), er åbenbart gået til den med interesse og ikke uden betingelser. Han er ingen tilhænger af Bugge og kommer til resultater, der går i en modsat retning. Afhandlingen er præget af videnskabelig sans og rationel metode. Når forf. alligevel ikke kan siges at være kommen til sikre resultater — dette gælder navnlig afsnit 3 (se nedenfor) —, beror dette hovedsagelig på, at han bevæger sig på et område, hvor faste holdepunkter savnes.

Efter en kort indledning, hvor forf. — vistnok meget rigtig — tager afstand fra den lære, at Odin er Wode og har noget at göre med «das wütende heer», følger 3 afsnit, hvoraf det første handler om dyrkelsen af Odin i Norden, således som den fremtræder i kilderne; navnlig er det ofringerne, forf. dvæler ved, og de forskellige skikke, der kan sættes i forbindelse dermed. Skönt vistnok endel heraf er mindre rigtig opfattet, er dog dette afsnit det bedst lykkede. I det hele opererer forf. for meget med formodninger (f. ex. at de 3 slags blót skulde gælde 3 forskellige guder s. 5 osv.). Hans opfattelse af ofringen af trælle — der skulde blive til Valhalskæmper — er sikkert urigtig (s. 27—28). — I det andet afsnit behandles de spor af Odinsdyrkelsen, der findes udenfor Norden — hvor forf. påviser endel af vigtighed; han bygger dog for meget på usikre efterretninger og de forskellige interpretationes Romanæ, der langt fra er så sikre, som han tror, og når han antager, at der findes spor af etslags Valhalstro, er det næppe tilfældet. Det sidste afsnit, indførelsen af Odinsdyrkelsen til Norden, er det svageste. Forf. mener at kunne påvise Odinsdyrkelse hos Svenskerne allerede i det første årh. efter Kr. Men dette beror på den meget usikre antagelse, at ligbrændingen skyldes den nye tro. Det her

drøftede spörgsmål, der er af stor betydning, har forf. ikke løst. Men han har antydet, at det trænger til en revisjon, og det gör det sikkert. — I tre «Notes» behandles endelig «Odins navnet», «Starkadsagnet» og Hávamál v. 138 f.; forf.s opfattelse af Yggdrasill er ejendommelig, men sikkert urigtig; det skal blot betyde «skrækkens træ». Iøvrigt er der ingen grund til her at komme nærmere ind på indholdet.

Forf.s kendskab til den norsk-isl. litteratur er ikke fuldstændig. Således kender han ikke selvmordet ved hængning i templet fra Landnáma eller eksemplet på «suttee» fra Odd munks Olafssaga, som dog havde været af betydning for ham. Han kender ikke de fuldstændige udgaver af Jómsvíkingadrápa (se s. 19). Hans opfattelse af Fornaldarsagaerne som kilder, der indeholder meget gammelt, er vistnok rigtig nok; men der må dog skælnes mellem de enkelte sagaer og fremfor alt mellem prosaen og de unge vers: de sidste har ikke den fjærneste betydning for den gamle tro. Enkelte isl. ord er urigtig opfattede (*ógndjarfr* s. 9) og skrevne (s. 4. 7. 28. 38).

Finnur Jónsson.

Af en Brevvexling.

Meddelt af **O. Siesbye.**

Min afdøde Ven Christensen Schmidt og jeg vexlede i en Række Aar Breve med hinanden om forskjellige philologiske Gjenstande, dels saaledes at den ene opkastede Spörgsmaal eller udtalte Tvivl, som saa den anden besvarede, dels ogsaa saaledes at vi blot meddelte hinanden Iagttagelser om et og andet, som ikke krævede Svar fra den anden Side. Det förste Brev jeg har fra ham er dateret den 30te November 1872, det sidste den 17de Januar 1893. I det Udtog af hans Breve som jeg her meddeler (paa de fleste Steder indledet med et Referat af hvad der fra min Side havde fremkaldt hans Udtalelse) haaber jeg at Læserne vil gjenfinde de Egenskaber hos ham som de har paaskjönnet i de Afhandlinger han selv har udgivet.

1. Det meget behandlede Sted af Iliaden *B* 291 (en hel Del Forklaringer vil man finde sammenstillede af Cand. Goldschmidt i det filologisk-historiske Samfunds Aarsberetning for 1876—1878 S. 44) opfattede Christensen Schmidt væsentlig paa samme Maade som Lehrs, mens jeg var mere tilböjelig til at slutte mig til Nägelsbachs Forklaring. Hans Udtalelse herom lød saaledes:

«Den af mig hævdede Opfattelse af *B* 291 *ἦ μὴν καὶ πόνος ἐστὶν ἀνιηθέντα νέεσθαι* er jo ingenlunde ny; den er gjort gjældende af Lehrs Aristarch. p. 88 (i 2. og 3. Udg. p. 74) og findes, som der bemærket, allerede i Scholierne B L V (*πολὺς μὲν οὖν ἐστιν ὁ πόνος, ὥστε λοιπὸν ἀκηδιάσαντά τινα νεῖσθαι,* hvor jeg dog ikke kan være enig med Lehrs i hans Forklaring af *λοιπόν* «sc. *ἐστί*»; det staaer vist ligesom saa ofte hos Sildigere = *ἤδη*). Med *ἦ μὴν καί* her sammenligner Lehrs slaaende *I* 57 *ἦ μὴν καὶ νέος ἐσσί* og med *ἀνιηθέντα* *γ* 117 *πρίν κεν ἀνιηθεὶς σὴν πατρίδα γαῖαν ἵκοιο*; ogsaa *νέεσθαι* staaer ganske paa samme Maade V. 298 *δηρόν τε μένειν κενεόν τε νέεσθαι,* saa jeg ikke kan se, hvorledes Nägelsbach

kan indvende mod denne Opfattelse, at *ἀνιηθέντα νέεσθαι* «wird viel zu sehr gepresst» — det Eneste, han har at sige imod den. Hvad man med bedre Ret kunde have Betænkelighed ved, nemlig deels det blotte *πόνος ἐστίν* uden Tilføining af naar, hvor eller for hvem, deels det noget friere Forhold mellem *πόνος* og den consecutive Inf. (med hvilket man dog kan sammenligne Forholdet ved den dog beslægtede Inf. f. Ex. *Λ* 6 *ἡ δ' ἐν μεσσάτῳ ἔσκε γεγωνέμεν ἀμφοτέρωσε* o. a. St.), troer jeg man let kan komme ud over ved følgende Betragtning: der vilde vist ikke kunne være nogen Tvivl om Meningen, hvis der stod *ἦ μὴν καὶ πόνος ἐστίν, ὥστε ἀνιηθέντα νέεσθαι*; men Tilføiningen af *ὥστε* foran Infinitiven er aabenbart et först efterhaanden udviklet Betegnelsesmiddel, som hos Homer endnu kun lige er ved at dukke op et Par Gange reent forsøgsviis, saa at det tør antages, at en Forbindelse, der efter senere Sprogbrug er correct med *ὥστε*, i den homeriske Tid maa have kunnet bruges uden *ὥστε* og — om det end er et mindre fuldkomment Udtryk — efter fattig Leilighed ventes forstaaet; man tænke sammenligningsviis f. Ex. paa, at en længere oratio obliqua hos Homer kun kan udtrykkes i direct Form og kun kan forstaaes som indirect af Sammenhængen.» Da jeg havde gjort bl. a. samme Indvending mod denne Forklaring som Goldschmidt, at *velimus* ikke passede og ikke havde noget tilsvarende i den græske Text, fik jeg følgende yderligere Meddelelse:

«Hvis der ikke er Andet i Veien for at De kan gaae ind paa min Mening om *B* 291 end Lehrs's *velimus,* kan jeg endnu ikke opgive Haabet om at vinde Dem. Jeg vil da give Dem det Raad slet ikke at bryde Dem om dette *velimus*; jeg har aldrig tænkt paa, at Lehrs skulde have meent noget videre med det (at Nägelsbach understreger *ut—velimus*, kan Lehrs jo da ikke gjøre for), og at han virkelig heller ikke har meent noget med det, finder jeg bekræftet ved hans (i sig selv maaske ikke saa heldige) Tilføielse: *Usus infinitivi simillimus β* 284 *οὐδέ τι ἴσασιν θάνατον καὶ Κῆρα μέλαιναν ὃς δή σφι σχεδόν ἐστιν, ἐπ' ἤματι πάντας ὀλέσθαι,* hvor han da øiensynlig ikke kan antage, at Meningen er *ut perire velint.* Han har maaskee været uforsigtig i sin Gjengivelse, hvad man jo i tilsyneladende Biting kan være, naar man føler sig sikker

paa det Væsentlige, og hvad jeg f. Ex. ogsaa var, da vi talte om Stedet paa Trappen i collegium Mediceum, og jeg, ikke betænkende, hvad det her gjaldt om, og at esprit d'escalier er lige saa unyttig, naar man gaaer op, som naar man gaaer ned ad Trappen, gjengav *πόνος ἐστίν* ved «vi have Arbeid», hvortil De rettelig bemærkede, at der jo stod *ἀνιηθέντα*. Paa Dansk kan man forresten maaskee komme den græske Sætnings Form noget nærmere end paa Latin: «Rigtignok er her jo Arbeid til at blive kjed og drage hjem», og Andet er jeg overbeviist om at Lehrs heller ikke har meent.»

2. Med Hensyn til det ligeledes forskjelligt forklarede Sted Il. *B* 303 fgg. ytrer han følgende: «Nägelsbachs Forklaring, som forresten giver god Mening, har været mig betænkelig paa Grund af det udeladte *ἦν*. Have vi maaskee her et Udtryk, hvor den oprindelige Ellipse var gaaet i Glemme, og er det maaskee analogt med det *νῦν ὅτε*, der møder os Æsch. Sept. 705 *νῦν ὅτε σοι παρέστακεν* og Suppl. 630 *νῦν ὅτε καὶ θεοὶ διογενεῖς κλύοιτ' εὐκταῖα γένει χεούσας*? Sml. hvad jeg har bemærket om *οὐδεὶς ὅστις οὐ* i Nord. Tidskr. for Filologi, N. R. VIII S. 266.»

3. Overfor Atheteser af enkelte Vers eller hele Partier af de homeriske Digte var Christensen Schmidt noget skeptisk. I et af de sidste Breve jeg har fra ham skriver han: «De erindrer Versene Odyss. XIX 109 ff.: *βασιλῆος ἀμύμονος, ὅς τε θεουδὴς | ἀνδράσιν ἐν πολλοῖσι καὶ ἰφθίμοισιν ἀνάσσων | εὐδικίας ἀνέχῃσι, φέρῃσι δὲ γαῖα μέλαινα | πυροὺς καὶ κριθάς, βρίθῃσι δὲ δένδρεα καρπῷ, | τίκτει δ' ἔμπεδα μῆλα, θάλασσα δὲ παρέχει ἰχθῦς | ἐξ εὐηγεσίης, ἀρετῶσι δὲ λαοὶ ὑπ' αὐτοῦ* (hvortil Faesi bemærker: «Die Ausmalung im Ganzen hat in Form und Inhalt etwas Ueberschwengliches. Jedenfalls scheint 113 *τίκτει — ἰχθῦς* eine ungehörige diaskeuastische Ausschmückung») og lignende Udtalelser fra Oldtiden. Her i Danmark have vi en slaaende Parallel dertil fra Kong Hanses Tid; i Anledning af fæle Rygter, der vare udbredte i Sverrig om Tilstanden her i Landet, hvor Bønderne bl. A. sagdes af Mangel paa Heste og Oxer selv med deres Hustruer at maatte drage Harve og Plov, vidne A. 1497 Kjøbstedmend, Bonder og menige Almue paa Fyens Landsthing (Nye danske Magazin V S. 151), «at wy haffue haft god tid her i Riggit, siden hans nade bleff

konning i Danmark, for hans nades regerellse oc rætuishedz skyll po korn, fiskery, olden oc andræ fittally, oc sellis oc vtføris aff thette ene lillæ land fyn aarlig well thu eller thry thusend oxen, thi er vell thegen till ther er oxen i landet igen.» Det er maaskee ogsaa en «diaskeuastische Ausschmückung»?»

4. Jeg havde udtalt min Forundring over at de nyere mig bekjendte Udgivere af Herodot med Undtagelse af Stein i 6te Bog Kap. 95 mod Slutningen interpungere: *πρὸς δὲ καὶ ἡ Νάξος σφέας ἠνάγκαζε, πρότερον οὐκ ἁλοῦσα,* da det jo dog ikke var Naxos selv der tvang Feltherrerne til at lægge Sejladsen mellem Øerne, men den Omstændighed at Naxos ikke var erobret. Jfr. m. H. t. Sprogbrugen (foruden det specielle i Madvigs græske Ordföiningslære § 181 Anm. 7 omtalte Tilfælde) Her. V 35: *Ἐπίεζέ μιν ἡ δαπάνη τῆς στρατιῆς ἀπαιτεομένη,* VIII 60: *Μεγάροισί τε κερδανέομεν περιεοῦσι καὶ Αἰγίνῃ καὶ Σαλαμῖνι,* VIII 144: *Πολλά τε καὶ μεγάλα ἐστὶ τὰ διακωλύοντα ταῦτα μὴ ποιέειν, πρῶτα μὲν καὶ μέγιστα τῶν θεῶν τὰ ἀγάλματα καὶ τὰ οἰκήματα ἐμπεπρησμένα τε καὶ συγκεχωσμένα κτλ.*; af andre Forfattere Ar. *Νεφ.* 1241: *Ζεὺς γελοῖος ὀμνύμενος τοῖς εἰδόσι.* Thuk. I 6: *Σημεῖόν ἐστι ταῦτα τῆς Ἑλλάδος ἔτι οὕτω νεμόμενα τῶν ποτε καὶ ἐς πάντας ὁμοίων διαιτημάτων,* II 65, 7 (hvor Professor Gertz gjengiver *ἃ κατορθούμενα μὲν . . . σφαλέντα δέ*: Foretagender, hvis heldige Forløb . . . deres Mislykken), III 20: *Τῷ σίτῳ ἐπιλείποντι ἐπιέζοντο,* IV 29: *Ῥώμην ἡ νῆσος ἐμπρησθεῖσα παρέσχεν* (anført hos Krüger[1], Gr. Sprachl. § 56, 10, 2, jfr. hans Reg. til Thuk. under Participium). Xen. Anab. VII 7, 12: *Ἐλύπει αὐτὸν ἡ χώρα πορθουμένη.* Isokr. 14, 49: *Ὁ κοινὸς βίος ἀπολωλὼς ἰδίας τὰς ἐλπίδας ἕκαστον ἡμῶν ἔχειν πεποίηκεν.* Jfr. af senere Forfattere Strab. X 5, 4 p. 486 Cas., og med et Personnavn som Subject Plut. Alkib. 14, 1: *Τὸν Ἀλκιβιάδην ὁ Νικίας οὐχ ἧττον ἠνία θαυμαζόμενος ὑπὸ τῶν πολεμίων ἢ τιμώμενος ὑπὸ τῶν πολιτῶν* (jfr. Crass. 7, 1, Galb. 15, 2)[2], Timol. 25, 4,

[1] [IV 47, 2 lod selv Krüger Kommaet blive staaende foran *κατάδηλοι ὄντες*. *Red.*]

[2] Jfr. ved et intransitivt Verbum Crass. 4, 3: *Ὁ Οὐίβιος ἤσθη σωζομένῳ (Κράσσῳ),* 7, 5. Arat. 25, 1. saaledes allerede hos ældre Forfattere, se Plat. Apol. 33 C: *Χαίρουσιν ἐξεταζομένοις τοῖς οἰομένοις μὲν εἶναι σοφοῖς,*

Eumen. 17, 4: *Κἀκεῖ κτεινόμενος ὑμέτερον ἔργον εἰμί* (Drabet paa mig er Eders Værk, ogsaa naar det udøves histovre), Crass. 26, 6, hvor Ordene *ὧν οὐδεὶς προηττηθείς* næppe lade sig gjengive paa Dansk uden en længere Omskrivning. Svaret paa mine Bemærkninger herom lød saaledes:

»Deres Opfattelse af Her. VI 95 extr. deler jeg fuldstændigt; men jeg kan egentlig heller ikke tro, at det Komma hos Bekker, Krüger, Abicht, som De anker over, er Tegn paa en anden Opfattelse. Jeg vilde heller ikke sætte det, men man maa vel her lade subjectiv Tilbøielighed have et vist Spillerum, saa meget mere som jeg troer, det kan paavises, at Grækerne — om de end stundom tydeligt kunne sees i denne Udtryksmaade at have forbundet Nominet og Participiet til een samlet Forestilling (Steder som Arist. Vesp. 47: *Οὔκουν ἐκεῖν' ἀλλόκοτον, ὁ Θέωρος κόραξ γιγνόμενος* eller Eur. fr. 244: *Φέρει δὲ καὶ τοῦτ' οὐχὶ μικρόν, εὐγενὴς ἀνὴρ στρατηγῶν εὐκλεᾶ τ' ἔχων φάτιν* ville i saa Henseende ret være Vand paa Deres Mølle) — dog ogsaa i stor Udstrækning have fastholdt den for Udtryksmaaden til Grund liggende Forestillingsform, som netop er Forestillingen ikke om den abstracte Handlen eller Liden (det, at Personen eller Tingen gjør eller lider Noget), men om den concrete Person eller Ting *i* den med Participiet betegnede Virksomhed, Situation, Tilstand o. s. v., altsaa den samme, der ligger til Grund for den almindelige Brug af Partc. som Omstændighedsbetegnelse. De vil maaske tillade mig — De veed jo, Participier have engang hørt til mine specielle Kjæpheste, og on revient toujours etc. — at føre Dem lidt udenfor den egentlig typiske Form for denne Udtryksmaade, som De udelukkende har holdt Dem til; De vil da maaskee, hvis De da ikke taber Taalmodigheden underveis, komme til at see med lidt mildere Øine paa hiint Komma. Altsaa:

1) Ligesom Præpositioner i den M. g. O. § 181 Anm. 7 omtalte Forbindelse kunne have ogsaa pronominal Styrelse (Her. I 9, 2: *μετὰ ἐμὲ ἐσελθόντα.* IV 44, VI 98, 1), saaledes

οὖσι δ' οὔ. Dem. 18. 18: *Οὕτω διέκεισθε, ὥστε . . . Θηβαίοις ὁτιοῦν ἂν ἐφησθῆναι παθοῦσι,* for ikke at tale om den digteriske Construction: *χαίρειν τινὰ ποιοῦντά τι,* se Krüger, Gr. Sprachl. Dial. § 56, 6, 4.

forekommer ogsaa ellers i denne Udtryksmaade stundom et Pronomen istf. et Nomen; s. Il. Ψ 223: ὅς τε θανὼν δειλοὺς ἀκάχησε τοκῆας, Eur. Hel. 100—cf. 94—. Dette Pronomen er undertiden ikke udsat, men ligger i Verbalformen, s. Il. P 564: με θανὼν ἐσεμάσσατο θυμόν og i 1ste Person Soph. Phil. 76. Eur. Her. 444. Det er Digtersteder, men netop der fremtræder Forestillingsformen i sin oprindelige Form uden Abstraction.

2) I Analogi med de præpositionale Tidsbestemmelser af denne Art — hvortil man vel ogsaa maa regne πέρα μεσούσης τῆς ἡμέρας Xen. Anab. VI 5, 7 — siger Herodot i en Stedsbestemmelse II 34 ἡ Σινώπη τῷ Ἴστρῳ ἐκδιδόντι ἐς θάλασσαν ἀντίον κέεται (sml. Madv. § 38 c), hvor der da aldeles ikke kan være tænkt paa den abstracte Handling.

3) Stundom er det temmelig ligegyldigt, om man opfatter Forbindelsen af Nomen (Pronomen) og Participium paa denne Maade eller ligefrem efter M. g. O. § 174 b. S. Plat. Gorg. 447 A («det er Ch. Skyld i, fordi han» el. «det kommer af, at Ch.»). Her. VIII 90 extr. («Ar. ved sin Nærværelse» el. «Ar.s Nærværelse»). Xen. An. III 5, 9 (at Dyrene — eller deres Huder — lette Overgangen, er ogsaa paa Dansk kun façon de parler; det, der letter Overgangen, er deres Præparation til ἀσκοί). Xen. Mem. II 2, 8 (δυσκολαίνων kan Barnet nok tænkes selvvirksomt, men ved κάμνων ikke).

4) Stundom er Participiet egentlig temmelig overflodigt, idet det kun betegner Tingens Indtræden i Realitetens Verden. S. Her. VII 144, 2 οὗτος ὁ πόλεμος συστὰς ἔσωσε τὴν Ἑλλάδα, VI 77, 2 (συνελθόντα), VIII 90, 2 (γενόμενα).

5) Stundom er Participiet underforstaaet. S. Il. Π 822: πεσών (Subjectet igjen et ikke udsat Pronomen). Eur. fr. 362, 20 f. (ɔ: Lyc. in Leocr. 100) πταισάσης. Ogsaa i Oraklet Her. VII 148 κάρη δὲ τὸ σῶμα σαώσει maa der tænkes σαωθέν eller noget lignende til.

6) Hvor Subjectet er en ubestemt Person, kan der istf. Partc. sættes en Relativsætning (Her. III 142, 2 ἄλλος ὅστις τοιαῦτα ποιέει sideordnet med Πολυκράτης δεσπόζων — sml. forresten det under 3 Omtalte —), eller Participiet kan selv substantiveres; s. Plat. Lach. 188 E ὁ τἀναντία τούτου πράττων (sml. D extr. og ὅταν i C — og forresten atter som

oftere 3. Lys. 12, 56 *οἱ τεθνεῶτες, οἱ μέλλοντες ἀποθανεῖσθαι, οἱ — δυνάμενοι καὶ — πλουτοῦντες* (ɔ: at Nogle osv.). Xen. Oec. 6, 11 *τὰ αἴτια τῶν ... γεωργούντων κτλ.* (ɔ: til at Nogle o. s. v.); sml. ib. 3, 11 *γυναικός, εἰ —*.

7) Ligesom et substantiveret Participium har jeg paa et enkelt Sted hos Herodot (VII 169) fundet et Participium som Attribut, ikke som Appositum: *τὴν ... ἁρπαχθεῖσαν ... γυναῖκα* sideordnet med det abstracte *τὸν ... θάνατον* (som forresten ogsaa har et attributivt Partc. hos sig); sml. Krügers Bemærkning til Stedet. [Jfr. VI 101. O. S.] (Et Par Steder hos Herodot staaer der ogsaa attr. Partc. i en præpositional Tidsbestemmelse [sml. «efter fuldendt Arbeide» o. l.], nemlig IV 134, 1 *μετὰ τὰ δῶρα τὰ ἐλθόντα.* VII 147, 1 *πρὸ τοῦ στόλου τοῦ γινομένου.*) Hermed kan sammenholdes Eur. Alc. 383 *ἀρκοῦμεν ἡμεῖς οἱ προθνήσκοντες σέθεν* (efter M. g. O. § 177 b Anm. 4 undtagen Artikelen).

8) En enkelt Gang findes sideordnet med et appositivt Participium ved bestemt Subject en Sætning m. *εἰ*: Dem. 8, 55. Med denne Betingelsessætning kan sammenholdes den, der staaer Il. *Π* 498 ff. (Sarpedon selv bliver ikke Glaukos *κατηφείη καὶ ὄνειδος,* men det, at S.s Lig bliver spolieret af Fjenderne.) — Ligesaa minder Eur. Hel. 350 f. *θανόντος ... βάξις ... ἀνδρός* («om Mandens Død») mig om Thuc. I 61, 1 *ἡ ἀγγελία τῶν πόλεων, ὅτι ἀφεστᾶσιν.*

9) Endelig forekommer i Sideordning med et Nomen + Partic. et Nomen alene (m. underforstaaet Partic. (sml. 5)): a (Participiet attributivt; sml. 7), Eur. El. 242 *δάκνει σ' ἀδελφὸς ὅ τε θανὼν ἴσως πατήρ (ἀδελφός* nml. *φεύγων).* b (Participiet appositivt), Thuc. I 61, 2 *ὡς αὐτοὺς κατήπειγεν ἡ Ποτίδαια* (sc. *ἀφεστῶσα) καὶ ὁ Ἀριστεὺς παρεληλυθώς.*

See Alt dette kan De nu — om ikke strax, saa efterhaanden ved Leilighed — til Straf more Dem lidt med. Ellers kunde her En sige:

O, hvilken stor Allarm kand giøres for en Streg!

og jeg vil tilføie:

Og hvo den først har sat, det veed ei De, ei jeg.

Bekker og de Andre (ogsaa Dietsch) have formodentlig simpelthen taget (eller ladet deres Sættere tage) den i Arv

fra tidligere Udgaver; den findes ogsaa i Textudgaverne baade af Stallbaum og af Reiz & Schäfer.»

5. Om Meningen af *οὐ βουλόμενοι* i følgende Sætning af de thessaliske Afsendinges Tale Herod. VII 172: *Βοηθέειν οὐ βουλόμενοι ἀναγκαίην ἡμῖν οὐδεμίαν οἷοί τέ ἐστε προφέρειν* kan der ikke være Tvivl, men *οὐ* ved et Participium der indeholder en Betingelse var mig paafaldende; da jeg havde udtalt det, fik jeg følgende Svar: «Vi maae vel nöies med vor Viden om, at man i en fuldstændigt udtrykt Betingelsessætning kan finde *οὐ*. Til yderligere Trost kunde vi maaskee kaste et Blik tilbage til de homeriske Digte, hvor vi finde (Odyss. *κ* 573 f.) *τίς ἂν θεὸν οὐκ ἐθέλοντα ὀφθαλμοῖσιν ἴδοιτ' ἢ ἔνθ' ἢ ἔνθα κιόντα;* Bedre Raad veed jeg i alt Fald for Öieblikket ikke.»[1]

6. Med Hensyn til Herod. VII 223 havde jeg dels billiget Dr. Pingels Forslag: at henføre Ordene *τότε δὲ συμμίσγοντες ἔξω τῶν στεινῶν* til det Foregaaende, begynde en ny Sætning ved *ἔπιπτον* og efter dette indskyde *τε,* dels udtalt en Formodning om at Ordene *ἀνὰ τὰς προτέρας ἡμέρας* enten skulde flyttes hen foran *ἐφυλάσσετο* eller uden at flyttes dog forstaas som hørende ogsaa dertil, en Ordstilling hvorpaa jeg ganske vist ikke kjendte Exempler fra græsk Litteratur, men som ikke er sjelden paa Latin (se nedenfor S. 102 f.); for Kortheds Skyld havde jeg kaldt den Gertz's Ordstilling. Christensen Schmidts Opfattelse af hele dette Sted vil man finde i følgende Udtalelse:

«I Her. VII 223 er Anakoluthien *συμμίσγοντες . . . ἔπιπτον πολλοὶ τῶν βαρβάρων . . . . καὶ Λεωνίδης τε πίπτει κτἑ.* (224) ganske vist stærk; men er den egentlig — bortseet fra Længden og den manglende Conjunction i 1ste Led — saa synderlig meget stærkere end den Xen. An. I 8, 27? *συμμίσγοντες* kan jo godt forstaaes om begge Parterne. Det har Herodot ganske vist ikke tænkt sig at det skulde, da han skrev selve Ordet

---

[1] Senere har jeg optegnet følgende Exempler paa et saadant *οὐ:* Eur. Androm. 382—383: *Ἢν θάνῃς σύ, παῖς ὅδ' ἐκφεύγει μόρον, σοῦ δ' οὐ θελούσης κατθανεῖν, τόνδε κτενῶ.* Thuk. IV 22: *οὐ τυχόντες* (mon for at undgaa *μή—μή*? skjönt Thukydid ikke har skyet dette II 13, 1. hvor *οὐ* vilde været almindeligere). Dem. 15, 25: *Ἔστ' ἄτοπον περὶ τῶν δικαίων ὑμᾶς διδάσκειν αὐτὸν οὐ δίκαια ποιοῦντα.*

ned; men det er jo netop denne Tankens successive — og undertiden som her virkelig zigzagsive — Udformning under selve Nedskrivningen, som constituerer Anakoluthien; mig synes det netop at være det Interessante ved Anakoluthier at kunne forfølge disse den Skrivendes Tankebevægelser og -svingninger, hvor vi kunne. — Den Forskydning af en for 2 Led fælleds Sætningsdel, som De — ved samme Capitel i Herodot — betegner som Gertz's Ordstilling, har jeg ganske vist optegnet nogle Exempler paa, men udelukkende af græsk Poesi. Her ere de. 1 (Subjectet): Pind. Pyth. 4, 36. Eur. fr. 625 N. (her tillige ἐν sat i 2det Led efter Madv. gr. Ordf. § 80 d Anm.*). 2 (Objectet): Pind. fr. 18 v. 3 (Stob. flor. 109, 1). Eur. Tr. 1209 f. Apoll. Rh. II 432 el. 434 (hvor dog *τάσδε* strengt taget ikke behøves i 1ste Led). 3 (Hensynsobj.): Apoll. Rh. IV 701 el. 699. 4 (Verbet): Pind. Ol. 6, 42. Soph. El. 105. Paa anden Maade (indskudt ikke i 2det Led, men i 1ste Led af en inddelende Apposition) Eur. Suppl. 1157 f. (med Anakoluthi) og vel ogsaa Phoen. 1259 f. — hvis jeg har opfattet Stedet rigtigt —. 5 (Bibestemmelse ved Subjectet): Eur. Med. 1366. 6 (Bibestemmelse ved Objectet): Apoll. Rh. IV 576 el. 574 f. 6 (Bibestemmelse ved Verbet): Eur. Iph. Aul. 920 f. Hesiod. Scut. 149 (en ved Tmesis fra Verbet skilt Præposition). Af Prosaister har jeg Intet noteret af den Slags undtagen Lys. 19, 46 *Στεφάνῳ δὲ τῷ Θάλλου ἐλέγετο εἶναι πλέον ἢ πεντήκοντα ταλάντων, ἀποθανόντος δ' ἡ οὐσία ἐφάνη περὶ ἕνδεκα τάλαντα,* hvor dog, som De seer, Subjectsforskydningen kun hviler paa en meget usikker Grundvold og er fjernet af Cobet og Francken ved at rette *ταλάντων* til *τάλαντα* (optaget af Frohberger). — [Jfr. dog Polyb. IV 3, 1: *οὐδὲν οἰκεῖον, πάντα δ' ἡγούμενοι πολέμια.* O. S.] Jeg kan derfor paa ingen Maade antage, at der er Mulighed for noget Saadant hos Herodot. Men er det ikke muligt at slippe uden det? Kan ikke Meningen være: «Thi Muren var (fremdeles, ligesom fra først af) det, de bevogtede (var Gjenstand for deres Bevogtning, altsaa deres *τάξις*, som de skulde holde eller døe), men medens de i de foregaaende Dage (da de endnu kunde vente kun at blive angrebne forfra) havde holdt sig i Snevringen (hvor de havde meest Udsigt til at benytte deres ringe Antal med Held), gave de sig nu (da de vidste,

at de vare omgaaede, og altsaa kun havde det andet spartanske Alternativ tilbage, at doe med Ære) i Kamp udenfor Snevringen (for, inden de faldt, at gjøre Fjenden saa stor Skade som muligt)? Saaledes har jeg hidtil hjulpet mig; dog decciderer jeg Intet herudi, men underkaster Alt min Herres Betænkende.»

7. En græsk Partikel der adskillige Steder har voldt mig og vist ikke mig alene Vanskelighed er *καί*. Om dens Betydning et Par Steder hos Herodot havde jeg raadført mig med Christensen Schmidt; han svarede mig med følgende Udvikling. «*Καί* Herod. VIII 4 betyder efter min Forstand *ogsaa* og fremhæver Identiteten af Subjectet for *ἀπικόμενοι* (der henviser til det allerede Fortalte) paa den ene og Subjectet for *εἶδον* og *καταρρωδήσαντες* — *ἐβουλεύοντο* paa den anden Side; paa Dansk kunde det nærmest gjengives ved disse samme Hellener, som osv. Denne Fremhævelse af Identiteten er her ganske vist temmelig ligegyldig, men hvor mangt et samme N. N. paa Dansk er ikke mildest talt ligesaa ligegyldigt?[1]

Mere maa jeg sige om *καί* Herod. VII 181 Begynd. Det betyder vistnok for græsk Opfattelse ligeledes *ogsaa* (Sætningerne kunde have været formede ad hunc modum: *τὰς μὲν δὴ δύο τῶν νεῶν αὐτοῖσι ἀνδράσι εἷλον οἱ βάρβαροι, τὴν μὲν αὐτίκα ἐπισπόμενοι, τὴν δὲ καὶ θόρυβόν τινα παρασχοῦσαν*).

---

[1] Uden Tvivl er denne Forklaring at foretrække for den af Schweighäuser (quem honoris causa nomino) opstillede, som Baehr og Abicht følge, at her skulde sigtes til det der fortælles VII 207: *οἱ ἐν Θερμοπύλῃσι Ἕλληνες . . . ἐβουλεύοντο περὶ ἀπαλλαγῆς*; var dette Meningen, maatte der staa *καὶ οὗτοι οἱ κτλ.* Dr. Hude oversætter *καί* ved virkelig; jeg antager at hans Mening er, at de her omtalte Hellenere ikke blot havde faaet Ordre til at begive sig til Artemision, men ogsaa virkelig vare naaede derhen; saaledes staar *καί* jo ikke sjeldent om Noget der stemmer med en Forventning eller Beslutning, hos Herodot f. E. I 22. 73. 79. VII 128. Paa lignende Maade staar *καί* flere Steder foran et Participium hos Polybios, se I 63, 1: *Ὁ δῆμος ἐξαπέστειλεν ἄνδρας δέκα τοὺς ἐπισκεψομένους ὑπὲρ τῶν πραγμάτων· οἳ καὶ παραγενόμενοι τῶν μὲν ὅλων οὐδὲν ἔτι μετέθηκαν κτλ.*, II 12, 4, X 28, 6, XIII 1, 3: *Εἵλοντο νομογράφους Δορίμαχον καὶ Σκόπαν . . . οἳ καὶ παραλαβόντες τὴν ἐξουσίαν ταύτην ἔγραψαν νόμους*, XIV 2, 11, XVIII 19, 10, XX 10, 2, XXI 24, 17 (Tallene efter Hultschs Udgave); det kan vel bedst gjengives da ogsaa, en Oversættelse der ogsaa vilde passe allerede Iliad. XVI 148.

Men jeg troer at have lagt Mærke til, at hvor der er Tale om to Ting, som begge finde (have fundet, ville finde) Sted, kan det græske *καί* fungere for vor Opfattelse næsten adversativt, d. v. s. Modsætningsforholdet kan for os træde saa stærkt i Forgrunden, at vi have ondt ved at gjengive det anderledes end ved *derimod*.[1] S. f. Ex. Xen. Cyr. VI 1, 49: *καὶ νῦν μέν σε ἀφίημι, ἔφη, σὺν τῇ γυναικὶ δειπνεῖν· αὖθις δὲ καὶ παρ' ἐμοὶ δεήσει σε σκηνοῦν σὺν τοῖς σοῖς καὶ ἐμοῖς φίλοις.* Æschyl. Pers. 295 ff. *λέξον . . . ., τίς οὐ τέθνηκε, τίνα δὲ καὶ πενθήσομεν τῶν ἀρχελείων κτέ.* eller Agam. 846 ff.: *καὶ τὸ μὲν καλῶς ἔχον ὅπως χρονίζον εὖ μενεῖ βουλευτέον· ὅτῳ δὲ καὶ δεῖ φαρμάκων παιωνίων, ἤτοι κέαντες ἢ τεμόντες εὐφρόνως πειρασόμεσθα πῆμ' ἀποστρέψαι νόσου.* — I Lukians *Νεκυομ.* c. 13 (*τῷ δὲ Μίνωϊ μία τις καὶ πρὸς χάριν ἐδικάσθη*) har jeg paa lignende Maade ondt ved at udtrykke *καί* anderledes end ved *dog*; men dette Sted hører til en egen Gruppe, nemlig dem, hvor der til et almindeligt Udsagn føies en Undtagelse: s. f. Ex. Herod. V 98: *ταῦτα δὲ ἀκούσαντες οἱ Παίονες . . . . ἀπεδίδρησκον ἐπὶ θάλασσαν· οἱ δέ τινες αὐτῶν καὶ κατέμειναν ἀρρωδήσαντες αὐτοῦ*, eller Xen. Anab. I 8, 20: *οἱ δ' ἐπεὶ προΐδοιεν, διΐσταντο· ἔστι δ' ὅστις καὶ κατελήφθη ὥσπερ ἐν ἱπποδρόμῳ ἐκπλαγείς.* Og hermed staae vi da ved Overgangen til saadanne Steder som Thuc. I 97, 2. II, 51, 1. Herod. [II 65. O S.] V 101. Xen. Hell. III 2, 17. V 2, 2 (med Undtagelsen i en Relativsætning — thi *ἔστι δ' ὅστις κατελήφθη* regne vi vel for en Hovedsætning —).[2] Somme Steder (hvor Modsætningen er indeholdt i en Betingelsessætning) kan jeg bedst flytte *καί* over i Hovedsætningen, som

[1] [Smlgn. Her. VIII 115: *τοὺς δὲ καὶ νοσέοντας αὐτῶν* og Thuk. VI 46, 2: *τοῖν δὲ ἑτέροιν καὶ ἀλογώτερα.* *Red.*]

[2] Denne Brug af *καί* er omtalt af Krüger t. Thuk. I 15 o. fl. St. Mod at opfatte *ἔστι δ' ὅστις κατελήφθη* som en Hovedsætning kan det tale, men taler ikke nødvendigt, at man ikke blot finder *εἰσὶ δ' οἳ καί* men ogsaa *εἰσὶ δὲ καὶ οἵ*; se Krüger t. Thuk. II 49, 5. Beslægtet med denne Brug synes den at være hvor *καί* i en Relativsætning betegner en Begrænsning (*ὅς καί* = *qui quidem*), der findes f. E. Her. II, 85 (hvor Abicht har omtalt den), III 98, VI 10, Thuk. I 15 (*ὅθεν τις κἂν δύναμις περιεγένετο*, hvor Classen har anført flere Exempler, ogsaa af andre Forfattere; se endvidere Rehdantz's Index til hans Udgave af Demosthenes's philippiske Taler u. *καί*).

Herod. VIII 100: *εἰ μέν νυν δοκέει, αὐτίκα πειρώμεθα τῆς Πελοποννήσου· εἰ δὲ καὶ δοκέει ἐπισχεῖν, παρέχει ποιέειν ταῦτα* («saa kan vi ogsaa gjøre det»), sml. Plat. Gorg. 458 B: *εἰ μὲν οὖν καὶ σὺ φῂς τοιοῦτος εἶναι, διαλεγώμεθα· εἰ δὲ καὶ δοκεῖ χρῆναι ἐᾶν, ἐῶμεν ἤδη χαίρειν καὶ διαλύωμεν τὸν λόγον*. Hermed vil da ogsaa jeg — skjøndt jeg veed, at *καὶ σὺ φῂς τοιοῦτος εἶναι* — *διαλύειν τὸν λόγον*.»

8. I Nord. Tidskr. for Filol. og Pædag., N. R. II S. 135 udtaler Christensen Schmidt sig med Hensyn til de meget forskjelligt forklarede Ord i Xen. *'Απομν.* III 6, 4: *ὡς ἂν τότε σκοπῶν* for Oversættelsen: «saasom han først dengang overveiede». Herimod indvendte jeg (idet jeg indrømmede, at denne Opfattelse var at foretrække for alle de andre fremsatte), at *τότε* neppe i og for sig kunde betyde: først dengang; jeg var derfor tilbøjelig til med Hartman (Anal. Xenoph. p. 141) at skrive: *ὡς πρῶτον τότε σκοπῶν*. Til Forsvar for sin Opfattelse skrev han saa: «Jeg finder ikke Spor af Grund til at tvivle om Læsemaaden; at *τότε* alene kan indeholde *tum demum*, maa vist betragtes som ganske sikkert, se Mem. III 6, 11, Anab. VII 7, 14, og sml. *νῦν δή* Il. *Ω* 641. Det vil heller ikke være skjult for Dem, at ogsaa i Tallets og Maalets Sphære det tilsvarende — Begrænsningen urgerende — *μόνον* jævnlig mangler paa Græsk, hvor der paa Dansk kræves kun; se f. Ex. *ἕν* Eur. Hel. 772 *(ἓν δ' εἰπὲ πάντα παραλιπών)* og Krüger og Rehdantz t. Xen. Anab. I 3, 15 (14).» Herimod bemærkede jeg, at paa de to Steder af Xenophon Sætningen med *ὅταν*, i Iliaden Sætningen med *πάρος* gjorde den prægnante Betydning af *τότε* forstaaelig, mens der i *'Απομν.* III 6, 4 ikke fandtes noget saadant Modsætningsled; hvad jeg svarede med Hensyn til Underforstaaelsen af *μόνον* de andre Steder, vil ses af følgende Replik. «At jeg ikke har kunnet overbevise Dem med Hensyn til *τότε* Xen. Mem. III 6, 4, kan jeg beklage, men indtil videre neppe ændre. Thi følgende Bemærkning vil vel ikke være tilstrækkelig: De siger, at «Ord, der i sig selv blot pege hen paa en vis Størrelse, baade kunne bruges for at betegne det Smaa og det Store». Saaledes siger jeg, at Ord, der i sig selv blot pege hen paa en vis Tid, baade kunne bruges for at betegne en tidlig og en sildig Tid. Et *τότε δέ* kan f. Ex. bruges i Modsætning baade

til *ἀλλὰ ταῦτα μὲν ὕστερον ἐγένετο* og til *ἀλλὰ ταῦτα μὲν πρότερον ἐγένετο* (s. Her. VI 72—73 og VI 40—41 — hvor forresten Krüger ret tankeløst forklarer *τούτων* i det Foregaaende ved «nach diesen Ereignissen» istf. «vor d. E.»). Ord, der i sig selv betegne det Smaa, tør jeg selvfølgelig ikke mere komme med. Det gjør nu *ἐπάλξιες* Il. *M* 424 i sig selv ikke; men De vil sige, at «hele det Foregaaende letter Forstaaelsen». Ja, det er netop det, jeg synes, det ogsaa gjør i Stedet hos Xenophon — og jeg har sagt Noget derom paa sit Sted —; men Sligt sees maaskee enten reent umiddelbart intuitivt eller ogsaa slet ikke. Skulde jeg finde Noget, som jeg antager for skikket til at aabne Deres Øine, kan jeg jo meddele det ved Leilighed.

P. S. Selvfølgeligt mener jeg ikke, at *τότε* Xen. Mem. III 6, 4 betyder *tum demum*, ja ikke engang, at dette er indeholdt deri meer end det ogsaa paa Dansk kan ligge i et betonet nu. Det vil vel her være tilstrækkeligt at oversætte «thi nu tænkte han over (paa)» eller (efter Meningen) «saa det var klart, at nu tænkte han over (paa)» (medens han før ikke havde bekymret sig derom).»

Hertil föjede han endnu kort Tid efter følgende Slutningsbemærkninger: «Et *τότε* = *tum demum* (med efterfølgende Tidsbisætning) har jeg senere lagt Mærke til ogsaa Herod. IX 51, 2. — Med *ἐπάλξιες* *M* 424 kan sammenlignes P. Claussön, Norske Kongers Chronica S. 703: oc wore de saa nær kommen, at Gaarden var imellem dem. — En Udeladelse af kun ved Angivelse ikke af Tal, Störrelse, Maal o. l., men af Maade og Middel have vi Herod. IX 21: *ἀλλὰ καὶ ἐς τόδε λιπαρίῃ τε καὶ ἀρετῇ ἀντέχομεν καίπερ πιεζεύμενοι* (Krüger: «nur durch Ausdauer»).»

9. Et Par Bemærkninger, fremkaldte (tildels) ved Madvigs Adversaria Critica.

a. «Kan den haandskriftlige Læsemaade *εἰ παραιτησαίμεθα* Eur. Herc. fur. 302 (s. Madv. Adv. I p. 346) hævdes ved Hjælp af følgende Steder af Herodot: V 30: *Ἐδέοντο τοῦ Ἀρισταγόρεω, εἴ κως αὐτοῖσι παράσχοι δύναμίν τινα καὶ κατέλθοιεν ἐς τὴν ἑαυτῶν.* VI 52: *βουλομένην εἴ κως ἀμφότεροι γενοίατο βασιλέες.* VI 101: *Εἴ κως διαφυλάξαιεν τὰ τείχεα, τούτου σφι ἔμελε πέρι.* VII 145: *φρονήσαντες εἴ κως ἓν γένοιτο τὸ*

῾Ελληνικόν. (Sml. Madv. gr. Ordf. § 199 b extr. og § 134 a extr.)? NB. Afhængig Spörgesætning ved δέομαι (paa Dansk: jeg bad ham, om han [ikke] vilde osv.) og βούλομαι. (Herom tvivler Krüger. Sml. dog Eur. El. 397, hvilket Sted imidlertid paa Grund af Bisætningens Form (ἦγεν) synes at kræve Opfattelse af Bisætningen som Betingelsessætning, altsaa ἐβουλόμην ἄν = βουλομένῳ ἂν ἦν μοι, sml. Steder som Od. III 227 ff.).»[1]

b. «Jeg læste i Eftermiddags (d. 31. Oct. 1879) Platons Charmides. Faldt det mig da ind, om ikke p. 176 B, som der har været prøvet forskjellige Remedier paa, ogsaa af Madvig i Adv. Crit., maaskee allerlettest lod sig curere ved en lille Omstilling, saa at man læste: Εἶεν· ἀλλ᾽, ἔφη ὁ Κριτίας, ὦ Χαρμίδη, ἔμοιγ᾽ ἔσται τοῦτο τεκμήριον ὅτι σωφρονεῖς, ἢν δρᾷς τοῦτο, ἐπᾴδειν παρέχῃς Σωκράτει καὶ μὴ ἀπολίπῃ τούτου μήτε μέγα μήτε σμικρόν.»

c. «Har De med Madvig (Adv. Crit. I p. 493) fundet noget Stødende i Diodor. XIII 21: ᾿Αγαθὸν γάρ ἐστι τὸ θεῖον τοὺς ἀδίκου πολέμου καταρχομένους καὶ τὴν αὐτῶν ὑπεροχὴν οὐκ ἐνεγκόντας ἀνθρωπίνως ἀνελπίστοις περιβαλεῖν συμφοραῖς? Jeg ikke; sml. XV 33: ᾿Αγαθὴ γὰρ ἡ τύχη τοὺς μέγα φρονοῦντας παραδόξως σφῆλαι καὶ διδάξαι μηδὲν ἄγαν κατελπίζειν. XXXI fr. 19 Bekker: ᾿Αγαθὴ γὰρ ἡ τύχη τὰ βεβηκέναι δοκοῦντα ἀσφαλῶς ἀναστρέψαι κτέ.» [Exempler paa denne Brug af ἀγαθός med Infinitiv hos ældre Forfattere se hos Pape; til hans Exempler kan föjes Plat. Prot. 356 B, Gorg. 527 D, Dem. 8, 27. O. S.] [Lidt anderledes Her. III 80: διαβολὰς ἄριστος ἐνδέκεσθαι. *Red.*]

Tillæg.

Den S. 96 omtalte ejendommelige Ordstilling, hvorved en til to eller flere parallele Led hørende Bestemmelse, istedetfor

[1] Ovenstaaende er skrevet 1875; med Hensyn til Spörgsmaalet om Optativernes Tidsbetydning jfr. den ti Aar senere i Nord. Tidskr. for Filologi, N. R. 7 S. 83 fgg. offentliggjorte Afhandling om Aorists Tidsbetydning i conjunctiviske Bisætninger. Til de af Herodot anførte Steder kan föjes VIII 6 og IX 14, hvad enten her θέλων er ægte eller ikke. Med ἐδέοντο εἰ . . . . παράσχοι jfr. Od. VI 144 (hvis Verset er ægte): λίσσοιτ᾽ εἰ δείξειε πόλιν καὶ εἵματα δοίη.

enten at sættes i det förste og derfra underforstaas i det eller de følgende eller at sættes sidst i det sidste (f. E. enten *Marius Arpini natus et altus erat* eller *Marius natus et altus erat Arpini*), indskydes i det sidste (*Marius natus et Arpini altus erat*), havde jeg kaldt Gertz's, fordi han havde omtalt den og anført ikke faa Exempler dels i sine «Studia Critica in L. Annaei Senecae dialogos» p. 30—31, dels senere i Udgaven af Dialogerne p. 113. Den var forøvrigt tidligere behandlet med Hensyn til Sallust af Dietsch ved Catil. 30, 6, for Tacitus's Vedkommende af Nipperdey ved Ann. I 35; han bemærker, at den er hyppigst hos Digterne, men dog ogsaa findes hos Cicero (se f. E., for at tage et ganske kort Sted, ad Q. Fr. II 15 [16], 5: *Hac de re φιλαληθῶς et, ut soles, scribe fraterne*); han kunde have tilföjet Cæsar (B. G. VII 71, 9), Livius (f. E. XXIII 42, 5), den yngre Plinius (Ep. VI 6, 6), og formodentlig flere Prosaforfattere. Fællesbestemmelsen kan være et Subject (se f. E. Sall. Cat. 36, 5), Object (Sen. de Benef. 6, 4, 6), Prædicatsord (Liv. XXVI 27, 12 o. XXX 30, 7, her i en absolut Ablativ), en Genitiv (Sen. de Ira III 39, 3)[1], et af en Præposition styret Substantiv (f. E. Cic. de Or. I 39), et Adverbium (Cic. ad Famm. V 8, 5), et Verbum, hvilket uden Tvivl er det hyppigste (Cic. de Off. II 45, de R. P. II 45, Sall. Cat. 30, 6, Liv. XXX 38, 1, o. fl. St.). — Cic. Brut. 197: *Quis erat in populo, qui aut exspectaret aut fieri posse quidquam melius putaret* maa de udhævede Ord (som O. Jahn, neppe med tilstrækkelig Grund, betegnede som uægte), der staa som Subjectsaccusativ, i förste Led underforstaas som Object, hvilket Romerne vel knap mærkede. Cæs. B. G. III 13, 6 maa til *sustineri* underforstaas *non posse* af det følgende *non satis commode posse*; jfr. om lignende Tilfælde Madv. Opusc. [2] p. 628 i Noten.

[1] (formodentlig ogsaa en Dativ eller Ablativ; jeg tör, selv for de Forfatteres Vedkommende som jeg har anført, ikke paastaa at have noteret alle Steder).

Lakunerne
i
Ciceros Tale for Milo.

Af

C. Jørgensen.

(Meddelt i det philologisk-historiske Samfund d. 9de Novbr. 1899.)

De Lakuner, hvorom jeg her skal tale, findes i Cap. 12 og 13 af Talen for Milo. Tage vi de almindelige Udgaver, f. Ex. Madvigs 7de Udg., for os, vil man finde Angivelsen af Huller i Texten i Midten af § 33 og i Begyndelsen af § 34. Undersøge vi Haandskrifterne, hvori Talen for Milo findes, saa mangler der i § 33 Lin. 10 ff. det som er trykt efter *deferre posses* til foran *Et adspexit*, omtrent 5 Linier. Og i § 34 mangler hele Begyndelsen ned til foran *P. Clodii praeturam*, omtr. 10 Linier.

Hvorfra har man da det, som nu er tilføjet i Udgaverne?

Først vil vi se paa det sidste Sted, Beg. af § 34. I et Haandskrift af Augustinus, som var kommet til Turin fra det gamle Klosterbibliothek i Bobbio (ved Pavia), opdagede Amedée Peyron, som var Professor i Turin, at der fandtes gammel Skrift under Augustinus's Text, og det viste sig, at disse Palimpsestblade indeholdt nogle Stykker af Taler af Cicero, bl. a. af Talen for Milo. Hans Bog herom udkom 1824 i Stuttgart[1]. Paa et af disse Palimpsestblade findes det Stykke af § 34, som manglede i Haandskrifterne; Bladet begynder med Ordene *fuerit occidi Milonem* og gaar hele Kapitlet ud og en halv Linie ind i § 36, det ender med *Reliquum est, ut iam illum na.* Det nye Stykke, som Palimpsesten bringer, de 10 første Linier af § 34, faar altsaa sin Plads angivet, da det staar i Palimpsesten i Sammenhæng med det følgende af denne Paragraf.

Det derimod, som er tilføjet i § 33 efter *deferre posses* og ned til foran *Et adspexit*, er taget dels af et Citat hos Quinctilian, dels af nogle Scholier til Ciceros Taler, som kaldes Scholia

---

[1] M. Tulli Ciceronis orationum . . . . fragmenta inedita . . . ex membranis palimpsestis ed. Amedeus Peyron. 4to.

Bobiensia, fundne af Angelo Mai i det ambrosianske Bibliothek i Milano og i det vatikanske Bibliothek i Palimpsester, som ogsaa stammede fra Bobbio.

Hos Quinctilian IX 2, 54 staar der en Forklaring af Talefiguren *ἀποσιώπησις* og anføres som Exempel de Ord, vi læse her: *An huius . . . de nostrum omnium — non audeo totum dicere* (han udelader *Sex.* og skriver *de nostrum enim omnium*).

Og i Scholia Bobiensia staar i en Forklaring til nogle Ord af den tabte Tale *de aere alieno Milonis* følgende Bemærkning: *legis mentio fit in oratione, quae habita est pro Milone atque per * * * de nostrorum omnium — non audeo totum dicere. Videte, quid exitii lex habitura fuerit, cuius periculosa etiam reprehensio est.*

Dette hænger altsaa sammen med Quinctilians Citat, saa at man ved at lægge dem sammen faar det Supplement, som læses i Udgaverne, hvor man har taget *atque per* *** med, hvorom mere senere. Supplementet stemmer efter sit Indhold godt med Texten i det foregaaende. Der tales i Supplementet om en Lov, Sex. Clodius har fundet efter P. Clodius og som Cicero betegner som fordærvelig for Staten, og i det foregaaende taltes netop om Clodius's fordærvelige Love. Men selv efter Tilføjelsen af dette Supplement mangler der noget foran *Et adspexit.*

Ogsaa Sammenstillingen af de to Citater skyldes Peyron og er fremsat i hans nævnte Bog S. 223 ff. Der er saaledes vundet to gode Supplementer til at anbringe i Hullerne i Ciceros Text, og dette har ogsaa været Grundlaget for den senere Textbehandling. Men Dr. *Herm. Gaumitz* har i et Program fra Dresden 1884 søgt at omstøde Peyrons Bevisførelse.

Gaumitz mener, at der slet intet Hul er i § 33 foran *Et adspexit*, og at Peyron derfor har Uret i at anbringe sit Supplement der. Lad os da se, hvad der staar, naar vi tage Supplementet bort. I § 32 begynder Cicero paa en Bevisførelse for at insinuere, at Clodius med sin Rejse har haft til Hensigt at dræbe Milo og at lægge Baghold for denne. For at bevise dette siger Cicero, at det jo var af største Betydning for Clodius at faa Milo af Vejen; thi hvis Milo blev Consul for 52, som han søgte, vilde Clodius, der søgte at blive Prætor samme Aar, faa en hæftig Modstander, medens de to andre Ansøgere om Consulatet var Clodius gunstige og næppe vilde modsætte sig de mange Planer om Statsomvæltning, som Cicero tillægger Clodius. § 33 begynder da saaledes: Er maaske I, Dommere, de eneste, der

ikke véd . . ., hvad det er for Love, han havde i Sinde at paalægge os? Saa kom da frem Sex. Clodius (det var Clodius's Hjælper) med det Skrin med Eders Love, som du har reddet ud af hans Hus under den natlige Revolte (da Clodius's Lig var ført hjem til Rom) for at give det til en Tribun, der kunde virke efter dine Hensigter — «og han saa paa mig med de Øjne, som han den Gang plejede, da han truede alle med alt.»

Heri finder Gaumitz god Sammenhæng. Men det hænger virkelig slet ikke sammen. «Kom frem med det Skrin, siger Cicero, som Du har reddet» — og han saa paa mig med de Øjne. Kan nogen virkelig finde Sammenhæng deri? Gaumitz siger, at man kan bare tænke sig det samme udtrykt i anden Person: *Cur me aspicis?* eller med Harme: *et aspicis me?*, saa forstaar man det godt. Det er vel hans Mening, at *Et adspexit* skal oversættes ved: «Og saa vovede han at se paa mig» eller noget lignende; men det vilde dog komme aldeles uforstaaelig abrupt, naar der ikke tilføjes «da jeg sagde dette». Men da Cicero siger dette lige nu, kunde der aldrig være brugt Perfektum, men kun Præsens (*Aspicis*). *Et adspexit* maa komme i en Sammenhæng, hvor Sex. Clodius har været omtalt i 3dje Person, ikke som her i 2den Person lige foran (*exhibe — posses*). Der maa altsaa have staaet noget foran *Et adspexit*, som nu mangler, og Peyron har Ret heri.

Dernæst indvender Gaumitz tre Ting mod Supplementet: 1) *An* passer ikke, 2) P. Clodius skulde være nævnt i Forvejen, for at *ille* kunde forstaas, 3) *huius legis* har ikke noget at vise tilbage paa.

Til det første[1] kan svares følgende. Cicero sagde ovenfor til Dommerne: «Er I de eneste, som ikke véd, hvilke Love han vilde have paabyrdet os?» Han tilføjer: «Lad os da se disse Love, Sex. Clodius (for at I kan blive overbeviste). Mener I maaske (*An*), at Clodius vilde have vovet at tale om denne (følgende) Lov, som Sex. Clodius har i Skrinet, saa længe Milo levede?» Det maatte netop hedde *an*. Saa begynder Cicero at nævne Lovens Genstand — men afbryder sig selv deri.

Til det andet maa siges: *Ille* kan ikke være nogen anden

[1] Gaumitz stotter sig her til F. C. L. Trojel, Bemerkungen zu Ciceros Rede für Milo (Neue Jahrbücher f. Philol. u. Paedag. 71. Bd. 1855. S. 316).

end P. Clodius, der betegnes med dette Pronomen hele Talen igennem.

Til det tredje: *huius legis* er den, Cicero begynder at nævne, men hvori han afbryder sig, for at Dommerne skal faa Indtrykket af, at det var en meget farlig Lov. Cicero siger selv, hvilken Lov han mener, i § 89 (med et overdrevent Udtryk): *servos nostros libertos suos fecisset*, han vilde med en lex nova gjort vore Slaver til sine Frigivne (ɔ: vundet vore Frigivne for sig), og i § 87 *incidebantur iam domi leges, quae nos servis nostris addicerent* (Love som skulde give os i vore Slavers ɔ: Frigivnes Vold), hvortil Asconius bemærker, at Clodius vilde have *libertini* fordelte ogsaa i *tribus rusticae*, medens de tidligere blot vare i *tribus urbanae*. J. B. F. Bierregaard har rigtig paavist dette[1].

De tre Indvendinger kan altsaa ikke anses for berettigede; Supplementet kan uden videre Tilføjelse knyttes lige til *deferre posses*.

Endnu har Gaumitz den almindelige Indvending, at Supplementet forstyrrer, idet der midt mellem direkte Henvendelser til S. Clodius pludselig kommer et mere fortællende Stykke om P. Clodius, hvori Sextus omtales i 3dje Person.

Men denne Indvending vender ganske op og ned paa det virkelige Forhold. Cicero taler til Dommerne (først og fremmest): I kan jo umulig være uvidende om, hvilke fordærvelige Lovforslag Clodius havde forberedt; tror I, at han vilde have kunnet fremkomme med dem, naar Milo var i Live eller endog Consul?

Ind i denne Sammenhæng skyder han med et almindeligt rhetorisk Kunstgreb en pludselig Tiltale til den tilstedeværende S. Clodius — kom Du frem med Lovene (at Dommerne kan blive overbeviste, hvis det behøves). Dette er en ganske parenthetisk Apostrophe. Med *An huius* genoptager Cicero sin Henvendelse til Dommerne — som ogsaa *Videte* bagefter viser. Og efter de næste Ord, hvor noget mangler foran *Et adspexit*, kommer atter et alvorligt Udfald mod Sextus, inden Cicero vender tilbage til Afslutningen af dette Punkt, hvor meget det var Clodius magtpaaliggende, at Milo blev dræbt.

De to Henvendelser til Sex. er parenthetiske Indskud i

---

[1] De supplemento Peyroniano lacunae, quae est in c. XII orationis Ciceronis pro T. Annio Milone, disquisitio. Hauniae 1830. 8°.

bestemt rhetorisk Hensigt, den øvrige sammenhængende Tale er naturligvis henvendt til Dommerne.

Da Gaumitz finder dette Supplement ganske upassende her, og da det dog utvivlsomt er hentet fra en Tale *pro Milone* (Schol. Bob.), saa slutter han, at Citatet stammer fra den af Cicero virkelig holdte Tale, som var forskellig fra den senere udgivne, hvilken sidste vi alene have. Det berettes, at Cicero under sit Forsvar blev forstyrret, saaledes at han maatte gaa bort fra det, han havde forberedt sig paa, og kun holdt en kort og virkningsløs Tale. Denne Tale existerede i Oldtiden ved Siden af den anden (Ascon., Schol. Bob., Quinctil. IV 3, 16—17).

Man har udtalt en Tvivl og med god Ret (Trojel det anførte Sted), om Quinctilian virkelig vilde benytte en saadan Tale som Mønster. Gaumitz mener jo, naar man fandt et godt Exempel paa en Talefigur deri.

Men der er en anden Betænkelighed, som G. ikke har sét; hos Quinctilian IX 2, 54, hvor Citatets ene Del findes som Exempel paa *ἀποσιώπησις*, staar 6 Linier nedenfor et Citat betegnet som hentet fra Talen pro Milone, nemlig Sætningen *et adspexit* . . . ned til *minabatur*, som findes i den nu existerende Tale for Milo og staar i vore Haandskrifter. Det vilde dog være paafaldende, om Quinctilian ikke havde nævnt, at det ikke var den samme Tale for Milo, han citerede saaledes i samme Aandedræt. Han vilde sikkert ved det første Citat have bemærket, at det var hentet af den usædvanlige Kilde, den *oratiuncula*, som han selv kalder den virkelig holdte Tale.

Schol. Bob. bruger Udtrykket *legis mentio fit in oratione, quae habita est pro Milone*; man har villet udhæve *habita*, den virkelig holdte Tale; men det vilde næppe have været udtrykt saaledes uden Tilføjelse. Gaumitz har da ogsaa følt dette; efter Ordene *quae habita est pro Milone* staar der i Haandskriftet af Scholierne tilføjet *atque per* med et aabent Mellemrum efter *per*. De fleste have tidligere ment, at disse Ord *atque per* *** tilhørte Ciceros Text, og at der efter dem manglede en Del i Texten; dog har Trojel og andre udtalt, at de burde henføres til Scholiet, og deri har Gaumitz støttet disse Lærde og fundet almindelig Billigelse. Han foreslaar nu, idet der i Schol. Bob. som ellers i Haandskrifter ofte findes en Plads ladt aaben til græske Ord, et Supplement til *atque per*, nemlig *ταχυγράφους excepta* — altsaa den Tale, som var optegnet af Hurtigskriverne

(da den blev holdt). Derved mener han, at det er yderligere godtgjort, at Citatet maa være hentet af den tabte Tale. Men det er ret mærkeligt, at Afskriveren skulde have udeladt ikke blot det græske Ord men ogsaa det latinske *excepta*. Det synes mig mere rimeligt, at der i Scholiet har staaet *legis mentio fit in oratione, quae habita est pro Milone, atque per ἀποσιώπησιν*, da disse Ord jo netop af Rhetorerne anførtes som Exempel paa denne Talefigur, og tillige for at gøre Citatet forstaaeligt.

Endnu en Side af Sagen fortjener en fornyet Betragtning, de palæografiske Forhold. Til Talen for Milo havde Peyron fundet 5 Palimpsestblade. Et af disse Blade begynder i Cap. 10 § 29 *sunt, partim cum ad raedam* og ender med Cap. 12 § 32 *in his personis valeat* (Mdv. 7de Udg. S. 129 Lin. 8 til S. 130 Lin. 7), og det næste Blad der er bevaret, begynder med § 34 *fuerit occidi Milonem* (Mdv.[7] S. 131 L. 5) og ender med § 36 *Reliquum est ut iam illum na* (ib. S. 132 Lin. 3). Peyron udfinder heraf og af de øvrige Blade af Palimpsesten, hvor mange Linier af en bestemt trykt Udgave hvert Blad af Palimpsesten har svaret til. Det manglende Blad, der laa mellem de to før nævnte Blade, og som altsaa indeholdt Texten fra *etsi boni nullo* § 32, 6te Linie til Slutn. af § 33, maatte efter al Sandsynlighed indeholde lige saa mange Linier som hvert af de andre Blade; men Haandskrifternes Text af dette mellemliggende Stykke er omtrent 5 trykte Linier kortere, end den skulde være efter de andre Palimpsestblades Indhold. Der maa altsaa være et Hul i dette Stykke af Texten og rimeligvis netop, saaledes som Peyron ogsaa havde set, foran *Et adspexit*, og Størrelsen af dette Hul kunde da beregnes omtrent til 5 trykte Linier. Det er disse, som tilnærmelsesvis ere udfyldte ved det Fragment, som er sat ind efter *deferre posses*. Der mangler maaske 1—2 Linier endnu.

Herved maa to Ting overvejes. For det første var det muligt, at der manglede mere end et Blad i Palimpsesten, dog er dette ikke meget sandsynligt. Asconius og Schol. Bob. anføre ikke Bemærkninger til andet af Talen end hvad vi nu finde i Texten, men deres Bemærkninger er i det hele taget meget spredte og forbigaa lange Stykker af Texten; det er altsaa ikke ganske afgørende, men det er dog værdt at mærke, at der hos dem ikke er Antydning af et større Hul. Heller ikke Meningen synes at kræve en længere Udvikling.

Men naar vi altsaa ikke antage, at der mangler mere end

1 Blad, saa kommer det andet Spørgsmaal. Gaumitz mener, at det er rimeligst at antage, at det, der manglede i Texten, har staaet paa et Sted, nemlig foran § 34, hvor Palimpsesten viser at der var et Hul, og hvor den selv indeholder et langt Stykke, der manglede; der, mener G., var det naturligt at søge Plads ogsaa til de omtalte manglende 5 Textlinier; han vil jo ikke anerkende noget Hul foran *Et adspexit*[1]. Men snarere har Peyron Ret, naar han som den erfarne Haandskriftkender gør opmærksom paa, at det er meget sandsynligt, at der fremkom to Huller; naar nemlig en Del af et Blad i det Haandskrift, hvorefter vore eller deres Kilde er afskrevne, var ødelagt af Ælde eller ulæseligt af en eller anden Grund, kunde dette let være Tilfældet med begge Sider af Bladet, saa at der kom til at mangle noget i Texten paa to Steder.

Herved er der kun den Vanskelighed, at man snarest maatte antage, at de to fremkomne Huller vare lige store, men i § 34 var Hullet 10 Linier, her i 33 savnes kun omtrent 5. Men det er jo ogsaa almindeligt og naturligt, at man paa den ene Side af Bladet kunde læse nogle flere Linier end paa den anden, saaledes løses vel bedst denne Vanskelighed.

Peyron synes ogsaa her at have set den naturlige Sammenhæng. Kun en Ting kan man bebrejde ham, nemlig at han for at fuldstændiggøre Ordene *Atque per*, som han antog hørte til Texten, har af sit eget indsat 5—6 Linier som Supplement for at forklare, hvad der mentes med *huius legis*; dette hans Supplement var nemlig let angribeligt baade paa Grund af dets Indhold og Form, og det kastede Filologerne sig over, og Tvivlen blev staaende uagtet Peyrons geniale og fortjenstfulde Textbehandling og vigtige Fund.

Men naar nu de senere tyske Udgivere af Talerne bifaldt Gaumitz's Forslag og fulgte ham i alt, saa maatte de ogsaa se at finde et Supplement foran § 34. Her indsatte da f. Ex. C. F. W. Müller i sin Textudgave som Vejledning til Forstaaelse af, hvad der manglede, et Brudstykke af Grammatikeren

---

[1] G. lægger en Del Vægt paa, at vort bedste Haandskrift Erf. i § 34 noterer Lakunen, men ikke har nogen saadan Antydning i § 33. Naar man véd, hvor let Afskriverne i Almindelighed gled hen over Hullerne, er det snarere en Mærkelighed, at der dog paa det ene Sted er gjort en Bemærkning. (Er Ordet dec̄, som læses over Linien i Erf., af første Haand?)

og Rhetoren (c. 350) Victorinus, hvori denne giver et Resumé af Ciceros Ord i den foregaaende Bevisførelse; men der er i det hele Resumé ingen ny Tanke eller noget, som ikke findes i Ciceros egne Ord i det foregaaende; Victorinus's Udtog kan da ikke bevise, at der mangler noget paa dette Sted; og at Cicero selv skulde have givet et Resumé af sin Bevisførelse, er ikke rimeligt; i den bevægede lidenskabelige Tale vilde et tørt og flovt Opkog af hans egne Tanker ikke passe, naar han ikke havde noget nyt Moment at fremføre. Han gaar rask over til den anden Side af Sagen nemlig at vise, at Milo slet ikke havde Fordel af Clodius's Drab. Victorinus derimod havde god Grund til at give et saadant Resumé; thi han anfører Ciceros hele Fremstilling her (ikke de enkelte Ord) som Exempel paa en rhetorisk Taleform, Syllogismus.

Der bliver altsaa tilbage det Spørgsmaal, hvad der vel har staaet foran *Et adspexit*. Jeg skal ikke her stille et paa Latin affattet Forslag. Det er jo umuligt at sige, hvilken Vending Cicero kan have givet sin Tale. Men det synes mig, at man savner en Ytring som følgende (Cicero har jo nævnt, at det er farligt endog at dadle Loven): det er for Statens Skyld, jeg frygter, — at man ikke skal tro, jeg ængstes for en vis Mand, som I nylig saa harmes, da han blev tiltalt — «og han saa virkelig paa mig med de Øjne, vi kende fra den Gang, da han truede alle med alt. Jeg kan tænke, jeg skulde være bange for Curiets Lys. — Aa, tror Du, jeg er vred paa Dig (og derfor gør disse Sidehug)?» osv. . . . Det var en saadan Tanke, jeg mente der savnes.

Anmeldelser.

Kr. Nyrop, Grammaire historique de la langue française. Tome premier. Copenhague 1899, Nordiske forlag. XVI+488 s.

I företalet till detta arbete anger författaren dess syfte såsom hufvudsakligen pedagogiskt. Hans afsigt har varit att gifva de begynnande romanisterna en klar och praktisk lärobok samt universitetsläraren en handbok lämplig såsom grundval för seminarieöfningar och föreläsningar. Det torde icke kunna råda mer än en mening därom att den framstående författaren också nått detta sitt mål och mera därtill. Professor Nyrop, hvars rika produktivitet är ännu mer förvånande med hänsyn till den alltjämt lika förträffliga beskaffenheten af hans arbeten, har här åstadkommit ett verk, som, då det blir fullständigt, kommer att intaga en framskjuten plats i hvarje romanists referensbibliotek.

Den nu utkomna delen behandlar endast ljudläran men är, efter hvad som framgår af en del hänvisningar, afsedd att följas af formlära, ordbildningslära och syntax. I Schwan-Behrens' *Grammatik des Altfranzösichen I—II*, som i dagarne utkommit i en fjärde förbättrad upplaga, ega vi redan en förträfflig handbok i fransk historisk ljud- och formlära, och man har förhoppning, att därtill snart skola sluta sig äfven grammatikens återstående delar. Prof. Nyrops och Schwan-Behrens' arbeten äro emellertid hvarandra mycket olika. Nyrops är utarbetadt efter en mycket vidlyftigare plan såsom framgår redan däraf att ljudläran, som hos Schwan-Behrens endast upptar 130 sidor, där kräft icke mindre än 406. Det oaktadt är Nyrops bok icke afsedd för ett mera framskridet stadium än Schwan-Behrens'; snarare tvärtom. Genom innehållets fyllighet, de rikhaltiga exempelsamlingarna, reglernas klara och lättfattliga formulering, de många citaten från författare och grammatici, de resonnerande beskrifningarna öfver ljudskridningarnas väsen och slutligen genom sin så att säga literära karaktär, som tillåter författaren att med anekdoter, citater, och vissa, vanligen såsom anmärkningar formulerade utvikningar, motverka den torrhet, som lätt vidlåder en exakt grammatiserande framställning, är den synnerligen väl egnad att fängsla nybörjarens intresse och bilda ett säkert underlag för hans studier. Å andra sidan blir den genom rikedomen på fakta och det ständiga påpekandet af de svåra frågorna samt genom stödet af en utförlig literaturförteckning till god nytta äfven för den mera framskridne språkmannen. Schwan-Behrens ställer med sin mera knappa och skarpt begränsade, men vetenskapligt exakta och metodiskt säkra framställning större fordringar på läsaren. Den

ger oss i skarpt koncentrerad form kärnan af den kunskap, som återfinnes äfven i Nyrops bok. Men synpunkterna äro ofta olika, åsikterna divergerande, hvartill naturligtvis kommer, att Schwan-Behrens lägger hufvudvikten vid fornfranskan medan Nyrop skrifver språkets historia under alla dess skeden. Den intresserade romanisten gör därför klokt i att anlita båda dessa förträffliga arbeten. Han börjar med Nyrops grammatik och pröfvar och stärker sedermera sin kunskap genom ett noggrant jämförande studium af Schwan-Behrens.

Nyrops arbete är indeladt i två hufvuddelar. Den första, som bär titeln *Histoire générale de la langue française*, börjar med ett åt franskans ursprung egnadt kapitel, som i raska drag skildrar de keltiska, germanska och skandinaviska språkens roll vid franskans bildning och utförligare dröjer vid det galliska vulgärlatinet, dess ordförråd och grammatik. Följa så fyra kapitel egnade åt fornfranskan, medelfranskan, den klassiska och den moderna franskan. Hvar och en af dessa perioder är på ett lärorikt och intressant sätt karaktäriserad och de språkliga frågor, som under densamma påkalla uppmärksamheten (dialekter, utländska inflytelser, grammaticis arbeten etc.) finna mer eller mindre utförlig behandling, hvarjämte de viktigaste författarne och litterära minnesmärkena i mån af deras språkliga betydelse, påpekas. Det sista kapitlet i denna afdelning är egnadt åt ortografien.

Den andra delen behandlar fonetiken och är delad i fyra böcker, af hvilka den första innehåller förberedande anmärkningar rörande ljudförändringarnas väsen och olika arter samt rörande ordförändringarna (analogiska förändringar samt förändringar beroende på eufemism, argot, ordlek, rim etc.).

Den andra boken behandlar vokalerna. Först redogöres för deras kvantitet och kvalitet och deras härmed sammanhängande skridningar i vulgärlatinet, nästa kapitel handlar om betoningen och dithörande frågor, hvarefter man i det tredje kapitlet finner en kort allmän öfversigt öfver vokalernas öden. Härefter följer för hvarje vokal ett kapitel, i hvilket redogöres för dess utveckling först i betonad, så i förtonig ställning. Hvarje regel följes af en rik exempellista. Under rubriken *cas isolés* påpekas de ord, som synas afvika från hufvudregeln och hvilkas utveckling beror på särskilda kända eller okända förhållanden. Vidare lemnas i hvarje fall en del exempel på låneord och ofta finner man under en särskild rubrik analogiska former. De särskilda ljudskridningarna äro då så påfordras föremål för utförlig med citat och exempel rikt försedd historik.

Kapitlen XII—XVI behandla vokalerna under inflytande af palatal, nasal, labial, *l* eller *r* och kap. XVII de eftertoniga vokalerna. Nästa kapitel redogör utförligt för vokalernas öde i hiatus, det därpå följande talar om synkope- och diäresisföreteelser, medan slutligen i det XX[nde], som bär titeln «Apophonie», man

finner sammanförd en stor mängd fall af på den olika betoningen beroende vokalvexlingar i samhöriga ord.

Konsonanternas historia upptar den 3dje delen af prof. Nyrops ljudlära. Den allmänna planen är här densamma som för vokalerna. Efter ett inledande allmänt kapitel behandlas för sig nasaler, lateraler, vibranter, explosivor och frikativor. Den detaljerade redogörelsen för hvarje konsonants utveckling föregås af en sammanfattande öfversikt af dess olika öden. Den af prof. Nyrop valda uppställningen medför en och annan oegentlighet såsom att labialerna, hvilkas utveckling ju dock är i det närmaste identisk, bli skilda åt i det *v* måste behandlas bland frikativorna, men detta har praktiskt taget föga betydelse och ett motsatt förfarande skulle äfven det medföra svårigheter.

I en sista afdelning har författaren sammanfört en del olika företeelser nämligen accessoriska ljud, vokalharmoni, dissimilation, metates, förkortningar, kontaminationer och folketymologi.

Dessa afslutande kapitel, i hvilka sammanföras alla kända fall af en viss företeelse utgöra såväl i fråga om vokaler som konsonanter i viss mån en nyhet, som emellertid är både vetenskapligt motiverad och praktiskt lämplig.

Boken afslutas med en förträfflig om ock ej sällan något knapphändig, till de olika paragraferna i texten sig slutande bibliografi, en utförlig «table analytique» och en, så vidt jag kunnat finna, fullständig «Index des mots».

Såsom redan nämts är det allmänna intrycket af prof. Nyrops arbete i hög grad gynsamt. Den klarhet och reda och den estetiska smak som prägla själfva framställningen förhöjas ytterligare genom en ovanligt vårdad och prydlig typografisk anordning och yttre utstyrsel.

Det är gifvet att ett arbete af det ifrågavarandes omfattning måste innehålla ej så litet, hvarom delade meningar kunna råda. Utrymmet tillåter ej att här utförligt granska dessa punkter, men en del detaljanmärkningar må dock framställas, hvilka synas mig vara af någon vikt vid redaktionen af en utan tvifvel kommande 2ª upplaga.

§ 149 säges att vokalen är fri, bl. a. då den följes af grupperna *pr*, *br*, *tr*, *dr*, *gr*. Hvarför icke äfven *cr*, t. ex. *alacrem*? Framför *pl* och *bl* anser förf. vokalen entraverad (huru förklaras då *faible*?), men det är under sådana omständigheter inkonsekvent att, såsom sker i § 233, rörande *duplum* säga att öfvergången till *eu* icke eger rum framför labial. Enligt förf.s regel är ju *u* här entraveradt och skall väl då under inga omständigheter ge *eu*? — § 159 kan till exemplen på *oi* > *ai* läggas *implicita* > *emplette*. — § 164 bör *pĕdica* ändras till **pĕdicum*. Man skulle annars få *pièche*. Samma § står *cĕrium*, men detta ord har väl liksom *cēra ē*, och hör således ej hit, utan bör sammanföras med *vierge*. — § 168 uppräknas bland «cas isolés» äfven

pæonia > *pivoine*, som dock tydligen är ett låneord. För öfrigt är det efter min åsikt ej lämpligt att bland exemplen på en regel upptaga lärda ord. Exemplen skola ju bevisa regeln, men för att ett lärdt ord skall kunna användas som bevis för en ljudlag fordras att man först historiskt visar, vid hvilken tidpunkt ordet upptagits och blifvit populärt och att denna tidpunkt inträffar före den ifrågavarande ljudlagens verkan. Ord, som vi från denna synpunkt skulle vilja stryka i prof. Nyrops arbete äro t. ex. *pagina* > *page* § 169, *ciconia* > *cigogne* § 229, *episcopatum* > *évêché* § 254, *organum* > *orgue*, *monacum* > *moine* § 258 (i det första är det efter min åsikt just penultiman som står kvar), *obscurum* > *obscur* § 179, *acutum* > *aigu* § 197, m. fl. — § 175 kunde *grenier* och *grenouille* förklaras genom infl. af *grain* och *raine*. — I § 179 tro vi att utvecklingen till *ou* är den regelbundna, ty i så fall förklaras de nu såsom exempel upptagna orden genom analogi (*orphelin* gen. biaccent), medan de nu oförklarliga undantagen då bli regelbundna. — § 200 säger förf. att *ai* nu skrifves felaktigt bl. a. i *frais*, hvars äldre form var *fres*, men i § 159 angafs utvecklingsgången *frisc* > *freis* > *frois* > *frais*. Jfr. äfven *épais* i samma §§. — § 208 bör *iacentem* > *gisant* strykas. Formen beror på analogi. Jfr. *gésir*. — § 214 «*mĭnor* > *moindre* (au lieu de *mendre*) sous l'influence de *moins*». Att *ĭ* i *minor* diftongeras är regelbundet ty diftongeringen föregår finalens fall. — § 233 3° saknas exemplet *vĭdua* > *veuve*. — § 240 borde måhända i anm. påpekas, att *valet* > *vaut* ej är att fullt jämnställa med de öfriga, då ju *a* här kvarhållits genom analogi (*valoir*). Egentligen skulle vi genom **velet* få *veut* eller möjligen *vieut*. Jfr. *palus* > *pieus*.

§§ 249—261 behandla de obetonade vokalernas fall. Undertecknad är för sin del i hithörande frågor i många fall af olika åsikt med prof. Nyrop och tillåter sig att härutinnan endast hänvisa till sin framställning af detta kapitel i Revue de Philologie franc. 1897 s. 196 ff. Särskildt synes mig viktigt att mera än prof. Nyrop gjort uppmärksamma ljudförändringarnas relativa kronologi, då häri en mängd företeelser både i afseende på vokalerna och konsonanterna finna sin naturliga förklaring. Många nu såsom oförklarade *cas isolés* upptagna ord (*cerveau*, *vergogne* m. fl.) te sig i denna belysning såsom regelbundna. Några detaljer i detta kapitel må emellertid påpekas: § 249 säges att finalt *ŭ* kvarstår om den är skild från tonvokalen af en palatal eller labial, hvilket är för allmänt ty om labialen är *p* och den föreg. vokalen ej labial (*capum*) faller *u*. Likaså i *-acum* > *ai*. *Sebum* > *suif* hör nog hit men *f* i detta ord fordrar i så fall särskild förklaring och kan icke, som sker i § 379, anföras som ex. på vanlig öfvergång af finalt *b* (eller rättare *v* ty *f* > *v* före finalens fall!) till *f*. — I § 251 är skillnaden mellan paroxytona och proparoxytona icke tillbörligt framhäfd. — § 256

borde vara fullständigare. — § 259. Skillnaden mellan vulgärlatinsk og romansk synkope borde mer betonas, då den är afgörande för finalens öde.

§ 276 härledes *peur* från *pavura*. Hvarför icke *pavorem*? — §§ 291 och 292 höra väl snarast till kap. om de obet. vokalerna. Man saknar här i literaturförteckningen *Shepards* arbete om *Unaccented vowels in old french* (Heidelberg 1897), där denna fråga finnes förtjänstfullt behandlad. — I § 335 är väl *plangunt* > *plaignent* af anologisk natur. — I § 344 torde mången med undertecknad vilja stryka *e* < lat. *ā*, *ă*. Formerna *tes*, *ques* etc. kunna förklaras på analogisk väg och äro ju ingalunda de vanligaste. — § 363 kunde såsom ytterligare «cas isolé» af r-förstumning nämnas *ga* < *gars*. — § 390: att säga att *d* förstummats i *quomodo* torde knappast vara riktigt. Grundformen är *como* > *com* och formen *comme* beror på särskilda satsfonetiska förhållanden. Jfr. Vising i Tobler-recueilen s. 113 ff. — § 406 antar förf. den af Wallensköld framställda åsikten om metates af *sc* till *cs*. Denna hypotes är emellertid ohållbar såsom visas i den nyss utkomna afhandlingen *Les voyelles vélaires accentuées* etc. af H. O. Östberg (Upsala 1899) s. 69 f. — § 426 förbiser förf. att *g* i *digitum* föll redan i vulg.-lat. hvaraf *dĭtum* > *doi*; *doit* går antagligen tillbaka på den äfven i vulg.-lat. uppvisade kontraherade formen *dictum*. *Gt* bör således utgå ur paragrafens rubrik. — § 436 säger förf. att finalt *g* förstummas. I *fagum* och *jugum* har emellertid *g* aldrig varit finalt och *regem* måste i hvarje fall gifva *rei*, men man torde dock ha skäl antaga att *j* (< *g*) i själfva verket står kvar liksom i *maium* > *mai*. Att *g* först går till *j* bevisas t. ex. af det i föregående § nämde *pagensem* > *pays* som annars skulle ha gifvit *p(a)ois*. Men här, före tonen, försvinner sedan *j*. — § 521 Remarque. Många exempel på dylika ortnamn återfinnas hos *P. E. Lindström, Unetymologische Auflösung franz. Ortsnamen*, Stockholm 1898, hvilket arbete saknas i bibliografin såväl här som § 100.

Ännu en del detaljkritik skulle undertecknad vilja framställa, men det sagda må vara nog. De anmärkningar, som kunna framställas, förringa i alla händelser på intet sätt de stora förtjänster, som utmärka prof. Nyrops arbete och som utan tvifvel komma att förskaffa detsamma en vidsträckt spridning.

Arbetet utgifves med understöd af Köpenhamns universitet och Carlsbergfonden. Det är tillegnadt Gaston Paris.

Stockholm, 19. Juni 1899.

Erik Staaff.

Gregor Sarrazin, William Shakespeares Lehrjahre. (Litterarhistorische Forschungen, hrsg. von Schick und von Waldberg. V.) Weimar 1897, Felber. XII + 232 s.

I den serie af «Litterarhistorische Forschungen», som udgives af professorerne Schick og v. Waldberg, har Gregor Sarrazin offentliggjort en studie over Shakespeares læreår, på hvilken opmærksomheden herved i al korthed henledes. Den vidt belæste og lærde forfatter behandler Shakespeares produktion til op imod hans tredivte år i følgende formodede kronologiske orden: «Henry VI», 1 del, «Titus Andronicus», «Henry VI», 2—3 del, «Comedy of Errors», «Venus and Adonis», en del af sonetterne (bl. a. prokreations sonetterne og de til «den mørke dame»), «Richard III» og «Love's Labour's Lost». Han søger gennem denne produktion at påvise udviklingen i Shakespeares geni fra det mere uslebne og uøvede til det smidigere, fantasifuldere og erfaringsrigere, indtil det punkt, da digteren står foran påbegyndelsen af den erotiske tragedie om Romeo og Julie. I «Love's Labour's Lost», der i almindelighed sættes en tre års tid tidligere i den kronologiske rækkefølge, end Sarrazin anbringer det, ser han fuldendelsen af Shakespeares læreår, da hans hånd har fået fuld øvelse, hans erfaringer har fæstnet sig, og hans personlighed for første gang tegner sig med større tydelighed. Som de fleste tyske forskere anser Sarrazin «Titus Andronicus» og «Henrik VI»s tre dele (også de to kvart-udgaver fra 1594—95, hvis tekster svarer til anden og tredje del) for uden medarbejderskab at være Shakespeares værk, om end til dels bearbejdelsesværk af ældre arbejder og med mer og mindre stærk påvirkning af andre forfattere, som Marlowe, Kyd, Greene og Peele.

De forskellige opfattelser, Sarrazin fremsætter, søger han væsentlig at begrunde ved en detaljeret opstilling af parallelsteder. dels fra forskellige værker af Shakespeare alene, dels fra Shakespeare paa den ene side og andre forfattere paa den anden. Sligt har nogen beviskraft. Men der hører megen omtanke og takt til for ikke at forfalde til åndløshed og pedanteri; og skønt Sarrazins dømmekraft i almindelighed er ædruelig og sund, kan han dog ingenlunde siges overalt at have undgået dette skær.

I det vanskelige sonet-spørgsmål har Sarrazin psykologisk forståelse nok til at forkaste fiktionsteorien. Iøvrigt slutter han sig — ikke altid med slående beviser — til teorien om, at vennen er Southampton; han forkaster helt William-Herbert-teorien og afviser Tylers hypotese, der identificerer den mørke dame med Mary Fitton. Hans grunde til at sætte sonetterne til den mørke dame så tidlig som 1592—94 synes ingenlunde overbevisende; — hvis de var det, vilde de kuldkaste teorien om, at William Herbert var medbejleren; thi han var den gang kun 12—14 år gammel; og de vilde være skæbnesvangre for den Tylerske hypo-

tese; thi Mary Fitton var da kun 14—16 år. Men, som sagt, Sarrazins beviser og grunde for hans egen opfattelse af sonetterne er langt fra altid fyldestgørende; paa et enkelt sted (s. 157—59) når de endog det rent fantastiske, idet han som støtte for Southampton-teorien anfører noget, som Shakespeare ganske vist slet ikke har skrevet, men muligvis nok alligevel helst vilde have skrevet.

Ad. Hansen.

Hugo Palander, Die althochdeutschen tiernamen. I. Die namen der säugetiere. Darmstadt 1899. (Akademisk afh., Helsingfors.) XIV + 171 s.

Arbetet hänför sig till området för den fornhögtyska ordforskningen, hvilken redan länge varit föremål för språkvetenskapens synnerliga intresse. Då hithörande etymologiska literatur emellertid tyvärr föreligger spridd i ett otal värk af den mest varierande karaktär, en omständighet, som i hög grad måste försvåra öfversiktligheten af densamma, är det självklart, att hvarje försök till sammanfattande behandling af enhetliga begreppskategorier redan af denna orsak skall mottagas med tillfredsställelse, i all synnerhet, om undersökningen värkstälts på basen af en lika uttömmande och om lika noggrann arbetsmetod vittnande materialsamling som den föreliggande. Såsom förf. i förordet med rätta framhåller, bör det till grund för en undersökning af denna art liggande materialet, för att möjliggöra säkra slutsatser, upptaga ordens samtliga beläggformer i literaturen, särskildt från de älsta och äldre språkperioderna, samt därjämte alla afledningar och komposita. Genom ett konsekvent iakttagande af denna tvifvelsutan riktiga grundprincip har det lyckats förf. att i och med sin för undersökningar af denna art mönstergilla materialsamling lägga en fast och tillförlitlig grundval för fortsatta etymologiska forskningar på samma område, och häri är det jag ville anse arbetets hufvudförtjänst ligga.

De särskilda djurnamnen äro af praktiska skäl upptagna i zoologisk ordningsföljd. Under hvarje artikel finnas särskilda afdelningar för förklaringar öfver anmärkningsvärda grammatiska egenheter hos de anförda beläggformerna samt för ordens undersökning i etymologiskt afseende. Etymologierna utgöra gifvetvis arbetets intressantaste sida och bära vittnesbörd om grundliga studier och insikter ej blott i germansk, utan äfven jämförande indoeuropeisk språkvetenskap. Såsom förf. i förordet själf framhåller, äro hans egna etymologiska inlägg jämförelsevis få, något

som torde få sin förklaring af de svårigheter, som möta det etymologiska forskningsarbetet särskildt på djurnamnens område. Som etymolog visar sig förf. förmögen af kritiskt omdöme, och den ställning han intar gentemot sina föregångare på samma forskningsfält kännetecknas i allm. af stor försiktighet. Det af förf. träffade valet mellan olika etymologiska tolkningsförslag ådagalägger i allm. god urskilningsförmåga, i det författarens oftast anlitade källa varit Kluges utmärkta etymologiska ordbok (6. uppl.) Dock hade man i ett etymologiskt-semasiologiskt arbeta, sådant som detta, väntat sig en allsidigare användning af den etymologiska literaturen, äfven den nyaste. Å ett forskningsområde af denna art, där de olösta spörsmålen vida öfverväga de definitift lösta, hade det onekligen varit af praktisk betydelse, att de olika förslagsmeningarna, äfven de af förf. icke aksepterade — jag afser blott de i och för sig antagliga —, blifvit om ej refererade, åtminstone i noter omnämda. Ett konsekvent tillämpande af denna, i nutidens etymologiska literatur för öfrigt häfdvunna, metodiska grundsats hade i afsevärd grad underlättat arbetets användning som underlag för fortsatta studier öfver samma frågor.

I fråga om detaljanmärkningar inskränker jag mig till följande antydningar.

S. 13. Fht. *fiorfuozzi* har motsvarigheter i ags. *féowerféte* isl. *fiórfóttr* 'fyrfotad'. — S. 14. Ack. pl. *fihiu* tolkar förf. helt enkelt som skriffel. Jfr emellertid Joh. Schmidt, Pluralbild. s. 49, där *fihíu* antages vara = urg. **feheva*, bildadt med stamf. i gen. pl. (got. **faihivē*) och *a*-stammarnas ändelse, analogt med gr. *τὸ ἄστυ*: ack. pl. *ἄστεα*, g. pl. *ἀστέων*. — S. 16. Fht. *nozzil* 'hausvieh' och flt. *nōtil* betecknas som sannolikt identiska med ags. *nieten* d. s. Någon hållbar grund för detta antagande finnes ej. Noreen Urg. Ltl. 194 antager ursprunglig suffixväxling. Samma kan förhållandet vara med germ. *igila-* 'igel': gr. *ἐχῖνος* osv. (jfr. t. ex. got. *himins*, isl. *himenn*: fs. fnt. fsv. *himil*, ffris. *himul*, gr. *κμέλ-εϑρον* 'tak', fsv. *lītin*: got. *leitils*, isl. *litell*. se Noreen a. a. 193 ff.). — Fht. *noz* 'hausvieh' och dess germ. paralleler återföras på urg. **naut-iz*, detta i stöd af en fht. pl. form på *-ir*. Den ags. och de fnord. formerna äro dock neutr. *a*-stammar, och för *a*-stamsformens ursprunglighet synes finska lånordet *nauta* tala (jfr. däremot fi. *lammas* = germ. *s*-stammen **lambaz*). Analogt härmed förutsätter förf. i stöd af den fht. pl. formen *wëlfir* en germ. *s*-stam **hwëlp-az* 'valp', ehuru ordet i alla öfriga germ. språk är *a*-stam. Pl.-ändelsen *-ir* kan vara inkommen analogice. Fsv. *hwalper*, da. *hvalp*, afljudsform till germ. *hwëlpa-*, finner i fråga om rotvokalen ett utomnordiskt stöd i fht. personnamnen *Walpulo*, *Qualpoald*. — Till fht. *wild* 'vilddjur' jfre man en anslående etymologi hos Lidén, Språkvet. Sällskapets i Upsala förh. 1891—94, s. 74 (= Bezz. Beitr. 21, 106). — S. 54. Till fht. *luhs* osv., fsv. *lō* (**lohōn*) jfre man Noreen,

Urg. Ltl. 225, Brugmann, Grdr. I.² 260 (metates af find. *vr̥kas*, germ. *wolfa-* etc.). — S. 61. Fht. *wisula* 'wiesel' förbindes af Schrader, KZ. 30, 462. Bezz. Beitr. XV. 128, Sprachvergl. 360 (jfr. Persson, Wurzelerweiterung 78) med gr. *αἴελουρος* (**α-ϝισ-ελο-*) d. s. — S. 66. Till fht. *eihhurno* jfr Tamm, Et. sv ordb. 121, Hellquist, Etym. Bemerk. 8. — S. 85. Isl. *stedda* är icke lånadt från engelska utan = **stōð-iðō* (> **stōðða* > *stødda*), se Noreen, Aisl. Gr.² §§ 114,8, 183, 1. — S. 91. Germ. *marha-* 'häst' föreligger enl. Thomsen, Einfluss 154 som lån i finskan: *marhain* pl. *-haimet* 'töjler til ridebidsel', *marhaminta* 'capistrum'. — S. 117. Till fht. *ziga* jfr Zubaty, Archiv f. sl. phil. 16, 390, Zupitza, Guttur. 143. — S. 119. Till fht. *boc*, som förf. återför på ie. **bhug-no-*, jfr. Kauffmann, Beitr. 12, 507 ff., v. Friesen, De germ. mediagemin. 5. — S. 129. Till *kilbur(ra)* jfr Joh. Schmidt, Pluralbild. 150 not. — S. 136. Öfver sammanställn. fht. *ūr* = find. *us-rá-s* 'stier' jfr Noreen, Urg. Ltl. 180. Brugmann, Grdr. I.² 728. — S. 138. Till fht. *hrind* jfr Danielsson, Gramm. u. etymol. studien I. 33.

Arbetets hufvuddel föregås af en orienterande inledning, innehållande anmärkningar öfver de fht. djurnamnen från kronologisk, semasiologisk och morfologisk synpunkt, iakttagelser, hvilka delvis framträda som självständiga och rätt beaktansvärda resultat af den följande undersökningen. Med hänsyn till det synnerligen rika och intressanta ämnet hade arbetet helt visst vunnit på ett något djupare ingående på dessa frågor, särskildt som desamma redan tidigare varit föremål för undersökningar (jfr de kända arbetena af Hehn och Schrader samt P. v. Bradke, Über methode u. ergebnisse d. ar. alterthumswissensch., Giessen 1890, hvilket sistnämda möjligen undgått förf.).

Framför alt hade, synes det mig, den semasiologiska sidan af ämnet utförligare bordt beröras. Syftet med en undersökning af denna art är väl knappast till fullo vunnet med en etymologisk-semasiologisk bearbetning af det gifna ordmaterialet, i fall företeelserna betraktas blott isolerade. Semasiologens uppgift härvid bör väl utsträckas därhän, att han ur de enskilda ordens betydelsehistoria söker utleta allmänna principer för ordbildningen och begreppsutvecklingen. Ty äfven hos ord, hvilka äro etymologiskt obesläktade, men höra till en gemensam allmännare begreppssfär, visa sig betydelseöfvergångarna ej sällan löpa i samma riktning. Hvarje försök till sådan sammanfattning af semasiologiskt likartade företeelser saknas i arbetet, men det är att hoppas, att denna synpunkt tillbörligen skall beaktas i den af förf. utlofvade fortsättningen af arbetet.

Trots dessa af intresse för sak dikterade anmärkningar kan arbetet som helhet betraktadt utan tvekan betecknas som ett förtjänstfullt bidrag till denna hittils så föga uppodlade forskning,

inom hvilken detsamma helt visst skall tillvinna sig berättigad uppmärksamhet.

Helsingfors d. 12. okt. 1899.

T. E. Karsten.

E. Norden, Die antike Kunstprosa vom VI. Jahrhundert v. Chr. bis in die Zeit der Renaissance. I—II. Leipzig 1898, Teubner. XVIII + 969 SS. 8vo.

Dieses voluminöse Werk liest man mit etwas gemischten Gefühlen. Auf der einen Seite verdient die grossartige Anlage alles Lob; es ist in der That ein glücklicher Gedanke die litterarische Prosaform, wo der Einfluss der classischen Litteratur so nachhaltig und deutlich ist, im Zusammenhang zu behandeln ohne, wie ein unhistorischer Schematismus es noch immer manchmal mit sich bringt, einen dicken Strich zu machen an irgend einem Punkte, das willkürlich als Ende des Alterthums gilt. Geradezu staunenswerth ist ferner die Gelehrsamkeit des Verfassers, die freilich auf einem so ungeheuren Gebiete unmöglich überall erster Hand sein kann, und seine Belesenheit auch in entlegeneren Gegenden der Litteratur. Er verbreitet sich unterwegs über so viele interessante Vor- und Nebenfragen, dass Niemand ohne Belehrung und Anregung das Buch lesen wird. Aber auf der anderen Seite vermisst man öfters Klarheit und Schärfe der Auffassung, seine Urtheile treffen oft daneben, oder er hält das richtig erkannte nicht consequent fest. Dazu kommt, dass seine Schreibweise, nach meinem Gefühl wenigstens, ermüdend und zuweilen geschmacklos ist.

Die Hauptthese des Buchs ist, dass der Einfluss des Gorgias, des Schöpfers der Kunstprosa, in ununterbrochener Linie bis in die Renaissance sich erstreckt. Das ist in dem Sinne richtig, dass Gorgias den Stein zum Rollen gebracht hat. Aber in dieser abstracten Allgemeinheit kann die These kein sonderliches Interesse mehr beanspruchen; sie läuft eigentlich auf die Trivialität hinaus, dass die von Gorgias in System gebrachten Künsteleien und Redefiguren bei den Manieristen aller Zeiten eine Rolle spielen. Mehr hat der Verfasser von dem Asianismus nicht bewiesen. Das giebt er gewissermassen selbst zu S. 147, wo er von dem «halb bewussten halb unbewussten Fortleben der Ideen und Richtungen» spricht ohne sich darüber klar zu werden, dass dadurch seine Berechtigung den Asianismus aus der alten sophistischen

Rhetorik abzuleiten in Frage gestellt wird. Ist das Wesen des Asianismus durch die Aehnlichkeit mit Gorgias erschöpft, oder haben sie etwas neues hinzugethan? Wenn dies doch sicherlich der Fall ist, wo stammt denn das neue her und worin bestand es? Das ist viel wichtiger, als dass die Asianer u. a. auch die alten Redefiguren benutzt haben, aber freilich bei der mangelhaften Ueberlieferung schwer zu beantworten.

Ganz anders liegt die Sache bei dem Eindringen des Asianismus in Rom. Hier ist der Faden ganz deutlich, und zwar nicht nur wegen der grösseren Reichlichkeit der Quellen, sondern namentlich, weil hier keine Neuschöpfung vorliegt, sondern eine directe Uebernahme und Nachahmung. Die Hauptsachen sind aber längst Gemeingut der Wissenschaft, so dass hier wesentlich neues nicht zu sagen war, so wenig wie von der zweiten Sophistik, wo übrigens die sich kreuzenden Strömungen gut dargestellt sind. Die griechische Herkunft des sogenannten sermo Africus, worauf u. a. schon Mommsen kurz hingewiesen hat, wird ausführlich und siegreich verfochten; das ist wieder einfache und directe Uebertragung.

Der Abschnitt über die christliche Litteratur enthält viel interessantes, z. B. die Zusammenstellung S. 486 ff., woraus man sieht, wie Lukas den andern Synoptikern gegenüber sich einer relativ «classischen» Sprache befleissigt, und die Charakteristik der Predigtlitteratur des 4. Jahrhunderts S. 550 ff. (die völlig unklare Bemerkung S. 452 von der christlichen Periode als «ohne Zusammenhang mit der vorigen» wird durch die Ausführungen S. 466 ff. auf ein richtigeres Maass herabgestimmt, aber klar ist der Standpunkt des Verfassers dem Christenthum gegenüber keineswegs). Vom Mittelalter hingegen, womit der Verfasser sich nur mit Widerwillen beschäftigt hat (S. 660), erhalten wir nur eine ziemlich zufällige Materialsammlung zur Geschichte des Nachlebens der Antike, und darauf hin werden S. 748 die Vertreter der classicistischen Richtung kurzer Hand als Reactionäre verurtheilt. Als ob die Manieristen nicht ebenso sehr ihre Sprache durch «Nachahmung» ausgebildet haben, nämlich der dem Mittelalter vertrauteren spätlateinischen Schriftsteller. Statt dieser geschmackvollere Muster zu suchen ist doch an und für sich weder unverständig noch unpraktisch; vom Uebel ist nur die Uebertreibung. Genau dieselbe Unklarheit findet sich in dem Urtheil des Verfassers über den Atticismus. Natürlich ist die sklavische und pedantische Nachahmung verwerflich, wie S. 809 richtig entwickelt wird (wo aber unbegreiflicher Weise Cicero als Muster der richtigen Vermittlung hingestellt wird; er hätte doch zu seinem Vortheil manch «asianische» Blume ungepflückt gelassen); aber es giebt doch auch eine vernünftige Art einer verkehrten Moderichtung entgegenzuwirken durch Hinweis auf Muster eines besseren Geschmacks. Zwar scheint der Verf. nach S. 151 nur die zwei

extremen Richtungen als möglich anzunehmen: entweder hochmodern oder lebensfremd archaisirend. Glücklicher Weise bleibt doch dazwischen, in der Litteratur wie in der Kunst, Raum für die Leute, die mit Takt und Geschmack zu ihrem persönlichen Stil nur gute Bausteine verwenden, mögen sie alt oder neu sein. Solche Schriftsteller giebt es fast zu allen Zeiten, wie der Verf. es auch von diesem und jenem zugiebt, und das sind die eigentlichen Träger der bleibenden «Entwickelung». Ueberhaupt lassen einige Aeusserungen über den allein «zeitgemässen» manierirten Stil darauf schliessen, dass der Verf. dem abscheulichen Sprichwort huldigt: *tout comprendre c'est tout pardonner.* Er scheint auch ohne Verständniss dafür, dass man die classische Litteratur anders betrachten kann als «in objektiver Ruhe und Kühle» «als einen Tempel ewiger und vorbildlicher Schönheit» (S. 460). Armer Platon, von dem nichts mehr zu lernen ist!

Fast möchte man glauben, dass der Verf. von dem rein formalistischen Standpunkt der antiken Rhetorik angesteckt worden. Zwar führt er gelegentlich kräftige Hiebe dagegen, aber er scheint doch z. B. nicht recht erfasst zu haben, wie die Rhetorik die antike Geschichtschreibung verdorben hat (vgl. S. 81 ff.); sonst könnte er den Rhetor Tacitus nicht so übermässig bewundern. Auch darin sehe ich Beeinflussung von Seiten der antiken Rhetoren, dass der Begriff der Kunstprosa zu sehr ausgedehnt wird. Der Verf. hat selbst ein offnes Auge dafür (s. namentlich S. 161 ff.), dass die Redefiguren usw. von Gorgias nicht erfunden sind, sondern in allen Sprachen z. Th. volksthümlich sind und in der Natur der Sprachelemente tief begründet; sie finden sich im Homer wie in unsren nordischen Volksliedern und Sprichwörtern, und ein massvoller Gebrauch im Geist der Sprache stempelt noch nicht einen Schriftsteller als Gorgianer. Erst wenn diese Figuren systematisch betrieben und als das wesentliche hingestellt werden, beginnt die Verwesung des Stils. Manches, was die antiken Theoretiker für ihre Regeln in Anspruch genommen haben, ist unzweifelhaft unschuldige Natur. Es ist kaum zu glauben, dass der Verf. (S. 98, 2; 103, 2) mit Hermogenes bei Thuk. I 110 *τοῦτον δὲ διὰ τὸ μέγεθός τε τοῦ ἕλους οὐκ ἐδύναντο ἑλεῖν καὶ ἅμα μαχιμώτατοί εἰσι τῶν Αἰγυπτίων οἱ ἕλειοι* oder bei Xen. Hell. VII 1, 41 *Πεισίαν οὖν τὸν Ἀργεῖον στρατηγοῦντα ἐν τῷ Ἄργει πείθει* eine bewusste Parechese annimmt trotz der Warnung Lobecks; solche Fälle gehören unter die von Lehrs Aristarch[2] S. 469 ff. gesammelten und gut behandelten Beispiele. Ebenso verkehrt glaubt er S. 102, 1 dem Demetrios de eloc., dass bei Xen. Anab. IV 4, 3 *οὗτος δὲ ἦν μέγας μὲν οὔ, καλὸς δέ* «die Kleinheit der *κῶλα* die Kleinheit des Flusses malen soll».

Wie man sieht, gebiert die antike Rhetorik immer noch böses.

Die Renaissance wird wie das Mittelalter etwas summarisch

behandelt; der Verf. beschränkt sich wesentlich auf eine kurze Darstellung des Streits der Ciceroniani und Anticiceroniani und auf den, übrigens interessanten, wenn auch nicht erschöpfenden. Nachweis, dass der Antithesenstil des Isokrates bei Guevara und John Lyly weiterlebt. Zwei Anhänge bringen reiches Material, I Ueber die Geschichte des Reims und II Zur Geschichte des rhythmischen Satzschlusses.

Gegen Einzelheiten wäre manches zu sagen; aber kleinliches Nörgeln wäre dem gross angelegten Werke gegenüber doppelt unbillig. Dagegen will ich zum Schluss auf eine auffallende Lücke in der Darstellung der classicistischen Strömungen des Mittelalters aufmerksam machen.

Während die mittelalterliche Litteratur Frankreichs ziemlich ausführlich behandelt wird (wie der Verf. auch in der französischen Renaissance sehr bewandert ist), tritt dagegen Italien ungebührlich zurück. Dadurch ist eine der merkwürdigsten classicistischen Strömungen des Mittelalters dem Verfasser entgangen, die deutlich und in gerader Linie von den Byzantinern Süditaliens bis auf die Hohenstaufen zu verfolgen ist (O. Hartwig Centralblatt f. Bibliothekswesen III S. 161 ff.) und unterwegs einen Nebenarm von den italienischen Normannen zu ihren Stammesgenossen in England entsendet (s. meine Abhandlung Et mislykket Renaissancetilløb, Kbhvn. 1892). Hier erreicht die Richtung in Roger Bacon ihren Gipfel, und auch Johannes Sarisberiensis, den der Verf. S. 713 ff. nur von Frankreich aus beeinflusst sein lässt, steht mit ihr in Verbindung. Aus Roger Bacon hätte der Verf. für seine Zwecke manches heranziehen können. Ich begnüge mich damit folgende charakteristische Stelle hervorzuheben. Opus tertium S. 304 (ed. Brewer), wo er in seiner ungestümen Weise auf die Kanzelredner seiner Zeit losfährt, heisst es: *sed quia utrumque modum* (Philosophie und Theologie) *vulgus ignorat, ideo convertit se ad summam et infinitam curiositatem, scilicet per divisiones Porphyrianas et per consonantias ineptas verborum et clausularum et per concordantias vocales, in quibus est sola vanitas verbosa omni carens ornatu rhetorico et virtute persuadendi. quoddam enim phantasma est pueriliter effusum et a pueris adinventum vacuis ab omni sapientia et eloquendi potestate, ut manifeste patet cuilibet intuenti, sicut in Secundo opere et hoc tertio opere de peccatis Theologiae declaravi. et tamen est ibi maxima temporis consumptio. nam propter curiositatis superfluitatem plus in decuplo laborant circa huiusmodi telam araneae construendam quam circa sententiam sermonis.* Als Mittel dagegen wird das Studium von Aristoteles' Rhetorik empfohlen. Ebenda S. 309 wird als Grund der kindischen Redekünste angegeben: *quia praelati ut in pluribus non sunt multum instructi in theologia nec in praedicatione, dum sunt in studio, ideo, postquam sunt praelati, cum eis incumbit opus praedi-*

candi, mutuantur et mendicant quaternos puerorum, qui adinvenerunt curiositatem infinitam praedicandi penes divisiones et consonantias et concordantias vocales, ubi nec est sublimitas sermonis nec sapientiae magnitudo, sed infinita puerilis stultitia et vilificatio sermonum Dei.

Bacon lässt sich, schon wegen seiner Hervorhebung des Griechischen und der exacten Wissenschaften, nirgends in der vom Verfasser geschilderten Entwicklung unterbringen; er zeigt überall sein eignes Gesicht.

Nov. 1899.

J. L. Heiberg.

Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft. Neue Bearbeitung unter Mitwirkung zahlreicher Fachgenossen herausgegeben von *Georg Wissowa.* Dritter Band. Stuttgart 1899, Metzler. 2908 Spalter, 8vo.

Det foreliggende 3. Bind af dette Kæmpeværk har været noget længe om at blive afsluttet; første Halvdel deraf udkom 1897, andet 1899. Men det er maaske en Følge af, at første Halvdel fulgte saa nær efter 2. Bind, der bærer Aarstallet 1896; mellem 1. og 2. Bind gik der to Aar. I hvert Fald spores der ellers ikke nogen Slappelse i Redactionen. Ogsaa dette Bind, der gaar fra «Barbarus» til «Claudius», indeholder en Mængde ypperlige og udførlige Artikler af de gamle prøvede Medarbejdere, t. Ex. «Bukolik» af Knaack, «Cista» af Mau, «Cassius Dio» af E. Schwartz; meget interessante og indholdsrige er ogsaa Artiklerne «Biene» og «Bienenzucht» af Olck og paa en anden Maade «Bathykles» af Robert, som indeholder en besindig Kritik af Forsøgene paa at restituere den amyklæiske Throne, samt «Bellerophon» af Bethe, der giver en tiltalende Prøve paa moderne Mythekritik, ligesom flere mythologiske Artikler af Kern. Nogle af disse Artikler er hele selvstændige Afhandlinger, der aabenbart beror paa friske førstehaands Studier. Som Type paa denne Slags kan Schwartz' Behandling af Dio Cassius anføres, der især gennemgaar Kildespørgsmaalet med stor Grundighed og under livlig Polemik, som er forstaaelig paa Grund af Artiklens Charakter, men mindre paa sin Plads i en saadan Encyklopædi. Overhovedet er det et Spørgsmaal, om det ikke var rigtigere at lade saadanne ny og opryddende Arbejder komme frem paa anden Maade og i Encyclopædiens Artikler forholde sig mere obiectivt refererende. Der kommer ellers let i disse for mange blot foreløbige Resultater og en for uligelig Behandling; Schwartz maa saaledes her Sp. 1697 allerede modificere sine Udtalelser om Appian i 2. Bind,

og hans Behandling af Forholdet mellem Livius og Dio har taget saa megen Plads, at han angaaende Forholdet til Tacitus og Suetonius maa indskrænke sig til «wenige, für das Ganze wichtige Beobachtungen» (Sp. 1715). Paa dette vigtige Punkt kommer han væsenligt til samme Resultat som Dr. Tuxen (Kejser Tiberius S. 83 ff.), at Ligheden beror paa fælles Kilde(r), ikke paa directe Benyttelse. Derimod mener Schwartz Sp. 1716 ff., at vi i Dios Charakteristik af Tiberius har et Stykke fronderende Annalistik fra Tiden umiddelbart efter Kejserens Død, medens Tuxen S. 90 ff. mere ser Dios eget Værk deri og paaviser «Elementer» dertil hos Tacitus, hvorimod Schwartz antager, at Tacitus har «das vorgefundene Gesamtbild in kleinere Stücke zerschlagen», uden nærmere at indlade sig paa Forholdet. At Schwartz ikke kjender Tuxens Bog, er en Selvfølge — philologisk Litteratur paa Dansk har næsten ingen Chance for at komme til Nytte i Videnskabens Husholdning —, men ikke desto mindre lige beklageligt for begge Parter.

Ved Artiklerne «Befestigung» (Droysen, ikke udtømmende) og «Chiton» (Amelung) savner man nogle Billeder, der godt kunde være ganske skematiske; navnlig den sidste er vanskelig at følge uden disse og har ikke vundet i Overskuelighed ved, at «alle Formen des Untergewandes» drages med ind.

Mindre heldig synes mig Artiklen «Basileus»; det er dog f. Ex. ganske misvisende at betegne Odysseus' bekjendte Ord *οὐκ ἀγαθὸν πολυκοιρανίη* osv. som «der schmerzvolle Ausruf» (Sp. 56), og urimeligt ikke at ville anerkende Forskellen mellem *δωτῖναι* og *θέμιστες* Il. IX 155 ff. (Sp. 59) eller uden videre at forstaa *ἄνδρεσσι* Il. XVI 386 om Kongerne. Ogsaa i de forøvrigt meget lærerige og grundige Artikler af Dziatzko om Bogvæsen støder man af og til paa underlige Ting, som naar Sp. 408 Efterretningerne om Polykrates' og Peisistratos' Bibliotheker og endog den saa ofte aflivede Peisistratos-Redaction af de homeriske Digte paany tages i Forsvar, eller naar Sp. 974 den dog heldigvis almindeligt opgivne Sønderlemmelse af Xenophons «Erindringer» stikker Hovedet op i Citaterne «Ps.-Xen. mem. I 6, 14 . IV 2, 10». Sammesteds foredrages den almindelige Opfattelse af Plat. Apol. 26 d med udtrykkelig Afvisning af den Forklaring, der forstaar *ὀρχήστρα* om Theatret; at ogsaa denne er behæftet med forskellige Misligheder, skal villigt indrømmes; men den gængse Fortolkning, hvorefter 1 Drachme er en høj Pris for Anaxagoras' Værker, er complet umulig, naar man tænker paa, hvor dyrt Papir og altsaa ogsaa Bøger var (sml. Sp. 975). Artiklen *Χρυσογραφία* er blevet altfor mager; der burde idetmindste være henvist til Ch. Graux Notices bibliographiques S. 302; men det kan jo komme endnu under «Tinte». Den, der interesserer sig for Mathematikens Historie, vil heller ikke være tilfreds med den korte Affærdigelse af Brysons sophistiske Cirkelquadratur Sp. 927

eller med det valne Referat af Striden om Boethius' Geometri Sp. 598; men det er i og for sig forstaaeligt nok, at disse Spørgsmaal ligger Ikke-Fagmænd fjernere, og paa det sidste Sted er der dog ialtfald henvist til Faglitteraturen. I Artiklen «Bodenkunde» burde der være anført den interessante Bemærkning om Forædling ved Omplantning hos Hippokrates *Περὶ ἀέρων ὑδάτων τόπων* S. 54, 6 ff. (ed. Kühlewein); samme Skrifts Charakteristik af Folk, der bor i Sumpegne (S. 68, 22 ff.), kunde passende have faaet Plads Sp. 646 under «Boiotia»; den gælder utvivlsomt Boioterne.

Det foreliggende Bind har den vanskelige Opgave at forlige det græske og det latinske Alphabet og træffe en fornuftig Fordeling mellem C og K. Det er i det hele lykkedes ret godt og praktisk efter Anvisningen foran Bogstavet C: «Griechische Worte sind unter K zu suchen». Dog burde der være tilføjet «undtagen Ord, der begynder med X», da disse opføres under Ch, hvad der vel ogsaa er det rimeligste. Enkelte smaa Inconsequenser vil ikke genere videre, som naar «Calendarium» henvises til K (Kaeso og Kalendae er slet ikke anførte), eller naar «Caccabus», «Cadeum» og «Cadrusi» behandles under C.

Nov. 99.

J. L. Heiberg.

O. Weise, Charakteristik der lateinischen Sprache. Zweite Auflage. Leipzig 1899, B. G. Teubner. VI + 172 s.

I forordet til første udgave af dette skrift udtaler forf.: «Die Kenntniss einer Sprache bleibt oberflächlich, solange sich der Lernende nicht auch die Gründe für die verschiedenartige Gestaltung ihres Baues sich klar gemacht hat . . . man muss eine mehr vertiefende und anregende Lehrmethode wählen. Als ein kleiner Anlauf nach diesem Ziele hin will dieses Schriftchen aufgefasst sein». Forf. søger da at fremstille ejendommeligheder ved det latinske sprog og, såvidt det lader sig gøre, at belyse dem ved sammenstillinger med træk i den romerske nationalkarakter.

Han begynder med et almindeligere holdt kapitel om «Sprache und Volkscharakter der Römer»; derefter følger et kapitel om «Stil und Kulturentwickelung», et kort overblik over den latinske literaturs og det latinske sprogs udvikling. De tre sidste kapitler behandler speciellere emner: kap. III die Sprache der Dichter, kap. IV die Sprache des Volks, kap. V die klassische Sprache Cäsars und Ciceros; det havde sikkert været naturligere, om de

sidste 3 kapitler havde været ordnede anderledes, vel bedst IV, V, III; saa kunde kapitlerne ogsaa være blevet bedre sammenarbejdede.

Sproget er let og flydende og fremstillingen overskuelig: der findes både en «Inhaltsübersicht» og et «Sachregister»; desuden er kapitlerne igen inddelte i paragrafer. S. 153—70 er optagne af anmærkninger, der giver en ret udførlig literaturfortegnelse til det i texten behandlede; undertiden diskuteres også andre anskuelser; tit indeholder anmærkningerne kun en tilføjelse til texten, så at man ikke forstår, hvorfor vedkommende bemærkning er flyttet til anmærkningerne.

Den opgave, forfatteren har stillet sig, er meget vanskelig at løse, og på videnskabens nuværende standpunkt kan den vel overhovedet ikke løses tilfredstillende. Der kræves af den, som giver sig i lag med et sådant arbejde, fin sproglig takt og ikke ringe psychologisk sans og dannelse. På dette sidste skorter det desværre forf. i høj grad; han hjælper sig med fraser og en ganske dagligdags overfladisk forståelse: han slår om sig med «Gemüt, Herz, Wille, Verstand», og i tilgift finder man ofte modsigelser. S. 1 siger forf.: «bei den Römern waren Verstand und Wille auf Kosten der übrigen Geistesgaben entwickelt», s. 130 er «Phantasie und Gemüt beim Volke entschieden stärker ausgeprägt als Verstand und Wille». Eller hvad mener man, for at tage et exempel, om en sætning som følgende: «Das Herz, nicht der Verstand hat (nl. hos folket) den Hauptanteil an der Gestaltung des Satzgefüges» (s. 123) eller om dette raisonnement (s. 8): «Romerne vare tålmodige over for smerter, derfor (!) er interjectioner, der udtrykker smerte, talrigere end interjectioner, der udtrykker det modsatte»?

En anden hovedmangel ved bogen er det, at forf. ikke har et klart øje for det latinske sprogs fortrin, men over alt søger at nedsætte det og navnlig at hæve det tyske sprog på latinens bekostning; og dette sker ofte på en måde, der enten støder en ikke-tysk læser eller vel oftere vækker hans latter. Som exempel kan tjene (s. 17 f.): «Die Liebe ist dem Sohne Latiums mehr ein Akt des Verstandes als des Herzens», så nævner forf. de mange udtryk for «Liebe»: *diligere*, *caritas*, *pietas*, *studium*, *amor*, men «die Innerlichkeit der Liebe des Deutschen wurzelt in der Treue und im Vertrauen . . . Sie ist durchaus Gemütssache; das Gemüt aber, diese Blume, die sich, bestrahlt und erwärmt von der belebenden Sonne des Christenthums, im Herzen des Deutschen wunderbar entfaltet, ist in solcher Tiefe dem Römer unbekannt»; det vises bl. andet deraf, at afledningen af *animus: animositas* betyder *Zornesmütigkeit* (hos hvilken klassisk forfatter har forf. truffet dette ord?). S. 19: «Der Begriff der Ehe zeigt im Latein keine tiefere Auffassung», hvilket bevises af, at *nubere*

betegner det ydre «at tilsløre sig» (det tyske *Ehe* derimod betegner ægteskabet som et livsvarigt forhold).

Mod talrige enkeltheder kan rejses indvendinger — ret tilgiveligt, da så mangfoldige ting behandles af forf. Anm. skal anføre et par exx. S. 66 tror forf., at *dulcia* i det bekendte sted hos Horatius: *non satis est pulchra esse* osv. betegner «den anmutigen Klang der Worte»; samme side nævnes «Delatorenwirtschaft» i republikkens sidste århundrede; s. 122 anføres som exx. på, at korte substantivstammer ofte forlænges ved suffixer i de romanske sprog: it. *legge* (af *lex*), *doge* (af *dux*), *notte* (af *nox*); s. 153: «Was Cicero von dem Kunstsinne der Römer hielt, geht aus einer Stelle der Verrinen hervor (II 87), wo er sagt: *Nos, qui rudes harum rerum sumus*»; men *nos* betegner på det sted Cicero, der jo stadig i Verrinerne lader uinteresseret og uforstående overfor græsk kunst.

I afsnittet om Cæsars og Ciceros sprog har forf. ikke holdt sig det klart for øje, at Cæsar og Cicero har skrevet i forskellige stilarter og om forskellige emner, så at vi ved en undersøgelse først må borteliminere de mange uoverensstemmelser, der skyldes dette. S. 139 anføres under et afsnit om Cæsars brug af flexionsformer, at han undgår *lubido*, *lacrumo* o. l.; s. 140 kaldes *ratus* = *arbitratus* «eine mediale bildung» og sammenstilles med *perosus*; s. 144 siges, at man hos Cæsar kan finde en betingelsessætning knyttet til en imperativ, noget, der ellers kun skal tilhøre talesproget; undersøger man nu forf.s ex. (b. G. IV 25, 3), ses det, at det står i en kort opfordring fra en aquilifer til hans kammerater. — Navnlig i dette afsnit forekommer ofte sætninger som: «Gerundiv findet sich im b. G. 65 mal» «Sallustius wendet 545 Praesentia historica und 452 historische Infinitive an». Sligt er for læseren temmelig værdiløst; det er kun de relative talstørrelser, der har betydning: forholdet mellem to forfatteres anvendelse af et ord eller et sprogligt fænomen.

Korrekturen synes ikke at være læst med stor omhu; anm. har gennemgået en stor del af Cæsarcitaterne og fundet ikke få unøjagtigheder.

Til trods for disse indvendinger tror anm., at man vil kunne have en del udbytte af at gennemlæse det lille skrift, og at f. ex. en latinlærer vil finde mange ting, som hans disciple med interesse vil høre på. For mange vil også bibliographien i anmærkningerne have interesse.

IV januar 1900. **Julius Nielsen.**

J. N. Madvig, Latinsk Sproglære til Skolebrug. Niende Udgave. Kbhvn. 1897, Gyldendalske Boghandel. 317 S.

Med stor pietet har dr. Siesbye besørget såvel denne som den foregående udgave af den foreliggende bog; de forandringer,

der er indførte, er foretagne med stor varsomhed. Og i almindelighed må man vel sige, at det er rigtigt, at en bog ikke omkalfatres efter forfatterens død; en udgiver bør tilstræbe at lade anden mands værk «fremtræde i den Form, som det kunde antages, at Forfatteren selv vilde have givet den, dersom han havde skullet foranstalte en ny Udgave under de foreliggende Omstændigheder.» Naar det drejer sig om en skolebog, kunde man måske tillade sig større friheder (vilde det ikke være rigtigt af hensyn til disciplene at anvende den almindelige orthographi?). Anm. skal imidlertid ikke drøfte dette spørgsmål, men kun anføre et par ting, hvoraf måske noget kunde finde anvendelse i en ny udgave.

§ 94 Anm. 2 siges, at i bøjningen af *capio* osv. falder *i* bort foran kort *e* med flgd. *r;* men imperativ hedder jo *cape*, altså bør vel «med flgd. *r*» udgå. — § 100 Anm. 2 står, at *prosum* «indskyder» *d* foran *e* i verbet; det burde dog vist rettes til det rigtige, at den ældre form af præpositionen er *prod* (ligeså § 161 Anm.). — Vilde det mon ikke være heldigt § 144 i en anmærkning at forklare *tuli* og *latum* som former af *tollo*, der blev brugte som former af *fero*; så havde man også givet forklaringen af, at *extuli* og *elatum* bruges som former både af *extollo* og *effero* (disciple vil regelmæssigt undre sig over, at de også hører til *extollo*); *extollo* mangler forøvrigt § 126. — § 222 b burde vel *induo* nævnes, ligesom også *exuo* § 223 a; i en anmærkning til § 223 a kunde måske anføres: *liber mihi deest* og *desidero* og *requiro* med accus. — § 255: prisens betegnelse vilde vist forstås lettere af disciplene, om man begyndte med: Prisens gen. af adj. og pron. i neutr. 1) vurdere, skatte, 2) *sum*, 3) *interest* og *refert* (hvorfor nemlig ikke tage det med her, når det dog står § 256 Anm. 1?); ved andre verber gen. *tanti* osv., abl. *magno* osv. — § 258 burde måske tilføjes som d) *meā* osv. ved *interest* og *refert*. — Med hensyn til § 272 og 274 forekommer det anm., at den i udgaven af 1895 (gennemset efter 3die uforkortede udgave, besørget af dr. Drachmann) efter Madvigs græske ordføjningslære optagne formulering af reglerne er rigtigere, klarere og lettere fattelig for disciple. — § 292 kunde måske i en anmærkning tilføjes: *annum jam audiebat Cratippum*. — § 293 b (der vel egtl. efter Madvigs disposition skulde stå som 290 c): conjunctionen «så snart som» kan på dansk foruden med plusqu. også forbindes med impf. og er vel altså at sidestille med «førend» osv. (§ 293 b Anm. 3). — § 308 a slutn.: «I Dansk Imperfectum og Plusquamperfectum» (i potentiale udsagn); i virkeligheden er det danske udtryk i regelen «kunde», «skulde» el. l. 1) + præs. inf. 2) + prf. inf. (således ogsaa i oversættelsen af de anførte exempler); men ofte må impf. conj. oversættes ved «kunde» osv. + præs. inf., f. ex. Ov. Met. I 162 må *scires* oversættes «man

kunde vide»; derimod vilde «man kunde have vidst» opfattes hypothetisk. — I § 311 Anm. 2 vilde en henvisning til § 304 gøre nytte (kunde man ikke indsmugle ordet: dubitativ?). — En omordning af § 313 vilde være meget ønskelig, men vilde vel udkræve for store forandringer (dog har jo Madvig selv i en tidligere udgave omordnet § 330 for tydelighedens skyld). — Burde ikke regelen om *causa cur* osv. findes som 318 c og § 327 b Anm. 5 kun indeholde en henvisning? — Der savnes en § 321 b om concessive relativsætninger; af sådanne findes f. ex. i Cic. pro Rosc. Am. flere, så det var rart at have dem opført i systemet. — Kunde § 328 og 329 ikke sammenarbejdes: *mos est hominum ut* er næppe mere forskelligt fra *accidit ut* end f. ex. *auctor sum ut* fra *impetro ut.*[1] § 329 savner man efter *ut* en tilføjelse af *(ut non).* — Reglerne om conjunctivs tider vilde simplificeres ved at opgive fut. ex. conj. (ligeså reglerne om forbud: *ne feceris, ne commotus sis*), men det vilde måske være for stor en ændring. — § 350 vilde det være meget ønskeligt, om der stod med fede typer: NB. Præsens Infinitiv. — § 371 lin. 3 kunde måske tilføjes (dels) som Sammenhængsgenitiv (ved Substantiver, osv.). — § 400 Anm. 1 savner man *an* = *-ne* indledende et almindeligt afh. spørgsmål; disciplen vil træffe det oftere hos Horatius og i sin sølvalderlæsning.[2] — § 429 b er anført *et ipse,* men ikke *ipse quoque* eller *ipse* alene i denne betydning. — § 436 b Anm. 1 er «*quotus quisque* hvor mangen (formindskende)» vist mindre tydeligt; bedre vel ved et ex.: *quotus quisque intellegit:* hvor mange er der vel, som . . . ɔ: hvor faa er der ikke, som . . .

V jan. 1900. **Julius Nielsen.**

Lycurgi oratio in Leocratem, post *C. Scheibe* adiectis ceterarum Lycurgi orationum fragmentis edidit *F. Blass.* Editio maior. Lipsiae MDCCCXCIX, B. G. Teubner. XLIV + 86 pp.

Blass begynder sin Fortale med at sige, at den, der vil udgive Talen mod Leokrates, maa stille sig temmelig frit overfor Overleveringen i Haandskrifterne saaledes, at han lægger Skylden paa Afskriverne og ikke paa Forfatteren, hvor han træffer stødende Udtryk og uattiske Former. Et Par Citater hos Suidas (navnlig det ene [§ 40] paa 5 Linier) vise, at Afskriverne

[1] I Udgaven 1895 står som exempel til § 374, 2 (= denne udgaves § 329, 2): *adhuc in hac sum sententia, nihil ut faciamus*; hører det dog ikke under § 372 a (= 327 a)? *in hac sum sententia* = *censeo*; *nihil ut* står jo så rigtignok usædvanligt for *ne quid,* måske for at fremhæve *nihil.*

[2] [Heller ikke brugen af *an* som simpel disjunktiv konjunktion, f. ex. Tac. Ann. I 13, burde være uomtalt. *Red.*]

næsten i hver Linie have gjort sig skyldige i Unøjagtigheder eller Fejl, saa at man andetsteds kan vente det samme. De tidligere Udgivere have ved at følge Haandskrifterne ladet aabenbare Fejl staa og tillagt Lykurg Ting, som han ikke kan have skrevet (§ 144 *ἀφήσει* for *ἀφείη* og § 150 *σωτηρίας* for *τιμωρίας*). Som hæderlig Undtagelse nævner han Scheibe, i hvis Spor han selv følger. Scheibe manglede kun nøjagtige Kollationer af Haandskrifterne. Af disse har Bl. søgt at vise, at *N* (Oxoniensis) og *A* (Crippsianus) ere de mindst fejlfulde, at begge stamme fra samme Original, men at *N* dog er bedst; *B* (Laurentianus) er afskrevet efter *A*; alle de øvrige have paa forskellig Maade igen deres Udspring fra *B*, og naar disse af og til give det rigtige, beror det paa Konjektur. Han har derfor i sit kritiske Apparat kun medtaget Læsemaader fra *N* og *A*.

Han mener, at man af Lykurgos ikke kan fordre samme Omhu for at undgaa Hiater, som vi finde hos Isokrates, men at man dog bør søge at fjerne de mest stødende, hvad han nogle Steder har gjort.

Da han i sit Skrift: «Die attische Beredsamkeit» behandlede den saakaldte Prosarhythme *(numerus)* især hos Isokrates, havde han endnu ikke anstillet Undersøgelser i denne Retning med Hensyn til Lykurgos; han er nu kommen til det Resultat, at denne rhetoriske Prydelse ogsaa findes hos ham, og anfører mange Eksempler for at vise dette.[1] Det hele Spørgsmaal er dog endnu omtvistet, og der gaas vistnok for vidt i at spalte Periodens enkelte Kola i ganske smaa Dele for at kunne paavise den rhythmiske Responsion. Af og til (f. Eks. § 78, 79, 128, 140) har Bl. foretaget Rettelser for at tilvejebringe denne, især hvor der ogsaa var andre Grunde, men synes dog selv at nære nogen Tvivl om det tilladelige heri.

Endelig mener Bl., at man har et sikrere Grundlag for Ordenes rette Former og for Retskrivningen i de Rester af Lykurgos' Lovforslag m. m., som ere bevarede i Indskritter, end i de upaalidelige Haandskrifter. Vel ere heller ikke Indskrifterne konsekvente (*Λύκοργος* og *Λυκοῦργος, ἔνπορος* og *ἔμπορος, Κιτ-*

---

[1] Bl. mener, at Udtrykket *μετήλλαξαν τὸν βίον* i § 50 om dem, som faldt ved Chaeronea, betegner Lykurgos som Platoniker, og beklager, at han ikke har medtaget dette i „Att. Bereds.» der, hvor han omtaler Lykurgos som Discipel af Platon. Han siger, at hvis der sigtedes til Herosudødeligheden, var Udtrykket for vagt. Han gaar altsaa ud fra, at Udtrykket indeholder mere end en rhetorisk Betegnelse for, at de faldt i Kampen, vistnok en Allusion til den platoniske Udødelighedstro, og henviser til Isokr. VI 17: *Ἡρακλῆς μετήλλαξε τὸν βίον, θεὸς ἐκ θνητοῦ γενόμενος,* hvor den egentlige Betydning («at skifte Livsform») synes bibeholdt. Senere gik *μεταλλάττειν,* med eller uden *τὸν βίον,* over til ligefrem at betyde «at dø», og ifølge Harpokration (Bl. fr. 34: *διήλλαξεν· ἀντὶ τοῦ μετήλλαξεν, ἐτελεύτησεν. Λυκ. ἐν τῷ π. τ. ἱερείας*) har Lykurgos selv brugt *διαλλάττειν* paa denne Maade.

τιεῖς ved Siden af ἀμφορῆς m. m.), men det er dog utvivlsomt, at der f. Eks. mod Haandskr. bør skrives ληιτουργία (139) og καταχληισθέντες (85) (ikke λειτ. o. s. v.).

Dernæst følger en *commentarius criticus in Leocrateam*, en kort Redegørelse for Behandlingen af en Mængde Steder i Teksten, og derefter *apparatus ad Lycurgum*, indeholdende I *vita Lycurgi* (efter Pseudoplutarchos), II *Rogatio Stratoclis*, Forslag om at tildele Lykurgos visse Hædersbevisninger, givet dels efter Pseudoplut., dels efter Brudstykker af en Indskrift, III *Leges et rogationes Lycurgi*, 7 i Tallet efter mere eller mindre mangelfuldt bevarede Indskrifter, hvorom gives korte Oplysninger, IV *vita sec. Suidam cum orationum indice* og V *De Lycurgi eloquentia judicia veterum*.

Talen mod Leokrates hører til de hyppigt behandlede. Bl. nævner i Fortalen foruden de vigtigste Udgaver mange Lærde, som i Tidskrifter eller særegne Afhandlinger have givet Bidrag til Tekstkritik og Fortolkning, og de ere næsten alle yngre end Scheibe. Han har gjort sig bekendt med hele dette Apparat og dels optaget i Teksten, dels i commentarius criticus og det kritiske Apparat en stor Del Konjekturer derfra. Der er ikke Anledning til nærmere at gaa ind paa saadanne. Kun et Par særlig heldige skal jeg nævne. § 42 have Reiske og Schedlbauer skrevet: *τοῦτον ἔδει τότε* i Stedet for *οὗτος ἐδεῖτο τῶν* og § 80 M. Haupt: *ἴχνος . . . τῆς . . . ἀρετῆς* for *ἰσχνῶς . . . τὴν . . . ἀρετὴν*, hvilket Bl. selv betegner som conjectura palmaris.

Trods alle Forarbejder har der endnu for Bl. været Anledning til nye Rettelser. Saaledes i § 86[1], hvor Kodros siges at have dræbt en Mand *τῷ δρεπάνῳ προσπεσόντα*. Suidas har *πλήξαντα*, som passer godt, men af Bl. erklæres for uattisk, og da *A pr.* har *πεσόντα*, har han meget heldigt skrevet *παίσαντα*. Det er sikkert ogsaa rigtigt, at han i § 19 flytter *εἰς Ῥόδον* hen efter *ὅτε*, og at han § 91 retter *αὐτοῦ* til *αὑτοῦ* (Adv.), mindre sikkert, naar han i § 39 i Stedet for *τῷ προσηγγέλλετο* skriver *ἀρτίως προσήγγελτο* (det sidste efter Es), skønt en Rettelse er nødvendig. Derimod havde det neppe været nødvendigt i § 9 at rette *ἑνὶ ὀνόματι* til *ἐν ὁ νόμος τι*.

Det maa billiges, at han i § 124 har beholdt *ἠξίωσε* med Underforstaaelse af *παθεῖν τὴν πόλιν*, medens Scheibe rettede det til *ὑπὸ ξένων*, Nicolai til *ἐπὶ ξένης*. Mere betænkeligt forekommer det mig i § 40 at beholde *ὁρᾶν δ' ἦν γυναῖκας ἐλευθέρας . . . ὁρωμένας* med den Forklaring, at det ikke passede sig, at fribaarne Kvinder saas paa Gaden; jeg vilde foretrække Rettelsen *ὀδυρομένας*.

Skønt Bl. udtrykkelig siger, at han har udgivet Talen mod

---

[1] I samme § misbilliger han Madvigs Rettelse af *κατὰ* til *κᾆτα* og skriver med Ernesti *ὑπεκδύντα* for *ὑποδύντα* (Suidas *ἐξελθών*).

Leokrates *post Carolum Scheibe,* næsten som en ny Udgave af Scheibes, er der dog gjort et betydeligt selvstændigt Arbejde. Teksten er omhyggeligt gennemgaaet og er undergaaet mange Forandringer. At disse tillige ere Forbedringer, derfor borger Udgiverens indgaaende Sprogkundskab og skarpe Blik.

Odense, Januar 1900. **P. Petersen.**

Lehrbuch der Religionsgeschichte, in Verbindung mit Dr. *Edm. Buckley* in Chicago, Bibliothekar *H. O. Lange* in Kopenhagen, Dr. *Friedrich Jeremias* in Leipzig, Professor Dr. *J. J. P. Valeton* Jr. in Utrecht, Professor Dr. *M. Th. Houtsma* in Utrecht, Dr. *Edv. Lehmann* in Kopenhagen herausgegeben von *P. D. Chantepie de la Saussaye.* 2. völlig neugearbeitete Auflage. II. Band. Freiburg 1897, J. C. B. Mohr. 512 S.

Edv. Lehmann, *Hedensk Monoteisme.* Bidrag til gudsbegrebets historie. (Studier fra Sprog- og Oldtidsforkning, Nr. 31.) Kjøbenhavn 1897, Kleins forlag. 82 S.

Edv. Lehmann, *Zarathustra.* En bog om Persernes gamle tro. Første del. Kjøbenhavn 1899, Schubothe. 169 + XI S.

Ovenstående bøger høre til de glædelige vidnesbyrd om, at Danmark kommer med i arbejdet på religionsvidenskaben med arbejder på förste hånd og af forfattere, som også i philologisk henseende ere kompetente. Dr. Edv. Lehmann's egentlige speciale er «Zend»-forskningen, hvori han har gjort grundige og omfattende studier i udlandet, bl. a. under den for tiden störste autoritet på dette område, Karl Geldner. Netop dette studiums genoplivelse her hjemme har en særlig interesse for os Danske. Den videnskabelige Zend-forskning indvarsledes af vor berömte landsmand R. Rask, hvis lydlære var bestemmende for Burnouf's og andres philologiske behandling af enkelte afsnit, og den förste, der leverede en mønsterværdig kritisk udgave af hele Avesta og havde planlagt og gjort omfattende forarbejder til en fuldstændig behandling af hele stoffet i alle retninger, var også en Dansk, N. L. Westergaard, en af de genialeste og robusteste Iranologer og Indologer, der nogensinde har levet. Efter hans tid ere L.'s bøger de förste selvstændige arbejder på dette område, som ere udkomne i Danmark. Et i håndskrift efterladt endnu utrykt stort arbejde af Johs. Fibiger skal være meget tankevægtigt og grundigt, men behandler æmnet væsentlig fra et theologisk synspunkt. Skönt L. ingenlunde optræder som specifik theolog, forener han dog med sine sproglige kundskaber (bl. a. Sanskrit og navnlig Iransk) en grundig theologisk og philosophisk fordannelse, og denne alsidighed kommer ham i höj grad til gode ved hans egent-

lige studium, som er religionshistorie på grundlag af litteraturen i originalsprogene. Ved den slags arbejder indtage selvfølgelig de egentlige philologiske discipliner en tjenende stilling; men hvilken overordentlig stor vigtighed der alligevel må tillægges dem, véd enhver, der har haft lejlighed til at sé, hvilke kolossale misforståelser og forvanskninger den er udsat for og den utryghed den må føle[1], der må arbejde på grundlag af oversættelser, eller som på tro og love må antage andres resultater fixe og færdige. Ja, der er som bekendt tilfælde, hvor der vilde kræves et fornyet eftersyn af håndskrifterne for at kunne føle sig tryg. For lang tid vil studiet af de litterære østerlandske religioner være stillet under sådanne betingelser, at den, der ikke er tilstrækkelig inde i sprogene, kan spare sig ulejligheden, da han har al udsigt til at spilde sin tid på tomme phantomer. Hvad særlig Iranologien angår, turde L. derfor være den eneste her til lands, der har betingelser for at kunne bringe noget ud af den.

Det er dog, som sagt, selve religionsvidenskaben, der for L er hovedsagen, og det er særlig de gamle litterære religioner, hans hidtil udgivne arbejder have drejet sig om. Selvfølgelig er han bekendt med de existerende religionsvidenskabelige theorier; han indtager over for dem det korrekte og fornuftige standpunkt, at han ansér det for overilet på videnskabens nuværende trin at fastslå én enkelt oprindelse til religionen.

Denne reserverede holdning er fra en enkelt side (Th. A. Müller i Dania) bleven lagt ham meget til last, idet man har krævet, at han uforbeholdent skulde slutte sig til «animismen» således defineret, at den også indbefatter de höjere religioner. Denne definition vilde forméntlig være ubrugelig efter logikken som indeholdende adskillige subreptioner, idet den uden videre lader, som om de ganske forskellige ting, der — mér eller mindre hårtrukket — kan betegnes ved ordet «animisme», historisk stamme fra én oprindelse. Dette er ikke blot ikke bevist, men höjst usandsynligt. Efter ordets etymologi ligger det nær ved «animisme» at betegne 1) tro på spøgelser og lign. (deraf sjælens existens uafhængig af legemet og dyrkelse af afdøde); 2) besjæling (med mér eller mindre gennemført personification) af naturgenstande («animisme» i snevrere forstand). Allerede disse ting kunne ikke have samme oprindelse; thi det sidste er åbenbart baseret på en analogislutning fra det levende menneske og ikke fra det døde; det er noget for sig: sjælens selvstændighed er kun én af dets betingelser, som det forudsætter, men ingenlunde følger af, og historisk ere begge forestillinger efter al sandsynlighed lige gamle; men at aflede den sidste af den förste bliver

[1] Man kan dog også drive sin skepsis for vidt; der er virkelig ord, hvis betydning er aldeles «krystalklar», f. ex. *haurvatāt*, *ameretāt* og lign., og deres klarhed formindskes ikke ved, at der er andre ord i samme eller andre sprog, som ere mindre klare.

man ikke berettiget til af den omstændighed, at der er exempler på, at afdødes ånder tænkes at have taget bolig på sådanne steder; thi gennemgående er dette sikkert ikke tilfældet. Usener's «Augenblicksgötter» ere en primær iagttagelse, ganske sidestillet med spøgelserne; en bevidst analogislutning behøves ikke; den vilde i al fald være fra det levende menneske. «Sondergötter» forudsætter ikke blot troen på guder, men tillige trangen til en forklaring af den iagttagelse, at held er nødvendigt for ethvert menneskeligt foretagende, hvis det skal lykkes, og til deres hjælp; at også afdødes ånder kunne yde sådan hjælp, er kun et særligt tilfælde; at ansé «Sondergötter» for faktisk at være yngre end «Augenblicksgötter» synes ikke nødvendigt; der kan eftervises exempler på vaklen mellem begge opfattelser, også hos naturguder (i Indien f. ex. Ilden, Morgenrøden, etc., som hver for sig snart fødes daglig som nyt individ, snart er den samme alle dage); disse to opfattelser kunne derfor særdeles godt være lige gamle indbyrdes og med de to andre. Når flere «Sondergötter» sammensmeltes, har dette selvfølgelig intet med animisme at göre. De helt personlige anthropomorphe (eller theriomorphe) lokalguder og store kosmiske guder kunne vel have fået mange af deres attributter ved at absorbere mindre guder; men selv må de væsentlig have været der i forvejen; man skal jo dog have en forklaring på den ordnede verdensgang; den må, i analogi med de menneskelige forhold, være bragt tilveje ved kamp med dæmoner og ved andre kraftige og troldkyndige gerninger; de enkelte træk kunne skyldes naturiagttagelse, naturalistiske gåder (billeder), men turde for största delen (for så vidt de ikke må forklares af det følgende) være af æventyr-oprindelse; i æventyret har man hele naturen og menneskelivet at tage til, som man kan overdrive, karrikere og combinere på de bizarreste måder; æventyret anses i almindelighed for en degenereret mythe; men meget tyder på, at det også kan være lige omvendt (hvorledes kører Thor med bukke, som han spiser? m. m.; den mythiske buk og lign. sér i det hele taget slet ikke ud som en i god tro given forklaring på noget naturphænomen, men gör stærkt indtryk af at være digtet). Faktisk foreligge også de större personlige guder samtidig med de andre forestillinger, og jeg sér ikke, at der er noget i vejen for, at de også kunne have været lige så gamle. At én af Buskmændenes eller Hottentotternes forfædre fungerer som kosmisk gud, beviser selvfølgelig ikke, at alle andre folks större guder ere afdødes sjæle. En ting kan indrömmes, nemlig at uden troen på sjælens uafhængige existens vilde måske ingen religion have været mulig. Dette er den mest primitive «åbenbaring»; men et åbenbaringselement må der formentlig være i alle religionsformer (lige fra drömmene og spøgelserne og Schamanernes, Buddha's og andres kunstig frembragte ekstaser til profeternes visioner og alle kendte religionsstifteres mirakler); det

er dette Archimedes-punkt uden for jorden, som har sat dem i stand til at bevæge jorden. Den oprindelige åbenbaring kan glemmes, og religionen kan fortsætte sit liv som blot tradition, men aldrig som noget, man selv har opfundet. Hermed skal ikke være sagt, at spekulationen intet har med religionerne at göre; den kan stille de oprindelige elementer i ny belysninger, og godtgöres forudsætningernes fejlagtighed, så falder eller forandres religionen (f. ex. *Indra* i Indien bliver fra en jætte-dræbende Thorskikkelse til en regngud); og på den anden side ville visionerne öjensynlig for en dél tage skikkelse efter spekulationen; men det er ikke denne, som gör phænomenet til religion. Det er næsten utænkeligt andet, end at mange mythologiske enkeltheder må have en sådan visionær oprindelse. Heraf vil det også sés, at kulturfolks ofte i höj grad spekulative og litterære religioner ikke uden videre kunne sammenstilles med primitive folks; thi deres «åbenbaringer» må, som følge af deres forudsætninger, blive af en ganske anden art end disses. Kun med folk, som man af historien véd, at vedkommende have stået chronologisk og geografisk nær, bør man sammenstille dem.

Også i den sidstnævnte henséende er L. meget forsigtig, måské for forsigtig. Han går nemlig kun meget nødig og kun nødtvungen med til at anerkende fælles elementer i Veda-religionen og Mazdeïsmen; er det ham på nogen måde muligt, opsnuser han alt, hvad der kan tjene til at benegte fællesskabet (selv mellem almindeligvís sammenstillede navne) eller i det mindste svække indtrykket deraf og reducere det til det mindst mulige. Men forsigtighed er jo en borgmesterdyd, og videnskaben vinder — og har i dette tilfælde utvivlsomt vundet ved L.s fremgangsmåde — meget mere og opdager flere enkeltheder ved, at man forholder sig skeptisk over for en sammenhæng og derfor undersøger den for mulig at opdage alt, hvad der kunde tale imod den, end ved ud fra overbevisningen om, at sammenhængen finder sted, at fæste blikket på de iöjnefaldende ligheder og derved måske komme til at oversé forskellighederne. At han ikke af «folkepsychologi» eller andre Sirener af den slags har ladt sig forlokke til vildskaber. geråder ham kun til ære, men burde iøvrigt være en selvfølge i alvorlige videnskabelige arbejder. Det går med «folkepsychologi» som med andre theorier, at de kunne være gode til at skaffe overblik og lette hukommelsen ved at levere en ramme til indordning af hvad der passer i den (og stille det, der ikke passer, i en saa meget desto grellere belysning); men under sit arbejde må man helst fuldstændig tabe dem af syne og kun interessere sig for det enkelte spørgsmål for dets egen skyld. Ellers går det let således, at videnskaben mere end heldigt er bliver et arbejde på at samle exempler til yderligere bekræftelse af theorien, til ubodelig skade også for denne; thi det måtte være en mærkelig theori, der — selv om den var sand i hoved-

sagen — ikke trængte til modificationer, som måské kunde give den et meget dybere og rigere indhold; men skeptikerne have de bedste chancer for at opdage ny momenter, som ikke passe i theorien efter dens oprindelige affattelse. Der er vel ingen astronom, som ikke «tror» urokkelig på det Kopernikansk-Newtonske system; men derfor indskrænke de sig ikke til at beregne ud fra theorien i stedet for at iagttage, og derved få de virkelig theorien verificeret — og beriget. Nu ere de physiske videnskaber ganske anderledes håndgribelige og lette at få hold på end åndsvidenskaberne; dette bör mane til dobbelt forsigtighed.

L.'s religionsvidenskabelige standpunkt i det hele belyses — foruden af «Guder og helte» (Studier for Sprog- og Oldtidsforskning, Nr. 37, 1898) — bedst af «Hedensk monoteisme», hvor han hævder den anskuelse, at hedenskabet (gående ud fra polytheïsme) tenderer til monotheïsme, er i høj grad bestemt af kulturen og fremmes og forædles af denne; de primitivere religionsformer holde sig i befolkningens laveste lag, men kunne blusse op over det hele ved slutningen af en religions levnedsløb eller ved ophøret af en kulturperiode. For den rette forståelse af dette skrift ere de sidste sider i bogen af stor vigtighed; det fremgår nemlig klarest af disse, at L. ikke har villet göre Grækere og Romere til egentlige monotheïster, men snarere har villet polemisere mod en alt for exclusiv opfattelse af begrebet «polytheïst», og over dette vigtige punkt kaster hans bog et klart lys. L. tillægger også politikken stor indflydelse både på forøgelsen og på formindskelsen af gudernes antal, vist for megen. Der er exempler på, at ny guder ere blevne optagne af rént religiøse grunde (f. ex. Mater Idæa i Rom), og skulde en lignende holdning i god tro overfor ny guder overhovedet ikke i mange tilfælde (hvad L. vel heller ikke vil bestride) kunne have været godt hedenskab også i gamle dage, som det er det den dag idag i Indien?[1]

[1] Enkelte bemærkninger synes at kunne give anledning til misforståelse. I Indien (S. 21) — hvor sekterne forøvrigt i almindelighed ere for skikkelige til at «rase» — kan det være vildledende at sige, at «polytheïsmen trives frodigt i ly af kongehuset»; polytheïsmen trives ganske på sine egne nedarvede bén uafhængig af kongehuset; det er sekterne, munkeordenerne, etc., der tildéls trives i ly af kongehuset; men de have jo alle de samme guder allerede fra gammel tid, og ere alle overordentlig villige til at antage hvilkesomhelst ny, der måtte tilbyde sig. — En anden tendens, der undertiden kommer til syne hos forfatteren, kan jeg heller ikke sympathisere med, nemlig at forklare gudesagn og lignende som historiske religionskampe; når han f. ex. (S. 36) siger, at «Çiva bryder ind i gudernes kreds og raner alle deres offre ɔ: fortrænger dem», så kan denne forklaring ikke være rigtig; thi Çiva fortrængte aldrig guderne; historien skal kun bevise hans större magt, og da denne forklaring er tilstrækkelig og uanstødelig, behøve vi ikke den anden. (S. 37 synes han ved en lapsus at have forvexlet Çiva med Gaṇeça.) Også den bemærkning (ib.), at «kun præsterne må læse skrifterne og vide, hvad religionen handler om», etc., vilde forméntlig blive tydeligere ved at skrive, at

Meget sikkrere er det forméntlig (som L. også gör) at lade spekulation og i Grækenland tillige moralske grunde være den kraftigst virkende faktor i retningen hen imod monotheïsmen. Men vel at mærke, en «monotheïsme», som har en stærk bismag af religionsløshed. Når den gamle Brahmanisme endnu til nød kan kaldes en religion, er det kun for så vidt som den beråber sig på Veda'erne som «åbenbaring», og fordi den på ægte Indisk vís ikke fornegtede de folkelige guder, men accepterede dem som åbenbaringsformer af det absolutte; i sig selv var den den rene skære philosophiske pantheïsme. Noget ganske lignende, men mindre skarpt gennemført, gælder om Grækerne; her var det dog småt med åbenbaringen, når man fraregner orakler og sligt og ganske exceptionelle phænomener som Sokrates og måské nogle mystiske sekter. I det lidt, man véd om de Ioniske philosopher, kan jeg ikke sé nogen interesse for positiv religion; men lad også deres interesse længe nok have været religiøs; resultatet synes mig i den henséende ganske negativt og pantheïstisk. Sokrates's uomtvistelige polytheïsme burde L. ikke (S. 47) have ladt F. A. Lange tilsløre med den sætning, at han «bunder i monotheïstiske anskuelser». Sokrates var dog en fuldstændig religiøs personlighed. Meget betænkeligere sér det ud med Platon og de følgende philosopher. Folkereligionens eftervirkninger forhindrede vel de fleste af dem fra at blive fuldstændig atheïstiske (ɔ: ikke-theïster), og den pantheïsme, som deres enhedskrav førte dem til, fik derved et stærkere eller svagere anstrøg af monotheïsme; men at denne monotheïsme stod på meget svage fødder, røber sig ubarmhjertig ved den vage og selvmodsigende måde, hvorpå den kommer til orde. Stadig bryder collectiv-polytheïsmen igennem («de udødelige guder»), et bevís for at den religiøse tro var en eftervirkning af folkereligionen, ligesom den omstændighed at Gud hvert öjeblik kaldes Zeus. Det er ret gennemgående at bruge udtryk som «enten nu naturen eller en gud», og selv i opbyggelige udviklinger tager man temmelig systematisk den mulighed med i betragtning, at det turde være løgn altsammen. Stoïkerne, der, skönt pantheïster, holdt på så religiøse ting som et forsyn, tage revanche ved at göre rént bord ved verdensperiodens ende. Man har åbenbart haft en fornemmelse af, at éns tro manglede en autoritét, der stod höjere end én selv. Deraf disse sideblik til «Magerne» og de fremmede guder: når éns egen religion vakler for én, kaster man gerne længselsfulde blik til fremmede religioner — når man ikke kender dem nærmere. Og denne vaghed og vaklen var ikke en følge af den synkende kultur, men en uundgåelig logisk nødvendighed, når man på den ene side

---

i gamle dage kun de tre höjere kaster måtte læse Veda'erne og kun brahmaner fungere som præster ved de Vediske offre: det andet vilde jo også, når det skulde tages bogstaveligt, i sig selv være umuligt.

havde en ubrugelig folkereligion, som det «virkelig dengang var en religiøs nødvendighed for enhver, der havde noget som helst religiøst på sinde», at tage afstand fra (S. 57), på den anden side forskellige selvudtænkte philosophiske systemer uden religiøs autorit́ét. At det virkelig var en autoritét, man savnede, fremgår klart af den opblussen af indenlandsk og fremmed folkereligion, som til sidst grasserede og afsluttede drama'et. Man lade sig ikke narre af, at kirkefædrene kunne beråbe sig på Platon; det er in confesso, at Platon's «gudsbegreb» er ganske uforståeligt; men han bruger meget ophöjede udtryk om det, og man kunde derfor let læse sit eget gudsbegreb ind i det. Sagen er snarest den, at det græske hedenskab kun havde en fornemmelse af, hvorledes en monotheïstisk gud burde være, og søgte at idealisere Zeus til en sådan; men det havde i virkeligheden ingen; Platon står med det ene bén i monotheïsmen (skrøbelig og uklar), med det andet i pantheïsmen (meget klarere); Stoïkerne vare hélt pantheïster (deres forsynstro m. m. fremhævedes allerede i oldtiden som inconsequent). Det er interessant at sammenligne Grækenland og Indien: i den brahmanske verden have vi allerede collectiv-polytheïsmen i deres ældste kendte mindesmærke (*R*gveda); derfra var der kun ét skridt til pantheïsme; i Grækenland begyndes der med en meget grov polytheïsme, og udviklingen kommer ikke længere end til en slags vag deïsme med overvejende pantheïstisk præg; ganske det samme resultat have de Indiske folkereligioner nået i Hinduïsmen. I og for sig er denne udvikling selvfølgelig et fremskridt; men for vedkommende bestemte religion er det en opløsningsproces. Og det en uundgåelig opløsningsproces, som ikke havde kunnet blive væsentlig anderledes, om der så havde været nok så megen «oprindelighed og personlig kraft» (S. 61) i folket — ved sligt kan der ikke «bringes en positiv religion ud af folkets religiøse tendenser». En religion vedbliver væsentlig at være det, som den var fra først af, så længe den lever; løber oplysningen fra den, så falder den (eller afløses af en anden); at blive til virkelig holdbar monotheïsme formår den ikke. At den Jødiske monotheïsme har bevaret sig så sejt og uanfægtet gennem tiderne, kommer, som L. selv bemærker (S. 63), af at Jahve var en «nidkær» gud, og denne specifikke monotheïsme må have hørt med til hans væsen fra først af. — Mazdeïsmen skal jeg senere komme til.

Bogen er overordentlig tankevækkende, skreven i et fortræffeligt sprog og vidner på hver side om forfatterens fortrolighed med de omhandlede problemer.

Med «Om forholdet mellem religion og kultur i Avesta» (Kbhvn. 1896) åbnede L. rækken af sine Skrifter om sit egentlige specialstudium. Det er en original og meget instructiv undersøgelse, baseret på en righoldig samling af kildesteder. Han blev den gang angreben, fordi han gjorde indtryk af forméntlig i alt

for höj grad at henlægge djævlelæren m. m. til «den yngre Avesta's» tid, altså i virkeligheden for at have lagt en forméntlig for stor vægt på den eneste håndgribelig sikkre kildesondring, der for tiden kan göres i Avesta, og jeg mener endnu, at han burde have fremhævet den mulighed, at den omstændighed at disse ting ikke findes i Gāthā'erne, kan være tilfældig på grund af disses ringe omfang og vel også deres særlige anvendelse i ritualet; haoma'en omtales heller ikke i dem, men må dog, også efter L.'s mening, ansés for ældre. Men nu har forf. haft den ejendommelige skæbne at blive angreben (af Th. Müller, i Dania), fordi han ikke har gjort kildesondringer nok; han burde have gjort noget sådant som at eftervise, at Avesta er et conglomerat af nénsartede bestanddele fra forskellig tid og have bestemt og dateret hvert enkelt stykke; dog indrömmer anmelderen, at denne opgave er «vanskelig» (véd han sikkert, at den overhovedet er mulig, i al fald på videnskabens nuværende standpunkt?). Det er vanskeligt at göre alle til pas.

Kort efter kom 2det bind af Chantepie's «Lehrbuch der Religionsgeschichte», hvor L. har bearbejdet de Indiske religioner og Mazdeïsmen og været med til bearbejdelsen af Grækernes religion. Alle anmeldelser af denne udgave af Chantepie's værk begynde og må begynde med den characteristiske orienterende bemærkning, at der er en himmelvíd forskel på denne og den 1ste udgave, at bogen i den 1ste udgave måtte bruges med megen forsigtighed (selvfølgeligt, da det var et altfor stort arbejde for en enkelt mand), men nu er bleven en rigtig god og pålidelig vejleder, etc. Anmelderne have fuldstændig ret, i al fald for de partiers vedkommende, L. har haft med at göre (de andre kender jeg ikke). L. må være i besiddelse af en phænomenal arbejdsdygtighed og orienteringsevne; han har nemlig i en forbavsende kort tid sat sig ind i et stof, som jeg véd med mig selv, at jeg vilde have været adskillige år om at fordöje; og tillige af en ganske ualmindelig fremstillingsevne; det hele er ordnet så overskueligt og fremstillet så klart og læseligt, at det er en hél fornöjelse at gå disse partier igennem; man kan hélt glemme, at det er et compendium, man læser. Selvfølgelig er der ting, om hvilke jeg har en anden mening; men L.'s opgave var jo her at give et resumé af de herskende anskuelser, og dette meget vidtløftige arbejde har han gjort pålideligt og godt. Bogen vil blive et overordentlig benyttet og indflydelsesrigt hjælpemiddel, og det er en ære for vort land, at ikke mindre end to Danske høre til dens betydeligste medarbejdere (H. O. Lange har bearbejdet den Ægyptiske religion), og begge have høstet stor anerkendelse i udlandet for deres arbejde. Nogle trykfejl (ligesom i «Hedensk monoteïsme») forstyrre ikke meningen, men piner et philologisk hjerte.

Jeg kommer nu til «Zarathustra«. Indholdet er: I. Avesta: Fund og forskning. — Indhold og karaktér. — Skrifternes

alder. — Parsernes overlevering. — Græske beretninger. — II. Perserne. Ydre og karaktér. — Politik og regering. Folkets oprindelse. — Medere og Persere. — Avestatroens hjemstavn. — III. Iransk hedenskab. Sjæle og særguder. — Dyredyrkelse. — Jordguder. — Jorden. — Vand- og regnguder. — Dragekampe. — Ilddyrkelse. — Dever og Asurer. — Indisk og Iranisk. — I 2det bind kommer selve Zarathustra's theologi og den Parsiske kirkes liv og lære.

Man vil ikke let finde nogen mere tiltrækkende og læselig fremstilling af, hvorledes Avesta nåede til Europa, Avesta-forskningens historie, etc. Jeg må dog her indskrænke mig til en kort omtale af 3die afsnit af det foreliggende 1ste bind. L. søger her med megen skarpsindighed at skelne mellem det för-Zarathustriske hedenskab og de egentlige Zarathustriske og senere forestillinger, vel med megen forsigtighed, men dog ikke udelukkende efter det enkelte kriterium, om vedkommende forestilling findes i Gāthā'erne eller ikke. Fravashi'erne ansér han således efter religionshistoriske analogier for för-Zarathustriske, skönt de ikke findes i Gāthā'erne, en theori, som turde være af vidtrækkende betydning. Og således opfatter han mange andre forestillinger. Hver side bærer i det hele taget vidnesbyrd om, at han har sét sig godt om i de af religionshistorikerne fremdragne paralleler, der kunde tjene til belysning af Iranernes religion för Zarathustra, og han combinerer dem behændig således, at der kan komme det mest mulige ud af dem. Naturligvis kan det ikke undgås, at der løber noget mindre sikkert med hist og her; jeg ansér det således for umuligt (S. 101), at gudinden Aditi i *R*gveda skulde være en «chthonisk» gudinde; at hun i Brāhma*n*a'erne identificeres med jorden, er kun fordi hun er gudernes moder, og det var jorden også; men det eneste, man kan slutte deraf, er utvivlsomt, at Aditi var et abstract begreb (jf. «kraftens sön» og den slags betegnelser), og umuligheden af, at hun i *R*gveda kan være jorden, fremgår af sådanne udtryk som «giv os tilbage til den store Aditi», hvilket under denne forudsætning vilde være «lad os dø», noget som man i *R*V aldrig kunde falde på at bede om; meningen må öjensynlig være den modsatte, og jeg tror stadig, at Bergaigne's forklaring («frihed, uskyldighed», eller lign.) er den rigtige; men forklaringerne ere jo forresten legio; at hun skulde have været fødselshjælperske, har jeg ikke vidst; men at man gav den fødende kvinde en ring på, som skulde forestille Aditi's ring, kommer öjensynlig også af, at hun som gudernes moder var barselkvindernes forbillede. — Et karakteristisk og smukt exempel på, hvor skarpt L. har öje for ligheder og navnlig forskelligheder og forstår at drage plausible slutninger deraf, er afsnittet om ilden og offerskikkene m. m. (S. 124 ff.), hvor han ved en særdeles dygtig husholdning med de i grunden ret små midler, der stå til rådighed, får et resultat frem af vidtrækkende

betydning, angående forholdet mellem Indernes og Iranernes praxis i den retning, og som har ikke ringe chancer for at være rigtigt; i al fald er de afgörende kendsgerninger klart fremhævede, hvad der allerede i sig selv er et fortjenstligt resultat. — S. 138 flg. behandles det i höjeste grad vigtige og interessante problem om forholdet mellem de to gudebetegnelser *asura* og *deva*, og hvorledes man skal forklare sig, at *asura* i Indien endte med at blive en betegnelse for dæmonerne, mens det i Iran blev betegnelse for den sande Gud, og omvendt med *deva*. Den forklaring, som L. slutter sig til, nemlig at udgangspunktet for *asura*'ernes degradation i Indien er at søge i opfattelsen af deres *māyā* som ond trolddom, er vistnok den eneste, som kan gives. Men de faktiske forhold i Indien synes mig ikke at kunne forenes med den opfattelse, at det fra første færd har været ligefrem to forskellige gudeslægter; at «riddertiden» og «krigerkasten» i Indien skulde have bragt *deva*-dyrkelsen i forgrunden, kan hverken bevises eller modbevises; heller ikke kan jeg sé, at Āditya'erne i *R*gveda havde udspillet deres rolle (at de enkelte navne ikke betyde stort, er noget ganske andet); faktisk ere Indra og Varu*n*a etc. ganske samtidige og synes at måtte være det, da begge vare uundværlige, og *deva* og *asura* ere i virkeligheden betegnelser for de samme Guder séte fra forskellige sider af deres væsen og dyrkede af de samme dyrkere (de S. 145 anførte steder af Pischel synes mig ikke at bevise det, de skulle). Når navnet *asura* senere overførtes på gudernes fjender, så lå det forøvrigt næppe alene i trolddommen, men også i den ved navnet medbetegnede ælde og ærværdighed; Asura'erne vare jo Prajāpati's ældre sönner og måtte som sådanne være gudernes fjender, fra hvis besiddelse guderne havde reddet verden. Men når ordet Asura egentlig betyder «herre» og medbetegner ælde og ærværdighed, var det ligeså selvskrevet til i en monotheïstisk religion at blive betegnelse for «Gud», og «guderne» måtte da blive afguder. Om man skal aflede ham af Varu*n*a eller Dyaus, er måské ikke engang et rigtig stillet spørgsmål, da hans navn synes at betyde «Guden Visdom», som lægger vægten på noget ganske andet. Hvis nu den udbredte anskuelse er rigtig, at monotheïsmen i Iran er følge af en reformation, vilde det ikke være sandsynligt, at «der har været drevet asurisk og devisk kultus» i Iran för Zarathustra's tid (S. 146). Her stå vi foran det aller vigtigste problem i hele vort emne: hvorfra stammer den Iranske monotheïsme? var den fuldstændig gennemført i det gamle Persien? eller var religionen i virkeligheden endnu en monarchisk polytheïsme med Ormuzd i spidsen og nogle få guder under sig (Mithra, Aryaman, m. fl.)? hvorledes forholder i det hele taget dyrkelsen af guder som Mithra, den Semitiske Anahita, m. m., sig til Mazdeïsmen? og hvis man må indrömme, at Mazdeïsmen på dette stadium sér noget polytheïstisk ud, hvorledes er den i så fald hos Pārsī'erne bleven

til en virkelig monotheïsme (der dog ved deres ankomst til Indien ikke så så rén ud som nu)? Det første spørgsmåls besvarelse giver L. en foreløbig antydning af: han siger (S. 151), at «hvis Ormuzd tilnærmelsesvís har været så meget værd som Varu*n*a... synes det ikke noget overnaturligt kunststykke under gunstige forhold at etablere en monotheïsme af den Avestiske art på denne theologiske forudsætning». Dette og en enkelt antydning et andet sted i bogen (S. 147 l. 8 fgg.) tyder på, at L. har tænkt sig Mazdeïsmen udviklet, ikke ved en reformation, men af en lokal monolatri; i samme retning peger det, at visse udtalelser af L. også i «Om religion og kultur i Avesta» under denne forudsætning blive meget forståeligere og consequentere. Og virkelig vilde denne theori vistnok bringe os et stort skridt nærmere til forståelsen. Ellers vilde ovennævnte kunststykke synes mig at være meget halsbrækkende. Men nu bliver det et meget vigtigt spørgsmål: er der noget positivt holdepunkt for ansættelsen af en sådan lokal monolatri? Dette og de andre ovennævnte problemer er jo imidlertid forbeholdt 2det bind. Vi må derfor med spænding imødesé L.'s behandling af Gāthā-theologien; thi her må öjensynlig slaget — eller et af slagene — stå. Og gid det må lykkes ham at overvinde også de sproglige vanskeligheder, så at man virkelig kan få at vide, hvad der står! Og så bliver endda Gāthā'ernes forhold til den øvrige Avesta tilbage. Og selv om det uimodsigelig godtgøres, at vi kunne tolke Gāthā'erne med sikkerhed, og at disse indeholde Zarathustra's både fuldstændige og uforfalskede lære, og at denne er rén og skær monotheïsme, hvorledes er han så kommen til den (selv om vi kunne etablere en lokal monolatri)?

Endnu skal jeg særlig omtale L.'s undersøgelse om haoma'en (S. 156 fgg.); den udmærker sig i det hele ved samme skarphed i distinctionerne og klarhed i slutningerne som den ovenomtalte om ilden; dog lægger han forméntlig noget for lidt vægt på, at soma'en også i Indien var til benefice for menneskene så vel som for guderne; men man må indrömme forfatteren, at der alligevel bliver en tyngdepunktsforskel mellem den Indiske og den Iranske brug. Hans slutning af, at der i Indien også findes am*r*ta som gudedrik, synes for skarpsindig.

Jeg vil slutte med at pege hen på denne bogs fortrinlige sprog og tankevækkende indhold. Den er en virkelig berigelse af den Danske litteratur og vil afhjælpe et dybtfølt savn. Måtte forfatteren få held til at fuldføre 2den dél på tilsvarende måde og, om muligt, give ny bidrag til ovennævnte spörgsmåls løsning. Vi må være ham taknemlige for de religionshistoriske arbejder, han allerede har ydet.

S. Sörensen.

Thukydides II 15 och det gamla Athen före Theseus.

Ett bidrag till Enneakrunosfrågan.

Af Sam Wide.

I sin beskrifning öfver det athenska torget och dess närmaste omgifning öfvergår Pausanias helt plötsligt och, såsom det vid första påseende vill synas, omotiveradt till ett omnämnande af Enneakrunos, Paus. I 14, 1 *ἐς δὲ τὸ Ἀθήνησιν ἐσελθοῦσιν Ὠιδεῖον ἄλλα τε καὶ Διόνυσος κεῖται θέας ἄξιος. πλησίον δέ ἐστι κρήνη, καλοῦσι δὲ αὐτὴν Ἐννεάκρουνον, οὕτω κοσμηθεῖσαν ὑπὸ Πεισιστράτου· φρέατα μὲν γὰρ καὶ διὰ πάσης τῆς πόλεώς ἐστι, πηγὴ δὲ αὕτη μόνη.* Med kännedom om Pausanias' arbetsmetod och periegetiska framställningssätt vore man böjd för det antagandet, att Enneakrunos var beläget ett stycke från det athenska torget, hvilket efter all sannolikhet låg strax öster om det s. k. «Theseion» — så framt man icke ansåge, att Thukydides' skildring af det gamla Athens omfång före Theseus II 15, 3—6 stode i strid mot ett dylikt antagande. Där omnämner den frejdade historieskrifvaren «den källa, som benämnes Enneakrunos, emedan den af tyrannerna fått en sådan gestalt (d. v. s. med nio mynningar), men som fordom på grund af sina i öppen dag liggande källsprång benämdes Kallirhoe», *καὶ τῇ κρήνῃ τῇ νῦν μὲν τῶν τυράννων οὕτως σκευασάντων Ἐννεακρούνῳ καλουμένῃ, τὸ δὲ πάλαι φανερῶν τῶν πηγῶν οὐσῶν Καλλιρρόῃ ὠνομασμένῃ.* Nu veta vi, att sedan slutet af det 15de århundradet namnet *Καλλιρρόη* är fäst vid ett sällan försinande vattuflöde i Ilissos' flodlopp strax söder om Olympieion, altså långt fjärran från det athenska torget[1]. Att detta flöde redan i det andra århundradet f. kr. bar namnet Kallirhoe, erfara vi af den pseudo-platoniska dialogen Axiochus p. 364 A *ἐξιόντι μοι ἐς Κυνόσαργες καὶ γενομένῳ μοι κατὰ τὸν Ἰλισσὸν — — — — — Κλεινίαν ὁρῶ τὸν Ἀξιόχου θέοντα ἐπὶ Καλλιρρόην.*

---

[1] Wiener Anonymus, aftryckt i C. Wachsmuth, Die Stadt Athen im Alterthum I 735 *ἐκεῖ ἐστι καὶ ἡ Νεάκρουνος πηγὴ ἡ Καλλιρρόη κτλ.*

Denna motsägelse mellan historieskrifvarens och periegetens uppgifter, af hvilka den ena synes utesluta den andra, och detta skenbart omotiverade språng i Pausanias' beskrifning öfver Athen har allt intill denna dag vållat arkeologerna och filologerna det största hufvudbry, och man har försökt att på olika sätt förklara denna motsägelse. Bursian De foro Atheniensium p. 9 söker lösa svårigheten genom det antagandet, att Pausanias tagit in hos en gästvän, som bodde i trakten af Ilissos, och då den första studiedagen icke räckt till för mera än ungefär halfva torgets perieges, hade han på aftonen eller följande dags morgon, innan han fortsatte sina torgstudier, besökt den i närheten af gästvännens boning belägna brunnen Enneakrunos och sålunda på grund af ordningsföljden i sina dagboksanteckningar inflickat omnämnandet af Enneakrunos midt i torgperiegesen. E. Curtius antog i sina Attische Studien II 15, att Pausanias på sin vandring från Piraeus inträdt i Athen genom den ej långt från Olympieion belägna Itoniska porten och där begynt sin färd genom Athen; men snart hade han kommit till insikt om, att han borde i sin beskrifning utgå från någon af de vestra portarna, och på grund af sitt första misstag hade han råkat rycka in Enneakrunosepisoden i torgbeskrifningen. Senare har Curtius (Sieben Karten zur Topographie von Athen, Erläut. Text. s. 49, jfr. Stadtgeschichte von Athen s. 290 f.) antagit, att Pausanias vid anordnandet af sina vandringar genom Athen öfverlemnat sig helt och hållet åt de athenska ciceronernas ledning och alltså på grund af rent tillfälliga omständigheter råkat få in sin Enneakrunosepisod på dess nuvarande, i topografiskt hänseende olämpliga plats. Dessa hypoteser lämna en högst otillfredsställande förklaring af det, som skulle förklaras, och föga mera plausibelt är C. Wachsmuths antagande i Rhein. Museum XXIII 35, att Enneakrunosepisoden fått sin nuvarande plats genom en afsiktlig omställning af texten, företagen i historiskt syfte af någon läsare, som önskade på ett ställe förena de i Pausanias 1sta bok förekommande trenne stora historiska exkurserna öfver den hellenistiska tidens konungar och furstar. Emellertid synes Wachsmuth själf icke så mycket hålla på denna sin hypotes, jfr Stadt Athen im Alterthum I 284[1].

[1] Här synes Wachsmuth vara böjd att förklara Enneakrunosepisoden på så sätt, att i den till grund för våra Pausaniashandskrifter liggande archetypus ett eller flera blad råkat komma på orätt plats — en asikt, som redan år 1868 framställdes af J. L. Ussing i hans Kritiske Bidrag til Grækenlands gamle Geographie s. 20 ff.

Samtliga nu nämda forskare utgå från det antagandet, att Enneakrunos låg på det ställe i Ilissos' strömfåra, som ännu i dag bär namnet Kallirhoe, altså söder om Olympieion och sydost från Akropolis. Denna åsikt har under senare tider förfäktats af de tvänne bekanta topograferna Lolling (Deutsche Litteraturzeit. 1884 s. 935 f. och Iw. Müllers Handb. der klass. Alterthumswiss. III 325) och Milchhöfer (art. Athen i Baumeisters Denkmäler I 185 f.). Men därjämte har det funnits andra forskare, hvilka sökt häfda den uppfattningen, at Pausanias vid sitt omnämnande af Enneakrunos icke gjort något omotiveradt språng i sin stadsbeskrifning, utan att Enneakrunos borde sökas i det sammanhang med förut beskrifna lokaliteter, i hvilket Pausanias omnämner denna brunn, således ett stycke från det gamla torget, hvilket, såsom ofvan blifvit sagdt, bör sökas strax öster om den kulle, där det s. k. Theseion står — altså vester från Akropolis. Den förste, som framställde denna åsikt, var engelsmannen Dyer i hans Ancient Athens, 1873, s. 517 ff. Med mera tungt vägande skäl förfäktades denna uppfattning af Unger i hans grundliga afhandling «Enneakrunos und Pelasgikon, Ein Beitrag zur Topographie des alten Athen», Sitzungsber. der Bayer. Akademie der Wissensch., philos.-philolog. und histor. Klasse, 1874 s. 263 ff. Till samma åsikt anslöt sig äfven Loeschcke i sitt Dorpaterprogram 1883 «Die Enneakrunosepisode bei Pausanias» [1]. Och denna åsikt har under 1890-talet fått en lika energisk, som talangfull förfäktare i den berömde arkeologen W. Dörpfeld.

Dörpfeld hade på grund af sina topografiska forskningar öfver det gamla Athen kommit till den uppfattningen, att Enneakrunos borde sökas vester om Akropolis. Han beslöt att på ett praktiskt sätt lösa tvistefrågan och började för den skull år 1891 att vid vestra sluttningen af Akropolis, i dalsänkan mellan Areopagen och Pnyx anställa gräfningar, hvilka fortsattes under de följande åren. Resultaten af dessa gräfningar ha meddelats i olika band af 1890-talets Athenische Mittheilungen (XVI 444 ff. XVII 90 ff. 439 ff. XIX 143 ff. samt framför allt XIX 496—509 och XX 161—206, 368 ff.; jfr. artiklarna af Dörpfelds medarbetare XIX 248 ff. XXI 265 ff.).

Något fullt afgörande resultat i Enneakrunosfrågan har icke

[1] I sitt Dorpaterprogram af år 1884 «Vermuthungen zur griech. Kunstgeschichte und zur Topographie Athens» har Loeschcke emellertid åtskilligt modifierat sin uppfattning i Enneakrunosfrågan.

vunnits genom dessa gräfningar, fastmera har striden om Enneakrunos läge blifvit mera brännande än förr. Om också Dörpfeld med den största tvärsäkerhet påstår, att denna tvistefråga verkligen afgjorts till förmån för hans uppfattning, ha emellertid från motsatt håll flera betänkligheter gjort sig gällande mot Dörpfelds tolkning af sina fynd och ännu mera mot hans tolkning af Thukydides II 15. På samma gång må framhållas, att icke heller Dörpfelds motståndare i denna fråga lyckats med någon större evidens bevisa sin åsikt om Enneakrunos' läge vid Ilissos.

Innan jag går vidare, vill jag lemna en öfversikt af antikens vittnesbörd om Enneakrunos och Kallirhoe. Därvid ämnar jag först sammanställa 1) de vittnesbörd, som handla om Enneakrunos ensamt (d. v. s. utan angifvande af något närmare sammanhang med Kallirhoe), vidare 2) dem, som omnämna Kallirhoe ensamt, och slutligen 3) de ställen, där Enneakrunos och Kallirhoe omnämnas i förbindelse med hvarandra.

I Enneakrunos ensamt.

1) Herodot. VI 137. Här talar Herodotos om de olika uppgifter, som voro i svang om orsaken till pelasgernas fördrifvande ur Attika. *Ὡς δὲ αὐτοὶ Ἀθηναῖοι λέγουσι, δικαίως ἐξελάσαι. κατοικημένους γὰρ τοὺς Πελασγοὺς ὑπὸ τῷ Ὑμησσῷ, ἐνθεῦτεν ὁρμεομένους ἀδικέειν τάδε. φοιτᾶν γὰρ αἰεὶ τὰς σφετέρας θυγατέρας ἐπ' ὕδωρ ἐπὶ τὴν Ἐννεάκρουνον· οὐ γὰρ δὴ εἶναι τοῦτον τὸν χρόνον σφίσι κω οὐδὲ τοῖσι ἄλλοισι Ἕλλησι οἰκέτας· ὅκως δὲ ἔλθοιεν αὗται, τοὺς Πελασγοὺς ὑπ' ὕβριός τε καὶ ὀλιγωρίης βιᾶσθαί σφεας. καὶ ταῦτα μέντοι σφι οὐκ ἀποχρᾶν ποιέειν, ἀλλὰ τέλος καὶ ἐπιβουλεύοντας ἐπιχειρήσειν φανῆναι ἐπ' αὐτοφώρῳ.*

Enligt denna sägen bodde pelasgerna vid foten af Hymettos, 3—4 kilometer från Athen. Därifrån gjorde de ströftåg till det närmaste grannskapet af Athen och förgrepo sig på de athenska jungfrurna, som hemtade vatten vid den utanför den dåvarande staden belägna Enneakrunos (en benämning, som naturligtvis är en anakronism hos Herodotos). Det är förvånande, att åtskilliga forskare[1] så hårdnackadt förfäkta den åsikten, att Enneakrunos på grund af detta ställe måste ha legat sydost om Akropolis, åt samma håll som Hymettos. Så vidt jag kan finna, kunde pelasgerna ha anfallit de athenska flickorna lika väl, om stadsbrunnen

[1] såsom Chr. Belger, Jahrb. des deutsch. archäol. Instituts, Archäol. Anzeiger 1895 s. 115.

låg vester eller norr om Akropolis och den äldsta staden. Man får icke tänka sig den till grund för athenarnes sägen liggande situationen så, som om pelasgerna vid Hymettos, när de sågo de athenska flickorna komma ut ur staden för att hemta vatten, hade öfvergifvit sina hvardagliga sysselsättningar och rusat till Enneakrunos för att komma åt jungfrurna. Därtill var afståndet för långt. Fastmera måste man förutsätta, att athenarne, när de förtäljde denna sägen, föreställde sig pelasgerna på ströftåg i trakten kring Athen (jfr. *ἐνθεῦτεν ὁρμεομένους*). En hvar som känner Athens närmaste omgifningar i öster, söder och vester, vet, att dessa utgöras af större eller mindre höjder, bakom hvilka en kringströfvande fiende lätt kunde göra sig osynlig, för att vid lägligt tillfälle rusa fram mot flickorna, som hemtade vatten utanför staden. Detta kunde lika väl ske från höjderna i vester, som från höjderna i sydost[1].

2) Kratinos hos Schol. t. Aristoph. Equites 526 (= Kock, Fragm. Com. graec. 186).

ἄναξ Ἄπολλον, τῶν ἐπῶν τῶν ῥευμάτων·
καναχοῦσι πηγαί. δωδεκάκρουνον στόμα,
Ἰλισσὸς ἐν φάρυγγι. τί ἂν εἴποιμ᾽ ἔτι;

Här talar Kratinos om en storpratare, som bullrar och sorlar likasom det ur tolf brunnmynningar flödande vattnet eller en flod. Att *δωδεκάκρουνον στόμα* anspelar på Enneakrunos, torde väl få antagas; men därmed är ingalunda bevisadt, att detta brunnhus låg vid Ilissos, oaktadt denna flod omtalas omedelbart därefter. Storprataren jämföres med tvänne bullersamma ting, dels med Enneakrunos' ur nio (här med komisk öfverdrift tolf) mynningar framforsande vatten, dels med Ilissos, när dess vatten våldsamt sväller öfver sina bräddar.

3) Isokrates *περὶ ἀντιδόσεως* § 287 *οἱ μὲν γὰρ αὐτῶν ἐπὶ τῆς Ἐννεακρούνου ψύχουσιν οἶνον, οἱ δ᾽ ἐν τοῖς καπηλείοις πίνουσιν, ἕτεροι δ᾽ ἐν τοῖς σκιραφείοις κυβεύουσι, πολλοὶ δ᾽ ἐν τοῖς τῶν αὐλητρίδων διδασκαλείοις διατρίβουσιν.* Isokrates skildrar här sedernas förfall hos de athenska ynglingarne, och bland andra tecken därtill anföres, att de kylde sitt vin vid Enneakrunos. Något bestämdt läge angifves icke. Emellertid torde man af

---

[1] Anmärkas bör, att athenarne vid skapandet af denna version begagnat sig af ett hos olika folk omtyckt sagomotiv från stadsbelägringar och fientliga öfverfall: flickor vid stadsbrunnen.

Isokrates' skildring vara frestad att söka detta i närheten af torget, där Athens offentliga lif utvecklades, och där dylika »skandaler» voro egnade att väcka ett berättigadt uppseende, hellre än i den afsides liggande trakten vid Ilissos.

4) Pausan. I 14, 1 (citeradt ofvan).

5) Alkiphron Epist. 49 *Ὦ δαῖμον, ὅς με κεκλήρωσαι καὶ εἴληχας, ὡς πονηρὸς εἶ καὶ λυπεῖς ἀεὶ τῇ πενίᾳ συνδέων. ἢν γὰρ ἀπορία τοῦ καλοῦντος γένηται, ἀνάγκη με σκάνδικας ἐσθίειν καὶ γήθνα ἢ πόας ἀναλέγειν καὶ τῆς Ἐννεακρούνου πίνοντα πίμπλασθαι τὴν γαστέρα.*

Detta ställe innehåller icke den ringaste antydan om Enneakrunos' läge; men anmärkas bör, att Alkiphron i ett annat bref, som längre ner skall anföras, talar om Kallirhoe. Det ser nästan ut, som om han skulle ha menat tvänne skilda lokaliteter.

6) Plin. Nat. Hist. XXXI 3, (28) 50 *Athenis Enneacrunos nimbosa aestate frigidior est quam puteus in Iovis horto.*

Äfven här har man velat spåra en antydning om, att Enneakrunos legat i närheten af Zeus' heliga lund, hvilken skulle vara identisk med Olympieion; men till någon sådan slutsats gifva Plinii ord icke den ringaste anledning. Här jämföres Enneakrunos' vatten i fråga om svalka med vattnet i en brunn, belägen i en viss Zeushelgedom. Det fans flere andra Zeushelgedomar i Athen än Olympieion.

7) Hierokles *Ἱππιατρικά.* praefat. p. 4 ed. Basil. 1537. *Ταραντῖνος ἱστορεῖ τὸν Διὸς νεὼν κατασκευάζοντας Ἀθηναίους Ἐννεακρούνου πλησίον εἰσελαθῆναι ψηφίσασθαι τὰ ἐκ τῆς Ἀττικῆς εἰς τὸ ἄστυ ζεύγη ἅπαντα.*

Detta vittnesbörd har för många, som sysslat med Athens topografi, ansetts bevisa Enneakrunos' närhet till Olympieion, ty man har tagit för gifvet, att med *Διὸς νεώς* ej gerna kunde menas något annat än Athens största Zeustempel. Men vid närmare påseende försvagas den betydelse, man velat tillmäta detta ställe. Frånsedt, att denna identifikation icke är nödvändig, då, såsom nyss påpekades, i Athen funnos många Zeustempel, så förringas betydelsen af själfva uppgiften, om vi läsa fortsättningen och därmed jämföra vederbörande parallelställen: *φόβῳ δὲ τοῦ ψηφίσματός τινα τῶν γεωργῶν ἡμίονον ἀγαγεῖν γηραιόν, ἄγοντα ἔτος ὀγδοηκοστόν. τὸν δὲ δῆμον τιμῇ τοῦ γήρως προηγήτορα τῶν ζευγῶν εἰς τὴν κατασκευὴν αὐτὸν τοῦ νεὼ καταστῆσαι. προβαδίζειν τε ἄζευκτον καὶ ἄπληκτον ψηφίσασθαι, μηδένα δὲ τῶν*

πυροπωλῶν ἢ κριθοπωλῶν ἀπελαύνειν αὐτὸν τῆς ἑστίας ἢ ἀπείργειν τῆς βρώσεως. Det är den gamla välbekanta historien om den 80-åriga mulåsnan i Athen, som trots sin höga ålder uppmuntrade de öfriga dragarna i deras arbete och därför enligt ett attiskt folkbeslut fick oantastad gå och äta hos sädeshandlarne.

Denna historia återfinna vi äfven hos Aristoteles, Hist. Animalium VI 24 (164) ed. Aubert och Wimmer (Leipzig 1868) *ζῇ δ' ἡμίονος ἔτη πολλά. ἤδη γάρ τις βεβίωκεν ἔτη καὶ ὀγδοήκοντα, οἷον Ἀθήνησιν ὅτε τὸν νεὼν ᾠκοδόμουν. ὃς καὶ ἀφειμένος ἤδη διὰ τὸ γῆρας συναμπρεύων καὶ παραπορευόμενος παρώξυνε τὰ ζεύγη πρὸς τὸ ἔργον, ὥστ' ἐψηφίσαντο μὴ ἀπελαύνειν αὐτὸν τοὺς σιτοπώλους ἀπὸ τῶν τηλιῶν.* Andra repliker af samma anekdot finna vi hos Plutarch. Cato maior 5 *ὁ δὲ τῶν Ἀθηναίων δῆμος οἰκοδομῶν τὸν Ἑκατόμπεδον, ὅσας κατενόησεν ἡμιόνους μάλιστα τοῖς πόνοις ἐγκαρτερούσας, ἀπέλυσεν ἐλευθέρας νέμεσθαι καὶ ἀφέτους, ὧν μίαν φασὶ κτλ.* och hos Plutarch. De sollert. anim. p. 970 A *τὸν γὰρ ἑκατόμπεδον νεὼν Περικλέους ἐν Ἀκροπόλει κατασκευάζοντος, ὡς εἰκός, λίθοι προσήγοντο πολλοῖς ζεύγεσι καθ' ἡμέραν· τῶν οὖν συνειργασμένων μὲν προθύμως ἤδη δὲ διὰ γῆρας ἀφειμένων ὀρέων εἷς κατερχόμενος εἰς Κεραμεικὸν κτλ.* Samma berättelse återfinnes äfven hos Aelian. De natura animal. VI 49 *ἡμίονος γέρων Ἀθήνησιν ὑπό γε τοῦ δεσπότου τοῦ ἰδίου τῶν ἔργων ἀπολυθείς, ὡς Ἀριστοτέλης λέγει, τοῦ μὲν φιλοπόνου καὶ ἐθελουργοῦ καθ' ἡλικίαν ἑαυτὸν οὐκ ἀφῆκεν. Ἡνίκα γοῦν Ἀθηναῖοι κατεσκεύαζον τὸν Παρθενῶνα, οὔτε ἐπισύρων οὔτε ἀχθοφορῶν, ὅμως τοῖς νέοις ὀρεῦσι προφορουμένοις τὴν ὁδὸν ἄκλητος καὶ ἑκὼν οἱονεὶ παράσειρος ᾔει κτλ.*

Vi finna altså samma anekdot omtalad på ej mindre än fem ställen i den grekiska litteraturen, i hufvudsak på samma sätt. Däremot herskar ej full öfverensstämmelse i fråga om det tempel, som vid ifrågavarande tillfälle höll på att uppföras. På Aristotelesstället står *νεών* rätt och slätt, däremot betecknar Plutarchos templet såsom *ἑκατόμπεδος* och Aelianos såsom *Παρθενών*. Då Aelianos åberopar sig på Aristoteles, torde väl *τὸν νεών* i den nuvarande texten vara ett korruptel; möjligen kan ett ord ha bortfallit såsom *ἑκατόμπεδον*. I alla fall är Athenatemplet på borgen uttryckligen angifvet hos Plutarchos och Aelianos.

Under sådana förhållanden måste Tarentinos' uppgift om *Διὸς νεώς* förefalla ganska misstänkt. Denne författare synes ha lefvat i slutet af det 3dje eller början af det 4de århundradet

efter Kristus[1] och kan icke åberopas som en auktoritet emot Aristoteles, Plutarchos och Aelianos[2]. Man kan lätt föreställa sig, att Tarentinos med den ringa kännedom om athenska förhållanden från den klassiska tiden, som man kan tillmäta honom och hans samtida, vid förtäljandet af sägnen om den 80-åriga mulåsnan på fri hand framkonstruerat lokaliteten och därvid valt det största tempel, han kände i Athen, Olympieion. Dylika förändringar möta oss ofta vid studiet af sägnens och anekdotens vandringar. Hvarifrån Tarentinos hemtat sina topografiska uppgifter om *Διὸς νεὼν Ἐννεακρούνου πλησίον* veta vi ej. Såsom längre fram skall visas, existerade efter all sannolikhet Enneakrunos icke längre på Tarentinos' tid, och vi få väl därför förmoda, att Tarentinos i likhet med de senbyzantinske lärde antagit, att Kallirhoe, som omdöpts till Enneakrunos, vid detta brunnhus' försvinnande återfått sitt gamla namn (något som är föga sannolikt) hvarigenom Enneakrunos kom att förläggas till Kallirhoe vid Ilissos.

II Kallirhoe ensamt (utan närmare sammanhang med Enneakrunos).

1) Pseudo-platon. Axiochus p. 364 A *ἐξιόντι μοι ἐς Κυνόσαργες καὶ γενομένῳ μοι κατὰ τὸν Ἰλισσὸν — — — — Κλεινίαν ὁρῶ τὸν Ἀξιόχου θέοντα ἐπὶ Καλλιρρόην.*

Att en källa (eller rättare sagdt ett ur klippan framrinnande vattuflöde) fans vid Ilissos, som benämdes *Καλλιρρόη*, har ingen förnekat. Det är endast fråga, om denna nödvändigt måste identifieras med den Kallirhoe, som på Peisistratos' tid omdöptes till Enneakrunos. Möjligheten af, att åtminstone tvänne källor med detta namn funnits i Athen, kan icke bestridas, när man känner sydländingens lust såväl förr som nu att benämna källor med poetiska namn (jfr. t. ex. det i det moderna Grekland så ofta förekommande källnamnet *Μαυρομάτι*). Om tvingande topografiska skäl kunna anföras för en sådan möjlighet, växer denna i styrka.

2) Alkiphron epist. 51 *Ἰδοὺ μετὰ τὸν Εὐρώταν καὶ τὸ Λερναῖον ὕδωρ καὶ τὰ Πειρήνης νάματα ἔρωτι Καλλιρρόης ἐκ Κορίνθου πάλιν Ἀθήναζε κατεπείγομαι.*

---

[1] Jfr. Ungers anf. afhandl. s. 280.

[2] Jfr. C. Wachsmuths omdöme om senare rhetorers ringa förtrogenhet med attiska förhållanden från den klassiska tiden, Stadt Athen im Alterthum II 357 närmast med hänsyftning på det pseudo-demostheniska första talet *κατ' Ἀριστογείτονος*.

Detta ställe erbjuder i och för sig inga bidrag till lösningen af Enneakrunosfrågan, men jämfördt med det ofvan citerade Alkiphronstället får det en viss betydelse. Det vore ju egendomligt, om Alkiphron skulle använda tvänne benämningar, Kallirhoe och Enneakrunos, för samma sak, oaktadt Thukydides uttryckligen betygar, att källan fordom *(τὸ πάλαι)* kallades Kallirhoe, men efter Peisistratos' eller Peisistratidernas omgestaltning fått namnet Enneakrunos (Thuk. II 15, 5).

3) Plinius, Nat. hist. IV 7, (11) 24 *In Attica fontes Cephisia, Larine, Callirhoe, Enneacrunos.*

Här skiljes Callirhoe bestämdt från Enneakrunos.

4) Solinus VII 18 *Callirhoen stupent fontem nec ideo Cruneson (Enneacrunon?) fontem alterum nullae rei numerant.*

Solinus har antagligen hemtat sin visdom från Plinius. Om i korruptelet Cruneson verkligen döljer sig Enneacrunon, vore detta ett bevis för att Enneakrunos och Kallirhoe vore skilda saker. Dock torde icke någon alltför stor betydelse böra tillmätas denne tanklöst kompilerande författare.

III Enneakrunos och Kallirhoe i förbindelse med hvarandra.

1) Thukydides II 15. Behandlingen af detta ställe följer, sedan jag visat, att de öfriga antika vittnesbörden, där Enneakrunos och Kallirhoe uppgifvas vara samhöriga med hvarandra, stödja sig på detta.

2) Statius Thebais XII 629 *Callirhoe noviens errantibus undis.* Detta vittnesbörd kan naturligtvis icke göra anspråk på någon större topografisk betydelse. Det är helt enkelt en lärd diktares poetiska omskrifning för Kallirhoe-Enneakrunos eller för det historiska, genom Thukydides bekanta faktum, att Enneakrunos förut kallats Kallirhoe.

3) Harpokration v. *Ἐννεάκρουνον· Λυσίας* (fastmera Isokrates) *ἐν τῷ περὶ τῆς ἀντιδόσεως. κρήνη τις ἐν Ἀθήναις· πρότερον δ' ἐκαλεῖτο Καλλιρρόη.*

4) Harpokration v. *Λουτροφόρος καὶ λουτροφορεῖν.* — — — *ὅτι δὲ τὰ λουτρὰ ἐκόμιζον ἐκ τῆς νῦν μὲν Ἐννεακρούνου καλουμένης κρήνης, πρότερον δὲ Καλλιρρόης Πολυστέφανος (Φιλοστέφανος* C. Müller) *ἐν τῷ περὶ κρηνῶν φησι.*

5) Pollux III 43 *καὶ λουτρά τις κομίζουσα λουτροφόρος, Ἀθήνησι μὲν ἐκ τῆς Καλλιρρόης εἶτ' αὖθις Ἐννεακρούνου κληθεί-*

σης, ἀλλαχόθι δὲ ὅθεν καὶ τύχοι. ἐκαλεῖτο δὲ ταῦτα καὶ νυμφικὰ λουτρά.

Detta ställe har sitt stora intresse, ty häraf synes framgå, att Enneakrunos icke längre existerade på Pollux' tid, såsom Unger med rätta betonat på anf. st. s. 279. Pollux, som själf bodde i Athen, talar om Enneakrunos såsom något försvunnet: han säger icke *νῦν*, utan *εἶτα*, han skrifver *κληθείσης* i stället för *κεκλημένης* eller *καλουμένης*; och däraf sluter Unger, att Enneakrunos på Pollux' tid, d. v. s. i slutet af det 2dra årh. e. Kr. redan försvunnit. Anmärkas bör på samma gång, att Pollux icke förlägger Kallirhoe till Ilissos, och att han icke nämner, huruvida den Kallirhoe, som på grund af Peisistratos' omgestaltning fick sitt namn ändradt till Enneakrunos, vid denna brunns förfall återfick sitt gamla namn. Snarare är man på grund af Pollux' uttalande böjd för att antaga motsatsen. Uppgiften, att Kallirhoe efter Enneakrunos' förstöring återfått sitt ursprungliga namn, dyker först upp hos de senbyzantinska lexikograferna.

6) Hesych. v. *Ἐννεάκρουνος· κρήνη Ἀθήνησιν, ἣν πρότερον Καλλιρρόην ἔλεγον. τῶν δὲ τυράννων οὕτως αὐτὴν κατασκευασάντων ἐκλήθη Ἐννεάκρουνος, ὥς φησι καὶ Θουκυδίδης.*

Här angifves Thukydides uttryckligen såsom källa för lexikografens uppgift, hvilket för öfrigt betygas äfven genom de från Thukydides hemtade uttrycken. Samme sagesmans framställning af det äldsta Athens omfång synes ha legat till grund för de öfriga lexikografernas uppgifter om Enneakrunos och Kallirhoe.

7) Phot. Lex. v. *λουτροφόρον· τὸ ἀγγεῖον οἷον ἡ ὑδρία· καὶ λουτροφόρος ὁ φέρων ἢ ἡ φέρουσα τὸ λουτρὸν ἐκ τῆς νῦν μὲν Ἐννεακρούνου καλουμένης κρήνης, πρότερον δὲ Καλλιρρόης.* Jfr Phot. Lex. v. *λουτρά.*

I den år 1199 skrifna Codex Galeanus har en yngre hand tillagt *ἀλλὰ καὶ νῦν αὕτη Καλλιρρόη καλεῖται.* Man må icke af Photii ord draga den slutsatsen, att Enneakrunos existerade ännu på hans tid. Photii uppgift torde nämligen med hänsyn till hans biografiska förhållanden icke förmodas grunda sig på autopsi. Snarare bör antagas, att denne författare här, såsom på många andra ställen ordagrant excerperat en äldra källa.

8) Etymol. Magn. ed. Sylburg p. 569, 1 ff. v. *λουτροφόρος. τὰ λουτρὰ φέρων τοῖς γαμοῦσιν, οἷς ἔθος ἦν κατὰ τὴν τοῦ γάμου ἡμέραν τὰ λουτρὰ μεταπέμπεσθαι ἐκ τῆς Ἐννεακρούνου καλουμένης κρήνης, Ἀθήνησι, ἣ καὶ Καλλιρρόη καλεῖται.*

Denna glossa, som icke upptagits i Gaisfords upplaga af

Etym. Magnum, utgör ett tillägg i editio Veneta 1549 och får sålunda betraktas endast som ett uppkok på föregående lexikografers uppgifter om denna sak i förbindelse med den senbyzantinska notisen *ἡ καὶ Καλλιῤῥόη καλεῖται*, jfr. ofvan under Photius.

9) Etymol. Magnum p. 343, 42 v. *Ἐννεάκρουνος· κρήνη Ἀθήνησι παρὰ τὸν Ἰλισσόν, ἣ πρότερον Καλλιῤῥόη ἔσκεν, ἀφ' ἧς τὰ λουτρὰ ταῖς γαμουμέναις μετίασι κτλ.*

Denna glossa, som saknas i Lexicon Gudianum, är det enda ställe, som uttryckligen förlägger Enneakrunos till Ilissos. Emellertid föreligga starka misstankar, att denna notis härleder sig mera från byzantinsk lärdom än verkligt klassisk tradition. Såsom vi sett af de senast anförda ställena, är det först i slutet af den byzantinska tiden, som Kallirhoe-Enneakrunos uttryckligen identificeras med Kallirhoe vid Ilissos. En tilltalande förklaring af detta förhållande har gifvits af Unger i hans anf. afhandling s. 279. Enneakrunos synes ha råkat i förfall och upphört att existera senast i slutet af det 2dra årh. e. Kr. Det är ingenstädes i den klassiska eller senklassiska litteraturen betygadt, att Enneakrunos då lämnat plats för det gamla namnet Kallirhoe; snarare synes Pollux' ofvan anförda vittnesbörd antyda, att så icke var fallet. Däremot veta vi, att källan vid Ilissos åtminstone från slutet af den förkristna tiden burit namnet Kallirhoe. Det låg då nära till hands för de byzantinske lärde att i Kallirhoe vid Ilissos vilja återfinna den Kallirhoe, som på Peisistratos tid fått sitt namn förändradt till Enneakrunos.

Till sist må i detta sammanhang anföras ett par arkeologiska vittnesbörd om Kallirhoe och Enneakrunos, nämligen tvänne vasmålninger. Den ena, som tillhör en i Brit. Museum förvarad svartfigurig hydria (afbildad hos Gerhard Auserl. Vasenbilder IV 307) föreställer en grupp af sex kvinnor, hvilka hemta vatten framför ett brunnhus. Detta utgöres af en dorisk kolonnad, på hvars bakre vägg ett lejonhufvud är anbragdt, ur hvilket vattnet strömmar. Bredvid står inskriften *Καλ(λ)ιρ(ό)η κρήνη*, ovanför kvinnornas hufvuden läses inskriften *Ἱπ(π)οκράτης καλός*. Vasmålningen synes härstamma från slutet af det 6te årh. f. Kr. Denna vasmålning med tillhörande inskrift bevisar intet annat, än att det gamla namnet ännu någon tid bibehöll sig i folktraditionen, sedan Enneakrunos blifvit anlagdt. En svartfigurig vasskärfva med fullt öfverensstämmande bild och i samma stil fans vid 1880-talets gräfningar på Akropolis med inskrift *Καλ(λ)ιρόη, Ἐπανθίς Ἀλέκη. Πο . . .* Jfr Athen. Mittheil. XIII (1888) s. 228.

De hittills granskade källorna gifva ingen fullt bestämd upplysning om Enneakrunos' läge. De vittnesbörd hvilka synas tala till förmån för dess läge vid Ilissos, Tarentinos och Etymol. Magnum v. *Ἐννεάκρουνος*, äro vid närmare påseende föga tillförlitliga, och de slutsatser, som till förmån för denna uppfattning dragits ur Herodot. VI 137 och Kratinosfragmentet, äro icke hållbara. Å andra sidan må framhållas, att Alkiphrons, Plinii och Solini vittnesbörd synas antyda, att Enneakrunos och Kallirhoe (vid Ilissos) böra skiljas åt, ehuru det måste medgifvas, att man icke får lägga alt för stor vikt vid Solini uppgift, som mest bestämdt angifver denna åtskilnad. Viktigare är den omständigheten, att de äldre lexikograferna ingenstädes omnämna, att den källa, som till namnet och gagnet efterträddes af Enneakrunos, efter denna brunns förstöring återfått namnet Kallirhoe. Säkert är, att först i den senbyzantiska tiden Kallirhoe vid Ilissos uttryckligen identifieras med denna källa.

Nu återstår att betrakta Thukydides II 15, ty det är om dess tolkning, som striden om Enneakrunos till en stor del vänder sig, och förfäktarne af de båda motsatta åsikterna erkänna å ömse håll, att tolkningen af detta ställe har en afgörande betydelse för bestämmandet af Enneakrunos' läge. Äfven här har Dörpfeld ådagalagt en djärf och originell uppfattning, men han har i sin tolkning gått för våldsamt till väga, han har satt sig öfver den filologiska hermeneutikens stadgade grundsatser och rubbat, hvad som icke borde rubbas. Å andra sidan kan icke bestridas, att Dörpfelds motståndare kanske något för hårdnackadt fasthållit vid en nedärfd och inrotad tolkning af detta ställe. Jag skulle ej ha tagit till orda i denna mycket omskrifna fråga, om jag ej på grund af mina Enneakrunosstudier dels i Athen, dels hemma i Sverige ansett, att ifrågavarande Thukydidesställe kan uppfattas från en något annan synpunkt än de, som hittills varit gällande. Den fråga, som jag uppkastar och söker besvara, har följande formulering: lägger Thukydides II 15 något hinder i vägen för antagandet, att Enneakrunos legat vester om Akropolis? Vid denna frågas besvarande vill jag söka att lika mycket hålla mig fri från ett ensidigt fasthållande vid häfdvunnen slentrian, som från våld mot sund och god filologisk kritik.

Thuk. II 15, 3—6 ed. Hude *τὸ δὲ πρὸ τοῦ ἡ ἀκρόπολις νῦν οὖσα ἡ πόλις ἦν, καὶ τὸ ὑπ' αὐτὴν πρὸς νότον μάλιστα τετραμμένον. τεκμήριον δέ· τὰ γὰρ ἱερὰ † ἐν αὐτῇ τῇ ἀκροπόλει καὶ ἄλλων θεῶν ἐστι, καὶ τὰ ἔξω πρὸς τοῦτο τὸ μέρος τῆς πόλεως*

μᾶλλον ἵδρυται, τό τε τοῦ Διὸς τοῦ Ὀλυμπίου καὶ τὸ Πύθιον καὶ τὸ τῆς Γῆς καὶ τὸ ⟨τοῦ⟩ ἐν Λίμναις Διονύσου, ᾧ τὰ ἀρχαιότερα Διονύσια τῇ δωδεκάτῃ[1] ποιεῖται ἐν μηνὶ Ἀνθεστηριῶνι, ὥσπερ καὶ οἱ ἀπ' Ἀθηναίων Ἴωνες ἔτι καὶ νῦν νομίζουσιν. ἵδρυται δὲ καὶ ἄλλα ἱερὰ ταύτῃ ἀρχαῖα. καὶ τῇ κρήνῃ τῇ νῦν μὲν τῶν τυράννων οὕτως σκευασάντων Ἐννεακρούνῳ καλουμένῃ, τὸ δὲ πάλαι φανερῶν τῶν πηγῶν οὐσῶν Καλλιρρόῃ ὠνομασμένῃ ἐκεῖνοί τε ἐγγὺς οὔσῃ τὰ πλείστου ἄξια[2] ἐχρῶντο, καὶ νῦν ἔτι ἀπὸ τοῦ ἀρχαίου πρό τε γαμικῶν καὶ ἐς ἄλλα τῶν ἱερῶν νομίζεται τῷ ὕδατι χρῆσθαι. καλεῖται δὲ διὰ τὴν παλαιὰν ταύτῃ κατοίκησιν καὶ ἡ ἀκρόπολις μέχρι τοῦδε ἔτι ὑπ' Ἀθηναίων πόλις.

Här följer en öfversikt af den nyare litteraturen i denna stridsfråga. År 1887 behandlades Thukyd. II 15 i sammanhang med Enneakrunosfrågan af C. Wachsmuth i Berichte der philol.-histor. Classe der Sächs. Gesellsch. der Wissenschaften 1887 s. 381 ff. Den tolkning, som Wachsmuth då gaf åt Thukydides-

---

[1] Jag har bibehållit handskrifternas *τῇ δωδεκάτῃ*, som efter Torstriks föredöme strykes af Classen, Stahl och Hude. Grammatiskt sedt skyddas handskrifternas läsart genom inskriften från Kalaureia, sist publicerad i Athen. Mittheil. XX (1895) s. 290 *ἐν τῶι Ἀρτεμισίωι μηνὶ ἑβδόμαι ἱσταμένου*, hvarpå Prott fäst uppmärksamheten i Athen. Mittheil. XXIII (1898) s. 229. Sakligt torde Thukydides' uttryck kunna försvaras därigenom, att Anthesteriernas förnämsta festdag, då *ὁ ἱερὸς γάμος* firades, inföll den 12. Anthesterion.

[2] Med en viss tvekan följer jag Hudes text, som i detta fall öfverensstämmer med Classens och Poppo-Stahls. Jag är mera böjd för att ansluta mig till Torstriks förslag att här läsa *τὰ πλεῖστα* (Philologus XXXI 87 ff.), som får ett visst stöd genom handskrifterna A B, hvilka hafva *τὰ πλεῖστα ἄξια* (jfr. Hudes apparatus criticus). Vid sin rekonstruktion af det gamla Athens omfång följer Thukydides den modernt taladt induktiva metoden, som nu för tiden så mycket användes ej blott i naturvetenskapen, utan äfven i åtskilliga humanistiska vetenskaper, såsom arkeologi, folklore och kulturhistoria. Från vissa ännu bibehållna *(καὶ νῦν ἔτι)* åskådningar och bruk sluter han till, att dessa i forna tider existerat mera intensivt och i större omfattning, ehuru de försvagats och förringats under tidens utveckling. Thukydides säger här, att Enneakrunos' (Kallirhoes) vatten ännu på hans tid användes vid bröllop och andra heliga förrättningar. Därifrån sluter han, att i forna tider, när staden var mindre till omfånget, detta vatten användes vid de flesta af lifvets behof och altså verkligen var stadens brunn; och från denna tid hade ännu bibehållit sig seden att vid mera högtidliga tillfällen hemta vatten från Kallirhoe-Enneakrunos. Med denna uppfattning stämmer Torstriks *τὰ πλεῖστα* förträffligt, hvaremot *τὰ πλείστου ἄξια*, så vidt jag kan finna, icke utsäger något annat än det inskränktare begreppet *τὰ γαμικὰ καὶ ἄλλα τῶν ἱερῶν*.

stället, har i åtskilligt varit bestämmande för den uppfattning af detta ställe, som Dörpfeld framlade i sin uppsats «Das Lenaion oder Dionysion in den Limnai», Athen. Mittheil. XX (1895) s. 161 ff.

Dörpfeld anser, att Thukydides med sin exkurs om det gamla Athen före Theseus velat bevisa, att staden på den tiden var liten till sitt omfång, i det att den icke sträckte sig långt utöfver det 6te århundradets akropolis, som omfattade a) det nuvarande Akropolis samt b) det hufvudsakligen på dess södra och vestra sluttningar belägna s. k. Pelargikon. De 4 bevis, som Thukydides anför, äro: 1) på Akropolis ligga viktiga och uråldriga helgedomar, 2) utanför den gamla staden belägna gamla helgedomar (Zeus Olympios', Apollon Pythios', Ges och Dionysos' *ἐν Λίμναις* tempel), 3) stadsbrunnen Enneakrunos, som förut benämdes Kallirhoe, låg så nära den äldsta staden, att dess innevånare därstädes hemtade vatten för lifvets viktigare behof, 4) Akropolis bar ännu på Thukydides' tid det officiella namnet *πόλις* och var sålunda i äldre tider verkligen *πόλις*.

Enligt det vanliga antagandet syfta bevisen 1 och 4 på Akropolis tillhörighet till den gamla staden och 2 och 3 på den nedanför belägna stadens omfång i tiden före Theseus. Denna anordning af bevisen förefaller Dörpfeld högst egendomlig och föga lämplig för upprätthållandet af den gamla uppfattningen af detta ställe.

Det mest omtvistade uttrycket i Thukydides' bevisföring är *πρὸς τοῦτο τὸ μέρος τῆς πόλεως*. *Τοῦτο τὸ μέρος τῆς πόλεως* betyder för Dörpfeld, som därvid åberopar sig på C. Wachsmuth i dennes citerade afhandling s. 386 «diesen Teil der (heutigen) stadt, diesen Stadttheil» och antages omfatta ej blott den vid Akropolis' fot belägna staden, utan äfven Akropolis själft. d. v. s. hela komplexen af den gamla staden. Alltså, sedan Thukydides uppgifvit, att den gamla staden bestod af Akropolis jämte ett område *ὑπ' αὐτὴν πρὸς νότον μάλιστα τετραμμένον*, sammanfattar han enligt Dörpfeld de båda beteckningarna med *πρὸς τοῦτο τὸ μέρος τῆς πόλεως*.

Enligt Dörpfeld betyder *πρός* i denna förbindelse icke «nach—hin», utan «bis an diesen Teil der Stadt heran» eller «an diesem Stadttheile». Såsom stöd för denna uppfattning anföras åtskilliga ställen hos tragici och Thukydides, där *πρός* skulle ha en betydelse = iuxta: Sophokl. El. 931. Aesch. Choeph. 904. Thuk. IV 109. IV 160. II 13. Det bästa parallelstället för denna

betydelse af *πρός* är enligt Dörpfeld Thukydides IV 110, 2 *καὶ λαθόντες τούς τε ἐπὶ τοῦ ἀνωτάτω φυλακτηρίου φρουρούς, οὔσης τῆς πόλεως πρὸς λόφον, ἀναβάντες διέφθειραν.* Staden Torone, hvarom här är fråga, ligger icke «nach dem Hügel hin», utan «am Hügel selbst, an ihm herauf». Har nu *πρός* denna betydelse och *τοῦτο τὸ μέρος τῆς πόλεως* den ofvan anförda, så möter intet hinder för det antagandet, att de ifrågavarande helgedomarna skulle ha legat tätt bredvid den gamla staden, likgiltigt åt hvilket håll; ty såsom redan nämts, spelar *πρὸς νότον μάλιστα τετραμμένον* enligt Dörpfeld icke längre någon roll, sedan uttrycket en gång gjort sin tjänst såsom en allmän beteckning för den nedanför Akropolis belägna delen af den gamla staden.

Nu tror sig Dörpfeld kunna uppvisa, att vid vestra sluttningen af Akropolis voro belägna de 4 helgedomar, om hvilka Thukydides talar i sitt 2dra bevis. Pythion är nämligen enligt Dörpfeld ej det bekanta Pythion vid Ilissos (Thuk. VI 54, jfr. C. I. A. IV 1, 373 e), utan Apollon Hypakraios' grotthelgedom norr om Propyleerna. Visserligen heter denna kult aldrig officiellt Apollon Pythios, men Dörpfeld erinrar om, att detta ställe enligt Euripides' Ion var ett älsklingstillhåll för den pythiske Apollon (Eur. Ion 285 *τιμᾷ σφε Πύθιος ἀστραπαί τε Πύθιαι,* 287 *τοῦ θεοῦ τὰ φίλτατα*). Detta «Pythion» skulle vara identiskt med det Pythion, i hvars närhet Panatheneerskeppet stannade enligt Philostrat. Vit. sophist. II 1, 5.

Med Zeus Olympios' tempel menar Thukydides enligt Dörpfeld icke det stora, af Peisistratos påbegynta, af Antiochos IV Epiphanes fortsatta och af Kejsar Hadrianus fullbordade Olympieion vid Ilissos, utan ett tätt invid det nyssnämda «Pythion», riktigare Apollon Hypakraios' helgedom, beläget Olympieion. Strabo berättar (IX 404), att athenarne från den mellan Pythion och Olympieion belägna muren iakttogo de pythiska blixtarna från Harma (vid gränsen till Boiotien), och Dörpfeld betonar, att denna iakttagelse bättre låter sig göra från den plats, dit han förlägger Pythion och Olympieion, än från de lika benämda helgedomarna nere vid Ilissos.

Inom den tempelgård, som omgaf Olympieion vid Ilissos, låg en helgedom, som tillhörde Ge *Ὀλυμπία* (Paus. I 18, 7). Hittills har man ansett, att denna gudomlighet menats, när Thukydides II 15 talar om *τὸ τῆς Γῆς ἱερόν.* Dörpfeld vill emellertid därmed identifiera en annan helgedom, den som omtalas af Pausanias I 22, 3 omedelbart före uppgången till Akropolis. Under till-

namnet *Κουροτρόφος* hade hon där tillsammans med Demeter *Χλόη* en gemensam kult (jfr. Milchhöfer, Schriftquellen zur Topographie von Athen s. XXX). Hon synes altså ha dyrkats vid vestra sluttningen af Akropolisklippan, ej långt från Apollon Hypakraios' helgedom, som af Dörpfeld identifieras med Thukydides' *Πύθιον*.

Då Dörpfeld slutligen är öfvertygad om att vester om Akropolis ha återfunnit Dionysos' *ἐν Λίμναις* helgedom, anser han sig ha tolkat ifrågavarande Thukydidesställe så, att det stämmer med hans uppfattning, att han vid sina gräfningar vester om Akropolis i dalsänkan mellan Areopagen och Pnyx funnit resterna af Enneakrunos[1].

Dörpfelds tolkning af Thuk. II 15 och hans därmed sammanhängande uppfattning af Athens topografi har rönt flere motsägelser. Bland dessa må särskildt framhållas följande afhandlingar:

J. M. Stahl, Thukydides über das alte Athen vor Theseus, Rhein. Mus. N. F. L (1895) 566 ff.

A. Milchhöfer, Athen und Thukydides II 15, Philologus LV (1896) 170 ff.

C. Wachsmuth, Neue Beiträge zur Topographie von Athen, Abhandl. der philol.-histor. Classe der Sächs. Gesellschaft der Wissensch. XVIII (1897) 1 ff.[2]

---

[1] I fråga om *Διονύσιον ἐν Λίμναις* hänvisas till Dörpfelds artikel i Athen. Mittheil. XX (1895) 161 ff. De religionshistoriska stöd, som Dörpfeld i denna uppsats hemtar från min behandling af Iobakchernas inskrift (Athen. Mittheil. XIX (1894) 248 ff.), synas mig numera icke ega någon vidare bevisstyrka. Det kan också ifrågasättas, om Iobakchernas samfund och församlingshus stodo i någon närmare förbindelse med den af Dörpfeld upptäckta gammalgrekiska helgedomen, då ett jordlager af öfver 2 meter skiljer denna från Iobakchernas församlingshus. Att jag icke fäster någon afgörande betydelse vid den af Dörpfeld utgräfda helgedomens identificering med *Διονύσιον ἐν Λίμναις*, torde framgå af min längre fram meddelade uppfattning af Thuk. II 15. Beträffande Dörpfelds Enneakrunos hänvisas till Athen. Mittheil. XIX (1894) 496 ff.

[2] Mot Dörpfelds uppfattning af Enneakrunosfrågan i allmänhet har Chr Belger opponerat sig i åtskilliga uppsatser i Berliner Phil. Wochenschrift 1894—96 och särskildt i Jahrbuch des archäol. Instituts, Archäol. Anzeiger 1895 s. 110 ff., hvarpå Dörpfeld svarat i Archäol. Anzeiger 1896 s. 19 ff., och Belger replikerat i Archäol. Anzeiger 1896 s. 22 ff. 40 ff.

På Stahls invändningar har Dörpfeld svarat i Rhein. Mus. N. F. LI (1896) 127 ff., utan att dock anföra några nya grunder för sin ställning i denna fråga.

Slutligen må nämnas, att H. von Prott i sin artikel «Enneakrunos, Lenaion und *Διονύσιον ἐν Λίμναις*», Athen. Mittheil. XXIII (1898) 205 ff. och 367 ff. sökt stödja Dörpfelds uppfattning medels åtskilliga mindre hållbara religionsvetenskapliga kombinationer.

När jag nu går att närmare skärskåda Thuk. II 15 och i sammanhang därmed granska Dörpfelds åsikt och hans grunder för densamma, vill jag på förhand nämna, att jag i flere väsentliga punkter ansluter mig till de inkast, som gjorts af Stahl, Milchhöfer och Wachsmuth, men likväl ej anser nödigt, att i hvarje fall åberopa mig på dessa författare.

Sedan Thukydides II 14 skildrat, huru i början af det peloponnesiska kriget Attikas landtmän på grund af Perikles' uppmaningar bekvämade sig till att öfvergifva sina hus och åkrar samt jämte hustrur och barn och det lösa bohaget begifva sig till Athen, anmärker han, att de gjorde detta med en viss motsträfvighet, emedan de af ålder varit vana att bo på landsbygden, och detta var sedan urminnes tider mera fallet med Attikas befolkning än med öfrige greker. II 15 beskrifves, huru Attikas invånare före Theseus' *συνοικισμός* lefde i smärre självständiga politiska samfund och först jämförelsevis sent, under Theseus, fingo sin politiska medelpunkt i Athen. Theseus' *συνοικισμός* åstadkom en genomgripande förändring i Athens utseende: efter att staden förut varit jämförelsevis ringa, blef det nu en stor stad. Detta ger Thukydides anledning att i en exkurs II 15, 3—6 framlägga resultaten af sina forskningar öfver Athens äldsta topografi. Denna exkurs aflägger ett glänsande vittnesbörd om den antike historieskrifvarens storartade, för antiken hardt när enastående vetenskapliga begafning och visar oss en metod, som först i vår moderna tid kommit fullt till heders på fornforskningens och kulturhistoriens områden. För att vinna en bild af förgångna tider, hvilka icke efterlemnat några direkta vittnesbörd, företager han sig att draga sina slutsatser från vissa inrättningar, seder och bruk samt vissa benämningar, hvilka såsom «survivals» från förhistoriska tider bibehållit sig under utvecklingens gång.

Med stöd af denna metod söker han framkonstruera det förtheseiska Athens omfång.

I fråga om syftet för denna historiska eller rättare förhistoriska exposé kan jag icke dela Dörpfelds åsikt, enligt hvilken hufvudsyftet skulle ha varit ett bevis för, att Athen på ifrågavarande tid till omfånget var så obetydligt. Fastmera är det en af dessa hos Thukydides ej så sällan förekommande exkurser, genom hvilka han i sin historiska framställning framlägger resultaten af åtskilliga andra forskningar[1]. De grunder, som han angifver för sin uppfattning af det gamla Athens omfång äro följande: 1) gamla helgedomar på Akropolis; 2) gamla helgedomar, som visserligen icke ligga på Akropolis, utan utanför borgen — hvilkas läge *μᾶλλον πρὸς τοῦτο τὸ μέρος τῆς πόλεως* angifver, att den nedre delen af den gamla staden låg *πρὸς νότον μάλιστα τετραμμένον* (från Akropolis räknadt); 3) vattnet från brunnen Enneakrunos, som förut kallades Kallirhoe, begagnades på Thukydides' tid vid bröllop och andra religiösa handlingar; däraf sluter Thukydides, att detta vatten i äldre tider begagnats i vida större omfattning, och att källan såsom stadsbrunn måste hafva legat i närheten af den gamla staden; 4) benämningen *πόλις*, som ännu på Thukydides' tid var det officiella namnet för Akropolis.

Den kritik, som Dörpfeld riktat mot Thukydides' anordning af dessa skäl, är enligt mitt förmenande föga träffande. Fastmera måste framhållas, att dessa skäl, såsom Stahl riktigt betonat, äro framförda i en god och lättfattlig ordning, i det bevisen hemtas 1) från religiösa orter: a) gamla helgedomar på Akropolis, b) religiösa lokaliteter utanför Akropolis: *α)* gamla helgedomar belägna *πρὸς τοῦτο τὸ μέρος τῆς πόλεως*, *β)* Enneakrunos, som begagnades vid religiösa bruk; 2) från Akropolis' benämning *πόλις*.

De hufvudfrågor, som för tolkningen af vårt Thukydidesställe måste klargöras, äro följande: 1) betydelsen af *τὰ ἔξω*, 2) betydelsen af *τοῦτο τὸ μέρος τῆς πόλεως*, 3) betydelsen af *πρός* i förbindelse med *τοῦτο τὸ μέρος*. I alla dessa hufvudpunkter afviker Dörpfeld från den häfdvunna tolkningen.

Thukydides vill bevisa, att det förtheseiska Athen bestod af

[1] Jfr C. Wachsmuth, Einleitung in das Studium der alten Geschichte s. 514.

A) det dåvarande Akropolis och B) ett vid dess fot beläget, öfvervägande åt söder liggande område. Af de nu följande från sakrala förhållanden hemtade bevisen syftar det 1sta utan tvifvel på Akropolis (A). Följer så det 2dra beviset *τὰ ἔξω πρὸς τοῦτο τὸ μέρος τῆς πόλεως μᾶλλον ἵδρυται*. Thukydides utgår från Athens dåvarande utseende och vill för sin samtids athenare framlägga sina från dåvarande faktiska förhållanden hemtade skäl. När han nu talat om det af en mur omgifna Akropolis och anfört det sakrala skälet för dess tillhörighet till den gamla staden (A), väntar man ju, att han i det följande skall söka bevisa, huru han kommit till den uppfattningen, att den gamla staden omfattade förutom Akropolis äfven *τὸ ὑπ' αὐτὴν πρὸς νότον μάλιστα τετραμμένον* (B). *Τὰ ἔξω* kan väl därför icke betyda annat än *τὰ ἔξω τῆς ἀκροπόλεως*[1], och sålunda sluter Thukydides från befintligheten af gamla helgedomar utanför Akropolis, att den gamla staden sträckte sig *ἔξω τῆς ἀκροπόλεως*, närmare fixeradt *(τὸ ὑπ' αὐτὴν) πρὸς νότον μάλιστα (τετραμμένον)*. Att såsom Dörpfeld gör, fatta *τὰ ἔξω* = «ausserhalb der alten *πόλις* gelegene uralte Heiligtümer» vore att i premissen inrycka en bestämning, som först har rätt att förekomma i konklusionen; ty i ett bevis väntar man dock, att *ἔξω* skall hänföras till något bekant, icke till något, som i största allmänhet föresväfvar författaren såsom slutresultat.

Τοῦτο τὸ μέρος τῆς πόλεως kan visserligen, såsom Dörpfeld antager, betyda «diesen Teil der (heutigen) Stadt, diesen Stadtteil, von dem die Rede ist, nämlich die beiden Stücke, welche die alte Polis bilden» — men vida mera enkelt och otvunget tolkas dock dessa ord såsom syftande på *τὸ πρὸς νότον μάλιστα τετραμμένον*, särskildt som man här har att vänta bevis för, att detta område hörde till den förtheseiska staden. Att *οὗτος* icke nödvändigt behöfver syfta tillbaka på det närmast stående grammatiska begreppet, utan äfven kan hänföras till ett mera aflägset begrepp, om det logiska sammanhanget så fordrar, har Stahl visat på anf. st. s. 573 f.

I fråga om betydelsen af *πρός (τοῦτο τὸ μέρος)* har Stahl utan tvifvel rätt, när han påpekar, att *πρός* med acc. i lokal betydelse icke betecknar «läge invid» utan «rörelse till», «riktning emot». Äfven i vissa prägnanta uttryck, sådana som åbe-

[1] Jfr Hudes behandling af stället i denna tidskrifts 7de band s. 9 f.

ropas af Dörpfeld, är det icke svårt att igenkänna denna betydelse. Jag hänvisar i detta fall till Stahl på anf. st. s. 571 ff. [1].

Sålunda måste den gamla tolkningen upprätthållas. Före Theseus' dagar bestod athenarnes stad af det nuvarande Akropolis och det vid dess fot belägna område, som företrädesvis vetter åt söder (från Akropolis räknadt). Bevis därför äro följande: dels ligga (urgamla och viktiga) helgedomar på själfva Akropolis, dels ligga gamla helgedomar utanför (Akropolis) förnämligast i riktning mot denna del af staden (= det hufvudsakligen söder om Akropolis belägna området) o. s. v.

Dörpfelds lokalisering af Pythion och Olympieion vid vestra eller snarare nordvestra sluttningen af Akropolis torde icke heller hålla stånd inför en sorgfällig granskning. I den vid Akropolis' nordvestra sluttning belägna Apollongrottan har ingen enda inskrift med tillnamnet *Πύθιος* blifvit anträffad vid de af Kavvadias nyligen anställda undersökningarna därstädes: de i grottan funna inskrifterna förete binamnen *ὑπ' Ἄκραις* eller *ὑπὸ Μακραῖς* eller *Ὑποακραῖος* (jfr *Ἐφ. ἀρχ.* 1897 s. 1 ff.). Det stöd, som Euripides Ion 285 ff. kunde synas skänka åt Dörpfelds uppfattning, är minst sagdt problematiskt. Det hos Philostrat. Vit. sophist. II 1, 5 anförda *Πύθιον*, där Panatheneerskeppet stannade, kan för öfrigt svårligen identifieras med Apollon Hypakraios' grotthelgedom, ty sedan Pausanias I 28, 4 omnämt denna senare, kommer han först I 29, 1 efter beskrifningen af Areopagen att omnämna det ställe, där Panatheneerskeppet var stationeradt. Dessutom, är det väl möjligt, att Thukydides II 15 skulle med *τὸ Πύθιον* ha menat något annat än det, som han VI 54, 6 benämner *Πύθιον*? Detta låg ju vid Ilissos, där man för några och tjugo år sedan återfunnit den inskrift, om hvilken Thukydides talar på nämda ställe (C. I. A. IV, 1, 373 e). Äfven från Pythion vid Ilissos kan man iakttaga blixtarna från Harma, om detta också låter sig bättre göra från Apollon Hypakraios'

[1] Dörpfeld inblandar i sin tolkning af ifrågavarande ställe en faktor, som egentligen endast tjänar till att förvirra en redan förut tillräckligt invecklad fråga. Han antager nämligen, att Thukydides i sitt stilla sinne tänkt sig Pelargikon såsom den gamla förtheseiska stadsmuren, ehuru han icke velat begagna sig däraf i sin bevisföring, emedan Pelargikons mur dels var förstörd, dels ombygd eller reparerad, och emedan tillvaron af en mur icke var något bevis för att den gamla staden icke varit större. Därför använder Thukydides enligt Dörpfelds mening bättre bevis för, att den gamla staden icke sträckt sig utanför den pelasgiska ringmuren.

grotta vid nordvestra branten af Akropolis. Det finnes altså inget rimligt skäl att med Dörpfeld antaga, att Thukydides II 15 menat något annat Pythion än VI 54. Och med Dörpfelds hypothetiska Pythion faller naturligtvis äfven hans lokalisering af det närbelägna Olympieion.

En Ge *Κουροτρόφος* dyrkades visserligen vid vestra sluttningen af Akropolis, men icke heller hon kan härvidlag uppträda med större anspråk än den Ge, som dyrkades med tillnamnet *Ὀλυμπία* i Olympieion vid Ilissos (Pausan. I 18, 7). Den förra Ge är egentligen en *Κουροτρόφος*, och så allena lyder hennes kultnamn (jfr C. I. A. II 481. III 411. IV, 1, 555 c. Athen. Mittheil. II 177. *Ἀθήναιον* VI 147). Det är ganska osäkert, om denna ursprungligen benämdes Ge och icke fastmera Kurotrophos, ehuru denna i senare tider identifierades med Ge. Däremot finna vi i Olympieion en Ge-kult, som var förbunden med en remna i jorden, hvarest chthoniska offer nedsläpptes (Paus. I 18, 7, jfr Plutarch. Sulla 14) — onekligen en ren och ursprunglig Ge-kult, jfr Milchhöfer. Philologus LV 178.

Men frånsedt alla dessa invändningar, finnes ett allmännare skäl, som afgjordt talar emot Dörpfelds åsikt, att samtliga af Thukydides såsom bevis för den gamla stadens utsträckning åberopade sakrala lokaliteter skulle ha legat på vestra sluttningen af Akropolis. Huru i all verlden skulle Thukydides därmed kunna bevisa sitt påstående, att den gamla staden förutom borgen omfattade *τὸ ἐπ' αὐτὴν πρὸς νότον μάλιστα τετραμμένον*? Detta hade ju varit alldeles orimligt. Hvarför skref då icke Thukydides *τὸ πρὸς ἑσπέραν τετραμμένον*?

Sedan Thukydides namngifvit några helgedomar, hvilkas höga ålder ansågs bevisa, att staden var bebygd åt det hållet sedan urminnes tider (Olympieion, Pythion, *Γῆς ἱερὸν* och *Διονύσιον ἐν Λίμναις*), antyder han, att åt samma håll, *ταύτῃ* (= *πρὸς τοῦτο τὸ μέρος τῆς πόλεως μᾶλλον ἵδρυται* = *πρὸς νότον μάλιστα τετραμμένον*, från Akropolis räknadt) funnos andra uråldriga helgedomar, hvilka tjäna att stödja hans åsikt, men som han icke aktar för nödigt att uppräkna. Därefter följer det 3dje sakrala beviset, hemtadt från Enneakrunos, som förut benämdes Kallirhoe. Från det faktum, att Enneakrunos' vatten på Thukydides' tid begagnades vid vissa religiösa bruk, drages den induktiva slutledningen, att i gamla tider detta vatten begagnades mera allmänt, än när detta skrefs, och däraf sluter Thukydides, att denna gamla stadsbrunn eller stadskälla måste ha legat i närheten af den gamla

staden *(ἐγγὺς οὔσῃ)*. Här talar historieskrifvaren icke om väderstrecket, såsom i det föregående: han säger endast, att Enneakrunos låg *ἐγγύς*. Om till detta ord bör underförstås *τῆς ἀκροπόλεως* eller *τοῦ πρὸς νότον μάλιστα τετραμμένου* eller båda delarne af den gamla staden, alltså *τῆς ἀρχαίας πόλεως*, framgår icke tydligt af det grammatiska eller logiska sammanhanget. Sakligt sedt, har man endast att välja mellan de bägge senare alternativen, och någon stor åtskilnad kan icke göras mellan dessa, ty enligt forntidens åskådning låg stadskällan något utanför staden (jfr. Herodotos VI 137). Det var således tämligen ett och det samma, om Enneakrunos tänktes ligga utanför den gamla staden i dess helhet eller utanför den nedre delen af densamma. Något bestämdt läge för Enneakrunos har således icke heller Thukydides angifvit. Den gamla staden sträckte sig nedanför Akropolis företrädesvis i söder, men att döma af uttrycket *μάλιστα* jämfördt med *μᾶλλον* synes Thukydides ha föreställt sig, att denna nedre del af den gamla staden i någon måtto sträckte sig äfven i en annan, till söder gränsande riktning, altså åt öster eller åt vester (hvarvid man hellre tänker på den vestra delen, från Akropolis sedt, på grund af terrängförhållandena — därifrån ledde ju den enda ordentliga uppgången till Akropolis, Paus. I 22, 4). Det enda, vi lära af Thukydides II 15 i fråga om Enneakrunos' läge, är, att denna brunn befann sig i närheten af den gamla staden, eller om man hellre så vill, i närheten af den nedanför Akropolis belägna del af den gamla staden, som hufvudsakligen sträckte sig söder om Akropolis, men till någon del äfven åt ett annat väderstreck, rimligtvis åt vester[1]. Här är

---

[1] Det är intressant att jämföra Thukydides' sätt att framställa sitt bevis i koncisa uttryck och invecklad satsbyggnad med en modern bevisföring om samma sak. Vi skulle i detta fall säga: Enneakrunos' vatten begagnas ännu i dag vid bröllop och andra heliga bruk; däraf sluta vi (induktivt), att i urgamla tider detta vatten begagnades vid lifvets viktigaste behof *(τὰ πλείστου ἄξια)*, att Kallirhoe (Enneakrunos) altså då var stadskällan, ur hvilken stadens davarande befolkning hufvudsakligen hemtade sitt vatten; men i denna egenskap måste Kallirhoe-Enneakrunos ha legat *ἐγγύς*, i närheten af den gamla staden. Jag skulle ej ha påpekat denna enkla sak, så framt ej en energisk motståndare till Dörpfelds Enneakrunos-teorier, Chr. Belger, i ett föredrag, hållet i Berlins Arkeologiska Sällskap (Jahrb. des deutsch. archäol. Inst., Archäol. Anzeiger 1896 s. 42) sagt, att *ἐγγὺς οὔσῃ* på detta ställe måste förklaras på något sätt, och att han väntar förklaringen från Stahl.

altså den punkt, där jag icke längre kan följa Stahl, Wachsmuth och Milchhöfer.

* * *

Det händer ofta här i verlden, att icke ens den starkaste opposition mot en gammal och fastslagen åsikt är i stånd att fullständigt frigöra sig från vissa häfdvunna åskådningar och tänkesätt; och Dörpfeld utgör inget undantag, när han söker framställa en ny tolkning af Thuk. II 15 och hvad därmed sammanhänger. Trots sin djärfva och originella åskådning har han icke lyckats frigöra sig från en viss uppfattning i den gamla tolkningen, nämligen den, att alla de af Thukydides uppräknade lokaliteterna varit belägna bredvid hvarandra. Den gamla åsikten var den, att dessa ställen lågo bredvid hvarandra nära nog i en klunga nere vid Ilissos. Dörpfeld söker nu, emedan han anser sig ha funnit Enneakrunos och Διονύσιον ἐν Λίμναις på vestra sluttningen af Akropolis, att med alla medel få äfven de andra helgedomarna belägna i närheten af dessa platser. Denna inxtaposition, som omfattas både af Dörpfeld och hans motståndare, är emellertid ingalunda nödig för tolkningen af Thukydidesstället; tvärt om vill det synas, som om man finge en bättre uppfattning af detta ställe genom att icke förlägga alla ifrågavarande orter i hvarandras omedelbara närhet.

Förr i verlden, innan Enneakrunosfrågan på allvar hade väckts på tal, gick det lätt och bekvämt att komma på det klara med detta Thukydidesställe. Man hade ju där nere vid Ilissos Olympieion, Pythion och ἱερὸν Γῆς, vid Kallirhoe i Ilissos hade man Enneakrunos, och ett stycke därifrån i riktning mot Akropolis strax söder om Dionysosteatern ansåg man, att Dionysos Lenaios' tempel låg, hvilket likställdes med Διονύσιον ἐν Λίμναις. Detta behagliga lugn stördes, när Wilamowitz i Hermes XXI 615 ff uppvisade, att Dionysos Lenaios skarpt måste skiljas från Dionysos Eleuthereus, hvars helgedom låg invid Lykurgosteatern[1].

Hvar låg då Διονύσιον ἐν Λίμναις? Vi ha ingen annan hållpunkt för fixerandet af denna helgedoms läge än, att den måste ha legat i en sumpig trakt. Men det är svårt att i när-

---

[1] Under Enneakrunos-striden har man så småningom börjat ana, att Dionysos Ληναῖος icke gerna kan vara identisk med Dionysos ἐν Λίμναις — men denna fråga kan här förbigås.

heten af Olympieion eller söder om Dionysosteatern uppvisa en sådan nejd, ty hela denna trakt sluttar ganska starkt ned mot Ilissos och marken är dessutom stenig, icke lerig. Pervanoglu påstod visserligen (Philologus XXIV 1865, s. 159), att han i närheten af det nuvarande militärhospitalet sett vasstrån — alltså ett tecken till att trakten där var sumpig; men sedan har ingen lyckats upptäcka vass på detta ställe. En med Greklands geologiska förhållanden mycket förtrogen man, Prof. Lepsius i Darmstadt, förnekar möjligheten af, att söder om borgen, i närheten af militärhospitalet en sumptrakt har existerat. En annan framstående geolog, Prof. Bücking i Strassburg, har på tillfrågan medgifvit denna möjlighet (Rhein. Mus. XLVII 59). Med hänsyn till dessa båda auktoriteters olika omdömen bör emellertid framhållas, att Lepsius afgifvit sitt yttrande efter grundliga studier på ort och ställe, Bücking däremot har fällt sitt omdöme med stöd af minnet eller af kartan.

En förtviflad utväg att åt sydöstra delen af Athen rädda Dionysoshelgedomen *ἐν Λίμναις* har anlitats af C. Wachsmuth (Abhandl. der philol.-histor. Classe der Sächs. Gesellsch. der Wissensch. XVIII (1897) s. 49), som vill förlägga denna helgedom sydost om Akropolis till Ilissos «i en lindrig sänkning af flodbädden, där vattnet lätt kunde bilda sumpiga pussar (sumpfähnliche Lachen)». Frånsedt andra osannolikheter förefaller det ganska egendomligt, att en helgedom skulle ha blifvit anlagd just i en flodbädd, som årligen öfversvämmades. Dessutom framträder tendensen i Wachsmuths förslag tämligen tydligt.

Det har alltså sina stora svårigheter att förlägga *Διονύσιον ἐν Λίμναις* åt samma håll som de öfriga helgedomarna, och å andra sidan måste medgifvas, att den trakt, där Dörpfeld sökt denna helgedom, i dalsänkan mellan Areopagen och Pnyx, där ett naturligt hinder möter ett rikligt undanfall af vattnet, och hvarest öfver 100 gamla brunnar anträffats (Athen. Mittheil. XXI (1896) s. 105), med rätta kunnat i forntiden ha burit namnet *Λίμναι*.

Medan vi alltså måste antaga, att de af Thukydides omnämda helgedomarne Olympieion, Pythion och *ἱερὸν Γῆς* voro belägna vid Ilissos, torde däremot Dionysos' *ἐν Λίμναις* helgedom ha legat åt ett annat håll, törhända vester om Akropolis i sänkningen mellan Pnyx och Areopagen. Denna lokalisering strider ingalunda mot Thukydides' ord, fastmera förstår man Thukydides' framställning bättre, om man antager, att alla helgedomarna icke

voro belägna tillsammans på ett ställe eller i en och samma riktning från Akropolis räknadt.

Om man i likhet med Thukydides söker att på grund af uråldriga helgedomars läge bestämma omfånget för det äldsta Athen eller för öfrigt hvilken gammal stad som hälst, är det naturligtvis bättre, om man kan finna helgedomar, hvilka ligga utbredda på en längre sträcka, än i en enda klunga. Förutsatt nu, att tre af helgedomarne lågo tillsammans nere vid Ilissos och den fjärde vester om Akropolis, så hade Thukydides ej kunnat uttrycka sig annorlunda än han nu gör, *πρὸς νότον μάλιστα τετραμμένον*: den nedre delen af den gamla staden låg att döma af de helgedomar, från hvilka slutledningen gjordes, icke uteslutande, men väl öfvervägande (*μάλιστα*) i söder, en del låg mera i riktning mot sydost, en annan del mera åt vester. Om man betraktar de tre första helgedomarna tillsammantagna såsom den östligaste punkten och Dionysion *ἐν Λίμναις* såsom den vestligaste, så måste Thukydides antaga, att den mellan dessa punkter belägna sträckan, *τὸ πρὸς νότον τετραμμένον*, också var bebygd. Törhända har han just där funnit sina *ἄλλα ἱερὰ ἀρχαῖα*, som tydligen spelat en roll vid hans induktiva bevisföring, men hvilkas namn han uraktlåter att nämna. Antagandet, att den fjärde helgedomen varit belägen vester om Akropolis, står altså icke i strid mot Thukydides' tankegång och uttryckssätt, tvärtom förklarar det ganske väl de obestämda uttrycken *πρὸς νότον μάλιστα τετραμμένον* och *πρὸς τοῦτο τὸ μέρος τῆς πόλεως μᾶλλον ἵδρυται*: de helgedomar, som användas såsom bevismedel, voro belägna mera i riktning mot denna del af staden (*τὸ πρὸς νότον μάλιστα τετραμμένον*) än mot andra delar af staden, t. ex. Kerameikos eller den norra eller den östra delen af det nyare Athen[1].

I motsats till Dörpfeld och hans motståndare anser jag, att man icke har någon skyldighet att förlägga Enneakrunos till närheten af den ena eller den andra helgedomen. Såsom ofvan blifvit framhållet, är det enda vi genom Thukydides få veta om Enneakrunos läge det, att denna brunn måste ha legat i närheten af den förtheseiska stadens nedre del, som utbredde sig hufvudsakligen åt söder (från Akropolis), men därjämte sträckte

[1] Om man mot denna uppfattning vill invända, att Thukydides uppräknat helgedomarne i en viss lokal ordningsföljd, må här framhållas, att så icke är fallet med de 3 första helgedomarna, Olympieion, Pythion och *ἱερὸν Γῆς*. Pythion låg utanför Olympieion, *τὸ τῆς Γῆς ἱερόν* däremot inom Olympieions tempelgård (Paus. I 19, 1. 18, 7).

sig något åt öster och sannolikt äfven vester om Akropolis. Därför kan Enneakrunos likaväl ha legat i vester, som i sydost[1], ty i det 3dje beviset står ingen bestämd riktning angifven, såsom i fråga om helgedomarna (τὰ ἔξω πρὸς τοῦτο τὸ μέρος och ἵδρυται δὲ καὶ ἄλλα ἱερὰ ταύτῃ ἀρχαῖα). Vill man trots detta antaga, att Enneakrunos' läge spelat någon viktigare roll vid Thukydides' rekonstruktion af hufvudväderstrecket för den gamla stadens nedre del, så gäller naturligtvis om dess läge vester om Akropolis detsamma, som ofvan blifvit sagdt om Dionysos' ἐν Λίμναις helgedom.

Härmed har jag endast velat framhålla, att Enneakrunos' förläggande till trakten vester om Akropolis icke strider mot det behandlade Thukydidesstället. En annan sak är, om Dörpfeld verkligen funnit resterna af Enneakrunos vid sina gräfningar vester om borgen. I denna fråga är svårt att afgifva ett bestämdt svar. Jag vill emellertid till sist lämna en kort redogörelse för hufvudresultaten af Dörpfelds gräfningar på detta ställe. Jfr. planen i Athen. Mittheil. XIX (1894) pl. XIV.

1) I Pnyxberget äro inhuggna flere kamrar och gångar, afsedda att samla och upptaga vatten från berget. Detta har naturligtvis skett, sedan de naturliga källådrorna börjat sina och icke längre räckte till för befolkningens behof.

2) Ej långt från dessa gångar och schakt utmynnar en storartad vattenledning, som till byggnadssätt och dimensioner uppgifves fullständigt öfverensstämma med Eupalinos' berömda vattenledning på Samos, hvilken anlades på föranstaltande af tyrannen Polykrates. Det är ganska antagligt, att Peisistratos, hvilken i likhet med de flesta andra grekiska tyranner i det 6te årh. f. Kr. synnerligen vinnlade sig om folkets materiella välfärd, låtit bygga denna vattenledning efter det samtida berömda mönstret på Samos.

3) Denna vattenledning utmynnar i en bassin, hvars ena sida stöder sig mot Pnyxberget, och framför densamma låg i den grekiska tiden en stor öppen plats, som först i den romerska tiden blef bebygd.

4) I de romerska byggnader, hvilka voro uppförda på denna öppna plats, har man träffat otvetydiga rester af ett brunnhus: bearbetade stenar af poros och af gulaktig kalksten från byn

---

[1] För min egen del är jag mera böjd för det antagandet, att Enneakrunos' läge i Thukydides' bevisföring endast varit en terminus ultra quem non vid bestämmandet af den gamla stadens utsträckning.

Kará vid Hymettos — just de material, som användes vid den peisistratidiska tidens byggnader. Åtskilliga af dessa stenar visa tydliga spår af flitig beröring med vatten (urhålkningar och kalkaflagringar); på en af stenarne har tydligen suttit en djur-, antagligen lejonmask, genom hvilken vattnet strömmat ut; en sten har hål, där man antagligen ställt de i bottnen spetsiga kärl, i hvilka vatten hemtades vid brunnen.

5) Detta brunnhus, hvilket att döma af materialet efter all sannolikhet tillhör den peisistratidiska tiden, antager Dörpfeld ha stått 15—20 meter norr om den nämda vattenbassinen, just där en i klippan sprängd gång, som leder från ett par större i Pnyxberget huggna vattenkamrar, mynnar ut.

Här skulle enligt Dörpfelds åsikt Kallirhoe engång ha legat. När dess vatten började tryta, har man medels inhuggning i berget sökt skaffa rikligare tillgång på vatten, och när ej heller detta förslog, skulle Peisistratos ha byggt sin stora vattenledning, som matat Kallirhoe med vatten, hvilket sedan utströmmat ur brunnhuset med de nio mynningarna, *Ἐννεάκρουνος*.

6) Tilläggas bör, att i trakten mellan Pnyx och Areopagen anträffats öfver 100 brunnar af hvilka de flesta voro fyllda med vasskärfvor. Det stora flertalet af dessa skärfvor tillhör den s. k. geometriska stilen, en mindre del utgöres af fragment af svartfiguriga vaser, och endast några få af dessa skärfvor ha tillhört rödfiguriga vaser. Häraf finna vi, att denna trakt i forntiden var mycket vattenrik, och att de flesta brunnarne tilltäpptes och upphörde att begagnas under det 6te årh. f. Kr. — alltså med anledning af den stora vattenledningens och brunnhusets uppförande.

Det kan icke förnekas, att om också Dörpfeld icke lyckats till full evidens uppvisa, att Enneakrunos har legat här, likväl ganska mycket talar till förmån för hans antagende. Det viktigaste skäl, man anfört mot Dörpfelds Enneakrunosteori, har hemtats från det här behandlade Thukydidesstället, hvilket enligt min uppfattning icke står i strid mot en dylik åsikt. Vidare har man anmärkt, att Thukydides' ord *τῇ κρήνῃ τῇ νῦν μὲν τῶν τυράννων οὕτως σκευασάντων Ἐννεακρούνῳ καλουμένῃ, τὸ δὲ πάλαι φανερῶν τῶν πηγῶν οὐσῶν Καλλιρρόῃ ὠνομασμένῃ* icke stämma öfverens med Dörpfelds förklaring: enligt detta ställe skulle Peisistratos nämligen ha inskränkt sig till att inleda det sprudlande källvattnet i ett brunnhus med nio mynningar (Belger, Archäol. Anzeiger 1896 s. 22, Milchhöfer, Philologus LV (1896)

s. 175). Dock tror jag, att äfven det något mera komplicerade förfarande, som Peisistratos enligt Dörpfeld skulle ha användt vid inrättandet af Enneakrunos, i Thukydides' ordkarga uttryckssätt kunde betecknas med *τῶν τυράννων οὕτως σκευασάντων*. Man har äfven anmärkt, att det vatten, som enligt den antike grekens åsikt var erforderligt för religiösa bruk, skulle vara källvatten, icke vattenledningsvatten (C. Wachsmuth, Abhandl. der philologisch-histor. Classe der Sächs. Gesellsch. der Wissensch. XVIII s. 22). Däremot kan invändas, att vid lustrationer rinnande vatten eller källvatten eller hafsvatten borde användas (jfr. Sophokl. Aias 654. Oed. Col. 469. 1598 f. Oed. Rex 1227 f. Eur. Iph. Taur. 1193). Det är altså flytande, rinnande, så att säga «lefvande» vatten, som bör användas vid kulthandlingar, och ett sådant vatten var väl det, som spisade Enneakrunos och strömmade ut ur dess 9 mynningar. Därtill kom, att om det ifrågavarande vattenledningsvattnet först blandades med det forna Kallirhoes vatten, innan det strömmade ut genom Enneakrunos, en sådan fiktion — för öfrigt icke större än många andra inom de grekiska kultförhållandena — väl borde ha kunnat tillfredsställa athenarnes religiösa konservatism. [Jfr under Rettelser og tilføjelser.]

Däremot kan jag icke vara med om att förlägga Enneakrunos till Ilissos, och det af följande skäl:

1) Pausanias vittnesbörd.

2) Källundersökningen har visat, att Enneakrunos' identificering med Kallirhoe vid Ilissos framträder först i den senromerska och byzantinska tiden.

3) Det är ingenstädes i litteraturen angifvet, att Kallirhoe, som omdöpts till Enneakrunos vid dennas förstöring (antagligen i senare hälften af det 2dra årh. e. Kr.) återfick sitt gamla namn. Att de sen-byzantinska lärde ville återfinna denna gamla Kallirhoe i Kallirhoe vid Ilissos, är lätt förklarligt.

4) Vid det grekiska arkeol. sällskapets undersökning af Kallirhoe vid Ilissos år 1893 under ledning af Skias har ådagalagts, att inga rester af ett brunnhus där förefinnas. Dock är detta inkast ej synnerligen starkt vägande, ty på denna under århundraden flitigt besökta plats ha alla spår af en dylik byggnad lätt kunnat aflägsnas.

5) Vid de nyssnämda undersökningarne år 1893 har det tydligen visat sig, att någon källa där icke finnes, och att de kanaler, hvilka uppsamlat det ur den steniga flodbädden framsipprande vattnet, haft till syfte att leda detta till den vatten-

ledning, som gick från Athen till Piraeus. Jag hänvisar till den grundliga framställning af dessa arkeologiska undersökningar, som Skias gifvit i *Πρακτικὰ τῆς Ἀρχαιολ. Ἑταιρίας* 1893 s. 111 ff. och nöjer mig för tillfället att anföra endast tvänne ställen ur nämda berättelse:

Διὰ τῆς ἀνασκαφῆς ταύτης ἐπεδιώκετο ἡ κατὰ τὸ δυνατὸν διευκρίνησις τοῦ πρὸς τὸ παρὸν λίαν διαμφισβητουμένου ζητήματος περὶ τῆς τοποθεσίας τῆς Ἐννεακρούνου, προέκυψε δ' ἐξ αὐτῆς ὅτι κρήνη τις ὁπωσοῦν σπουδαία καὶ δὴ ἡ Ἐννεάκρουνος ἀδύνατον εἶνε νὰ ὑπῆρξεν αὐτόθι, πάντα δὲ τὰ ἀποκαλυφθέντα ἔργα τῶν ἀρχαίων ἦσαν κατεσκευασμένα πρὸς περισυναγωγὴν τοῦ ἐκ τῶν βράχων ἀναβλύζοντος ὕδατος καὶ διοχέτευσιν αὐτοῦ πρὸς τὸν Πειραιᾶ (s. 111).

Κρήνης τινὸς δὲ οἱασδήποτε οὐδὲν ἴχνος εὑρέθη· τοὐναντίον μάλιστα καὶ ἡ κατάστασις τοῦ τόπου, ὅπως ἀπεκαλύφθη διὰ τῆς ἀνασκαφῆς καὶ ἔτι μᾶλλον ἡ γεωλογικὴ κατασκευὴ αὐτοῦ ἀποδεικνύει μετὰ τῆς μεγίστης βεβαιότητος, ὅτι κρήνη τις ὁπωσοῦν σπουδαία οὐδέποτε ὑπῆρξεν αὐτόθι οὔτε ἐντὸς τῆς κοίτης τοῦ ποταμοῦ οὔτε παρὰ τὴν ἀριστερὰν ὄχθην ὑποκάτω τῆς Ἁγίας Φωτεινῆς, ὡς ὑπετέθη ὑπό τινων (s. 114).

Mindre meddelelse.

Om Indledningsformlen i en rogatio.

Af E. Trojel.

I Tidsskrift for Philologi og Pædagogik, første Række, findes Formlen *velitis iubeatis* omtalt dels af Aubert i 9de Bind (1871), dels af Wesenberg i 10de Bind (1872), begge Steder kun ganske kort[1]. Aubert (l. l. p. 176, 1) fremsætter den Formodning, at *vellent iuberent* ikke er et indirekte Spørgsmaal; *rogare* skulde nemlig i denne Forbindelse ikke betyde: spørge, men: bede, anmode. En Støtte for denne Mening finder han ikke blot i den Omstændighed, at der ret hyppig forekommer Udtrykket: *rogationem tulit ut*, men navnlig i Stedet hos Gellius V 19, 9 (slgn. min Artikel i dette Bind, S. 48 ff.), hvor Formlens egentlige Ordlyd anføres: *velitis iubeatis*; hvis dette virkelig var et Spørgsmaal, maatte der være brugt Indikativ. Derfor er altsaa *ne* Livius 22, 10, 2 utvivlsomt en Fejl.

Wesenberg, der, da han skrev sin Bemærkning, ikke har

[1] Det er Hr. Dr. Siesbye, der har gjort mig opmærksom paa disse to Steder.

været bekendt med Auberts Forklaring, antager (l. l. p. 220), at Livius 38, 54, 3—4: *velitis iubeatis* bør rettes til *velitis iubeatisne* og ligeledes Cicero, in Pisonem 29, 72, og saa meget mere den afhængige Sætning, altsaa Livius 21, 17, 4 og 31, 6, 1. Som Støtte herfor anføres syv Steder hos Livius (de samme ere nævnte i min Artikel S. 49, desuden et af 45de Bog).

Aubert saa altsaa i den indirekte Sætning en Genstandssætning; han nævner den dog kun i Formen *vellent iuberent* og omtaler ikke de meget talrigere Steder, hvor der staar *vellent iuberentne*. Men denne Mangel gør hans Forslag mindre antageligt, da man ikke indser, hvorfor *ne* saa mange Steder skulde være bleven sat til, tilmed da *ut*, naar noget skulde sættes til, vilde være det sædvanlige efter *ferre* eller *rogationem ferre*, som A. selv bemærker. Det direkte Udtryk vil A. vel have forstaaet som en opfordrende Konjunktiv, hvorimod der næppe kunde rejses nogen Indvending, hvis man kunde slaa en Streg over *ne* alle de Steder, hvor det findes i denne Formel baade indirekte og direkte brugt. Ogsaa Livius 26, 33, 13: *de iis rebus, quid fieri velitis, vos rogo, Quirites*, synes i sin Lighed med den almindelige Formel at tale for, at denne opfattedes som et Spørgsmaal.

Det kunde synes simplere med Wesenberg at sætte *ne* til paa de Steder, hvor det ikke findes. Dog bliver ogsaa her temmelig mange Steder at forandre (fem for den direkte Form, to for den indirekte) og hos forskellige Forfattere; i Haandskrifterne synes der ingen Vaklen at findes, saa at det ikke er sandsynligt, at noget er faldet bort.

Man maa vel altsaa dog lade disse Ord gælde for et Spørgsmaal, direkte og indirekte. Hos Plautus og Terents findes mange direkte Spørgsmaal uden Spørgeord, hvor der blot søges en Oplysning og ikke bestemt ventes enten bekræftende eller benægtende Svar (slgn. Dräger: Histor. Syntax der latein. Sp. I § 156, hvor der anføres en Del Exempler, der let kunde forøges; desuden nævnes flere Steder i Senecas Breve, Hor. Ep. I 6, 29: *vis recte vivere?* Cic. Ep. ad fam. VIII 14, 4 (Cælius Ciceroni): *Scis, Appium censorem cet.*: et gammelt Retsudtryk: *licet antestari?* findes Hor. Sat. I 9, 79, desuden Plautus Curc. 5, 2, 23). Ogsaa Madvig har jo tænkt sig Ordene *vultis iubetis* som et Spørgsmaal, ligeledes Aubert. Denne sidste forkaster *velitis iubeatis* som Spørgsmaal paa Grund af Konjunktiven. Det forekommer mig, at som denne Formel foreligger, maa den være et Spørgsmaal, men jeg skal indrømme, at jeg intet overensstemmende Exempel kan anføre.

Anmeldelser.

The Jātaka together with its Commentary, being *tales of the anterior births of Gotama Buddha.* For the first time edited in the original Pāli by *V. Fausbøll.* Vol. VII (Postscriptum and Index): *Index to the Jātaka* and its Commentary, containing a complete Index of Proper Names and Titles, together with a List of the Introductory Gāthās and an Index of Parallel Verses. By *Dines Andersen,* Dr. phil. London 1897, Kegan Paul, Trench, Trübner & Co. XVII + 247 S.

Med dette 7de bind er Fausbøll's kæmpeværk, udgaven af Jātaka-bogen, afsluttet. Det er unødvendigt her nærmere at göre rede for, hvilken overordentlig videnskabelig betydning i sproglig, religionshistorisk, litteratur- og kulturhistorisk og folkloristisk henséende dette værk har. Alle vide, at det er et af den østerlandske philologis allervigtigste hovedværker, og at det er bragt i stand af udgiveren med overvindelse af vanskeligheder, som kunde have afskrækket den modigste, med en indsigt i emnet, en hengivenhed for videnskabens sag og en så at sige strategisk dygtighed, som søger sin lige, og at dets lykkelige tilendebringelse har gjort udgiverens og Danmarks navn vidt bekendt i alle verdensdele og ikke mindst i Indien selv. Fra udgivelsen af Dhammapadam (1855) til afslutningen af Jātaka-bogen (1897) har Fausbøll indtaget stillingen som måské den første fører af arbejdet med Pālilitteraturen. En allerede godt fremskreden Engelsk oversættelse vil snart göre Jātaka bogens indhold tilgængeligt for det store publikum.

Nærværende 7de bind indeholder først Fausbøll's Postscriptum til textudgaven: instructive bemærkninger om de foreliggende Jātaka'ers bestanddele, sproglige ejendommeligheder ved Pāli-versene, oversigt over de lokaliteter, som ere scenen for de egentlige Jātaka-fortællinger *(atītavatthu)* og for rammefortællingerne *(paccuppannavatthu),* hvoraf fremgår, at *atītavatthu* mest henlægges til det nordlige og vestlige Indien, *paccuppannavatthu* til det østlige. Samling af steder, hvor Tipiṭaka omtales som existerende på Gotama's og tidligere Buddha'ers tid, m. m.

Hovedindholdet af bindet er dog Dr. A.'s 4 registre, af hvilke det første og langt det störste indeholder alle navne, incl. navne på fortællinger og dele af værket og på deri citerede bøger samt de ord af *paccuppannavatthu,* som angive fortællingens indhold, hvorved stederne i den egentlige Jataka og commentaren

samt *Nidānakathā* ere mærkede særskilt til forskel fra stederne i rammefortællingen. Enkelte idelig genkommende ord som *Bodhisatta* etc. ere behandlede mere summarisk; til gengæld er der under *Bodhisatta* givet en alphabetisk liste over alle Gotama's navne og tilværelser, en overordentlig nyttig foranstaltning, ligesom i det hele bogens indretning er så praktisk, at den næppe kunde tænkes bedre. Selvfølgelig slutter Index'en sig til den trykte text; men dette forhindrer dog ikke, at A. har foretaget uafviselige og absolut sikkre textrettelser, af hvilke jeg særlig vil fremhæve, at han har rettet den fejlagtige ordadskillelse *jāto varake* (sé Preface XVI fg.), som har narret oversætteren Chalmers, til *jātovarake*, hvorved meningen bliver væsentlig forandret; her er i det hele taget et punkt, som man må holde öje med, da denne type af trykfejl forekommer oftere i texten. Også nogle af varianterne har A. medtaget. De meget kortfattede forklaringer ere næsten alle tagne af Pāli-texten selv.

De 3 andre registre indeholde: II) Alphabetical list of all the introductory gāthās to the Jātakas (S. 189—198); III) Index of gāthās or parts of gāthās which occur more than once in the Jātakas and the commentary (S. 201—235); IV) List of quotations from other works by the editor (S. 237—242). Nytten af disse registre vil være indlysende, når man betænker, at et hovedproblem for den höjere Jātaka-kritik er prosa'ens oprindelige forhold til versene (omtalt både i Fausbøll's Postscriptum og i A.'s Preface). Det må beklages, at A. af pladshensyn ikke har kunnet offentliggöre en fuldstændig Index til alle versene, som han har udarbejdet; vi må trøste os med, at han stiller os i udsigt en Index over vers-paralleler i Jātakaerne og den øvrige Pāli-literatur, som han visselig bedre end nogen anden er i stand til at give.

Arbejder som A.'s Index høre til de gode solide stene i videnskabens bygning, som en anmelder ikke behøver at sige meget om, da de anbefale sig selv, og deres nytte er uomtvistelig; de udgøre det urokkelig faste grundlag, som alle eventuelle hypotheser må gå ud fra. A.'s Index, som danner afslutningen på Jātaka-udgaven, repræsenterer på samme tid det første skridt til en videregående bearbejdelse af dette epoche-görende værk.[1]

S. Sörensen.

---

[1] Jeg griber lejligheden til at hidsætte følgende af forf. selv meddelte forbedringer

Avīci. add. N. 44,31.
Asurā add. V 19,24) (= pubbadevā).
Inda-patimā VI 126,24) corr. to VI 126(14).
Kannamunda(ka) II 104,9* read: II 104,19*.

Joh. Forchhammer, Romerfolkets indre og ydre Historie i Borgerkrigenes Aarhundrede (146—31 f. Kr.). Med 3 Kort og 16 Figurer i Teksten. Kbhvn. 1899, Gad (Komm.). IV + 211 S.

Bogen er en Fortsættelse af den i nærværende Tidsskrifts VII. Bind S. 140 ff. anmeldte Skildring af Roms Historie før 146 af samme Forfatter og ligesom denne udgivet af Udvalget for Folkeoplysningens Fremme. Det er en populær Fremstilling, og det betones, at den baade giver den indre og ydre Historie. Det ligger i Sagens Natur, at i et Folks Historie, som i næsten 200 Aar kun to Gange lukkede Janus, maa Krigsbegivenheder spille langt den overvejende Rolle, og saaledes er det da ogsaa her. Men i Borgerkrigenes Tid have disse ogsaa Betydning for de indre Forhold. Forf. udtaler selv (S. 6), at i Aarhundredet fra 133 til 31 f. Chr. knytter Interessen sig mindre til Institutionerne, der trædes under Fødder, end til de ledende Personer, der give de enkelte Afsnit deres Præg, og han skildrer derfor de vekslende Perioder særlig gennem Hovedpersonernes Handlinger og Skæbner. Dog er der ogsaa givet Plads til Forfatnings- og Forvaltningsforhold, agrariske Forhold m. m. Ved Skildringen af de sidste navnlig i Gracchertiden, hvor de antike Kilder give utilstrækkelig Oplysning, har F. særlig fulgt nyere Behandlinger og maaske lidt dristigt i Modsætning til den konservative Behandling af første Periode opstillet moderne Konstruktioner som historiske Fakta. Det hedder S. 8, at den Statsjord, som ved lex Sempronia blev disponibel, skulde fordeles i Lodder paa 30 jugera, som skulde tilfalde fattige romerske Borgere eller italiske Forbundsfæller som Arveforpagtning mod en ringe aarlig Afgift. Lex Sempronia var ifølge F. selv væsentlig en Fornyelse af den liciniske Agerlov, som nævnes I S. 81, men uden nogen Omtale af, hvad der skulde gøres med den disponible Statsjord. At denne skulde være uddelt til *socii*, vil vel for den Tid ingen antage. Selv Niese, som antager lex Licinia

---

Kālakañjakā asurā read: Kālakañjaka, asuro (cfr. Hardy Man.[2]) 342,. Kālakañjakā, pl. (= petā) N. 44,33.
Khuppipāsā, (petā) N. 44,32.
Tidiva, add. V 18,11*. 19 24).
Dānava-rakkhasā, Kumbhaṇḍā (= payassa hārī) I 204/15).
Nijjhāmataṇhā (petā) N 44,32.
Bodhisattā add Bodhisattānam ānisa*ṃ*sā N 44,27 ff.
Magha-Kumāra (to be inserted after Magadha-) II 199 read: I 199.
Lokantara-niraya add.: *Lokantarā* (pl.) N. 44,31.
Vinaya III 27,12 add. (cfr. Vin. IV. 203)
p. 202 l. 8 add: 18,144.
p. 223 l. 10 fn. add: 12,16.
p. 224 l. 2 to be inserted after l. 8.

agraria for opdigtet, mener dog, at lex Sempronia kun tænkte paa Borgere, og de Udtalelser af Appian, paa hvilke man beraaber sig til Fordel for, at Uddelingen ogsaa gjaldt italiske Forbundsfæller, ere ganske uklare. Det omtales oftere, at Forbundsfæller, navnlig Latinere, vare implicerede i Sagen, men kun som possessores af ager publicus, der skulde afstaa noget, ikke som Folk, der ventede Udbytte af Delingen. Hvorfra Mommsen og andre, hvem F. følger, have den Angivelse om de 30 jugera, og om at Parcellerne ikke blev Ejendom, har jeg forgæves søgt Oplysning om. Det samme gælder om den S. 15 givne Fremstilling af det Aar 125 fremkomne Forslag om Borgerret for Forbundsfællerne. Hos F. hedder det (S. 15), at Fulvius foreslog «Adgang for Forbundsfæller til enkeltvis ved Folkets Kendelse at vinde romersk Borgerret; men selv et saa lempeligt Forslag kunde han ikke sætte igennem». Det behøvedes heller ikke, da Folket iforvejen havde denne Ret, og det er mig ubekendt, hvorfra de Historikere, som F. følger, have det. Hos Appian (B. C. I 21) siges kun, at nogle Mænd foreslog at give alle Forbundsfæller (*συμμάχους ἅπαντας*) Borgerret, og at de især støttedes af Fulvius, og Forslaget betragtes som alt andet end lempeligt.

Det er naturligt, at der i en Periode med saa mange omtvistede Spørgsmaal ogsaa kunde fremdrages andre Differenspunkter, men dertil er der her ikke Anledning.[1]

Ogsaa Kulturhistorien og dens forskellige Sider saasom Literatur og Kunst, Religion og Kultus have faaet Plads, om end lidt beskeden i Forhold til Krigsbegivenheder. De bevarede Forfattere og deres Skrifter findes ganske kort nævnede; man havde gerne set en mere indgaaende Udvikling af de Ideer, som beherskede Slægten og bestemte dens Tanker og Handlinger og derigennem dens Skæbne, særlig (ligesom i første Afsnit S. 212)

---

[1] S. 11 siger F., at den sidste Konge i Pergamon, Attalos 3 ved sin Død indsatte Romerfolket til Arving af sit Rige og sin Skat. At han testamenterede Romerne sit Rige siges ligefrem af Florus II 20, Justinus 36, 4, 5 og Livius ep. 58, men ep 59 hedder det: *Aristonicus, regis Eumenis filius, Asiam occupavit, quum testamento Attali legata populo Romano libera esse deberet*, og dette bekræftes ved en i Pergamon funden Indskrift (Fränkel: Inschriften von Pergamon 249) hvori siges, at Attalos ved sin Bortgang har efterladt Landet frit, og at hans Testamente skal stadfæstes af Romerne. Hvad der forstodes ved Frihed, og hvorvidt denne skulde strække sig over for Rom, kan være tvivlsomt, men efter Liv. ep. 59 maa antages, at Romerne stadfæstede Testamentet, og at det var Aristonicus, der krænkede Friheden ved at optræde som Prætendent og derved gav Romerne Anledning til senere at betragte Pergamon som erobret Land og gøre det til Provins. Med hvilken Ret de tilegnede sig Skatten, er uklart. Da Landet var erobret, blev den fort til Rom.

af Folketroen og Folkets religiøse Forestillinger i Modsætning til de dannedes.

Fremstillingen har i det hele de samme Fortrin, som den tidligere.

P. Petersen.

Euripidis fabulae. Ediderunt *R. Prinz* et *N. Wecklein*. Vol. I 4—7, Vol. II 1—6. Leipzig 1898—99, Teubner.

Af den kritiske Udgave af Euripides, som Prinz havde paabegyndt, men ikke fuldendt, og som nu Wecklein har overtaget, er indtil nu udkommet de 10 Stykker af «anden Klasse», samt af de andre Medea og Alkestis. Det vil være naturligt at anmelde Udgaven to Gange, saaledes at første Klasse omtales for sig og anden, naar den engang foreligger fuldstændig, for sig. Nærværende Anmeldelse holder sig derfor alene til de 10 i Overskriften betegnede Stykker, der er udkomne først.

Som bekjendt er de 9 Stykker Elektra, Ion, Helena, Cyclops, Iphigenia T., Supplices, Heraclidae, Hercules, Iphigenia A. kun overleverede i een Haandskriftklasse. Sammen med disse Stykker regner man i Reglen Bacchae, hvad der dog ikke er nøiagtigt; det er almindelig anerkjendt, ogsaa af Wecklein, at Palatinerhds. i dette Stykke tilhører 1ste Klasse. Strengt taget skulde altsaa Bacchae regnes til den anden Gruppe; men da *recensio* i største Delen af Stykket kun bygger paa eet Hds., kan det for Bekvemmeligheds Skyld gjerne tages med her.

Udgaven indeholder, foruden Texten og det kritiske Apparat, korte Angivelser om de benyttede Haandskrifter, snart foran, snart bagved de enkelte Stykker. Hvorfor der her ikke er Eensartethed, veed jeg ikke; det havde i hvert Fald været rigtigere at give en samlet Oversigt over Haandskriftforholdet ved eet af de 10 (9) Stykker af Klasse II og saa ved hvert Stykke blot at angive Siglerne for de benyttede Hdss.[1] At dette ikke er skeet, hænger maaskee sammen med den Orden, hvori Stykkerne offentliggjøres. Det Naturlige i en Udgave som denne havde vel været at gruppere Stykkerne efter Haandskriftforholdet; det har W. ikke gjort, og hvilket andet Princip han har fulgt, er mig uklart.

Siden Udgivelsen af v. Wilamowitz's *Analecta Euripidea* tvivler Ingen mere om, at Hovedhaandskriftet for Klasse II er

---

[1] I Fortalen til Medea S. IX henviser Wecklein til Münch. Sitzungsber. 1895 ff. Jeg har ikke i disse Bind kunnet finde nogen samlet Redegjørelse for Haandskriftforholdet. — [I Münch. Sitzungsber 1899, II 297 ff. giver W. Beviser for P's Afhængighed af L i Heraclid., Cycl., Suppl., Iph T.; de synes, ialtfald for det sidste Stykke, afgjørende. For Iph. Aul.'s Vedk. bringer han intet Nyt. Denne Afhdl. af W. er først kommet mig i Hænde under Korr.]

Laur. 32, 2 (L Prinz-Wecklein). I Vat. 287 (P) mente v. Wilamowitz at have en ringere Afskrift af Originalen til L. I nyere Tid har Vitelli (i Museo Ital. di ant. class. III 287 ff. og Riv. di filol. XXIII 377 ff.) søgt at vise, at P ikke blot i Medea, der hører til Kl. I. men ogsaa i Iph. T. (Kl. II) gjennem et Mellemled stammer fra selve L, ikke fra dennes tabte Original. Til denne Anskuelse har Wecklein sluttet sig, og han anfører (i Fortalerne til Iph. T., Iph. Aul., Suppl., Heracl.) endel Steder, der unegtelig er af den Art hvormed man pleier at bevise Haandskrifters Afhængighed af hinanden. Spørgsmaalet er ikke af ringe praktisk Betydning for *recensio*, og fortjener desuden paa dette Sted en nøiere Overveielse, fordi dets Besvarelse er nødvendig som Grundlag for Bedømmelsen af Weckleins Udgave.

Sagen compliceres derved, at man i nyere Tid mener at have erkjendt[1], at Laur. 172 (G) er en ligefrem Fortsættelse af P og oprindelig har hørt sammen dermed. Om dette Hds. er det nemlig almindelig anerkjendt og netop af v. Wilamowitz med Styrke gjort gjældende, at det er en Afskrift af L. Man har da desmere Grund til at formode at det Samme gjælder om P: og dog er det for visse Stykkers Vedkommende (Bacchae, Troades, Danae) sikkert, at P slet Intet har med L at gjøre, da de slet ikke eller kun delvis findes i L, og for andres (Medea o. a.), at det i hvert Fald ikke er nogen direkte Afskrift deraf. Spørgsmaalet maa altsaa afgjøres for hvert Stykke for sig. Dets Interesse ligger ikke saa meget i, at der skulde tilkomme P's singulære Læsemaader nogen synderlig Plads i Texten; thi det er Alle enige om at der ikke gjør; men P's Stilling er af Vigtighed for Bedømmelsen af de forskellige Læsemaader i L. Dette Hds. er nemlig rettet igjennem to Gange: een Gang af en omtrent samtidig Haand (L^2), hvis Læsemaader ofte findes i P; og een Gang af en senere Haand (l), hvis Læsemaader ikke findes i P. P er altsaa i hvert Fald af Betydning til at fastslaae, hvad der har staaet i L, førend det blev rettet igjennem af l, som er en fræk Interpolator. Men er det sideordnet med L, saa giver det os tillige en sikker Borgen for, at L^2's Læsemaader fandtes i L's Original og altsaa for os repræsenterer en Overlevering; hvilken Borgen vi ellers vilde mangle.

Søger man nu til Weckleins Udgave for at klare sig disse Spørgsmaal, da bliver man unegtelig sørgelig skuffet. Han har nemlig i de fleste Stykker undladt at skjelne mellem de to Hænder, der har rettet i L, nagtet man maa antage at Adskillelsen var gjennemført i hans Collationer; han betegner simpelthen alle Rettelser i L ved l (og i P, hvor Forholdet er væsentlig det

[1] Jeg veed ikke hvem der først har fremsat denne Paastand; den omtales som en Kjendsgjerning af Vitelli i Mus. Ital. l. l., og dens Rigtighed bestyrkes unegtelig af Alt hvad der er mig bekjendt om de to Hdss.

samme, ved p). Kun i det sidst udgivne af de 10 Stykker, Iphigenia i Aulis, har han gjennemført Adskillelsen mellem de to Hænder L^2 og l, som han selv siger «ut cognosceretur quam non interesset eas distingui». Denne Fremgangsmaade har saaledes gjort det umuligt paa Grundlag af hans Udgave at foretage en Undersøgelse af Forholdet mellem L og P; thi denne maa i første Linie baseres paa Forholdet mellem L^2 og P, med Udskillelse af l. Heri maa han selv være enig, da han ikke kan mene at P skulde gaae tilbage paa L, inden denne var rettet af L^2.

Selve Adskillelsen af Hænderne er nu ingenlunde saa «uinteressant», som Wecklein mener. Dette er let at bevise ud af Iph. Aul., saafremt man tør forudsætte at Weckleins Collationer er nøiagtige. Hans egne Udtalelser i denne Retning er ikke særlig beroligende. Han arbeider i disse ti Stykker paa Grundlag af Prinz's Materiale. Ved Siden deraf henviser han til andre Collationer, hvor saadanne er offentliggjorte. Derimod siger han Intet om at han har ladet sine Collationer revidere efterat have sammenholdt dem med Andres. At dette er skeet, bør ganske vist være selvfølgeligt; men det bør dog til Læserens Beroligelse udtrykkelig siges. Da Sagen er af saa stor Betydning for Bedømmelsen af Udgaven, formaaede jeg en Ven, der i Efteraaret opholdt sig i Italien, til at efterse nogle Steder, hvor der var Uoverensstemmelse mellem v. Wilamowitz's og Weckleins Collationer. Det viste sig at Wecklein i de fleste Tilfælde havde det Rette, men ikke overalt. Saaledes har Ion 235 L virkelig som Personbetegnelse *Χορὸς ἢ Κρέουσα*, ikke alene *Χορός*, som man efter Wecklein maa troe. Iph. T. 898 angiver v. Wil., at *φανεῖ* er første Haand, Wecklein, at det er en senere; det første bekræftes bestemt af min Hjemmelsmand. Bacchae 501 har L^{ac} *φανερὸν*, som v. Wil. angiver; hos Wecklein staaer Intet derom. Det er (med Undt. af I. T. 898) Smaating, og de kan tildels beroe paa mindre omhyggelig Udarbeidelse af Apparatet; men de bør ikke findes i en Udgave som denne, og de beviser i hvert Fald, at der enten ingen Revision har fundet Sted, eller at denne ikke har været omhyggelig nok. I det Hele og Store tør man imidlertid, som det ogsaa var at vente, stole paa Hinck's og Prinz's Collationer; for Iph. Aul.s Vedkommende har man desuden til Kontrol den fuldstændige Collation, som Vitelli har offentliggjort i sit Skrift «Intorno ad alcuni luoghi della If. in Aul.» (Firenze 1877).

Vi vender da tilbage til Iphigenia i Aulis. Her fremtræder først det mærkelige Forhold, at l (L^3 kalder Wecklein den) efter Weckleins Apparat spiller en forsvindende Rolle. I de første 500 Vs. forekommer den som udtrykkelig angivet kun een Gang (350); tager man Vitellis Collation til Hjælp, forøges Tallet lidt (54. 72. 456), og desuden er det rimeligt at een og anden Rasur skyldes l, uden at det kan paavises. Men L^2 er langt

overveiende. — Gaaer vi nu ud fra at P stammer fra L, saa viser en Række Steder, at den (eller dens Original) maa være afskrevet efterat L^2 havde været paafærde. Jeg anfører nogle af de vigtigste: Vs. 1 *τῶνδε δόμων* L, *δόμων τῶνδε* L^2 P. 24 *γῆρας* L *τὸ γῆρας* L^2 P 39 *πεύκην πέδῳ* L *πέδῳ πεύκην* L^2 P (L^2 efter Vitellis udtrykkelige Angivelse; «numeris supra scriptis L» Weckl.) 43 *τί πονεῖς* L^2 (in lit.) P 149 *ἐξώρμα* L *ἐξόρμα* L^2 P 327 *καὶ ἔλαβές νιν* L *κἄλαβέσ νιν* L^2 *κἄλαβέσιν* P 335 *ὀργῆς ὕπο* L (*σ ὕπο* in lit. L^2) P 824 *προσέβης* L *προσέβης ἂν* L^2 P 909 *πρὸς* L *πρός τε* L^2 P. Fra Stykkets Slutning har jeg ikke fundet sikre Exempler (d. v. s. saadanne hvor Weckleins Apparat stemmer med Vitellis Collation); 1499 efter Wecklein: *θεράπναι* L *θεράπαιναι* L^2 P; 1491 *ὦ* L^2 P, om. L; Vitelli tier begge Steder, og hans Facsimile kan ikke afgjøre Sagen.

Saa vidt er Alt i den skjønneste Orden. Men overfor disse Steder staaer en Række andre, hvor P følger L imod L^2. Saaledes 109 *εὐφρόνης* L P *εὐφρόνην* L^2 (Weckl.; Vitelli angiver Intet om Haanden); 399 *ἐγείναμεν* et *ἐγεινάμην* L *ἐγείναμεν* P *ἐγεινάμην* L^2 886 *ὀλέθρῳ σὴ* L^2 *ὀλέθρῳ καὶ σὴ* L P (efter Vitelli *ὀλέθρ σὴ* L, med Ras. over og efter *ρ*; d. v. s. man kan ikke see hvad L a. c. har haft!) 919 *ὑψιλόφρων* L P *ὑψηλόφρων* L^2 929 *πεισόμεθα* L P *πείσομαι* L^2 (*πεισόμ* + Ras. L efter Vitelli, altsaa som 886!) 1454 *πατέρα* L P *πατέρα γε* L^2 1533 *κλύης* L^2 *κλύεις* L P. En Særstilling indtager 466, hvor Wecklein har: *ξυνετὰ ξυνετῶς* L P, *συνετὰ συνετῶς* L^2, men Vitelli: il *σ* di *συνετὰ* e di *συνετῶς* è di pr. m. in ras., uden Angivelse af hvad der har staaet før Rettelsen.

Jeg seer ikke hvorledes man kan komme udenom disse Steder, der vistnok endda kunde forøges; jeg har ikke gjennemgaaet hele Stykket. Men hertil kommer endnu et langt større Antal Steder af en lidt anden Art, nemlig hvor L og P stemmer og L^2 og P^2 har den samme Rettelse. Af saadanne Steder har jeg alene i de første 400 Vers talt 22; men de findes gjennem hele Stykket: 1401 *οἳ δ᾽ἐλεύθεροι* L (*οἳ* in ras. L^2, *ι* ras. factum ex *ν*) *τὸ δ᾽ἐλεύθερον* P *οἳ δ᾽ἐλεύθεροι* P^2 1416 *λέγω τάδε λείπει* L P *λέγω τάδ᾽ οὐδὲν οὐδὲν (οὐδέν᾽) εὐλαβουμένη* $L^2 P^2$ 1544 *ἀνθεσφόρους* L P *ἀνθηφόρους* $L^2 P^2$ 1567 *κολεῶν* L P *κουλεῶν* $L^2 P^2$ (*κολεῶν* [o in ras.] L efter Vitelli).

Mod hele dette Materiale staaer det sølle «*γουνεὺς* (278) L sic scr. ut facile *ἰουνεὺς* legas (rigtigt, som det fremgaaer af Vitellis Gjengivelse) *ἰουνεὺς* P». Før dette Sted afgjør det Hele, maa ialtfald først alle de andre Steder forklares; og jeg seer ingen anden Mulighed for at dette kan skee, end hvis en fornyet Undersøgelse af Hænderne i L giver et heelt andet Resultat end de tidligere — hvad der vistnok er ringe Udsigt til.

Det fremgaaer ganske vist allerede af v. Wilamowitz's Sammenstilling i *Analecta Euripidea*, at Iph. Aul. indtager en

Særstilling i haandskriftlig Henseende, navnlig ved de talrige Overensstemmelser mellem L² og P². Men det er ikke desto mindre vanskeligt at udtale en tilstrækkelig haard Dom om en Udgiver, der i en Udgave som bør give det endelige kritiske Grundlag, først leverer os 9 Stykker uden at sætte os i Stand til at løse det afgjørende kritiske Problem paa egen Haand, og dernæst, da han i det 10ende giver os Materialet i Hænde, gjør det med en saadan Ringeagt for iøinefaldende Kjendsgjerninger.

Hvad der ellers kan være at udsætte paa Weckleins Apparat, vil i Forhold hertil kun kunne blive Smaating. Jeg er i Iph. Aul., hvor jeg har Vitelli til Kontrol, stødt paa nogle Ting der dog fortjener at bemærkes. 1507—08 har Wecklein

Διός τε φέγγος, ἕτερον
αἰῶνα καὶ μοῖραν οἰκήσομεν,

og i Apparatet: 1507 *ἕτερον* in ras. scr. L² et sic sine dubio etiam L 1508 *ἕτερον αἰῶνα* LP, *ἕτερον* erasit L². Af Vitellis Facsimile og Collation fremgaaer, at L har:

διόσ τε φέγγοσ ἕτερον (ἕτερον)
[ἕτερον] αἰῶνα καὶ μοῖραν οἰκήσομεν,

hvor *(ἕτερον)* i 1507 er L² og *[ἕτερον]* 1508 er tilføiet udenfor Kolumnen og bagefter udraderet. Altsaa: at L har et intakt *ἕτερον* foran L²'s *ἕτερον*, og at *ἕτερον* i 1508 er tilføiet bagefter, angives ikke. Efter Vitelli staaer *(ἕτερον)* i 1507 endda slet ikke i Rasur. — Lige efter mangler en Angivelse af, at *δέρην* er slettet i Slutningen af 1516 og føiet til i Beg. af 1517 (af L² efter Vitelli). Lignende Bemærkninger mangler 173 og 189; altsaa formodentlig med Villie. — 721 *ἅπερ μ' ἐχρῆν* L³P² Weckl.; efter Vitelli L², hvad ogsaa al Sandsynlighed taler for. — Indretningen af Apparatet er undertiden ikke praktisk. Saaledes hedder det 4: *τοι]* Barnes, *τὸ* P, om. L, supra v. inseruit L² — istedenfor: *τοι* Barnes: *τὸ* L² (supra versum) P om. L. 149: *ἐξόρμα* L P (*ο* ex *ω* fecit L²) — istdf.: *ἐξόρμα* L²P *ἐξώρμα* L. 194: *σαλαμινίοις* L P, *σαλαμῖνος* P². Da Wecklein har *Σαλαμῖνος* i Texten, bør dette da staae først; men i denne Henseende er Udg., saavidt jeg har bemærket, konsekvent. I øvrigt er dette Sted et Exempel paa en rigtig Læsemaade overleveret alene i P² (som saa ofte i L² P²). 209: *ἐξεπόνασεν* *α* ex *η* facto L; da Texten har *ἐξεπόνασεν*, burde det hedde: *ἐξεπόνασεν* L^pc P *ἐξεπόνησεν* L^ac. 109: *εὐφρόνης* (omisso *σκιὰν*) L, *εὐφρόνην* L² (supra *ν* eras. aliquid, fort. *λείπει*), *εὐφρόνης σκιὰν* P, sed *σκιὰν* scripsit (*σκ* in lit.) P² — istdf.: *εὐφρόνης σκιὰν* P² (*σκ* in lit.): *εὐφρόνης* LP *εὐφρόνην* L² o. s. v. Her er alle Apparatets Feil samlede som i en Buket; hos en gammel Udgiver som Wecklein burde man ikke kunne plukke den Slags.

I Sammenligning med Spørgsmaalet om Udgavens Brugbarhed som Grundlag for Euripides's Textkritik er det af underordnet Betydning, hvorledes W. har konstitueret sin Text. Hans Eien-

dommeligheder som Kritiker er desuden vel kjendte, og han har ikke væsentlig ændret dem i denne Udgave. Det vil derfor være tilstrækkeligt at tage et enkelt Stykke som Exempel; jeg vælger Iphigenia i Tauris.

Udvalget af Læsemaader er i et Stykke af denne Art ikke stort; selv om man mener at L og P er sideordnede, er det i de fleste Tilfælde ganske klart, hvilken Læsemaade der er overleveret. For Wecklein er L eneste Kilde, hvorved Sagen yderligere simplificeres. At han anerkjender visse Rettelser i L som Overlevering, er selvfølgeligt og fremgaaer af Steder som 35 (*τοῖσιδ'* L P, *τοῖσιν* l°p Wecklein; afgjørende, da Stedet er corrupt og ikke rettet af W. Hvorledes forklarer man forresten den overenstemmende Rettelse i begge Hdss., dersom P er Afskrift af L? Smlgn. ovenfor om Iph. Aul.), 254 (*κοινωνίαν* LP, *κοινωνία* l Weckl.), 394 (*πετόμενος* LP, *ποτώμενος* l Weckl.), 494 (*ἔστι* LP, *εἴ τι* l Weckl.), 636 (*τε* LP, *τ' ἐκ* l Weckl.), o. a. Inkonsekvent er det, naar Wecklein 742 formoder *ἐσφρήσω* for det overleverede *ἐσβήσω*, i Sammenhæng med en Formodning om at P[ac] har haft *εἰσφρήσω*.

Texten er i dette Stykke i det Hele slet, og det er ikke muligt at gjøre det læseligt uden udstrakt Brug af Konjektur. Det maa anerkjendes, at Wecklein i det Hele har bestræbt sig for at give en konservativ Text; mange Steder har han endog med god Føie ladet utvivlsomme Feil og Meningsløsheder staae. Han betegner i saadanne Tilfælde ikke Stedet som fordærvet, men giver blot i Apparatet et Forslag til en Rettelse, af Andre eller sig selv. Da han imidlertid ogsaa opfører egne Ændringsforslag til Steder, som ialtfald ikke med Sikkerhed sees at være fordærvede (et Exempel instar omnium er 749, hvor *ἐγὼ δ' ἄνακτά γ' οὐρανοῦ, σεμνὸν Δία* foreslaaes ændret til *ἐγὼ δ' ἄνακτος οὐρανοῦ σέβας Διός*), saa savner man ved Benyttelsen af Bogen den Veiledning, som en besindig Kritiker kan give ved at betegne de sikkert fordærvede Steder.

Af egne gode Forslag af Wecklein har jeg noteret *ἄξω* for *ἔξω* 718; *μεταστενάζων* f. *μέγα στενάζων* 957. Ogsaa *χρίμπτῃ* f. *κάμπτῃ* 815 og *ἔφλυον* f. *ψευδῶς ἔλεγον* 1309 er ialtfald vel begrundede Formodninger. Men ved Siden af dem staaer Ting som bedre end alt Andet viser, hvor skadelig for det sunde philologiske Skjøn den stadige Beskjæftigelse med Tragikernes Text er, naar man ikke er fuldstændig behersket af gode kritiske Principer. I V. 1023 er overleveret *δυναίμην*; det retter W. til *δύναιο*: det er palæografisk usandsynligt og tillige et voldsomt Indgreb i Tanken paa dette Sted, med Forandring af Iphigenias hele Tænkemaade. I Sammenligning dermed er det en uskyldig Ting at sætte *παύρῳ* for *μακρῷ* i Texten 306; det giver den rigtige Tanke, men —. Lidt besynderligt virker det, naar *(τῶν) ξένων* stadig rettes til *(τοῖν) ξένοιν*, medens *οἱ ξένοι, τοὺς ξένους,*

τοῖς ξένοισι af gode Grunde lades urørt. — Naturligvis er der den samme Usikkerhed i Optagelsen af andres Rettelser som af Weckleins egne. At optage Paley's ἔλεξα for λέγουσα i 364 er methodisk seet ikke bedre end at skrive δύναιο i 1023, foruden at det vidner om liden grammatisk Finfølelse. Særlig mange er dog saa graverende Tilfælde ikke, og de noget talrigere Interpolationer af lignende Art, der beskednere er henviste til Apparatet, generer mindre; deres rette Plads havde dog været i det Appendix, der med en euphemistisk Vending betegnes som indeholdende «coniecturas minus probabiles», og som i en saadan Udgave virkelig er et nødvendigt Onde.

Det er vel for meget forlangt af en Mand der ikke er ung længer, og som er voxet op under slette Grundsætningers Herredømme, at han skal aflægge Vaner der er blevne ham til en anden Natur; man maa hellere anerkjende selv en nok saa ufuldkommen Bestræbelse for at bedre sig. Det er heller ikke først og fremmest en efter sunde Principer konstitueret, end sige da en med genial Gjætteevne forbedret Text, man søger i en Udgave som Weckleins. Og at levere en god Text af et Stykke som Iph. Taur. er en overordentlig vanskelig Opgave. Men hvad man med Billighed kunde forlange af Udgiveren, det var et Apparat, der tilfredsstillede alle Nutidens Fordringer til Fuldstændighed og Nøiagtighed, Korthed og Overskuelighed. Dette var, særlig i dette Tilfælde, en meget let Opgave; den kræver ikke andet end gjennemført Flid og Omhu, almindelig philologisk Skole og sund praktisk Sans, og endelig en vis Evne til at stille sig udenfor sig selv, til at underordne sit personlige Skjøn under Opgavens objektive Krav. Paa de to første Egenskaber synes det ikke at skorte Udgiveren; med de to andre kniber det allerede; den sidste mangler han aldeles. Fremfor alt derfor er hans Udgave ikke blevet det den kunde og burde være blevet: det endelige Grundlag for den kritiske Behandling af Euripides's Text.

Kjøbenhavn i Januar 1900.

A. B. Drachmann.

Xenophontis Expeditio Cyri. Rec. *Guil. Gemoll.* Ed. maior. Leipzig 1899, Teubner. VIII + 305 pp.

Grundlaget for denne udgave er det anerkendt bedste håndskrift, Parisinus 1640 (C), skrevet år 1320, som allerede L. Dindorf benyttede i Dübners kollation og som senere *Hug* kollationerede til sin udgave; den sidste bestræbte sig især for at udfinde, hvad første hånd (pr) havde skrevet på de talrige steder, som en anden hånd (C_1) havde korrigeret med benyttelse af et håndskrift

af den anden familie. Flere af Hugs resultater blev imidlertid stærkt anfægtede af *Ch. Graux* i *Revue Critique* (21 dec. 1878), og en ny kollation, som Gemoll har foretaget, viser berettigelsen heraf. Helt nye læsemåder er: I 3, 17 *ὃν δοίη* (*ᾧ δοίη* Dübner. Hug), I 8, 21 *προσκυνούμενος ἤδη ὡς* (supra v. add. pr) *βασιλεὺς*, II 5, 7 *ὕποχα* (*χα* in ras., unde Dindorf *ὑποχείρια* maluit, sed accentum super v posuit pr); III 1, 9 *ἀποπέμψει*, III 1, 30 *ἀναθέντας*. VII 3, 22 *τοὺς ἑαυτῷ παρακειμένους ἄρτους* bekræftes Hugs læsemåder imod Dübner; omvendt bekræftes III 1, 25 Dübners *τάττεταί με*, der med Bisshop rettes til *τάττετ' ἐμὲ*, som jeg havde skrevet i min Elementarbog (1892) istf. vulg. *τάττετέ με*. Af Hugs nye læsemåder (pr) har Gemoll optaget i texten «non ut lectiones manus primae restitutas, sed ut coniecturas bene propositas»: IV 3, 1 *ἀνέπνευσαν* («plausible», Graux), IV 6, 19 *ἐθέλοντες ἀγαθοὶ* (? Graux), IV 7, 12 *ἀντηγωνίζοντο*, II 5, 28 ⟨*λάθρᾳ*⟩ foran *συγγεγενημένον* (*συ* in ras., ipse in C ne vestigium quidem huius vocis *[λάθρᾳ]* dispicere potui; «on ne voit rien», Graux). Den sidste «læsemåde» burde hellere have delt skæbne med følgende, som han helt har forkastet: II 5, 13 *οἷς μάλιστα ὑμᾶς νῦν οἶδα* («supposition sans preuve ni indices suffisants à l'appui», Graux) istedenfor *οἷς μ. ὑ. νῦν γιγνώσκω* (således vulg.; i texten udelader Gemoll *νῦν*, men da han i apparatet siger: «*νῦν* in marg. add. C_1» uden nogensomhelst angivelse af hvor dette *νῦν* hører hen, skulde det vist også have stået i texten), II 6, 2 *ἀναπείσας* istf. *πείσας*, III 1, 21 *ἀσάφεια* (? Graux) istf. *ὑποψία*[1], III 2, 13 *μνημεῖον* («impossible d'admettre que C. pr. a écrit *μνημεῖον*», Graux) istf. *μαρτύριον*, IV 5, 4 *ἀνεῖναι* istf. *λῆξαι*.

Allerede Dindorf og endnu mere Hug anerkendte den grundsætning, at man ved forskellig overlevering såvidt muligt burde følge C pr, og dette princip har Gemoll gennemført endnu strængere. Hovedvanskeligheden ligger i, hvormeget hensyn man skal tage til C_1's rettelser og tilføjelser, navnlig de sidste; hvor forskellige de kan være, ses f. ex. II 6, hvor i § 3 C_1 efter *ὄντος* tilføjer et ganske overflødigt *αὐτοῦ* (ligl. § 14 *αὐτοὺς* foran *εὐτάκτους*) og i § 6 det uundværlige *δοκεῖ* skyldes samme hånd. Det kommer her nok så meget an på sund sans og sprogfølelse som på konsekvens, og ikke sjælden forekommer det mig, at udg. ikke har truffet det rette. Jeg skal i det følgende drøfte nogle enkelte steder ud fra dette og andre synspunkter.

Strax I 1, 3 kan jeg ikke tro på *λαμβάνει* (pr) istf. *συλλαμβάνει* (C_1); I 2, 13 (*ἐξελαύνει*) har vi det samme forhold, at præpositionen skyldes C_1 (*ἐλαύνει* pr), og der følger udg. C_1. I 5, 9 støttes *ὡς* foran *σπεύδων*, som udg. sletter med de ringere håndskrifter imod C, tilstrækkeligt af Lys. XII 90 (anført af

[1] Dette ord passer forovrigt dårligt i sammenhængen; jeg foreslår *ἀπορία*.

Krüger); smlgn. Plat. Crit. 44 b δόξω ὡς ... ἀμελῆσαι. Derimod vilde jeg i samme § med Hug foretrække C1's ἡ βασιλέως ἀρχὴ for pr's τῇ β. ἀρχῇ, da forvanskningen til dativ så let forklares ved de foregående ord: τῷ προσέχοντι τὸν νοῦν. I 6, 9 efter ἐθελοντὰς (rettelse af Muret istf. ἐθέλοντας ell. θέλοντας) giver pr τούτους, Vindob. φίλους, C1 og m. sec. i Vindob. tilligemed de øvrige φίλους τούτους. Med Hug at antage, at τούτους skulde være forskrivning af φίλους, er næsten umuligt, og man gør derfor måske bedst i at holde på φίλους τούτους, skønt τούτους er meget tungt; men τοὺς ἐθελοντὰς τούτους, som udg. skriver, er virkelig ikke til at forstå. I 8, 1 læser udg. efter pr (τῶν ἀμφὶ Κῦρον) χρηστὸς, medens Hug tvivlende angav τριστὸς, som han formodede var forvansket af ἄριστος, men i texten beholdt vulg. πιστῶν (C1). Hvis χρηστὸς er rigtigt læst, er der rig lejlighed til konjekturer. II 5, 6[1] har udg. μάλιστα παύεσθαι, medens C1 tilføjer et ἂν foran παύεσθαι. Man kan gerne indrømme udg., at παύεσθαι alene giver en tilfredsstillende mening; derfor bliver det alligevel højst sandsynligt, at der oprindelig har stået μάλιστα ἂν eller μάλιστ' ἄν. II 5, 14 har udg. skrevet βούλοιο φίλος efter pr, medens C1 giver βούλοιο τῳ (supra v.) φίλος εἶναι (in marg.); men det personlige begreb τῳ er ganske nødvendigt, da man dog ikke kan forbinde φίλος ὡς μέγιστος med ἔν γε τοῖς πέριξ οἰκοῦσι, og tilmed følger der: εἰ δέ τίς σε λυποίη. II 5, 27 læser udg. efter pr («verisimiliter») ἐὰν ἐλεγχθῶσι; C1 har οἳ ἄν. Det er dog urimeligt, at Klearch her skulde tale om alle officererne istedenfor kun at antyde de eller den enkelte han har mistænkt, og selvom Dobree skulde have ret i at slette det flgd. τῶν Ἑλλήνων som glossem til προδότας, bliver læsemåden οἳ ἂν lige god. II 6, 6 har udg. efter et enkelt ringere håndskrift, Etonensis, slettet ordene ὥστε πολεμεῖν, fordi han mener (Bemerkungen s. 575), at de tre sætningsleds koncinnitet vinder derved. Tværtimod; man kommer derved i 2det led til at savne det begreb, hvorpå det hele tiden kommer an: krig. At nogen skulde være faldet på at tilføje de to ord, er højst usandsynligt, og deres bortfalden er jo efter πονεῖν let forklarlig. IV 7, 20 angiver Hug og Gemoll overensstemmende som spor af C pr . . . . εν . . . έλθοι (Graux drog læsemåden i tvivl); heraf har udg. lavet ⟨ἑνὸς⟩ ἕνεκα ἔλθοι (ἕνεκα ἔλθοι C1). Det er ialfald bedre end Hugs ἕνεκεν συνέλθοι; men i sådanne tilfælde er det vist bedre at resignere, når det der virkelig er overleveret giver en god mening.

I optagelsen af andres eller egne konjekturer synes udg. ikke at have vist tilstrækkelig forsigtighed. Som forkerte eller ialfald overflødige betragter jeg f. ex. I 1, 2 [ἀνέβη], I 2, 9 [τῇ] μάχῃ,

---

[1] Dette sted tilligemed mange andre har udg. behandlet i sin afhandling: Bemerkungen zu Xen. Anab. Leipzig 1897, Teubner.

I 4, 15 *φρουραρχίας* og *φίλον*, I 4, 18 *σαφῶς καὶ*, I 7, 2 *[ἐπιούσῃ]*, I 7, 3 *ἀπορῶν [βαρβάρων]*, I 7, 16 *ταύτῃ δὴ [τὴν πάροδον]*, I 8, 9 *[ἕκαστον τὸ ἔθνος] ἐπορεύοντο*, I 8, 26 *ἰατρός, ⟨ὃς⟩*, II 5, 15 *[τὸ ὄνομα]*, II 6, 6 *ὥσπερ ⟨τις⟩*, II 6, 11 *[αὐτοῦ ἐν τοῖς ἄλλοις προσώποις]*, III 1, 34 *καὶ νῦν* (istf. *καὶ σύ*), III 1, 35 *[ἐκεῖνοι]*, III 1, 43 *πολέμοις*. I 1, 8 læser udg. med Schimmelpfeng *ὢν Τισσαφέρνης ⟨ἔτι⟩ ἐτύγχανεν ἔχων*; men det fremgår jo af det foregående, at Kyros var den faktiske *(ἐτύγχανεν)* besidder af alle byerne (undtagen Milet); hvad han med moderens bistand ønskede at opnå af sin broder, var retten til dem; altså er Krügers *Τισσαφέρνους* det rigtige. I 3, 17 har C pr *ταῖς τριήρεσι*, C1 *αὐταῖς ταῖς τριήρεσι*, udg. skriver *αὐταῖς τριήρεσι*; men jeg kan ikke se rettere end at der må være en modsætning mellem *πλοῖα* (transportskibe) og *τριήρεις* (krigsskibe), såat meningen er, at taleren befrygter, at Kyros skal give dem *πλοῖα* for så med sine *τριήρεις* at bore dem i sænk. Rimelige formodninger, som har fundet optagelse, er f. ex. I 8, 18 *ὥς τινες* (Becker, istf. *τινες ὡς*) og II 5, 5 *ὅτι φοβηθέντες* (Schenkl); særlig vil jeg henlede opmærksomheden på udgiverens eget forslag I 1, 10 at slette *καὶ* foran *τριῶν μηνῶν*, såat *εἰς δισχιλίους ξένους* henføres til *μισθόν*; han henviser (Bemerk. s. 573) bl. a. til I 2, 6, hvoraf det fremgår, at Aristippos' hær må være hvervet i Thessalien (smlgn. I 1, 9 om Klearch), og for konstruktionens vedkommende til Thuk. VI 8 *ἄγοντες ἑξήκοντα τάλαντα ἀσήμου ἀργυρίου ὡς ἐς ἑξήκοντα ναῦς μηνὸς μισθόν*. Nedenfor ved *ἓξ μηνῶν* er *καὶ* derimod udmærket på sin plads, og derfra kan det muligvis være kommet ind på det første sted.

Omvendt har udg. undertiden forsmået konjekturer, som enten er hårdt nødvendige eller meget lette — stundom begge dele. Hertil regner jeg navnlig I 2, 2 *παύσεσθαι*[1] (Cobet), I 7, 2 *πῶς [ἂν]* (Hartman), I 8, 22 *χρῄζοιεν, ⟨ἐν⟩ ἡμίσει* (Cobet), II 5, 5 *οὔτ' ἂν βουλομένους* (således Hug efter Pantazides; ligl. Madvig, Adv. crit. I 345).

Det må fremhæves som en stor fordel ved Gemolls udgave sammenlignet med Hugs, at apparatet er givet under texten. Af trykfejl har jeg kun bemærket meget få; et semikolon foran *ὥστε* IV 7, 17 har vakt min forbavselse.

Februar 1900.

Karl Hude.

---

[1] Udg. viser sig (Bemerk. s. 561) bekendt med Stahls fornuftige udvikling i Quaestiones grammaticae p. 16, som dog ikke har gjort noget indtryk på ham.

Edward Stilgebauer: Geschichte des Minnesangs. Weimar 1898, Felber. 298 s.

Minnesangerne, som i germanistikens første dage var denne videnskabs kælebørn, er i senere aar blevne noget stemoderligt behandlede. Ganske vist har vi fortræffelige udgaver af og til dels gode monografier om de mere fremragende af dem; ganske vist har vi for en enkelt periodes vedkommende et saa monumentalt arbejde som Lachmanns og Haupts «Minnesangs Frühling»; men ligesom vi savner en til nutidens fordringer svarende kritisk udgave — det være sagt med al respekt for Bartsch' «Deutsche Liederdichter» —, saaledes findes der heller ikke noget nyere litteraturhistorisk værk, der udførligt og med benyttelse af de talrige specialundersøgelser skildrer den middelalderlige tyske lyrik — minnesangen, som man plejer at kalde den.

Det er derfor med glad forventning, at man tager den foreliggende bog i haanden. Og man bliver heller ikke skuffet, naar man da ikke skruer sine fordringer altfor højt op. Det er lykkedes dr. Stilgebauer at skrive en god og letlæselig bog, som uden at tynges af altfor mange detailler dog giver en temmelig indgaaende udsigt over, hvad videnskaben nu til dags har at sige om minnesangerne. Ret meget nyt og ukendt stof vil fagmanden ikke træffe; forf. indskrænker sig nærmest til at sammenfatte andre forskeres resultater, og for de mange endnu uafgjorte spørgsmaals vedkommende tillader han sig sjældent nogen dom og endnu mindre opstiller han hypotheser. Men for den læge læser, der ønsker at faa noget mere at vide om minnesangerne, end hvad der findes i enhver litteraturhistorisk haandbog, eller for den studerende, der søger at skaffe sig et overblik, vil dr. Stilgebauers bog egne sig fortræffeligt, saa meget mere, som den ikke blot indeholder velvalgte tekstprøver, men ogsaa en god og fyldig, skønt naturligvis langtfra udtømmende litteraturfortegnelse.

Dette udelukker naturligvis ikke, at der kan rejses adskillige anker imod bogen. Saaledes er indledningen, der omhandler den tidligste tyske lyrik (s. 1—15), lovlig knap. Det vilde have været heldigt, dersom forf. allerede her i al korthed havde skitseret minnesangens oprindelse, og navnligt burde han have paavist, hvilke impulser og paavirkninger den skylder dels den folkelige lyrik, dels den samtidige franske digtning, dels den latinske vagantpoesi. Nu maa man søge paa forskellige steder i bogen (saaledes s. 27, 46—47, 50—51, 175), hvad forf. har at sige om disse vigtige, men endnu ikke fuldt ud besvarede spørgsmaal — og det er endda kun temmelig lidt.

I det følgende afsnit, der drejer sig om den nyere tids vaagnende interesse for og sysselsættelse med minnesangen, synes det mærkelig nok ikke at være faldet forf. ind, at en forstaaelse af den middelhøjtyske digtning overhovedet først var muliggjort, da

den historiske betragtning havde gjort sig gældende i videnskaben, og at mænd som f. eks. Bodmer og Gleim, deres øvrige fortjenester ufortalte, ganske simpelt ikke kunde opfatte minnesangerne paa rette maade. Der er slet intet underligt i, at germanistiken maatte blive til, førend man kunde læse middelalderens tyske digtere med virkeligt udbytte.

Minnesangen indtil ca. 1200 skildres udførligt og i nøje tilslutning til Lachmanns og Haupts ypperlige udgave. Forf. er baade her og senere hen noget for tilbøjelig til at dvæle ved de undersøgelser af gamle retslige dokumenter, ved hvilke man har stræbt at fastslaa digternes identitet; fagmanden vil dog ikke lade sig nøje med hans bemærkninger, men altid gaa til kilderne, og den læge læser, der nyder Kürenbergerens friske og kække strofer, vil næppe bryde sig om, hvorvidt digterens hjem fandtes i omegnen af Linz eller nogle mil syd for Melk.

Adskillige uheldige ting er løbne forf. i pennen, hvor han omtaler Hartmann von Aue. Til at begynde med kalder han ham (s. 79 l. 9) «ein niederer Dienstmann der Herren von Aue.» Dette udtryk kan give anledning til misforstaaelse; vel var Hartmann fattig, men hans byrd var adelig, og han havde — som forf. ogsaa omtaler s. 80 — nydt en ualmindelig god opdragelse. — S. 79—80 mener forf., at Hartmanns digt *Ich var mit iuwern hulden* er skrevet efter Saladins død; men dersom man interpungerer de afgørende linier saaledes, som Paul har foreslaaet:

und lebte min hêrre, Salatîn und al sin her
dien bræhten mich von Vranken niemer einen vuoz —

falder denne datering bort. Og jeg tror ubetinget, at Paul har ret, thi hans læsemaade giver ikke blot en bedre mening, men passer ogsaa med, hvad Hartmann selv udtaler i digtet *Sît mich der tôt beroubet hât des hêrren mîn.* — S. 81 sætter forf. Armer Heinrich sidst i rækkefølgen af Hartmanns værker; jeg skulde være tilbøjelig til at mene, at Scherer har ret i sin antagelse, at Armer Heinrich er ældre end Iwein. — S. 81 l. 14 hedder det: «Das zweite Büchlein scheint nicht Hartmanns Eigenthum zu sein», og s. 82 l. 17: «Das zweite Büchlein, das wahrscheinlich Hartmann nicht gehört». Jeg ved vel, at der er bleven sagt og kan siges meget baade for og imod denne antagelse; her er naturligvis ikke stedet til en grundigere drøftelse af spørgsmaalet, men jeg tror dog nok, at en indgaaende sammenligning særlig af ordforraadet i 2. büchlein med Hartmanns øvrige værker vil vise, at den lille digtning virkelig er ægte. Jeg bebrejder selvfølgelig ikke forf., at hans undersøgelser har ført ham til en anskuelse, som jeg ikke kan dele, men jeg bebrejder ham, at han ikke rent ud siger, at spørgsmaalet er aabent, og at han ikke antyder, at der er fremført vægtige grunde for digtningens ægthed. Jeg skylder dog sandheden udtrykkeligt at tilføje, at dette til-

fælde er en undtagelse; forf. er ellers meget omhyggelig for at skifte sol og vind lige mellem uenige forskere.

Et stort og vigtigt afsnit helliges minnesangens klassiske periode og naturligvis først og fremmest Walther von der Vogelweide. Forf. er i det hele kommen godt herfra, og enkelte ting, som f. eks. hans udvikling af, hvorfor Walthers politiske digtning maa staa tilbage for hans rent lyriske (s. 149 ff.), er ligefrem ypperlige.

Bogens sidste tredjedel, som omhandler minnesangens forfaldsperiode, er ubetinget den mest vellykkede. Skildringen af Neid hart og af «dörperpoesien» i det hele taget er særdeles god, om end man maaske turde indvende, at forf. er lidt for stræng mod Gottfried von Neifen; lad saa være, at der i denne digters frembringelser er megen klingklang; men den, der har kunnet skrive et saa vidunderligt melodisk refrain som det berømte (ogsaa af forf. anførte):

Wigen, wagen, gugen, gagen,
wenne wil ez tagen?
minne, minne, trûte minne, swic, ich wil dich wagen —

han har haft et fint øre for det musikalske element i poesien. Den karakteristik, som s. 214 ff. gives af Ulrich von Lichtenstein, kan man ikke ønske sig bedre. Ligeledes fortjener slutningen at fremhæves, hvor overgangen fra minnesang til meistersang (s. 262 ff.) skildres træffende og anskueligt.

Smaa unøjagtigheder og positive urigtigheder har naturligvis ikke helt kunnet undgaas. Jeg skal nævne nogle af dem.

S. 36 l. 3 f.: «. . . . offen kündigt die gleichstehende Herrin dem Ritter, der sie erobern will, die Fehde an.» Men han vil jo slet ikke erobre hende, ja hvad mere er, han vil ikke en gang lade sig erobre af hende. Foreligger her maaske en trykfejl, og har forf. skrevet: «d e n sie erobern will»?

S. 43 l. 3. Maaske burde her være gjort opmærksom paa, at Walthers eneste *tageliet* ved hele sin form viser sig at være en direkte efterligning af Wolframs; forf. nævner vel dette (s. 97 l. 6 f. n.), men kun som en anskuelse af Lachmann, den han, efter hvad det lader til, ikke deler.

S. 50 omtales landgrev Hermann af Thüringen og Walthers lovprisning af ham; men der burde være tilføjet, at W. ogsaa ved given lejlighed læste den ædle herre teksten paa en temmelig alvorlig maade. Jeg for mit vedkommende kan i det mindste ikke se andet, end at det bekendte digt *Der in den ôren siech von ungesühte sî* (Lachm. 20, 4) helt igennem er en temmelig hvas satire over livet ved landgrevens hof. Vi ved jo, at W. ikke var bange for at sige sine beskyttere drøje sandheder, naar han var utilfreds med dem.

S. 70 l. 2 f. n.: «Das einzige religiöse Gedicht von Walther von der Vogelweide ist ein Leich.» Forf. har sagt det samme, men med et heldigere udtryk s. 117 l. 20: «. . . . das einzige geistliche Gedicht, das wir von Walther besitzen.» Thi digte som *Mit sælden müeze ich hiute ûf stên* (L. 24, 18), *Vil wol gelobter got* (L. 26, 3), *Mehtiger got, du bist sô lanc* (L. 10, 1) kan vel nok kaldes religiøse.

S. 140 l. 7 ff. f. n. burde forf. have forklaret, at det middelhøjtyske ord *liebe* paa dette sted har en ganske anden betydning end nyhøjtysk *liebe*, nemlig ‚ynde'; ellers bliver modsætningen mellem *liebe* og *schoenheit* meningsløs. Men det lader til, at forf. slet ikke har forstaaet dette; thi s. 162 l. 24 f. forklarer han Walthers ord:

der liebe gêt diu schoene nâch

saaledes: «d. h. dass das geliebte Wesen dem Liebenden schön erscheint», hvorimod meningen ganske simpelt er: skønhed staar tilbage for ynde. Reinmar von Brennenbergs billede, som omtales s. 162, har aldeles intet at gøre med det citerede digt af Walther.

En hæslig trykfejl — thi det kan umuligt være andet end en trykfejl — er det, naar forf. s. 166 l. 17 taler om «der Weisse in der Krone». Den berømte ædelsten har som bekendt ikke faaet navn efter sin farve, men kaldes «der Waise» (middelhøjtysk *weise*), *orphanus*, paa grund af sin enestaaende størrelse og skønhed.

Som man vil se, gælder de fleste af disse indvendinger kun biting. Hovedindtrykket af dr. Stilgebauers bog er, at den er et solidt og grundigt arbejde, som man trygt kan anbefale.

Kbhvn., i febr. 1900.

Axel Halling.

Otto Ribbeck, Reden und Vorträge. Leipzig 1899, Teubner. IV + 308 S. 6 M.

Nogle af Ribbecks venner har ønsket at få samlet og gjort tilgængelig for et større publikum en del af hans taler og populære foredrag; således er denne bog bleven til. Første afsnit indeholder 6 taler ved universitetsfester, dels i Kiel dels i Leipzig; æmnerne er tagne fra den klassiske oldtid, men stadig valgte således, at der i udførelsen kan tages hensyn til daværende tyske forhold: man lærer Ribbeck at kende som en varm patriot, men også som en fnysende Slesvig-Holstener, hvis domme over de danske er meget stærkt farvede af partilidenskaben (Krigen 1864 ser han i en tale med titlen Hybris som den retfærdige Nemesis,

der straffer Hybris). I andet afsnit er samlede nogle foredrag (og en enkelt afhandling) «Aus der Literatur der Griechen und Römer»; som særlig interessante skal anm. nævne «Aufgaben und Ziele einer antiken Literaturgeschichte», «Euripides und seine Zeit» og «M. Porcius Cato als Schriftsteller». Sidste afsnit «In memoriam» indeholder nogle mindetaler, hvoraf særlig en tale ved Ritschl's båre udmærker sig ved sit varme, følte udtryk, og et par nekrologer over tidligt afdøde disciple. I den ene af disse (over Buresch) får man et smukt indtryk af Ribbecks stærke personlige interesse for den afdøde unge mand.

Januar 1900.

Julius Nielsen.

M. Tullii Ciceronis orationes selectae decem ex recensione Io. N. Madvigii octavum editae curante *dr. C. Ioergensen.* Hauniae 1899, Gyldendal. VIII + 177 s.

Denne nye udgave af det bekendte udvalg af Ciceros taler har dr. Jørgensen besørget således, at han i regelen kun har forandret i forrige udgaves text, hvor der er kommet nyt håndskriftmateriale. Dette er tilfældet for de catilinariske talers vedkommende: codex Mediceus a er bleven nøjagtigt collationeret og benyttet af C. F. W. Müller; sikkert med rette hævder dog dr. Jørgensen, at dette håndskrifts værdi ikke er så stor, som Müller mener, og han har derfor ikke optaget noget væsentligt nyt derfra. Mere betydning har Clarks collation af codex Harleianus, der navnlig i talen for Milo frembyder adskilligt nyt. For dette og i det hele for alle de steder, hvor den nye udgave afviger fra den foregående, gøres der i fortalen omhyggeligt rede.

Endnu kun et par ord om nogle få steder. I talen pro S. Roscio Amerino § 78 har dr. J. optaget sin egen conjectur *quin facitis?* (sc. ut ex iis quaeratur); det forekommer anm., at *quid facitis* er ligeså naturligt. Cicero forlanger, at der skal holdes forhør over et par af Chrysogonus's slaver og siger derpå til modparten (ɔ: Chrysogonus og consorter): «hvad gør I», derpå gør han en pause, og så følger ganske naturligt med overspringelse af constateringen af modpartens nægtelse kun spørgsmålet: *cur recusatis?* — ib. § 106 er læsemåden fra 6. udg. genoptaget: *suspicione opus esse putetis*, og sikkert med rette; Madvigs indvending mod den (praef. ed. VII), at der skulde stå *suspicione opus sit,* rammer ikke ganske. — pro Archia § 5 har dr. J. skrevet: *est etiam hoc . . . ⟨experimentum⟩, ut . . . fuerit eadem*; der synes derimod at kunne indvendes, at *ut* stadig er underligt istedenfor *quod,* som Madvig bemærker, og at ordet *experimentum*

ikke passer; det måtte hedde *signum* eller *argumentum* (næppe *specimen*, som nogle vil skrive for *sed etiam*); det var da vel bedre at lade stedet stå med kors. — pro Milone § 96 har 7. udgave *quemcunque cursum fortuna dederit*; dr. J. mener, at der enten skal skrives *quemcunque casum* [«Lod», sc. exilium (skulde vel egtl. være: enten frifindelse eller exilium)] *fortuna dederit* el. *quemcunque cursum fortuna ceperit* (codd. har *cursum*, Harl. *ceperit*, de andre *dederit*); anm. vilde foretrække: *quemcunque cursum Fortuna dederit*, en nærliggende sammenligning af livet med en sejlads.

7 januar 1900.

Julius Nielsen.

T. Lucreti Cari de rerum natura libri sex. Ed. *A. Brieger*. Editio stereotypa emendatior. Lipsiae 1899, Teubner. LXXXIV + 230 pp. 2.10 M.

Siden Brieger i 1894 udgav Lucretius, er Giussanis udgave kommen; og da denne mange steder har bragt nye og vigtige ting, ønskede Brieger at revidere sin udgave. Dette er da sket, idet der er føjet et appendix til udgaven (s. 207—230). Der behandles dels steder, hvor Br. ændrer sin opfattelse, dels steder, hvor han med nye argumenter søger at hævde sin opfattelse mod angreb, der er rettede på den, dels gør han for mange steders vedkommende rede for, hvem de i texten optagne emendationer skyldes (NB. appendix sælges også særskilt).

8 januar 1900.

Julius Nielsen.

Q. Horatii Flacci opera recc. *O. Keller* et *A. Holder*. Vol. I (carm. ll. IV, epod., carm. saec.). Iterum rec. *O. Keller*. Lipsiae 1899, Teubner. CVIII + 454 pp.

1864—68 udgav Keller og Holder Horatius sammen, saaledes at K. besørgede oder og epoder, H. de daktyliske digte. Udgaven fandt fortjent anerkendelse ved at give et nøjagtigere og fyldigere kritisk apparat, end man tidligere havde. Karakteristisk for udgaven var dens (vel) stærke conservatisme og udgivernes bestemte afvisning af Cruquius's og de blandinske håndskrifters betydning for texten. — Senere har Keller udgivet en editio minor med kortere apparat (og en textudgave sammen med Häussner), og i «Epilegomena» har han behandlet en række spørgsmål af Horatius-kritiken.

I denne nye udgave vil man da ikke finde meget nyt, hvad angår texten: c. III 14, 10 f. læses i denne udgave *uos, o pueri et puellae,* | *iam virum expectate,* der findes i et par håndskrifter; denne, som det synes anm., mindre heldige læsemåde har udg. da også taget tilbage blandt Corrigenda og vil skrive *iam virum expertae*; hvorfor ikke følge Madvig: *puellae et* | *iam virum expertae*? C. I 31, 9 er Bentleys læsemåde: *Calenam,* som K. har optaget, sikkert at foretrække for *Calena.*

Det nye, denne udgave indeholder, er for det første en udførlig beskrivelse af de vigtigste håndskrifter (s. V—LXXXIII). K. ordner dem (som tidligere i «Epilegomena») i tre klasser. Derefter følger «Discriptio classium» (optaget fra «Epilegomena»): fortegnelse over de tre klasser håndskrifters læsemåde på en række afgørende steder, ordnede i 3 kolonner, een for hver klasse.

Mellem texten og varia lectio fandtes i første udgave Testimonia; denne rubrik er nu betydeligt udvidet, idet der er tilkommet en del nye testimonia, men navnlig ved at der er optaget Similia, og udg. har her meddelt en meget righoldig mængde steder, der vil være af stor betydning for den, der studerer Horatius.

I varia lectio er læsemaader fra Cruquius's håndskrifter ikke opførte: de er henviste til Excerpta Cruquiana (s. 343—70); det havde været nemmere for brugerne af bogen, om de havde ståaet sammen med den øvrige varia lectio.

Til denne udgave vil enhver søge, der ønsker besked om Horatius's texts overlevering, og han vil, så vidt anmelderen kan dømme, finde god besked. En stor lettelse ved benyttelsen vilde det have været, om udg. i varia lectio havde optaget nogle flere af de af mange (el. de fleste) anerkendte conjecturer, f. ex. c. I 2, 39 *Marsi,* II 20, 13 *tutior,* III 25, 9 *ex somnis.*

28. febr. 1900.

Julius Nielsen.

Heronis Alexandrini opera quae supersunt omnia. Vol. I. Herons von Alexandria Druckwerke u. Automatentheater, griech. u. deutsch hrsg. von *W. Schmidt.* Leipzig 1899, Teubner. LXX + 514 pp.

Heronis Alexandrini vol. I suppl. Die Geschichte der Textüberlieferung. Griech. Wortregister. 182 pp.

Schmidt, W., Heron von Alexandria. (Sonderabdr. aus den Neuen Jahrb. f. das klass. Alt. . . .) Mit 39 Abbildungen auf 3 Tafeln. 16 s.

Det er et virkeligt Savn, det Teubnerske Forlag afhjælper ved sin Heronudgave, af hvis 3 Bind det første, som udkom ifjor, indeholder Herons Pneumatik og Automatteater (paa hveranden

Side Originalsproget med det filologiske Apparat, paa hveranden en tysk Oversættelse). I et Tillæg findes det Brudstykke, man har af Philons Pneumatik, og enkelte Uddrag af Vitruvs de architectura; begge give Anledning til interessante Sammenligninger.

Tidspunktet for dette Binds Fremkomst er heldigt, da Spørgsmaalet om, naar Heron levede, netop er aktuelt, og Trangen til en Udgave efter moderne Principper stor; den eneste Udgave, der existerer paa Originalsproget, findes i Veteres mathematici ed. Thevenot (Paris 1693). Den oprindelige Opfattelse gik ud paa, at Heron var en Discipel af Mekanikeren Ktesibios, og hans Levetid sattes til Midten af det 3die Aarhundrede f. Chr., senere til Overgangen fra det 3die til det 2det Aarhundrede (Susemihl), til Slutningen af det 2det Aarhundrede (Hultsch), til Midten af det første Aarhundrede (Martin) eller til «omkring Aar 100» (Cantor). Det er først Diels, der (1893) atter har bragt Fart i Spørgsmaalet, ved paa Grundlag af Herons Latinismer at sætte Begyndelsen af vor Tidsregning som laveste Grænse. Carra de Vaux' Udgave af Herons Mekanik har fremdraget yderligere Materiale, paa Grundlag af hvilket nærværende Bogs Udg. søger at fastholde Aaret 55 efter Chr. som den tidligste Tid for Herons Mekanik. Denne hans Tidsbestemmelse betegner ogsaa Heiberg i sin Anmeldelse i Deutsche Litteraturzeitung (1899, Sp. 1151) som ret sandsynlig, medens Hultsch stadig skal fastholde sit oprindelige Standpunkt. Udg. vil derimod ikke følge C. de Vaux og Tannery, der rykke Heron helt ned til det andet Aarhundrede som Ptolemæus' Samtidige. Selv om dette vigtige Spørgsmaal ikke kan siges at være endeligt afgjort, er man dog ved den foreliggende Udgave rykket Svaret et væsentligt Skridt nærmere. Som et Sted, der falder godt i Traad med den ny Opfattelse, fremdrage vi følgende (Automatteater p. 407): «Gerade deswegen haben wir Philos Aufzeichnungen über die erwähnten Dinge nicht verschmäht. Denn nach unserer Meinung ist es für die Leser am vorteilhaftesten, wenn man Ihnen einmal die richtigen Angaben der Alten vorführt, dann aber das darlegt, was übersehen oder verbessert worden ist.»

Det forekommer os, at Bogen om Automatteatret er lykkedes Udgiveren bedst; dette skyldes maaske ved Siden af den anvendte Flid og Omhu den Omstændighed, at Maskineri-Inspektor ved Hofteatret i Braunschweig, H. Querfurth, har ydet en sagkyndig Hjælp. Man maatte ønske, at Udg. havde haft en lignende ved Pneumatiken. Ti selv om det maa anerkendes, at Oversættelsen i det store og hele falder naturlig og viser, at Udg. i Hovedtrækkene behersker det fysiske Stof, saa mærker man rundt omkring bristende Forstaaelse af vanskeligere Enkeltheder, noget som enkelte Steder kan virke ret generende. Det gælder undertiden de ledsagende Figurer. Udg. vilde vistnok have staaet sig ved her at holde sig mere til Haandskrifternes; ti dels «sind sie

ja Ueberlieferung genau so gut wie der Text» — som Heiberg fremhæver i sin ovennævnte Anmeldelse —, dels er en Modernisering, som man ikke trygt kan stole paa, værre end ingen. I Fig. 34 a, der er en perspektivisk Bearbejdelse, skal Tverstangen $\delta \varsigma$ aabenbart gaa vinkelret paa Papirets Plan; i Haandskrifternes Tegninger ere saadanne Linier som Regel anbragte «frontalt», drejet ind i Papirets Plan, og ved Fig. 55 b (pag. XLV) har Udg. ogsaa indset Nødvendigheden af at ændre Liniens Retning i den perspektiviske Gengivelse; det er derimod ikke Tilfældet med Fig. 34 a, som derfor er bleven meningsløs og forvirrende.

I Fig. 38 har Udg. erstattet Textens Satyr med en pompejansk Silen, «weil diese schöne . . . Figur die eigentümliche Körperhaltung beim Tragen einer schweren Last in anschaulicher Weise zum Ausdruck bringt» (S. 171, Anm.), men desværre er derved det øverste Punkt af $\varkappa\mu$ kommet for højt op til, at Apparatet kan virke. Et ε pag. 107, 9 virker sammen med Anm. 2 højst forstyrrende; det nytter ikke, at Fejlen (der findes i Haandskrifterne) er rettet pag. XXXII. da det jo afhænger af et Tilfælde, om Læseren bemærker denne Rettelse.

Et Supplementbind gør Rede for den haandskriftlige Overlevering, som vel nok kunde tænkes bedre. Trods de 100 Haandskrifter (af hvilke 1/3 ere daarligt kendte[1], men sikkert formenes intet selvstændigt at indeholde) hviler Teksten væsentlig kun paa et: Udgiverens A = Marcianus 516 fra det 13de Aarhundrede eller muligvis endnu yngre. Heiberg fremhæver i den omtalte Anmeldelse, at Haandskriftet i hvert Fald skriver sig fra Orienten; han henpeger paa Vigtigheden af at faa de forskellige Haandskrifters indbyrdes Stilling nøjere undersøgt og forkaster Udgiverens Hypotese om, at den ofte stærkt afvigende «yngre Recension b» skulde stamme senest fra det 6te Aarhundrede, hvorimod det gøres rimeligt, at den skriver sig fra selve Renaissancen. Denne yngre Recension er foretagen paa en yderst overfladisk, uforstaaende Maade; som et morsomt Eksempel kan nævnes pag. 152 og følgende, hvor den oprindelige Pointe ganske er forsvunden.

Pneumatiken er kun ledsaget af meget faa tekniske Noter og Betragtninger over selve Indholdet (hvad forresten ligger udenfor Udg.'s udtrykkelig udtalte Maal); her er meget at gøre, ikke mindst ved at følge Traadene fra Renaissancetiden, da Bogen havde en uhyre Indflydelse paa Naturvidenskabernes Opblomstren.

Den Vurdering, der i Tidernes Løb er bleven Heron til Del, har været höjst vekslende. Da Kirkefaderen Gregor fra Nazianz vil opregne Oldtidens største Matematikere, nævner han Euklid, Ptolemæus og — Heron; endnu paa Renaissancens Tid stod Heron i höj Anseelse, men den moderne Tid har maattet anvise

[1] Til disse hører et Haandskrift, som findes paa vort kongelige Bibliotek, Thott. 215 fol.

ham en temmelig beskeden Plads som Videnskabsdyrker, selv om det maa anerkendes, at han ved sin historiske Stilling har haft en væsentlig Betydning for Fysikens historiske Udvikling. Hans Skrifter synes hovedsagelig at have været Bearbejdelser af Forgængernes: Automatteatret er saaledes efter Herons eget Udsagn hovedsagelig en Gengivelse af Philons (tabte) Skrift. Medens Automatteatret udgør en Enhed, der vel nok har lidt betydeligt i Tidens Løb, men dog er overleveret saaledes, at man med Sikkerhed ser den oprindelige Grundkærne, er dette ikke Tilfældet med Pneumatiken. Dens «filosofiske» Indledning, der særlig beskæftiger sig med Spørgsmaalet om det lufttomme, synes at være en temmelig ukritisk sammenskreven Blanding af forskellige Filosofers Fremstillinger, dog særlig Stratons (cfr. Diels' værdifulde Afhandling i Sitzungsber. der Preuss. Akad. d. Wiss. 1893, I). I Resten af Pneumatiken kan der paavises meget, som sikkert har været almindelig kendt paa Herons Tid, enten fra det daglige Liv eller fra Philons og Ktesibios' Skrifter — mærkelig nok citeres Ktesibios' Navn aldrig. Borttages alt dette, bliver der en fra Stoffets Side temmelig ensartet Rest tilbage. Om denne Rest skyldes en ubekendt Forfatter, som Heron har bearbejdet, eller Heron selv, eller senere Interpolatorer, kan neppe afgøres med vort Materiale — det maa indrømmes, at et Skrift som dette maa friste «litterære Samlere». Saa meget kan kun siges, at de heri beskrevne Apparater bære Præg af at være rene Tankefostre, som aldrig af deres Opfindere have været udførte i Praksis, da deres Fejlagtighed saa strax vilde have været evident. Dette Spørgsmaal haabe vi senere at faa Lejlighed til nærmere at udvikle, sammen med Spørgsmaalet om den yngre Recension.

Den i Overskriften sidst nævnte Piece giver et let læst Overblik over Resultatet af de nyere Heronundersøgelser; blandt andet dvæles ved en Renaissance-Reminiscens efter Herons Automatteater, som Heiberg allerede tidligere har henledet Opmærksomheden paa. [Nogle Eftervirkninger af græsk Mekanik, Vidensk. Selsk. Overs. 1886. S. 4.]

Have vi end ovenfor nævnet en Del spredte Anker, maa det dog fremhæves, at Bogen i mange Retninger betyder et mægtigt Fremskridt for Heronstudiet. Ikke-Filologer maa være Udg. taknemmelige for, at han har gjort Bogen tilgængelig for videre Kredse ved at vove en Oversættelse, trods de store Vanskeligheder den frembød, og man maa glæde sig over de mange Vanskeligheder, der virkelig ere overvundne.

Poul Heegaard.

Ludwig Sütterlin, Die Deutsche Sprache der Gegenwart (ihre Laute, Wörter und Wortgruppen), ein Handbuch für Lehrer, Studierende und Lehrerbildungsanstalten. Leipzig 1900, Voigtländer. XXIII + 381 S.

Som Forstander for Lærerindeseminariet i Heidelberg har Forf. skabt sig et System for Undervisning i tysk Grammatik for vordende Lærere, som saa igennem den praktiske Anvendelse har faaet fast Form og dannet Grundlaget for den foreliggende Bog. Han erklærer sig for en Modstander af den hidtidige (ældre) grammatiske Systematik — som man ingenlunde kan fortænke ham i, hvad Syntaksens Stilling lige overfor Ordklasserne angaar —, men paa den anden Side synes hans eget System at volde den Vanskelighed, at Stoffet spredes i for mange mindre Afdelinger og Overskueligheden gaar tabt. Til Gengæld har Bogen en meget udførlig Indholdsfortegnelse og især en Ordfortegnelse og et godt Realregister, som betydelig letter Læseren Arbejdet med at finde de søgte Enkeltheder.

Efter en, som det synes Anm., noget overflødig og snakkesalig Indledning om Sprogets og Grammatikens Væsen og Begreb, samt om det tyske Sprogs Slægtskabsforhold og Dialektinddeling, som paa den anden Side er for sammentrængt til at have nogen Betydning, gaar Forf. over til Lydlæren, som han behandler kort, men tilstrækkelig fuldstændigt, efter den moderne Fonetiks Grundsætninger og udstyret med hele det frygtelige Apparat af tysk Terminologi; hertil slutter sig saa et Par Tavler bag i Bogen, og S. 40—67 en Redegørelse for den historiske Lydudvikling og for Dialekternes Indflydelse paa Lydgivningen. Forf. gaar nu over til Ordlæren («Wortlehre») og Orddannelseslæren, hvor han atter giver en temmelig «seminaristisk» Indledning, men i det hele taget maa siges at have bestræbt sig ærlig for at faa alting med, saa at Bogen kunde blive en brugbar Haandbog for Lærere, der savne den videnskabelige filologiske Uddannelse; saaledes medtager han en Mængde almennyttige Bemærkninger om Ordform, Tonelag og Betoningsskifte, men splitter samtidig Opmærksomheden paa det enkelte Fænomen ved stadig at rekurrere til ældre Sprog og Etymologier. I det hele taget synes Bogen at lide noget under Forf.'s Bestræbelse for at forene det rent videnskabelige med den mere folkelige Undervisnings Tarv og Udtryksmaade; tilmed synes han at staa paa et — selv i Tyskland — forældet Standpunkt med Hensyn til Forskellen mellem Sammensætning og Afledning.

Herefter følger den egentlig saa kaldte Formlære eller Ordbøjningslæren, med stadige Ekskurser til det historiske i Udviklingen og til Dialekterne, hvilke han i Overensstemmelse med de moderne Fonetikere synes at indrømme vel stor Betydning til Skade for et ensartet Skriftsprog, idet man tidt faar en Opreg-

ning af Muligheder uden nogen Anvisning paa en Norm, og man kan ikke værge sig for den Forestilling, at Forf. sætter «Sprogets Udvikling» i en Forflygtigelse af Former, Normer og faste Rammer (f. Eks. S. 161—167). Særlig maa Anm. anke over Løshed i Forklaringen af Verbets Tidsformer og disses Eksemplifikation, især over den fuldstændige Mangel af Begrebet «oratio obliqua» (S. 184—185). Den ovenfor paaankede stærke Splittelse i Smaaregler kommer særlig stærkt frem i de stærke Verbers Bøjningslære, hvor alt — til Skade for Enhed og Oversigt — inddeles efter «Stammer». Kapitlet «Die Wortgruppe», især S. 235—257, lider atter stærkt under den omtalte Splittelse i Smaaregler sammen med en Sammenhobning af heterogene syntaktiske Spørgsmaal, og navnlig i hele det store Kapitel om Kasus- og Sætningslæren savner man ofte — alt for ofte — den vejledende Haand, som iblandt de forskellige, ofte modstridende Eksempler skulde pege paa det, der maa anses for det rette, og især give den lærende og søgende en Forklaring af, hvorfor dette er rigtigt, hint urigtigt!

I det hele og store maa man paaskønne Forf.'s Samlerflid og hans Stræben efter ikke at udelade eller glemme noget, der kunde have Betydning for Spørgsmaalet in concreto, men paa den anden Side savner man de faste Rammer, den Overskuelighed og Abstraktion, som ene kunde gøre Bogen til en Lærebog; og det store Apparat, her er sat i Gang, forekommer i alt Fald Anm. at være for stort til det Resultat, der er opnaaet og vistnok ogsaa tilsigtet. Desuden finder Anm., at Bogen er for stærkt belemret med tyske Formbetegnelser og Kunstord, — men tør dog paa Grund af manglende Indsigt i den tyske Læreruddannelses Maal og Midler ikke give dette for mere end en personlig Følelse.

Da Forf. selv kalder Bogen en «Haandbog», saa tør man vel tro, at den ikke direkte er bestemt til Lærebog; og som saadan, som «Nachschlagebuch» kan den ogsaa siges at være ret nyttig for danske candidati magisterii med Tysk som Hoved- (eller Bi)fag, da de i den ville finde mangt og meget udenfor det rent videnskabelige Universitetspensum, som kan virke belærende og befrugtende under deres senere praktiske Sprogstudium.

C. A. Nissen.

M. Hartmann, Der islamische Orient. Berichte und Forschungen. I. Berlin 1899, Wolf Peiser. 40 S.

Under ofvanstående titel ämnar författaren, som under en mångårig verksamhet i Orienten haft tillfälle att på ort och ställe studera den muhammedanska världen och efter sin utnämning till

Mindre meddelelser.

Rettelser og tilføjelser.

S. 119 l. 16 f. n. læs fs. fht. fsv.
— - 6 - - efter analogice tilføjes (jfr Braune, Ahd. Gr. ² § 197, anm. 1)
S. 120 l. 19 - - efter 1890 tilføjes [s. 163–185]
— - 16 - - læs bort

S. 172: Wachsmuth har alldeles orätt, när han i Abh. d. phil.-hist. Classe der Sächs. Gesellsch. d. Wissensch. XVIII (1897) s. 28 påstår, att vattenledningsvatten ej fick användas vid kulthandlingar. Hans påstående vederlägges genom åtskilliga inskrifter, på hvilka min uppmärksamhet

blifvit fäst, medan denna uppsats höll på att tryckas, vid genomläsningen af 2dra bandet af Dittenbergers Sylloge i den nya upplagan. Där läsa vi under Nr. 580 i ett folkbeslut från Oropos af år 333/2 f. Kr.: — — — — *δεδόχθαι τῶι δήμωι, ἐπειδὴ Πυθέας αἱρεθεὶς ἐπὶ τὰς κρήνας τῶν τε ἄλλων τῶν ἐν τῆι ἀρχῆι ἐπιμελεῖται καλῶς καὶ φιλοτίμως, καὶ νῦν τήν τε πρὸς τῶι τοῦ Ἄμμωνος ἱερῶι κρήνην καινὴν ἐξοικοδόμηκεν, καὶ τὴν ἐν Ἀμφιαράου κρήνην κατεσκεύακεν, καὶ τῆς τοῦ ὕδατος ἀγωγῆς καὶ τῶν ὑπονόμων ἐπιμεμέληται αὐθότι· ἐπαινέσαι Πυθέαν Σωσιδήμου Ἀλωπεκῆθεν, ἐπειδὰν εὐθύνας δῶι, καὶ στεφανῶσαι αὐτὸν χρυσῶι στεφάνωι κτλ.* Jfr Bull. de corr. Hell. XX 720: *Ἀπόλλωνι Πυθίῳ ὁ ἀρχιερεὺς τῶν Σεβαστῶν καὶ ἐπιμελητὴς τῶν Ἀμφικτυόνων Τί(τος) Φλάυιος Μεγαλεῖνος τὴν κρήνην καὶ τὸ ὑδραγώγιον καὶ τοὺς τοίχους ἐκ τῶν τοῦ θεοῦ προσόδων.* I. G. Sept. I 3099: — — — — — *καὶ τὰ τὸ περὶ τὴν κρήνην ἔσω κατασκεύασμ[α π]ᾶν καὶ τὸ εἰς αὐτὴν ὕδωρ [ἐ]κ τῶν ἰδίων τῇ θεῷ καὶ τῇ πόλει.*

Alfabetisk fortegnelse

over

behandlede forfattersteder.

(Herunder medtages ikke steder, der kun er anførte exempelvis.)

professor i nyarabiska språket vid orientaliska seminariet i Berlin städse underhållit sina förbindelser med Österlandet, publicera resultaten af sina forskningar öfver de skiftande rörelser, som i våra dagar förekomma på olika områden inom Islam. Det nyligen utkomna första häftet inledes med en längre uppsats med titel *Islam und Arabisch.* I en ledig och lättläst stil redogöres här för *en-nahda el-adabîje*, det nyvaknade literära intresse, som under de allra sista åren gjort sig gällande inom vidt skilda områden af den muhammedanska Orienten. I sammanhang härmed betonar författaren med rätta den klassiska arabiskans stora betydelse för sammanhållandet af de många heterogena elementen inom Islam och önskvärdheten af reformer i olika afseenden inom Islams stela ortodoxi. Då han emellertid föreslår att utbyta det obekväma arabiska alfabetet mot det vida mer praktiska latinska, måste man visserligen skänka hans djärfva förslag sin lifligaste sympati, men nog torde utsikterna för en dylik reforms genomförande få betraktas som tämligen tvifvelaktiga.

För öfrigt innehåller h. 1 utom ett bidrag till legenden om den helige Barṣīṣā äfven ett försök till tolkning af namnen Schoa och Tundscher (enligt författaren af *šāwīje*, 'herdefolk', och *tuǵǵār*, 'köpmän') jämte en mindre uppsats, hvari författaren på som det synes goda grunder vederlägger den gamla uppgiften, att Ibn Isḥāk skulle vara författare till en *sīra* om profeten. Det nu föreliggande häftet afslutas med en uppsats om transskription af orientaliska alfabet.

K. V. Zetterstéen.

O. Pautz, Muhammeds Lehre von der Offenbarung quellenmässig untersucht. Leipzig 1898, J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung. 304 S.

Utgående från själfva kärnpunkten inom Islam, Muhammeds lära om den gudomliga uppenbarelsen, vill författaren till förevarande arbete lämna ett bidrag till det rätta bedömandet af den muhammedanska religionen, som kan ingifva vidsträcktare kretsar intresse för muhammedanismen och tillika tjena som utgångspunkt för fortsatta undersökningar på detta område. Efter en sakrik redogörelse för Muhammeds utveckling till religionsstiftare, uppenbarelsens väsen och trosinnehåll och uppenbarelseidéns bärare under olika tider kommer författaren till det resultat, att uppenbarelsens innehåll ytterst hvilar på tvänne lärosatser, nämligen tron på Allâh såsom det godas belönare och det ondas hämnare och tron på ett kommande lif, där hvarje människa får sina gärningars lön. Af dessa båda dogmer är den ena, det monoteistiska guds-

begreppet, hämtad från judendomen, den andra, läran om en kommande vedergällning, från kristendomen, ehuru båda naturligen af Muhammed underkastats väsentliga modifikationer. Utförliga indices afsluta arbetet.

Den flit, med hvilken författaren satt sig in i de arabiska källorna och den europeiska exegetiska och språkvetenskapliga literaturen, är allt erkännande värd. Om man ock bedömer åtskilliga frågor annorlunda än författaren, måste dock erkännas, att hans arbete innehåller beaktansvärda bidrag till lösningen af de problem, han företagit sig att behandla, och torde blifva af stort gagn som hjälpreda vid studiet af Islams heliga urkund. Emellertid kan icke nekas, att bokens omfång kunnat betydligt inskränkas, om åtskilliga öfverflödiga detaljer uteläimnats. Visserligen är arbetet afsedt äfven för dem, som utan att ega kännedom om arabiska språket vilja studera hithörande frågor, men på sådana läsare torde dock de talrika arabiska citaten trots den bifogade öfversättningen verka föga tilltalande. Tämligen obehöflig är t. ex. öfversättningen af *ibn* S. 13, n. 1 och den för fackmän öfverflödiga, för andra obegripliga upplysningen om *Allâh* S. 137, n. 2 m. m. Däremot hade en upplysning om Nestles försök att i strid med den numera allmänt antagna uppfattningen förklara *taʿālā*, *tabāraka* och dylika formler (not 3 å samma sida) som optativ (E. Nestle, Marginalien und Materialien, Tübingen 1893, S. 78) måhända icke varit alldeles utan intresse. Mindre korrekt är för öfrigt författarens beskrifning af ett par af de arabiska ljuden (S. 11, n. 3).

Dylika detaljanmärkningar förringa emellertid icke arbetets värde. För öfrigt måste man skänka författaren sitt lifliga erkännande för hans objektiva och fördomsfria blick vid bedömandet af Islam, om det ock å andra sidan svårligen låter sig förnekas, att han någon gång går för långt i sina muhammedanska sympatier. Så har man svårt att taga honom på allvar, då han (S. 286, n. 2) angriper den moderna kvinnorörelsen och synes böjd att rekommendera införandet af den muhammedanska kvinnans sed att beslöja sig.

K. V. Zetterstéen.

NORDISK TIDSSKRIFT

FOR

FILOLOGI

TREDIE RÆKKE

NIENDE BIND

KØBENHAVN
GYLDENDALSKE BOGHANDELS FORLAG (F. HEGEL & SØN)
GRÆBES BOGTRYKKERI
1900—1901

Redigeret af:

Karl Hude, adjunkt, dr. phil., København,

under medvirkning af:

M. Cl. Gertz, professor, dr. phil., Kbhvn.

Vilh. Thomsen, professor, dr. phil., Kbhvn.

Ludv. F. A. Wimmer, professor, dr. phil., Kbhvn.

S. Bugge, professor, Kristiania.

Johan Vising, professor, Göteborg.

C. M. Zander, professor, Lund.

Bidragydere i dette bind:

Bertelsen, Henrik, cand. mag. Kbhvn.
Bæk, H., cand. mag. Helsingør.
Bøgholm, N., cand. mag. Kbhvn.
Gustafsson, F., professor, dr. phil. Helsingfors.
Halling, Axel, cand. mag. Kbhvn.
Hude, Karl, adjunkt, dr. phil. Kbhvn.
Høffding, Harald, professor, dr. phil. et iur. Kbhvn.
Jensen, Th. V., stud. mag. Kbhvn.
Jespersen, Otto, professor, dr. phil. Kbhvn.
Jónsson, Finnur, professor, dr. phil. Kbhvn.
Knös, V., lektor, dr. phil. Upsala.
Koefoed, M. C., adjunkt. Rønne.
Nielsen, Julius, cand. mag. Kbhvn.
Olrik, Axel, docent, dr. phil. Kbhvn.
Pedersen, Holger, docent, dr. phil. Kbhvn.
Petersen, P., rektor. Odense.
Rangel Nielsen, G., cand. mag. Kbhvn.
Ræder, Hans, dr. phil. Kbhvn.
Sandfeld Jensen, Kr., dr. phil. Kbhvn.
Selchau, G., overlærer. Nykøbing F.
Stigaard, V., adjunkt. Kbhvn.
Sørensen, S., dr. phil. Kbhvn.
Thoresen, Valdemar, adjunkt. Randers.
Trojel, E., adjunkt, dr. phil. Kbhvn.
Ussing, J. L., prof. emer., dr. phil. et iur. Kbhvn.
Western, Aug., dr. phil. Frederiksstad.
Wide, Sam, professor, dr. phil. Upsala.
Zander, C. M., professor, dr. phil. Lund.
Østerberg, V., adjunkt. Horsens.

Indhold.

Anmeldelser.

Mindre meddelelser.

Alfabetisk fortegnelse

over

behandlede forfattersteder.

(Herunder medtages ikke steder, der kun er anførte exempelvis.)

Rettelse:

S. 26 l. 21 læs: og skjoldformede Skaale.

Hvem var Prometheus, og hvorledes blev han menneskets skaber?

Af S. Sörensen.

Prometheus behandledes på et møde i Filologisk Samfund i efteråret 1899. Docent Drachmann gennemgik Prometheus-dyrkelsen og Prometheus-mytherne, navnlig hos Hesiodos og Aischylos, sluttede sig med rette til Kuhn's afledning af navnet (af *pramantha*, stokken på ildgnidningsmaskinen), hvilket han mente betegnede P.'s function i en måske fælles-Indoeuropæisk tid, sluttede med rette heraf og af hvad man véd om kultus'en, at hans ældste særlig Græske function er betegnet ved titlen *πυρφόρος*, Ildstjæleren, på hvem Ildgniderens navn var bleven overført. Han fremsatte til sidst ovenstående spørgsmål og gav en antydning af dets løsning. Det forekommer mig, at der kan fremhæves endnu flere momenter, som göre det forståeligt, hvorfor Prometheus blev menneskets skaber, nemlig hans og gudernes forhold til menneskene, de ældste theorier om menneskets oprindelse og biologi, Prometheus's forhold til Hephaistos og andre med ham concurrerende guder. Desuden knytter der sig til Prometheus endnu andre problemer, navnlig hans straf og forløsning. Det lader sig dog umuligt undgå, at en hél dél af det allerede på mødet fremkomne også i korthed må medtages her.

Sagnene ere (foreløbig bortsét fra Aischylos) i korthed følgende: Prometheus vilde narre Zeus ved delingen af offret; Zeus lod sig narre med villie, men tog deraf anledning til at berøve menneskene ilden; Prometheus stjal da ilden fra himlen (eller lignende) i et rør (ɔ: en marvfyldt stængel, som brugtes til tønder) og gengav menneskene den; Zeus lader da Prometheus fastsmedde (og spidde) til Kaukasos (eller en anden klippe); en örn fortærer daglig hans stadig atter udvoxende lever; til sidst skyder Herakles örnen og befrier ham med Zeus's indvilligelse. Menneskene hævner Zeus sig på ved

at skaffe dem kvinden Pandora på halsen, hvem Epimetheus modtog til trods for Prometheus's advarsel; fra den tid forfulgtes de af sygdom, død og al landsens ulykker. Prometheus er gennem Deukalion stamfader til de vigtigste slægter efter syndfloden, råder, «da Zeus vilde ødelægge kobberslægten» (Apollodoros), Deukalion til at lave sig en ark (λάρναξ), hvori Deukalion reddede sig og Pyrrha under syndfloden, og deler med Hephaistos æren for at have slået hul på Zeus's hoved ved Athena's fødsel. Senere Euemeristiske, allegoriske eller opbyggelige tillavninger sés her naturligvis bort fra.

Prometheus var altså oprindelig en særgud («Sondergott», for den i sig selv ingenlunde lette operation at fremgnide ild med *pramantha*. Dette fremgaar af navnet. At han efter mythen stjal ilden fra himlen og bragte den ned til jorden, betegner utvivlsomt allerede, at han har absorberet en anden gud, hvad docent Drachmann, som anført, fremhævede; i Indien er det i al fald andre væsner, som bringer ilden (uden tyveri) og soma'en (ved tyveri) ned fra himlen. At han «stjæler» ilden, er et træk i den forestilling, at guderne efter at have erobret verden og livets goder fra ældre onde magter, nu ere tilböjelige til at beholde det erobrede for sig selv uden at give menneskene dél deri, en antagelse, der må til for at forklare den uundgåelige kamp for tilværelsen, sygdom, død etc. Dette kan endog føre til at henlægge guldalderen til Titanernes tid i stedet for blot at forklare tilstandens forværrelse af menneskenes forværrelse. I denne tankegang passer det, at menneskenes velgörer Prometheus göres til en Titan. De store kosmiske guder, som for menneskene ere rykkede ind på Titanernes plads, må så vidt muligt bevæges (ved bönner, offre og fromhed) eller nødes (ved trolddom og list) til at give menneskene dél i deres goder. Dog er dette et fremskridt i sammenligning med åndedyrkelsen, hvis tyngdepunkt er afværgelse af de fra ånderne truende onder. Man har, trods alt, ingen andre effective repræsentanter for det gode end guderne; men i den daglige praxis måtte menneskene og de rare særguder hjælpes ad for at få noget ud af dem.

De menneskelige bönners og handlingers forhold til guderne var også et problem for tanken og må vedblive at

være det, så længe religion existerer, det vil formodentlig sige, indtil menneskene blive alvidende. I den gamle Brahmanisme træder trolddommomentet i ritualet stærkere frem (navnlig elementet *bráhman*), gudernes individualitet udviskes i en collectiv-polytheïsme, som i sin yderste consequens ender i en spiritualistisk pantheïsme med *bráhman* som betegnelse for det absolutte; den ethiske interesse, som spørgsmålet har, fortrænges her af den metaphysiske; dog mangler der ingenlunde i gudesagnene træk af jalousi hos guderne (navnlig Indra, som i mange henséender svarer til Zeus) over for menneskene. I Mazdeïsmen, hvor udviklingen tager en afgjort monotheïstisk retning, udskilles resolut det onde i alle dets skikkelser fra Gud; Gud bliver absolut god og i sidste instans den eneste kilde til det gode; han og menneskene have fælles interesse i bekæmpelsen af det physiske og moralske onde, og ved forenede kræfter skal det lykkes dem til sidst at vinde en fuldstændig sejr. I Grækenland holdt polytheïsmen sig som eneste religion; her var inden for den religiøse ramme kun 4 muligheder: a) at resignere og finde sig i det uundgåelige; b) at resignere, men fritage guderne for ansvaret ved at begrænse deres magt over for skæbnen (Homer, etc.) eller naturen (f. ex. Cic. Pro Sex. Rosc. Am. § 131); c) at forsøge at hævde eller i det mindste postulere, at gudernes styrelse var retfærdig (Aischylos); d) at bortforklare det physiske onde ved at klynge sig til det trospostulat, at guderne ere gode, og at derfor «intet ondt kan hænde en god mand» ɔ: alle tilskikkelser sigte til hans bedste (Sokrates). Dette trospostulat går i virkeligheden igen hos de senere philosopher, i al fald som en foretrukken mulighed; sit klareste udtryk har det vel fundet i Seneca's De providentia. Selve mytherne måtte hos de tænkende efterhånden træde stærkt i baggrunden eller idealiseres eller forflygtiges; de vare jo også for störste delen fra først af ikke meget stabile. Træk, som passe ind i den ene tids særlige tankegang, kunne ikke let tænkes opståede i den anden. Således er f. ex. Hesiodos's fortælling om, hvorledes Prometheus narrede Zeus ved offerdelingen, utvivlsomt en sekundær ætiologisk mythe, tillige beregnet på at lægge hele skylden for at have begyndt på de gensidige chicanerier over på Prometheus,

og for så vidt må den jo allerede betragtes som Zeus-venlig; men alligevel kunde denne forklaring af fjendskabet næppe tænkes opstået i den efter-Sokratiske tid, da den stiller Zeus i et lys, som ikke kan forenes med den senere tids opfattelse af ham; hos Horats (Od. 1, 3. 27) udviskes Prometheus-mythen således til, at Prometheus's kortsynede overmod i virkeligheden havde skadet menneskene ved at bringe afmagring, feber og tidlig død over dem, mens det forbigås i tavshed at dette var en følge af Zeus's hævn (gennem Pandora); og allegorisk fortolkning af mytherne hører som bekendt til dagens orden. I alle tilfælde kom der ikke noget godt ud af at sætte sig op imod guderne.

Et problem, som ikke er let at løse tilfredsstillende, er Prometheus's frygtelige straf og endelige befrielse. At disse træk ere ægte gamle myther om Prometheus, synes at fremgå af den omstændighed, at han i kultus'en skal have båret en jærnring på fingeren og en pilekrands på hovedet til erindring derom. Der er dog noget höjst forunderligt i, at en oprindelig så uskyldig særgud skulde få denne skæbne. Ganske vist har han gjort det første skridt på en betænkeligere bane ved også at blive ildtyv; men selv det synes ikke nogen tilstrækkelig motivering. På den anden side kunne vi ikke godt skrive flere oprindelige myther på hans regning, som kunde motivere straffen. At hos Hesiodos ikke blot fortællingen om offerdelingen, men også Pandora-historien fra først af ere særguden Prometheus uvedkommende, ere vel alle enige om. Men på den anden side er det dog charakteristisk, at Hesiodos netop knytter disse historier til hans navn; når hertil kommer, at han gör ham til en Titan, og at han öjensynlig forklarer sig hans navn som «Forklog», eftersom han giver ham «Bagklog» (Epimetheus) til broder, så lader det sig ikke negte, at han hos Hesiodos har antaget overraskende store dimensioner. Titanernes nedstyrtning til Tartaros var den eneste mulige anbringelse af dem efter deres dethronisering og er ganske analog med Asura'ernes henvisning til underverdenen i Indien. I denne nedstyrtning deltog Prometheus imidlertid ikke, hvilket tyder på, at han ikke hørte til de rigtige gamle Titaner. Hans straf kunde til nød forklares af den logiske nødvendighed, at han som opsætsig mod guderne

måtte straffes. Den viser imidlertid en slående overensstemmelse med de andre straffe af lignende art, som vi kende fra den Græske mythologi, af hvilke nogle måské have en virkelig mythisk oprindelse, men som i al fald i det hele taget opfattedes som forskyldte ved grove forséelser mod guderne. Men borteliminere vi Hesiodos's ætiologiske fortællinger, bliver der for det forste intet andet kriminelt tilbage på Prometheus's regnebræt, end at han havde hentet ilden ned til menneskene, og selv det har fra forst af næppe været kriminelt; thi hvor bliver nu fjendskabet til Zeus af? Hertil kommer, at i Indien er ildens nedbringelse ikke noget tyveri og skér ikke mod gudernes villie; tvertimod; soma'ens er vel fra først af et tyveri, men ender i den bedste forståelse med guderne; desuden betyder *πυρφόρος* ikke «ildtyven», men «ildbringeren». Skulde gådens losning ikke ligge i, at særguden og ildbringeren Prometheus på grund af sit navn er bleven slået i hartkorn med en virkelig «Forklog», en personnage af lignende art som Tantalos og Sisyphos *(ὁ κέρδιστος γένετ᾽ ἀνδρῶν)*, én der ligesom disse har villet være alt for klog og virkelig har gået ud på at narre Zeus på en oprorende måde, hvad den gamle skikkelige særgud vist aldrig kunde finde på? Fra denne «Forklog» måtte den ny Prometheus have arvet sin lumskhed og fjendskabet med Zeus og en vis guderne drillende kortsynet favoriseren af menneskene, hvorfor han måtte straffes, ligesom Asklepios blev dræbt af Zeus, fordi han gav sig til at opvække dode, og Tantalos bl. a. skal have givet menneskene ambrosia og nektar, som han havde stjålet fra guderne; fra ildgnidningsguden og ildbringeren stamme derimod hans fuldt sympathetiske træk. Men selvfølgelig måtte nu ildhentningen blive et tyveri, selv om det ikke har været det iforvejen, og indrangeres blandt chicanerne. «Forklog» kan godt have været af Titanernes slægt (ligesom Tantalos jo var en sön af Zeus), og alligevel have haft sine gode sider. Guderne sejrede over Titanerne med den stærkeres ret; en vis moralsk ret havde de ganske vist også, og man vilde helst tro, at det var det heldigste for verden, at de sejrede; men hovedvægten ligger dog på, at guderne vare de stærkeste. Ganske på samme måde er det i Indien, hvor navnlig Asura'en Bali m. fl. kan skildres

meget sympathetisk, men alligevel ere forviste til underverdenen, fordi guderne vare de stærkeste (Bali skal dog komme op igen og indtage Indra's plads). — Prometheus's endelige befrielse kunde til nød motiveres ved den poëtiske retfærdighed, der ikke kunde finde sig i, at en så ædel mand, som han jo i grunden var, ikke til sidst skulde blive taget til nåde igen. Selv Aischylos får i virkeligheden ikke mere ud deraf; kun har han motiveret Zeus's indvilligelse i Prometheus's befrielse ved Herakles med, at Prometheus vidste besked om den fare, der truede Zeus, hvis han fik en sön med en vis gudinde (Thetis), og ikke vilde åbenbare ham, hvem det var, med mindre han blev befriet; men det sér nærmest ud som hans egen opfindelse (vel også sigtende til at fremstille Prometheus som spådomskyndig), ligesom selvfølgelig det overordentlig sympathetiske lys, hvori han stiller Prometheus, er hans fortjeneste. Befrielsen kunde dog også være fremtvungen deraf, at den gamle *Προμηθεὺς πυρφόρος* endnu dyrkedes som gud. Forovrigt står Prometheus's befrielse som et slags forvarsel om alle Titanernes frigivelse, som allerede Aischylos havde fremstillet i *Προμηθεὺς λυόμενος*. Efter denne opfattelse er Zeus altså perfectibel og bliver mildere med alderen; han står på overgangen fra den gamle ubarmhjertige Zeus til den senere «faderlige» gude-patriarch eller overgud.

Grundene til Prometheus's straf ere hos Aischylos, a) at han har forhindret Zeus i at udrydde menneskene efter Titankampen for at skabe en ny menneskeslægt; b) at han ved at fylde dem med «blinde» forhåbninger har hindret dem i at forudsé døden (hvilket karakteriseres som en overordentlig stor velgerning imod dem); c) at han har skænket dem ilden, hvorved de ere blevne civiliserede og ere komne til at leve under meget bedre vilkår og komne i besiddelse af alle kunster. Det sidste betegner han selv gentagne gange som en virkning af, at de have fået ilden. Oprindelsen til fjendskabet mellem Zeus og Prometheus er altså hos Aischylos en ganske anden end hos Hesiodos, og skylden lægges udelukkende på Zeus, og det på to måder, både ved hans ubarmhjertighed mod menneskene og ved hans utaknemlighed mod Prometheus, hvem han skylder sejren over Titanerne. Dette

tager sig også ud som Aischylos's egen opfindelse, da det lader sig fuldstændig begrunde af æsthetiske hensyn: kævlet om offerdelingen har åbenbart forekommet ham for ubetydeligt; ved den valgte fremstilling bliver Zeus vel en hård og hensynslos absolutist, men ikke latterlig smålig og ondskabsfuld, og Prometheus, som er helten i stykket, kommer til at stå i grunden fuldstændig rén og vækker desto mere sympathi. Hos Hesiodos står sagen ganske anderledes: man sér strax, at han ikke har lagt fortællingerne til rette af æsthetiske hensyn, men fremstillet dem, som han har forefundet dem; når vi ovenfor have kaldt disse ætiologiske myther sekundære, da er dette ikke således at forstå, at de skulde være Hesiodos's opfindelse; det er deres tilknytning til *Προμηθεὺς πυρφόρος*, der er sekundær; knytte vi dem derimod til Titanen «Forklog», kunne de meget godt have en ganske respektabel alder; vi have ganske gode analogier i Indien i Brāhmana'-ernes evindelige forklaringer af ritualistiske enkeltheder ved henvísning til begivenheder i stridighederne mellem guderne og Asura'erne. I videre forstand turde ætiologiske spørgsmål have spillet en overordentlig stor rolle ved mythernes opkomst; ganske uimodsigeligt er dette i de mange tilfælde, hvor det udtrykkelig ved et «derfor» angives, hvad mythen skal forklare (hvad der naturligvís ikke udelukker, at denne anvendelse af mythen undertiden kan være sekundær); vi træffe slige myther allevegne; i den nordiske mythologi f. ex. når den iagttagelse at genstande blive beduggede, når de komme fra kulde ind i varme, forklares af, at alle ting i sin tid havde grædt for Baldr, etc.; i det Gamle Testamente særdeles hyppigt, f. ex. når kvindens skabelse af mandens side benyttes til at forklare, at «manden [vel] forlader [endog] sin fader og moder, men ikke kan skilles fra sin hustru», etc.; ét af de mest slående tilfælde (på grund af dets ritualistiske karaktér) have vi Genesis 32, 32: «derfor æde Israëls börn ikke den spændesene, som er på hofteskålen, indtil denne dag; thi han rørte Jakobs hofteskål på spændesenen»; navnes oprindelse forklares, som bekendt, overordentlig hyppig således, selv på tvers af den klareste etymologi (hvad der tyder på, at det ætiologiske element i disse tilfælde er sekundært, hvad der dog ikke udelukker, at mytherne oprindelig kan

have været ætiologisk, blot med en anden ætiologi). Ritualistisk-ætiologiske myther passe altså faktisk godt ind i et forholdsvis primitivt standpunkt, og hvad særlig Hesiodos's angår, peger de Indiske analogier hen til stridighederne mellem guderne og Titanerne (Asura'erne), ligesom jo også denne Prometheus hos Hesiodos er en Titan; men *Προμηθεὺς πυρφόρος* kan umulig have været en Titan. «Forklog»s tvetydige stilling, at han på den ene side er Zeus's omgangs- og forbundsfælle, på den anden side chicanerer ham og pådrager sig hans dodelige fjendskab, har også analogier i de beslægtede folks mythologi, hvor Asura-ætlinge (således Tvash*t*ar's sön Viçvarūpa «Asura'ernes sostersön») eller Jætteætlinge (Asa-Loke) opholde sig hos guderne, men ikke kunne dy sig for at spille under dække med deres slægtninge, som ere gudernes fjender, og ved deres tvetydige holdning komme i ulykke. Selvfolgelig må man hverken identificere «Forklog» med Viçvarūpa eller med Loke; sammenstillingen skal kun minde om, at sådanne skikkelser hore med til de Jafetiske folks ældre mythologi.

At Prometheus reddede menneskene fra at blive tilintetgjorte af Zeus, strider mod Hesiodos's opregning af de 4 (eller 5) verdensaldere, hvor den ene alder er gået til grunde efter den anden (undtagen jærnalderen) og sølvalderen udtrykkelig tilintetgöres af Zeus. Den eneste måde at forene Aischylos's og Hesiodos's fremstilling på synes at måtte være den at opfatte Prometheus's redning af menneskeslægten som bestående i det råd, han ifølge Apollodoros gav Deukalion at bygge sig en ark; men dette er i aller höjeste grad usandsynligt efter texternes ordlyd; for resten var det efter Apollodoros kobberalderen, som druknede i syndfloden (hos Ovid jærnalderen). Dette træk synes altså nærmest at være Aischylos's opfindelse, dog må det indrömmes, at forestillingerne om de forskellige verdensaldere, ligesom overhovedet om menneskeslægtens oprindelse og ældste skæbne, ikke have været stabile.

At besiddelsen af ilden har lært menneskene «kunsterne», som Aischylos's Prometheus udtrykkelig fremhæver gentagne gange (v. 110; v. 254 i Futurum; den nærmere redegörelse v. 442—506), kunne vi, så vidt vides, med sikkerhed godtgöre har været en gængse anskuelse. Kun at det er Prome-

theus, der får æren for det, kunde synes at være særegent for Aischylos (v. 506: *πᾶσαι τέχναι βροτοῖσιν ἐκ Προμηθέως*) in majorem Promethei gloriam, da civilisationen ellers tilskrives andre guder som Hephaistos, Athena, Hermes, etc. Deri er der dog ingen egentlig modsigelse; thi beror kulturen på ilden, hvilket turde være in confesso, så er ildens giver i al fald indirekte kulturens ophavsmand, og at en mængde guder concurrere i den samme omfattende virksomhed, er god collectiv-polytheïsme; der er jo faktisk enkeltheder nok, som passende direkte kunde tilskrives hver enkelt af dem. Hos Aischylos var de andre guders medvirkning herved for resten umulig, da de jo må antages, ligesom Zeus, netop at være forbittrede, fordi menneskene have opnået disse goder. Det sidste viser virkelig, at Aischylos (eller rettere hans Prometheus) ingenlunde repræsenterer den gængse opfattelse af gudernes sindelag imod menneskene, hvem de tvertimod göre meget godt, rigtignok tidt så forbistret sparsommeligt overfor den enkelte, og efter først at have skaffet dem Pandora på halsen[1].

Der er altså overvejende sandsynlighed for, at Aischylos af kunstneriske grunde på flere vigtige punkter har lagt stoffet til rette på en fra den overleverede og gængse opfattelse afvigende måde. Aischylos omtaler ikke Prometheus som menneskets skaber, og det kunde synes at man deraf med nødvendighed måtte slutte, at dette ikke har været den almindelige opfattelse på hans tid; thi på stykkets oekonomi synes denne omstændighed ikke at kunne have en så afgörende indflydelse, at den kunde motivere en så grov fortielse eller rettere forvanskning. Men der turde være en anden grund, hvorfor han næppe havde kunnet bruge den, selv om

[1] Docent Drachmann gör opmærksom på, at den nærmere redegörelse i V. 442—506 mærkelig nok er bestemt adskilt fra ildens gave, og at de fleste af disse kunster ikke kunne bero på ilden; endvidere at Hephaistos's, Athena's etc. særlige virksomheder og lærdomme netop ikke nævnes Aischylos's opregning. At dette er en skarp og rigtig iagttagelse, lader sig ikke benegte, og ovenstaaende bör derfor utvivlsomt ændres saaledes, at P. *foruden ilden* har givet og lært menneskene *alt, hvad der ikke udtrykkelig plejede at tilskrives andre guder.* I alle tilfælde bliver P. menneskenes *allervigtigste* velgörer.

han havde kendt den: den vilde nemlig vistnok stride mod den Attiske theori om, at dette lands indbyggere vare autochthone. Menneskets skabelse ved Prometheus kunde således nok tænkes at være kendt andre steder, men ikke at være anerkendt i Attika for dette lands befolknings vedkommende. Om menneskenes oprindelse har der öjensynlig ikke været nogen énsartet tradition, og ikke engang en fælles oprindelse for hele menneskeslægten har man på alle steder antaget, hverken i Grækenland eller hos de fleste andre Jafetiske folk, for så vidt vi kende noget til deres anskuelser. Enkelte slægters eller stammers eponymer stammede fra guder, deriblandt de vigtigste Græske stammers gennem Deukalion fra Prometheus, som derved til en vis grad bliver Grækernes stamfader; forøvrigt er massen af den nuværende menneskeslægt opstået af stene efter syndfloden; men mens Ovid regner dette for en ny alder og lader det være jærnalderen, der druknede, have Hesiodos og Apollodoros en anden opfattelse; thi den første regner sig selv med til jærnalderen, og den sidste lader det være kobberalderen, der druknede. Man havde altså ingen fast og overensstemmende tradition om menneskeslægtens oprindelse, öjensynlig et hul i mythologien; der synes næppe nok at være plads for en menneskeskaber, det skulde da være for menneskene i guldalderen; men i så fald måtte menneskets skaber i al fald være en Titan. Og hvilken Titan skulde i så fald valget lettere falde på end Prometheus, om hvem det stod fast, at han havde skaffet menneskene ilden og kulturen, at han drabelig havde antaget sig deres sag overfor Zeus og bødet forfærdelig derfor, som er stamfader til de vigtigste af dem gennem Deukalion, og som nød offentlig dyrkelse som gud?

Naturfilosoffer havde ladet menneskene og dyrene opstå af lér; ved siden deraf stod selvfølgelig den religiose forklaring, at en gud havde skabt dem (således Sokrates i Xenophons Memor.); combinerede man dette, måtte det uundgåelige resultat blive, at en gud havde dannet menneskene af lér (dyrene sé vi nu bort fra). At det har været af betydning for valget netop af leret, at dette er en plastisk masse, hvoraf man lavede menneskefigurer (som docent Drachmann udtalte), er höjst sandsynligt.

Menneskets sjæl var efter visse naturfilosoffers mening ild (er klart udtalt hos Herakleitos og går endnu igen hos Stoikerne). Det er sjælen, altså efter denne anskuelse ilden, der gör mennesket levende; da doden kendes på tabet af legemsvarmen, lå denne anskuelse overordentlig nær og forekommer, som bekendt, også uden for Grækenland. Den gud, der skal have skabt menneskene, må naturligvis have skabt levende mennesker, ikke alene menneskefigurer ɔ: han må have indgivet dem sjælen, henholdsvís ilden. Det synes nu, efter det ovenanførte, ikke at være noget stort spring, når Prometheus blev den gud, der havde skabt dem ved at danne deres legeme af lér og indgive dem den sjælelige ild. Det må være som «ildbringer» (men efter at han også var bleven Titan), han er bleven til menneskets skaber; thi når det siges, at han har dannet mennesker af lér (eller af jord og vand, Apollod. I 7, 1), må det simpelthen være underforstået som selvfølgeligt. at han har gjort dem levende; ellers vilde der ingen kunst være ved det. Man plejer ganske vist at sige, at det er Athena, der har givet dem sjælen; men det er for det forste ingenlunde altid tilfældet (jfr. det anforte sted af Apollodoros); således Ovid's Metam. I 363 fg., hvor Deukalion efter syndfloden siger: *O utinam possim populos reparare paternis | artibus atque animas formatae infundere terrae*; det er klart, at her er *animas infundere* både det, det kommer an på, og at det tilskrives Prometheus. Også Ov. Metam. I 82 fgg. må Prometheus nodvendigvís betragtes som eneste skaber, og af levende mennesker. Når det er Athena, som giver dem sjælen, kan dette forenes hermed på to måder, som ikke udelukke hinanden: déls er så sjælen opfattet fra en anden side, ikke som legemsvarmende livsprincip, men som åndsevner, hvis udvikling horer til Athena's specielle område, men som i anlæget naturligvís hore med til sjælen; déls er, som ovenfor fremhævet, en collectiv samvirken af guder ganske naturlig fra et allerede ret reflecteret collectiv-polytheïstisk standpunkt (man jævnføre allerede Hesiodos's fremstilling af Pandora's skabelse), og om en sådan collectiv-opfattelse kommer til orde eller ikke i et givet tilfælde, synes meget tilfældigt; Athena's medvirkning ude-

lukker derfor ikke, selv hvor den udtrykkelig omtales, at Prometheus betragtes som skaberen af levende mennesker.

Hephaistos, som allerede hos Homer sættes i nærmeste forbindelse med ilden (*φλὸξ Ἡφαίστοιο, I* 468, etc.), og hvis navn på et enkelt sted hos Homer (*B* 426) bruges til at betegne ilden, kunde ved første öjekast synes at have adkomst til at blive menneskets skaber efter det ovenfor fremsatte ræsonnement om ilden som livsprincip: det er jo ikke absolut givet, at vi netop skulle bruge en Titan. Men ved nærmere eftersyn turde det vise sig, at netop den omstændighed, at det ikke er Hephaistos, men Prometheus, der har opnået denne værdighed, er et bevís for, at det fremkomne resultat ikke er frugten af en tilfældig eller vilkårlig schematisk speculation hos Grækerne, men af deres mythologiske instinct. Hephaistos er i virkeligheden smedegud, kunstner, særlig kunsthåndværker, og har kun med ilden at göre som middel til smedningen eller, som i de anførte steder hos Homer, som stegeild til stegning af offerdyret og dets *σπλάγχνα*. Den besjælende ild derimod, som findes skjult i træerne, hvorfra den fremlokkes ved gnidning (Prometheus's oprindelige function), og som kunde gælde for dyrs og menneskers livsprincip, fører, ligesom navnet Prometheus (af *pramantha*), tanken hen på den Indiske gud Agni, af hvis væsen disse træk netop ere vigtige sider. Vi stå utvivlsomt her over for en ældgammel biologisk theori, som er ganske fremmed for Hephaistos-kredsen, mens Prometheus passer fortrinlig ind i den. Modsætningen mellem disse to træder endnu skarpere frem ved de ikke få berøringspunkter, de ellers have med hinanden: de ere begge særlig knyttede til det vulkanske Lemnos og til Athen, stå begge i mythologi, kultus og som kulturguder hinanden og Athena nær, have begge med ilden at göre, og få begge æren for at have hugget hul i Zeus's pande. Hvis man kunde føre mythen om Prometheus som menneskenes skaber længere tilbage i tiden, vilde vi uden betænkning sige, at han havde været i færd med også at absorbere den biologiske side af Agni, og i denne function optrådte i sin 4de skikkelse; nu har vel i virkeligheden Grækernes mythologiske instinct ført til det samme resultat

længe efter, at denne Agni var forsvunden af det Græske pantheon (hvis han nogensinde har været der).

Er Prometheus således den eneste gud, der havde specifikke qualificationer til at blive menneskets skaber efter ild-theorien, så er han på den anden side på det nærmeste den eneste, der i det hele taget havde mulighed for at blive det. Selvfolgelig måtte Zeus i sin idealiserede i monotheïstisk retning pegende skikkelse, hvor de rå myther ignoreredes eller bortforklaredes, have krav på at have skabt menneskene ligesom verdensordenen i det hele, og han blev også i denne sphære betragtet som deres skaber. Men det er åbenbart ikke denne phase af den Græske religion, vi her have at göre med. For det mythologiske instinct måtte Zeus synes særlig dårlig egnet til denne handling på grund af hans og de øvrige Olympieres, i denne mythekreds særlig fremtrædende, stedmoderlige og skinsyge holdning over for menneskene. Både på grund af sine specifikke qualificationer og på grund af Olympiernes mangel på competence synes det derfor forståeligt, at Prometheus måtte blive menneskets skaber. da man begyndte at sé sig om efter en sådan.

Der bliver dog et problem tilbage, hvorledes man skal forklare den, som det synes, sene litterære overlevering af denne mythe over for den primitive biologiske theori, som synes at måtte være mythens begrundelse, og den kritiske betragtning af de Olympiske guder og særlig Zeus, som indirekte kommer til orde deri, at det ikke bliver Zeus, som denne handling tilskrives, en betragtning som åbenbart mere tilhører den ældre end den senere tid; og gå vi ud fra, at det skulde være en Titan, viser dette sammesteds hen. Det vilde lette forståelsen betydelig, om man kunde få rykket mythen om menneskets skabelse nogle hundrede år tilbage i tiden (trods Aischylos's tavshed), f. ex. ved at antage, at den først havde været lokal eller indskrænket til visse kredse, inden den nåede at komme ind i litteraturen. Det er derfor fuldt berettiget, når docent Drachmann har tænkt på en enkelt corporation som udgangspunkt for denne opfattelse af Prometheus. Men når han særlig — med alt muligt forbehold — nævnede pottemagerne, må det dog — som han også selv gjorde — fremhæves, at der lige så vel for denne som

for enhver anden theori i den retning forméntlig mangler positive tilknytningspunkter. At fakkelløbet ved Prometheia-festen gik gennem Kerameikos, turde være uden betydning, da det formodentlig ikke har kunnet gå nogen anden vej. Og at pottemagerne havde brug for ilden til at brænde deres lerfigurer, synes ikke at kunne komme i betragtning som forklaring på en mythe om menneskets skabelse, hvor ilden, som ovenfor víst, spiller en ganske anden rolle; denne brug af ilden måtte forméntlig snarere have ført til Hephaistos end til Prometheus som pottemagergud og overhovedet ikke til nogen menneskeskabelse.

Det første af de i overskriften anførte spørgsmål synes altså at måtte besvares derhen, at Prometheus er sammenvoxet af mindst 3 guddommelige væsner: 1) en særgud for operationen med *pramantha*; 2) et guddommeligt væsen, som har bragt ilden ned fra himlen; 3) Titanen «Forklog»; en svag mulighed er der for, at han i sin egenskab af menneskenes skaber også har absorberet den biologiske side af selve ildguden.

Hvad det andet spørgsmål angår, da synes det ret forståeligt, hvorfor Prometheus kunde blive menneskets skaber, mens der endnu er vanskeligheder med hensyn til spørgsmålet, hvorledes han blev det. Problemets løsning turde ligge nærmest i den retning, som docent Drachmann har antydet, om end ikke nöjagtig på det af ham angivne sted.

Achilles' Skjold.

Af J. L. Ussing.

I Iliadens 18de Sang fortæller Homer, hvorledes Thetis, efter at hendes Søn Achilles har mistet sine Vaaben, henvender sig til Hephæstos med Bøn om, at han vil smedde ham en ny Rustning, og Guden beredvillig opfylder hendes Bøn. Digteren skildrer hans Arbeide og dvæler særlig ved det pragtfulde Skjold, V. 478—608. Det var stort og stærkt, havde en tredobbelt, straalende Rand og en sølvbeslaaet Rem til at bæres i; selv bestod det af 5 Lag, og alle mulige Billeder vare fremstillede derpaa med stor Kunst.

Der var først (1) Jorden, Himmelen og Havet, Solen og Maanen og alle Stjernebillederne, Pleiaderne, Hyaderne, Orion og den store Bjørn. Dernæst tvende Stæder, den ene i Fred, den anden i Krig. I den første saa man (2) et festligt Bryllupstog, samt (3) en Retsforhandling, der satte hele Folket i Bevægelse; i den anden (4) en beleiret Stad og udenfor denne en heftig Kamp om en Kvægtransport. Deretter Fredens Sysler, (5) en Brakmark der pløjes, (6) en Sædemark der høstes, (7) en Vingaard med Vinhøst, (8) en Hjord Hornkvæg, der anfaldes af Løver, og (9) en Mark med Faar og tilhørende Stalde. Dernæst (10) en Dans af unge Mænd og Kvinder, og tilsidst (11) den mægtige Flod Okeanos langs med den yderste Skjoldrand.

Hvert Billede skildres med homerisk Udførlighed. Historien fortælles nøjagtig og oplives ved mange enkelte Træk og Bemærkninger om hvordan enkelte Ting ere udførte af Kunstneren, for at Tilhøreren kunde se det livagtig for sine Øine. Men saa klart det Hele synes ved første Øiekast, saa viser det sig dog ved nærmere Eftersyn, at der er forskjellige Ting, hvorom Fortolkerne have høist afvigende Meninger. Vi nødes derfor først og fremmest til at undersøge disse, for at vi kunne vide, hvad Digteren virkelig har sagt.

Retsforhandlingen (497—508) lyder i Originalen saaledes:

Λαοὶ δ' εἰν ἀγορῇ ἔσαν ἀθρόοι· ἔνθα δὲ νεῖκος
ὠρώρει· δύο δ' ἄνδρες ἐνείκεον εἵνεκα ποινῆς
ἀνδρὸς ἀποφθιμένου· ὁ μὲν εὔχετο πάντ' ἀποδοῦναι
δήμῳ πιφαύσκων, ὁ δ' ἀναίνετο μηδὲν ἑλέσθαι,
ἄμφω δ' ἱέσθην ἐπὶ ἵστορι πεῖραρ ἑλέσθαι,
λαοὶ δ' ἀμφοτέρωθεν ἐπήπυον ἀμφὶς ἀρωγοί·
κήρυκες δ' ἄρα λαὸν ἐρήτυον, οἱ δὲ γέροντες
εἵατ' ἐπὶ ξεστοῖσι λίθοις ἱερῷ ἐνὶ κύκλῳ.
σκῆπτρα δὲ κηρύκων ἐν χέρσ' ἔχον ἠεροφώνων·
τοῖσιν ἔπειτ' ἤϊσσον, ἀμοιβηδὶς δὲ δίκαζον·
κεῖτο δ' ἄρ' ἐν μέσσοισι δύω χρυσοῖο τάλαντα
τῷ δόμεν, ὃς μετὰ τοῖσι δίκην ἰθύντατα εἴποι.

I Wilsters Oversættelse:

Ogsaa der holdtes paa Torvet et Thing. Folk stimlede sammen;
Kiv havde reist sig; en Mand var i Strid med en Anden, og Sagen
Gjaldt en Mandebodsgjæld; den Ene forsikkred for Folket,
Gjælden var klaret, den Anden benægtede Bodens Betaling.
Begge forlangte de Sagen til Doms, og Vidnerne afhørt,
Og, som det gaar, holdt Somme med hiin og Andre med denne.
Stimlen blev styret til Skik af Herolderne. Oldingeraadet
Sad paa glattilhuggede Steen i den hellige Rundkreds;
Stave de holdt udi Haand, som Folkeherolderne bære,
Stode saa frem, og En efter Anden i Sagen de dømte.
To Talenter i Guld laa midt i Kredsen paa Thinget,
Lønnen for den, som redest og bedst sin Kjendelse afgav.

Dette Sted er ikke blot behandlet af Philologerne i Kommentarer og Lexika, men ogsaa af Hofmeister i Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft II (1880) S. 443 ff.

499 f. er uden Tvivl rigtig oversat af Wilster og synes altid at have været forstaaet saaledes indtil i den nyeste Tid, da man har opstillet en ny Fortolkning: «Den Ene lovede at give Alt, men den Anden vægrede sig ved at modtage Noget». Dette er sproglig urigtigt: der maatte da staa *ὑπέσχετο* og ikke *εὔχετο, ποινὴν δοῦναι,* ikke *πάντ' ἀποδοῦναι,* hvilket forudsætter en Af-

tale om en bestemt Betaling. Det er ogsaa urigtigt i Tanken; thi her spørges ikke om hvorvidt der skal betales Bøde for Mordet eller ikke. Det er givet, at Mordet er begaaet, og selve Retsforhandlingen viser, at man er ude over Blodhævnens Tider. Det følger af sig selv, at Mordet skal sones med en Bøde, og den Dræbtes Slægtninge kunne slet ikke afslaa at modtage en saadan; det skulde da være, at Drabet var berettiget eller utilregneligt; men saa var der jo Intet at betale.

501. Hvad betyder ἴστορι? Allerede de Gamle vare i Tvivl; de vidste ikke, om det betød et Vidne eller en Dommer, Schol.: «μάρτυρι ἢ κριτῇ». At det Første ikke passer, er eftervist af Hofmeister S. 447 f.; vi tilføie, at Præpositionen ἐπὶ heller ikke tilsteder denne Forklaring. Ordet maa tages i samme Betydning som Il. 23, 486: ἴστορα δ' Ἀτρείδην Ἀγαμέμνονα θείομεν ἄμφω, altsaa en Dommer. Er dette nu sagt i ubestemt Almindelighed om at begge Parter ville have Sagen afgjort ved Dom, eller menes der en enkelt bestemt Person, en Opmand, Schiedsrichter, som Hofmeister siger? Men vi se jo i det Følgende, at det er Folkets Ældste, der dømme; denne ἴστωρ kunde altsaa kun være en Retsformand, som Archonten i Athen, og som hos os Formanden i Sø- og Handelsretten eller Auditøren i Krigsretten. Men en saadan Person er ikke nødvendig; det er naturligst, at en af de ældste udfører Formandens Forretning; jeg foretrækker derfor den første Opfattelse. Hofmeister foretrækker, som sagt, den anden. Efter hans Mening er Forholdet dette (S. 452 f.): «Der er begaaet et Drab. Drabsmanden ønsker at unddrage sig Følgerne ved at erlægge en passende Mandebod, men derpaa ville den Dræbtes Paarørende ikke gaa ind. Tilsidst enes man om at vælge en Voldgiftsmand, ἴστωρ. Denne afgjør imidlertid ikke Sagen efter eget Tykke, men hidkalder erfarne Mænd, Folkets Ældste, hvem Dommerembedet ellers tilkommer. Han foredrager Sagen for dem og hører deres Mening. Den, hvis Kjendelse han gjør til sin og forkynder som Dom, ham tilkjender han de af de stridende Parter deponerede 2 Talenter som δικαιοκρισίας ἆθλον.» Vi have allerede ved V. 497 gjort opmærksom paa, at her ikke er Tale om hvorvidt der skal betales Mandebod eller ikke, men kun om den er betalt eller ei; at Forklaringen ogsaa forøvrigt er uholdbar, vil fremgaa af en videre Undersøgelse af Texten.

505. «I Hænderne holdt de de høittalende Herolders Stave». Hvem holdt dem? Da intet nyt Subjekt er nævnt, ligger det

nærmest at henføre det til det umiddelbart Foregaaende, Dommerne, og disse kunde jo passende være forsynede med saadanne Stave paa Grund af deres Alder og Værdighed, men saa er det jo deres egne Stave og ikke Heroldernes; thi det gaar ikke an at oversætte som Wilster «saadanne Stave som Herolderne bære». Ameis bemærker: «Das Scepter, als Symbol der Rechtspflege, wurde von den Herolden der Reihe nach dem übergeben, welcher seinen Ausspruch that, zum Zeichen, dass er in amtlicher Function spreche». Men et saadant Tegn behøves dog ikke for Dommerne, der «sidde paa Stensæderne i den hellige Kreds»; de ere jo alle «in amtlicher Function», og ikke blot den Enkelte, der i Øieblikket afgiver sit Votum. Scholiasten bemærker, at ikke blot Dommerne, men ogsaa de der talte til Folket tog Sceptre i Hænderne, og henviser til Od. 2, 37, hvor Herolden giver Telemachos Sceptret i Haanden, da han skal tale, hvortil endnu kunde føies Il. 23, 567, hvor det Samme er Tilfældet med Menelaos. Herefter er det altsaa de stridende Parter, der faa Staven i Haanden, og Subjektet til ἔχον er ikke det nærmest Foregaaende, men de Hovedpersoner, hvorom hele Scenen dreier sig, hvilket ikke kunde være tvivlsomt for nogen Tilhører, der havde set og vidste, hvorledes en saadan Retsforhandling gik for sig. Vil man sige, at Fortællingen bliver uklar ved at Subjektet ikke tilføies, saa betænke man, at den følgende Skildring af Slaget ved Floden heller ikke er tydelig fortalt. Sikkert er det i alt Fald, at ἔχον ikke kan have andet Subject end det strax efter følgende ἤϊσσον. Hvordan forholder det sig nu dermed? De der tage Dommerne som Subject oversætte: «Med disse Stave sprang de frem og afsagde deres Dom en efter en». Jeg vil ikke tale om, at Ordet ἤϊσσον, «de sprang frem», i Stedet for «de reiste sig», synes lidet passende for de værdige Dommere, men ἀμοιβηδίς kan ikke betyde «en efter en»; det er ikke det Samme som ἐκ διαδοχῆς eller ἑξείης, og det nytter ikke at beraabe sig paa Od. 18, 310, hvor det bruges om Ternerne, der skiftes til at vedligeholde Ilden. Ordet «skiftevis» kan kun siges om to, det være sig enkelte Personer eller Grupper af Personer[1], og er altsaa et bestemt Vidnesbyrd om at det er Parterne og

---

[1] Naar man fra den anden Side har bemærket, at naar der kun var Tale om to, burde der V. 508 ikke have staaet Superlativ ἰθύντατα, men Komparativ, har jeg vel for Øieblikket intet tilsvarende Exempel ved Haanden, men jeg tror der kunne findes saadanne.

ikke Dommerne, der tales om. Men, indvender man, *δίκαζον* betyder jo dog «de dømte» ligesom Il. 23, 574 og 579 og ellers altid; det er i den mediale Form, at det betyder at føre Proces, som Od. 11, 545 og 12, 440. Imidlertid, der kan ifølge hele Sammenhængen ikke være Tvivl om at *δικάζειν* i V. 506 er det Samme som *δίκην εἰπεῖν* i V. 508, og dette betyder at føre en Sag, se Od. 11, 570. Theogn. 688: *Οὐκ ἔστιν θνητοῖσι πρὸς ἀθανάτους μαχέσασθαι οὐδὲ δίκην εἰπεῖν· οὐδενὶ τοῦτο θέμις.* Xenoph. Mem. IV 8, 1: *τὴν δίκην πάντων ἀνθρώπων ἀληθέστατα καὶ ἐλευθεριώτατα καὶ δικαιότατα εἰπών*, og ofte hos de attiske Talere, se Schoemann til Isæos 3, 22 p. 240. Aktiv af *δικάζω* er altsaa her brugt i samme Betydning som ellers Medium. Ved denne Opfattelse faar ogsaa *ἔπειτα*, som man ellers springer over, sin Betydning. «Saa», d. e. efter at Herolderne have givet dem Stavene i Hænderne, sprang de op.

507 f. De, der henførte det Foregaaende til Dommerne, forstaa ogsaa dette om dem, og tænke sig, at de 2 Talenter, som det maa antages at de stridende Parter have deponeret, skulde gives som Belønning til den, der afsagde den retfærdigste Dom. Scholiasten gjør opmærksom paa at ogsaa i Athen fik Dommerne Løn; og det er vel bekjendt, at de athenæiske Borgere, der gave Møde i de store Folkedomstole, lige saa vel fik et Vederlag for deres Tid og Arbeide, som de, der mødte i Folkeforsamlingen; men dette er jo noget helt Andet end at den, der dømte rigtigst, skulde have en Præmie derfor. Scholiasten tilføier ogsaa, at «dette er utroligt, og at det er bedre at forstaa Stedet om de Procesførende, saaledes at den af dem, der vinder Sagen, faar de 2 Talenter». Dette stemmer med attisk Rettergang, naar ved Processens Begyndelse enhver af Parterne deponerer en bestemt Sum, *παρακαταβολή*; det er den samme gamle Rettergangsform, som Romerne bevarede i lang Tid, hvorved Processen blev til et Væddemaal, en *sponsio*. Hofmeisters *δικαιοκρισίας ἆθλον* er ikke laant hverken fra den attiske eller fra nogen anden Rettergang, men fra Grammatikere og Sofister. Vi finde dette besynderlige Udtryk hos den yngre Philostratos, der i sit 10de Billede søger at male os Achilles' Skjold (p. 126, 20 Welcker). Han veed ikke, siger han, hvortil de to Talenter ere bestemte, men han formoder, at det er en Belønning til den, der dømmer rigtigt, for at Ingen skulde lade sig bestikke til at dømme falsk. Og det Samme gjentager Eustathios p. 1215 init. Man ser, det er en daarlig Hjemmel, der anføres. Man kunde ogsaa spørge, hvem

2*

der skulde bedømme Dommerne og uddele Præmien. Ikkun Hofmeister har prøvet paa at besvare dette Spørgsmaal. Han siger, det er *ἵστωρ*. Men saa er det jo ham, der er den virkelige Dommer, medens det efter Alt hvad vi ellers vide om hine Tiders Samfundsforhold skulde være de Ældste. Disse blive kun en Slags Skuespillere, Sofister, der træde frem for at vise deres Veltalenhed og beile til en Prisbelønning; hvis jeg maa laane et Ord fra en anden Forestillingskreds, den hele Scene bliver et Dommerskue og ikke, som vi læste i Begyndelsen V. 497, en alvorlig Retssag.

Man maa heller ikke tro, at den Fortolkning, som Philostratos havde lært i Skolen, var eneraadende i den senere Oldtid. Naar Lukian i «Fiskeren» (§ 41) opfordrer Filosoferne til at møde og i den Anledning travesterer det homeriske Vers saaledes:

κεῖται δ' ἐν μέσσοισι δύο χρυσοῖο τάλαντα,
τῷ δόμεν, ὃς μετὰ πᾶσιν ἐριζέμεν ἔξοχος εἴη,

er der ingen Tvivl om at han har opfattet Stedet ligesom vi. I den nyere Tid er den samme Mening forsvaret bl. A. af Lucas i et Program fra Emmerich 1843, som jeg dog kun kjender af Omtale, og af Schoemann i Antiquitates iuris publici Græcorum p. 73 og i Griechische Alterthümer I S. 29.

Der er endnu et Sted i Beskrivelsen af Skjoldet, om hvis Forstaaelse der have været delte Meninger, nemlig (10) Dansen.

590. *Ἐν δὲ χορὸν ποίκιλλε περικλυτὸς Ἀμφιγυήεις*
τῷ ἴκελον, οἷόν ποτ' ἐνὶ Κνωσῷ εὐρείῃ
Δαίδαλος ἤσκησεν καλλιπλοκάμῳ Ἀριάδνῃ·
ἔνθα μὲν ἠΐθεοι καὶ παρθένοι ἀλφεσίβοιαι
ὠρχεῦντ' ἀλλήλων ἐπὶ καρπῷ χεῖρας ἔχοντες.

I Wilsters Oversættelse:

590. Endelig bilded Hephaistos med spillende Farver en Runddands
Hiin livagtigen lig, som tilforn i det mægtige Knossos
Dædalos ordned med Kunst for den haarfagre Viv Ariadne.
Blomstrende Gutter i Hob med rige livsalige Piger
Svang sig i kredsende Dans, og holdt hinanden om Haandled.

Hvad er det for et Kunstværk, som Dædalos har gjort for Ariadne, og Hephæstos efterlignet? Efter Eustathios p. 1166, 17 havde Nogle ment, at det var en Dansetur, han havde arrangeret for hende. Dette kunne vi vel se bort fra; Dædalos er Architekt og Billedhugger, og ikke Balletmester. Og naar Pausanias IX 40, 3 siger, at det var et Marmorrelief, som endnu i hans Tid fandtes i Knossos, kunne vi vel heller ikke have nogen Tvivl om at dette, hvis det virkelig har existeret og ikke er blot et Rygte, Pausanias har hørt, har været et i senere Tid gjort Forsøg paa at gjengive det homeriske Billede. Man har ogsaa tænkt paa en Gruppe af dansende Figurer, og til Sammenligning anført den kypriske Terracotta hos Perrot-Chipiez, Hist. de l'art III p. 587. Men som allerede Scholiasten bemærker, Alt dette maa forkastes, som bygget paa urigtig Forstaaelse; *χορός* betyder her ikke Dans, men, som i Regelen hos Homer, Danseplads. Dette viser det paafølgende *ἔνθα*, der, som ellers er uden Mening. Men, spørger man, er det at anlægge en Danseplads en Sag, der kræver en stor og guddommelig Kunstner? Maaske dog. Dædalos skulde have bygget Labyrinthen paa Kreta. Man kan have Tvivl om at denne virkelig har existeret; men et Udgangspunkt maa der have været, siden vi finde den gjengivet paa de knossiske Mønter (senere ogsaa paa pompeianske Billeder, ja selv paa etruskiske Vaser), denne sindrig konstruerede Figur, vi som Børn have moret os med at se om vi kunde finde ud og ind af, se Benndorf, Ueber das Alter des Trojaspieles i Sitzungsberichte der Wiener Akademie CXXIII. 3 Abh. Dens Opfindelse har man tilskrevet Dædalos. I Paladset i Tiryns se vi Storstuens Gulv omhyggelig cæmenteret og indlagt med et Linear-Mønster i rød Farve (se Schuchhardt, Schliemanns Udgravninger S. 143). Et saadant Gulv maa Ariadnes Danseplads have havt, og det indlagte Mønster kan have havt Labyrinthens Form, maaske som Vejledning for de Dansende, hvis Kjæde skulde bevæge sig i Ture, der lignede Labyrinthens vildsomme Gange. I Billedet paa Skjoldet var det naturligvis Dansen, og ikke Pladsen, der var Hovedsagen, men Beskrivelsen, der skal gjøre Rede for det Hele, begynder med Begyndelsen.

Skildringen af Achilles' Skjold indtager en Særstilling i Iliaden. Det er en Episode af enestaaende Længde, som Zenodot vel netop derfor mente at maatte betegne som nægte. Ja, den hører sagtens til de yngre Bestanddele — et Spørgsmaal, hvorom jeg ikke skal udtale nogen bestemt Mening — men den er ægte

homerisk, og danner paa en ganske anden Maade en integrerende Del af Iliaden end f. Ex. 10de Sang, Dolonea. Sammenlignes denne Skildring med de andre bredt udmalede Lignelser og Scener af Livet, er der vel en kvantitativ, men ingen kvalitativ Forskjel. Digteren har selv havt sin Glæde af pragtfulde Vaaben, og har da ikke kunnet modstaa Fristelsen til at lade sin Fantasi udmale noget endnu langt Prægtigere, det Skjold som selve Kunstnerguden havde udført, og vi kunne ikke noksom takke ham baade for de herlige Billeder af Livet, han fremstiller, og for det, han lærer os om Datidens Kunst. Det gjælder blot om at se med Digterens Øine, og paa den anden Side ikke at se mere end han selv har tænkt og følt.

Igjennem flere Menneskealdre vare de homeriske Sagn Hellenernes fornemste, for ikke at sige eneste aandelige Næring. Dem lærte man udenad, og dem morede man sig med at gjøre levende for Anskuelsen i Billeder. Billeder fra den homeriske og lignende Sagnkredse ere Hovedemnet paa Vaserne fra det 7de og 6te Aarhundrede. I den fuldendte Kunsts Tid træde de tilbage og give Plads for Billeder af det daglige Liv; men senere — hvem veed, om ikke ogsaa samtidig? — finde vi dem atter i Undervisningens Tjeneste, som Middel til at fængsle Lærlingenes Opmærksomhed og styrke deres Hukommelse. Illustrerede Lærebøger fandtes maaske allerede i den alexandrinske Tid[1]; fra den romerske Keisertid hidrøre de smaa Marmortavler, hvor de troiske (og andre) Sagn ere afbildede i Relief, ledsagede af Indskrifter, der i Korthed angive Indholdet i nøie Tilslutning til Homer og de kykliske Digtere. Disse Tavler ere samlede og udgivne med stor Omhu af O. Jahn og A. Michaelis under Titelen Griechische Bilderchroniken. Den bedst bevarede er den i det gamle capitolinske Museum opbevarede Tabula Iliaca. En Grammatiker ved Navn Theodoros synes, om ikke just at have tegnet Billederne, saa dog at have angivet, hvilke Scener der skulde tegnes, og forfattet den tilhørende Indholdsangivelse. Hans Navn findes paa den capitolinske Tavle, hvor vi læse følgende Epigram, hvoraf Begyndelsen er suppleret af Lehrs, sandsynligvis rigtigt.

Ὦ φίλε παῖ, Θεοδ]ώρηον μάθε τάξιν Ὁμήρου,
ὄφρα δαεὶς πάσης μέτρον ἔχῃς σοφίας.

Paa Bagsiden af Fragmentet i Verona (Jahn Taf. III C. 1, 2.) findes Indskriften *Θεοδώρηος ἡ τέχνη*, og den er anbragt i et

[1] Jahn-Michaelis, Griechische Bilderchroniken S. 88 ff.

Technopægnion. En Firkant er ved parallele Linier delt i Kvadrater, 16 paa den ene, 19 paa den anden Led. Hvert andet af disse er betegnet med et Bogstav, og disse ere ordnede saaledes, at naar man følger Diagonalen fra øverst til venstre til nederst til høire, faar man lutter *Σ*, og i de parallele Skraalinier lutter *O*, *Π*, o. s. v. Begynder man derimod nederst til venstre, giver baade Diagonalen og den vertikale og den horizontale fra samme Sted udgaaende Linie Ordene *Θεοδώρηος ἡ τέχνη*. Her ligesom paa Tabula Iliaca findes den senere Tids unøiagtige Retskrivning *Θεοδώρηος* for *Θεοδώρειος*, men her have vi ogsaa en anden orthografisk Mærkelighed, der maa forklares af den samme Itacisme, idet Artiklen *ἡ* skrives *HI*.[1]

Endnu engang finde vi den samme Mands Navn, nemlig paa en i 1882 i Rom funden Marmortavle af lignende Art, der dog ikke gjengiver hele Iliaden i Billeder, men kun Achilles' Skjold afbildet og beskrevet af Bienkowsky i Mittheilungen des archäologischen Instituts, Römische Abtheilung VI S. 183 ff. Taf. IV—V). Midt paa Skjoldet læses *'Ασπὶς 'Αχιλλῆος Θεοδώρηος καθ' Ὅμηρον*, og det samme Hexameter er ogsaa anbragt paa Bagsiden i et Technopægnion. Figuren forestiller et Alter. Den er helt kvadreret ligesom den foregaaende, men her ere alle Kvadrater fyldte med Bogstaver. Begynder man med det *A*, der findes midt paa Figuren, læser man den nysnævnte Indskrift, hvad enten man gaar frem eller tilbage, op eller ned, og saa fremdeles.

Desværre er næsten Halvdelen af Skjoldet tabt, og det, der existerer, er i høj Grad medtaget; dog er det lykkets i det Hele taget at faa Rede paa, hvorledes det har været anordnet og hvad det er for Scener, der have været fremstillede. Skjoldet deles i to Dele ved et vandret Baand, hvorpaa den ovenfor omtalte Indskrift staar. I den øverste Halvdel sees en By omgivet med Mure og Taarne; inderst i denne en af bedækkede Søilegange omgiven Plads, Torvet, hvor den af Homer beskrevne Retsforhandling foregaar. Foran denne synes Bryllupstoget at være afbildet. I den nederste Halvdel ser man i Midten en firkantet Indhegning; det synes at være Vingaarden med Vinhøsten. Nedenfor den er Pløiningen fremstillet, til venstre Høsten og til høire Hjorden der overfaldes af Løven; ovenfor den sees tydelig Runddansen. Krigen har været fremstillet i den tabte Del af den øverste Halvdel. Rundt om det Hele gaar en flad Rand, tæt beskreven med Bog-

[1] Cf. Meisterhans. Grammatik der attischen Inschriften S. 53.

staver saa smaa, at de ikke kunne læses med ubevæbnet Øie. Der stod i 10 Spalter hele Stykket Il. 18, 483—608.

Et andet Fragment af et Achilles' Skjold meddeler Bienkowsky smstds. Taf. VI. Dette Skjold har været udført i større Maalestok, men der er meget mindre deraf bevaret, nemlig kun noget af Høstscenen. Mere er derimod tilovers af en anden Fremstilling, hvoraf en Tegning er bevaret i Bologna iblandt Emiliano de Santis' Papirer, medens Originalen er forsvunden. Den er udgivet i Jahns Bilderchroniken Taf. II, B. Det er et Brudstykke af en Tabula Iliaca af samme Art som den capitolinske, men anderledes ordnet. Midt paa Tavlen ser man et rundt Skjold, som holdes af to store Figurer; den ene er bevaret og Indskriften melder, det er Thetis; den anden, der er tabt, var vel Hephæstos. Midt i Skjoldet ser man, som saa ofte paa Skjolde, et Medusahoved; den yderste Rand dannes af Dyrekredsen; den mellemliggende Flade er delt i 4 vandrette Belter, der have været fyldte med Billeder, men hvad de skulde forestille, er det umuligt at se.

Intet af disse Arbeider gjør Fordring paa at fremstille Skjoldet nøiagtig saaledes som Digteren selv har tænkt det. Det er først den nyere Philologi, som har stillet sig denne Opgave, og har ment at kunne vise, om ikke selve Figurtegningen, saa dog Ordningen af Billederne og Inddelingen af Skjoldet. Den Vanskelighed, der var til Stede, idet man savnede Monumenter, der vare samtidige med de homeriske Digte, og kun kunde beraabe sig paa saadanne der vare meget yngre, som de ældste græske Vaser, er for en stor Del hævet efter at Schliemanns mykenæiske Udgravninger have gjort os bekjendt med Monumenter, der sikkert ere ældre end Homer og vise os et Kulturtrin, som næppe har været helt tilbagelagt paa den Tid, da disse Digte bleve til.

Man har derfor ogsaa strax benyttet denne vigtige Kilde til Forstaaelsen af Homer. Har man tidligere undret sig over at der ikke paa Achilles' Skjold saaledes som paa de gamle Vaser findes Billeder af Heltesagnene, men kun Scener af det virkelige Liv, maa denne Forundring nu ophøre, da man ser, at det selv samme er Tilfældet i den mykenæiske Kunst, ligesom det ogsaa er Tilfældet i Assyrien og i Ægypten. Det er netop den Opgave, der ligger nærmest, at fortælle hvad man selv har set og oplevet; Heltehistorierne afbilder man først efter at man har hørt Heltedigtene. Ikke mindre vigtigt er, hvad disse Monumenter

lære os om Techniken. Have Billederne været udførte i Relief saaledes som Renaissancetidens Pragtskjolde? Og er det blot fantastisk Digtning, naar der fortælles om de forskjellige Metaller, der vare anvendte, at Ares og Athene vare af Guld og deres Klæder af Guld, at Vingaarden var gylden, men Druerne sorte, Stængerne, der bare Rankerne, af Sølv, Graven af blaat Glas og Hegnet af Tin o. s. v.? Nu, efter at vi kjende mykenæiske Broncedolke med deres Indlægning af Guld, Sølv og rødt Kobber (se Perrot-Chipiez VI p. 780 ff. pl. XVII og XVIII), forstaa vi at det er en lignende Indlægning der har foresvævet Digteren, og ingen tænker mere paa Relief. Ja ogsaa med Hensyn til Komposition og Tegning klares vore Forestillinger, især ved Guldbægrene fra Lakonien (l. l. VI p. 786 f. og pl. XV) og det mykenæiske Sølvbæger, der er afbildet i *Ἐφημερὶς ἀρχ.* 1891, 2, og derefter hos Reichel. Hom. Waffen S. 19.

Iblandt dem, der have søgt at udbytte denne rige Kilde til Fortolkningen af Homer, maa særlig nævnes Wolfgang Reichel, «Ueber homerische Waffen» i Abhdl. des archäologisch-epigraphischen Seminares Wien 1894. Han har den Fortjeneste at have vist, at det Skjold, som Iliadens Helte bruge, for det meste ikke er det vel bekjendte runde Skjold, som vi finde paa de gamle korinthiske Vaser, men det store, aflange Skjold, som vi kjende fra mykenæiske Monumenter, og som endnu benyttedes i Achaia indtil Philopoemens Tid, *θυρεός*, Romernes *scutum*. Det kan sammenlignes med Halvdelen eller Fjerdedelen af en hul Cylinder; det var saa stort, at det kunde dække Størstedelen af Legemet (*ἀμφίβροτος*). Det blev baaret i en Rem over den venstre Skulder; i Kampens Hede holdt man det foran sig; trak man sig tilbage, kastede man det om paa Ryggen, saaledes at det dækkede denne. Ofte viser det sig afrundet baade for oven og for neden, dog ikke saaledes, at det danner en Oval; paa Midten bliver det indknebet, saa at det snarere ligner et Ottetal eller to Circler, som der, hvor de mødes, gaa et Stykke over hinanden[1]. Det er denne Form, der i modificeret Skikkelse optræder som det karikaturagtige Skjold paa Dipylon-Vaserne, og i den senere, kultiverede Tid som det saakaldte bøotiske Skjold. Men ved Siden af dette finde vi ogsaa i Iliaden det runde Skjold, som man kalder det argoliske, Romernes *clipeus*. Man kunde være tilbøielig til

[1] Tænker man sig det virkelig dannet paa denne Maade, har man en Forklaring paa Il. 20, 280: *διὰ δ᾽ἀμφοτέρους ἕλε κύκλους.*

at antage, at denne sidste var den yngre Form og kun hørte hjemme i de yngre Dele af Digtet, som f. Ex. i Iliadens 11te Sang, hvor Agamemnons Skjold aabenbart er et saadant, se V. 33. Men jeg for min Del vover ikke saaledes at bestemme de enkelte Stykkers Alder; jeg foretrækker med Helbig og Perrot at sige, at begge Former findes i de homeriske Digte, ligesom der ogsaa kan paavises Monumenter, hvor de forekomme ved Siden af hinanden, som paa den attiske Vase hos Perrot VII p. 260. Reichel mener, at Achilles' Skjold har haft den mykenæiske Form, uden dog at kunne anføre andet Bevis derfor end dets Størrelse (V. 193). Hans Mening er tiltraadt af Murray, History of Greek Sculpture I p. 48. Hvorledes man kan finde, at denne Form, navnlig ved sit Indsnit paa Midten, skulde give bedre Plads til Anbringelsen af Billederne, kan jeg ikke forstaa. Det forekommer mig ligesom Perrot, at Alt tyder paa det Modsatte, ikke mindst Slutningsverset (608) om Okeanos, der omgiver Skjoldets yderste Rand. Saaledes have ogsaa med Undtagelse af de to Nævnte alle Andre, der have prøvet paa at vise Skjoldets Inddeling, opfattet det lige fra Welcker (Zeitschr. f. bildende Kunst) til Perrot. Og dette støttes ved de ældste bevarede Bronceskjolde og bronceformede Skaale af fønicisk eller dog fra Fønicien paavirket Arbeide, se Helbig, Das homerische Epos Taf. I, Perrot-Chipiez VII fig. 17 og 19, III fig. 482, 543—53, II fig. 407 o. a. De ere alle cirkelrunde, inddelte i koncentriske Kredse, der fyldes med forskjellige Ornamenter og med Dyre og Menneskefigurer i uafbrudte Rækker.

I et saaledes inddelt Skjold kan Digteren have tænkt sig Billederne anbragte, og det har været tilsyneladende let for Fortolkerne at sætte dem hver paa sin Plads, da de ikke toge det saa nøie med at slaa to Scener sammen til een eller gjøre to af een. Digteren har, som vi se af Slutningsverset, tænkt sig Okeanos dannende den yderste Rand, og det er en ganske rimelig Slutning, at han da har tænkt sig det, hvormed han begynder sin Skildring, Jorden og Himmelen og Havet, Solen og Maanen og alle Stjernebillederne, inderst, skjøndt det synes lidt vanskeligt at anbringe alt dette i den inderste Kreds, der jo ogsaa er den mindste; men dette har han næppe gjort sig selv Rede for, lige saa lidt som for hvor mange koncentriske Belter der skulde være og hvad der skulde staa i ethvert af disse. Havde han gjort dette, maatte han have sagt det, thi uden en saadan Veiledning vilde Tilhørerne ikke kunne følge ham. Han

har heller ikke, som Fortolkerne ofte gjøre gjældende, lagt an paa at fremstille parallele Modsætninger. Der findes eet saadant Exempel, Freden og Krigen, men Freden er igjen delt i 2 Scener, Bryllupsfesten og Retsforhandlingen, hvad Krigen ikke er. Der er tre Scener af Markarbeide, Pløining, Kornhøst og Vinhøst, og to Hyrdescener, den ene med Hornkvæg og den anden med Faar; hvor er Symmetrien? Nei, Digteren har kun ønsket at give Indtrykket af den rigest mulige Komposition; han vilde lade hele Menneskelivet og dets forskjellige Sysler rulle op for os. Man har undret sig over at der dog mangler enkelte Sider af Livet; der er intet Billede af Skibsfart, og heller intet fra Gudsdyrkelsen; men hvad berettiger til at kræve en saadan Fuldstændighed? Det er den moderne Kritik, der opdager disse «Mangler»; Digterens egne Samtidige følte sikkert intet Saadant, henrevne som de bleve af de mangfoldige glimrende Billeder; de vilde sikkert sige, at Hephæstos paa Achilles' Skjold havde fremstillet alt Muligt.

Vi ere i disse Undersøgelser gaaede ud fra at det var et Digterværk, en digterisk Skildring, vi havde for os, og dette behøver næppe noget Forsvar. Overbeck siger i Geschichte der griechischen Plastik I[4] S. 46: «Bei dem homerischen Achilleusschilde hat gewiss kein Sachverständiger angenommen, er sei ein dem Dichter vor den Augen liegendes, wirklich ausgeführtes Kunstwerk gewesen». Men man skal Intet forsværge. W. Reichel har virkelig den Mening, «dass es sich beim Achilleusschilde weder um freie dichterische Phantasie, noch um ein poetisches Mosaik künstlerischer Eindrücke und Erinnerungen, sondern um eine wirkliche Prunkwaffe handelt, die, so wie sie beschrieben ist, dem Dichter vor Augen war» (Ueber homerische Waffen S. 46). Han mener at kunne bevise dette ved de Misforstaaelser, «Interpretationsfehler», hvori Digteren har gjort sig skyldig, idet han har opfattet de ham foreliggende Billeder forkert (!). Saaledes V. 507 f. i Retsforhandlingen: «de to Guldbarrer vare af Kunstneren mente som Mandebod (Wehrgeld), men Digteren har misforstaaet det og taget det for Dommerløn». Vi have ovenfor set, at det har han ikke gjort; det er Fortolkerne, der have misforstaaet Digteren. Ligesaa i Kampscenen V. 516 ff., hvor Folkene i den beleirede By drage ud:

Οἳ δ' ἴσαν· ἦρχε δ' ἄρα σφιν Ἄρης καὶ Παλλὰς Ἀθήνη,
ἄμφω χρυσείω, χρύσεια δὲ εἵματα ἕσθην,

καλὼ καὶ μεγάλω σὺν τεύχεσιν, ὥστε θεώ περ,
ἀμφὶς ἀριζήλω· λαοὶ δ' ὑπ' ὀλίζονες ἦσαν,

Wilster oversætter:

I Felten de Unge
Rykked, af Ares til Kamp blev de ført' og af Pallas Athene;
Begge var danned' af Guld, af Guld var de Klæder, de bare,
Begge bevæbnede smukt, og store, de vare jo Guder,
Tydelig kunde de kjendes, men smaat var det samtlige Mandskab.

Det skal være en Misforstaaelse, naar Digteren antager de to store Figurer for Ares og Athene; «disse to Hovedfjender kunne ikke staa samdrægtig paa samme Side; det er Anførerne for Udfaldshæren, som Kunstneren har ment.» Men Athene maa dog vel være klædt som hun pleier. Er det da Kunstneren, der har givet Athene Mandsdragt paa, eller er det Digteren, der ikke kunde skjelne en Mandsdragt fra en Kvindedragt? Heller ikke anfører Reichel noget Exempel paa at Grækerne have afbildet Anførerne for en Hær i større Maalestok end de andre Krigere; at man afbildede Guderne saaledes, er vel bekjendt. Dersom der behøvedes nogen Gjendrivelse af Reichels Mening, vilde jeg henvise til Perrots Hist. de l'art VII p. 132 ff.; men jeg antager ikke, at nogen af mine Læsere kan gjøre sig skyldig i en saa fuldstændig Misforstaaelse af Digterens og Digtets hele Væsen.

In Diodorum.

Lib. XVI cap. 26. *ὄντος χάσματος ἐν τούτῳ τῷ τόπῳ καθ' ὃν ἔστι νῦν τοῦ ἱεροῦ τὸ καλούμενον ἄδυτον, καὶ περὶ τοῦτο γενομένιων αἰγῶν διὰ τὸ μήπω κατοικεῖσθαι τοὺς Δελφούς, ἀεὶ τὴν προσιοῦσαν τῷ χάσματι καὶ προσβλέψασαν αὐτῷ σκιρτᾶν θαυμαστῶς κτλ.*] Apparet *νεμομένων* scribendum esse.

Carolus Hude.

Papyrusfundene i Oxyrhynchos. II.

Af Hans Ræder.

Den af Grenfell og Hunt udgivne Samling *The Oxyrhynchus Papyri*, hvis første Bind jeg ifjor[1] henledede Opmærksomheden paa, er nu bleven fortsat med et andet Bind (London 1899), som væsentlig indeholder Papyrusstykker fra det 1ste Aarh. e. Chr. Vi blive ganske vist heller ikke ved denne Lejlighed bekjendte med store, epochegjørende Fund, men der findes dog i Samlingen ikke saa faa interessante Stykker, af hvilke nogle bidrage til at kaste Lys over Spørgsmaal, som jævnlig ere blevne debatterede i Filologien, saa at det nok kan lønne sig at dvæle lidt ved dem.

Af de nye Litteraturstykker, som ere komne for Dagen, er det betydeligste uden Tvivl et Stykke af Menander's Komedie *Περικειρομένη*, som vi hidtil kun have haft et meget ringe Kjendskab til, men hvis Handling nu for en stor Del kan rekonstrueres. Det fundne Fragment, som omfatter 51 Vers, tilhører aabenbart Komediens Slutning og giver os Knudens Løsning. Vi se da, at Komedien har haft følgende Indhold. En Soldat Polemon har i Krigen gjort en ung Pige Glykera til Bytte (eller kjøbt hende) og lever nu sammen med hende. Saa opdager han en Dag, at Pigen har haft Besøg af en fremmed Mandsperson, og i rasende Skinsyge klipper han hendes Haar af, hvorpaa hun i Vrede forlader Huset. Paa det Sted, hvor vort Brudstykke begynder, finde vi hende i Naboens Hus, og det er da blevet oplyst, at denne Nabo, Pataikos, er hendes Fader, og den unge Mand, der har besøgt hende, hendes Broder. Det er kun uklart, hvorledes Gjenkjendelsen har fundet Sted; man skulde tro, at det var Broderen, som under sit Besøg havde konstateret hendes Identitet, saa meget mere som han ikke synes

[1] Bind VII, S. 153 ff.

at have besøgt hende i nogen uren Hensigt, saasom Pataikos lige ved Fragmentets Slutning forlover ham med en Anden; men paa den anden Side antydes det ogsaa, at det netop var den Omstændighed, at Polemon af Skinsyge havde klippet hendes Haar af, der gav Anledning til Gjenkjendelsen. Da nu Polemon har faaet at vide, at det kun var hendes Broder, der havde besøgt hende, er han naturligvis fortvivlet over sin Gjerning, men hans Slavinde Doris, som aabenbart veed god Besked, forudsiger, at Glykera vil lade sig forsone, og raader ham til at foretage en Ofring i Anledning af den Lykke, der er vederfaredes hende. Polemon træffer Forberedelser til Ofringen — temmelig kejtet —; men da Pataikos kommer ud med Glykera, flygter han ind i sit Hus. Pataikos har imidlertid faaet sin Datter til at lade sig forsone, og da Polemon kommer ud igjen, overgiver han hende til ham som Ægtehustru med en Medgift paa tre Talenter og en Formaning til for Fremtiden at være lidt mindre hidsig.

Det har naturligvis altid sin Interesse at faa vort Kjendskab til en Digter af et saa anseet Navn som Menander forøget gjennem et længere Brudstykke af en af hans Komedier; men til at give os et virkeligt Indtryk af hans Digterpersonlighed er Stykket ikke tilstrækkeligt. Der findes dog flere vellykkede Steder, f. Ex. Pataikos's smukke Ord til Datteren efter Forsoningen

ὅτ' εὐτύχηκας, τότε δεδέχθαι τὴν δίκην
τεκμήριον τοῦτ' ἐστὶν Ἕλληνος τρόπου.

Godt skildret er ogsaa Polemon's Forfjamskethed saavel under hans Fortvivlelse, som da han paa Slavindens Opfordring pludselig faaer travlt med at ofre og først og fremmest vil have slagtet et Svin saa hurtigt som muligt[1].

Nogle andre Litteraturfragmenter, saavel prosaiske som poetiske, hvis Forfattere ikke med Sikkerhed lade sig paavise, er der ingen Grund til at gaa nærmere ind paa. Derimod skal der omtales nogle Stykker af mere videnskabelig Art, som have bidraget til at kaste Lys over forskjellige Spørgsmaal. Der er saaledes fundet nogle Stykker af en populær Metrik, hvor der i Overensstemmelse med den ellers af de romerske Metrikere anvendte Methode gjøres Forsøg paa at aflede de forskjellige

---

[1] Fremhævet af Wilamowitz (Göttingische gelehrte Anzeigen 1900, S. 29 ff.).

Versformer af hverandre ved Hjælp af Tilføjelse og Bortkastelse af enkelte Stavelser[1]. Især behandles det anakreontiske Vers (φέρ' ὕδωρ, φέρ' οἶνον ὦ παῖ: ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ — ⏓), der betragtes som opstaaet dels af det phalækiske (⏓ ⏓ — ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ — ⏓), dels af det praxilleiske (⏓ — ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ — ⏓) ved Bortkastelse af de første tre, henholdsvis to, Stavelser. Imidlertid sættes det anakreontiske Vers ogsaa i Forbindelse med det ioniske (⏑ ⏑ — — ⏑ ⏑ — ⏓): *πολλοὶ δὲ παριωνικὸν αὐτὸ καλοῦσιν,* saa at følgelig ogsaa det phalækiske Vers, som Wilamowitz har antaget, bliver beslægtet med det ioniske[2], og det saa meget mere, som der opstilles en ny Form af det phalækiske Vers med en Anapæst som Basis (⏑ ⏑ — — ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ — ⏓). Men paa den anden Side er der Grund til at fremhæve, at vor Metriker nok taler om ioniske Vers (*τὸ τῶν ἰωνικῶν γένος*), men ikke noget Sted nævner en ionisk Fod; han skanderer Verset *Δία τὸν τερπικέραυνον* saaledes, at han siger, at der først kommer en Anapæst og dernæst en Trochæ[3]. Den Maade, hvorpaa det phalækiske og det praxilleiske Vers (det første i Overensstemmelse med Hephæstion) skanderes, stemmer derimod ikke med moderne metriske Forestillinger; begge opfattes nemlig som endende med et katalektisk iambisk Dimeter, hvorved rigtignok Versets Begyndelse bliver noget besynderlig (⏓ ⏓ — ⏑|⏑ — ⏑ —|⏑ — ⏓ og ⏓ — ⏑|⏑ — ⏑ —|⏑ — ⏓); i begge Tilfælde fremkommer altsaa det anakreontiske Vers, naar man bortkaster den første «Fod» eller Dipodi med Undtagelse af den sidste korte Stavelse; det anakreontiske Vers kan da ogsaa opfattes som et katalektisk iambisk Dimeter, hvor den første Iambe er erstattet med en Anapæst.

Enkelte hidtil ukjendte Vers omtales, f. Ex. det nikarcheiske (⏓ ⏓ — ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏓) og det kyrenaiske (⏑ ⏑ — ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏓ eller ⏓ — ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏓). Hele Afhandlingen bidrager, hvor kort og fragmentarisk den end er, til at udfylde et Hul i vort Kjendskab til den antike Metrik, idet Forfatteren synes at have benyttet en Haandbog, som ligger til Grund for baade de græske og de romerske Haandbøger fra den

---

[1] Fr. Leo: Ein metrisches Fragment aus Oxyrhynchos (Nachrichten der K. Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, phil.-hist. Klasse 1899, S. 595 ff.).

[2] Jvfr. ogsaa Ussings Metrik S. 171 f.

[3] Jvfr. Ussings Kritik (S. 150 ff.) af Wilamowitz's Opfattelse af Ionikerne (Philologische Untersuchungen IX).

senere Oldtid. Hans Levetid kan paa Grund af Haandskriftets Alder ikke sættes senere end til det 1ste Aarh. e. Chr., men kan godt ligge tidligere. Metriker af Fag var han ikke; han fremsætter i fortrolig Tale sine Lærdomme for en Ven (*ὦ φίλτατε*); at han var en Dilettant, kan man ogsaa se af, at han et Sted fortæller, at han selv engang bildte sig ind at have opfundet et nyt Vers, men havde den Skuffelse at opdage, at Aischylos (i Haandskriftet har en senere Haand tilføjet Alkman og Simonides) var kommen ham i Forkjøbet.

Vi komme dernæst til nogle Homerscholier, skrevne paa Bagsiden af de Blade, der indeholde den nys omtalte Metrik. De indeholde en Fortolkning af en stor Del af Iliadens 21de Sang. Hvem der er Forfatteren, er usikkert. Midt i Stykket findes ganske vist i Marginen Bemærkningen *Ἀμμώνιος Ἀμμωνίου γραμματικὸς ἐσημειωσάμην*, men for det Første er det ikke afgjort, om disse Ord betegne Ammonios som Forfatteren, og selv om det er Tilfældet, kan det ikke være den bekjendte Homerkritiker af det Navn, da han levede før Didymos og Aristonikos, som citeres i Scholierne[1].

Om disse Homerscholier gjælder det ligesom om den metriske Afhandling, at de bidrage til at udfylde et Hul i vor Viden. De vise os nemlig den antike Homerfortolkning paa et ældre Trin end det, vi finde i vore sædvanlige Scholier. Disse falde som bekjendt i to Hovedgrupper, af hvilke den ene, som sædvanlig regnes for den betydeligste, repræsenteres af cod. Ven. A, medens den andens Hovedrepræsentanter ere cod. Ven. B og cod. T (Townleyanus). De nye Scholier vise sig nu beslægtede med begge Grupper, dog mest med den sidste, hvis Værd derved forhøjes for os. Af særlig Interesse er det imidlertid, at de ere allermest beslægtede med nogle Genferscholier, som først for faa Aar siden ere blevne fremdragne[2]. Og endnu mærkeligere er det, at disse Genferscholier, som omfatte hele Iliaden, netop i 21de Sang afvige stærkest fra de øvrige Scholier. Udgiverne antage nu, at, medens Slægtskabet med Schol. A naturligst forklares ved Antagelse af fælles Kilde (nemlig Didymos og Aristonikos, hvorhos Schol. A efter deres egen Opgivelse tillige have

---

[1] Wilamowitz (l. l.) opfatter Ammonios som en Skolelærer i Oxyrhynchos og Optegnelserne som et Kollegiehefte, han har hjembragt fra Alexandria.

[2] Les scolies génevoises de l'Iliade, publiées par J. Nicole. Genève 1891.

benyttet Herodian og Nikanor), maa det andet Slægtskab hellere forklares saaledes, at Schol. B T og Genferscholierne have benyttet en Samling som den nylig fundne. Denne Samling antages da paa Grund af det særlige Forhold med Genferscholierne kun at have omfattet 21de Sang.

Slet saa simpelt er Forholdet dog næppe. Forklaringen passer i alt Fald ikke, hvor vi i de nye Scholier finde Svaret paa Indvendinger, som rejses i de andre. Saaledes hedder det i Genferscholierne til v. 256, at Grammatikeren Zoilos havde undret sig over, at Achilleus ikke, da Skamandros gik over sine Bredder, benyttede sig af sine udødelige Heste; men i de nye Scholier hedder det ved v. 246—47, at Vognen kunde han ikke bruge, fordi der var Fare for, at han skulde blive spærret inde i den som i et Fængsel, naar Hestene bleve revne bort. Ligeledes anføres ved v. 356 *(καίετο δ' ἶς ποταμοῖο, ἔπος τ' ἔφατ' ἔκ τ' ὀνόμαζεν)* den samme besynderlige Forklaring, som findes i Schol. T *(καί ἐ τόδ' ἶς ποταμοῖο κ. τ. λ.,* som forklares ved *καὶ αὐτὸν τοῦτο προσεῖπεν ἶς ποταμοῖο)*, men her tilføjes en Gjendrivelse af denne Opfattelse. Overhovedet finde vi ofte en vidtløftigere Diskussion end i vore andre Scholier, af og til med Anførelse af forskjellige ældre Kritikeres Meninger for og imod; om Ægtheden af v. 290 gives der saaledes en længere Udvikling.

Betydning i en helt anden Retning har en Liste over Sejrherrerne i Olympia i Aarene 480—468 og 456—448. Den giver os ikke alene en Afgjørelse af flere omstridte Punkter med Hensyn til Chronologien af Pindar's og Bacchylides's Digte, men ogsaa adskillige Oplysninger angaaende Kunsthistorien. Listen giver os for de nævnte Aar Navn og Hjemstavn for Sejrherrerne i 13 Kampe; ganske vist er der en Del Huller og, som det synes, ogsaa enkelte Smaafejltagelser, men i Hovedsagen bekræftes Angivelsernes Rigtighed af den øvrige Overlevering, som vi have, og som nu har faaet et ikke ringe Supplement. Ja, det er endogsaa muligt ved Hjælp af de forskjellige Beretninger, vi have, til en vis Grad at rekonstruere Listen ogsaa for de manglende Aars Vedkommende[1].

Med Hensyn til Pindar viser det sig, at de *Fasti Pindarici*, som Christ endnu opstillede i sin store Pindarudgave af 1896, paa adskillige Punkter maa ændres, medens derimod Bergk er

[1] Dette er forsøgt af Robert, som har underkastet Listen en omhyggelig Behandling i Hermes 35, S. 141 ff. (1900).

kommen Sandheden ikke saa lidt nærmere. Dette havde allerede Fundet af Bacchylides's Digte gjort sandsynligt, men nu bekræftes det yderligere (i sin 2den Udgave af Bacchylides har Blass allerede haft Lejlighed til at drage sig det nye Fund til Nytte). Allerede Kenyon (Indl. til Bacch. V) fremhævede Umuligheden af, at Hieron skulde have sejret i Delphi 486 og 482 og i Olympia 472 med den samme Hest Pherenikos, som omtales Pind. Pyth. III 74, Ol. I 18, Bacch. V 37 ff., og fandt, at Bergk maatte have Ret baade i sin Beregning af Pythiaderne, som han sætter 4 Aar senere end Böckh og Christ gjøre, og i at sætte Pind. Ol. I til Aar 476, hvorved Pherenikos's tre Sejre ville falde 482, 478 og 476; nu er denne Anskuelses Rigtighed bleven bekræftet. Endda bemærker Blass (Bacchyl.[2] S. LIX), at det ikke udtrykkelig angives, at ogsaa den første pythiske Sejr blev vunden af Pherenikos. Striden om Pythiaderne stammer allerede fra Oldtiden, idet Pindarscholierne regne dem fra 582, og Pausanias fra 586; da nu den første Regnemaade har viist sig at være den rigtige, er dermed Chronologien af de pythiske Oder overhovedet fastslaaet.

Fremdeles bliver Ol. IX at flytte fra 456 til 468, og Ol. X og XI fra 484 til 476, medens derimod Ol. XIV er bleven hjemløs, da Scholiernes Angivelser (476 eller 472) ikke lade sig forene med de nye Oplysninger; Robert mener, at det maa være et Ungdomsdigt af Pindar. Af Bacchylides's Digte bliver V, der er skrevet i samme Anledning som Pind. Ol. I, at sætte til 476, og VI og VII til 452; at Bacchylides har levet endnu saa sent, har man ikke tidligere vidst.

For Kunsthistorien er det betydeligste Udbytte det, at det nu er muligt med større Sikkerhed end tidligere at fastslaa den Tid, da Polykleitos virkede. Det eneste virkelig sikre Holdepunkt, man hidtil har haft, er det, at han maa have lavet sin berømte Herastatue ikke længe efter 423, da Heratemplet i Argos brændte, hvormed det stemmer, at Plinius (XXXIV 49) sætter hans «Blomstringstid» omkring den 90de Olympiade (420), men om hans øvrige Virksomhed væsentlig falder før eller efter den Tid, har været Gjenstand for megen Strid. Paa den ene Side syntes den Omstændighed, at Plinius (XXXIV 55) kalder Polykleitos en Elev af Hageladas, af hvem der nævnes et Værk allerede fra omtr. 520, at kræve, at han var født i Begyndelsen af Aarhundredet, men paa den anden Side nævnes der ogsaa Værker af en Polykleitos fra en saa sen Tid, at man mente at burde

henføre dem til en yngre Navne, som omtales et enkelt Sted hos Pausanias (VI 6, 2). Nu søgte Robert[1] at vise, at Beretningen om Forholdet til Hageladas var en Fabel, som hang sammen med Plinius's urigtige Bestemmelse af denne Kunstners Tid (til omtr. 432), og mente da, at Polykleitos godt kunde have virket længe efter Forfærdigelsen af Herastatuen, saa at han kunde være Mester for de fleste af de Statuer, navnlig Athletstatuer, som man havde villet tillægge den yngre Polykleitos væsentlig af den Grund, at Indskrifterne paa Statuernes Fodstykker, som ere fundne i Olympia, frembyde Skrifttræk, der synes at tyde paa en senere Tid. Nu viser det sig imidlertid af den fundne Liste over olympiske Sejrherrer, at de nævnte Athletstatuer maa være langt ældre, end man havde troet. Pythokles, hvis Statue Furtwängler[2] satte til 430, medens Löwy[3] henførte den til den yngre Polykleitos, viser sig at have sejret 452, ligesom ogsaa Aristion, hvis Statue baade Furtwängler og Löwy (Nr. 92) havde henført til den yngre Polykleitos. Man maa da for at redde Epigrafiken antage, at Indskrifterne senere ere blevne fornyede.

Det viser sig altsaa, at Polykleitos, da han forfærdigede sin Herastatue, allerede maa have været en ældre Mand. Og al Sandsynlighed vilde jo da ogsaa paa Forhaand tale for, at Athletstatuerne tilhøre en yngre Alder end et Gudebillede af saa stor en Betydning. Robert har da maattet tage en Del af sine tidligere Paastande tilbage, ja han mener endog, at Polykleitos har begyndt sin Virksomhed allerede omtrent 460, idet Indskriften paa Fodstykket til Athleten Kyniskos's Statue (Löwy Nr. 50. Paus. VI 4, 11) skal tyde paa en højere Alder end Pythoklesindskriften. Det bliver da ikke umuligt — hvad Robert rigtignok ikke siger —, at Polykleitos endda kan have været Hageladas's Elev, som ogsaa antages af Collignon[4], der sætter hans Debut til 465.

Men uagtet den ældre Polykleitos saaledes rykkes langt op i Tiden, bliver Udbyttet for hans yngre Navne dog mere magert, end man skulde tro; thi flere af de Statuer, som han kunde have gjort Regning paa, ere flyttede med. Det er jo overhovedet en

[1] Archäologische Märchen (Philologische Untersuchungen X) S. 92 ff.
[2] Meisterwerke der griechischen Plastik S. 415.
[3] Inschriften griechischer Bildhauer Nr. 91.
[4] Histoire de la Sculpture grecque I S. 486.

mislig Udvej, naar man ikke kan faa Chronologien til at passe, at konstruere en Dobbeltgænger, hvem man kan læsse alle de Værker paa, som den berømte Kunstner ikke kan overkomme. Vi have angaaende den yngre Polykleitos egentlig kun den forhen omtalte Notits hos Pausanias, hvor der nævnes en Polykleitos fra Argos, en Elev af Naukydes, forskjellig fra ham, der havde lavet Herastatuen, og omtales et Værk af ham, forestillende en Athlet Agenor. Men om Værker som Aphrodite i Amyklai og en Statue af Athleten Antipatros, der begge maa være senere end 405 (Paus. III 18,8. VI 2,6), ere af den samme Mand, er højst tvivlsomt. Det er vel ikke umuligt, at den ældre Polykleitos's Virksomhed kan have strakt sig over lidt mere end 50 Aar. Tilbage bliver da kun Zeusstatuen i Megalopolis, hvis man kan være sikker paa, at den er forfærdiget efter Megalopolis's Anlæggelse (370). En Indskrift i Theben (Löwy Nr. 93), hvor der nævnes en Polykleitos sammen med en Lysippos — uden at de dog behøve at være samtidige —, bliver man ikke klogere af. Den yngre Polykleitos vedbliver at være en ganske blodløs Skikkelse.[1]

Endelig skal det angaaende Polykleitos bemærkes, at, efter at Pythoklesindskriften, hvor han udtrykkelig betegnes som Argiver, er henført til Aar 452, falder den hidtil saa yndede Kombination, hvorefter han oprindelig skulde være en Sikyonier (som Plinius kalder ham) og først have faaet Borgerret i Argos efter at have udført den store Herastatue, ganske til Jorden. At Naukydes er en Broder til ham og ikke til den yngre Polykleitos (der jo ogsaa siges at være hans Elev), godtgjøres ogsaa gjennem Listen, idet Cheimon, hvis Statue Naukydes forfærdigede, (Paus. VI 9, 3), sees at have sejret i 448. Plinius (XXXIV 50) har da sikkert Uret i at sætte ham i den 95de Olympiade (400).

Endnu en Billedhuggers Tid er det blevet muligt at bestemme nøjere, nemlig Pythagoras fra Rhegion's, idet vi have faaet at vide, at Leontiskos, af hvem han lavede en Statue i Olympia (Paus. VI 4, 3), sejrede 456 og 452. Hidtil har der kun været kjendt ældre Værker af ham, hvoraf de ældste ere Statuerne af Astylos, som sejrede 488—76. Men Plinius's An-

[1] Hvis det er med Rette, at Rundbygningen og Theatret i Epidauros tilskrives ham (Paus. II 27, 5, Foucart i Bull. de corr. hell. XIV S. 589 ff.), synes hans Betydning mere at have ligget paa Bygningskunstens end paa Billedhuggerkunstens Omraade.

givelse (420), som Grenfell og Hunt dog synes at tillægge nogen Betydning, er stadig lige værdiløs.

Som et Kuriosum er endnu at tilføje, at der blandt de olympiske Sejrherrer ogsaa nævnes en, som bærer det mærkelige Navn *Ἄνθρωπος*. Og underligt nok taler Aristoteles (Eth. Nic. VII 4, 2) om en *ἄνθρωπος ὁ τὰ Ὀλύμπια νενικηκώς*, hvor mange Fortolkere ikke have villet tro paa, at det skulde være et Egennavn, hvilket Sammenhængen unægtelig heller ikke kræver. Robert er endnu ikke overbevist: *ἄνθρωπος* kunde jo betyde *ὁ δεῖνα* (ɔ: at den paagjældende Sejrherres Navn var Listens Affatter ubekjendt).

Vi ere hermed færdige med Brudstykkerne af hidtil ukjendte litterære Værker og komme nu til Brudstykkerne af Skrifter, som vi have iforvejen. Der er dog ingen Grund til at komme ind paa en vidtløftigere Betragtning heraf, da Texten er ganske saadan, som vi af de tidligere Fund kunde vente: ingen større Afvigelser, en Del aabenbare Forvanskninger og enkelte Varianter, som fortjene Opmærksomhed. I et Fragment af Johannesevangeliet fra det 3die Aarhundrede læses der (1, 25) alene *καὶ ἠρώτησαν αὐτόν*, hvor alle Haandskrifterne tilføje *καὶ εἶπαν αὐτῷ*, undtagen Sinaiticus, som alene har disse Ord og udelader *καὶ ἠρώτησαν αὐτόν*. I et langt Homerfragment, som indeholder omtrent Halvdelen af Iliadens 5te Sang, er det paafaldende, at der findes et Par Overensstemmelser med det samme Genferhaandskrift, som ovenfor blev omtalt i Anledning af Scholierne. I et Fragment af Thukydid (II 90—91) er der størst Overensstemmelse med C og M; det sidste Hdskr. fandt ogsaa Støtte paa et Sted i det Brudstykke, som blev offentliggjort forrige Aar. Om man derimod tør optage Participiumsformen *ἀμυνούμεναι* (II 91, 1) i Stedet for det ellers overleverede anakoluthiske *ἀμυνούμενοι* (Subjektet er *νῆες*), kan være tvivlsomt. En aabenbar Forbedring er (Eur. Phoen. 1036 f.) *ἰηιήιον βοάν, ἰηιήιον μέλος*, hvor Haandskrifterne kun have *ἰήιον*, og Udgiverne, da Versemaalet krævede flere Stavelser, have hjulpet sig med at gjentage *βοάν* og *μέλος*. Ogsaa et Par Steder hos Xenophon synes der at findes bedre Læsemaader (Udeladelse af *τοιοῦτος* Hell. VI 5, 7); især findes der i et Fragment af Oeconomicus ret talrige Afvigelser fra den kjendte Text, og af de nye Læsemaader er en stor Del gode *καὶ τὸ μέσον δὲ ⟨πάντων⟩ τούτων καλὸν φαίνεται* 8, 20, Udeladelse af *ἅπαντα* 8, 22, *ὅτι ἐν χώρᾳ ⟨ἕκαστον⟩ κεῖται τεταγμένη* smstds., *τί δέ, εἰ μὴ τῆς ⟨γε⟩ οἰκίας τὴν δύναμιν*

ἔδοξέ μοι πρῶτον ἐπιδεῖξαι αὐτῇ; 9, 2, hvor Cobet havde tilføjet *γε* efter *δύναμιν, τὰ πρέποντα εἶναι ⟨ἐν⟩ ἑκάστῳ* smstds., hvor Dindorf har rettet *εἶναι* til *ἐνὶ,* medens Schneider ved Konjektur havde truffet det Rette). En fortræffelig Textforbedring findes Plat. Lach. p. 197 C: *οὔκουν σέγε* for *οὔκουν ἔγωγε.* Paa nogle Steder hos Demosthenes bekræftes Læsemaaden i det bedste Haandskrift *Σ*.

Ogsaa i dette Bind findes ligesom i det foregaaende en stor Mængde Stykker af ikke-litterær Art, væsentlig Dokumenter af kulturhistorisk Værd for os. Da saadanne imidlertid allerede ere ret godt kjendte, og de, der findes i 1ste Bind, have faaet en udførligere Omtale ved en tidligere Lejlighed, skal her kun dvæles ved dem, hvortil der knytter sig en særlig Interesse.

Det længste Dokument er en udførlig, men for en stor Del mangelfuldt bevaret Skrivelse til Ægyptens Præfekt fra en Kvinde ved Navn Dionysia; selvfølgelig er det kun en Kladde eller Afskrift, der er fundet i Oxyrhynchos (det er paa Bagsiden af dette Papir, at Iliadens 5te Sang er skreven). Nævnte Dionysia, der var gift med en Mand ved Navn Horion, laa i Strid med sin Fader Chairemon paa Grund af forskjellige Pengefordringer, som hun havde paa ham. Efter hendes Fremstilling greb nu Chairemon, da han ikke paa anden Maade kunde frigjøre sig for sine Forpligtelser, til det Middel at kræve Datterens Ægteskab opløst, hvilket gav Anledning til, at hun henvendte sig til Præfekten. I Skrivelsen fremstilles udførligt hele Sagens Gang, hele den Korrespondance, der er bleven udvexlet mellem Præfekten og de lokale Embedsmænd, citeres in extenso, og til Slutning anføres en Del tidligere Retsafgjørelser, som vare i Dionysia's Favør. Hovedinteressen knytter sig til de mærkelige Oplysninger, som gives angaaende den nationale ægyptiske Ret og Romernes Holdning overfor den. Det er nemlig klart af de citerede Domme, at efter den ægyptiske Lovgivning havde Faderen fuld Ret til at opløse sin Datters Ægteskab. Ganske vist søger Dionysia at nægte det, men hun kommer derved i Modstrid med sig selv saavelsom med de Domme, hun selv citerer, saa at Sagen maa betragtes som sikker. En saa vid Udstrækning af den faderlige Myndighed har hidtil været os ubekjendt. Sædvanlig betragtes jo den strenge *patria potestas* som karakteristisk for Romerretten: «fere nulli alii sunt homines, qui talem in filios suos habent potestatem, qualem nos habemus», siger Gaius (I 55; gjentaget hos Justinian. Inst. I 9, 2); og dog ophørte jo

denne Myndighed hos Romerne, naar Datteren indgik Ægteskab. Det blev nu netop Romerne, som kom til at sætte denne haarde Bestemmelse ud af Kraft, idet Præfekten Flavius Titianus i Aaret 128 i et lignende Tilfælde erklærede, at den gifte Kvindes eget Ønske maatte være afgjørende, og hermed betragtede de senere romerske Forvaltningsembedsmænd og Jurister den inhumane ægyptiske Lov *(τὴν τοῦ νόμου ἀπανθρωπίαν)* som ophævet. Præfektens Afgjørelse er ikke alene ved sin humane Aand, men ogsaa ved den lakoniske Form særdeles karakteristisk for den romerske Forvaltning; efter Advokaternes modstridende Udviklinger gjør han uden at tage Hensyn til de ægyptiske Love og uden at tilføje nogen Motivering Ende paa Sagen i de faa Ord: *διαφέρει παρὰ τίνι βούλεται εἶναι ἡ γεγαμημένη.* Selv efter denne Afgjørelse synes der dog endnu at være bleven gjort Forskjel paa Ægteskaber indgaaede med og uden formelig Kontrakt; Dionysia, hvis Ægteskab var kontraktmæssig sikret, mente at være paa den sikre Side.

Vi komme herved over til Betragtningen af det ejendommelige Forhold, at Ægteskaber kunde indgaaes baade med og uden Kontrakt *(ἐγγράφως* og *ἀγράφως).* Dog maa det Sidste ikke forstaaes bogstaveligt, eftersom vi netop have en Kontrakt vedrørende et Ægteskab, der i selve Kontrakten betegnes som indgaaet — uden Kontrakt; Meningen er aabenbart, at der sluttes en foreløbig Forbindelse paa Prøve. Tryphon erkjender overfor sin Prøvehustru Saraeus, at han har faaet i Medgift af hende 40 Sølvdrachmer kontant samt et Par Guldørenringe og en hvid Chiton til en Værdi af henholdsvis 20 og 12 Drachmer. Men hele Medgiften, 72 Drachmer, forpligter han sig til at betale tilbage paa en bestemt Dag, omtrent 5 Maaneder efter Kontraktens Afslutning. Hvis de skilles (forinden?), skal Hustruen have Ørenringene, og endelig er der tilføjet en nu ulæselig Bestemmelse for det Tilfælde, at de skulde skilles ad i Uenighed paa et Tidspunkt, da Hustruen var frugtsommelig. At Tryphon eller maaske ogsaa Konen har haft Grund til ikke at binde sig for stærkt, skyldes maaske den Omstændighed, at hans tidligere Ægteskab har været noget uheldigt. Vi have i alt Fald en Klage fra Tryphon til Øvrigheden i Anledning af, at hans første Kone Demetrus har forladt ham og medtaget en Del af deres fælles Ejendom, og tillige en anden Klage over, at Demetrus og hendes Moder efter Indgaaelsen af det nye Ægteskab have overfaldet Saraeus. Imidlertid har Forsigtigheden i dette Til-

fælde været overflødig. Den lovede Tilbagebetaling af Medgiften har ifølge Saraeus's Kvittering først fundet Sted efter 7 Aars Forløb, men heller ikke dette hænger sammen med en Opløsning af Ægteskabet. Formodentlig er der da blevet sluttet en ny Kontrakt; thi endnu 23 Aar efter Ægteskabets Indgaaelse omtales Saraeus som Tryphon's Hustru. Der findes overhovedet et stort Antal Dokumenter vedrørende denne Familie. Vi have bl. A. en Lærlingekontrakt mellem Tryphon og en Væver, hos hvem han satte sin Søn i Lære.

Til Slutning skal endnu omtales en særlig Klasse Papirer, nemlig de saakaldte *κατ' οἰκίαν ἀπογραφαί*, ɔ: Mandtalslister. Gjennem tidligere Papyrusfund[1] er det blevet os bekjendt, at der i den romerske Kejsertid hvert 14de Aar afholdtes en Folketælling i Ægypten, hvilket er let at se af de talrige bevarede Listers Datering. Uden Tvivl hang Folketællingen sammen med, at der betaltes en Kopskat af Mandspersoner efter det 14de Aar. Medens man hidtil kun kunde følge den 14aarige Periode tilbage tilbage til Aaret 61/2, ere vi nu naaede til Aar 19/20, og der er Tegn, der tyde paa, at heller ikke denne Folketælling var den første, medens der paa den anden Side ikke synes at have været afholdt saadanne Folketællinger i Ptolemæertiden.

Der rejser sig nu det Spørgsmaal, om vi her have en for Ægypten ejendommelig Indretning, eller om der ogsaa i andre Provinser holdtes lignende Folketællinger hvert 14de Aar. I alt Fald ligger det nær at tænke paa den meget omtalte syriske Folketælling Aar 6[2], da Quirinius var Landsherre i Syrien (Joseph. Ant. XVIII 1, 1). Som bekjendt har der været anvendt stor Umage paa at forene denne Josephos's Efterretning med Lukasevangeliets Fortælling (2, 2). Særlig har man opstillet den Antagelse, at Quirinius to Gange har været Statholder i Syrien[3]. For nylig har den engelske Professor Ramsay[4], idet

[1] Se herom Wilcken i Hermes 28, S. 230 ff. (1893), Viereck i Philologus 52, S 219 ff. (1893) og Kenyon i *Greek Papyri in the British Museum* II (1898).

[2] En syrisk Kopskat for Mandspersoner mellem det 14de og 65de Aar omtaler Ulpian (Dig. L 15, 3) i Forbindelse med Census

[3] Saaledes ogsaa Mommsen (i Udgaven af *Res gestae Divi Augusti* ² S. 161 ff.), uden dog at godkjende Lukas's Beretning. Han ansætter nemlig ogsaa Qurinius's forste Statholderskab senere end Herodes's Dod (4 f. Chr.) og mener, at Lukas fejlagtig har henlagt Folketællingen hertil.

[4] W. Ramsay: *Was Christ born at Bethlehem?* (London 1898). Jeg kjender kun Bogen gjennem Referater.

han fastholder denne Antagelse og støtter sig paa de nye Oplysninger angaaende Folketællingerne, som han var bleven bekjendt med før deres Offentliggjørelse, udtalt den Formodning, at den Folketælling, Lukas sigter til, var den, som normalt skulde svare til den ægyptiske Folketælling for Aaret 10/9 f. Chr. Da dette Tidspunkt imidlertid er lovlig tidligt, maa Ramsay paa en meget søgt Maade se at forklare, hvorledes Folketællingen blev forhalet nogle Aar. Hans Forsøg afvises af Grenfell og Hunt, men i en særdeles anerkjendende Form og saaledes, at de indrømme, at Lukas's Bemærkning om den første Folketælling synes at passe meget godt paa den antagne Folketælling 10/9 f. Chr. Vi befinde os unægtelig her paa en meget usikker Grund, men det kan jo være, at senere Fund ville bringe større Klarhed.

Mindre meddelelse.

Oldn. horr m.

Af Th. V. Jensen.

I vor sprogæt adskiltes opr., bl. a. ved *o*-stammerne, i stor udstrækning nomina actionis og nomina agentis, henholdsvis subst. og adj., ved accenten, således at de første var barytonerede og de siste oxytonerede. En stor del eksempler, især fra sanskrit og græsk, findes hos Joh. Schmidt, Die Pluralbild. der indog. neutra (390 f.) og Hirt, Der indog. Akzent (266 f.); i germ. har vi f. eks. got. *sōþa-* «mæthed»: *sada-* «mæt»[1], førgerm. **sā́to-*: **sătó-*, svarende til græske ordpar som *θάνατο-*: *θνητό-*, *κάματο-*: *κμητό-* o. l. Den med accentskiftet følgende aflyd er

[1] Et andet herhen horende eksempel foreligger muligvis ved de germ. ord for «nok». Fra ældgammel tid kunde (visse) kvantitets-adjj. enten stå substantiviske i ntr. med en folg. gen. eller bojes som rene adjj., jfr. Delbrück, Vergl. Syntax I 448 ff. Således fandtes opr., som Joh. Schmidt har pavist, et subst. (substantiveret adj.) **pélu* «vielheit», forbundet med gen., vsa. et adj. *pəlú-s* «viel» (sé Kuhns Zeitschr. XXXII 382 f.). Da der i germ. foreligger grammatisk veksel ved «nok» (got. *ganōhs* — on. *gnógr* o. s. v.), og da «nok» dels bruges som adj. (sål. got. *ganōhs*), dels som neutralt subst. med gen. (jfr. Grimm, Deutsche Gramm. IV 918, udg. af 1898), tør man måske ansætte urgerm. ntr. **ganṓha-m.* gen. vsa. adj. **ganōʒá-*.

i mange tilfælde uniformeret; således forklares bl. a. de lydlige forhold ved det germ. og slav. ord for «guld», der i sin tid voldte Verner vanskelighed (Kuhns Zeitschr. XXIII 137, note). Hen til barytonese peger 1) den slav. accent (russ. *zóloto*, urslav. **zólto*), 2) den slav. vokal (ievr. *-o-*), 3) germ. *þ*; på oxytonese tyder 1) germ. *-ŭl-*, 2) russ. *zolotój* adj. «gylden». Vi tør ansætte opr. subst. **ghólto-*[1] vsa. adj. **ghltó-*, der m. h. t. vokal og accent forholder sig nøjagtigt som gr. *φόρτο-* til sskr. *bhr̥tá-*. I germ. er adjektivets vokal trængt ind ind i substantivet (jvfr. gr. *σπάρτον*, ntr. til ptc. **σπαρτός* «snoet» af $\sqrt{}$*σπερ* «sno», sml. *σπεῖρα*; således også sskr. *prátīkam* for **prátyākam* = gr. *πρόσωπον*, sé Joh. Schmidt Pluralb. 389 ff.); i slav. (urslav. adj. **zoltó-* for **zĭltó-*, russ. **zeltó-*) er det omvendte skét (jfr. gr. *βροτός*, Brugmann Grundr. II 208), altså slav. **zólto-*: germ. **gúlþa-* = gr. *φόρτο-*: *σπάρτο-*. Et til sskr. adj. *kr̥çá-* «mager» svarende subst. (sskr. **kŕ'ça-*) turde foreligge i oldn. *horr* m. «magerhed» (*a*-stamme, Wimmer, Fornnord. formlära § 32); den urgerm. grundform **húrha-* = sskr. **kŕ'ça-* måtte på oldn. blive til *horr*, da *h* falder sporløst bort efter *r* og *l* (jfr. Noreen, Altisl. Gramm. § 111). M. h. t. lavtrinnet overfor højtrinnet i ord som gr. *λόγος, νόμος, τρόπος* osv. jfr. det ovenfor udviklede.

[1] I sanskrit foreligger det, ifølge Fick, beslægtede *hāṭakam* ntr. «guld». Dette står for **hartakam* (jfr. Brugmann, Grundr. I[2] § 468), og der kan heraf uddrages et ntr. **hartam* (jfr. *ástam: ástakam* o. a.), der svarer nøjagtigt til slav. **zólto*, bortsét fra den mulighed, at *-a-* i *hart-* kan være ievr. *-e-* (jfr. Brugmann l. l. II 208).

Anmeldelser.

R. Koldewey und *O. Puchstein*. Die griechischen Tempel Unteritaliens und Siciliens. 1899. Fol. Text u. Tafeln.

Dette Værk meddeler ikke Udbyttet af nye Udgravninger; saadanne forbeholder den italienske Regjering sig selv; det er kun en nærmere Undersøgelse af de allerede tidligere fremdragne Ruiner; men det er en, saa vidt det var muligt, fuldstændig Undersøgelse, foretagen med al den Omhu og Sagkundskab, man maatte vente af et Samarbeide imellem de to saa velbekjendte Forfattere. Det bringer i Virkeligheden ikke lidet Nyt, og maa kaldes et af de aller betydeligste Bidrag til den græske Architecturs Historie. Unøiagtige Angivelser ere rettede; nye og rigtigere Opfattelser gjøres gjældende, idet vigtige Momenter, som hidtil have været oversete eller lidet paaagtede, drages frem.

Dette er saaledes Tilfældet med Altrene, der pleie at være ganske anderledes ødelagte end Templerne, fordi de vare lettere at nedbryde for dem, der vilde benytte Materialet som Bygningssten eller til Kalkbrænding, og undertiden synes de helt forsvundne. Det er lykkets disse Forfattere at paavise Altrene saa mange Steder, at deres regelmæssige Plads og almindelige Form ikke længere er nogen Tvivl underkastet. En Særstilling indtager Kong Hiero II's kolossale Alter i Syrakus, hvoraf man endnu ser Ruinerne tæt ved Theatret. Diodors Angivelse, at det var en Stadie langt, viser sig at svare ret godt til Virkeligheden; det er kun noget større, nemlig 199 M. En sindrig Rekonstruktion har Koldewey leveret S. 72. Ellers pleier ethvert Tempel at have sit Brændofferalter. Dette har sin Plads foran Templet, og vender ligesom dette imod Øst, saa at den Ofrende ser hen imod Lysets Egn, hvor Himmelboernes Hjem maa være. Alteret er aflangt, undertiden lige saa langt som Templets Façade, men ofte kun $^1/_4$ saa bredt. Det antages i Almindelighed at have bestaaet af 2 Terrasser, en lavere vestlig, Prothysis, hvor Offerdyrene bleve slagtede, og en høiere, den østlige Del, hvor de Dele af Offerdyret, der særlig tilkom Guderne, bleve brændte. Rester af disse Altre øines tydelig foran mange af Templerne i Nedreitalien og Sicilien, men Resterne ere saa sparsomme, at en sikker Rekonstruktion er umulig. I et eneste Tilfælde har K. vovet en saadan. Det er ved det lille Tempel ved Gaggera Vest for Selinus, men dette synes saa afvigende fra de andre, at det ikke kan afgive noget brugbart Udgangspunkt. Undertiden har Altret ligget der, før Templet eller i alt Fald

det nu staaende Tempel blev bygget, som ved Templet D i Selinus, hvor Altret ligger skjævt for Templet ved dettes sydøstlige Hjørne, og der opstaar en lille Kollision imellem Templets og Altrets Trin.

Af særlig Interesse er Altret foran den gamle Bygning i Pæstum, som man har kaldet Basilika, idet dets Tilstedeværelse viser, at det virkelig er et Tempel, og ikke, som man har ment, en anden offentlig Bygning, en Lesche, for ikke at anvende den ovenfor anførte hellenistiske Benævnelse. Som bekjendt deles Bygningen indvendig paa langs ved en Række Søiler, saa at der fremkomme to parallele Dele eller, som man siger, to Skibe. Dette var den ældste Maade, hvorpaa man støttede Taget i slige aflange Haller. Vi kjende det fra det saakaldte Buleuterion i Olympia ved Sydgrænsen af Altis, fra en Bygning i det gamle Troja (Mitth. Athen. 1894. Tf. IX, VI C.), fra den af Koldewey udgravne Bygning i Neandrea, og det Samme bliver i dette nye Værk eftervist ved det ældste Tempel i Lokri, ved Apollotemplet i Metapont og ved et lille Tempel i Selinus (S. 92). Man har ment, at denne Søilerække ikke kunde findes i et Tempel, thi Gudestatuen maatte jo staa i Midten af Cellen, og vilde altsaa blive dækket af Søilerne. Men, som vi have set, flere af de anførte Bygninger ere uden al Tvivl Templer. Man maa da antage enten at der har været to Statuer, som Zeus og Hera, Apollon og Artemis, Demeter og Persephone, eller hvis der kun har været een, at denne har havt sin Plads i et særligt aflukket Rum inderst i Cellen, som i de ældste selinuntiske Templer, et Adyton, som K. P. kalde det; jeg vilde hellere kalde det Thalamos. Idet Bygningen saaledes deles i to Skibe, maa den ogsaa have to Indgangsdøre, en ligefor hvert Skib; der kan ikke være nogen Dør midt paa Façaden. Derfor kan det ogsaa godt lade sig gjøre at give en saadan Bygning et ulige Antal Søiler i Fronten. Den saakaldte Basilika har saaledes 9 Søiler, og det tør haabes, at den for Fremtiden vil gaa under det af K. brugte Navn, den gamle Enneastylos; Olympieet i Akragas har 7, og det gamle Tempel i Pompeii har efter K.s Beregning ligeledes 7, saaledes som det tidligere var antaget af Weichardt, og med Urette er bestridt af mig i min Anmeldelse i dette Tidsskrift VII S. 42.

K. P.'s Værk begynder med en Undersøgelse af det eneste ioniske Tempel, man har fundet i det vestlige Grækenland, det først for 11 Aar siden opdagede og udgravne Tempel i Lokri, hvis interessante oldioniske Søiler og den mærkelige Akroteriegruppe kjendes fra det archäologiske Instituts «Römische Mittheilungen» 1890 og Antike Denkmäler I Taf. 51 (Søilerne ogsaa i mit Festskrift 1894 S. 53). Med Restaurationen af Planen have sikkert K. P. været heldigere end den første, forøvrigt meget fortjente Udgiver, Eug. Petersen.

Af Templerne i Pæstum undersøges først den nylig omtalte

Enneastylos, dernæst det lille hexastyle Tempel, som hidtil i flere Henseender var urigtig publiceret. Her ere de moderne Indbygninger fjernede. Planen ligner Selinus G, forsaavidt som der foran Pronaos er en fremskudt firesøilet Forhal. Templet frembyder som bekjendt mange Besynderligheder. Søilerne have 28 Rifler; Tagskjægget (Geison) luder ikke skraat nedad, men har en vandret Underflade smykket med Kassetter, og i Triglyffrisen er det ikke Triglyferne, der udgjøre det bærende Led, men Metoperne; det er ikke disse, der ere satte ind i Triglyferne, men Triglyferne, der som tynde Plader ere satte ind i Metoperne. Dette kunde synes at stemme med Vitruv, og jeg har tidligere ment, at Overdelen af Templet maatte tilhøre en sen Restauration. Denne Antagelse maa opgives. Allerede i Selinus C er den konstruktive Forskjel imellem Triglyf og Metope forsvunden; de ere begge udførte i samme Stenblok, saa at Triglyfen kun er Dekoration. Architekten har heller ikke fulgt Vitruvs Regel, at sætte Triglyfen midt over Hjørnesøilen, og saa udenfor den en Halvmetope. Han har simpelt hen gjort den yderste Metope paa hver Side betydelig bredere end de andre (1,12 M. imod 0,85), og saa sat Triglyfen paa Hjørnet.

Det vilde blive for vidtløftigt at opregne de mange og værdifulde Oplysninger, Forfatterne skjænke os paa deres Vandring igjennem de andre Templer; ikkun ved det kolossale Tempel for den olympiske Zeus i Akragas ville vi opholde os et Øieblik. Det er pseudoperipteros; den omgives ikke af Søiler, men af Halvsøiler. Det Indre deles efter Længden ved to Rækker mægtige Piller, saa at det danner en treskibet Hal. Men man har ikke kunnet blive enig om, hvor Indgangen var, idet den nogenlunde bevarede Sokkel synes at spærre enhver Adgang. Det synes dog nødvendigt med K. at antage, at der har været 2 Døre paa Østsiden i de 2 yderste Søilemellemrum, skjøndt der ogsaa her viser sig en vis Vanskelighed i Bygningens sydøstlige Hjørne. Templet gaar eller gik, som bekjendt, under Navnet Palazzo de' Giganti, fordi Loftet tildels blev baaret ikke af Søiler, men af Telamoner, d. e. mandlige (og kvindelige) Figurer. Motivet kjendes fra Miniatur-Efterligningen i Badene i Pompeii; man kalder dem Atlanter eller Giganter. Tre af disse stod endnu paa deres Plads for 500 Aar siden; 1401 faldt de ved et Jordskjælv. Staden var stolt af denne mirabilis aula gigantum; den blev optaget i Stadens Vaaben. Endnu har man kunnet samle saa mange Stykker af disse 12 Alen høie Kæmper, at man har kunnet lægge en nogenlunde hel Figur sammen inde i Templet. Men hvorledes have disse oprindelig været anbragte? Man har prøvet Forskjelligt; i Almindelighed antager man med Cockerell, at de have staaet oven paa de firkantede Piller inde i Templet. K. P. have imidlertid fundet et Par herhen hørende Stykker liggende, som de oprindelig ere faldne, Syd for Templet, hvoraf

følger, at de maa have staaet udvendig. Templet rekonstruere de saaledes, at den nederste Halvdel af Muren afsluttes med en Gesims, omtrent som Balustraden i Selinus F, og Atlanterne reises ovenpaa denne. Derved opnaar man ogsaa en Artikulation af de større Murflader, som ellers i høi Grad vilde savnes.

I Slutningen af Værket gives en systematisk Fremstilling af Tempelbygningens Udvikling i Nedre-Italien og Sicilien. Denne ligger klart for Dagen, saavel i Bygningernes Planer, som i Enkeltformerne, og er oftere fremstillet. K. lægger særlig Vægt paa Proportionerne. I denne Henseende blive Fordringerne stadig strengere. I den ældste Tid lagde man ingen Vægt paa om Afstanden imellem Søilerne var ganske den samme paa Templets Længdeside og dets Front, og man brød sig meget lidt om den af Vitruv paatalte Vanskelighed med Anbringelsen af Triglyferne, som vi ovfr. have omtalt. Først efterhaanden søgte man at hæve den ellers uundgaaelige Forskjel imellem Metopernes Bredde ved at rykke de yderste Søiler paa hver Fløi nærmere til hinanden, først kun i eet, siden i to Søilefag. Han mener ogsaa at have udfundet nye Forhold, der have været bestemmende for Bygmestrene. Han gaar ud fra Forholdet imellem Epistylens og Triglyfens Bredde (S. 198). Her paatrænger sig rigtignok det Spørgsmaal, om disse to have noget med hinanden at gjøre, og om ikke den vandrette og den lodrette Retning her ere ganske uafhængige af hinanden. Udførelsen synes at bekræfte dette. K. gaar ud fra, at Epistylen og Triglyfen egentlig skulde være lige brede; men han indrømmer, at de aldrig ere dette. I Selinus D, hvor man kommer nærmest dertil, er Epistylen dog 0,07 M. bredere and Triglyfen, saa at han kun tør sige, at den er «fast genau so breit». Underligt er det ogsaa. hvis begge fra Begyndelsen af vare og skulde være lige brede, hvorfor saa Triglyfen i Udviklingens Gang stadig blev smallere og smallere, og man ikke vendte tilbage til det Regelmæssige. K. har herpaa ikke andet Svar end: «Es war dem Geist der Proportionsentwickelung zuwider». K. opstiller for ethvert Tempel et Diagram angivende Søilens Tykkelse, dens Høide, Interkolumniets Bredde, Triglyfens og Metopens Bredde. Denne geometriske Figur ser meget tiltalende ud ved altid at give hele Tal i ganske simple Forhold; men der er rigtignok af og til bortkastet smaa Brøker. Og hvad Søiletykkelsen angaar, saa har det jo altid baade hos de Gamle og hos de Nyere været Skik at betragte Søilens nederste Diameter eller Radius som den til Grund liggende Maalsenhed; men K. maaler Søilens Tykkelse ikke ved Roden, men midt paa Skaftet, hvor man slet ikke kan komme til at maale den uden paa Papiret, og hvor Maalet, hvis Søilen har en kjendelig Entasis, bliver ubrugeligt, hvorfor det ogsaa her siges, at den i Diagrammet angivne Søiletykkelse «fast immer» er at forstaa om Søilens Midte. I Proportionslæren er det mig derfor ikke muligt

fuldstændig at følge Forfatterne; men den store Mængde af nøiagtige Iagttagelser af Enkelthederne gjøre deres Værk til en Guldgrube for Granskeren, ligesom de fortrinlige Tegninger og den aandrige Fremstilling gjøre det til en velkommen Gave for enhver Elsker af hellenisk Architektur.

J. L. Ussing.

Harvard Studies in Classical Philology. Edited by a Committee of the Classical Instructors of Harvard University. Volume X. Boston 1899. Ginn & Co. 187 p.

We have already reviewed Vol. VIII of the «Harvard Studies» (VIII 73—77); the praise given to that volume might be repeated on occasion of the present one, but we shall confine ourselves to a mere mentioning of the contents. The volume contains eleven essays by eight authors: *Albert A. Howard,* «The Mouth-Piece of the *αὐλός*» and «Metrical Passages in Suetonius»; *W. N. Bates,* «Ionic Capitals in Asia Minor»; *J. W. H. Walden,* «The Date of Libanius's *λόγος ἐπιτάφιος ἐπ' Ἰουλιανῷ*; *Benjamin Oliver Foster,* «The Symbolism of the Apple in Classical Antiquity»; *Arthur Alexis Bryant,* «Greek Shoes in the Classical Period»; *C. B. Gulick,* «The Attic Prometheus» and «Two Notes on the ‚Birds' of Aristophanes»; *H. W. Prescott,* «A Study of the Daphnis-Myth»; *J. B. Greenough,* «The Religious Condition of the Greeks at the Time of the New Comedy» and «Some Questions in Latin Stem Formation». Greenough evidently is right in explaining the Latin gerundive as the result of a successive addition of suffixes *(ger-un-dus;* cf. *mori-b-un-dus, rubi-c-un-dus)*; he takes the gerundive to have been originally a verbal adjective (active or passive), and the gerund to be nothing more than the impersonal of the gerundive taking a case. But I do not agree with him in some other theories; his explanation of Lat. *vehiculum* etc. is to my mind far inferior to the traditional hypothesis termed by Greenough «a linguistic mare's-nest».

Copenhagen, March 10, 1900.

Holger Pedersen.

Arthur Ludwich, Die Homervulgata als voralexandrinisch erwiesen. Leipzig 1898, Teubner. (6 +) 204 pag.

Quum primum ante aliquot annos tum iterum ac sæpius cognitum esset papyros græcas erutas esse, quibus fragmenta carminum homericorum continerentur, docti viri, qui in his carminibus perscrutandis versantur, magno gaudio affecti sunt sperantes fore, ut his antiquissimis exemplis nova et certissima fundamenta contextui homerico iacerentur. At videtur hæc spes maxima certe ex parte adhuc eos fefellisse. In libro, de quo hic loquimur, Ludwich quattuor papyros homericas nuper inventas — quæ continent versus vel partes versuum *Λ* 502—537, ed. Mahaffy, Flinders Petrie Papyri, Dublin 1891; *Λ* 788—*M* 9, ed. Nicole, Revue de Philologie 1894, et post eum alii; prope centum versus, plerosque valde decurtatos, ex *Θ* et ex *Φ X Ψ*, ed. Grenfell et Hunt, Greek Papyri, Series II, Oxford 1897 — exscripsit et cum contextu ab antiquitate tradito contulit et annotationibus aliorum additis accuratissime explanavit. Quum singulis in verbis ab eo, quem recepimus, contextu parva illa et valde mutilata fragmenta discrepant, tum haud paucos versus additicios habent. Gravissima ea mihi videntur esse quæ Ludwich de additiciis versibus dicit (»Verszuwachs aus Citaten, aus Scholien, aus einzelnen Handschriften»). Concedendum est haud quicquam ex illis papyris ad contextum homericum constituendum vel illustrandum elici posse. Sed iis papyris clarius haud dubie apparet, iuxta illam contextus homerici formam, quam docti viri Alexandrinæ ætatis in exemplis certo diligentissime scriptis servatam a maioribus acceperant, aliam fuisse fortasse haud paulum fluctuantem formam adiectis versibus plurimis insignem, id quod iam antea ex scriptis Plutarchi Pseudo-Platonis Strabonis aliorum facile coniici poterat.

Ac tamen hæ quattuor papyri et minima pars est et levissima earum homericarum papyrorum, quas adhuc cognovimus. Kenyon, The Palaeography of Greek Papyri, Oxford 1899, p. 138 sq., indicem papyrorum homericarum XLII confecit, ad quas accedit nova papyrus, The Oxyrhynchus Papyri, Part II, ed. by Grenfell and Hunt, London 1899, cui additus est numerus CCXXIII. Ex his papyris sunt quæ et magnum versuum numerum et scholia pauca et signa Aristarchi exhibeant. Nonnullæ contextus formam vulgatam præbent plerumque quidem mendis orthographicis plurimis depravatam, ni fallor, sine additiciis versibus, ut Brit. Mus. Pap. CXXVI, quæ tertii sæculi est et continet *B* 101—*Δ* 40 (omissis *B* 494—877), de qua conferatur Kenyon, Class. Texts from Papyri in The British Museum, London 1891, p. 81, et Brit. Mus. Pap. CXXXVI, quæ primi est sæculi et præbet partes

ex *Γ* 317—*Δ* 544, cf. Kenyon, Class. Texts p. 93. Tum duæ papyri nominandæ sunt, Brit. Mus. Pap. CXXVIII, quæ est primi ante Chr. n. sæculi et partes haud mediocres ex *Ψ* et *Ω* cum scholiis paucis et signis Aristarcheis exhibet, quam papyrum, iam commemoratam Class. Texts p. 100, Kenyon in ephemeride quæ inscribitur The Journal of Philology, Vol. XXI, no. 42, London 1893, totam edidit, et papyrus iam dicta, The Oxyrh. Pap. II num. CCXXIII, quæ versus plus CCCC rhapsodiæ *E* continet. Duæ hæ papyri vulgatam contextus formam bene servarunt et singulas res haud contemnendas præbent, ut *Ψ* 701 *παλαιμοσύνης*, quæ teste Eustathio lectio erat Aristarchi pro eo quod codices habent *παλαισμοσύνης*, cf. Ludwich ad *ϑ* 103, et *E* 141 *τέτανται*, quæ lectio antea non cognita est pro eo quod codices præbent *κέχυνται*.

Itaque papyros iam habemus, quæ ad contextum constituendum aliquid momenti afferant. Et forsitan, quum iam summa cum diligentia summoque studio ad novas papyros effodiendas docti viri aggressi sint, non solum plurima sed etiam gravissima fragmenta homerica posthac inveniantur.

His ex initiis egressus Ludwich demonstrare vult formam carminum homericorum vulgatam præalexandrinam esse vel e temporibus alexandrina ætate antiquioribus profectam esse. Quam rem ut demonstret, uberrimam affert collectionem locorum homericorum a solutæ orationis scriptoribus inde ab Herodoto laudatorum (pag. 71—133). Hæc collectio, quæ est huius scriptoris et doctrinæ elegantia et insignis in omnibus rebus accuratio, summa cum sollertia et diligentia confecta maximam habet vim et gravissima est pars totius huius libri, præsertim quum illi loci e scriptis aliorum allati pleni, nequaquam mutilati, exscripti sint. Legimus fragmenta CLII a solutæ orationis scriptoribus allata, quæ continent versus plenos vel decurtatos circiter CCCCLXXX. Omnia hæc fragmenta a scriptoribus græcis relata IX vel XI habent versus additicios, papyri autem illæ, de quibus supra diximus, quæ continent versus vel partes versuum CCXI, præbent versus additicios utique XXI. E scriptis Platonis versus CCIX afferuntur, in quibus nulli insunt versus additicii nisi in spuriis libris. — Facere non possumus quin adiungamus scriptorem nostrum emolumentum locorum horum conquisitorum maxime auctorum fuisse, si locos homericos etiam a poetis græcis inde a Simonide (fr. 85 *ἓν δὲ τὸ κάλλιστον Χῖος ἔειπεν ἀνήρ· οἵη περ φύλλων γενεή, τοίη δὲ καὶ ἀνδρῶν*) laudatos vel imitando redditos vel ad ludum et iocum conversos in unum congessisset (cf. p. 68 sq.).

Iam ex iis numeris, quos supra attulimus, perspicuum est eum carminum homericorum contextum, quem codices præbent, a scriptoribus græcis quarti a. Chr. n. sæculi multo propius abesse

quam a quattuor illis papyris græcis[1]. Ac veri simillimum est maxima ex parte eundem fere esse contextum, quo Plato eiusque æquales utebantur, certe si universa carmina et numerum versuum respicimus. Fortasse etiam si singulorum vocabulorum formas spectamus. Sed hac in re multo difficilius est iudicium. Prorsus enim nescimus — et haud scio, qua via ac ratione id possimus cognoscere — utrum Plato, ut exemplum afferam, *δ* 90 legerit *ἕως ἐγὼ περὶ κεῖνα κτλ.* an *εἵως ἐγὼ* an fortasse *εἷος (ἧος) ἐγὼ κτλ.* et alia eiusmodi. *I* 499 habet Plato *θυσίαισι καὶ εὐχωλαῖς ἀγαναῖσιν* pro eo quod est *θυέεσσι καὶ εὐχωλῇς ἀγανῇσι. θυέεσσι* omnes, quod sciam, codd. habent, *εὐχωλαῖσιν ἀγαναῖσι* G[= Vind. 39] *εὐχωλῇισ' ἀγανῇσι* A[Ven. 454].

De vetustate contextus vulgati et de dictionis homericæ confirmitate disserens Ludwich etiam eam agendi rationem seu id contextum vel corrigendi vel mutandi genus attingit, cui nomen Knightianismi imposuit. Duæ res hic mihi considerandæ videntur.

Primum quum contextus receptus formam vocabuli præbet, quæ legibus versus homerici non satisfacit, quæ prorsus metro repugnat, haud scio an quærendum sit, utrum ex illo vocabulo aliter scribendo emendatio elicienda sit seu utrum illius vocabuli alia, fortasse antiquior, fuerit figura, qua accepta metrum quadret legibusque versus homerici satisfiat, an in illis salebris metri sit acquiescendum.

Exemplum locum iam allatum *δ* 90 denuo afferam. Habent codices teste Ludwichio *ἕως* vel *εἵως*, in quibus figuris apertum est vitium, quum utraque figura versui repugnet. Scribit Ludwich *εἷος*, quæ figura nusquam, quod viderim, in codicibus invenitur. At re metrica requiritur, ut hoc loco figura vocis qualis est *εἷος* vel *ἧος* in contextum carminum homericorum inseratur. Sequitur igitur ut inquiramus, num certissimis grammaticis rationibus demonstrari possit figuram vocis quæ est *εἷος* vel *ἧος* linguæ græcæ et quidem homericæ elocutionis quondam fuisse. Quæ diiudicatio iis doctis viris transmittenda est, qui in legibus linguæ græcæ immutationibusque vocum perscrutandis versantur (qua de re conferantur et alii et Kühner-Blass, Gram. I₁, p. 173 sq.).

Alius est locus omnibus cognitus *κ* 60 *βῆν εἰς Αἰόλου κλυτὰ δώματα κτλ.* Hoc quoque loco manifestum est peccatum, quo summum poetam se astrinxisse non facile quis crediderit. Brevis syllaba in arsi (debiliore parte pedis) producta non potest non valde offendere. Ac facile evitari potuisset hoc vitium, si poeta scripsisset *Αἰόλου ἐς κλυτὰ δ.* vel tale quid. Corripitur hæc terminatio *-ου β* 355 *μυληφάτου ἀλφίτου ἀκτῆς.* Quæritur igitur, num hæc metri salebra possit sanari. Hartel, Hom. Stud. III 8,

[1] Ac tamen papyri multo antiquiores sunt quam antiquissimi codices. Hac in re his præstant illæ.

collatis *τοῖος ἐών, οἷος οὔ τις κτλ.* Σ 105 aliisque locis similibus coniicit *Αἰόλοιο κλυτὰ δώματα* (— ⏑ ⏑ — ⏑ ⏑ — ⏑ ⏑). Sane positione producitur vocalis *ο*, in quam hæc terminatio exit, *I* 126, 268. Sed si *Αἰόλοιο* scriptum esset, intellegi non potest, qua ex causa futurum fuerit ut in *Αἰόλου* mutaretur itemque in omnibus aliis eiusdem generis locis — summa autem locorum est XXIII — pro ea usitatissima et pervulgata terminatione quæ est *-οιο* scriberetur terminatio *-ου*, quum aliis in rebus tenacissima est codicum scriptura, quod demonstrant *δαΐέ οἱ* *E* 4, *κέ οἱ* *Z* 281, *οὔ ἕθεν* *A* 114, *οὔ οἱ* *B* 392, alia eiusmodi. Ahrens, Rhein. Mus. II 161, coniicit *Αἰόλοο*[1]. Vocalis *ο* est terminatio gen. sing. II. decl. in vocibus *Πηνελέω-ο* Ξ 489 (Ven. 454, *Πηνελέοιο* cod. pl., sed nom. *Πηνέλεως*, acc. *Πηνέλεων*), *Πετεῶ-ο* *B* 552 al., et conferantur *'Ατρείδα-ο, ἐμέ-ο σέ-ο ἕ-ο* (ex *ἐμεῖ-ο σεῖ-ο εἶ-ο*). Quod Hartel collatis formis arcadicis *'Απολλωνίδα-υ Εὐμηλίδα-υ* et ion. *ἐμεῦ* dicit veri simile esse *-οιο* primum in *-οιυ*, deinde in *ου* mutatum esse, omni fundamento atque ratione in lingua homerica caret. Inter terminationes quæ sunt *-οιο* (— ⏑) et *-ου* (—) mediam formam quæ est *-οο* (⏑ ⏑) quondam fuisse, ut inter figuras *ἐμεῖο* et *ἐμεῦ* quondam fuit figura *ἐμέο*, non potest non concedi. Quum terminatio *-οιο* est in Iliade 1085 locis et in Odyssea 702 locis, terminatio *-ου* autem 1015 locis Iliadis et 808 locis Odysseæ[2], contra terminatio quam coniicimus fuisse *-οο* 17 locis Iliadis et 6 locis Odysseæ[3], facile putamus hanc insolitam terminationem maxima illarum terminationum — imprimis terminationis *-ου* — frequentia quasi obrutam esse et evanuisse. Terminationem *-οιο* præbent 308 voces, maxime nomina propria et epitheta — ut *'Αλκινόοιο* 30 l., *'Αλκινόου* 4 l., *Τηλεμάχοιο* 16 l., *Τηλεμάχου* 12 l., *αἰγιόχοιο* 50 l., *αἰγιόχου* uno l., *ἱπποδάμοιο* 22 l., *ἱπποδάμου* uno l. —, terminationem *-ου* autem 419 voces, maxime usitatissima vocabula — ut *αὐτοῦ* 71 l., *αὐτοῖο* 11 l., semper *ἄλλου, ἐκείνου, κείνου, τούτου* —, contra terminationem *-οο* in 9 vel 11 vocibus (cf. Curtius, Etym.[5] 156) servatam docti viri sumpserunt. Fortasse quondam scriptum erat *Αἰόλοο*, quæ figura, postquam illa terminatio, quæ haud dubie brevi tempore in ore hominum viguit, e lingua evanuit, in usitatam formam immutata est.

Metrica igitur ratione forma qualis est *Αἰόλοο* κ 60 requiritur. Hanc formam aliquando quamvis brevi tempore in lingua

---

[1] Ludwich ad κ 36 et 60 affert *αιϝολοϝο* P. Knight, sed non affert *Αἰόλοο* Ahrens, Rh. Mus. II 161, et ad *α* 70 *ὅϝο* P. Knight, sed non *ὅο* Buttmann, Ausf. Gr. Sprachl. I[2] 299. Somnia igitur Knightii affert, coniecturas doctorum virorum gravissimis argumentis nitentes non affert.

[2] Chr. Cavallin, Mélanges Graux p. 559, Den homeriske dialekten (1892) p. 168.

[3] Hartel, Hom. Stud. III 9 sq.

græca viguisse sumendum est. Neque ulla alia vocis figura, quæ hoc loco rei metricæ satisfacit, potest coniici. Quæ quum ita sint, non sane temere agimus, si contextui homerico illam inserimus. Leaf, The Iliad, London 1886, 1888, scribit *B* 518 *Ἰφίτοο* et in annotatione addit: *Ἰφίτοο*, a certain restoration for *Ἰφίτου* of MSS. Cf. etiam Monro, Hom. Grammar² § 98.

Ac si quis formarum illarum *ὅου* et *ἕης* commonefacit, respondendum est illas formas nequaquam metro repugnare neque, quæ est in homericis carminibus formarum multitudo et varietas, omnia ad unam legem esse conformanda, quamquam perfacile coniici potest illud *ὅου* ex prava interpretatione scriptum esse pro eo quod est *ὅο*[1], sed iam antiquitus *ὅο* in *ὅου* mutatum esse inde concludere possumus, quod ad huius formæ similitudinem facta esse videtur figura *ἕης*, quæ in novissimis Iliadis partibus est.

Tum aliud est quæstionum homericarum genus, earum quæstionum dico, in quibus inquirimus, qua via ac ratione singularum vocum anomalæ vel insolitæ figuræ ortæ esse existimentur, utrum secundum leges linguæ antiquiores an ad similitudinem cognatarum figurarum an ex prava alicuius figuræ interpretatione sint formatæ. Hæ quæstiones minus ad carmina homerica recensenda pertinent, quam ad ipsam linguam græcam legesque eius penitus cognoscendas. Nonnulla exempla quam brevissime afferam.

Huius generis sunt illæ vocum figuræ *ὅου* et *ἕης*, de quibus supra diximus. De verbis *ἀπούρας* et *ἀπηύρα* recte sine dubio disputavit Hinrichs, De homer. eloc. vest. æol. 1875, p. 139 sq. Deinde quæri potest, quid iudicandum sit de figuris *θείῃς θείῃ* cod. pl. et *θήῃς θήῃ* Arist., de figuris *βείω βείομεν*, de *κρειῶν* similibusque figuris, de verbo illo *πεινάων* *Γ* 25, quum legatur *πεινήμεναι* *υ* 137, de forma dat. plur. *σπέσσι*[2], de accentu vocis *ταρφειαί*, de loco spiritus participii *εἰκυῖα*, aliis eiusmodi rebus.

Potest aliquis sibi proponere, ut Aristarcheum contextum restituat. Sed neque scimus, quid Aristarchus unoquoque loco statuerit seu cui lectioni palmam dederit, neque ipse ille vir omnibus numeris perfectus erat et qui opinionis errore duci non posset. Ne Ludwich quidem in Odyssea edenda id sibi proposuit. Ac si quis sibi proponere velit, ut contextum Aristotelis vel Antimachi nobis det, nonne nobis concedendum est ei adiumenta huius rei gerendæ prorsus deesse? Tum si quis credat fieri posse, ut contextus septimi vel octavi vel fortasse noni a. Chr. n. sæculi re-

[1] Annotandum est codicem P, anno 1201 scriptum, teste Ludwichio habere *α* 70 *ὅο*, quod in *ὅου* correctum est.

[2] Fluctuant codices maxime *σπέσι* et *σπέεσι* habentes. Observandum est *A* 4 legi *δ' ἑλώρια* D, *δ' ἑλλώρια* cod. pl. (LR.) pro eo quod est *δὲ ἑλώρια*. Accedit quod terminatio *-εσσι* multo frequentior est quam terminatio *-εσι*: sunt *ἐπέεσσι ἐπέεσσιν ἐπέεσσ'* 115 locis, *ἔπεσσι ἔπεσσιν ἔπεσσ'* 18 locis, sed *ἔπεσι ἔπεσιν* 8 locis, *λεχέεσσι λεχέεσσιν λεχέεσσ'* 17 l., *λέχεσσι* 3 l., *λέχεσι* nusquam.

stituatur, hæc mera esse commenta satis apparet. Conatus est sane Fick, sed quantulum assensum doctorum virorum moverit, nemo nescit.

Id igitur spectandum est, ut contextum homericum habeamus, quoad fieri potest, perfectum et verum, maxime qualem Græci ipsi quarti tertii secundi a. Chr. n. sæculi haberent. At num nostrum est Aristarchum reprehendere, num nos in hac re existimanda ac gerenda ei præstare possumus? Sane ante oculos eius deposita erant exempla carminum homericorum et gravissima et plurima ex omnibus fere civitatibus græcis missa. In lingua græca natus erat. Ex ipsa antiquitate, quo erat propior, eo magis poterat haurire. His ex rationibus ille eiusque æquales multo viris nostræ ætatis præstabant. Sed negari non potest hanc ætatem subtiliore linguæ græcæ scientia, si quidem litterarum sonos eorumque immutationes, vocum figuras et earum fingendarum rationes, dialectos huius linguæ affinitatesque quibus eæ coniunguntur, aliarum linguarum græcæ linguæ cognatarum scientiam respicimus, doctissimis illis viris multum antecellere. Quam ob causam existimandum est obscuras voces homericas locosque obscuros ab alexandrinæ ætatis viris præteritos vel parum explanatos a doctis viris nostræ ætatis posse explanari.

Scribebam Upsaliæ

Vilelmus Knös.

Engelsk-dansk-norsk Ordbog af *J. Brynildsen* og *Johannes Magnussen*. Udtalebetegnelsen af *Otto Jespersen*. 1—2 H. Kbhvn. 1900, Gyldendal.

Forfatternes ansete Navne og den eksisterende Trang til et righoldigt og tidssvarende engelsk-dansk Leksikon har bevirket, at dette Værk, siden det for tre Aar siden bebudedes, har været imødeset med store Forventninger og store Fordringer. Kredsen af engelsklæsende og engelskstuderende er stadig voksende, og det er efterhaanden blevet mange Krav, en stort anlagt Ordbog taar at imødekomme. Det er for saa vidt en Mangel, at Forff. ikke allerede har fremsat en nøjere Redegørelse for deres Plan og Maal, end Subskriptionsindbydelsen paa Omslaget indeholder. Selv om nemlig de foreliggende 2 Hefter i en ikke ringe Grad taler for sig selv, kunde man dog ved Hjælp af en saadan Redegørelse lettere og med mindre Fare for at være uretfærdig og tillige med mindre Reservation forme en Mening om, i hvor vidt et Omfang Ordbogen tilsigter at afhjælpe og virkelig afhjælper den eksisterende Trang.

Hvilke Grænser Forff. har sat for deres Arbejde, ses endnu

ikke bestemt. Sandsynligvis har de dog tænkt at gøre Bogen skikket saavel til Studium som til praktisk Brug og vel tillige til Brug i Skolen; thi ogsaa her til Lands maa der jo engang komme en Skolereform, og da bliver engelsk Sprog og Litteratur sikkert taget i Betragtning.

Under alle Omstændigheder maa man antage, at en hvilken som helst Bruger af Ordbogen vil opstille det som en væsentlig Fordring, at den skal være overskuelig, saa man let finder, hvad man søger; og jo vanskeligere Overskueligheden er at tilvejebringe (ɔ: jo mere omfattende Stoffet er), desto nødvendigere er den. Det kommer derfor i høj Grad an paa en hensigtsmæssig typografisk Udstyrelse og en praktisk Ordning af Stoffet. Hvad den foreliggende Ordbog angaar, maa det indrømmes, at den anvendte Skrift, der jo nødvendigvis maa være fin, er beundringsværdig skarp og letlæselig, og de benyttede Tegn og Forkortelser heldige. Man finder let den Glose, man søger, og i det hele volder de kortere Artikler intet Besvær. Men hvor en Artikel bliver nogenlunde lang, kniber det med Oversigten. De forskellige Betydninger af et Ord burde vist have været adskilte paa en iøjnefaldende Maade, f. Eks. ved Numerering med kraftige Cifre, og Eksemplerne været ordnede numervis og gruppevis. Hvor meget der herved kunde opnaas, viser f. Eks. Murets eng.-tyske Ordbog ved første Øjekast. En saadan Ordning vilde vel kræve noget større Plads og formentlig blive kostbarere. Men det er Anmelderens Mening, at Pladsen — som nedenfor omtalt — kunde indvindes paa andre Maader uden Forringelse af Ordbogens Værdi og med en Forøgelse af dens Brugbarhed. — Ordningen af Stoffet er i de længere Artikler ikke altid saa iøjnefaldende, at man bliver den var uden at læse det hele igennem. Ret hyppigt træffer man Eksempler paa samme Betydning af et Ord eller i hvert Fald beslægtede Betydninger skilte fra hinanden ved helt forskelligartede Ting: saaledes finder man under *article* «*an article of faith* en Trosartikel» og otte Linier derunder «*such as hold it as an* ∼ *of faith* [de for hvem det er en Trosartikel] *that* . . .»; «*deeply affected* dybt rørt» er ved mange Exempler paa andre Betydninger af *affect* adskilt fra «∼*ed* [rørt] *to tears*». Ligeledes er under *allow* «*children are not allowed on the grass* maa ikke gaa i Græsset» og «*dogs are not* ∼*ed* [maa ikke medtages] *in this park*» komne langt fra hinanden, o. s. fr. Naturligvis er Eksemplerne i Ordbogen opstillede efter et vist (alfabetisk?) Princip. Men det ses ikke let, og det vejleder ikke. — Hvor Inddelingen er klar nok, burde den absolut følges. Anm. har truffet enkelte — heldigvis kun enkelte — Tilfælde, hvor Eksempler paa et Verbums Brug som transitivt er opførte under det intransitive Verbum eller omvendt. Til *begin* som intr. henføres «∼ *searching or to search*», medens «*attempt to sing or singing*» har Plads under det trans. *attempt,* som rigtigt er.

Hvorfor er *answer* intr. i «*a. an address, a description, a name*», men trans. i «*a. a bill, a bell, a purpose*» (S. 39)? Der sondres mellem *about* som Præposition og som Adverb.; i førstnævnte Klasse staar «*what are you about?*», i sidstnævnte «*he knew what he was about*». Begge Dele kan dog ikke være rigtigt, og det sidste turde være galt (se ogs. S. 78, 2. Spalte). Det er næppe Præpositionen, vi har i «*They are about the best respected people*». Man vilde vanskelig falde paa at søge «*entitled as above*» under *above* som Adjektiv eller «*a well-actioned horse* en Hest m. gode Bevægelser» under Subst. *action*, og hvem vilde mene, at «*she was neither better nor wiser than her age*» skulde søges under *age* «styret af Præpositioner»? For den, der søger ifølge Ordbogens egen Anvisning, virker slige Urigtigheder vildledende. Men de er som bemærket kun faa.

Imidlertid er det naturligvis et langt væsentligere Spørgsmaal, om der er, hvad der skal være, end om det undertiden tager nogen Tid at finde det. De allerfleste af Ordbogens Brugere vil særlig forlange, at den skal oplyse om Nutidssprogets Fænomener i størst mulig Udstrækning. I den Henseende kan man allerede nu sige, at den foreliggende Ordbog tegner til at blive et Værk af Rang. Man glæder sig ved Gennemlæsningen over den Rigdom af ganske moderne Ord og Udtryk, af levende Fraser og Vendinger, som de to Hefter bringer, og bøjer sig i Respekt for det Kendskab til Sproget og det Arbejde, der ligger til Grund. (Se f. Eks. — for at gribe i Flæng — Artiklerne *advantage, bag, bait, balance.*) Der er taget Hensyn til de mange Haande Berigelser, Sproget i de senere Aaringer har modtaget fra Dialekter, Folkesprog, Slang o. s. v., medtaget en Mængde anglo-indiske Ord og Amerikanismer, og det synes, som Forff. lige saa fuldt har søgt deres Stof i engelske Menneskers Tale som i Bøger og navnlig stillet sig ganske selvstændigt over for andre Leksika. Endvidere gives der et Udvalg (hvorledes begrænset?) af Egennavne og Realoplysninger. Ogsaa tekniske Udtryk forefindes i Mængde, vel oversatte. Rigtignok er det let at paavise en Del tekniske Udtryk fra mere specielle Omraader, som ikke er medtagne, men her maa der selvfølgelig trækkes en Grænse, hvorom man vel senere bliver oplyst. At gøre alle tilpas er vel ikke muligt; men for meget er sikkert bedre end for lidt. — Alt i alt er der ingen Tvivl om, at ved Ordbogens Hjælp vil baade almindelig Læsning af nyere engelsk Litteratur, Romaner, Tidsskrifter og Aviser, og Studiet af det moderne Sprog blive adskilligt mere lønnende end før.

Enkelte Mangler har Anm. noteret: Udtr. *be about to* og Subst. *acquiescence* mangler; *affiliate* kan være intr. (*a. to a party*); Betydn. af *again* som rent forstærkende i Udtr. som *roar again* er næppe tilstrækkelig betonet; *look one's age* savnes, ligesaa *all but;* til *amendment* kunde føjes *move an a. (on the*

Address); Doyle har Ordet *awsome*; under *backward* savnes Overs. «tungnem»; til *bad* kunde føjes *b. grammar, keep b. hours, b. language*, ogs. *as bad as lost*; til *ballot* Udtr. *second b.*; *bank-holiday* er næppe tilstrækkelig oplyst ved det lakoniske «Bankferie»; *beautifully* kan ogsaa betyde «fortræffeligt, uden Vanskelighed» (*there were but few people, so I saw it b.*); til *bid* hører *bid against*, og under *bill* var der Grund til at nævne det almindelige *stick no bills*!

Ofte er det en Smagssag, hvad man skal medtage, og absolut Fuldstændighed kan ifølge Sagens Natur ikke opnaas paa det nylig nævnte Omraade. Anderledes med den ældre Litteratur, især hvis man vilde begrænse sig til et bestemt Udvalg af klassiske Forff. eller endnu bedre en Kreds af Hovedværker — de mest læste eller til Læsning bedst egnede, og saa vilde oplyse alt (ikke et og andet), hvad der leksikalsk kan oplyses i disse. Hvorledes stiller Ordbogens Forfattere sig i dette Spørgsmaal? Det ses, at en Del ældre og sjældnere Gloser og Ordbetydninger er udeladte, hvilket i sig selv er en meget fornuftig Bestræbelse. Anm. har noteret bl. a. *afeard, after-game, aloof* = uden for, *alchymy, alway, ammiral, amomum, ardour* = skinnende Væsen (Seraf), *areed, battailous, bemock*. Men disse findes i Hovedværker af Milton, Cowper og Coleridge. Af egtl. shakespeareske Gloser er der optaget nogle enkelte, saaledes *badger-legged* (som A. Schmidt ikke har) og *atomy* (som Shakespeare dog snarere bruger i Betydn «Atom» el. «Pusling» end «Benrad»); men de staar som rene Undtagelser. Hvorfor saa for øvrigt medtage netop disse? Om overhovedet Shakespeare skulde medtages, derom kan der disputeres. Anm. tror, man uden alt for store Ofre af Plads kunde optage et ret godt Shakespeare-Glossarium. Til de første 14 Sider af Bogstavet B f. Eks. vilde dertil udkræves en Snes nye Oversættelser og henved 50 helt nye Gloser; hvilket synes nogenlunde overkommeligt. Uden Tvivl bør Ordbogen oplyse om de skotske Former hos Scott og Burns, og saa er der jo for Resten en stor Mængde fremragende Forfattere fra de to sidste Aarhundreder, som overmaade mange Mennesker herhjemme gerne læser og hidtil vanskelig har kunnet finde tilstrækkelige Oplysninger til. Den nye Ordbogs Brugbarhed i denne Henseende vil sikkert være medbestemmende for dens Udbredelse. En Del af de Forff., der sigtes til, citeres ret hyppigt i Ordbogen; men hvor vidt den gaar i Oplysninger til dem, kan man foreløbig ikke se.

For saa vidt Pladshensyn i den ene eller den anden Henseende har gjort sig gældende, mener Anm., at Pladsen kunde være indvunden ad to Veje. For det første ved en Begrænsning af Oversættelserne. Een centralt rammende Oversættelse er i en Ordbog vist mere værd end en vis Fuldstændighed i Gengivelsen af alle Nuancer eller et Prøvelager af alle de Over-

sættelser, en Frase kan gengives ved. Mon man har Nytte for den anvendte Plads af en Række Oversættelser som «*agree* . . stemme, stemme overens; være enig(e), være enstemmig; enes, blive enig, komme til Enighed; enes, leve i Enighed» eller af de mange Navne, der ledsager *bell-ware*: «(Bændeltang c, *Aalegræs, Søgræs n, Madlauk, Mandlauk, Marlauk, Marhalm, Matlauktare c: *Zostera marina*»? Faar man ikke Indtrykket af noget udtværet, naar *something ails him* oversættes ved «han fejler noget, der fejler ham noget, der er noget, som fejler ham» eller *their advantages and disadvantages* ved «deres Fordele og Mangler, deres Fordele og Ulemper, deres Dyder og Lyder»? Det maa være tilstrækkeligt at præcisere Udtrykkets Mening; den mer eller mindre fine Udformning af Oversættelsen bliver Læserens Sag. Det samme maa gælde en Del af de norske Oversættelser, skønt Anm. i øvrigt ikke tør udtale nogen Mening om disses Godhed. Det synes overdrevent samvittighedsfuldt til *the books were behindhand* at føje «Bøgerne var ikke (førte) à jour, ogsaa *Bogholderiet laa tilbage, F *ogs. Bogholderiet var kommet i Bagmessen, i Baglexen». Meningen forstaas uden alt dette. Det ligelige Hensyn til Dansken og Norsken har krævet megen Plads; selv den mindste Forskel i Stavemaaden medfører overalt, at Ordet skrives helt ud to Gange; saaledes faar man baade «Skraavindue» og *«Skraavindu» (skønt det sidste godt kunde være Dansk). «Forpagtning» og *«Forpaktning» (hvad om man skrev «Forpag(*k)tning»?), og saadanne Dobbeltformer gentages uophørlig, selv i samme Artikel; se saaledes «Skægget (*Skjegget)» under *beard*. — *«Bedage sig» (S. 1) og *«Opstød» (S. 85) er for Resten ikke særlig norske Ord. En «Fuskelap» (S. 23) er derimod ikke dansk (Snydeseddel?). For øvrigt er de danske Oversættelser, som det var at vente fra Joh. Magnussens Side, gennemgaaende smagfulde og korrekte. Enkelte Snurrigheder som «unem» (S. 67), «han om det» (S. 17) og «til og med (el. tilmed)» (S. 36) og nogle til Kategorien Papirdansk hørende Betegnelser som en «Anviser», en «Sengeréderske» og især den skræksomme «Overfalder» (S. 56) forstyrrer kun i ringe Grad Helhedsindtrykket, men bør dog paatales.

Vilde et andet Oversættelsesprincip have sparet Plads, gælder dette i endnu højere Grad, naar Talen er om Brugen af Eksempler. Ordb. har ganske vist netop et stort Fortrin deri, at den meddeler en Fylde af Eksempler, der for en stor Del er Citater, karakteristiske, oplysende og interessante for Studium, vidnende om stor Belæsthed og Samlerflid. Men det meget gode synes af Hensyn til den mangelfulde Overskuelighed at maatte kaldes for meget af det gode. Fra et praktisk Synspunkt er der Grund til at anke over, at Citaterne tit er lange og medtager meget, der er overflødigt til Belysning af vedk. Fænomen, og at det ofte er det samme Fænomen, der oplyses i flere Eksempler.

Under *airy* (1), *amaze*, *amenable*, *announce*, *antagonize*, *be*, o. s. v. finder man Citater, der vel i og for sig er ypperlige, men — især uoversatte — lidet nyttige til praktisk Brug, sinkende og hemmende for Overskueligheden. Tit kunde et Citat med Fordel beskæres. Naar man f. Eks. under *address* finder «*members who desire to address the House usually hand in their names to their respective whips*», er de sidste 9 Ord paa dette Sted overflødige. Eller hvad Nytte gør de 4 første Ord i flg. Eks. (under *alive*): «*bring him to camp, dead or alive*»? Og saaledes paa næsten hver Side. — En unyttig Gentagelse foreligger f. Eks., naar man under *address* til Oplysning om «*a. a meeting*» læser «*Dr. Stockmann will* ∾ *the meeting*, vil tale ved Mødet; har Ordet; *Mr. Simon* ∾*ed* [talte ved] *a large meeting at* . ». Ligeledes: «*the city was all alive* Byen var (el. i Byen var der) lutter Liv; *the company were all* ∾ Selskabet var lutter Liv». Fremdeles: «*a gentleman to the backbone* Kavaler til Fingerspidserne . . .; *a queen to the* ∾, Dronning lige ud i Fingerspidserne». Paa lignende Maade de sidste Linier af Art. *abreast*, af *adrift*, *alert* etc. etc. — I det hele kunde Eksemplerne gennemgaaende beklippes for alt tilfældigt Paahæng, almindeliggøres og indskrænkes noget i Antal; Ordbogens Værdi vilde efter Anm.'s Opfattelse intet lide derved, og den til Overskueligheden m. m. nødvendige Plads vilde indvindes.

Af stor Vigtighed er det, at alle Ordenes Udtale er betegnet korrekt og paa en letfattelig Maade. Uden dette vilde en Ordbog i vore Dage i Virkeligheden ikke kunne hævde sig. Man har tidligere forsøgt at hjælpe sig ved at angive Accenten og ved forskellig Anbringelse af Accenttegnet og andre typografiske Fif søgt at vejlede m. H. t. Udtalen, eller efter engelsk Mønster brugt en ortografisk Omskrivning. Saaledes i Rosings Ordbog, hvor man altsaa havde at tyde saadanne Figurer som Forbeár, Ea'*g*er, Gen't*i*le, Quátercousins (*ká-ter-cuz-znz)* o. s. v.; dette lod sig kun gøre ved at huske en Del indviklede Regler, hvad selv en stadig Bruger ikke kunde. Desuden blev adskillige Forhold ved Udtalen altid ubetegnede, naar Lydforholdene søgtes fremstillede med Bibeholdelse og ligefrem Benyttelse af den engelske Ortografi, saaledes f. Eks. hos Rosing *discern*, *disease*; eller hvem kunde i Virkeligheden aflæse Udtalen i *archæolo''gic?* Man har, især i Tyskland, forsøgt ved diakritiske Tegn at faa alle Nuancer fremstillede. Men hvem lærer nogen Sinde at huske, hvad der menes med *ā*, *ă*, *ä*, *ā́* og *â* eller med $\overset{1}{a}$, $\overset{2}{a}$, $\overset{3}{a}$, $\overset{4}{a}$, osv.? Ved alle nok saa sindrigt udtænkte Accentuerings- og Numererings-Systemer klæber i Virkeligheden i større eller mindre Grad tre Ulemper: de er besværlige, ufuldstændige og værner ikke mod Misforstaaelser. — Den i nærværende Ordbog af Prof. Jespersen gennemførte fonetiske Transskription er derimod i Besiddelse af de modsatte Egenskaber. Paa

Grundlag af en sjælden Fortrolighed med det engelske Sprog, som det nu lyder, og med den videnskabelige Fonetikers sikre Opfattelse af de lydlige Fænomener har Prof. Jespersen forstaaet at give hvert Ords Udtale paa een Gang saa nuanceret og saa simpelt betegnet med den størst mulige Tilslutning til vor tilvante Opfattelse af de benyttede Tegns Lydværdi, saa Udtalen for det første øjeblikkelig aflæses fuldstændig korrekt af enhver, der kender lidt til Lydskrift og engelsk Artikulation, og for det andet maa kunne læres paa meget kort Tid af hvem som helst ellers. Der hersker endnu hos mange Mennesker en ugrundet Fordom mod Lydskrift, dog vist mest hos dem, der er blevne staaende ved det første Øjebliks Indtryk af dens Fremmedartethed. Anm. har i en Aarrække anvendt Lydskriften i sin Undervisning og fundet, at saa at sige alle Eleverne, selv de «daarligt begavede», lærer den let og sikkert og er glade ved den; Overgangen fra Læsning af Lydskrift til sædvanlig Retskrivning kan ske uden Vanskelighed, saa at sige af sig selv, og Resultatet af Lydskriftens Benyttelse er bl. a. en gennemgaaende bedre og sikrere Udtale hos Eleverne, end man ellers kunde opnaa. Ud fra disse Erfaringer maa Anm. betegne Ordbogens Udtalebetegnelse som en væsentlig Forøgelse af Ordbogens Værdi. Det var ønskeligt, om de smaa Forskelligheder. der hidtil har eksisteret i Skolebøgers Udtaleangivelser efter Lydskriftsystemet, for Fremtiden maatte forsvinde, idet Ordbogens System blev taget til Norm. Brekke anvender i sine Læsebøger og ligeledes Ad. Hansen og Joh. Magnussen i deres Glossarium en anden Betegnelse for Trykstavelse end Jespersen i sin Grammatik. Vokallængde betegnes af de nævnte Forff. henholdsvis ved Fordobling, Streg og Prik. De benyttede Tegn er ogsaa noget forskellige. Men Enighed var ønskelig. — Der mangler Udtaleangivelse til enkelte Ord i Ordbogen, saaledes *bardit*, *bart-wire*, *Bareuth*. Ved Sammensætninger og Afledninger burde vel ogsaa Udtalen tilføjes. naar Accenten skifter Plads.

Det havde været en Fordel, om Ordbogen havde givet ganske kortfattede Oplysninger af etymologisk Art, f. Eks. fra samme Haand som Udtalebetegnelsen. Interessen for dette Emne er ingenlunde begrænset til Videnskabsdyrkernes Kreds, og der er mange Lægmandsvildfarelser at udrydde netop paa dette Felt.

Af Trykfejl er der forbavsende faa, og næppe nogen forstyrrende.

Efter de foreliggende to Hefter af Ordbogen at dømme er der al Grund til at ønske den en vid Udbredelse og nye Oplag. I flere Henseender vil den uden al Tvivl blive et fremragende, i alle Tilfælde et nyttigt Værk, som man bør modtage med aabne Arme, selv om man paa flere Punkter maa reservere sin Dom indtil videre og kan anke over visse mere udvortes Mangler, der gerne saas rettede.

Anm. vil sluttelig gøre sig til Talsmand for et vistnok ret almindeligt Ønske om, at Forlaget vilde meddele, hvor mange Hefter Subskriptionen vil komme til at omfatte, eller fastsætte en Maksimalgrænse for det Antal Hefter, der skal betales for.

Horsens, i Maj 1900.

V. Østerberg.

Asmus Sörensen, Grammatisch-alphabetisches Verzeichnis der polnischen Verba mit Bedeutungsangabe, Beispielen und Nominalableitungen. Ergänzung zur polnischen Grammatik Leipzig 1900. E. Haberland. IV + 206 Sider, stort 8^0.

Vi har ovenfor VIII 78—81 omtalt Forf.'s «Polnische Grammatik. Erste Hälfte», i hvis Fortale det stilledes i Udsigt, at en «zweite Hälfte» vilde bringe en Fortegnelse over polske Verber samt en kort Syntaks. Den første Del af dette Løfte foreligger nu opfyldt; Syntaksen foreligger endnu ikke, og Forf. meddeler intet om, hvorvidt den helt skal bortfalde, eller muligvis (hvad der var at håbe) fremtræde i en udførligere Skikkelse end oprindelig påtænkt. Det er formodentlig denne Omstændighed, der har givet Anledning til Forandringen af Titelen; Heftets Omslag bærer følgende Titel: Polnische Grammatik mit grammatisch-alphabetischem Verbalverzeichnis. Ergänzender, das Verbalverzeichnis umfassender Teil (på Ryggen står: Zweiter Teil).

I den foreliggende Verbalfortegnelse opføres alle polske Verber efter en Inddeling i 9 Klasser, alfabetisk ordnede indenfor hver Klasse; med Hensyn til Böjningen henvises til de pågældende Paragraffer af Grammatikken; der gives Oplysning om Perfektiveringsmåden og alle Sammensætninger anføres med tysk Oversættelse, og uden Oversættelse tilföjes en Række Eksempler, som oplyser Betydningsnuancer, den syntaktiske Forbindelse o. s. v.; endelig tilföjes ligeledes uden Oversættelse de vigtigste af det pågældende Verbum afledte Substantiver. Det er indlysende, at den praktiske Betydning af denne særdeles righoldige Fortegnelse er overordentlig stor. Man vil her let og hurtigt finde en Mængde Oplysninger, som savnes i mindre Ordbøger og tildels også i de större Ordbøger, hvor de under alle Omstændigheder måtte opsøges med langt mere Besvær. For den, der skal skrive eller tale Polsk, er det foreliggende Hjælpemiddel derfor uvurderligt. For dem, der beskæftiger sig med flere slaviske Sprog, vil Bogen lette den i praktiske eller videnskabelige Formål nødvendige Sammenligning af Verbalsystemerne, idet man nu for Polskens Vedkommende er fritaget for selv at tilvejebringe en sådan Oversigt eller de Dele deraf, som man i det pågældende Tilfælde har Brug for. Forf. mener, at hans Bog skal göre det muligt

for Læseren i Løbet af Måneder at lære, hvad Forf. selv har brugt År til. Dette anser jeg for en stor Overdrivelse; thi kun den, som i Forvejen i alt væsentligt er Herre over det polske Ordforråd, kan tænke på at gennemarbejde den foreliggende Bog Side for Side «lektievis» (hvilken Benyttelse Forf. ved den omtalte Ytring åbenbart har tænkt på). En Kritik af Forf.'s Fordeling af Verberne på de 9 Klasser anser jeg for overflødig; der gives Verber, som i deres Dannelsesmåde står isolerede, og som altså kun med en vis Vilkårlighed kan anbringes i de opstillede Rubrikker (*spać, tajeć, wiedzieć* o. s. v.); undertiden beror Rubriceringen på sproghistoriske Hensyn (som når f. Eks. *grać* anbringes i en anden Klasse end *znać*, skönt bægge fra et moderne Standpunkt ser ens ud), hvilket kan göre det vanskeligere for Begynderen at vide, hvor han skal søge det pågældende Verbum; men dette gör ikke noget virkeligt Skår i Bogens Brugbarhed. Nærværende Anmelder skal på det bedste anbefale Bogen til enhver, som dyrker Polsk.[1]

København d. 29. Maj 1900.

Holger Pedersen.

M. Tulli Ciceronis Cato Maior de senectute. Für d. Schulgebr. erkl. v. *C. Meissner*. 4te verb. Aufl. Leipzig 1898, Teubner. 67 ss.

M. Tulli Ciceronis Laelius de amicitia. Für d. Schulgebr. erkl. v. *C. Meissner*. 2te verb. Aufl. Leipzig 1898, Teubner. 70 ss.

Det jordsmon, udg. her arbejder i, er jo hyppigt pløjet, så det vilde være ubilligt at forlange noget synderlig nyt og originalt af en ny udgave. I kommentaren — teksten er der ikke rettet meget i, og de foretagne rettelser er af meget ulige værd — har udg. særlig stillet sig til opgave at give læseren vejledning i stilistik, og de dertil sigtende bemærkninger er i reglen gode, somme tider fine, men undertiden også lidt puerile. De forskellige Teubnerske udgaver *für den Schulgebrauch* henvender sig ganske vist til meget forskellige lag af læsere; men at tage dem med, der trænger til en note som denne (*Cato* 27): «*tauri* 'diejenigen (nicht *eis!*) eines St.'», er dog vist at trawle vel stærkt. Somme steder får de stilistiske vink et løjerligt præg af ufornuft ved, at udg. synes at opfatte det Tyske udtryk som det ene naturlige og logiske, medens det Latinske, der af-

[1] Den ovenfor VIII 81 mod Bogens første Del S. 99 rettede Anke er bleven for skarp; Forf. har ganske vist på det pågældende Sted betegnet et af *tj* opstået *c* som «regelwidrig», men ikke forklaret *ć* af *tj*; sml. Miklosich, Vgl. Gramm. II 62, 73.

viger herfra, trænger til undskyldning og forsvar. Det kan således være meget rigtigt (*Cato* 26) at gengive *virtutum studia* ved »*tugendhafte Bestrebungen*». Men tilføjelsen «ved subst. fremhæves det adjektiviske begreb med eftertryk» er ikke heldig: *virtutum* er ikke noget adjektivisk begreb. Partiklerne gøres der meget ud af; men udg. ser ikke sjælden fejl på dem, således *Cato* 1, 4 og 16 på *enim* (det er virkelig eksplikativt alle tre steder) og 27 på *quidem* (man kan meget vel her indskyde et «desværre»; men det er ikke *quidem*, der betyder det). Heller ikke alle de etymologiske bemærkninger kan roses (*necesse* afledes således af *ne* og *cedere* og suffikset *-ve* af *vel*), og de syntaktiske røber flere steder, at udg. ikke kender synderlig til Madvig's grammatik. Dens § 408 b anm. 2 kunde for eksempel have fjærnet en fejl i kommentaren til *Lael.* 2 og ydet forklaring, som nu savnes, til *Cato* 30 og *Lael.* 11. Også noten til *Lael.* 76 *ut Catonem dicere audivi* er rent forkért (Mdv. 395 anm. 5); om (88) *nostros senes commemorare audivi* opfattes lige så urigtigt, ses ikke klart. — Hvert af værkerne indeholder en kort og god indledning. I et tillæg til *Cato* er der samlet eksempler fra skriftet selv på formerne af *tractatio* og *argumentatio*. Det forlanges sagtens i udg.s hjemland; vi vilde undvære det uden savn. Nogle trykfejl og andre skødesløsheder er ikke af betydning, og i det hele kan udgaverne, som de foreligger, nok gøre nytte trods adskillige urigtigheder, hvoraf jeg ovenfor har nævnt en del. Jeg har gemt én til slut, i anledning af hvilken jeg gærne vilde provocere en kyndigere til at udtale sig. Når det siges (*Cato* 59), at trærækkerne er *derecti in quincuncem*, så er vel alle enige om, at træerne står således for hverandre: ⁑ * ⁑ * ⁑. Men hvad betyder *quincunx?* Udg. (og ligeledes Klaschka) siger et Romersk femtal (**V**); deri har han sikkert uret. Den gængse forklaring er vist, at *quincunx* er mønten, og at de 5 prikker på den stod således ⁑ * ⁑. Men nu ser jeg på billedet af en *q.* hos *Daremberg et Saglio: dict. des antiqu. (v. as)*, at prikkerne står i lige linie, hvilket stemmer med de overleverede *sigla*; kun i visse renteregnskaber angives den grafiske betegnelse at være denne: = = –, altså igen en anden figur. Nu er der kun tre muligheder: enten er ordningen af træerne ikke den hidtil antagne, eller man har mønter med de 5 prikker stillede som på vore terninger, eller *quincunx* er her ikke mønten (prikkerne på mønten), men noget andet. Hvad er nu det rette?

Randers i april 1900.

Valdemar Thoresen.

Schülerkommentar zu *Ciceros* Cato Maior de senectute. Von *F. Klaschka.* Leipzig 1900, G. Freytag. 86 ss.
Schülercommentar zu *Ciceros* Laelius de amicitia. Von *F. Klaschka.* Wien und Prag 1900, F. Tempsky. 96 ss.

Den samling skolekommentarer, der udgives på Freytag's og Tempsky's forlag, udmærker sig ved et net udstyr og godt, tydeligt tryk. De foreliggende kommentarer af dr. Klaschka er omhyggeligt udarbejdede, måske lidt for upersonlige og forsigtige, men til gengæld fri for særheder. De reale oplysninger er fyldige og pålidelige. Største parten af noternes indhold er oversættelse, gennemgående holdt i et soigneret og naturligt sprog (mange af dem synes for resten at være direkte lån fra Meissner, som dog er benyttet med kritik); men der er så rigeligt af den slags, at der slet ikke levnes eleven lejlighed til selv at tumle med gengivelsen på modersmålet, og han går således glip af noget væsentligt ved undervisningen, noget, der både beriger hans kendskab til det fremmede sprog og til modersmålet i højeste grad. Dog, det er jo en fælles skavank for de fleste skolekommentarer. I øvrigt skal jeg indskrænke mig til at påtale et par fejl i egennavne. *Cato* 4 står der *Typhöus* for *Typhoeus,* 22 *Jophon* for *Iophon,* 15 *Luscĭnus* for *Luscīnus.* Den sidste fejl stammer vist fra Georges's leksikon, som vel har fået den ved falsk analogislutning fra *luscĭnia.* Der er dog ingen tvivl om, at *Luscinus* er dannet af *luscus* ligesom *Laevīnus, Calvīnus, Albīnus, Rufīnus* af *laevus* osv., og til overflod finder vi den Græske form *Λουσκῖνος* hos Dio Cassius.

Alt i alt meget gode kommentarer; men jeg vilde nødig se dem i mine elevers hænder.

Randers i maj 1900.

Valdemar Thoresen.

Ad. Hansen, Engelske Stiløvelser. Kbhvn. 1899, Gyldendal. 146 s.

I foreliggende bog gives s. I—VIII de allernødvendigste regler for tegnsætningen på engelsk. Det er en letfattelig fremstilling og den vil sikkert være velkommen for mange. «Det første afsnit af selve stiløvelserne indeholder stof der skal tjene til at indøve momenter fra formlære, syntax og fraseologi.» Dernæst kommer en afdeling sammenhængende stykker og til sidst examensopgaverne fra institutbestyrerinde- og skoleembedsexaminerne. I pædagogisk henseende er bogen fortræffelig. Det er et overmåde omhyggeligt arbejde der ligger bag ved. En elev der samvittighedsfuldt læser denne bog vil få sit ordforråd udvidet

og skærpet på en mængde forskellige områder. Med stor nøjagtighed er flertydige danske ord i deres forskellige betydninger anbragt nær ved hinanden til indøvelse af de forskellige, tilsvarende engelske ord. Småhistorierne i bogen har endvidere det store fortrin at være morsomme, noget man jo ikke er forvænt med i stiløvelser. Det danske sprog i stiløvelserne er let og behageligt; kun enkelte steder synes det lidt stitt. For danskens vedkommende gør dette jo ikke så meget. Men anderledes stiller sagen sig når man kommer til de engelske opgivelser. Den store vanskelighed for en udlænding som vil lære engelsk f. ex. er i almindelighed den at skelne mellem skrift- og talesprog. Det synes derfor en naturlig fordring til en stiløvelse enten kun at give sådanne udtryk som er naturlige i daglig tale eller, hvis både skrift- og talesproget anføres, på en tydelig måde at skelne mellem de to sprog. Denne skelnen er ikke altid gjort med tilstrækkelig tydelighed i foreliggende stiløvelse. Jeg skal anføre nogle af de steder hvor det forekommer mig at dr. Hansen har gjort et uheldigt greb, for det meste ved at vælge et stift, literært udtryk i stedet for det naturlige.

S. 2 (i glossaret) «fordybet i en avis» — *intent on* for *lost, buried in;* derimod kan man sige *intent on a subject* f. ex.

S. 10 *he found the truth* for *he experienced the truth.*

S. 31 «Solen brød frem» — *the sun broke out;* det naturlige udtryk er *the sun came out;* ganske vist har den engelske oversættelse af Æsops fabler her udtrykket *break out*, men hele stilen i denne oversættelse er stiv og unaturlig.

S. 39 «betragte = se på» *look at; regard*; man kan ikke sige: *I regard him;* derimod er denne sprogbrug almindelig nok i literary English.

S. 56 «kede sig» — *bore oneself*; det hedder *I am bored;* man kunde vel nok sige *he bored himself to death*, men ellers er dette verbum ikke reflexivt.

Det er også underligt at «hør engang» gengives ved mange udtryk, kun ikke *I say; look here.*

Whitmonday s. 4 udtales ikke [hwitməndeⁱ] men [hwitmʌndi].

Det forekommer mig at der sommetider gøres vel skarpe distinktioner når det gælder om at forklare synonymer.

Trykfejl findes så godt som ikke: s. 5 (gloss.) *stik* for *stick* og s. 31 (gloss.) *Marseille* for *Marseilles.*

I glossaret er udtalen af alle vanskeligere ord givet med lydskrift.

N. Bøgholm.

Punning or Allusive Phrases in English.

By Otto Jespersen.

In the popular speech of all nations are found instances of a peculiar class of round-about expressions, in which the speaker avoids the regular word, but hints at it in a covert way by using some other word, generally a proper name, which bears a resemblance to it or is derived from it, really or seemingly. The proper name used may be that of a place or of a person; it may be a name of real existence or one made only for the sake of the punning allusion. Thus in Danish to express that a person after receiving a hearty welcome at one place was cold-shouldered by somebody else the people will say: "han kom fra *Hjerting* til *Kolding*", Hjerting and Kolding being two towns in Jutland the names of which resemble the words *hjerte* (heart) and *kold* (cold). A swell (Dan. *flot*) is often called *en flottenheimer* as if from some imaginary German place called Flottenheim; "der er *Tomas* i pungen" means that the purse is empty *(tom)*, etc. A German to avoid the word *"er ist borniert"* will say "*Borneo* ist sein vaterland"; instead of *kotzen* he will say "Kotzebue's werke studieren", etc. According to Mérimée (Colomba) in Corsica "se vouer à sainte *Nega*, c'est nier tout de parti pris" *(negare)*, and the same idea is expressed in French by "prendre le chemin de *Niort*". These examples[1] will be sufficient to show the reader the nature of the following collection, which makes no pretensions either to completeness or to scientific value.

---

[1] Further examples will be found in Wackernagel, *Die deutschen appellativnamen*, Kleinere Schriften III 59 ff., Tobler, *Verblümter ausdruck und wortspiel in altfranz. rede*, i Verm. Beitr. II 192 ff., Kr Nyrop, *Forblommede Ord*, i Tskr. f. filologi n. r. VII 119 ff.

I have simply arranged alphabetically what I have found by chance reading or by turning over the leaves of not a few dictionaries, the only thing really original being perhaps the explanation of a passage in *King Lear*, s. v. *jakes*. I have made extensive use of the "Collection of local proverbs and popular superstitions" found at the end of F. Grose's *Provincial Glossary* (2d ed. 1790), quoted in the list as G., while Grose, *Vulg.*, means the same author's *Classical Dictionary of the Vulgar Tongue* (2d ed. 1788, the edition of 1823 being also consulted). I have made no efforts to ascertain which of the expressions are still current and which are obsolete.

ass: "He has gone over *Assfordy-bridge* backwards. Spoken of one that is past learning". (G.) Assfordy in Leicestershire.

bally (vulgar = 'bloody')": "Go to *Ballyhack* (and buy buttermilk)", explained by Muret as meaning "geh zum henker" (go to the devil); is there a place called Ballyhack?

bark: "He is a representative of Barkshire *[Berkshire]*. A vulgar joke on any one afflicted with a cough, which is here termed barking". (G.) "A member or candidate for Barkshire". (Grose, Vulg.)

barley: John *Barleycorn* as a personification of ale. "Inspiring bold John Barleycorn! What dangers thou canst make us scorn!" (Burns, Tam o'Shanter).

bed: "I'm for *Bedfordshire*", i. e. I want to go to bed. Swift, *Polite Conversation* ed. Saintsbury p. 188 (cf. below *nod*). The New Engl. Dict. (NED) has a quotation from Cotton (1665): Each one departs to Bedfordshire, And Pillows all securely snort on. — Also expanded: "to go down Sheet-Lane into Bedfordshire". The Germans say: "ich gehe nach *Bethlehem*" or "nach *Bettingen*", cf. bett 'bed'; Bettingen is a village near Basle. Cf. Danish *Ferholm*, *Ferup*, *Slumstrup*, *Sovstrup*, see Nyrop; also *Hvilshoj*, *Hvilsov*, *Hvilsted* in Feilberg, *Ordb. ov. jyske almuesmål.*

bed: "*Bedworth* beggars". (Grose gives it under Leicestershire and adds, "Probably some poor hamlet". Perhaps there is some allusion to "worth their beds"?)

beggar: "This is the way to *Beggar's-bush*. It is spoken of such who use dissolute and improvident courses, which tend to poverty; Beggar's-bush being a well-known tree, on the left hand of the London-road from Huntingdon to Caxton. This punning adage is said to be of royal origin, made and applied by King

James I. to Sir Francis Bacon, he having over generously rewarded a poor man for a trifling present". (G.)

birch: "to send a person to *Birching-lane*", i. e. to whip him. Birching-lane or Birchin-lane, Cornhill, London. Nares quotes Ascham speaking of "a common proverb of Birching-lane". Scholem. p. 69.

buck: "An old man who weds a buxom young maiden, biddeth fair to become a freeman of *Buckingham*. In all likelihood the fabricator of this proverb, by a freeman of Buckingham, meant a cuckold". (G.)

cane: "To lay cane *[Cain]* upon Abel; to beat any one with a cane or stick". Grose, Vulg.

cheap: "He got it by way of *Cheapside*. A punning mode of expressing that a person has obtained any thing for less than its price or value" (G.) Also in Muret's Wörterbuch (come at a thing by way of Ch.)

(Clapham, see Grose Vulg.)

cornu: "He doth sail into *Cornwall* without a bark" i. e. his wife is unfaithful to him. Given by Grose as an Italian proverb "the whole jest, if there be any, lying in the similitude of the words Cornwall and cornua, horns". — Found in French and Italian, see Tobler, *l. c.* 197.

counter: In Falstaff's speech (Merry Wives III. 3. 85) "Thou mightst as well say, I loue to walke by the *Counter-gate*, which is as hatefull to me as the reeke of a Lime-kill" the allusion is to "the entrance to one of the Counter Prisons in London"; but perhaps the meaning is only "to act *counter* to you".

crabbed: to be in *Crabstreet*. Quotation from 1812 in NED.

crooked: He buys his boots in *Crooked Lane*, and his Stockings in *Bandy-legged Walk* . . . jeering sayings of men with crooked legs. Grose, Vulg.

cuckold: "He that marries you will go to sea in a henpecked frigate, and mayhap come to anchor at *Cuckold's-point*". (Congreve, Love f. Love IV. 3; Mermaid ed. p. 277); cf. NED: Cuckold's haven, point, a point on the Thames, below Greenwich; formerly used allusively; see quotations ibd. 1606 Day (haven), 1757 (point), 1537 (cuckoldshire), perhaps also 1500 and 1668 (cuckold's row).

cumber: "live in Cumberland", i. e. in a cumbrous state, see below, *shrew*.

cunning: "*Cunningham.* A punning appellation for a simple fellow". Grose, Vulg.

diss: "Diss in Norfolk was formerly so little frequented by travellers, that it became a proverb to express indifference respecting trivial matters, "He knows nothing about *Diss*". (Nares). Brynildsen (Engelsk-da.-no. ordb.) is probably right in finding here a pun, *diss* being a curtailed form of *disputation* or *dissertation.*

dull: "live in Dull-Street", i. e. in an uninteresting part of the town (Muret, Brynildsen).

duress?: "You are a man of *Duresley.* Used to one who has broken his promise". (G., who does not explain it). Duresley in Gloucestershire.

fleet?: "Please your honour, liberty and Fleet-street for ever!" (Goldsmith, She Stoops IV; Globe ed. p. 666).

foot: travel by *Mr. Foot's* horse. Cf. below, *shanks.*

gaunt: In Shakespeare's H4A II. 2. 69 Prince Hal says, "What, a Coward, Sir Iohn *Paunch,*" alluding to Falstaff's fat paunch (cf. II. 4. 159), and Sir John wittily rejoins, "Indeed I am not *Iohn of Gaunt* your Grandfather".

green: send a horse to *Dr. Green,* turn it out to grass.

grumble: the *Grumbletonians* used to be a nickname for the landed opposition in the reign of William III, see Macaulay, Hist. of Engl. VII 111 (Tauchn.), as if from a town called Grumbleton (or from a man of that name). The word is explained by Grose, Vulg. "A discontented person; one who is always railing at the times, or ministry".

gutter, Lat. *guttur?:* "All goeth down *Gutter-lane.* That is, the throat. This proverb is applicable to those who spend all their substance in eating and drinking". (G.) Gutter-lane off Cheapside in London, according to Grose originally Guthurun-lane, from a person who once owned it.

hammer: "He has been at *Hammersmith*", i. e. beaten, thrashed. Hammersmith, a well-known suburb of London.

haste, hasting (a kind of early pea): "He is none of the *Hastings.* Said of a dull, sluggish messenger". (G.) Cf. NED *hasting* with quotations from J. Heywood 1546, Fuller 1661 and Dict. of Cant 1700. Cf. German: er ist aus Eilenburg.

hog: "You were borne at *Hog's Norton*" (G.) H. N. or Hogh Norton, a village in Leicestershire.

hop: "Mr. *Hopkins;* a ludicrous address to a lame or limping man, being a pun on the word hop". Grose, Vulg.

humble: to eat *humble-pie* means "to be very submissive; to apologize humbly; to submit to humiliation" (N. E. D.) Thus Uriah Heep says (Dickens, Dav. Copperf. p. 535, M'Millan's ed.) "I got to know what umbleness did, and I took to it. I ate umble pie with an appetite". But *umble pie* is a real dish, made of the *umbles* (or numbles), i. e. the inwards of a deer (OFrench *nombles*, from Lat. *lumbulos*). — The *h* of *humble* was generally mute till about the middle of the nineteenth century.

jakes: instead of this old word, meaning a privy and occurring in King Lear II. 2. 72 (F: daube the wall of a Iakes, Q: daube the walles of a iaques,) the name of the Greek hero *Ajax* was sometimes used. *Ajax* was pronounced with long *a* in the last syllable; Sir John Harrington (1596) says that it agrees fully in pronunciation with *age akes*, and Ben Jonson rhymes *Ajax: sakes* (quoted by Furness, Var. ed. Lear p. 128). In Love's Lab. L. V. 2. 581 we have a quibble: "your Lion that holds his Pollax sitting on a close stoole, will be giuen to Aiax". and Cotgrave (1611) expressly explains the French Retraict by "an Aiax, Priuie, house of Office" (NED.) But commentators have not seen that the same allusion is necessary to understand *King Lear* II. 2. 132, where Kent says (Folio spelling) "None of these Rogues, and Cowards But Aiax is there Foole". Neither Malone's explanation, "These rogues and fools talk in such a boasting strain that, it we were to credit their account of themselves, Ajax would appear a fool as compared with them", nor Verity's, "These clever rogues never fail to make a dupe of Ajax = a type of the slow-witted warrior, as in *Troilus and Cressida*, where he is contrasted with the clever rogue Thersites" — will account for the sudden outburst of Cornwall's anger, "Fetch forth the Stocks. You stubborne ancient Knaue, you reuerent Bragart, Wee'l teach you", Cornwall having beeu up to this point calm and impartial. But if Kent in applying the name of Ajax to Cornwall alludes to *a jakes*, we can easily understand Cornwall's rage. This explanation is supported by the spelling of the quartos *A'Iax*, especially if we remember that the first quarto was probably brought about by some stenographer taking notes during a performance: he would hear Ajax as two words, a + jax, as his spelling seems to indicate.

liberty: "Pray be under no constraint in this house. This

is Liberty-hall, gentlemen. You may do just as you please here". (Goldsmith, She Stoops II, Globe ed. p. 652) Lat. *atrium libertatis?*

lips?: In Shakespeare's *King Lear* II. 2. 9 Kent says: "If I had thee in *Lipsbury* Pinfold, I would make thee care for me". No really satisfactory explanation of this obscure passage has been given, but if Nares is right in thinking that a pun on 'lips' is intended, and that the phrase denotes 'the teeth', the expression is correctly included in my list.

lock: "Put up your pipes, and go to *Lockington*-wake" (G.). Lockington in Leicestershire, upon the confines of Derby and Nottingham shires. Grose says, "Probably this was a saying to a troublesome fellow, desiring him to take himself off to a great distance". More probably there is an allusion to *lock* (prison; or 'lock up' = 'shut up').

long: "It is coming by *Tom Long, the carrier;* said of any thing that has been long expected.» Grose, Vulg. 1788.

loth: "Though such for woe, by *Lothbury* go, For being spide about Cheapside" (Tusser, quoted by Nares, who says that it seems to be put in a proverbial sense to express unwillingness, being loth). Lothbury is a street in the City of London.

marrow-bone (marrowbone stage or coach, i. e. walking): go by the *Marylebone* stage, i. e. walk (Muret). Marylebone, parish in London. Cf. also "to bring any one down on his marrow bones; to make him beg pardon on his knees" (Grose, Vulg.; Slang Dict.)

may-be: "May be there is, Colonel. — Ay; but *May-bees* don't fly now, Miss". Swift, Polite Conversation 67.

need: "You are in the highway to *Needham.* That is, you are in the high road to poverty". (G.) Needham is a market-town in Suffolk. Nares quotes from Tusser: "Soon less line host at Needham's shore, To crave the beggar's boone".

Netherlands see Shakespeare, *Errors* III. 2. 142; Beaumont & Fletcher, Mermaid ed. I 290. Low countries, Shakesp. H4B II. 2. 25.

nod: "I'm going to the land of *Nod.* — Faith, I'm for Bedfordshire" (Swift, Polite Conversation 188). The Land of Nod is mentioned in Genesis 4,16.

partridge: "Why aren't you in the stubbles celebrating St. Partridge", Mrs. H. Ward, Rob. Elsmere III. 278 i. e. shooting

partridges. There seems to be no saint of that name.

(*placebo*, see Davies and Nares)

queen: "A man governed by his wife, is said to live in *Queen Street*, or at *the sign of the Queen's Head*". Grose, Vulg.

queer: "A fair friend of ours has removed to *Queer Street*" (Dickens, Dombey & Son 355). "The more it looks like Queer Street, the less I ask" (Stevenson, Dr. Jekyll & Mr. Hyde 11). Is there a real Street of that name (= German Queerstrasse) anywhere?

rope: "to marry *Mrs. Roper*" is to enlist in the Royal Marines. (Slang Dict.)

rot his bone: "He is gone to *Ratisbone*", i. e. he is dead and buried; in Rosing, Engelsk-dansk ordbog. 6te udg. 1887. Ratisbone is the English name for the German Regensburg.

rug: "go to *Ruggins's*", i. e. go to bed. Grose, Vulg. (1823).

sally: "Your sallies are excellent, Horace, but spare us your *Aunt Sallies*" (Meredith, the Egoist 387), i. e. old jokes (?).

scar: "A *Scarborough* warning. That is, a word and a blow, and the blow first" (G., who quotes the opinion of Fuller that this is an allusion to an event which happened at that place, A. D. 1557, when Thomas Stafford seized on that castle before the townsmen had the least notice of his approach.) But an allusion to the word *scar* seems likely to be felt by everyone using the phrase.

shank: "to ride *shank's mare* (or pony)" i. e. to walk, "How will you get there? On Shanks his mare, said Jack, pointing to his bandy legs" (Kingsley, Westw. Ho, quoted by Davies and Flügel.) "On shanks's pony" (Review of Reviews. Aug. 1895 p. 185). As if from a proper name Shanks. Grose (1788) gives "To ride shanks naggy; to travel on foot", as Scotch. Another synonym is given by the same author: "To ride Bayard of ten toes, is to walk on foot. Bayard was a horse famous in old romances".

sheet: "to go down *Sheet-Lane* into Bedfordshire", i. e. go to bed (Muret, Wörterbuch). Cf. bed, nod.

shrew: "He that fetches a wife from *Shrewsbury*, must carry her to Staffordshire, or else he will live in Cumberland" (G.)

slow: "Got a Darby on 'im, or I'm a *Slowcome*" (says a jockey, Hall Caine, The Christian 377)

staff: "carry her to *Staffordshire*", i. e. beat her, see *shrew*.

turn: "He must take a house in *Turn-again-lane*, speaking of persons who live in an extravagant manner . . . to whom it will be necessary to turn over a new leaf. This lane is, in old records, called Wind-again-lane . . . going down to Fleet-market [London] . . . having no exit at the end". (G).

weep: "To return by *Weeping Cross*, was a proverbial expression for deeply lamenting an undertaking, and repenting of it" (Nares, who quotes Howell: "He that goes out with often losse, at last comes home by Weeping Crosse" and Lily's Euphues and his Engl.: "But the time will come when, comming home by Weeping Crosse, thou shalt confesse that it is better to be at home" besides four other passages. Nares found no less than three places so called.) Also in Grose, Vulg.

wit: "He was borne at *Little Wittham.* A punning insinuation that the person spoken of wants understanding" (G.) Little Wittham in Essex and in Lincolnshire.

* * *

Finally I reprint the following newspaper cutting which shows that the spirit of Bunyan has not yet died out in England:

On a church door in Whitechurch the following notice was recently posted:

"Missing last Sunday, some families from church.

"Stolen, several hours from the Lord's Day, by a number of people of different ages dressed in their Sunday clothes.

"Strayed, half a score of lambs, believed to have gone in the direction of 'No Sunday School'.

"Mislaid, a quantity of silver and copper coins on the counter of a public-house, the owner being in the state of great excitement.

"Wanted, several young people. When last seen were walking in pairs up *Sabbath Breakers'-lane*, which leads to the *city of No Good.*

"Lost, a lad, carefully reared, not long from home, and for a time very promising. Supposed to have gone with one or two older companions to *Prodigal Town*, *Husk-lane.*

"Any person assisting in the recovery of the above shall in no wise lose his reward".

Anmeldelser.

Finnur Jónsson, Den oldnorske og oldislandske litteraturs historie. I—II, 1. Kbhvn. 1894—98, Gad (komm.).

Professor Jónssons store fremstilling af den oldnorske og oldislandske litteraturs historie, der begyndte at udkomme i 1893, nærmer sig nu sin fuldendelse. I det hidtil udkomne, nemlig første bind og andet binds første del samt første hefte af anden del, er forfatteren nået til ende med behandlingen af eddadigtningen og skjaldedigtningen i tiden indtil 1100, skjaldeperioden, samt skjaldedigtningen og det meste af sagaskrivningen i den anden litteraturperiode, sagaperioden, 1100—1300. Fremstillingen af den største og i alle henseender interessanteste del af den oldnordiske litteratur foreligger altså, og man kan danne sig et fyldigt billede af værket i dets helhed.

Selve det at give en tidssvarende videnskabelig behandling af den oldnordiske litteratur er i høj grad fortjenstfuldt. Keysers «Nordmændenes Videnskabelighed og Litteratur i Middelalderen» og N. M. Petersens «bidrag til den oldnordiske litteraturs historie», begge fra midten af tresserne, er forlængst forældede og var forøvrigt allerede ved deres fremkomst utilfredsstillende. N. M. Petersens bog var kun et udkast til brug ved forelæsninger, udgivet uforandret efter forfatterens død, og Keysers værk var et tendensarbejde, hvis formål var at vise, at den oldnordiske litteratur var en norsk litteratur, overfor hvilken islændernes fortjeneste kun var afskrivernes eller højst nedskrivernes. Imidlertid havde de, navnlig Keysers bog, den fortjeneste, at de vakte en videnskabelig diskussion om den oldnordiske litteraturs oprindelse og ælde, som blev i høj grad frugtbringende, idet den uigendriveligt afgjorde disse spørgsmaal i den retning, at den oldnordiske litteratur er en norsk-islandsk litteratur, i hvilken svenske og danske ingen direkte del har, og at de ældste bevarede mindesmærker af denne litteratur ikke kan sættes længere tilbage i tiden end til de sidste århundreder før kristendommens indførelse.

De sidste 30 år har været rige på arbejder, der har haft betydning for forståelsen af den oldnordiske litteratur; Wimmers runearbejder muliggjorde fastsættelsen af eddadigtningens tidsgrænse opad i tiden; Bugges og Sievers' metriske arbejder blev banebrydende for behandlingen af edda- og skjaldedigtningen; Bugges mytologiske undersøgelser førte til resultater, som, hvis de blev anerkendte, måtte kaste nyt lys over store dele af den oldnordiske litteratur og kultur, og også sagaliteraturen er bleven kritisk be-

handlet af nordiske og tyske forskere. Med disse videnskabelige fremskridt holdt den egentlige litteraturhistoriske behandling af den oldnordiske litteratur ikke trit. Rosenbergs «Nordboernes Aandsliv» I (1878) har sin fortjeneste ved forfatterens varme sans for og digteriske forståelse af den nordiske oldkultur, men er videnskabelig set uselvstændigt; Mogks bekendte afhandling i andet bind af Pauls «Grundriss» er ganske vist helt igennem bygget på moderne videnskabelige principer, men er meget kortfattet; en udtømmende videnskabelig behandling af hele den oldnordiske litteratur gives i virkeligheden først i prof. Jónssons værk.

En udmærket kender af den oldnordiske litteratur har Bugge kaldt forfatteren af dette værk, og det med rette. Sikkert ingen anden nulevende forsker har et så alsidigt og grundigt kendskab til den oldnordiske litteratur som det, prof. Jónsson har erhvervet sig gennem sin mangeårige virksomhed som udgiver og fortolker af denne litteratur, og det foreliggende værk bærer da også vidne om, at han i særlig grad har forudsætningerne for at kunne skrive dens historie. Det er for det første et udtømmende værk, for så vidt som det omhandler hele litteraturen, hvilket intet af de tidligere nævnte arbejder gjorde; forfatteren behersker hele den oldnordiske litteratur og benytter og henviser til alle videnskabelige behandlinger af den, som overhovedet kan komme i betragtning. Det er dernæst selv et videnskabeligt førstehåndsarbejde, idet forf. på intet punkt nøjes med at bygge på andres autoritet; overalt er resultaterne fremgaaede af selvstændig og grundig undersøgelse. — Det er endvidere et langt udførligere værk end nogen tidligere behandling af den oldnordiske litteratur; udførlighed betegner forf. selv i fortalen som et af sine hovedformål, ganske sikkert fordi han har følt det som en nødvendighed at give ikke alene resultaterne, men også begrundelsen, i særdeleshed hvor han gør ny opfattelser gældende eller, hvad der ofte er tilfældet, overfor den nyeste forsknings synsmåder gør sig til talsmand for ældre opfattelser. — Fremstillingen er helt igennem præget af den videnskabelige objektivitet, som i fortalen betegnes som et hovedformål ved siden af udførlighed; forudfattede synsmåder eller teorier, efter hvilke stoffet skal føje sig, vil man ikke finde i værket; upartisk og lidenskabsløst går forfatteren til undersøgelsen af de forskellige områder og søger, støttet af sin sikre forståelse af den oldnordiske litteratur, at udvinde de resultater, som naturligst må give sig; vidtrækkende hypoteser på usikkert grundlag indlader han sig ikke på. — En sådan videnskabelig ædruelighed er altid påskønnelsesværdig; men den bliver det i særlig grad i et værk som dette, der behandler områder, som mere end almindeligt har været udsatte for fortolkning ud fra ensidige synspunkter, ofte fremført med stor skarpsindighed, men ikke så sjældent uden kritik og uden fortroligt kendskab til de behandlede æmner. Forholdet er jo nemlig det, at der ikke alene

endnu er tvivl om mange enkelte spørgsmål, vedrørende den oldnordiske litteratur, men at man endnu ikke er kommen til enighed om, hvorledes grundlaget for denne litteratur, den oldnordiske kultur må antages at have udviklet sig. Mens den ældre opfattelse gik ud fra, at nordboernes oldkultur havde udviklet sig uden synderlig fremmed påvirkning, og tillagde denne kultur, således som de ældste litterære overleveringer viser os den, en høj ælde, så har i den senere tid andre anskuelser stærkere og stærkere gjort sig gældende. Sars har hævdet, at nordboernes åndsliv først i vikingetiden har fået sin fra overleveringerne kendte udvikling og form, og det under stærk indflydelse fra de fremmede folkeslag, navnlig kelterne på de britiske øer, som vikingetiden bragte dem i berøring med, og Bugge har søgt at påvise denne opfattelses rigtighed specielt for den nordiske mytologis vedkommende. Mange har senere fulgt i Bugges spor, og blandt fremragende kendere af den oldnordiske litteratur var det i grunden kun Müllenhoff, som søgte at holde igen overfor de efter hans mening på fuldstændigt fejlsyn beroende forsøg på at påvise antik, kristen og keltisk indflydelse i nordiske myter og sagn. Efter Müllenhoffs død er prof. Jónsson den betydeligste forsvarer for hans opfattelse. I flere afhandlinger, navnlig i «arkiv f. nord. filologi», har han fremhævet de svage sider ved Bugges teorier og hævdet, at nordmændenes kultur, således som vi kender den fra de ældste overleveringer, væsentlig må være udviklet før vikingetiden og følgelig kun i ringe grad kan staa under fremmed indflydelse. Samme opfattelse gør prof. Jónsson gældende i litteraturhistorien, mest dog indirekte, men måske netop derved med så meget større virkning, idet det billede, han gennem behandlingen af de forskellige litterære mindesmærker giver af den åndelige udvikling i Norge og på Island, ofte ved sin indre sandsynlighed har mere overbevisende kraft, end en direkte polemik vilde have.

Over halvdelen af første bind optages af behandlingen af eddadigtene. Grænserne for disses tilblivelsestid sættes opad i tiden til c. 850, nedad til c. 1100; digtenes indhold, sprogform og benyttelsen af dem i den tidfæstede litteratur er her afgørende kriterier, og det resultat, forf. kommer til, kan næppe bestrides. Vanskeligere er det at afgøre, hvor mange af de digte, som almindelig kaldes eddadigte, der virkelig er det, d. v. s. stammer fra hedenskabet eller den ældste kristelige tid, da sagn og myter endnu var levende i folketroen. Professor Jónsson regner selv Völuspá en skamma og Grípisspá for lærde efterdigtninger, fremgåede af det tolvte århundredes islænderes antikvarhistoriske interesse; dette er utvivlsomt rigtigt, men det er et spørgsmål, om ikke flere af digtene må regnes derhen. Hyndluljóð f. ex., der af forf. sættes til c. 950, er et genealogisk digt, hvis hovedindhold er slægtregistre, som desværre gennem overleveringen er blevne forvanskede og mangelfulde; digtets mytiske dele er an-

vendte rent mekanisk som ramme om genealogierne og har et uoprindeligt præg. At et levende menneske opholder sig i Valhal, og en jættekvinde hentes derhen, er træk, som en hedensk digter næppe vilde tillade sig, og galten, der ellers kun kendes som Freys dyr, henføres her til Freyja. Dertil kommer, at strofe 20 *fram telk lengra* synes påvirket af stevstrofen i det gamle Vǫluspá, og at digtet som helhed, hvad Müllenhoff har bemærket, viser stærk lighed med det sene Völuspá en skamma. Hyndluljóðs stærkt fordærvede overleveringsform taler ikke imod sen oprindelse, da det først findes i Flatøbogen fra slutningen af det fjortende århundrede. — Også Baldrs draumar, som af prof. Jónsson sættes til c. 900, synes mistænkeligt. At Odin efter fælles rådslagning blandt guderne indhenter oplysninger hos en vølve om Balders fremtidsskæbne, er et påfund, der, som man med rette har bemærket, synes at gøre Baldermyten absurd; hvorledes kunde guderne more sig med at skyde på Balder, når de vidste, at det skulde blive hans fald? — Også det, at en vølve er begravet i hel, og skildringen af Hels bolig som en prægtig sal viser bort fra hedenskabet. Dertil kommer den nøje overensstemmelse mellem Baldrs draumar og steder i Völuspá, f. ex. B. dr. 11—Vsp. 33—34, og i Trymskvadet, hvis strofe 14 genfindes næsten uforandret som strofe 1 i B. dr. Prof. Jónsson antager, at strofe 11 er oprindelig i B. dr. og derpaa interpoleret i Vsp., og at ligheden mellem B. dr. og Trymskvadet måske skyldes det, at de to digte har samme forfatter. Således kan forholdet forklares, men umuligt er det ikke, at Baldrs draumar er en lærd mytologisk parafrase over et par strofer (31—33) i Völuspá, ved hvilken forfatteren også har benyttet Trymskvadet. Måske er det heller ikke nogen tilfældighed, at Snorre ikke benytter Baldrs draumar, og at dette digt ikke findes i hovedhåndskriftet af eddadigtene, men kun i A. M. 748.

Selv om der imidlertid således for enkelte digtes vedkommende kan rejses tvivl, kan der dog næppe gøres indvendinger mod prof. Jónssons beviser for, at den største del af eddadigtningen må høre hjemme i slutningen af hedenskabets tid. Med rette henfører forfatteren den til en tid, som ligger efter den rene tros tidsalder, og den er måske i endnu højere grad præget deraf, end prof. Jónsson er villig til at indrømme. Digtene om Vavtrudne, Harbard og Alvis er ganske vist hedenske, men deres indhold skyldes sikkert fri opfindelse af digterne selv og er ikke egentlige myter; Lokasenna og det andet af Hávamálsdigtene synes at stamme fra en tid, da respekten for de gamle guder var stærkt svækket, uden at man dog behøver at antage dem kristeligt påvirkede. — Direkte kristelig indflydelse i eddadigtningen er forf. i det hele meget lidt tilbøjelig til at antage, og den er ganske sikkert også mindre, end man i den sidste tid med stor styrke har hævdet; at berøringen med kristne dog ikke alene in-

direkte har sat sig spor ved at medvirke til den gamle tros forfald, men også mere direkte har påvirket nordboernes forestillinger om liv og død og livet efter dette, synes særlig Völuspá at tale for. Prof. Jónsson anser dette digt for et tendensdigt, der overfor den fremtrængende kristendom skulde vise den gamle tro i hele dens kraft og højhed, og der er ganske sikkert det rigtige heri, at digtets forfatter ikke, som man har villet hævde, var en kristen; men den verdensanskuelse, som det udtaler, synes rigtignok at være stærkt påvirket af kristendommen. I særdeleshed gælder dette digtets sidste hovedafsnit, stroferne 45—66, der beskriver forbuddene for verdenskampen, denne selv, undergangen og fornyelsen. Man har for længe siden været opmærksom på den påfaldende lighed mellem disse strofer og den kristne eskatologi. Prof. Jónsson anser i tilslutning til Müllenhoff ligheden for tilfældig og finder bl. a. i skildringen af det sædelige forfald før undergangen (str. 45) et minde om de blodige fejder mellem Haraldssønnerne efter 930. Derimod taler dog fremtidsformen: «brødre vil kæmpe o. s. v.», og ligheden mellem Vsp. 45 og Marcus 13, 12 er unægtelig mærkelig. Det samme gælder de følgende strofer; ikke alene er rækkefølgen af begivenheder den samme i Vsp. som i den bibelske eskatologi, men selve skildringen viser ofte påfaldende overensstemmelser; sammenlign f. ex. Vsp. 57 med Apokalypsen 6, 12 og 20, 9, Vsp. 59 med Apok. 21, 1, Vsp. 64—65 med Apok. 21, 10—27. Påfaldende er også modsætningen mellem det fredsideal, som Vsp. fremstiller, og krigerparadiset, som vi fra alle andre overleveringer kender som nordboernes idealbillede af livet efter døden. — Antagelsen af kristelig indflydelse på dette og andre punkter i den nordiske mytologi modsiges ikke af, hvad vi kender til andre germanske folks forestillinger om livet efter døden; thi de paraleller til Vsp.s eskatologi, som den oldtyske og oldengelske digtning frembyder, er alle opståede på kristelig grund og viser for øvrigt i flere tilfælde så nær overensstemmelse med Vsp., at ligheden vanskelig kan forklares gennem urslægtskab, langt bedre gennem antagelsen af en nærmere historisk forbindelse. — Kristen indflydelse i den nordiske mytologi synes således sandsynlig, men man har ganske sikkert alt for meget haft opmærksomheden henvendt på kelterne i vesten og for lidt på vore sydlige naboer, de germanske stammer, som nordboerne længe før vikingetiden havde stået i stadig forbindelse med.

Et smukt bevis på forfatterens absolut objektive forskningsmåde giver behandlingen af spørgsmålet om eddadigtningens hjemstavn. Skønt selv islænder kommer prof. Jónsson ved indgående undersøgelse af hvert enkelt digt til det resultat, at eddadigtningen som helhed er norsk og kun de seneste digte grønlandske og islandske. Spørgsmålet er her for første gang behandlet indgående og i sammenhæng; men den almindelige opfattelse har hidtil sna-

rest hældet til at betragte eddadigtningen som islandsk, og denne opfattelses rigtighed har i den sidste tid B. M. Ólsen søgt at fastholde overfor prof. Jónsson. De beviser for norsk oprindelse, som denne fremdrager, er navnlig udtryk og billeder i de forskellige digte, som synes at have norsk natur og norske forhold som baggrund, f. ex. den hyppige nævnelse af bjørnen, ulven og rensdyret, billeder som ‚gederne, der flygter ned ad bjærgskrænterne', ‚det unge fyrretræ på marken', ‚ulven tudende under asketræets grene', omtalen af bavner som signalild o. s. v. Det vil ganske sikkert være for dristigt at opfatte enhver nævnelse af særlig norske dyr, planter el. lgd. som et sikkert kriterium for norsk oprindelse; i det grønlandske Atlamál nævnes både ulve og skove, som ikke fandtes på Grønland, hvilket viser, at man må regne med et vist digterisk fælleseje af stereotype udtryk og vendinger, som godt kunde benyttes, selv om de ikke passede til de forhold, digteren levede under. Dertil kommer, at lokaliseringen kan være overført sammen med sagn- og mytestoffet fra Norge til Island, og at den islandske natur er så meget fattigere end den norske, at nævnelsen af særlige islandske naturejendommeligheder allerede af den grund er omtrent udelukket; mon forøvrigt ikke Vsp. 57 kan tænkes at have forestillingen om vulkanske udbrud som baggrund? — I det store og hele må man imidlertid give prof. Jónsson ret i, at i hvert fald det tiende århundredes eddadigtning er norsk; mange af de kriterier, han fremdrager, synes at vise, at digteren så at sige ubevidst tager billeder og udtryk fra norske forhold og følgelig er norsk. Derimod synes der at være mindre grund til med forf. at henføre ikke mindre end fem digte til Grønland. Mærkeligt nok har man været enig om at underkende håndskriftets betegnelse af Atlakviða som grønlandsk, idet man har antaget den opstået ved en afskrivers forvexling med Atlamál, og foruden dette digt anser prof. Jónsson fire andre af heltedigtene for grønlandske. Beviser derfor ser forf. dels i disse digtes lighed med Atlamál, dels i visse ejendommeligheder ved dem, som tyder på, at de er forfattede under afsondrede og barske naturomgivelser; enkelte udtryk pege direkte på grønlandske naturforhold snarere end på norske eller islandske. — Det er dog tvivlsomt, om det er berettiget; de argumenter, forf. fremfører, taler mere i almindelighed for sen end specielt for grønlandsk oprindelse, og nogen for nordboerne på Grønland ejendommelig digterstil kan man vanskelig tænke sig udviklet i den korte tid mellem landets bebyggelse og 1050, som forf. sætter som den yderste tidsgrænse for disse digtes tilblivelse. Der synes i det hele ikke at være nogen tvingende grund til at forlade håndskriftets angivelse af de to digte, Atlakviða og Atlamál, som grønlandske, og ikke andre.

Med behandlingen af skjaldedigtningen, som optager resten af første bind og den første tredjedel af andet binds første del,

kommer forfatteren ind på mindre omstridt grund, om end han strax ved omtalen af den ældste skjaldedigtning nødes til at tage parti i spørgsmålet om denne digtnings ægthed. I tilslutning til, hvad forf. tidligere i forskellige afhandlinger har hævdet overfor Bugge, opfatter han de de ældste norske skjalde tillagte vers som virkelig ægte, d. v. s. stammende fra det niende århundrede. — Deri har forf. sikkert ret; Bugges beviser for uægthed, hentede fra digtenes sprogform, kan ikke være overbevisende; vi mangler materiale til sikkert at fastslå sprogformen i Norge i det niende århundrede, og det oprindelig ret løse drotkvædede versemål kan godt have tilladt digtene — i hvert fald til en vis grad — under overleveringen at følge med den fremadskridende sprogudvikling, uden at versemålet blev brudt. — Troen på Brages og Harald hårfagers skjaldes vers som oprindelige og ægte kan man kun få bestyrket ved at læse hele prof. Jónssons smukke fremstilling af skjaldepoesiens udvikling; thi i denne udvikling passer Brages og Tjodolfs vers kun som første led. Efter en interessant og indgående behandling af skjaldepoesiens væsen og historiske livsvilkår, dens stil og sprog, viser forf., hvorledes den begynder som skjolddigtning og genealogisk digtning og senere går over til at blive egentlig fyrstedigtning. Med Halfred, altså omkring år 1000, indledes skjaldepoesiens kulminationsperiode, det ellevte århundrede; da har digterne opnået et sådant herredømme over den vanskelige form, at de kan forbinde en ulastelig versifikation med en tvangfri og naturlig udtryksmåde, som kun i ringe grad behøver kenningerne som hjælpemiddel. Disse kenninger vil jo for en nutidslæser ofte danne en uovervindelig anstødssten for den digteriske forståelse af skjaldedigtningen; men prof. Jónsson har forstået således at trænge ind i deres væsen og i det hele gøre sig så fortrolig med skjaldenes digteriske udtryksmåde, at han ikke alene selv kan efterføle de gamle digteres fantasibevægelse og umiddelbart få et indtryk af kenningernes skønhed, men også kan overbevise læseren om, at dette mærkelige digteriske hjælpemiddel har udviklet sig på en i virkeligheden meget naturlig måde. Skarpsindigt viser forfatteren som et særkende for skjaldedigtningen i den efterklassiske periode netop det, at kenningerne, der oprindelig var naturlige sammenligninger og billeder, efterhånden bliver stereotype og bruges rent mekanisk uden hensyn til deres oprindelige betydning.

Det gælder forøvrigt om hele forf.'s fremstilling af skjaldepoesiens opståen, blomstring og forfald, at den ikke alene viser et indgående filologisk kendskab til denne digtning, men forfatteren har også i en mærkelig grad forstået at leve sig ind i dens ånd. De forskellige digtes forskellige ejendommeligheder påvises klart, og på grundlag af digternes vers giver forfatteren karakteristikker af de forskellige digterindividualiteter, undertiden måske i vel rosende udtryk, men altid med indgående forståelse af ejen-

dommelighederne. Prof. Jónssons behandling af skjaldedigtningen bliver i særlig grad fortjenstfuld derved, at denne gren af den oldnordiske litteratur i forholdsvis mindre grad end eddadigtningen og sagaskrivningen har formået at vække forskernes interesse; den er hidtil væsentlig bleven behandlet fra sin formelle side og — mest indirekte — på grund af sin historiske værdi; dens litteraturhistoriske og rent digteriske interesse har først prof. Jónsson stærkt fremdraget i sin udførlige fremstilling af digtningen i sammenhæng.

Det meste af andet binds første del og det udkomne hefte af anden del optages af behandlingen af sagalitteraturen. Først undersøges den historiske traditions opståen og værdi, og efter en afhandling om skriften og dens udvikling på Island, i hvilken den opfattelse imødegås, at runeskriften har været bogskrift på Island, går forf. over til at undersøge selve den nedskrevne sagalitteratur, dens forfattere, de enkelte sagaers form og litterære ejendommeligheder i det hele taget. Særlig interesse har undersøgelsen af sagaernes historiske pålidelighed, som forf. i det hele taget forsvarer overfor de stærke angreb, der er rettede imod den. Som exempel tages bl. a. Njála; i en udførlig gennemgang af denne saga søger forf. at vise, at den bygger på gammel og i det hele pålidelig tradition, ikke, som man har villet hævde, på kilder fra en forholdsvis sen tid. Samme opfattelse gøres i det hele gældende overfor de islandske slægtsagaer fra tiden før Snorre, ligesom overfor Ares Íslendingabók, Landnámabók og sagaerne om de norske konger. I hovedsagen har forf. ganske sikkert ret; den uhistoriske sagaskrivning efter midten af det trettende århundrede, da den mundtlige tradition var afløst af den skriftlige som den egentlige bærer af fortidsminderne, kan ikke tages som bevis for, at det tolvte århundredes sagaskrivning er upålidelig; om end mange enkeltheder og grupperingen af begivenhederne ofte skyldes den enkelte sagas forfatter, og mange af de i sagaerne indflettede løse vers — måske flere endnu, end prof. Jónsson antager — er uægte, så viser dog den gennemgående overensstemmelse mellem de forskellige, indbyrdes uafhængige sagaer, at den islandske tradition i det tolvte århundrede i alt væsentligt er til at stole på.

De enkelte sagaer behandles kronologisk i perioder efter deres tilblivelsestid; denne inddeling har den fordel frem for inddelingen efter arter, at forf. derved opnår bedre at kunne give en oversigt over selve sagaskrivningens udvikling. Først gennemgås sagaerne før Snorre med indgående kritisk undersøgelse af hver enkelts tilblivelsesmåde og kilder; derefter behandles Sturlungeslægtens litterære virksomhed, og forf. går dernæst over til en fremstilling af sagaskrivningens udvikling efter Snorre og Sturla, hvilket afsnit endnu ikke er afsluttet.

Foruden resten af sagalitteraturen vil andet binds anden del endvidere komme til at indeholde en behandling af den øvrige

prosaiske litteratur i sagaperioden, og med et tredje bind, i hvilket den litterære virksomhed i afskrivningsperioden, 1300—1450, fremstilles, vil arbejdet være fuldendt. Der vil da foreligge et værk, som ved sin udførlighed, ved omfanget af det stof, det spænder over, og ikke mindst ved det arbejde, der er sat ind derpå, og den grundighed, hvormed forfatteren overalt er gået til værks, må kaldes enestående. Dets betydning vil ikke alene ligge deri, at det samler de resultater, den videnskabelige specialforskning er nået til; det fører selv forskningen videre, og det vil give — og har allerede givet — talrige impulser til ny undersøgelser. Størst betydning vil det dog måske få derved, at det giver et på den fortroligste forståelse og det nøjeste kendskab bygget helhedsbillede af den oldnordiske litteraturs udvikling i en sammenhængende og udførlig fremstilling, som utvivlsomt, selv om enkeltheder vil blive bestridte, vil komme til at danne grundlaget for forståelsen af denne litteratur i dens sammenhæng og udvikling. Sidst, men ikke mindst, bør fremhæves forfatterens varme kærlighed til de æmner, han behandler; den gennemånder hele fremstillingen og gør den overalt varm og levende, og den overvinder de sproglige vanskeligheder, som forfatteren ifølge fortalen synes at have følt; i hvert fald mærker man intet sted, at det danske sprog ikke er forfatterens modersmål; den danske litteratur kan kun have ære af at eje et værk som dette, og Carlsbergfondet fortjener tak, fordi det har muliggjort dets udgivelse på dansk.

København, 31. August 1900.

Henrik Bertelsen.

M. Tulli Ciceronis scripta, rec. *C. F. W. Mueller.* Partis III. vol. II. Lipsiae MDCCCXCVIII, Teubner. CLX + 565 pp.

Quod in partis tertiae priore volumine vel epistulis miscellis fortunae benignitate obtigerat Muellero ut pleno apparatu prompto uteretur, id non in hoc altero vel epistulis ad Atticum et ad Brutum. Neque enim habebat novam collationem codicis Medicei nec familiae Σ lectiones ei notae erant praeter illas ad summam omnium non multas quas Lehmannus in publicum ediderat. Verum tamen eo non minus laudandus est Mueller quod ea re non deterritus est quo minus has quoque epistulas ederet. Attulit enim ipse et adnotationibus et textui tantum quantum afferre potuit nemo; quod quantum et quale sit non opus est commemorare; quis est enim latinarum litterarum studiosus qui non norit editionem Ciceronis Muellerianam? Cuius editionis cetera volumina quas habent laudes proprias et peculiares eaedem elucent in hoc ipso volumine.

Wesenberg cum post Baiterum has ederet epistolas, editionem collocavit in fundamento ampliore, Baiter enim in Mediceo 49, 18 versatus est, Wesenberg plures adhibuit testes. Wesenbergi rationem Mueller re comprobavit. Nam cum Mediceo primum inter libros locum designaret, tamen nec illos quos addiderat Wesenberg testes sprevit nec codd. NEOHPR (= Σ) quos nondum norat Wesenberg. Quamquam nimirum, ut dixi, Muellero ipsi quoque cod. M. testis est locupletissimus. Denique non nulla ipse Mueller emendavit et virorum doctorum coniecturas diligenter conquisitas aliquot in verborum contextum recepit, sed caute et prudenter, ceteram multitudinem adnotationibus custodiendam mandavit.

Z.

O. Altenburg, De sermone pedestri Italorum vetustissimo. Lipsiae 1898, Teubner. (Ex Ann. phil. suppl. XXIV, 485—533.)

»Vetustissimum« sermonem Italorum Altenburg facit pertinentem usque ad Sisennam! Ex hoc campo tam lato selecta et sparsa quaedam decerpsit Altenburg *de copia verborum, de asyndeto, de coordinatione, de attractione, de subiecto, de collocatione verborum.* Et haec quidem non sine fructu aliquo Altenburg; qui tamen melius fecisset si egisset accuratius magisque elaborasset in singulis. Ex multis pauca haec adnotata affero contra Altenburgii disputationem. *Ad p. 486.* Catonem dicit Cicero Brut. 293 non artem fugisse omnino dum omni studio sequeretur naturam, sed impolitum fuisse ac rudem, i. e. artis perfectione caruisse. — *Ad p. 486.* Cic. Brut. 33 non impeditam verborum structuram sed ipsa verba posterorum iudiciis ac sensibus horridiora vel duriora tangit. Gellii autem verba XI 13 non de arte dicendi sed sunt de collocatione verborum neglecta. — *Ad p. 488—9.* Nec recte loci ex titulis aetatis Ciceronianae publicis afferuntur quasi exempla sermonis antiquissimi, nec magis accommodate Cornelius Sisenna, sectator Asianarum deliciarum, affertur inter auctores priscae illius ac sincerae latinitatis artisque nondum excultae. — *Ad p. 489 sqq.* Nec *ergo igitur* (Plauti Trin. 756) nec *in poplico luuci* nec *aedium sacrarum* verum est exemplum sermonis redundantis. — *Ad p. 493.* Non »semper« additur demonstrativum quo repetatur relativum enuntiati prioris. — *Ad p. 503 facitoque ioudicetur.* Hoc *ioudicetur* subiunctum est, non »coordinatum«; quod ex eo ipso perspicitur quod *facitoque* per se stare non potest. Et hoc illud est quod nominat Delbrück vgl. Syntax III 418 sqq. »*unbezeichnete* Hypotaxe«. — *Ad p. 510. Si deus si dea est* afferri non debuit inter ea quorum cum senten-

tia alterum alteri subiungat tamen »coordinantur«. Nam enuntiata haec *si deus si dea est* sententia ipsa paria sunt et »coordinata«. — *P. 510* mire dicuntur rudes animi fuisse eorum Romanorum qui leges panxerunt temporibus Gracchanis Sullanis Caesarianis. — *P. 506* [CIL I] »293,8 *de heisce, dum mag. aut imperium habebunt, ioudicium non fiet.* — Posterioris aetatis auctores post *dum* praesenti contentos fuisse inter omnes constat«. Sic Altenburg: quasi vero scriptores posteriores tali loco, ubi *dum* ad futurum tempus relatum *quam diu* significet, aut potuerint aut soliti sint praesenti verbi ac non futuro uti. Mitto Ciceronem, scriptorem eiusdem aetatis, apud quem in tali sententia legitima est constructio ad hunc modum: *dum genus hominum, dum populi Romani nomen extabit, tua illa pestifera intercessio nominabitur* (Phil. II 51; plura affert Merguetus); sed Tacitus, scriptor certe posterior, sic scribit, nec usquam in tali sententia aliter: a. XIV 55, 12 *tua erga me munera, dum vita suppetet, aeterna erunt.* — *Ad p. 516.* Mire Altenburg Catonis illud *ne quid emisse velet* et quae sunt huius generis inter ea attractionis syntacticae exempla affert, quae habeant tempus tempori verbi regentis assimilatum.

Z.

M. Valerii Martialis Epigrammaton libri, rec. *Walther Gilbert.* Editio stereotypa emendatior. Lipsiae MDCCCXCVI, Teubner. XL + 407 pp.

Textus huius editionis differt ab illa quae edita est a. MDCCCXXXVI locis quadraginta duobus. Et plerisque quidem locis textus ita factus est emendatior; sed XII 3,4 prior editio Gilberti habet cum libris manu scriptis: *Dat patrios manes quae mihi terra potens*, haec posterior: *Dat patrios armis quos mihi terra potens*, coniectura non satis probabili; quo modo autem locum corruptum sanari oporteat est incertum; inter coniecturas optima mihi videtur Hirschfeldii: *Dat patrios manes quae mihi terra parens.*

Z.

A. Patin, Parmenides im Kampfe gegen Heraklit. (Bes. Abdruck aus dem 25. Supplementband der Jahrbücher für klassische Philologie.) Leipzig 1899, Teubner. P. 491—660.

Parmenides' Stilling indenfor den græske Filosofis Historie har i de senere Aar tildraget sig særlig Opmærksomhed. Hvad der foreligger fra hans Haand, er som bekendt Fragmenter af et Læredigt, bestaaende af c. 150 Vers. I en sammentrængt Frem-

stilling, i hvilken den poetiske Form spiller en meget underordnet Rolle, giver han sin strenge, radikale Lære om Enheden som det eneste Reale, med Polemik mod al Antagelse af reale Modsætninger, af Vorden, Bevægelse og Forandring. Der foreligger her for første Gang i den europæiske Tænknings Historie en Verdensanskuelse, som i forskellige Former senere gentagne Gange er traadt frem. Platon og Spinoza ere aandelige Frænder af Parmenides. I Indien fremtræder en beslægtet Opfattelse flere Aarhundreder før Parmenides i Vedantalæren (der er fremstillet i Upanishad), og omtrent samtidigt med Parmenides gør sig — mere som Livsanskuelse end som Verdensanskuelse — en analog Anskuelse gældende i Buddha's Lære. Dog er det hos Parmenides ikke blot en metafysisk Verdensanskuelse, der er formet i Læredigt. Hans Tænkning fremdrager paa en tydelig Maade den skarpe Modsætning, som vi nu betegne som Modsætningen mellem formal (logisk og matematisk) Videnskab og real (empirisk) Videnskab, og denne Modsætning fremtræder her for første Gang i principiel Form. Bag de dogmatiske Formuleringer hos Parmenides spores som Grundlag den Hovedsætning, at kun de Sætninger, der kunne formes som rene Identiteter, kunne være Genstand for fast Overbevisning *(πίστιος ἰσχύς, πίστις ἀληθής)*. Hvad der, i Modsætning til streng logisk og matematisk Slutning, bygges paa Iagttagelse og Erfaring, kan kun være »Dødeliges Meninger«, — kan kun være Noget, der synes at være som det er *(τὰ δοκοῦντα)*, — viser os kun Tingene fra »Meningens« Synspunkt *(κατὰ δόξαν)*. Alligevel giver Parmenides ogsaa en Fremstilling af, hvorledes Tingene maa tage sig ud fra dette Synspunkt. Her optræde kvalitative og kvantitative Forskelligheder og stridende Modsætninger, og der viser sig at foregaa en stor Verdensproces med skiftende Faser, en hel Kosmogoni. Parmenides vil skildre, »hvorledes Jord og Sol og Maane og den fælles Æter og den himmelske Mælkevej og den yderste Olymp og Stjernernes varme Kraft stræbte frem til Vorden *(ὡρμήθησαν γίγνεσθαι)*«.

To Hovedspørgsmaal stille sig naturligt med Hensyn til denne hele Lære: 1) Hvorledes er den bleven til, i hvilket Forhold staar den til den forudgaaende filosofiske Tænkning? 2) Hvorledes er Forholdet mellem Læredigtets to Dele, der synes at staa i uforsonlig Modstrid med hinanden?

Det foreliggende indholdsrige og vel gennemtænkte Arbejde giver et betydningsfuldt Indlæg i Diskussionen om disse to Spørgsmaal. der begge have mere end rent historisk og filologisk Interesse. Det forekommer mig, at Forfatteren har levet sig mere ind i Parmenides' Grundtanke end tidligere Forskere. Derved har han formaaet at finde en Løsning, hvor hans Forgængere enten maatte erklære at staa overfor uforsonede Modsætninger eller maatte tage deres Tilflugt til tvungne Forklaringer. Undertiden fører maaske hans Stræben efter at finde karakteristiske

Hentydninger og Sammenhænge ham for vidt; men hans Energi har ladet ham genfinde den parmenideiske Grundtanke i Enkeltheder, der hidtil havde staaet som Tilfældigheder eller Urimeligheder.

Hvad det første Punkt, Forholdet til Forgængerne, angaar, er her det Spørgsmaal af Betydning, hvorvidt Parmenides er paavirket af Herakleitos, hvis Lære om den absolute Vorden og den stadige Strømmen staar i saa skarp Modsætning til Parmenides' Hævden af den evige og uforanderlige Væren. — Efter den ældre Opfattelse, der hævdes af en Autoritet som Eduard Zeller (endnu i de seneste Udgaver af hans Værker), staar Parmenides som en Konsekvens af den ældre joniske Skole, der søgte efter Urstoffet i Alt. Denne Enhedssøgen fuldendes efter denne Opfattelse hos Parmenides, idet han gav Enhedsprincipet den mest konsekvente og abstrakte Form, som paa det givne Udviklingstrin var mulig. Han opererer med selve det abstrakte Begreb Væren og drager en Række af Slutninger ud fra den Forudsætning, at hvad der er, maa være identisk med sig selv. Han hævder, hvad man nu vilde kalde Identitetsprincipet og Kontinuitetsprincipet i deres strengeste Former, der gør, at al Forskel, Vorden og Forandring komme til at staa som selvmodsigende og illusoriske. Det positive, anskuelige Udtryk for den absolute, identiske og kontinuerlige Væren er for ham Rummet, og Tilværelsen staar for ham som en helt igennem ensartet Kugle, afsluttet og hvilende i sig selv. Af Joniernes Søgen efter Urstoffet er saaledes kun det Stofliges abstrakte Form, Rumformen, bleven tilbage. Der skal da her foreligge en direkte, positiv Udvikling fra Thales gennem Anaximandros og Anaximenes til Parmenides, saaledes at Xenofanes' Polemik mod Polyteismen bliver Overgangsleddet. — Efter en Opfattelse, der først udtaltes af Bernays og senere er hævdet af Gomperz og Diels, stiller Sagen sig mere indviklet, idet Parmenides' Tænkning ikke blot er en Konsekvens og Fuldendelse af den ældre joniske Filosofi, men ganske særligt er bestemt ved et Modsætningsforhold til Herakleitos. En Polemik mod den stadige Vorden antages her at ligge til Grund for den energiske Hævden af den evige Væren, og gennem det parmenideiske Læredigt finder man en stadig Polemik mod den efesiske Filosof. Man søger at vise, at de kronologiske Vanskeligheder, Zeller finder i denne Opfattelse, falde bort ved nærmere Undersøgelse. Til denne Opfattelse slutter Patin sig, og han begrunder den dybere og alsidigere, end det hidtil var sket.

Parmenides' Læredigt er kortfattet. Med kort, men fyndig Begrundelse opstiller det en Række Prædikater, som skulle gælde for det i Sandhed Værende. Det er et i poetisk Form sammentrængt Resumé af et langt Livs energiske Eftertanke. Det vilde nu, fremhæver Patin, være vanskeligt at tænke sig en saadan Række af Domme og Postulater, naar de ikke betegne Reaktioner

mod en modsat Tankegang og altsaa ere Afvisninger af modstridende Paastande[1]. Og da især, naar det ved nærmere Betragtning viser sig, at de Prædikater, der staa fast, væsentlig ere af negativ Art: ufødt, uforgængelig, urokkelig, uforanderlig, ubevægelig, udelelig, ikke ufærdig, uden Fortid og uden Fremtid! Her afvises en Række Tanker, og skulde Parmenides have fundet disse Tanker ved egen Grublen, eller er det ikke sandsynligere, at de ere traadte ham i Møde som Andres Paastande? Selv Udtryk som »hel« *(οὖλον)* og »samtidigt værende helt igennem« *(ὁμοῦ πᾶν)* blive kun ret forstaaelige som Afvisninger. Og de Prædikater, der saaledes afvises, ere ikke af nogen Tænker blevne hævdede med saadan Energi som af Herakleitos. Det viser sig fremdeles ved en nærmere Undersøgelse, som før Patin især Diels (*Parmenides Lehrgedicht.* Berlin 1897) har foretaget, at de enkelte sproglige Udtryk og Vendinger i Parmenides' Lære og Polemik pege hen til Herakleitos. — Foruden Herakleitos er det især Anaximandros' Lære om den kosmiske Udvikling som en Differentiation ud fra det ensartede Urstof, der er Genstand for Bekæmpelse i det parmenideiske Digt.

Medens Patin og Diels ere enige i at finde stadige Hentydninger til Herakleitos i dette Værk, afvige de dog i et meget væsentligt Punkt fra hinanden. Efter Diels staar Parmenides blot i et polemisk Forhold til Herakleitos, idet han kun tager Hensyn til dennes Udsagn om den stadige Vorden, Udsagn, der ifølge Parmenides bero paa den falske Forudsætning, at baade Ikke-Væren og Væren have Realitet. Nu har jo dog faktisk Herakleitos, foruden Paastanden om den absolute Strømmen og de stridende Modsætninger, ogsaa Ideen om et Konstant, et Uforanderligt, en Enhed, nemlig Loven *(νόμος)*, Tanken *(λόγος, γνώμη)*, Urvæsenet (»Ilden«), der ikke forandres, men netop bestaar under Forandringernes Bølgegang som »det, der altid var, er og vil være« (Fragm. 20 ed. Bywater). Han stansede ikke ved de blotte Forskelligheder og Forandringer. Hvad han bebrejdede Menneskenes Mængde, var netop, at de ikke saa, hvorledes der trods den stadige Opstaaen af Forskelligheder dog stedse bestod en evig Harmoni: *οὐ ξυνίασι ὅκως διαφερόμενον ἑωυτῷ ὁμολογέει* (Fragm. 45). Diels mener nu, at Parmenides — paa en Maade, der ikke kan siges at være ualmindelig i filosofisk Polemik — har holdt sig til den ene Side af Herakleitos' Lære, rettet sine Angreb mod den og overset den anden Side, den positive Logoslære. »Freilich«, siger Diels (p. 69), »dies ist die Regel in der

[1] Det kan tjene til Belysning heraf at mindes, at der er to Slags positive Domme: 1) en umiddelbar og uvilkaarlig Hævden, og 2) en forsikrende Hævden, der forudsætter Tvivl eller Negation, og som udtrykkes ved særegne Partikler eller ved stærk Betoning af Kopula. Se min Afhandling *Det psykologiske Grundlag for logiske Domme*, p. 30.

historischen Entwickelung. So einseitig polemisiert in der Historie wie in der Philosophie eigentlich Jeder gegen seinen Vorgänger. Der Nachfolger stellt immer die schroffste Reaktion dar. So war es stets, und so muss es stets sein nach dem Gesetze der historischen Spirale». I Modsætning til Diels lægger Patin stor Vægt paa det, der er fælles for Herakleitos og Parmenides. Han mener, at Parmenides kun polemiserer mod Herakleitos, forsaavidt denne antager Forandringer i Tilværelsen. Naar Herakleitos tillige antager en Enhed, der netop bestaar og hævdes i og gennem disse Forandringer, saa er her et Berøringspunkt mellem de to Tænkere. Parmenides protesterede her kun imod, at Enheden skulde bestaa i og gennem Forandringerne, og hævdede, at kun den havde Realitet. Men Enhedstanken er fælles, og den lod de to Tænkere føle sig polemisk stemte overfor Menneskenes Mængde, disse »Tvehoveder« (*δίκρανοι*), der kun se Forskellighederne og Forandringerne. Hvad denne fælles Tanke angaar, staar nu Herakleitos afgjort som Forgængeren: »Heraklit gehört die Erfindung, Parmenides folgt seiner Einheitslehre, bekämpft seine Vielheit und wandelt nur in der Begründung neue Pfade« (p. 575). Herakleitos' Enhedslære var efter Patin en Forgænger for Parmenides': »Konnte die Vorstellung: Das Eine ist unveränderlich und unteilbar, obwohl eine scheinbare Bewegung den Schein einer Vielheit erzeugt, gefasst werden, ehe gedacht und ausgesprochen war, dass die von je geglaubte Vielheit der Dinge nicht eigentlich sei, sondern nur als das Scheinerzeugnis eines ewig bewegten Einen? Ist denn nicht die Leugnung der Vielheit Vorbedingung der strengen Einheitslehre? Musste nicht der Glaube an sie durch die Annahme einer der gewöhnlichen Vorstellung immer noch näher stehenden ewigen Bewegung im Einen erschüttert sein, ehe man so weit gehen konnte, auch diese Bewegung selbst noch für Täuschung und Trug zu erklären? Und musste nicht erst schon die Einheit des die Individuen trennenden Gegensatzes behauptet sein, ehe man wagen konnte, die Annahme von Gegensätzen selbst schon als den Anfang des Irrtums zu bezeichnen? (p. 511 f.)« — Man maa sikkert indrømme, at en Udvikling, som den her antydede, er naturlig, selv om det ikke var nødvendigt, at de to Tankeskridt, det drejer sig om, bleve foretagne af to forskellige Tænkere. Men da nu Herakleitos' Filosofi foreligger historisk, og da Kronologien (efter hvad Diels og Patin have søgt at vise) tillader at opfatte den som historisk Forudsætning for den parmenideiske Lære, har Patins Opfattelse Sandsynlighed for sig, og Herakleitos har da paavirket Parmenides, ikke blot ved at ægge hans Modsigelse frem, men ogsaa ved at udtale en Tanke, der kunde udvikles videre og blev udviklet videre, endog i extrem og paradoxal Form.

Den Opfattelse, Patin saaledes er kommen til angaaende det første af de to ovenfor fremhævede Punkter, bliver nu ogsaa af

Betydning for hans Opfattelse af det andet Punkt. Naar der mellem Herakleitos og Parmenides ikke blot har bestaaet et negativt, men ogsaa et positivt Forhold, vil det ogsaa vise sig lettere at finde en indre Sammenhæng mellem det parmenideiske Læredigts to Dele, Fremstillingen af den uforanderlige Væren og Fremstillingen af den vordende og modsætningsfulde Verden.

I Regelen har man antaget, at der bestod et aldeles udvortes Forhold mellem Læredigtets to Dele. Man mente, at Parmenides i anden Del fremstillede en Lære, han ikke selv hyldede, men at han gjorde »de Dødelige« den Indrømmelse for en Stund at stille sig paa deres Standpunkt og vise, hvorledes Tingene her tage sig ud. Ud fra hans Teori om den uforanderlige og udelte Væren var hverken en Naturfilosofi eller en Kosmogoni mulige. En saadan Indrømmelse til den sanselige Anskuelse var naturligvis en Inkonsekvens fra Parmenides' Standpunkt, og Gomperz har vel Ret i, at Parmenides ikke kunde have gjort denne Indrømmelse, hvis der ikke havde været en Vaklen i hans eget Sind, — hvis han ikke havde følt, at den deduktive Tankegang ikke kunde udtømme Tilværelsen, og at i hvert Tilfælde Skinnet af kvalitativ Flerhed og Forandring stod tilbage og æskede Forklaring. Det er jo klart, at Problemet om Enhed og Mangfoldighed ikke blot maa blive uløseligt, men føre til et skrigende Paradox, naar man begynder med at erklære Enheden for det eneste Gyldige og Reale. I den nyeste Tid har Diels dog hævdet, at den anden Del af Læredigtet hverken beror paa en Akkommodation eller tyder paa en Vaklen hos Parmenides. Diels finder ogsaa i denne anden Del en stadig Polemik mod Herakleitos og antager, at den Skizze af en empirisk Verdensopfattelse, der her gives, kun skal vise, hvorledes Tænkere, der ikke kunne hæve sig over de sanselige Forskelligheder og Forandringer, maa opfatte Sagen. Ved »de Dødelige«, hvis Meninger den anden Del af Digtet fremstiller, skal der altsaa efter Diels tænkes paa visse Filosofer, især paa Herakleitos. »Den anden Del af Digtet«, siger Diels (p. 63), »er ikke Andet end en kritisk Oversigt over de forudgaaende Tænkeres stridende Anskuelser, en Doxografi, der — ligesom hos Peripatetikerne — blot skal tjene Skolens propædeutiske Formaal«. Allerede i en Afhandling i et Festskrift til Zeller (1887) for nogle Aar siden havde Diels udtalt denne Opfattelse, efter hvilken Forholdet mellem Digtets to Dele jo egentligt bliver endnu mere løst og udvortes end efter de tidligere Opfattelser.

Patin har nu her, forekommer det mig, den Fortjeneste at have, gjort et Forsøg paa at bringe den anden Del af Digtet i indre positiv Sammenhæng med den første Del. Han gaar ud fra, at en saa indtrængende og speciel Naturforklaring, som Parmenides efter Fragmenterne at dømme her har forsøgt, nødvendigvis maa være udsprungen af en alvorlig og positiv Interesse for Emnet. Det kan ikke blot have været andre Dødeliges Me-

ninger, han har villet fremstille. Til de Dødelige regner han ogsaa sig selv, og han har altsaa indset, at der foruden den sikre Viden, der bevæger sig paa den rene Logiks Grund, gives en Opfattelse af Tingenes sanselige Forandringer og Forskelle, en Opfattelse, der kan være mere eller mindre rigtig. Det er ved hele Digtets Begyndelse en Gudinde (Sandhedens eller Retfærdighedens Gudinde), der anviser Tænkeren den rene Logiks ensomme Vej; og det er den samme Gudinde, der ved Overgangen til Digtets anden Del erklærer at ville lære ham de Dødeliges Meninger og vise ham Verdens Indretning eller Udvikling *(διάκοσμος)* paa en saa grundig Maade, «at ingen menneskelig Anskuelse skal kunne gøre ham Rangen stridig». Der er altsaa dog ogsaa paa det sanselige, empiriske Omraade en Rangforskel mellem Anskuelser, og det kan da ikke være det blotte, tilfældige Skin, der raader, men der maa være Principer, som gør det muligt at skelne mellem det Rigtige og det Falske. Og ved nærmere Betragtning viser det sig nu, at disse Principer ere de samme som de, der ligge til Grund ved Identitetslæren i Digtets første Del. Ogsaa i Digtets anden Del opererer Parmenides med Identitets- og Kontinuitetsprincipet (for at bruge moderne Udtryk), hvor han antyder en Kritik af de forskellige Meninger. Bag Fremstillingen af den sanselige Verdens Modsætninger og Udviklingsprocessen ligger stedse som Baggrund Enhedstanken som den, hvortil Alt viser tilbage. Saa store Problemer, en fuldstændig Forbindelse af Digtets to Synspunkter end volder, saa kan det dog, ifølge Patin, ikke siges, at Parmenides selv har opgivet det første Synspunkt, da han foresatte sig at benytte det andet. Hint danner stadigt Grundlaget for dette.

Det følger af sig selv, at en saa forskellig Opfattelse af Læredigtets Indhold og Tendens som den, der her fremtræder mellem Patin og Diels, maa hænge sammen med en forskellig Opfattelse af en hel Række Enkeltheder i Digtet. De to Forskere afvige baade i Ordningen af Fragmenterne, i Oversættelsen af enkelte Steder og i Textkritiken. Det vilde være for vidtløftigt at gaa ind paa alle disse Enkeltheder, og dertil vilde ogsaa kræves en filologisk Evne og Kundskab, jeg ikke besidder. Jeg skal derfor indskrænke mig til at fremdrage nogle Punkter af særlig Interesse.

V. 113 f. (Diels Fragm. VIII 53 f.):

μορφὰς γὰρ κατέθεντο δύο γνώμας ὀνομάζειν,
τῶν μίαν οὐ χρεών ἐστιν, ἐν ᾧ πεπλανημένοι εἰσίν.

Disse Linier oversætter Diels saaledes: «Denn sie [ɔ: de Dødelige] haben vermeint zwei Formen benennen zu müssen; nur eine derselben, das sei unerlaubt (dabei sind sie freilich in die Irre gegangen)». Til Grund for denne Oversættelse ligger Diels' Hypotese om, at Parmenides i anden Del af Digtet fremstiller Andres Meninger, ikke sine egne. «Natürlich», siger Diels (p. 93),

»steht Parmenides selbst auf dem Standpunkte des klarsten Monismus. Aber hier ist er lediglich Referent. Seine Göttin trägt die *δόξα* des Dualismus vor . . . . Also ist *τῶν μίαν οὐ χρεών ἐστιν* (sc. *ὀνομάζειν*) im Sinne der *falschen* Meinung gesagt. . . . Damit dies nicht misverstanden werde, fügt er warnend hinzu von dem Standpunkte der *Ἀλήθεια* aus: *ἐν ᾧ πεπλανημένοι εἰσίν*. »»Hierin»», d. h. in der Bestreitung des Monismus, ««haben sie geirrt»». — Patin derimod oversætter (i Tilslutning til Zeller): »den ene af disse to Former burde de ikke have antaget; deri fore de vild». Meningen bliver da, at Parmenides finder det urigtigt at antage, at Tilværelsen træder frem under to indbyrdes helt forskellige Former, især da — som den følgende Sammenhæng viser — den ene Form (Lyset, Ilden) frembyder Kendemærker, der tyde paa Enhed, Identitet og Kontinuitet, medens den anden (Natten, Mørket) overvejende karakteriseres som negativ og ukendelig, altsaa nærmende sig til «Ikke-Væren». «Der Fehler der Menschen», siger Patin (p. 591), «ist nur, dass sie wegen des Gegensatzes an zweierlei Sein denken, davon das Eine kein volles, gleichwertiges Sein ist. Deshalb, glaube ich, rief Parmenides gleich nach der Fixierung des Irrtums in der Satzung: von zwei darf man eins nicht setzen, kann eins nicht sein. . . . Es heisst also: Sie setzten eine Zweiheit, davon ein Eins nicht zur Welt des wahren Seins gehört, welches selbst ungeteilt und unteilbar ist«. Saaledes bruger Parmenides sin Enhedslære til at kritisere den empiriske Verdensopfattelse med dens Hang til at stanse ved ydre Forskelligheder og slaa disse fast som selvstændige ved Ordenes Hjælp. Overfor Diels bemærker Patin (p. 590): «Mit welchem Rechte übersetzte Diels, das *sei* unerlaubt? . . . Verlangt nicht die Logik irgend ein Zeichen, eine noch so leise Andeutung des obliquen oder subjektiven Verhältnisses?»

Patin lægger desuden særlig Vægt paa Udtrykket *μορφαί* (p. 522 f.): Parmenides taler som Empiriker ikke om forskellige Grundkræfter *(ἀρχαί)*, men kun om forskellige Former. En Formforskel udelukker ikke en Enhed i Væsenet. — Der kunde her være henvist til en Analogi fra den nyere Filosofis Historie, idet Spinoza i Opposition mod Descartes' Lære om det Aandelige og det Materielle som to »Substanser« lærte, at de kun vare to «Attributer». — Den Enhed, der ikke udelukkes ved Formforskellen, finder Patin antydet et andet Sted i den empiriske Del af Digtet:

V. 122—125 (Diels Fragm. IX):

αὐτὰρ ἐπειδὴ πάντα φάος καὶ νὺξ ὀνόμασται,
καὶ τὰ κατὰ σφετέρας δυνάμεις ἐπὶ τοῖσί τε καὶ τοῖς,
πᾶν πλέον ἐστὶν ὁμοῦ φάεος καὶ νυκτὸς ἀφάντου
ἴσων ἀμφοτέρων, ἐπεὶ οὐδετέρῳ μέτα μηδέν.

Her oversætter Diels: «Aber da Alles Licht und Finsterniss benannt und nach ihren Kräften diese Namen diesen und

jenen zugeteilt worden, so ist Alles voll von Licht und zugleich von unsichtbarer Finsterniss, *die sich beide die Wage halten. Denn Keinem kommt ein Anteil am anderen zu*». Han bemærker i sin Fortolkning (p. 101): «Da es nur zvei Principien gibt, und keins von beiden *οὐδετέρου μετέχει*, so ist ihre Selbständigkeit, ihre *ἰσότης* in der Reihe anerkannt». — Patin derimod oversætter: «Aber da Alles (die Vielheit der Dinge) Licht und Dunkel heisst, und das nach seinen (resp. ihren) Kräften, so ist das All erfüllt zumal von Licht und unerkennbarer Nacht, *die aber unter sich gleich sind, da keinem von beiden das Nicht (d. h. etwas Trennendes oder Sonderndes) beigesellt ist*» (p. 585). Han finder her en direkte Henvisning til Identitetslærens *ἐν ξυνεχές* og *πᾶν πλέον ὁμοῦ*. Efter denne Fortolkning gør altsaa Parmenides opmærksom paa, at naar den empiriske Opfattelse antager, at der kun gives Lys og Mørke, og at disse to «Former» udfylde hele Tilværelsen, saa indrømmer den dermed, at der gives et Værende, der ligger bagved dem begge, — og dette er det sande Værende, som Empirien ikke kan faa fat paa. Overfor Diels spørger Patin: «Wo steht hier eine Silbe von Reziprozität, dass beide keinen Anteil ««an einander»» haben? Verlautet überhaupt etwas von einem Woran? *μηδέν* — ein Terminus des Parmenides — ist selbständiges ganzes Subjekt zu *μέτεστι*; mithin sagt die Urkunde nur: Keinem ist ein Nichts beigesellt. Also sind beide voll und ganz, im Sinne seines Kriteriums, infolge dessen auch unter sich gleich» (p. 588).

Endnu paa et tredie Sted kommer der en med Grundforskellen i Læredigtets Bedømmelse sammenhængende Forskel i Fortolkningen frem:

V. 97—101 (Diels Fragm. VIII v. 37—41):

ἐπεὶ τό γε μοῖρ᾽ ἐπέδησεν
οὖλον ἀκίνητόν τ᾽ ἔμεναι· τῷ πάντ᾽ ὄνομ᾽ ἔσται,
ὅσσα βροτοὶ κατέθεντο πεποίθοτες εἶναι ἀληθῆ,
γίγνεσθαί τε καὶ ὄλλυσθαι, εἶναί τε καὶ οὐχί,
καὶ τόπον ἀλλάσσειν διά τε χρόα φανὸν ἀμείβειν.

Diels oversætter: « — da es [das Seiende, *τὸ ἐόν*] ja das Schicksal an das unzerstückelte und unbewegliche Wesen gebunden hat. *Drum ist Alles leerer Schall, was* die Sterblichen in ihrer Sprache festgelegt haben überzeugt es sei wahr: Werden und Vergehen, Sein und Nichtsein, Veränderung des Ortes und Wechsel der leuchtenden Farbe». Diels fortolker altsaa *ὄνομα* = *δόξα*, *σκιά* (p. 86 f.) og finder Meningen at være: Hvis det Hele er ubevægeligt, er Vorden, Undergang o. s. v. kun tomme Ord! — Patin afviser ikke ubetinget denne Fortolkning. Men han ser ikke Nødvendigheden af, at *τῷ* skal betyde «derfor». Han lader det hellere vise tilbage til *τό γε*, altsaa gaa paa *τὸ ἐόν*. Meningen bliver da: «Alt hvad de Dødelige kalde Vorden, Undergang o. s. v., er kun forskellige Navne paa det sande Værende».

Diels' Fortolkning er efter Patin for nominalistisk for Parmenides og hans Tid. Efter Patins Fortolkning hævdes Enheden i Tilværelsen trods alle Navneforskelligheder paa en særligt energisk Maade.

Selv om Patin i det Hele skulde have Ret i sin Opfattelse, falde naturligvis de filosofiske Vanskeligheder ved Forholdet mellem Læredigtets to Tankerækker ikke bort. De have siden den Tid fulgt den filosofiske Tænkning paa dens Vej under forskellige Former. Men der kommer unegteligt større Enhed ind i Parmenides' Fremstilling og Tankegang, naar man følger Patin's Fortolkning, som vidner om en energisk Fordybelse i den gamle Grækers Ideer.

Man kan vente en interessant Fortsættelse af Diskussionen om det parmenideiske Digt, da Diels (Parmenides Lehrgedicht p. 4) udtrykkeligt har betegnet sin 1897 udkomne Bearbejdelse som foreløbig og forbereder en ny Udgave, der særligt skal have den filosofiske Sammenhæng for Øje, medens han i det foreløbige Arbejde blot rettede sin Opmærksomhed mod Parmenides som Digter.

Harald Høffding.

Germanici Caesaris Aratea, iterum edidit *Alfredus Breysig*. Accedunt epigrammata. Leipzig 1899, B. G. Teubner. XXXIV + 92 sid. 8:o.

Denna andra upplaga af Germanicus, tillegnad M. Hertz, har riktats med nya handskriftskollationer, hvilka delvis ändrat utgifvarens kritiska uppfattning. Så åtskiljas nu bestämdt två handskriftsklasser, Bononiensis 185 får försteget framför Bernensis 88, och i vissa förtviflade fall får handskrifternas läsart stå i stället för tidigare upptagna konjekturer. Den kritiska apparaten verkar i typografiskt hänseende något oroligt och är ej alltid fullt åskådlig. Så anföres i det andra epigrammet v. 2 ur codex V såväl *frenatas* som *concretas* (aquas). Detta fall är af betydenhet, emedan den förra. men icke den senare läsarten skulle emot utgifvarens recension och cod. S bekräfta ett visst företräde hos V, t. ex. v. 4 *persecuit tenerum*, v. 5 *orba quod* och *urna* (V *vena*) samt v. 7—8, som helst utgå (och i intet fall upphjelpas med konjekturen «*pius* an *impius*»). Scholierna hafva i denna upplaga utelemnats, de göra icke häller ensamma för sig stor nytta. Men en parallelupplaga eller ett modernt sammelverk af antikens astronomiska författare vore i hög grad önskvärdt, äfven efter G. Thieles Antike Himmelsbilder.

Ref. vågar icke afgifva ett omdöme om utgifvarens kritiska ståndpunkt utan inskränker sig till att på några märkligare stäl-

len i korthet ange sin afvikande mening. — V. 51 leder ingen handskrifts auktoritet till *attendens*; ref. föreslår efter A med tillägg blott af *tent*: (serpens) *caudam Helicen super attendit, tentat Cynosuram squamigero lapsu.* — V. 247 (piscis) *dextram Andromedae cernetur ad ulnam* beror på den hos Germanicus tyvärr ej afgjorda frågan om höger och venster! Säkrare är att åtminstone tilsvidare bibehålla *dextram* jämte det kanske icke alldeles betydelselösa *cernetur* i stället för att med Breysig förgäfves söka något epitet för Andromedas venstra arm. — V. 268 kunde med bibehållande af *atri* möjligen vårtiden betecknas med *cum primum agricolam ver vomeris admonet atri* (i. e. qui usu iamiam splendescet). — V. 271 torde man kunna komma det rätta något närmare än Breysig: (lyra) *deorum plurimulum* (en bildning som väl kan tilltros auctor) *acceptae prolis caelo* (för antydande af Hercules' värdighet nödvändigt) *nitet ante* (här utelemnas det störande, från v. 65 lånade *labore*) *devictam effigiem.* I det följande kunde föreslås *cui planta reciproca dextra, tempora laeva* (planta) o. s. v., men *erectaque dextra* kan måhända motiveras ur den astronomiska ikonografin. — V. 303 kan utan flyttning väl försvara sin plats; en del sjöfarande är nära land, men skrämmes dock *(interea)* af upptornade vågberg. — V. 405 tyckes *siccentur* (som af Breysig förses med crux) *substricto cornua velo* vara riktigt och sägas om de nedersta rårnas ändar, som vid vågsam seglats stänkts af hafssvallet. — Reliq. IV v. 110 synes en jämförelsevis god handskriftsauktoritet gifva *est quoniam* — ⏑⏑ — ⏑ *ratis via cognita signis*, medan *certis*, som står före *ratis*, är glossem till detta; jfr. reliq. V 163 *signa non irrita.*

I det fullständiga ordregistret har ref. icke funnit något fel.

Helsingfors.

F. Gustafsson.

O. E. Schmidt, Ciceros Villen. Mit 2 Tafeln und 5 Abbildungen im Text. Leipzig 1899, B. G. Teubner. 62 sid. stor 8:o.

Den bekante Cicero-forskarens broskyr är särtryck ur Neue Jahrbücher für das klassische Altertum, Geschichte und deutsche Litteratur, hvilken publikation med framgång fullföljer sitt sträfvande att bjuda läsaren forskning i anslående form. Schmidts skildringar af Ciceros landtgårdar besväras visserligen af en och annan detalj, som kunnat få lämpligare plats i exkurser, men förf. förstår at afvinna sitt ämne en mängd vyer af betydande bärvidd, hvilka i synnerhet för alla lärare i klassisk filologi erbjuda icke ringa intresse.

Efter en kort öfverblick af den romerska villeggiaturen, jämförd med den grekiska, meddelar förf. sina på autopsi, om också

icke på systematisk arkeologisk forskning grundade iakttagelser om Ciceros villor och supplerar dem med talrika kommentarier ur Ciceros bref och öfriga skrifter. Han försöker först efter förmåga att bestämma läget för den arpinatiska villan (jämte Amaltheum), Ciceros käraste barndomsminne och platsen för hans graf — om Cicero begrofs och om man i detta hänseende för öfrigt kunde tro på förf. och hans tolkning af Martial. XI 48, hvilket ställe kanske hellre kan åberopas emot honom. Så för han oss till Formianum, en tillflyktsort i kritiska tider, och till det vittra Tusculanum, som enligt Schmidts mening bör sökas på den åt Frascati och Rom liggande sluttningen. Äfven i Antium hade Cicero ett hus och en villa på det ensamma Astura-deltat, som han uppsökte i bekymmerfulla stunder. Cumanum åter leder vår tanke till den smidige världsmannen och politikern. Puteolanum ser förf. mest från ekonomisk synpunkt. I Pompeianum — utanför herkulanska porten — ville Cicero samla sig i ädel mänsklighet, «kronan på hans väsende».

Som man ser, söker förf. i de olika platsernas topografi inlägga olika social eller psykologisk betydelse, och denna del af hans uppgift har lyckats rätt väl.

Helsingfors.

F. Gustafsson.

Festskrift til *J. L. Ussing* i anledning af hans 80-aarige fødselsdag 10 April 1900. København 1900, Gyldendal. 276 s. 8⁰ 6 Kr.

Bland de många hyllningsbetygelser, som på den dag, då Professor Ussing fyllde 80 år, kommo honom till del från skilda håll, torde denna festskrift, författad af hans vänner, kolleger och lärjungar, ha intagit hedersplatsen. En kärare gåfva hade väl den åldrige mästaren knappast kunnat mottaga af de män, hvilka i olika generationer bildat hans vetenskapliga umgängeskrets. Det är en gåfva, som hedrar lika mycket festföremålet, som gifvarne själfva. Vi finna här representerade de olika studieriktningar inom den klassiska filologien, åt hvilka Ussing såsom lärare och forskare egnat sitt lifs arbete. Och vi finna i dessa samlade uppsatser ett uttryck för den vetenskapliga duktighet och mångsidighet, som utmärker de köpenhamnska forskarne på den klassiska filologiens område.

De 18 författare, hvilka åstadkommit denna festskrift, hafva fått sina platser anvisade i alfabetisk ordning. Främst kommer *Blinkenberg* med en uppsats om «Et attisk Votivrelief», som fans år 1874 vid Via Appia i närheten af Caecilia Metellas grafvård

och för närvarande befinner sig i Museo Torlonia. Den nya tolkning, som Blinkenberg ger åt reliefframställningen, synes hafva den sällsynta egendomligheten att förena «il ben trovato» med «il vero». Förf. antager med goda och öfvertygande skäl, att reliefen, som är af pentelisk marmor och utan tvifvel attiskt arbete från slutet af det 5te årh. f. Kr., föreställer Hippolytos, och att de i klipplandskapet ofvan och bakom Hippolytos afbildade gudomligheterna representera hans grannar vid södra sluttningan af Athens Akropolis, nämligen Aphrodite ἐφ' Ἱππολύτῳ, Themis och Asklepios. Reliefen skulle sålunda ursprungligen ha varit uppställd i Hippolytos' heroon vid södra sluttningen af nämda Akropolis. Äfven beträffande fyndorten söder om Rom ger Blinkenberg en lycklig förklaring: i närheten låg Aricia, där Virbius hade sin helgedom — en gud eller heros, som identificerades med den grekiske Hippolytos. Det är sålunda icke osannolikt, att denna votivrelief blifvit bortförd från Athen och uppställd i Virbii helgedom vid Aricia. Den värderika uppsatsen innehåller därjämte fina och lärorika anmärkningar om stilutvecklingen hos de attiska votivrelieferna. Förf. antager s. 14, att Aphrodite ἐφ' Ἱππολύτῳ varit identisk med Aphrodite *Πάνδημος*; dock synes det vara bättre att skilja dessa från hvarandra, såsom inskrifterna med bestämdhet göra.

Drachmann gör i sin studie «Browning om Euripides» ett märkligt inlägg i striden om den riktiga uppfattningen af Euripides' religiösa utveckling, särskildt med hänsyn till hans båda dramer Hippolytos och Bacchai. I denna filologiska strid ha de motsatta uppfattningarna tillspetsat sig väl abstrakt, och det verkar därför välgörande, när Drachmann vid lösningen af detta spörjsmål hänvisar till det omdöme, som i denna sak uttalats af en skald sådan som Browning, hvilken djupare än de fleste andra förmått att intränga i förgångna tiders känslolif och tankeriktningar.

Fenger behandlar «Det romerske Tempel i Paestum» och angifver i en utförlig och af flera plancher beledsagad studie dess tid och plats i konstutvecklingen. Han framhåller därvid särskildt det kampaniska inflytandet på den romerska arkitekturen under republikens sista århundraden — ett inflytande som i sin ordning rönt intryck från den hellenistiska tidens arkitektur i Mindre Asien och Alexandria. I fråga om det behandlade templets plan afviker förf. från Koldewey och Puchstein «Die griechischen Tempel in Unteritalien und Sicilien». — *Forchhammer* tecknar i «Augustus og Principatet» i raska drag de viktigaste utvecklingsstadierna i Augusti sträfvan att vinna den bestämmande makten i den romerska statens styrelse. Förf. uppträder därvid i tydlig motsats till den ensidigt juridiskt-systematiska uppfattning af principatet, som kännetecknar Mommsens Römisches Staatsrecht. — *Gertz* har med känd mästarehand lämnat en öfversättning af Platons Kriton. — *Heiberg's* «Bidrag til Belysning af Herodots

religieuse Standpunkt» framhåller de båda lifsuppfattningar, hvilka kämpa mot hvarandra hos Herodotos: ionisk forskningslust och rationalism samt gammalattisk primitiv fromhet och religiös konservatism. — *Hude* tecknar i anslutning till athenarnes och meliernas dialog hos Thuk. V 85—113 «Magt og Ret i antik Belysning». — *Jørgensen* behandlar «Kvindehovedet paa de ældre Mønter fra Syrakus», hvilket han anser tillhöra Artemis, hvars urgamla tempel låg på Ortygia, ἕδος Ἀρτέμιδος, såsom Pindaros kallar denna ö. Därjämte lämnar förf. en förträfflig öfversikt af de syrakusanska mynttypernas utveckling under det 5te årh. f. Kr. och begagnar därvid tillfället att i vissa enskildheter beriktiga sina föregångare på detta område, särskildt Evans. Framställningens värde förhöjes genom utmärkta afbildningar af syrakusanska mynt, de flesta från Kgl. Mønt- og Medaillesamlingen i København.

Kinch beskrifver i sin studie «En byzantinsk Kirke» den lilla kyrkan i Peristerá, belägen omkring 20 kilometer öster från Saloniki. Denna kyrka har sitt stora intresse ej blott genom sin typ, utan äfven därigenom, att man noga kan bestämma tiden för dess uppförande. Kyrkan, som har grundformen af ett grekiskt kors och är försedd med 5 kupoler, byggdes af den helige Euthymios d. y. och blef färdig år 870/1. Kinch uppvisar, hurn denna kyrka inom det östromerska rikets område är den enda ännu bibehållna representanten för en hel grupp af kyrkobyggnader, hvilka uppförts efter mönstret af den berömda Apostlakyrkan i Konstantinopel, som kejsar Justinianus lät bygga genom arkitekterna Anthemios och Isidoros, Aja Sophias byggmästare. Däremot har Vesterlandet bevarat en kyrkobyggnad, för hvilken Justiniani apostlakyrka tjänat såsom förebild: San Marco i Venedig. Förf. redogör för de orsaker, hvilka föranledde byggmästaren i Peristerá att i vissa delar afvika från sin förebild i Konstantinopel. Kyrkan i Peristerá, som icke har undergått några väsentliga förändringar sedan den helige Euthymios' dagar, uttgör ett ärevördigt och högst intressant minnesmärke af byzantinsk kyrkobyggnadskonst. — *Thor Lange's* bidrag «Hos Venderfolket» innehåller några fina stämningsbilder och väl skildrade intryck från förf:ns besök hos Vendernas bortdöende stam i Spreewald. Bland annat meddelar förf. äfven några prof på vendiskt folkskrock och öfvertro, hvartill vissa paralleler finnas äfven hos de gamle grekerna. Så t. ex. omtalas Vendernas fruktan för middagstimmen kl. 12 till 1, då mödrarna helst hålla sina barn inom hus, emedan de då särskildt frukta för Anna Subata, ett mythiskt väsen med gestalt af en gammal kvinna, som är försedd med huggtänder. Därmed kunna jämföras de helleniska folkföreställningarne om sirenerna, hvilka i forntiden betraktades som en slags vampyrer, som under middagshettan öfverväldigade människorna i deras sömn (jfr. Crusius, Philologus L, 1891, s. 98 ff.).

S. Larsen meddelar i «En solonisk Studie» några emendationsförslag till Solons dikter, hvilka han anser ha först blifvit upptecknade med gammalattiska bokstäfver och längre fram i tiden omskrifna i ionisk skrift. Vid denna omskrifning anser förf., att åtskilliga fel insmugit sig i de soloniska dikterna, hvilka han nu vill korrigera. Frågan om dessa dikters första uppteckning låter sig icke så lätt lösas, och äfven om antagandet af en gammalattisk uppteckning icke direkt kan vederläggas, torde å andra sidan den förutsättning, från hvilken förf. utgår, icke vara oanfäktbar. Det kan till och med ifrågasättas, huruvida icke Solons dikter länge ha kunnat lefva oupptecknade bland allmänheten, d. v. s. fortlefvat i den muntliga traditionen, såsom fallet vanligen var med den arkaiska tidens diktverk. Hvad nu själfva konjekturerna angår, förtjänar emendationsförslaget till Bergk[4] 13 : 51, 52 ett särskildt beaktande. I stället för den vanliga läsarten:

ἄλλος Ὀλυμπιάδων Μουσῶν πάρα δῶρα διδαχθείς
ἱμερτῆς σοφίης μέτρον ἐπιστάμενος

föreslår förf

ἄλλῳ Ὀλυμπιάδων Μουσῶν πάρα δῶρα, διδαχθείς
ἱμερτῆς σοφίης μέτρον ἐπισταμένως,

«En anden ejer de olympiske Musers Gaver, idet han med Forstand har tilegnet sig den herlige Visdoms Maal». Konjekturen är sinnrik och förtjänar erkännande. Dock förefaller sammanställningen διδαχθείς—ἐπισταμένως något sökt. I de beläggställen, som förf. anför till stöd för ἐπισταμένως, Theognis 510 (med πίνειν) och 676 (med φυλακὴν ἔχειν) fogar sig dock ἐπισταμένως till sitt verb vida mera naturligt och osökt än här.

Larsens öfriga konjekturer torde vinna mindre erkännande. Innan man skrider till förfärdigandet af en konjektur, bör man först riktigt öfversätta det ifrågavarande stället och undersöka, om en emendation verkligen är nödig. Denna konjekturalkritikens grundregel synes förf. ha förbisett vid sin första emendation till Bergk[4] 5 : 4, 5, där han i stället för den vanliga läsarten

καὶ τοῖς ἐφρασάμην μηδὲν ἀεικὲς ἔχειν·
ἔστην δ' ἀμφιβαλὼν κρατερὸν σάκος ἀμφοτέροισιν

föreslår:

καὶ τοῖς ἐφράσαμεν μηδὲν ἀεικὲς ἔχειν·
ἔστην δ' ἀμφίβολον κρατερὸν σάκος ἀμφοτέροισιν.

Vi ha här tvänne konjekturer, af hvilka vi till en början må uppehålla oss vid den förra. καὶ τοῖς ἐφρασάμην κτλ. öfversätter förf. på följande sätt: «ogsaa dem bød jeg at give Slip paa det skændselsplettede Gods (egnl. intet skændigt at have)», hvarvid han förklarar, att «den här antagna betydelsen, som kräfves af meningen, kan verbet φράζω endast hafva i aktivum men icke i medium». Jag betviflar, att någon annan än Hr. Larsen är i stånd att gifva en sådan öfversättning af den vanliga texten. Φράζω betyder «visa, angifva», i medium «visa, angifva

något för sig, iakttaga, öfverlägga, uttänka». *Μηδὲν ἀεικὲς ἔχειν* betyder icke «intet skændigt at have», utan «icke lida något men, någon oförrätt», jfr t. ex. *οὐδὲν βίαιον ἔχειν*, Herod. III. 15. Hela stället öfversättes i den vanliga textgestaltningen: «äfven för dem fann jag en utväg för, att de icke måtte lida något men». Detsamma säger Koraës i sin parafrasering: *καὶ τούτων προὐνόησα, ἵνα μηδὲν ἀπρεπὲς ἢ ἄδικον ἔχωσι*, och man må beklaga, att förf. uttryckligen förklarar sig icke förstå dessa Koraës' ord.

Äfven den andra konjekturen till detta ställe (*ἀμφίβολον* i st. f. *ἀμφιβαλών*) är ganska obehöflig. Låt vara att författaren i den antika litteraturen icke funnit något beläggställe för *ἀμφιβάλλειν τινὶ σάκος* eller *ἀμφιβάλλεσθαι σάκος*, är detta likväl ett godt och oantasteligt episkt uttryck. Genom Reichels undersökningar öfver de homeriska vapnen veta vi, att den sköld, som åsyftas åtminstone i de äldre partierna hos Homeros, verkligen slöt sig omkring och omgaf större delen af kroppen och sålunda är *ἀμφιβάλλεσθαι σάκος* i det episka språket icke mera stötande än *ἀμφιβάλλεσθαι χλαῖναν, ῥάκος, αἰγίδα, στολήν* o. dyl.

Icke heller det sista af de meddelade förbättringsförslagen synes vara framkalladt af något verkligt behof. Detta förslag går ut på att emendera Bergk[4] 36 : 8 f., sådan som läsarten förefinnes i Aristoteles' *Ἀθηναίων πολιτεία*.

τοὺς δ' ἀναγκαίης ὕπο
χρειοῦς φυγόντας γλῶσσαν οὐκέτ' Ἀττικὴν
ἱέντας, ὡς ἂν πολλαχῇ πλανωμένους.

Innan denna skrift af Aristoteles återfans, läste man med Aristideshandskrifterna, i stället för *χρειοῦς φυγόντας*, *χρησμὸν λέγοντας*. Aristotelestexten ger en god mening, men icke för ty föreställer sig förf., att i den ursprungliga texten stod *χρέστον* (ɔ: *χρήστων*) *λέγοντας*, så att det ifrågavarande stället skulle ha betydt: «og endvidere dem (førte jeg tilbage), som under Tryk af Aagerkarle, fordi de maatte flakke om paa saa mange Steder, naar de talte, ikke længer benyttede sig af attisk Tungemaal». Detta förbättringsförslag åsyftar att förklara motsatsen mellan Aristoteles' och Aristides' läsarter, utan att likväl fullständigt lyckas däri. Hvad själfva konjekturen angår, låter den sig svårligen försvaras; ty dels ger Aristoteles' läsart en god mening i ett passande sammanhang (*φυγόντας*, i motsats till *πραθέντας*, om dem som af egen drift utvandrat), dels uppstår en pleonastisk hårdhet i uttrycket genom de båda participierna *λέγοντας*—*ἱέντας*, af hvilka det ena står såsom apposition till det andra («när de talade, icke längre talade attiskt tungemål»).

Holger Pedersen behandlar «Mandjævning hos Kelterne» under jämförelse med liknande bruk hos de gamla nordboarne. — *P. Petersen* meddelar öfversättning af valda «Scener af Aristophanes' Acharnerne». — *Ræder* uppvisar i sin studie öfver «Sagnet om Daphnis» de förändringar, som denna sägen undergått i

hellenistisk tid, med särskild hänsyn till Theokritos' förste idyll, hvars innehåll underkastas en grundig analys. Författaren visar, huru den hellenistiska diktningen psykologiskt fördjupar sagomotivet och låter konflikten utkämpas i människans eget bröst. — *Siesbye's* «Sprogbrugs-Iagttagelser» röja, säsom var att vänta, den lärde och skarpsinnige filologen. I förra afdelningen af denna uppsats ger förf. en plausibel förklaring af uttrycket *Quid, si* i vissa hypothetiska vilkorssatser utan tillfogad hufvudsats. Genom analys af åtskilliga klassiska ställen kommer förf. till den slutsatsen, att *Quid, si* stundom begagnas för att beteckna, att något, öfver hvilket man förundrar sig eller harmas, likväl skulle kunna förstås eller ursäktas under den i den konjunktiva bisatsen betingade förutsättningen, men icke annorledes; sådana ställen kunna öfversättas med: «man skulde tro at —». Den senare afdelningen behandlar det hos äldre danske författare förekommande, numera utdöda bruket af ordet *saa* = i ethvert Tilfælde, under alle Omstændigheder, overhovedet, desuden, alligevel, dog.

Sørensen framställer i «De homeriske Sjæle» åtskilliga beaktansvärda inkast mot Erwin Rohdes framställning af den homeriska tidens själatro och visar vanskligheten af en allt för ensidig konsekvens i totalomdömet om den homeriska uppfattningen af de dödes själar samt faran att allt för skarpt isolera den homeriska verlden från dess forntid och efterverld. Tyvärr har brist på utrymme nödgat förf. att framställa sina satser i en något aforistisk form, hvadan vi hoppas, att han må få tillfälle att utförligare framlägga sina åsikter i detta ämne. — *Tuxen* skildrar «Skæbnetroen hos Homer» och framställer uppkomsten och utvecklingen af de homeriska föreställningarna om ödet, som står öfver gudarna. Förf. visar, huru denna föreställning leder sitt ursprung från betraktelsen af den enskildes lifslott, som synes vara oberoende af gudarnes vilja: «icke ens gudarne kunna frälsa en människa, när hennes timma slår». Döden står för människan som det oafvändbara, det oböjliga, och det är klart, att just ur sådana iakttagelser föreställningen om ett öde såsom en gång för alla förutbestämdt skall uppstå. Författaren uppvisar äfven enstaka ansatser att utsträcka detta betraktelsessätt utom det individuella lifvets område, men i det stora hela har ödestron hos Homeros stannat inom dettas gränser. Denna uppsats, ett värdigt sidostycke till förf:ns förträffliga afhandling om «Allegorien i den græske Religion», är det bästa, som skrifvits i detta ämne, och dess religionshistoriska värde förringas ingalunda däraf, att den är skrifven redan år 1872. Man må hoppas, att förf. har flere sådana godbitar på lager. — Det sista bidraget, «Holbein og Højrenaissancen» af *Wanscher*, faller visserligen utanför den filologiska ramen, men är särdeles lämpligt i en festskrift för en man, som äfven ådagalagt sitt intresse för modern konsthistoria. Då jag icke är fackman, vågar jag icke uttala något

omdöme om detta bidrag. De i inledningen anförda betraktelserna öfver idealism och klassisk konst har jag läst med nöje och funnit ganska tänkvärda.

Upsala.

Sam Wide.

Dionysii Halicarnasei opuscula. Ediderunt *Hermannus Usener* et *Ludovicus Radermacher*. Volumen prius. Lipsiae 1899, Teubner. XLIV + 438 pp.

Quum Dionysii opuscula post Reiskium nemo universa recensuerit, ac partes tantum Krueger, Herwerden, Usener aliique ediderint, nova editio nostrorum temporum arte critica comparata omnibus philologis læto animo accipienda est. Hanc autem editionem omni cura omnique doctrina consummatam fore, satis præstant ipsa editorum nomina. Nec iusta spe deceptum se sentiet, qui hoc volumen prius perlegerit.

In opusculis edendis ordinem reliquerunt editores a Reiskio servatum. Complectitur prius volumen librorum de antiquis oratoribus quæ exstant (de Lysia, Isocrate, Isæo, Demosthene), tum epistulam ad Ammæum de Demosthene ac tabulas criticas orationum Atticarum, quibuscum coniungunt libellum de Dinarcho, denique epistulas ad Ælium Tuberonem de Thucydide et ad Ammæum de Thucydidis idiomatis. Sequentur igitur in altero volumine libellus de compositione verborum, ars rhetorica, librorum de imitatione reliquiæ, epistula ad Pompeium. Causam huius dispositionis me non perspicere fateor; quod enim aiunt editores (p. XXXVI), priore volumine opuscula critica, altero de ipsa arte tractatus se coniunxisse, quærendum est, cur epistulam ad Pompeium in altero volumine posuerint. Illum certe ordinem, quo Dionysius opuscula confecit, restituere conati non sunt; constat enim, epistulas de Thucydide post libros de imitatione conscriptas esse. Restat, ut alteri volumini eos libros servatos esse suspicemur, qui iam antea ab Usenero separatim editi sint[1]; at ita epistula ad Ammæum de Thucydidis idiomatis a priore volumine abesse debebat.

Disputatur in præfatione de codicum ingenio, qui quomodo inter se connexi sint, iam ex eo apparet, quod delectum opusculorum alii alium continent. Itaque ad paucos codices ætate præstantissimos textum ubique recensere editores potuerunt, nec causa est, cur dubitemus, quin recte id fecerint. Quam multis locis textum meliorem reddiderint, iis in scriptis facillime intellegitur. ubi vulgata scriptura in annotatione affertur. Emendationes autem debentur non solum perscrutationi codicum diligentissimæ, sed etiam

[1] Librorum de imitatione reliquiae epistulaeque criticae duae, Bonnae 1889. Ars rhetorica, Lipsiae 1895.

coniecturis vel ipsorum editorum vel aliorum. Coniecturæ inveniuntur multæ ac bonæ, partim tamen in annotatione solum positæ. Tradita scriptura nonnunquam paucis verbis defenditur, aut inter annotationes criticas breviter indicatur, quomodo locus editoribus accipiendus esse videatur. Est etiam, quod retractatum sit: ne commemoratur quidem Useneri coniectura (p. 5,23, de ant. orat. 3) *ἄλλας* pro *ὅλας*, quam proposuit in editione librorum de imitatione p. 3.

Etsi paucorum tantum codicum scripturæ in annotatione critica afferuntur, numerus tamen scripturarum variarum satis magnus est. Annotaverunt enim minimas quoque discrepantias, etiam quæ pertinent ad accentus vel aspirationis signa, elisionem litteramque *ν* paragogicam. Quod optime se habet, sed non est obliviscendum, illis in verbis, quæ sæpius per compendium scribuntur, ut *ἐστίν* vel *δέ*, nihil in his rebus valere codicum auctoritatem. Minus laudandum est, quod talibus in rebus levissimis etiam in textu codicum scripturas nimis religiose secuti sunt. Loquor imprimis de formis verborum *γίγνομαι* et *γίνομαι, οὐδείς* et *οὐθείς* vel similibus. Si formas ab ipso Dionysio adhibitas revocare liceret, bene res se haberet: sed non licet. Nemo credere potest, Dionysium p. 144,15, ubi ipsa affert verba Demosthenis, *γινομένων*, at p. 145,15, ubi verba nuper allata paulum transponit, *γιγνομένων* scripsisse, et hoc quoque loco unus codex (e tribus) *γινομένων* exhibet. Non video præterea, qui codices in his rebus editoribus magis sequendi esse visi sint. Edunt p. 14,19 *γίγνεται* contra antiquissimum codicem F, sicut p. 63,11 et 17 *γιγνόμεθα* et *γίγνεσθαι* contra eundem et M. At p. 85,13 F solum sequentes edunt *μηθείς*. Si hoc loco recte spreverunt codices deteriores MBP, nihil hos auctoritatis in hac re habere concedendum est. Sed nihilo minus in iis Dionysii scriptis, quæ soli tradunt MBP, summam fidem iis habuerunt editores, atque hoc ita quidem, ut p. 149,17 in textu scripserint *οὐθέν*, in apparatu *οὐδέν* BP, p. 153,11 *οὐδέν* in textu, *οὐθέν* M in apparatu. In hac re rationem prorsus desideramus.

Eo magis etiam hoc mirandum est, quod in aliis quibusdam eiusdem fere generis codicum testimonia editores neglexerunt. Scribunt semper *βύβλος, Μυτιλήνη,* quamquam *βίβλος* sæpius, *Μιτυλήνη* semper præbent codices, præterea *τέθηκεν* p. 263.16 et 266,21; apud oratores semper *ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ὦ ἄνδρες δικασταί,* quamquam *ἄνδρες* sæpius omittunt codices; apud Lysiam denique *ἐπειδή* pro *ἐπεί* (p. 34,5 et 37,9). Cur hæc potius quam illa correxerint, non video.

Addunt infra textum præter apparatum criticum testimonia ac locos superiorum, quos Dionysius exscripsit vel respexit; cur non locum Plat. Apol. p. 18A attulerunt p. 183,22 ad verba *τὸν δὲ τρόπον τῆς λέξεως ἔα*? Locos exscriptos ad textum Dionysii emendandum non nihil valere manifestum est, sed gaudendum est, quod in hac re editores caute egerunt. Recte scribunt p.

11,2 et 141,6 in loco e Plat. Phædr. p. 238 D exscripto *διθυράμβων τινῶν*, etsi *τινῶν* non legitur apud Platonem; dubium est, rectene p. 55,7 ex Isocrate addiderint *καὶ πολιτικῶν,* sicut p. 416,4 *ἑκόντες* e Demosthene (IX 13), quod eo magis mirum videtur, quod hoc verbum apud Demosthenem Blassius expunxit ea ipsa de causa, quia non legitur apud Dionysium. Ego Demosthenem, at non item Dionysium, scripsisse crediderim. Miror etiam, quod p. 347,21 pro *ἡμῶν* scripserunt *δεινῶν*, quum codicum scripturæ propius esset *ὠμῶν*, et supra legamus *ὠμὰ καὶ δεινά*.

Locis e Thucydide allatis ut inter lectiones Dionysii easque, quas in illius codicibus invenimus, ratio clarius perspiceretur, in annotatione critica plerumque addiderunt editores scripturas in codicibus Thucydidis servatas. Quod gratum esset legentibus, si modo iis, quæ indicant, fidem habere liceret. Sed Bekkerum, ut videtur, secuti multa attulerunt falsa. Hoc quidem dandum iis est, editione Hudii librorum Thucydidis I—IV a. 1898 emissa uti eos non potuisse, quum, ut e præfatione discimus, morbus oculorum Useneri causa fuit, cur Dionysii editio tribus annis postea exiret, quam absoluta esset. Sunt igitur, quæ corrigenda sint: p. 340,18, ubi Thucydidis libri *CG* præbere dicuntur *ἢν μὴ ἀναγκάζωνται* (Thuc. I 118,2), de *C* solo hoc recte dicitur, nam præbet *εἰ G*; p. 356,16 pro *FG*[1] scribendum est *CG*[1] (Thuc. I 22,4); p. 399,12 verba *ex uno F* (Thuc. II 60,1) abesse debebant. Aliis autem locis haud ita paucis vera invenire potuissent editores, si modo consuluissent editionem Schoenii librorum I—II (Berolini 1874) et editionem Hudii librorum VI—VIII (Hauniæ 1890). Velut p. 344,1 pro scriptura *πάσας ἐς τὰς* (Thuc. I 100,1) falso affertur testimonium cod. *C*, nec rectius p. 348,17 apud Thuc. II 27,1 codd. *CF* cum Dionysio exhibere dicuntur *πέμψαντες* (non *πέμψαντας*), quam scripturam recentiorum editorum neuter agnoscit; denique p. 430,18 non recte dicitur Thuc. VIII 64,5 *αὐτονομίαν* exhibere, quum re vera *εὐνομίας B* (cum Dionysio), *εὐνομίαν C* præbeant.

Errores typographicos paucissimos inveni: p. 20 in apparatu 6 et 7 pro 7 et 8, p. 21 in apparatu u 2 pro u 3, p. 81,22 *θιατίθεσθε*, p. 339,23 *ηὐξήθησαν*, p. 345,14 *Αἰγινητῶν*, p. 351,9 in apparatu *μέχοι* pro *μέχοις*, ut videtur (cf. p. 342,11). Præterea p. 10,17 in apparatu legimus *μεταβολαῖς* v, quod, quum in textu in eodem versu legamus et *μεταφοραῖς* et *ὑπερβολαῖς*, ad utrum respiciat, non liquet. Quod p. 430,1 locus Thuc. VII 49 inter eos affertur, ubi *τὸ βουλόμενον* idem valeat, quod *ἡ βούλησις*, minus rectum est: illic enim positum est pro *οἱ βουλόμενοι*, sicut VII 48,2.

Joannes Ræder.

Wilhelm Koch, Kaiser Julian der Abtrünnige. Seine Jugend und Kriegsthaten bis zum Tode des Kaisers Constantius (331—361). (Særtryk af Jahrbücher für classische Philologie, 25. Supplementbind.) Leipzig 1899, Teubner. 156 S.

Det er ikke ualmindeligt, at den historiske Kildeforskning netop paa de mest omstridte og afgjørende Punkter viser sin Betydning ved at bidrage til at kaste nyt Lys over Historien. Direkte gjør den det ganske vist ikke, men den er i Stand til at rydde Grunden og bane Vej for nye og rigtigere Opfattelser. Dommen over en Personlighed som Julian, der allerede af sin Samtid blev bedømt saa forskjelligt, vil unægtelig altid i høj Grad blive præget af Betragterens eget personlige Standpunkt; men dersom der skal kunne tages noget videnskabeligt Hensyn til den, er det nødvendigt, at de Data, hvorpaa Dommen er bygget, staa fast med antagelig Sikkerhed.

Den hollandske Lærde *W. Koch*, som allerede i 1890 erhvervede Doktorgraden i Leiden ved en Afhandling om Kejser Julian, søger i det ovennævnte Skrift, som han udtrykkelig betegner som «eine Quellenuntersuchung», at udrede Forholdet mellem Kilderne til Julians Historie. Hans Hovedthesis er den, at der til Grund for en stor Del af vore Kilder, navnlig Ammianus, ligger historiske Arbejder af selve Julian. Han opstiller den Formodning, at Julian foruden et ældre Skrift, det saakaldte *βιβλίδιον*, som væsentlig omhandlede det store Slag ved Strassburg, efter Constantius's Død har forfattet endnu et Skrift om sine Krigsbedrifter og her naturligvis udtalt sig langt mere uforbeholdent end i det tidligere; begge Skrifter skulle da have foreligget for Ammianus. Beviset for denne Paastand føres ved Henvisning til en Del Steder hos Ammianus, som vise en ret nøje Overensstemmelse med Aanden og Tankegangen hos Julian selv, navnlig med visse Steder i hans Brev til Athenienserne, uden at dette dog kan være direkte benyttet. Ammianus maa her have sine Meddelelser fra Julian eller en af hans Venner; men da de Venner, hvem der efter vort Kjendskab til Tidsforholdene kan være Tale om, af forskjellige Grunde ere udelukkede, bliver Julian alene tilbage; «hvem skulde ogsaa kunne skrive saa godt i Julians Aand som Julian selv?»

Beviset er, som man seer, af indirekte Art, og uagtet et indirekte Bevis er ligesaa godt som et direkte, naar man blot, som det ofte er Tilfældet i Mathematiken, er sikker paa at have faaet alle Muligheder med, har det i Reglen ikke saa stort et Værd i de historiske Videnskaber, hvor Mulighedernes Tal er ubestemmeligt. Men derfor kan Sagen jo meget godt endda have sin Rigtighed.

Udgaaende fra denne Hypothese giver Forfatteren nu efter Kilderne en Skildring af Julians Liv og Gjerninger, før han blev

Enehersker. Da han ifølge sin Opfattelse af Kildeforholdet maa anslaa Ammianus's Upartiskhed en Del lavere, end man i Reglen har været tilbøjelig til, bliver Skildringen selvfølgelig anderledes farvet, end man er vant til at se. Altfor ofte have moderne Historikere ment sig forpligtede til ikke alene at tage Kjendsgjerningerne fra de foreliggende «Kilder», men ogsaa at gjentage disses Domme over Personer og Forhold, og dobbelt misligt bliver dette naturligvis, dersom vor Kildes Kilde er en Mand, som selv stod midt i Tidens Kampe. Man kan kun glæde sig over at se et Forsøg paa at fælde historiske Domme paa Grundlag af en selvstændig Betragtning af Tidens Forhold.

Hovedinteressen knytter sig naturligvis til Forholdet mellem Julian og Constantius, og det følger af det Foregaaende, at Vægtskaalen maa synke til Fordel for Constantius. Nutidens Historikere have jo ikke Lov til uden videre at underskrive de Klager, som Julian har fremført over sin Fætter. Der er ingen Grund til at undres over, at Constantius efter at have udnævnt Julian til Cæsar og givet ham den vanskelige Opgave at forsvare Grænsen mod Germanerne i Begyndelsen ikke gav den unge Mand, som aldeles ingen militær Erfaring havde, synderlig frie Hænder, men medgav ham nogle dygtige Officerer, der i mange Forhold fik den egentlige Ledelse; men paa den anden Side er det klart, at idelige Rivninger maatte blive Følgen af en saadan Ordning. Overhovedet hævder Forfatteren, at Constantius's Optræden overfor Julian gjennemgaaende var baade velvillig og forstandig, men at han aldrig formaaede at faa Bugt med Fætterens i og for sig let forklarlige Mistænksomhed. At han tilsidst vilde berøve ham den bedste Del af hans Hær, hvilket som bekjendt gav Anledning til Julians Oprør, var efter Forfatterens Fremstilling en ganske naturlig Følge af Persernes sejrrige Fremgang ved Østgrænsen.

Af Constantius's Charakter gives der en sammenfattende Skildring; han betegnes som ubetydelig, hverken god eller ond, men som en hæderlig Mand, der stræbte efter at handle redeligt og havde en levende Forestilling om sine Pligter som Kejser; derimod var han ikke i Stand til at modstaa sit Hofs fordærvelige Indflydelse og blev saaledes indirekte medskyldig i Forbrydelser, som han kunde have hindret, saaledes særlig Drabet af Julians nærmeste Slægtninge.

En sammenfattende Charakteristik af Julian gives derimod ikke, men Forfatteren bestræber sig for lejlighedsvis at fremhæve saavel de sympathetiske Træk hos ham som hans Fejl. Med Hensyn til det afgjørende Vendepunkt, hans Udraabelse til Augustus, hvilket var ensbetydende med aabent Oprør, skjelnes der mellem to Traditioner, hvoraf den ene fremstiller ham som selv aldeles uskyldig heri, medens den anden netop fremhæver hans Meddelagtighed og priser ham for hans dristige Beslutning; Sandheden

formodes at ligge i Midten. Derimod vil Forfatteren ikke give Kilderne Ret, naar de prise hans hurtige Fremtrængen mod det østlige Europa som en stor militær Daad; det var kun et letsindigt Vovestykke, som havde faaet slemme Følger for ham, hvis ikke Constantius netop var død i det rette Øjeblik.

Det foreliggende Arbejde behandler kun Tiden indtil Constantius's Død, men det er Forfatterens Hensigt ved Lejlighed at give en Fortsættelse. Naar denne er kommen, ville vi have et Grundlag, ved Hjælp af hvilket der kan gives en paalidelig sammenhængende Skildring af Julians ydre Historie; til Forstaaelsen af hans Personlighed ville hans egne Skrifter stadig give de bedste Bidrag.

Hans Ræder.

Didascaliae apostolorum fragmenta Veronensia Latina. Accedunt Canonum qui dicuntur apostolorum et Aegyptiorum reliquiae. Primum edidit *Edmundus Hauler.* Fasc. prior: Praefatio, fragmenta, imagines. Lipsiae 1900, Teubner. XII + 121 pp.

For nogle Aar siden fandt man i Verona en Palimpsest, som indeholdt nogle Stykker af en *Didascalia apostolorum* paa Latin. En Beretning om Fundet tilligemed et Aftryk af en Del af Fragmenterne blev givet i det 134. Bind af Wienerakademiets «Sitzungsberichte» (1896) af den samme Mand, som nu har offentliggjort Stykkerne i deres Helhed. Haandskriftet antages at være fra Begyndelsen af det 6. Aarhundrede, men i det 8. Aarhundrede er der ovenpaa den gamle Skrift blevet skrevet Isidors *Sententiae.* En Del Blade ere derved gaaede tabt, og Resten kommen i Uorden, saa at der nu kun haves Brudstykker af den gamle *Didascalia.*

Det er ikke noget Originalværk, der er blevet fundet, men en latinsk Oversættelse af et græsk Skrift, som antages at stamme fra Begyndelsen af det 3. Aarhundrede. Det er ganske vist tabt, men har heller ikke hidtil været saa ganske ubekjendt. Dels har man nemlig haft en syrisk Oversættelse deraf, som blev udgivet af Lagarde i 1854, dels har det været kjendt gjennem de opbevarede *Constitutiones apostolorum,* som for en stor Del ere udarbejdede paa Grundlag deraf. Indholdet er hovedsagelig en Række Regler for de christne Menigheders indre Ordning, for Biskoppernes, Præsternes og Diakonernes Indsættelse og Virksomhed, for de menige Christnes hele Færd o. s. v.; paa Skriftsteder spares der ikke.

Det er klart, at nogen positiv Berigelse af vort Kjendskab til det gamle Menighedsliv giver det fundne Skrift ikke, men

paa den anden Side komme vi naturligvis den oprindelige græske Text ikke saa lidt nærmere gjennem en latinsk Oversættelse, selv om den er fragmentarisk, end gjennem en syrisk — rent bortseet fra, at det syriske Sprog for Tiden kjendes af endnu færre Mennesker end det latinske. En Del Interesse har ogsaa den latinske Sprogform, der, som Tilfældet ofte er med den Tids kirkelige Litteratur, er meget langt fra at være klassisk.

Den foreliggende Udgave indeholder foruden en kort Fortale Fragmenterne selv kritisk behandlede med Noter, Henvisning til de citerede Skrifsteder o. s. v. samt Facsimile af et Par Blade af Haandskriftet. Til Fragmenterne af *Didascalia* er der føjet nogle mindre, sammesteds fundne Fragmenter af de saakaldte apostoliske og ægyptiske *Canones* af et lignende Indhold, hvilke ligeledes delvis have været kjendte før, dels i Originalsproget (Græsk), dels gjennem forskjellige Oversættelser. Udgiveren lover om kort Tid at lade et 2. Hefte følge, som skal indeholde *Epilegomena* og *Indices*. Maaske der da vil blive Lejlighed til at komme tilbage til de omtalte Skrifter.

Hans Ræder.

Anthologie aus den Lyrikern der Griechen, für den Schul- und Privatgebrauch erklärt und mit litterarhistorischen Einleitungen versehen von *E. Buchholz*. Erstes Bändchen, 5te umgearbeitete und erweiterte Auflage, besorgt von *R. Peppmüller*. Leipzig 1900, Teubner. IV + 209 S.

Af Buchholz' Anthologi udkom 1ste Bind (Elegikerne og Iambograferne) 1864 og 2det Bind (de meliske og choriske Digtere samt Bukolikerne) 1866. Den har været meget benyttet. I 1898 udkom af 2det Bind 4de Oplag, bearbejdet af Sitzler (anmeldt i dette Tidsskrifts VII Bind S. 185 ff.), og nu foreligger 5te Oplag af 1ste Bind, besørget af Peppmüller. Den er i Tidernes Løb vokset; første Bind er i 5te Oplag over dobbelt saa stort som, da det første Gang udkom. Nogle faa Bemærkninger i den 1ste Udgave om Elegikernes og Iambografernes Dialekt ere blevne til en Afhandling paa 13 Sider. P. siger selv i Fortalen, at han en Tidlang var i Tvivl, om han ikke burde udelade den, da den for Gymnasiaster kun havde liden Interesse, men dog beholdt den, fordi den kunde være til Nytte for mere fremskredne Læsere. Thi skønt Bogen siges at have til Opgave at gøre Disciplene i Gymnasialklasserne bekendte med den helleniske Lyrik, er den i Virkeligheden mere anlagt paa filologiske Studerende. Saaledes det tilføjede Anhang, der giver nærmere Oplysning om en Mængde forskellige Læsemaader og Fortolkninger og er vokset op til det tredobbelte af, hvad det oprindelig var. Sjelden er

forbigaaet gode Ting f. E. Sem. 1,4 Crusius' Konjektur Ἅιδῃ i Stedet for ἃ δὴ Ἅιδῃ βορά som Føde for Hades).

Den almindelige Indledning og Indledningerne til de enkelte Digtere, Kommentar og Anhang have været Genstand for en Bearbejdelse, som viser flittig Benyttelse af hvad der i Mellemtiden er kommen frem af videnskabelige Forskninger; ja meget hyppigt ere disse og andre Skrifter citerede, uagtet Bogen selv giver al ønskelig Oplysning.

P. udtaler, at medens Buchholz for meget havde fulgt «der geistreichen aber schonungslosen Textgestaltung», som navnlig findes i 4de Udgave af Bergks *poetae Graeci lyrici*, har han selv beflittet sig paa at give en vel læselig, men dog nærmere til Overleveringen sig sluttende Tekst. Den nærmer sig da mere den Form, som Teksten har faaet hos Hiller og Crusius, om hvilken jeg har haft Lejlighed til at udtale mig i en Anmeldelse i dette Tidsskrift (VII S. 19 ff.).

Udvalget af Digte er omtrent det samme som i de tidligere Udgaver. Af Solon er optaget de nye Stykker, som ere blevne bekendte gennem Aristoteles' Ἀϑ. πολ., og tillige ere et Par ældre Stykker ombyttede med andre. Efter i den historiske Indledning til Solon at have givet den almindelige Beretning om dennes Fremsigelse af Digtet »Salamis» og Erobringen af Øen samt, om at han havde denne Triumf at takke for Overdragelsen af Archontatet og den lovgivende Magt, tilføjer P. en Note under Teksten, hvori han slutter sig til den af Toepffer (i *Quaestiones Pisistrateae*) og andre udtalte Anskuelse, at det ikke var Solon, men Peisistratos, som erobrede Øen, og at en saadan Bedrift først var mulig, efter at Athen ved Solons Lovgivning havde hævet sig fra sin underordnede Magtstilling. Derfor henlægges ogsaa Digtet «Salamis» til Tiden efter Archontatet og regnes blandt Solons seneste. Sagen er dog ingenlunde saa klar, som P. mener, og Busolt polemiserer i Griech. Gesch. II 214 f. med gode Grunde mod Toepffers Opfattelse. Athens Forhold vare netop efter Aristoteles's Fremstilling i den første Menneskealder efter Solons Lovgivning endnu temmelig mislige.

P. har ikke kunnet medtage de 2 nylig paa en Papyrusrulle fundne Straszburger-Fragmenter, der med en vis Sandsynlighed tillægges Archilochos baade af Hensyn til deres Indhold — lidenskabeligt Angreb — og deres Form — det fra Archilochos bekendte Versemaal — og af hvilke navnlig det ene har Interesse som sandsynligt Forbillede for Horats' 10de Epode[1].

Aristoteles' Hymne til Dyden er udeladt. Derimod er optaget en af Herondas' Mimer, idet P. mente, at denne nyfundne aleksandrinske Digter burde være repræsenteret som Sidestykke

[1] Reitzenstein: Zwei neue Fragmente der Epoden des Archilochos (i Sitzungsberichte der kgl. preuss. Akademie der Wissenschaften zu Berlin; 9. 16 Novbr. 1899).

til Babrios, og dertil, jeg ved ikke hvorfor, fandt den 3die mest egnet; den giver en ikke tiltalende Skildring af en uartig og doven Dreng, som faar Prygl af Skolemesteren, men har saaledes ganske vist en Art Rapport til Skolen. Et Livsbillede, som gør et bedre Indtryk og tillige har archæologisk Interesse, giver den 4de Mime: Kvinderne, som ofre i Asklepios' Tempel. Med Hensyn til Fortolkning frembyder den 3die ogsaa Vanskeligheder. I V. 17 og 18 tager P. *οὐδὲν καλὸν* med Underforstaaelse af *ἐστι* som Hovedsætning til *κἢν μήκοτ᾽* . . . , medens det utvivlsomt er Objekt for *γράψῃ*. Man maa med Buecheler læse: *ἢν μή κοτ᾽* (Eur. Med. 30) og oversætte: hvis han en Gang imellem skriver, ikke noget ordentligt, men kradser den helt af. Sammesteds stiller P. *Ἀίδην βλέψας* sammen med *Ἄρῃ βλέπειν* hos Aristof. Plut. 328 *(at se ud som Ares)*. Det her tilføjede *οἷον* viser at Betydningen er: *som om han saa Hades* (noget frygteligt). Forklaringen af *Σίμων᾽* i V. 26 er neppe rigtig. Buech. har gjort opmærksom paa, at *Simon* ifølge Poll. on. VII 205 er en Betegnelse for et eller andet, som angaar Tærningespil, og da Drengen altid har dette i Hovedet, skriver han *Simon* i Stedet for *Maron*. Af V. 93 er den rette Fortolkning fremsat af Drachmann i hans Anmeldelse af Crusius' Udgave af Herondae mimiambi i dette Tidsskrift (I S. 201). Han giver V. 93 til Metrotime (henvendt afsides til Lampr. ligesom V. 91 og 92 af Lampr. til Metr.) med følgende Forklaring: Oh, du verdienst den Mund voll Honig zu bekommen, wie du so schön sprichst, idet han henviser til Theokr. I 146.

I Anledning af *ἀγινῆτε* i V. 55 siges, at det er «Konjunktiv im temporalen Satze», hvilket jeg ikke forstaar. Men Buechelers Rettelse *ἀγενεῖτε* er en meget tvivlsom Form. Det kunde være bemærket, at der i V. 75 mangler et *ἂν* (maaske *κἂν* i Stedet for *καὶ* [i V. 74] eller *ἐπαινέσαι ἂν*).

I Indledningen til Herondas siger P.: Dieser (der Mimus) hat Verwandschaft mit der Komödie ohne für dramatische Aufführung bestimmt zu sein. Han synes altsaa at mene, at disse Mimer kun vare bestemte til Læsning, i Modsætning til Crusius, som holder paa dramatisk Opførelse om end ikke paa Theatret. Der rejser sig ogsaa mange Vanskeligheder ved at tænke sig en saadan iværksat; Sceneforandring, Sceneudstyr (som i 4de Mime: Asklepiostemplet med dets Kunstværker, Statuer og Malerier) m. m. Den sidste, som har behandlet dette Spørgsmaal, C. Hertling (i *Quaestiones mimicae*, 1899) har forsøgt en Mellemvej, idet han søger at vise, at Publikum gjordes bekendt med Mimerne ikke scenisk ved Sammenspil af flere Personer men ved Recitation *σὺν ὑποκρίσει* af en enkelt Fremstiller[1], men heller ikke denne Antagelse fjerner Vanskelighederne.

Odense i August 1900. P. Petersen.

[1] Refereret efter Anmeldelse af R. Herzog i Berl. philol. Wo. 1900 Nr. 30.

I. I. Ipsen, 1000 franske Gloser. Kbhvn. 1900, Gyldendal. 99 s.

Det er anm. en fornöjelse at göre dette tidsskrifts læsere opmærksom på ovennævnte lille bog, om hvilken det med fuld föje i forordet siges, at den «indeholder noget nyt for enhver».

I de — langt over — «1000 gloser» har forf. til udgangspunkt taget de danske udtryk, som han opstiller i alfabetisk rækkefølge, men således at han på vejen medtager sådanne synonyme udtryk, sådanne vendinger af grammatisk eller fraseologisk interesse, som det enkelte ord giver ham anledning til. Når der i forordet siges at der, som regel, ikke er medtaget det man kan finde i en ordbog, så må der vel derved særlig tænkes på Sundby og Baruëls dansk-franske ordbog, til hvilken hr. Ipsens lille bog danner et så ypperligt supplement, at man ikke vil kunne undlade at benytte den i rigt mål, når en ny udgave af Sundby skal forberedes. På enkelte steder korrigerer den Sundby, f. eks. når der indskærpes (s. 93) at «vinhandler» hedder *négociant en vins,* ikke *marchand de vins* (= værtshusholder), eller (s .72), at det danske «skændes» ikke kan gives ved *se disputer.*

Bogens gloseforråd er så langtfra at være ensidigt valgt, at det tvertimod bevæger sig over alle mulige felter; men især er der en rigdom af udtryk hentede fra det praktiske liv i den nyeste tid; jeg skal nævne enkelte eksempler: *sauvage* = løsgænger (i Rigsdagen), *la rentrée des chambres*, *brigue électorale* (valgmanøvrer), *le capital et la main d'œuvre, les salariés et les employeurs* (arbejdere og arbejdsgivere), *laiterie coopérative*, *annonces légales* (retsbekendtgörelser), *l'assistance judiciaire*, *héritiers du sang*; udtryk fra sportslivet, fra militærvæsenet, fra det daglige liv: *cuisine à emporter* (mad ud af huset), *elle fait des ménages* (der vel nærmest svarer til det danske eller i alt fald københavnske: have steder at gå på), en hel del der falder ind under argot: *ficher sa montre au clou* («sætte sit ur»), *de la galette*, *de la braise* («syle») og især de mange kæleord hvormed «la langue verte» benævner rettens håndhævere: *les flics, la rousse, les vaches, les sergots* — endda mangler «*les cognes*».

Medens de her citerede ord og overhovedet det meste af hvad der findes i den lille samling, slet ikke er optaget hos Sundby, vil man sjældnere søge dem forgæves i Sachs (store udgave). for ikke at tale om argotleksika som Delesalle; dog har jeg i «1000 Gloser» noteret enkelte udtryk og ordbetydninger som Sachs ikke har: *pointage* = afstemning; *pointure* = hanskenummer; *il n'a aucune surface* = byder ingen garanti, *coupe-file* = referentkort, det i moderne fransk meget benyttede udtryk: *(re)mettre au point* = undersøge nærmere, «studere», *brasseur d'affaires* = spekulant, *brasser des affaires*, og naturligvis *rastaquouère* (hvortil kunde være föjet forkortelsen *rasta* og afledningen *rastaquouérisme*).

På fraseologiens område yder bogen en mængde nyt, og man har den trygge følelse, at forfatteren overalt bevæger sig i udtryk der tilhører det virkelig talte sprog — nutidssproget — ofte vel særlig Parisersproget, men, som bogens motto lyder: Quand Paris prend du tabac, toute la France éternue. Et par eksempler: *la Presse? le journal s'amène* (kommer smølende) *à 8 heures, Monsieur*; *oh, si mon mari me sortait comme ça* (tog mig med ud så tit); *je m'ennuie de mon lit* (længes efter); *c'est quelqu'un de plutôt bien informé (plutôt* = eng. *rather*, på dansk ofte komparativ: han hører til de bedre underrettede). — For de franske udtryk har forf. i reglen fundet træffende udtryk, således: *l'économie (d'un projet de loi)* = grundtrækkene; *la religion du rédacteur de l'article a été surprise* = han har skrevet det i god tro. Kun enkelte gange har det naturlige udtryk glippet: *il est en veine de confidences* burde vel have været gengivet ved «han er i det meddelsomme hjörne» ell. lign. *Vous avez la confiance facile* bør næppe på dansk hedde «lettroende», men «godtroende», «troskyldig». Det er at drage grænsen lovlig snævert, når *il faudrait qu'il fasse une fin* oversættes: «han må bestemme sig for en livsstilling (overhovedet «bestemme sig»), ligeså når *vous m'en direz tant* kun gives ved «å, det er noget for mig!», hyppigt har det betydningen: «nå sådan!» (se f. eks. Dumas, l'Étrangère II 1). Hvorfor skal *il y a erreur sur la personne* just være «navneforveksling»? — *se faufiler* er ikke at «presse sig frem», men «at smutte (behændigt) gennem stimmelen». Den skarpt formulerede betydningsforskel mellem *il ne sait pas* og *il ne sait ce qu'il dit* holder næppe stik. Endnu et par anker: Oprindelsen til talemåderne: *je m'en moque comme de l'an quarante* og *boire à tire-larigot.* er galt forklaret: *l'an quarante* er utvivlsomt en forvanskning af *l'alcoran* (G. Paris, Romania XXIII), og i *tire-larigot* er if. Scheler *larigot* (opr. «flöjte») brugt i betydningen «hals». — Af ikke rettede trykfejl vil jeg fremhæve: «afskræk» bör hedde «afsky»; *ci* for *si* s. 8, *est* for *et* s. 39 og 93, *fiche* for *ficher* s. 47, *rogation* for *rogaton* s. 48, *à la bonheur* for *à la bonne heure* s. 28.

V. Stigaard.

Asmus Sörensen, Polnische Grammatik mit grammatisch-alphabetischem Verbalverzeichnis. Systematischer Teil (Schlusslieferung). Leipzig 1900, E. Haberland. VII + 96 S. (p. 257—352), stort 8⁰.

De to foregående Hefter af Sörensens Værk er anmeldte ovenfor (VIII 78—81 og IX 60—61). På det sidste Sted har jeg gjort opmærksom på en vis Vaklen med Hensyn til Titelen.

Denne Vaklen er nu ophævet ved, at det sidst udkomne Hefte bringer et nyt Titelblad til hele Værket samt et nyt Titelblad til den systematiske Del (i Modsætning til Verbalfortegnelsen). Heftet indeholder tillige en Fortale, der rettere burde have været betegnet som «Nachwort» til hele Værket, så meget mere som den tildels synes at indeholde Svar på fremkomne Anmeldelser. Endelig bringer dette Hefte en udførlig Indholdsangivelse, men ikke noget Register, da Forf. mener, at dette delvis er blevet overflødigt ved Verbalfortegnelsen.

Det foreliggende Hefte indeholder i det væsentlige den egentlige Syntaks. Forf. udtaler, at han har bestræbt sig for at skåne Læseren for selvfølgelige Ting; derfor har han bl. a. udeladt almindelige Definitioner. Dette må man selvfølgelig billige. Men Forf. går et Skridt videre og mener at kunne indskrænke sin Opgave til at meddele, hvad der afviger fra tysk Sprogbrug. Herved kan der imidlertid fremkomme besynderlige Lakuner; således har S. absolut intet meddelt om den partitive Genitiv i Polsk og den dermed beslægtede genitivus generis, hvilket iøvrigt strider også mod S.'s eget Princip, eftersom Polsk og Tysk i Enkelthederne ikke stemmer overens (*kosz sałaty* ‚ein Korb Salat' o. s. v., C. W. Smith S. 187). Sammenligningen med Tysk kan iøvrigt foretages på to Måder, i Lighed med de to forskellige Anordninger af Stoffet i en polsk-tysk og tysk-polsk Ordbog. Det tyske Udtryk kan betragtes som det givne og det polske som det søgte. Efter dette Princip har S. i Kapitlet «Passiv» beskrevet polske refleksive Udtryk som *dom się buduje* ‚Huset bygges' o. s. v., som derved udelukkes fra det foregående Kapitel om refleksive Verber. Men man kan også omvendt betragte det polske Udtryk som givet for derefter at meddele, hvilke tyske Udtryk der svarer dertil. Efter dette Princip behandler S. i § 344 den polske Instrumentalis: istedenfor at samle Anvendelsen af denne Kasus i logiske Grupper meddeler S., at den kan oversættes på Tysk 1) ved *an*, 2) ved *auf*, 3) ved *bei* o. s. v. („jung an Jahren', ‚im Flug', ‚mit Namen', ‚nach der Reihe'). Jeg må åbent tilstå, at jeg betragter bægge disse Inddelingsprincipper som absolut utilladelige. Stoffet må ordnes efter sin egen Natur uden Hensyn til Tysk. Også bortset fra denne principielle Uorden kan Anordningen hos S. være mangelfuld. I et Kapitel med Overskriften «Instrumental bei Verben» meddeles der S. 306 i en Anmærkning Oplysning om Instrumentalis ved Adjektiverne *równy* og *różny*; under genitivus qualitatis anføres i § 333 Bem. 6 Eksempler, som indeholder en objektiv Genitiv og altså hører til §§ 331—332. Dog er sådanne Fejl sjældne.

S.'s polske Syntaks fortjener iøvrigt den samme Ros som Formlæren. Den er overordentlig righoldig og må betegnes som det bedste eksisterende Hjælpemiddel til Studiet af den polske Ordføjning. Sammenligner man den med vor Landsmand C. W.

Smith's polske Grammatik, vil Sammenligningen ofte falde ud til Fordel for Sörensen. For at nævne et bestemt Eksempel skal jeg henvise til Sörensens Behandling af Instrumentalis ved Verber, der betegne en Bevægelse (S. 306—307; sml. oldn. *kasta beinunum* o. s. v.); om dette Forhold findes intet hos Smith. Men Smith bliver dog ikke gjort overflødig ved Sörensens Bog; Smith har mangt og meget, som savnes hos Sörensen. Den meget ejendommelige polske (og russiske) Udtryksmåde ved Ordet *z* ‚med', som behandles hos Smith S. 165—166 (*my się z nim od infimy znamy* ‚jeg og han har kendt hinanden fra den nederste Skoleklasse', egentlig ‚vi med ham' o. s. v.), er aldeles uomtalt hos Sörensen, der har udeladt hele Kapitlet om Overensstemmelse mellem Subjekt og Prædikat, formodentlig, fordi Polsk her i det væsentlige stemmer med Tysk. Den, der vil nöjes med én Grammatik, bör foretrække Sörensens; men til et grundigt Studium er også Smith uundværlig. Hverken Sörensen eller Smith har behandlet den polske Ordstilling; dette er meget at beklage, især da Polsk på dette Område har bevaret adskillige gamle Ejendommeligheder (f. Eks. Stillingen af *mi* og *ci* i Tilfælde som *chce mi się* o. s. v.).

København, d. 13. August 1900.

Holger Pedersen.

In Herodotum.

IV 1. *τῆς γὰρ ἄνω Ἀσίης ἦρξαν, ὡς καὶ πρότερόν μοι εἴρηται, Σκύθαι ἔτεα δυῶν δέοντα τριήκοντα. Κιμμερίους γὰρ ἐπιδιώκοντες ἐσέβαλον ἐς τὴν Ἀσίην, καταπαύσαντες τῆς ἀρχῆς Μήδους· οὗτοι γὰρ πρὶν ἢ Σκύθας ἀπικέσθαι ἦρχον τῆς Ἀσίης.* Etsi saepissime participium aoristi indicativo aoristi ita adiungitur, ut de duabus actionibus eodem tempore factis agatur (cf. Madv. synt. Gr.[2] § 183 adn. 2), hoc tamen loco participium *καταπαύσαντες* indicativo *ἐσέβαλον* additum vix ferri potest; nam Scythae post incursionem factam demum Medis imperium eripuerunt. Neque lenissima mutatione *καταπαύσοντες* scribere quidquam attinet, cum Scythae non eo consilio impetum fecerint, ut imperio Asiae potirentur. Stein de verbis *καταπαύσαντες … Ἀσίης* post *τριήκοντα* transponendis significavit; quod si faciamus, verba *Κιμμερίους γὰρ κτλ.* nimis inde quo pertinent disiungantur. Ipse suspicor Herodotum *κατέπαυσάν τε* scripsisse; hoc autem modo particula *τε* cum verbo coaluit et multis aliis locis et loco Thucydidis q. e. VIII 24,4 (*ηὐδαιμόνησάν τε* > *εὐδαιμονήσαντες*).

Carolus Hude.

Det store Alter i Pergamos.

Af J. L. Ussing.

Siden jeg udgav min «Pergamos» (1897, og i ny Bearbeidelse paa Tysk 1899) ere de pergamenske Studier stadig blevne fortsatte, og navnlig er Rekonstruktionen af det store Alter bragt et betydeligt Skridt fremad. Dette skyldes især Dr. H. Schrader, som i Sitzungsberichte der K. Preussischen Akademie der Wissenschaften 1899 S. 612—25 har skrevet en Afhandling «Die Opferstätte des pergamenischen Altars», og i Jahrbuch des K. d. archäologischen Instituts 1900 S. 97—135 «Die Anordnung und Deutung des pergamenischen Telephosfrieses».

Skjondt Alteret var fuldstændig ødelagt og kun Fundamentet laa paa sin Plads, medens alle de prægtige Architekturstykker og Billedhuggerarbejder, der forbavsede de Gamle, vare spredte vidt omkring, lykkedes det dog den fortræffelige Architekt, der udgravede det, R. Bohn, at fremsætte en Rekonstruktion, som vandt almindeligt Bifald. Senere modtog denne en væsentlig Forbedring ved Overvejelser om Gigantomachiens Ordning, der foretoges af Bohn og Puchstein i Forening, idet det viste sig, at Opgangstrappen ikke, som forst antaget, havde ligget paa Sydsiden, men paa den noget længere Vestside, og i denne Form maa Planen betragtes som fastslaaet, ligesom den ogsaa er optaget i Berliner Museets Katalog «Beschreibung der Skulpturen aus Pergamon. I. Gigantomachie». Saalænge der ikke forelaa andet end Bohns «Forelobige Beretning» (Jahrbuch der Preussischen Kunstsammlungen I), kunde jeg ikke tilbageholde min Tvivl, om han i Et og Alt havde truffet det Rette. Hvad den nederste Del af Altret angik, kunde der ikke være nogen Tvivl. Grund-

fladen er tilnærmelsesvis kvadratisk; den maaler 37.70 M. fra N. til S. og 34.60 fra Ø. til V. Altret ligger paa en indhegnet Plads, der danner en noget uregelmæssig Firkant, idet den østlige Side, hvor Indgangen var, ikke danner rette Vinkler med de andre; den har fulgt Hovedgaden, der førte op til Athenas Helligdom og til Borgen. Alteret bestod af to Afdelinger ligesom Alteret i Olympia efter Pausanias' Beskrivelse. Den nederste Afdeling, hvorpaa Bygningens Hovedprydelse, den storartede Frise med Gigantkampen var anbragt, var en kompakt firkantet Masse af omtrent 20 Fods Høide (5½ Met.), paa Vestsiden gennembrudt af en c. 20 Meter bred Opgangstrappe. Paa den Terrasse, hvortil denne førte op, har Alterets anden Afdeling, det egentlige Offeralter staaet. Dette mente Bohn ikke at have Midler til at rekonstruere. Derimod forefandtes der en Del forskjellige Architekturstykker, som viste sig at høre sammen til en 3½ Met. høi ionisk Kolonnade. Heri fandt Bohn Alterterrassens Indfatning, der med sin udadvendte Søilerække maatte danne en pragtfuld Krans omkring Altret. Saa tiltalende som dette Syn var, havde jeg dog ondt ved at forsone mig med denne Søilegang, der ikke gjorde mindste Nytte, men var en blot og bar Dekoration. Den syntes mig endog at gjøre Skade, idet den skjulte Offeralteret for de Udenforstaaendes Blikke, saa at disse hverken saa det, som var den egentlige Helligdom, eller den hellige Handling, der foregik der, men maatte nøies med at se Røgen stige op over Søilegangens Top. Det forekom mig, at Terrassen kun kunde have været omgiven af en lav Balustrade, saa at Altret og Offringen var synlig for Alle; Søilegangen, hvis Existents ikke kunde betvivles, maatte da have haft en anden Plads, som jeg haabede vilde findes ved yderligere Undersøgelser paa Stedet. Det var Alterpladsens Omgivelser, jeg tænkte paa, særlig paa den Indgangshal, som fra Byens Hovedgade maatte have ført ind til Pladsen, saaledes som det er angivet efter Professor L. Fengers Tegning i min Pergamos S. 111. Men heller ikke der kan Søilegangen have staaet, da der ikke er Spor af den Fundamentering, som en saadan Bygning maatte kræve. Tanken vender altsaa tilbage til Bohns Rekonstruktion: ham har desværre en tidlig Død bortrykket, saa at han ikke har faaet udgivet det pergamenske

Alter; men Dr. Schrader har i den ovfr. nævnte Afhandling i «Jahrbuch» efter en omhyggelig Undersøgelse af de dels i Berlin dels i Pergamon bevarede Rester meddelt saa fyldestgjørende Beviser for Rekonstruktionens Rigtighed, at jeg ikke længere nærer nogen Tvivl. De bevarede Architekturstykker passe saa fuldstændig til den dem anviste Plads, at dette ikke kan være tilfældigt. Altret har virkelig været helt omkranset af denne ioniske Søilerad. At denne for Størstedelen har dækket Offeralteret for de Udenforstaaende, vil ikke kunne nægtes. Dette vil, hvis L. Ampelius har Ret i at hele Altret har været 40 Fod høit, næppe have raget mere end høist 8 Fod op over Søilegangens Tag, og altsaa kun været synligt i længere Afstand; men derpaa synes man ikke at have lagt Vægt; kun den mere ansete Del af Befolkningen tog umiddelbart Del i den hellige Handling; Menigmand maatte staa udenfor.

Bagved Søilegangen maa der have staaet en Mur. Baade Kassetter og Architraver fra den ere bevarede, saa at Rekonstruktionen er sikker. Men hvorledes har den indre Side af Muren set ud? En nøgen Væg kan ikke have omgivet Altrets Plads. Bohn har ikke efterladt sig noget Udkast til Løsningen af dette Problem; han har kun i Almindelighed udtalt, at der maatte man anbringe «Telephosfrisen», som efter de Omstændigheder, hvorunder den var funden, maatte antages at høre til Altret. Det er en ynkelig Ruin, der er tilbage af dette interessante Kunstværk; men Conze var dog straks paa det Rene med, at det maatte være Sagnet om Telephos, Pergamos' Anlægger, der var fremstillet. Der har været arbejdet utrætteligt paa at udfinde Brudstykkernes Sammenhæng og tolke Billedernes Betydning, det Første af Berlinermuseets Billedhuggere, det Sidste navnlig af Professor Robert i en stor Afhandling i Jahrbuch des archäol. Instituts II og III. Dr. Schrader har fortsat disse Arbejder; men det er endnu langt fra at man har naaet nogen sikker Tydning af de bevarede Fragmenter, og skulde ikke nyt Materiale uventet komme for Dagen, er der heller intet Haab om at dette kan naaes. Derimod har S. kunnet bestemme Pladsen, hvor Frisen har været anbragt. Væggens Høide indtil Architraven er c. 3 Meter. Telephosfrisen er 1,58 M. høi. Sættes denne, hvad der er det eneste Rimelige, umiddelbart under Architraven,

kommer Underkanten af den omtrent i Hoide med det menneskelige Øie. Det er netop saaledes som vi vilde anbringe et saadant Vægmaleri. Det Panel, der hos os vilde indtage den nederste Del af Væggen, svarer ganske til de Orthostater, d. e. Stene stillede paa Hoikant, som de græske Bygninger regelmæssig vise os under de Kvaderstensskifter, hvoraf Muren bestaar. Men her ser man ikke de nogne Kvadersten, men et stort historisk Billede, en uafbrudt Række af livlig bevægede Scener, der tegne sig imod en landskabelig Baggrund. Thi medens Gigantomachiens Hautrelief viser os de mylrende Kæmpeskikkelser imod en neutral og næppe synlig Baggrund, var Telephosfrisens lavere Relief udfort i den hellenistiske Tids Stil. Der var gjort Rede for de forskjelligs Lokaliteter og Omgivelser. Man var jo heller ikke i Olympen, men paa Jorden, og det var Menneskers Liv, der skulde fremstilles. Og malet var det Altsammen med kraftige Farver, saa at det ikke har gjort mindre, men uden Tvivl større Virkning end et Maleri vilde gjore.

Den Plads, der omgaves af Muren med Telephosfrisen, har antagelig haft en Længde af 26,5 M. og en Bredde af 15,5. Paa Forsiden, over Opgangstrappen, maa den have aabnet sig paa en til denne svarende Maade. Nogle forefundne Stykker af Trefjerdedels Soiler have efter Bohns sandsynlige Antagelse hort til en Række Piller, der svarede til Soilerne i den ydre Omgang, saa at Adgangen til Alterpladsen fik Formen af en aaben Soilehal. Af den vestlige Mur bliver der saaledes ikke Mere tilbage end et lille Stykke ved den nordre og sondre Ende. Sættes Længden af disse Stykker — Tungemure kalder Bohn dem som Fremspring fra Omslutningsmuren — til 4 Meter, bliver hele Frisens Længde 65,5 M. Schrader mener, den har været længere. Han forer den omkring paa den ydre Side af disse Tungemure og paa de Stykker af Omslutningsmuren, der flankere Trappen imod N. og S. Dette er lidet troligt. Har Frisen smykket disse Stykker af Muren bag Soilerne, hvorfor har den saa ikke omgivet hele Muren, men slipper paa det allermest synlige Sted, ved Trappens Begyndelse? Nej den har sikkert intet Sted havt nogen Mur foran sig. Naar S. mener, at Kompositionens Sammenhæng og Antallet af de Scener og Begivenheder, der burde frem-

stilles, krævede større Plads end den ganske anselige Længde, vi have tildelt Frisen, 65½ M., maa det bemærkes, at der er mange Scener, hvis Tydning er ganske problematisk, og hvad der kan have været fremstillet i alle de Stykker, som fuldstændig mangle, vide vi naturligvis Intet om. Man maa heller ikke tro, at der er fundet Spor af Frisens Omboining ved Tungemurenes Ender eller at der er fundet flere indre Hjørner end der hørte til i den indre Gaard; der er kun fundet 3. Den techniske Grund, der anføres, at nogle af Pladerne mangle Huller til de Jernkramper, der skulde forbinde dem med Muren bagved, og derfor maatte have vendt Ryggen til lignende Plader paa den indre Side, vil ved et saa ufuldstændig bevaret Monument ikke kunne gjøres gjældende; der kunde tænkes andre Muligheder.

Paa den her beskrevne Plads indenfor Muren laa det egentlige Alter. Det hedder sig i Almindelighed, at dette var et Askealter, d. e. dannet af Asken fra Offerbaalene blandet med de offrede Dyrs Horn, Knogler og lignende Affald. Dette støtter sig paa et korrupt Sted hos Pausanias V 13,8. Han siger om det ældgamle Alter i Olympia, at den øverste Afdeling deraf var et Askealter. Han tilføier, at et saadant ogsaa fandtes i Pergamos, men han siger ikke, at dette var det store Zeus-Alter; man kunde ligesaa godt tænke paa en anden Guddom f. Ex. Athene. Videre læse vi, at der ogsaa existerede et lignende Alter for den Samiske Here; men imellem disse to Angivelser staar der et Par uforstaaelige Smaaord, som ikke tilstede nogen rimelig Rettelse. Efter al Sandsynlighed er her et Hul i Texten, og den Samiske Heres Alter har ikke staaet i Pergamos, men paa Samos. Hvad der har staaet i dette Hul, kunne vi naturligvis ikke gjætte, men det er ganske usandsynligt, at der skulde have staaet, at det var det store Zeusalter. Dette var en moderne Pragtbygning fra det 2det Aarhundrede f. Chr., opført som Trofæ og Seirsgave til Guden, hvorimod hine Askealtre vare tarvelige Oldtidshelligdomme, som from Gudsfrygt ikke vilde vove hverken at flytte eller at ombygge. Man kunde opføre et Tempel ved Siden af Altret, som man havde gjort i Olympia og paa Samos, men Altret selv maatte vedblive at være, som Pausanias udtrykkelig siger om den Samiske Heres Alter, ikke en Smule

mere anseligt end de extemporerede Altre, som Athenæerne kaldte ἐσχάραι.

Det Alter, hvorpaa man her offrede til Zeus, har været et architektonisk Kunstværk ligesom Terrassen, hvorpaa det stod. Skulde det da ikke være muligt, at der i det Mindste vare nogle faa Levninger deraf tilbage ligesom af Altrets øvrige Dele? Allerede Bohn havde bemærket, at en Del smukt udførte Architekturstykker, der fandtes under Udgravningen, hørte sammen som Architrav, Frise og Tagskjæg, men han havde ikke gjort videre Brug af disse Opdagelser. Schrader var imidlertid overbevist om at de maatte høre til Offeralteret, og har efter nærmere Undersøgelse af disse Levninger dels i Museet i Berlin dels i Pergamon set sig i Stand til at foretage en Rekonstruktion af Alteret, som han har meddelt i den ovfr. nævnte Afhandling i Berliner Akademiets Berichte. Det har uden Tvivl været aflang firkantet ligesom Pladsen, hvorpaa det stod; dette var jo den almindelige Alterform, som vi nu kjende tilstrækkelig fra Koldeweys og Puchsteins Værk «Die griechischen Tempel Unteritaliens und Siciliens». Da L. Ampelius angiver hele Alterets Høide til 40 Fod, og den nederste Afdeling kan antages at have været omtrent 20 Fod høi, vilde selve Offeralteret have havt en lignende Høide. Dets Længde og Bredde vide vi Intet om. Ved Rekonstruktionsforsøget er Schrader gaaet ud fra Hiero II's store Alter i Syrakus saaledes som vi kjende det fra Koldeweys nys nævnte Værk. Altret maa tænkes delt efter Længden i 2 Dele, af hvilke den bageste var bestemt til selve Offringen, den forreste til Offerpræsterne og deres Følge. Dertil førte to Trapper op, ligesom i Syrakus, en ved den søndre og en ved den nordre Ende af Langsiden. Schrader var først af den Mening, at dette maatte være den østlige Side, og at Offertoget efter at være kommet op paa den store Terrasse ad den vestlige Opgangstrappe, havde bevæget sig udenom Alteret for at bestige dette fra Øst af og foretage Offringen vendt imod Øst. At dette var en Umulighed, har jeg allerede paavist i det K. danske Vidensk. Selskabs Oversigt 1900 S. 278; og Schrader har ogsaa i sin senere Afhandling indrømmet, at den Grund, hvorpaa han støttede hin Antagelse, var uholdbar, og at Opgangen til det egentlige Alter ligesom til den

lavere Terrasse maa have været fra Vest. Den saaledes ændrede Plan findes i Jahrbuch 1900 S. 100, den særdeles tiltalende architektoniske Rekonstruktion i Berliner Akademiets Berichte.

De fragmento Cypriorum 1 (ed. Kinkel).

Antiquos grammaticos ad verba Homeri *Διὸς δ' ἐτελείετο βουλή* (*A* 5) explicanda versus quosdam Cypriorum adhibuisse e scholiis Venetis Homericis scimus. Quos versus Kinkel [1], praeter Venetum codice Vindobonensi philol. Graec. LXI usus, sic restituit:

Ἦν ὅτε μυρία φῦλα κατὰ χθόνα πλαζόμεν' ἀ⟨νδρῶν
. . . ἐβάρυνε⟩ βαθυστέρνου πλάτος αἴης.
Ζεὺς δὲ ἰδὼν ἐλέησε καὶ ἐν πυκιναῖς πραπίδεσσι
σύνθετο κουφίσσαι ⟨βάρεος⟩ παμβώτορα γαῖαν
ῥιπίσσας πολέμου μεγάλην ἔριν Ἰλιακοῖο,
ὄφρα κενώσειεν θανάτῳ βάρος· οἱ δ' ἐνὶ Τροίῃ
ἥρωες κτείνοντο, Διὸς δ' ἐτελείετο βουλή.

Quae ad lacunam versuum 1—2 explendam inserta sunt quamvis sententiae aptissima sint non sufficere perspicuum est, et viri docti alii alia supplementa proposuerunt Mihi collato loco Euripidis Orest. 1639 sq.: *ἐπεὶ θεοὶ . . . | Ἕλληνας εἰς ἓν καὶ Φρύγας ξυνήγαγον, | θανάτους τ' ἔθηκαν, ὡς ἀπαντλοῖεν χθονὸς | ὕβρισμα θνητῶν ἀφθόνου πληρώματος,* quae poeta sine dubio e nostro loco hausit, verisimile videtur ante *ἐβάρυνε* vocabulum *ὑβριστέων* supplendum esse.

V. 4 codices sic habent *κουφίσαι παμβώτορα* (*παμβότειραν* Vind.) *γαῖαν* (vel *γαίης*; non liquet) *ἀνθρώπων*, unde facillime *κουφίσσαι παμβώτορα γῆν ἀνθρώπων* efficitur. Quod viri docti *ἀνθρώπων* ut glossema omiserunt, aliud (*βάρεος, ἀνδρῶν, μερόπων*) ante *παμβώτορα* inseruerunt, ingeniosissime illi quidem fecerunt; sed remedio tam violento minime opus fuit. Scribendum igitur:

Ἦν ὅτε μυρία φῦλα κατὰ χθόνα πλαζόμεν' ⟨ἀνδρῶν
ὑβριστέων ἐβάρυνε⟩ βαθυστέρνου πλάτος αἴης.
Ζεὺς δὲ ἰδὼν ἐλέησε καὶ ἐν πυκιναῖς πραπίδεσσι
σύνθετο κουφίσσαι παμβώτορα γῆν ἀνθρώπων.

G. Rangel Nielsen.

---

[1] Epicorum Graecorum fragmenta coll. G. Kinkel, vol. I (Lips. 1877) p. 20 sq., ubi etiam de aliis versuum fontibus dictum est.

Platon og Idelæren.

Af G. Selchau.

I sit lille Skrift «Platon og hans Forgjængere» har Hr. Ræder søgt at vise, at Platon er kommen ud over Idelæren, har øvet en opløsende Kritik mod den. Derfor «maa den Opfattelse, at Platons Philosophi har udgjort eet sammenhængende System med Ideelæren som Centrum, opgives». «Med sin dybe Spekulation forbandt Pl. en aldrig hvilende Kritik, som han ikke var bange for at rette ogsaa mod de Systemer, som han selv havde opbygget. Maatte han end saaledes af og til lide den Skuffelse at se en Bygning, som han selv møjsommelig havde opført, synke i Grus, saa arbejdede hans Tanke dog ufortrødent videre for om muligt ad andre Veje at finde Sandheden».

Men naar nu Idelæren udgør det bærende for Hovedmassen af Platons Skrifter, for alle de Skrifter, der har skaffet Platon hans Ry og hans Betydning i den historiske Udvikling, saa at hans Forfatterskab staar og falder med den, saa er det jo klart, at hvis Platon virkelig har opgivet denne Lære, saa har han dermed slaaet en tyk Streg over alt, hvad der har givet ham Betydning, og fritaget Eftertiden for at beskæftige sig med ham. Det er derfor Umagen værdt at se lidt nærmere paa, hvorledes det forholder sig med den Kritik, Platon skal have anvendt paa sig selv.

Det er nu ganske vist rigtigt, at der i det bekendte Sted i «Sofisten» (p. 246 ff.) «tales spottende Ord om Ideernes Venner», og at «denne Kritik netop er rettet mod Platon selv og hans egen berømte Ideelære». Men det kan ikke være Hr. Ræder ubekendt, at netop denne Dialog hører til de mest anfægtede, hvad Ægthed angaar. Vel har Zeller endogsaa i den nyeste Udgave erklæret sig for Ægtheden, men det er ikke lykkedes ham at afkræfte det vægtige Angreb, som især Schaarschmidt i sit fortræffelige Skrift om de platoniske Dialogers Ægthed har

rettet særlig mod «Sofisten». Førend man derfor lægger et Sted af en saa tvivlsom Dialog til Grund for en Theori om et formodet Omslag hos Platon selv, synes det rimeligt, at man tog hele Spørgsmaalet om Ægtheden op til fornyet Undersøgelse. Dette har Hr. Ræder imidlertid ikke gjort. Jeg skal heller ikke selv komme ind paa dette Spørgsmaal, allerede af den Grund, at jeg for min Del er fuldkommen tilfreds med det Arbejde, Schaarschmidt har præsteret herom. Men jeg vil sætte alle Autoriteter til Side og gaa en langt simplere og lettere, og til samme Tid fuldstændig overbevisende Vej.

Jeg vil føre Platon selv som Vidne. Hvis jeg kan vise, at Platon i et utvivlsomt ægte Skrift fra et senere Tidspunkt, end «Sofisten» maa sættes til, hvis det er et platonisk Skrift, endnu staar paa ganske det samme Standpunkt med Hensyn til Idelæren, som vi kende fra hans øvrige Forfatterskab, saa er det dermed uimodsigelig paavist, at den Kritik og Spot mod denne Lære, som findes i «Sofisten», ikke skyldes Platon og Skriftet altsaa er uægte. «Lovene» er jo et utvivlsomt ægte Skrift og her er det, at Platon et Sted aflægger Vidnesbyrd om, at han endnu i sin høje Alderdom har bevaret den Tro paa Idelæren, som gløder i hans Ungdoms og Manddoms Skrifter. Thi ligesom han i Fædros, dette Skrift fra hans unge Forfatterdage, saa fuldt af Fantasi og Følelse, søger den eneste Vej til fast og sikker Erkendelse i Dialektikken, og ligesom han i sit modneste og vægtigste Manddomsskrift (Staten) peger paa Dialektikken som Endemaalet for «Herskernes Studievej, saaledes vil vi se, at han stiller den samme Fordring i sit sidste Skrift. Men nu er Dialektik hos Platon jo ikke andet end Læren om Definition og Begrebsdannelse, kun at Begrebet i det Øjeblik, det skal gribes som et alment, fremstiller sig for Anskuelsen som et for sig eksisterende enkelt, som et «Billede», en *ἰδέα*. Netop gennem Dialektikken gaar Vejen til Ideens Beskuelse. Hvis derfor Platon i sit sidste Skrift, i Lovene, har fastholdt Fordringen om Dialektikken som den øverste Aandsvirksomhed, saa har han med det samme fastholdt Idebeskuelsen som det øverste i Erkendelsen og hans Stilling overfor Idetheorien er uforandret. Men det er netop det, han har gjort. I sidste Bog af Lovene, hvor Opdragelsen (Udviklingen) af «Vogterne» (der jo i Lovene svare til Herskerne i «Staten») føres til sin Afslutning, hedder det om Begrebsdannelsen *(τὸ πρὸς μίαν ἰδέαν ἐκ τῶν πολλῶν . . δυνατὸν εἶναι βλέπειν)*, at der «ikke gives nogen sikrere Methode i Verden»

(p. 965 C); det gælder saaledes ikke blot at vide Besked om de enkelte Dyder, men om det ene fælles Begreb Dyd *(ὅ φαμεν . . . ἓν ὂν ἀρετὴν ἑνὶ δικαίως ἂν ὀνόματι προσαγορεύεσθαι* (965 D)); ligeledes med Hensyn til det smukke og gode (966 A); der skal naas til Erkendelse af Enheden i det mangfoldige ɔ: Begrebet smukt, Begrebet godt, altsaa for Platon Ideen. Hvem mindes ikke her hin «største Lære» i «Staten», det godes Ide? Og hvem genkender ikke i Udtrykket *πρὸς μίαν ἰδέαν . . . βλέπειν* hin Definition af Dialektikken i Fædros *τὸ εἰς μίαν ἰδέαν συνάγειν* etc.? Alting passer, det samme Standpunkt er fuldt ud hævdet. Den bedagede Platon ser med samme Stolthed paa Idetheorien og Vejen dertil, Dialektikken, som i det Øjeblik, da Tanken først slog ned i hans Sind og henrev ham til Begejstring. Hvor utroligt bliver det da ikke, at der imellem disse to Standpunkter skulde have ligget et Stadium, hvor den samme Platon tørt og nøgternt — thi saaledes er Stedet i «Sofisten» — skulde have underkendt det, der var Livsnerven ikke blot i hans Forfatterskab, men tydeligt nok ogsaa i hans ethisk-religiøse Stræben?

Jeg har nu ført Platon selv som Vidne. Jeg vil ogsaa føre Aristoteles.

Som bekendt anvender Aristoteles megen Tid og Flid paa at korrigere den platoniske Idetheori, og det ikke blot i et enkelt Skrift, men baade i de logiske, fysiske og ethiske, for ikke at tale om Metafysikken. Hvorledes er det nu tænkeligt, at Ar. saa omhyggeligt og saa tidt skulde have udtalt sig imod Platons Opfattelse, hvis selve Theoriens Fader havde underkendt den og taget den tilbage? Heri ligger der en umaadelig Beviskraft, forekommer det mig, for at «Sofisten» enten ikke har været skrevet paa Aristoteles's Tid eller ikke af ham er bleven anset for et Skrift af Platon.

Efter Platons og Aristoteles's Vidnesbyrd vil jeg endelig til Overflod underkaste selve Stedet i «Sofisten» en nærmere Betragtning for at paavise, at den Forfattertype, der her træder os i Møde, er himmelvidt forskellig, baade i Tone og Tankestyrke, fra den Forfattertype, som vi kende og elske som platonisk, og dermed skal jeg afslutte Vidnesbyrdenes Række.

For at vise, at Ideerne ere underkastede Bevægelse, anstilles følgende Ræsonnement: «Eftersom Erkendelse er en Virksomhed, saa er det nødvendigt, at det, som erkendes, undergaar en vis Paavirkning, saa at det værende (Ideerne) efter dette Ræsonnement, idet det erkendes af Erkendelsen, undergaar en til Erken-

delsen svarende Indvirkning, altsaa bevæges (*τὸ γιγνώσκειν εἴπερ ἔσται ποιεῖν τι, τὸ γιγνωσκόμενον ἀναγκαῖον αὖ ξυμβαίνει πάσχειν, ὥστε τὴν οὐσίαν δὴ κατὰ τὸν λόγον τοῦτον γιγνωσκομένην ὑπὸ τῆς γνώσεως, καθ' ὅσον γιγνώσκεται, κατὰ τοσοῦτον κινεῖσθαι διὰ τὸ πάσχειν* p. 248 E)». Mage til spidsfindigt Ræsonnement skal man vanskelig finde.

Altsaa, for at holde os til det Omraade, hvorpaa Idelæren hyppigst spiller, naar jeg erkender f. Eks. Retfærdighedens Begreb, eller, hvad der er det samme, naar jeg gennem en Række af Operationer naar til Retfærdighedens Definition, saa bliver Retfærdigheden selv underkastet en til min Tankevirksomhed svarende Indvirkning! Jeg vil nødig bruge stærke Udtryk ved Bedømmelsen af en gammel Forfatter; jeg erkender til fulde, hvor let den sunde Fornuft kommer paa Afveje, naar man, som Tilfældet var i Oldtiden, mangler de eksakte Videnskabers sikre Ballast. Men naar man gaar saa vidt i Miskendelse af Platons Forfattertype, at man kan tro, at dette Sted er flydt af hans Pen, saa tror jeg ikke at burde holde mig tilbage fra at bruge det Udtryk, som enhver, der uhildet læser dette Sted, maa faa i Munden, nemlig at det er det rene Vaas! Men Forfatteren af «Sofisten» gaar videre paa Grundlag af dette prægtige Ræsonnement. I umiddelbar Fortsættelse deraf hedder det: «men nu, skal vi virkelig tro, at Bevægelse, Liv, Sjæl og Tænkning ikke findes hos det fuldkomment værende (Ideerne)?» Forfatteren tillægger altsaa Ideerne ikke blot Bevægelse, men Liv, Sjæl og Tænkning! Som bekendt er der hos Platon ogsaa Ide for det ligestore. Altsaa et Begreb som ligestort skulde være levende, have Sjæl og Tænkning!

Men Læserens Taalmodighed er vel allerede udtømt, og jeg behøver neppe at anføre mere for at anse det for fastslaaet, at Forfatteren af «Sofisten», tør og vissen som han er i Sprog, og tom og vanartet som han er i Tænkeevne, umuligt kan være identisk med den henrivende Stilist og den klare og frodige Tænker, som hedder Platon. Uanfægtede af «Sofisten» kunne vi ogsaa i Fremtiden glæde os over Platons Skrifter og i dem finde, vel ikke et «sammenhængende System» (thi det systematiske laa nu engang ikke for ham), men dog en indre Helhed med Idelæren som Centrum. At Idelæren selv indbød til Kritik — en Kritik, som jo kom ved Aristoteles og blev knusende — er en ganske anden Sag. Selv har Platon, som Lovene udviser, lige ind i sin høje Alderdom, hvilet med olympisk Ro i den Verdensopfattelse, som engang i hans unge Dage havde slaaet ned som et Lyn i

hans Sjæl. Ikke den svageste Anfægtelse er at spore i de utvivlsomt ægte Arbejder, hvilket vil sige over tre Fjerdedele af alle de platoniske Skrifter.

Thi Sagen er — og med denne Bemærkning vil jeg slutte — at Platons Betydning ikke i første Instans ligger i hans filosofiske Skarpsind. Han var netop ikke en Mand, hvis «Tanke ufortrødent arbejdede videre for om muligt ad andre Veje at finde Sandheden». Sandheden har han en Gang for alle fundet i Idetheorien. Den Dag, det gik op for ham, at der bag den sanseligt givne Virkelighed med dens Mangfoldighed og Foranderlighed laa en ideel Virkelighed med Enhed og Uforanderlighed som Væsensmærker, en ideel Virkelighed, i Slægt med vor Aand og som vi efter Døden vil komme i et nært og saligt Forhold til — den Dag var med det samme hans filosofiske Udvikling fuldbyrdet. Fra nu af har han kun eet Formaal i Livet, at gøre Menneskene delagtige i den Herlighed, der har aabnet sig for hans indre Øje, en Herlighed, som vi her i Livet kun glimtvis skue, men som efter Døden vil aabenbare sig for os i hele sin Skønhed. Altid staar han lige paa Grænsen af det mystiske, men han undgaar dette Skær ved at fastholde og lære, at den eneste Vej, der fører til den ideelle Skuen, er den for al Mystik fremmede Aandsvirksomhed, der hedder Begrebssøgen og Definition.

Selv satte Platon sin vigtigste Opgave i at være Lærer for Ungdommen paa sokratisk Vis, en Virksomhed, som han varetog i mange Aar, maaske hele Livet igennem, men som ganske unddrager sig vort Kendskab. Sit Forfatterskab regner han for en Bibeskæftigelse, noget som han kan tillade sig at sysle med «paa Helligdage og Fridage». Vi vilde derfor ganske miskende Platon, hvis vi vilde tænke os ham som en Grubler og Forsker, ideligt optaget af at kritisere og forbedre «sit System».

Platonforskningens nuværende Standpunkt.

Nogle Svarbemærkninger.

Af **Hans Ræder.**

Da Overlærer Selchau's ovenfor trykte Bemærkninger, som godhedsfuldt ere blevne mig meddelte i Mannskript, indeholde et Angreb paa hele den Synsmaade, der ligger til Grund for mit lille Skrift «Platon og hans Forgjængere», kan jeg ikke undlade at svare derpaa; thi det er jo klart, at, dersom Hr. S. har Ret i sin Hovedpaastand, at «Sophisten» ikke er et Værk af Platon, saa ville dermed de Resultater, hvortil jeg er kommen, fuldstændig være omstyrtede.

Hr. S. har fuldkommen Ret i at forudsætte, at jeg ikke er uvidende om, at «Sophistens» Ægthed jævnlig er bleven draget i Tvivl. Naar jeg imidlertid har ment ikke at burde tage noget Hensyn til de Angreb, der ere blevne rettede imod den, er Grunden dertil ganske simpelt den, at jeg ikke tillægger dem den Vægt, som Hr. S. gjør. Naar han dernæst bebrejder mig, at jeg paa Grundlag af «Sophisten» har opstillet en Theori om et Omslag hos Platon uden først at undersøge Spørgsmaalet om Dialogens Ægthed, saa maa jeg dertil bemærke, at for det Første er det jo aldeles umuligt for Hr. S. at vide, hvilke Studier der ligge bagved min Afhandling, og naar jeg Intet har offentliggjort desangaaende, saa vilde det fra Hr. S.'s Standpunkt ikke være altfor dristigt at forklare dette ved den Formodning, at Grunden hertil er den, at jeg for min Del er fuldkommen tilfreds med det Arbejde, som er blevet udført paa Platonforskningens Omraade i de 35 Aar, som ere forløbne, siden Schaarschmidt udgav sin Bog «Die Sammlung der platonischen Schriften», et Arbejde, der er saa omfattende og betydningsfuldt, at det ikke er tilraadeligt at gaa udenom det, og hvis Resultater pege i en anden Retning end de, som Schaarschmidt i sin Tid kom til. I et Skrift, der henvender sig til en noget videre Læsekreds, er man forpligtet til at fore-

lægge Læserne sine Resultater uden altfor mange Omsvøb og uden at forvirre dem ved alskens Tvivl og Forbehold og Polemik mod Andres Opfattelser. En anden Sag er det, at man selvfølgelig ikke bør holde det skjult for sine Læsere, at ogsaa afvigende Anskuelser have gjort sig gjældende. Jeg har derfor ogsaa paa S. 25 og 27 omtalt, at Theorien om Omslaget hos Platon er en forholdsvis ny Theori, der har haft og endnu har Besvær med at arbejde sig frem, ligesom jeg paa S. 6 har nævnt den Tilbøjelighed, som Schleiermacher og hans Efterfølgere havde, til at erklære de Skrifter for uægte, som ikke lod sig passe ind i Systemet. Derimod har jeg ment, at Theorien om «Sophistens» Uægthed i sig selv besad saa ringe Livskraft, at der ikke behøvedes nogen anden Gjendrivelse end den indirekte, som ligger i en Paavisning af, hvorledes «Sophisten» paa en naturlig Maade passer ind i Platons philosophiske Udvikling. Da Hr. S.'s Indlæg imidlertid viser, at jeg dog har undervurderet Theoriens Livskraft, skal jeg nu indlade mig paa en nærmere Drøftelse af den for om muligt at mane den ned i Graven igjen.

Men inden jeg giver mig i Lag med selve det foreliggende Spørgsmaal, vil det vistnok være formaalstjenligt at indskyde nogle mere almindelige Bemærkninger om den moderne Platonforsknings Methode og Resultater. Det vil uden Tvivl for Mange være en overraskende Paastand, som dog næppe af den Grund tør kaldes for dristig, at paa Platonforskningens Omraade har det i den sidste Menneskealder været Englænderne, der ere gaaede i Spidsen. I 1867 — Aaret efter Schaarschmidt's Bog — udkom Campbell's Udgave af «Sophisten» og «Politikos». Denne Udgave indeholder en Indledning, som med Rette er bleven betegnet som epochegjørende[1]. I denne Indledning, hvortil der i 1894 fremkom et Supplement i Jowett og Campbell's Udgave af «Staten», lægger Campbell Grunden til den senere i saa stort et Omfang anvendte sprogstatistiske Methode, hvis Indførelse man i Tydskland sædvanlig giver Dittenberger (1881) og Schanz (1886) Æren for.

[1] Som bekjendt er Vejen fra England til Danmark baade lang og bugtet. Da Bogen ikke findes paa vore offentlige Bibliotheker, har jeg maattet hjælpe mig med en Oversættelse af Indledningen, som findes i Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik 111. Bd. (1897). Det varede omtrent 30 Aar, inden Bogen vakte nogen Opmærksomhed udenfor England Dersom jeg havde kunnet benytte selve Udgaven, vilde jeg selvfølgelig have citeret den i Litteraturfortegnelsen i «Platon og hans Forgjængere».

Idet Campbell søgte at bestemme de to af ham udgivne Dialogers Plads indenfor Platons Produktion, gik han med Rette ud fra, at en Afgjørelse efter indre, philosophiske Grunde ifølge de gjorte Erfaringer aabnede altfor stort et Spillerum for det subjektive Skjøn, og at der derfor maatte slaaes ind paa en mere exakt Fremgangsmaade. Idet han nu ansaae det for givet, at «Lovene» er det sidst udgivne af Platons Værker og tillige utvivlsomt ægte, søgte han at udfinde de andre Skrifters relative Affattelsestid ved at undersøge deres større eller mindre Slægtskab med «Lovene» i sproglig Henseende. Det viste sig da, at de Dialoger, der stod «Lovene» nærmest, var «Sophisten», «Politikos», «Philebos», «Timæos» og «Kritias», og man var derfor berettiget til at give dem Plads blandt Platons senere Skrifter. Campbell behandlede især Ordforraadet og fremhævede det Paafaldende i, at «Sophisten» har flere ejendommelige Ord fælles med «Timæos», «Kritias» og «Lovene», end «Staten» har, uagtet «Staten» behandler det samme Emne som «Lovene», og «Timæos» og «Kritias» fremtræde som Fortsættelse af den. Foruden Ordforraadet, der er særlig rigt paa videnskabelig-techniske Udtryk, paaviste Campbell som charakteristiske Ejendommeligheder for den nævnte Gruppe af Skrifter adskillige jævnlig forekommende poetiske Vendinger, ofte en ligefrem dithyrambisk Rhythme og en kunstig Ordstilling.

Disse Campbell's Undersøgelser vakte i Begyndelsen ingen Opmærksomhed, men da man senere ogsaa fra anden Side slog ind paa en lignende Vej, blev de mere bekjendte. Medens Campbell havde behandlet en stor Mængde, sjældnere forekommende Ord, undersøgte Dittenberger (Hermes XVI) og Schanz (Hermes XXI) uafhængig af ham nogle faa, men hyppig forekommende Smaaord og Partikler med det Resultat, at ogsaa Platons Brug af disse tydede hen paa en lignende Gruppering af Dialogerne som af Campbell antaget. Efterhaanden have disse Studier antaget et ganske uhyre Omfang, uden at dog Studiet af Indholdet af den Grund er bleven forsømt. Det bedste Indtryk af, hvor Meget der i denne Retning er udrettet, faaer man af Polakken Lutosławski's store Værk «The origin and growth of Plato's logic» (London 1897). Da denne Bog, det betydeligste Arbejde, der i lang Tid er fremkommet paa Platonforskningens Omraade, vistnok ikke er kjendt efter Fortjeneste, turde nogle Ord om den være paa deres Plads her.

Lutosławski har først med stor Omhu samlet hele det Ma-

teriale, som den sprogstatistiske Forskning har tilvejebragt. Dernæst har han bearbejdet det paa en Maade, som i Begyndelsen ikke kan Andet end bringe Læseren til at studse, idet man spørger sig selv, om en saa formel-statistisk Methode virkelig lader sig anvende paa et Spørgsmaal, hvor man skulde tro, at langt mere aandelige Faktorer maatte være de afgjørende; man bliver let tilbøjelig til at antage det Hele for et uhyre Kraftspild. Lutosławski gaaer ligesom Campbell ud fra «Lovene», idet han har samlet 500 sproglige og stilistiske Særegenheder, der ere charakteristiske for dette Skrift. Derefter har han for hvert af de andre platoniske Skrifters Vedkommende (fraregnet nogle faa, hvis Uægthed ansees for saa godt som afgjort, eller hvis Betydning er meget ringe) gjort op, hvor mange af disse Særegenheder der forekommer, saaledes at der tages Hensyn baade til Særegenhedens mere eller mindre hyppige Forekomst (i Forhold til Skriftets Omfang) og til dens Betydning. Resultatet opføres tabellarisk, idet hvert enkelt Skrifts Slægtskab med «Lovene» paa Grundlag af de gjorte Iagttagelser angives procentvis ved et Tal, og tillige i mange Tilfælde de enkelte Skrifters indbyrdes Slægtskab noteres. Som Forudsætning for hele Methodens Anvendelighed opstilles følgende *Law of stylistic affinity* (S. 152): «Af to Værker af samme Forfatter og af samme Omfang, er det, som har det største Antal stilistiske Særegenheder til fælles med et tredie, nærmest ved dette i Tid, forudsat, at Særegenhedernes større eller mindre Betydning tages i Betragtning, og forudsat, at Antallet af iagttagne Særegenheder er tilstrækkelig stort til at bestemme alle tre Værkers stilistiske Ejendommelighed». Som ved alle statistiske Undersøgelser er det naturligvis Mængden, der skal gjøre det, og det kan heller ikke nægtes, at Mængden af Iagttagelser er overvældende stor; derved maa der saa bødes paa de Tilfældigheder og Vilkaarligheder, som selvfølgelig ikke kunne undgaaes. Efter de fundne Procenttal ordner nu Lutosławski samtlige Skrifter, idet han dog indrømmer, at til adskillige Spørgsmaals Afgjørelse er Apparatet ikke fintmærkende nok. Men med Hensyn til Sondringen i større Grupper synes der ingen Tvivl at kunne være, da Forskjellen i Procenttallene er meget betydelig, og i den Henseende stemmer Resultatet ganske med de tidligere Sprogstatistikeres. «Sophisten», «Politikos» og «Philebos» vise sig at staa «Timæos», «Kritias» og «Lovene» meget nær. Noget tidligere staa «Theætet» og «Parmenides», der ved en ret dyb Kløft ere adskilte fra de tidligere Dialoger.

Ved disse Undersøgelser er nu tillige Ægtheden af de omtvistede Dialoger bevist, idet de ganske naturligt indordne sig paa deres Plads i Rækken mellem de ældre og de yngste, utvivlsomt ægte Skrifter.

Men Lutosławski indskrænker sig ikke til de stilistiske Undersøgelser; de danne kun Fundamentet for hans Bygning. Han gjør tillige med stor Omhu og med overlegent Herredømme over hele den omfangsrige Platonlitteratur Rede for Sammenhængen mellem Dialogernes Indhold og den Udvikling, der har fundet Sted, af Platons «Logik» (hvortil medregnes Erkjendelseslære, Dialektik og Metaphysik). Og her er Hovedpunktet netop den stærke Fremhævelse at de senere Dialogers store Afvigelser fra de tidligere. Denne Forskjel betoner Lutosławski med overordentlig Skarphed. maaske nok en Del skarpere, end Ret er; han betænker sig end ikke paa at paastaa, at allerede Aristoteles har manglet den rette Forstaaelse af de senere Dialoger. Men se vi bort fra Overdrivelserne, der selvfølgelig ikke kunne udeblive, troer jeg, at det maa indrømmes, at Lutosławski forbavsende godt har forstaaet at oprulle et naturligt og ved indre Sammenhæng forstaaeligt og overbevisende Billede af Platons philosophiske Udvikling, og at Hovedlinierne af det ville blive staaende. Jeg vil tillige gjøre opmærksom paa, at den samme Hovedopfattelse lægges til Grund for Gomperz's endnu ikke fuldførte Fremstilling i «Griechische Denker», hvilket et Par foreløbige Antydninger have gjort klart (II S. 49, smlgn. 348).

Kaste vi nu atter Blikket paa Schaarschmidt, saa er det, som om vi kom tilbage til en helt anden Verden. Jeg kan i denne Sammenhæng ikke undlade at udtale min Anerkjendelse overfor Hr. S., fordi han dog troer paa Ægtheden af over tre Fjerdedele af de under Platons Navn overleverede Skrifter. Schaarschmidt betegner kun ni Dialoger som utvivlsomt ægte; af disse ere endda de tre blevne forkastede af Andre, nemlig «Timæos» af Schelling og Weisse, «Lovene» af Ast, og «Symposion» af Krohn, saa at der kun bliver sex tilbage, om hvis Ægthed der, mig bekjendt, aldrig har været udtalt nogen Tvivl, nemlig «Protagoras», «Gorgias», «Phædon», «Phædros», «Staten» og «Theætet»[1]. Men nu har rigtignok Tilbøjeligheden til at antage de platoniske Skrifter for uægte for længe siden kulmineret.

[1] Efterretningen om, at der i Oldtiden var dem, som ansaae «Phædon» og «Staten» for uægte, synes at bero paa Misforstaaelser (Zeller II[4] 1, S. 441 og 474).

Jeg kan naturligvis ikke vente, at Hr. S. skal føle sig overbevist af denne Redegjørelse: han har utvivlsomt Ret til at forlange, at jeg skal tage Standpunkt til de Indvendinger, som baade af ham selv og af Schaarschmidt ere blevne rettede imod «Sophistens» Ægthed. Da han imidlertid kun i al Almindelighed henviser til Schaarschmidt, skal ogsaa jeg indskrænke mig til i faa Ord at udtale en almindelig Dom om dennes Værk for derefter at gaa nøjere ind paa de af Hr. S. selv fremhævede Punkter, saa meget mere, som disse netop i Hovedsagen stemme med Schaarschmidt's Betragtninger.

Grunden til, at Schaarschmidt's Standpunkt for mig er uantageligt, er hans aldeles umethodiske Fremfærd. Idet han gaaer ud fra nogle faa Skrifter, hvis Ægthed tilfældigvis bevidnes af Aristoteles, konstruerer han deraf en «platonisk» Philosophi, hvorefter de Skrifter, som paa et eller andet Punkt staa i Modstrid med denne, glat væk forkastes. Som et afgjørende Kriterium paa Uægthed opstiller han (S. 118) «die Wahrnehmung, dass ein Dialog seinem philosophischen Lehrgehalte nach unplatonisch sei». Dette er en aabenbar Cirkelslutning, eftersom Schaarschmidt selv indrømmer Muligheden af, at Skrifter, som ikke citeres af Aristoteles, kunne være ægte. Der findes nemlig ogsaa et andet Kriterium: naar et Skrift er «ein Meisterstück» (S. 95) eller «ein Kunstwerk ersten Ranges» (S. 113), saa maa det, som Tilfældet er med «Protagoras», ansees for ægte selv uden Aristoteles's Vidnesbyrd. Han charakteriserer selv tilstrækkelig sin Methode ved at sige, at ved Fjernelse af de uægte Skrifter opnaa vi «ein in jeder Hinsicht geläutertes, darum klares und wahres Bild Plato's» (S. 7), og ved at sammenligne Platons Forfatterskab med en herlig Domkirke, hvis sande Skjønhed bør lægges for Dagen ved Fjernelse af misprydende Tilbygninger (S. 164). Overfor en saadan Fremgangsmaade er Lutosławski's Spydighed ganske paa sin Plads, naar han i en beslægtet Anledning bemærker (S. 461), at den Slags Betragtninger hvile paa tre urigtige Forudsætninger: 1) at Platon aldrig tog fejl, 2) at han aldrig erkjendte sine Fejl eller forandrede sine Anskuelser, 3) at han aldrig gjentog, hvad han havde sagt i et andet Værk.

Hermed skal det imidlertid ingenlunde være sagt, at Schaarschmidt ikke paa mange Punkter har Ret i sine Betragtninger. Overfor den ældre Retning, der hævdede Enheden i den platoniske Philosophi, har Schaarschmidt sejrrigt paavist et rigt Maal af Modsigelser. Naar han deraf drager den Konsekvens, at saa maa

et stort Antal af de overleverede Skrifter være nægte, kommer det af, at han deler den ældre Retnings Forudsætning: Enheden. Men i det Øjeblik man lader denne Forudsætning falde, svinde Schaarschmidt's Argumenter mod Ægtheden ind til næsten Intet. Den Rest, der bliver tilovers, skal jeg senere komme tilbage til.

Jeg kommer nu endelig til selve de Grunde, som Hr. S. har anført mod «Sophistens» Ægthed. Han hævder, at den Omstændighed, at Platon i «Lovene» fastholder Fordringen om Dialektiken som den øverste Aandsvirksomhed, beviser, at hans Stilling overfor Ideelæren endnu i hans høje Alderdom var uforandret. Men naar nu Hr. S. indrømmer, at i «Sophisten» er Ideelæren opgivet, hvorledes forklarer han saa, at Dialektiken ogsaa i denne Dialog (p. 253 D—E) prises som en Virksomhed, der passer for den sande Philosoph? Hans Fejlslutning er den, at, naar Dialektiken er Vejen — den eneste Vej — til Ideebeskuelsen, saa maa ogsaa Enhver, der slaaer ind paa denne Vej, naa til det samme Maal, Ideebeskuelsen; man kan jo godt vende om paa Halvvejen eller slaa ind paa en Sidevej. Det falder mig heller ikke ind at nægte, at Platon baade i «Sophisten» og i «Lovene» taler om Ideer, ligesaa lidt som jeg har betvivlet, at han stadig bevarede sin Tro paa Dialektikens Betydning[1]. Men jeg har paastaaet, at Platon i «Sophisten» ikke længere tillægger Ideerne de Egenskaber, som han tillagde dem i «Phædon» og «Staten», og denne Paastand kan Stedet i «Lovene» ikke modbevise. Jeg har Intet imod, at man ogsaa tillægger den bedagede Platon en Art Ideelære; jeg hævder blot, at den var ganske forskjellig fra den tidligere[2].

Jeg kommer dernæst til Aristoteles's Vidnesbyrd. Hr. S. støtter sig her paa, at Aristoteles intetsteds omtaler en Forskjel

---

[1] Jeg lægger ingen Vægt paa, at der ogsaa er dem, der hævde, at Platon i «Lovene» har opgivet Dialektiken. Gomperz (Griechische Denker II S. 348) sammenfatter sin Opfattelse af Platons senere Dialoger i følgende Ord: «Den Darlegungen der Skepsis («Parmenides») folgen die Versuche der Umbildung und Anpassung («Sophist» und «Staatsmann»). Endlich rettet Platon seine teuersten Güter aus den Stürmen der Dialektik; er sagt dieser selbst nicht minder als der Duldung und der Denkfreiheit Lebewohl; die im «Phaedon» verpönte «Misologie» wird in den «Gesetzen» auf den Thron erhoben, und der das Kreuzverhör verkörpernde Sokrates verschwindet von der Bühne». Denne Uoverensstemmelse skyldes uden Tvivl en forskjellig Opfattelse af Begrebet Dialektik.

[2] *Plato's later theory of ideas* er Titlen paa en Række Artikler af Jackson i The Journal of Philology X—XIV.

mellem Platons Anskuelser i de forskjellige Tidsperioder. Men for det Første er det jo en bekjendt Sag, at Aristoteles's Meddelelser om Platons Lære ofte kun med Vanskelighed lade sig forene med det, som Platon selv har sagt i sine Skrifter, eftersom han i første Linie øste sin Viden af sin personlige Omgang med Platon (Zeller II^4 1, S. 466 ff.). Det er derfor slet ikke uforstaaeligt, at den Udvikling, som Platons Philosophi igjennem adskillige Aar har gjennemløbet, ikke er kommen til at staa klart for hans Bevidsthed, tilmed da Platon næppe heller mundtlig har haft for Skik at meddele sin Undervisning i dogmatisk afsluttet Form. Skulde det virkelig være urimeligt at antage, at Aristoteles har staaet Platon for nær til at kunne have et Overblik over hans historiske Udvikling? Hertil kommer saa, at selv i de Tilfælde, hvor Aristoteles har erkjendt en Forandring i Platons Opfattelse, har han derved ingenlunde anseet sig for afskaaret fra at imødegaa Platons oprindelige Standpunkt. Saaledes giver han i Polit. II 1—5 en Kritik af Platons Fordringer angaaende Kvindefællesskab og Ejendomsfællesskab (i «Staten»), uagtet han selv (Polit. II 6. p. 1265 a 4) meddeler, at Platon i «Lovene» havde ladet disse Fordringer falde[1]. Endelig findes der ogsaa hos Aristoteles adskillige Steder, der med tilstrækkelig Tydelighed pege hen paa «Sophisten». De ere samlede af Apelt i hans Udgave af «Sophisten» S. 32 ff. Overfor Schaarschmidt's Benægtelse af disse Steders Beviskraft bliver det imidlertid nødvendigt at gaa nærmere ind paa et Par af dem.

Ar. Metaph. *E* 2. p. 1026 b 14 hedder det: *διὸ Πλάτων τρόπον τινὰ οὐ κακῶς τὴν σοφιστικὴν περὶ τὸ μὴ ὂν ἔταξεν*, og ligeledes i Parallelstedet *K* 8. p. 1064 b 29: *διὸ Πλάτων οὐ κακῶς εἴρηκε φήσας τὸν σοφιστὴν περὶ τὸ μὴ ὂν διατρίβειν*, hvilket skulde synes at stemme meget godt med Platons Udtalelser i «Sophisten» (p. 254 A). Nu indvender rigtignok Schaarschmidt (S. 195 ff.), at i saa Fald maa Aristoteles have misforstaaet Platon, idet denne tager *τὸ μὴ ὄν* i Betydningen *ψεῦδος*, medens Aristoteles derved forstaaer *τὸ συμβεβηκός* (ɔ: Tingenes tilfældige Attributer i Modsætning til deres Væsen). Denne Indvending er dog mindre rammende; thi i «Sophisten» spilles der jo netop paa de mest afgjørende Punkter med den dobbelte Be-

[1] Aristoteles har ikke delt den Opfattelse, at Eftertiden var fritaget for at beskjæftige sig med de Punkter af Platons Lære, som denne senere havde opgivet, — en Opfattelse, der iovrigt ikke frister til nærmere Imødegaaelse.

tydning af *τὸ μὴ ὄν*, og selve det Afsnit, hvorom Talen er, Afsnittet om Begrebernes delvise Sammenfalden *(κοινωνία τῶν γενῶν)* indledes netop med en Betragtning af Forskjellen mellem Begreberne i og for sig og deres Attributer (p. 251 A—B). Schaarschmidt selv mener, at Aristoteles har haft mundtlige Udtalelser af Platon eller ogsaa «Staten» VI p. 492 A ff., hvor der i andre Udtryk tales om lignende Ting, i Tankerne, og at saa en senere Philosoph har benyttet Aristoteles's af ham misforstaaede Ytring om *τὸ μὴ ὄν* til at spinde hele Dialogen «Sophisten» ud af (S. 100). Denne Mand maa virkelig have været i Besiddelse af en ligefrem genial Opfindsomhed!

Endnu tydeligere henviser Aristoteles til «Sophisten» i Metaph. N 2. p. 1089 a 2, men rigtignok uden at nævne Platons Navn. Der tales her ligesom i «Sophisten» om Nødvendigheden af at gjendrive Parmenides og vise Existensen af *τὸ μὴ ὄν*. Ogsaa her indvender Schaarschmidt (Rhein. Mus. N. F. XVIII S. 1 ff.), at Tankegangen i «Sophisten» ikke gjengives rigtigt af Aristoteles, som taler om, at man, saafremt *τὸ μὴ ὄν* existerer, vil kunne lade *τὰ ὄντα* være opstaaede *ἐκ τοῦ ὄντος καὶ ἄλλου τινός*. Men ogsaa dette stemmer med Platons Tankegang, som forklarer Begrebernes Mangfoldighed ud fra Antagelsen af et *μὴ ὄν* i Betydningen *θάτερον*, og Aristoteles's Indvending herimod, at et *μὴ ὄν* i Betydningen *ψεῦδος* ikke har Noget med den Ting at gjøre, rammer i Virkeligheden Platons Theori i Centrum (smlgn. min Afhandling S. 28 f.). At Aristoteles p. 1089 a 21 ved Ordene *διὸ καὶ ἐλέγετο* indfører et Udsagn, som ikke findes i Platons Skrifter, siger Intet med Hensyn til det foregaaende Sted; thi der antydes jo netop ved *καί*, at der gaaes over til noget Nyt, ligesom ogsaa Imperfektet *ἐλέγετο* nærmest tyder paa gjentagne mundtlige Udviklinger af Platon. Endelig skal man heller ingen Vægt lægge paa, at Aristoteles ikke nævner Platons Navn, men bruger Flertalsformen om Platonikerne overhovedet; det gjør han jo saa ofte, som i det berømte Sted Eth. Nic. I 4. p. 1096 a 13 *(διὰ τὸ φίλους ἄνδρας εἰσαγαγεῖν τὰ εἴδη)*.

Tilbage staaer nu kun Hr. S.'s Kritik af Soph. p. 248 E. For at forstaa dette Sted maa vi gaa tilbage til Afsnittets Begyndelse p. 248 A. Tankegangen er unægtelig noget slynget, men maaske den kan redes op alligevel. Ideevennerne gaa ud fra to Forudsætninger:

1) Det i Sandhed Værende er uforanderligt (p. 248 A—B),
2) Sjælen kan erkjende det Værende (p. 248 D).

Heraf sluttes, at

3) det Uforanderlige kan erkjendes.

Da det nu maa ansees for givet, at

4) det Uforanderlige ikke kan *ποιεῖν* eller *πάσχειν*,

følger af 3 og 4, at

5) Erkjendelsesvirksomheden ikke kan have Noget med *ποιεῖν* eller *πάσχειν* at gjøre.

Hvis f. Ex. Forholdet var det, at *γιγνώσκειν* var *ποιεῖν*, saa maatte omvendt *γιγνώσκεσθαι* være *πάσχειν*[1], og det, som erkjendes, saaledes være i Bevægelse. Da nu 5 er en urimelig Antagelse (Ideevennerne gaa kun ind paa den for at undgaa Selvmodsigelse, p. 248 D.), saa maa en af Forudsætningerne være gal, ɔ: hvis vi ikke ville opgive al Erkjendelse af Virkeligheden, maa vi indrømme, at det sande Værende kan bevæges, eller at Bevægelsen har Virkelighed: *καὶ τὸ κινούμενον δὴ καὶ κίνησιν συγχωρητέον ὡς ὄντα* (p. 249 B). Ideevennerne nødes saaledes til at gaa ind paa den dynamiske Verdensopfattelse: *τὰ ὄντα ὡς ἔστιν οὐκ ἄλλο τι πλὴν δύναμις* (p. 247 E, smlgn. p. 248 B—C); men med en overraskende Dristighed springes der strax videre: fra Bevægelse og Kraft til Liv og Sjæl og Tænkning som Ejendommeligheder ved *τὸ παντελῶς ὄν* (p. 248 E).

Er dette dristige Spring nu saa aldeles ufatteligt? Det er jo ret almindeligt hos græske Tænkere at betragte aandelige Kræfter som Bevægelsens Aarsag. Jeg behøver blot at minde om Anaxagoras's *νοῦς*, om, at Thales tillagde Magneten en Sjæl, og om, at Platon selv i Tim. p. 30 C betegner den hele *κόσμος* som et *ζῷον ἔμψυχον ἔννουν τε τῇ ἀληθείᾳ*. Og Meningen er jo endda ikke at antage Liv og Sjæl og Tænkning paa ethvert Punkt af *τὸ παντελῶς ὄν*; Platon benægter kun, at de slet ikke findes der, hvorved den hele Verden vilde blive død og uforanderlig; han hævder ikke med Heraklit, at alt Virkeligt bevæges, men kun, at ogsaa Bevægelsen har Virkelighed. Det er vist ogsaa en tvivlsom Fortolkning, naar *τὸ παντελῶς ὄν* opfattes som hver enkelt Idee for sig, thi vi maa huske, at i «Sophisten» er Udgangspunktet ikke saa meget de platoniske Ideer som det

[1] Det vilde forekomme os naturligere at opfatte det erkjendte Objekt som det virkende, idet det fremkalder et Indtryk paa det erkjendende Subjekt, men i begge Tilfælde optræder det jo som bevæget. Beviskraften ligger imidlertid slet ikke i denne Tanke, der kun opstilles som en Hypothese (*εἴπερ*): *ludit quodammodo cum suis adversariis* bemærker Apelt ganske rigtigt.

eleatiske ὄν, og naar Hr. S. særlig nævner «det Ligestores» Idee, saa maa der erindres om, at, fordi Platon i tidligere Dialoger har talt om en saadan, kan han godt senere have opgivet denne Tanke. At han virkelig har gjort det, derpaa tyder Ar. Metaph *A* 9. p. 990 b 16 og *M* 4. p. 1079 a 12, hvor det hedder, at Platonikerne[1] ikke antog Ideer af Relativiteter (*τὰ πρός τι*). Mon det skulde være uberettiget her at søge en vis Sammenhæng?

Imidlertid — det være nu, som det være vil; jeg er fattet paa, at min Kommentar til det omtalte Sted ikke vil finde mere Naade for Hr. S.'s Øjne end Stedet selv. Spørgsmaalet er jo ikke, om der er Mening i det, men om det kan være skrevet af Platon. Naar Hr. S. udbryder, at «Mage til spidsfindigt Ræsonnement skal man vanskelig finde», saa vil jeg, om saa skal være, indrømme ham Spidsfindigheden, men til Gjengjæld vil jeg tillade mig at paapege en Parallel fra en af de Dialoger, som endog Schaarschmidt erklærer for utvivlsomt ægte. I Gorg. p. 460 A—B drager Sokrates ud fra den Forudsætning, at Taleren maa kjende *τὰ δίκαια καὶ τὰ ἄδικα*, paa følgende Maade den Slutning, at han ogsaa maa være retfærdig: den, der har lært *τὰ τεκτονικά*, han er *τεκτονικός* o. s. v., altsaa er den, der har lært *τὰ δίκαια*, ogsaa selv *δίκαιος*. Dette Resultat naaes kun derved, at de generende Ord *καὶ τὰ ἄδικα* uden videre borteskamoteres. Er et saadant Kneb virkelig en Tænker af Platons Rang værdigt? Var det mon ikke paa Tiden, om man for at redde Platons Ære ogsaa søgte at bevise Uægtheden af «Gorgias»?

Men Hr. S. har Ret i, at man maa tage Hensyn til Læserens Taalmodighed; det gjælder nu at drage Konklusionen. Og Konklusionen kan kun blive den, at Platon i sine ældre Aar paa flere væsentlige Punkter har forandret sine tidligere Anskuelser. Naar Hr. S. herimod paaberaaber sig «Lovenes» Vidnesbyrd, saa vil jeg blot anmode ham om at gjennemlæse den Række Klagepunkter, som Zeller i sine «Platonische Studien» S. 117 f. har samlet imod dette Skrift. Det er næsten Ord til andet de samme Indvendinger, som rettes mod «Sophisten». Zeller mente dengang at kunne bevise «Lovenes» Uægthed, men forlod snart denne Anskuelse. Ved derimod haardnakket at fastholde, at «Theætet», «Sophisten» og «Politikos» tilhøre et tidligt Stadium i Platons Forfattervirksomhed, har han spærret Vejen for sig til en virke-

[1] Paa det ene Sted hedder det *φαμεν*, paa det andet *φασι*, idet Aristoteles ofte regner sig selv med til Platonikerne.

lig Forstaaelse af Platons Udvikling og maa gribe til den Udvej at antage slemme indre Modsigelser indenfor Platons System, hvorhos endelig «Lovene» komme til at indtage en ganske isoleret Stilling. Hvis man derimod vil bekvemme sig til at se alle de senere Skrifter i deres indbyrdes Sammenhæng, saa ville mange Vanskeligheder svinde. Ideelæren bliver da ikke eneherskende indenfor Platons Forfattervirksomhed, men kommer kun til at raade over en forholdsvis kort Tidsperiode — thi at «Phædros» skulde være et Ungdomsskrift, er ganske utroligt —; i «Parmenides» og «Theætet» rejses Tvivlen, og der naaes kun en tilsyneladende Sammenslutning mellem Ideelæren og den eleatiske Philosophi; i «Sophisten» skjærer Kritiken langt dybere, og her som i de følgende Skrifter slaaes der ind paa nye Baner, hvormed dog paa ingen Maade følger, at Platon skulde betragte hele sin tidligere Livsgjerning som forfejlet.

Dette er altsaa den moderne Platonforsknings Hovedresultat. Det forholder sig med det platoniske Spørgsmaal omtrent som med det homeriske. Jo stærkere man gaaer ud fra Enheden — eller endog Fuldkommenheden i philosophisk, resp. æsthetisk Henseende — som Forudsætninger, desto mere nødes man netop til at skride til Atheteser. Men opgiver man alle ubevislige Forudsætninger, saa kan Meget, som ellers vilde vække Anstød, gjælde for ægte, — kun at Ordet «ægte» faaer en anden Betydning i Forhold til Platon end i Forhold til Homer. Men i begge Tilfælde er der utvivlsomt endnu et stort Arbejde at udføre.

Der er kun een Ting, som man ikke har Lov til. Man har ikke Lov til paa Forhaand at udkaste et Helhedsbillede, hvortil enhver Enkeltundersøgelses Resultat skal passe. Om det Billede, som Hr. S. udkaster for os, af Platons aandelige Udvikling — eller Mangel paa Udvikling —, kan jeg ikke tilbageholde den Dom, at, hvor stor en Kjærlighed til Platon og Begejstring for hans Philosophi det end vidner om, saa beroer det dog kun paa en ganske vilkaarlig Konstruktion. At hele Platons Verdensopfattelse er slaaet ned i hans Sjæl paa een Gang som et Lyn, ligesom Hegels Philosophi slog ned i Heiberg, da han sad paa sit Hotelværelse i Hamburg, og at han derefter ikke havde Mere at lære, det er Noget, som vi ikke kunne have den fjerneste Kundskab om. Vor Opgave er ihærdigt at arbejde med det Stof, som er os overleveret; hvis det derigjennem lykkes os at naa frem til en Helhedsopfattelse, saa have vi Lov til at glæde os derover, men det er vor Pligt altid at være rede til at underkaste vort

Arbejde en Revision eller endog gjøre det helt om, hvis nye Undersøgelser skulde bringe nye Momenter frem.

Jeg vil slutte med et Citat af Schaarschmidt. Han siger S. 97, at, dersom «Sophisten» og «Politikos» bevises at være ægte, kunne vi ikke undgaa, «unsere Auffassung der philosophischen Denkart wie der schriftstellerischen Kunst Plato's sehr zu ändern und herabzustimmen». Heri maa jeg, idet jeg blot tager et Forbehold overfor Ordet «herabstimmen», ganske give ham Ret. At vor Opfattelse af Platon trænger til at ændres — forsaavidt det da ikke allerede er skeet —, det var det netop min Hensigt at vise i mit lille Skrift, og jeg kan kun være taknemmelig over, at der nu er bleven givet mig Lejlighed til fyldigere og skarpere at slaa dette mit Standpunkt fast.

Ad Herodotum.

Notum est a Graecis eodem modo εἴ πως usurpari, quo a Romanis *si forte* (Madvig: Græsk Syntax § 194 a Anm. 2; Krüger: Griechische Sprachlehre § 65, 1,10), quam formam loquendi vulgo etsi fortasse minus recte per detractionem, quam vocant, interpretantur, ita ut πειρώμενος vel simile quid intellegant. Apud Herodotum tribus locis VI 52; VII 145; IX 14 aliud participium ante εἴ κως additum est, quod viros doctos offendit, ita ut variis coniecturis conati sint verba ad vulgarem formam revocare.

VI 52 Herodotus narrat, matrem Proclis et Eurysthenis εἰδυῖαν μὲν καὶ τὸ κάρτα λέγειν ταῦτα, βουλομένην δὲ εἴ κως ἀμφότεροι γενοίατο βασιλέες. Prima editione Steinius, particula δέ post λέγειν transposita, dicit: βουλομένην ist nicht zu εἰ zu konstruiren, sondern zu jenem ist aus dem Nebensatze γενέσθαι ἀμφοτέρους βασιλέας zu ergänzen, εἴ κως aber steht elliptisch (πειρεομένη). «Falls es gelingen sollte, dass sie beide Könige würden, willens sie es werden zu lassen». Cobetus οὐ ante βουλομένην addit: «*haec eam dixisse scientem quidem optime, neque tamen dicere volentem, si forte . . .*

IX 14 dicitur πυθόμενος δὲ ταῦτα (Μαρδόνιος) ἐβουλεύετο θέλων, εἴ κως τούτους πρῶτον ἕλοι. Praeeunte Reiskio aliquot editores, inter quos Krüger, θέλων eiecerunt, etsi perdifficile est intellectu, quae causa fuerit addendi. Pingelius noster (Metropolitanskolens Program for 1874 pag. 42), probata coniectura Cobeti ad VI 52, hic quoque coniectura opus esse censet et pro θέλων scripsit ἐλθών (*si eo profectus esset*).

Tertio loco (VII 145) narrantur Graeci legatos in diversas partes misisse φρονήσαντες, εἴ κως ἕν τε γένοιτο τὸ Ἑλληνικόν. Steinius prima editione (1861), ut participium ab εἴ κως separet, vertit: «mit klugem Bedacht» additque: «ein lobender Zusatz wie so oft εὖ λέγοντες, εὖ ποιέοντες». Saltem scribendum fuit εὖ φρονέοντες. Novissima editione, priore interpretatione omissa, VI 52 pro βουλομένην scripsit βουλευομένην, verbum a IX 14 sumptum, ipsumque hunc locum confert, vocabulo θέλων uncis incluso, et VII 145, ubi nulla neque ratione neque interpretatione addita pro φρονήσαντες scripsit φροντίσαντες. Recte tres locos comparat, non recte coniecturis utitur. Apparet tres locos inter se simillimos esse et forma sententiarum et significatione verborum; βουλόμενος et θέλων paene idem valent, et φρονεῖν saepissime significat consilium (*indem sie auf den Gedanken gerathen waren, beabsichtigten*). Si quid post haec participia, a quibus εἴ κως pendet, intellegendum est, erit πειρᾶσθαι, non πειρώμενος. Non memini, me hanc formam alibi repperisse, sed tres loci Herodoti alius alium confirmant, neque quidquam mutandum est.

P. Petersen.

Anmeldelser.

R. C. Kukula, «Altersbeweis» und Künstlerkatalog» in Tatians Rede an die Griechen. (Særtryk af Jahresbericht des k. k. I. Staatsgymnasiums im II. Bezirke von Wien, 1899—1900.) Wien 1900. 28 S.

Nærværende lille Skrift betegner sig selv som en Slags «Ehrenrettung» for den christelige Apologet Tatian, mod hvem man har rettet svære Angreb i Anledning af et Afsnit af hans «Tale til Grækerne». I sit Forsvar for Christendommen søger Tatian efter at have fremhævet dens indre Fortrin paa god apologetisk Vis yderligere Støtte for den ved at fremhæve, hvorledes Christendommen ogsaa i visse ydre Henseender maatte bære Prisen: for det Første bevises det, at Moses er langt ældre end Homer, og for det Andet roses de christne Kvinder paa Bekostning af de hedenske, som dog ofte vare Gjenstand for stor Beundring, i hvilken Anledning der opregnes en Mængde Statuer af navngivne Kunstnere, forestillende mere eller mindre berygtede hedenske Kvinder. Afsnittet om Kvinderne fremtræder imidlertid paa en besynderlig kejtet Maade som Digression midt under den chronologiske Udvikling om Moses og Homer.

For nu at vise, at der er god Sammenhæng i det Hele, har Forfatteren anseet det for nødvendigt paa 10 Sider at aftrykke det paagjældende Afsnit in extenso. Hans Text afviger ikke saa lidt fra de tidligere Recensioner, men da Begrundelsen for hans Læsemaader for største Delen er givet andetsteds, og der ikke medfølger noget Apparat, men kun spredte Noter, er det umuligt at bedømme dens Rigtighed. Han hævder dernæst, at Stykkerne om Moses's og Homers Chronologi og om Kvinderne staa i meget god Forbindelse med hinanden, idet de forfølge det samme Formaal: at vise Christendommens y d r e Fortrin, at den ikke alene kan rose sig af en ærefrygtindgydende Oprindelse, men ogsaa af en ærefrygtindgydende Moral. Men lad saa være, at der virkelig er et logisk Baand imellem de to Punkter, som egentlig skulde have været sideordnede: hvorfor Baandet er saa mærkværdig slynget, og det ene Stykke gjennem en ikke lidt tvungen Overgang er puttet midt ind i det andet, det bliver dog lige ubegribeligt; thi naar Forfatteren i den Anledning priser Tatian, fordi han saa overlegent har forstaaet at undgaa en stiv og pedantisk Disposition og har lagt en saa suveræn Beherskelse af det uhyre rige Stof for Dagen, saa vil han næppe faa nogen uhildet Læser til at følge sig heri.

Tatians Meddelelser om Kvindestatuerne have jævnlig været Gjenstand for Kunsthistorikernes Opmærksomhed, men K a l k m a n n

har i en Afhandling i Rhein. Mus. N. F. 42, S. 489 ff. (1887) erklæret dem for værdiløse. Kun faa af dem bekræftes nemlig fra anden Side, og flere ere ifølge deres Indhold ret mistænkelige. Ogsaa her træder Kukula i Skranken for Tatian: han hævder, at man maa tro ham paa hans Ord, naar han siger, at han kun taler om, hvad han selv har seet, og afviser indigneret Kalkmann's Beskyldninger mod Tatian for ikke alene trods sin Forsikring at have benyttet fremmede Kilder, men ogsaa at have blandet sine egne Falskneriér deri. Kildespørgsmaalet kan vist være vanskeligt nok at klare, men da Tatians Meddelelser i bedste Fald kun synes at have en almindelig Ciceronevisdom at støtte sig paa, er det næppe uberettiget at forholde sig skeptisk overfor dem. Med mere Grund bebrejder Forfatteren Kalkmann hans mange Ukvemsord mod Tatian: man behøver virkelig ikke at tage saa stærkt paa Vej, fordi en Oldtidsforfatter viser sig at være mindre kritisk — eller at forudsætte mindre Kritik hos sine Læsere —, end vi ere vante til i vore Dage. Forfatterens Charakteristik og Bedømmelse af Tatians Personlighed er der heller ikke Noget at udsætte paa; det er jo vor Pligt at studere hver Oldtidsforfatter for hans egen Skyld og bedømme ham i Forhold til hans egen Tid og hans Tids Ideer uden at skjænde over, at han muligvis giver misvisende Svar paa Spørgsmaal, som interessere os, men som for ham kun havde underordnet Interesse. Men desværre lader Forfatteren sig i sin apologetiske Iver forlede til at opstille en Thesis, som vanskelig kan forsvares. Han hævder, at ved Bedømmelsen af en Personlighed som Tatian bør man i første Linie kun se paa, hvad han har villet og stræbt efter, paa den Idee, han tjener, men ikke paa den ydre Form og de Bevismidler, som han har anvendt, Ting, der afhænge af ydre Omstændigheder og af hele Tidsaanden. Der ligger maaske en rigtig Tanke til Grund for denne Udtalelse, men den er fremsat paa saa skjæv en Maade, at Forfatteren er kommen til at formulere et Princip, hvis Gjennemførelse let vil kunne medføre de betænkeligste Konsekvenser.

Hans Ræder.

Reuchlins Verdeutschung der ersten olynthischen Rede des Demosthenes (1495). Hgb. von *Franz Poland*. (Bibliothek älterer deutscher Uebersetzungen, No. 6.) Berlin 1899, Felber. LVI + 35 s.

En god oversættelse er et kunstværk; at frembringe den er ikke saa lige at løbe til, men kræver baade naturlige anlæg, studium og flid. Dette er en grundsætning, som reformationstidens tyske lærde fuldt ud anerkender, og derfor staar deres

oversættelser saa højt — langt over hovedmassen af, hvad der præsteres i vore dage. Og sikkert er det, at dette ikke har sin grund i tilfældige omstændigheder, men i en klar og maalbevidst stræben efter ogsaa paa dette omraade at yde første rangs arbejde; de gyldne ord, som f. eks. Luther udtaler i sit »Sendbrief vom Dolmetschen«, burde mangen nutidsoversætter lægge sig paa hjærtet.

Samme opfattelse træffer vi naturligvis hos den ypperste tyske humanist Reuchlin. Er han end ikke i besiddelse af Luthers geniale og overlegne kunst, saa er det dog en fornøjelse hos ham at finde saa sunde bemærkninger som f. eks.: «Merk hie, das man sich schemmen sol in tütschen reden und predigen vil latyns darunder ze müschen». Man vil derfor paa forhaand byde en udgave af en af Reuchlins oversættelser velkommen, hvor ringe af omfang den end er.

For den klassiske filolog vil den foreliggende lille bog frembyde den interesse, at det haandskrift, efter hvilket R. har arbejdet, paa flere steder synes at have afveget fra de nu kendte haandskrifters læsemaader; varianterne er dog ikke betydelige. Germanisten vil have sin glæde af de dialektiske ejendommeligheder, der præger R.'s friske og naturlige sprog og især af dets stærke samstemmen med middelhøjtyske sprogformer. Herfor og for meget andet er der gjort omhyggelig rede i udgiverens udførlige indledning.

Kbhvn., 9. Avg. 1900.

Axel Halling.

Erich Urban, Owenus und die deutschen Epigrammatiker des XVII. Jahrhunderts. Berlin 1900, Felber. (Literaturhistorische Forschungen, herausgegeben von Schick und v. Waldberg, XI. Heft.) 58 sider.

John Owen — Ioannes Owenus eller, som han selv latiniserede sit navn, Audoenus — blev født omkring 1560 paa Plas Dhu i Carnarvonshire i det nordvestlige Wales. Han fik en omhyggelig opdragelse, gik i Winchester skole og besøgte senere New College i Oxford, hvor han 1584 blev Fellow. Senere levede han som skolemester ved forskellige opdragelsesanstalter; han døde i London 1622 og blev begravet i St. Pauls kirke, hvor hans epitafium endnu findes.

Hvornaar han begyndte at skrive sine berømte epigrammer, kan ikke afgøres med sikkerhed; det ældste daterede er fra 1596. Sin første samling udgav han 1606, og flere fulgte snart efter.

Nu til dags kender vel de færreste andet af Owen end den berømte, saa ofte citerede (og galt citerede) linie:

Tempora mutantur, nos et mutamur in illis —

(udgaven Amstelod. 1657, s. 172 nr. 58) — og det er vel endda tvivlsomt, om disse ord virkelig tilhører ham; hans noget ældre samtidige, William Harrison, synes at have ejendomsret til dem; i ethvert tilfælde er de ikke af Ovid, saaledes som Lyly mener i «Euphues». — Men ved deres fremkomst gjorde O.'s epigrammer umaadelig lykke, ikke mindst i udlandet, og rundt om i hele Evropa er de atter og atter, lige ned til det 19. aarhundrede, blevne optrykte, oversatte og efterlignede.

Det er naturligt, at de særlig slog an i Tyskland; her var jo i det 17. aarhundrede epigramdigtningen stærkt i mode. Og saasom epigrammatikere til alle tider har betragtet deres forgængeres ideer og frembringelser som fælleseje, blev O.'s vittige men lidet dybtgaaende Arbejder en kilde, hvoraf de gode Tyskere øste særdeles rigeligt; endogsaa de, der selv besad virkelig digterbegavelse, som Weckherlin, Andreas Gryphius og Logau, generede sig ikke for at laane hos Englænderen. Ja langt ned i tiden kan O.'s indflydelse spores; selveste Lessing, der som bekendt især i sine epigrammer «tog sin ejendom, hvor han fandt den», har i følge Urban efterlignet O. i hele 8 digte.

Urbans lille bog er en undersøgelse og paavisning af, hvor vi hos de ældre tyske epigrammatikere træffer mere eller mindre direkte laan fra O. Den er et omhyggeligt og, saa vidt jeg har kunnet kontrollere den, nøjagtigt og udtømmende arbejde — en af de mange smaa sten, som flittige tyske forskere bærer til litteraturkundskabens store bygning.

Kbh., 7 1 1901.

Axel Halling.

Danske Folkeviser i Udvalg ved *Axel Olrik*, under Medvirkning af Ida Falbe Hansen, udgivne for Dansklærerforeningen. Kbhvn. 1899, Gyldendal. 91+173 Sider.

Denne beskedne lille Bog fremtræder som et Led i Dansklærerforeningens Arbejde for at tilvejebringe let overkommelige Udgaver af danske Literaturværker, nærmest til Undervisningsbrug. Den betyder imidlertid en god Del mere. Ved sin fortrinlige orienterende Indledning (91 Sider) og ved sine 51 Viser (i ny Redaktion) giver den et Billede af Viseforskningens nuværende Standpunkt. Fra et pædagogisk Standpunkt kunde man vel sige, at Indledningen — just paa Grund af Bogens dobbelte Formaal: dels at afgive et længe savnet Middel til at skaffe Skolenngdommen Førstehaandskendskab til Folkevisedigtningen, dels overfor Almenheden foreløbigt at göre Rede for Resultaterne af det sidste Tiaars Undersøgelser — maaske er bleven længere, mindre «lige til», for enkelte Afsnits Vedkommende mere detailleret, end det er tjenligt for Undervisningen; men til Gengæld byder den en Læser

med Forudsætninger saa meget interessant, til Dels nyt, at man ikke vilde ønske sig den anderledes, og under en kyndig Lærers Vejledning vil den godt kunne bruges i Skolen. Det er let forstaaeligt, at Dr. Olrik har benyttet denne Lejlighed til at foretage en foreløbig Opgörelse. Engang i Tiden kommer vel den endelige, omfattende Redaktion af alle Viserne efter lignende Principper.

Efter Svend Grundtvigs Død i 1883 blev Axel Olrik snart den kyndigste Mand paa Folkevisernes Omraade. Det blev hans Arv efter Grundtvig at fuldføre hans monumentale Værk *Danmarks gamle Folkeviser*, paabegyndt 1853, en Opgave, til hvis Løsning Olrik alt i 1888, da han paatog sig Arbejdet, sad inde med væsentlige Betingelser, og som han stadig, alt som Værket er skredet frem, er vokset fastere sammen med. Ved sine Undersøgelser over *Kilderne til Sakses Oldhistorie* I—II (1892—94), sine Fordanskninger af *Danske Oldkvad* (udgivne af Selskabet for Oversættelse af historiske Kildeskrifter 1898) samt ved mange Afhandlinger om Folkeæventyr, Sagn og Viser har han ogsaa vist sig som en kyndig Vejleder i Sagnenes og Olddigtningens vildsomme Land. Ved Svend Grundtvigs Død forelaa der Forarbejder til V Binds 2den Halvdel, men efter dettes Afslutning har Olrik arbejdet paa egen Haand. Det er en Selvfølge, at det oprindelige Anlæg for det store Værk fremdeles respekteres, og at Olrik temmelig nöje følger i Grundtvigs Spor og handler i hans Aand ved at aftrykke alle de forskellige Varianter. Derimod er Olriks Betragtning af Teksterne ofte forskellig fra Grundtvigs, hans Mening om en Vises Ægthed og Alder ofte en anden. Meget af det, der for Grundtvig og hans Samtid var »godt Latin«, er det ikke længere. De sidste ti Aar har bragt Undersøgelser paa dette Omraade, der paa flere Punkter har ændret Opfattelsen. Saaledes opstiller Professor Joh. Steenstrup det i »Vore Folkeviser fra Middelalderen» (1891) som en af sine Hovedopgaver at skelne mellem «de Sange, som bleve sungne paa Renaissancetidens Herregaarde», og «dem, der løde paa Middelalderens Ridderborge». For Grundtvig var gerne det smukkeste det bedste; hans Efterfølgere spörge mere om, hvad der er det ældste. Utvivlsomt gaa Steenstrup og Olrik den Vej, som vil være at følge, naar engang et fuldstændigt og paalideligt Billede af vor Folkedigtning i Middelalderen skal dannes.

Den foreliggende lille Bog maa altsaa betragtes som en Prøve paa, hvorledes Olrik arbejder paa at bringe Klarhed i Spörgsmaalet om Visernes Ægthed og Alder. Den er paa een Gang som et Hvilested paa Vejen, hvor han har sat sig for at se tilbage, og et Slags Program for Fremtiden. Det har længe ligget ham paa Sinde at tilvejebringe en populær Samling til Brug for Lægfolk og i Skolerne, en Slags Fortsættelse til S. Grundtvigs »Danmarks Folkeviser i Udvalg« 1882 (hvor ingen «Riddervisers» findes medtagne). Men han har givet mere. Indledningen inde-

holder, i kort Begreb, alt hvad der nu kan siges om Folkeviserne. Den behandler Viseformens Opstaaen (det fastslaas, at vor Folkevise c. 1200 er opstaaet ved, at den kortere lyriske Dansevise af fremmed Oprindelse forenedes med det længere fortællende Digt), Sproget, Skuepladsen for Visernes Handling, Riddergaarden og dens Indretning, Samfundsklasser, Visernes Emner o. s. v. Og det er ikke tung Læsning, der her bydes. Forfatteren skriver med en Kærlighed til Emnet, en Fordybelse i Middelalderens Levevis og Tankegang, en Forstaaelse af Visernes Indhold, som maa virke ansporende paa enhver, der blot har mindste Interesse for Poesi og Historie. Endelig gives der en udførligere Gennemgang af flere Viser, hvor Forf. lærer os at læse Karaktererne ud af den knappe Skildring (se f. Eks. «Jomfruen paa Tinge» Nr. 40, Indledn. S. 22—23, eller «Ebbe Skammelsen» Nr. 44, Indledn. S. 34—38) og ypperligt forstaar at pege paa Handlingens Baggrund af Natur (se f. Eks. «Nilus og Hillelille» Nr. 32, Indledn. S. 29—30).

Ved Valget af Viser har Olrik utvivlsomt taget Hensyn til Grundtvigs «Udvalg». Naar han medtager 17 Viser, som alt findes hos Grundtvig, er det for at give en helt ny Redaktion. Grundtvigs poetiske Evne og hans Fortrolighed med Folkevisens Stil og Rytme forledte ham ofte til dels at tildigte, hvad han syntes manglede (ligesom A. S. Wedel för ham!), dels til at bibeholde alt, hvad han fandt smukt i de forskellige Former af en Vise, men derved svulmede hans Redaktioner ofte op til en betænkelig Bredde. For den moderne Forskning staar i Regelen den korteste Form som den ældste og ægteste. Dens Fremgangsmaade bliver en ganske anden. «Selv de bedste Overleveringer ere førte i Pennen længe efter, ofte et Par Aarhundreder efter Visens Tilblivelse. I mange Tilfælde have de senere Ændringer indskrænket sig til Omdannelsen af enkelte Udtryk og til Tilföjelse eller Udeladelse af enkelte Vers. I mange andre Viser er der sket store Ændringer; den oprindelige Stamme i Digtet indskrænker sig til en bestemt Handling og visse udprægede Vers, men senere Sangere have med Forsæt eller tilfældig indsat mange nye Vers og udmalt Handlingen enten bredere eller knappere». De Principper, hvorefter Teksterne ere dannede, angives kortelig S. 171, og en Redegörelse for Kilderne til de enkelte Visetekster findes paa S. 172—73. Forskellen mellem Grundtvigs og Olriks Fremgangsmaade kan oplyses ved et Par Eksempler.

«*Dagmars Død*» har hos Grundtvig 39 Vers, hos Olrik 22. Vers 14 hos Grundtvig:

Han red Nætter, og han red Dage,
som Gud gav hannem til Naade:
det var stort Under, at Hest og Mand
de styrte ikke døde baade.

som ved sin Refleksion er ganske imod den ægte Visestil, er tilsat uden nogen Hjemmel i de tre Opskrifter i D g F.

«Niels Ebbesön»: Grundtvig 98 Vers — Olrik 58 (!).

«Agnete og Havmanden»: Grundtvig 50 Vers — Olrik 28. Grundtvig har tildigtet V. 41—50.

«Elverskud»: Grundtvig 79 Vers — Olrik 29 (!!).

For *Marsk-Stig-Visernes* Vedkommende er Opfattelsen nu ogsaa væsentlig ændret. Det maa nu betragtes som fastslaaet (A. D. Jörgensen, Steenstrup, Olrik), at de seks Viser ikke, som af Grundtvig antaget, ere Led i en stor Komposition, men at de 4 kortere Viser ere digtede uafhængigt af hverandre, og de to længere senere foretagne Sammenarbejdelser. Olrik meddeler foruden to af de kortere «den lange Vise» som «Toppunktet i Visedigtningen», medens Grundtvig paa Grundlag af samtlige Kilder giver en Genfremstilling af den Helhed, som han antager har været tilstede oprindelig. Han har ikke kunnet afse det i sig selv smukke (af Wedel tildigtede) Vers med en i de ægte Viser ukendt Allegoriseren:

De store Ege, i Skoven staa,
naar de udi Storm ned falde,
da slaa de neder baade Hassel og Birk
og andre smaa Ymper med alle.

Dr. Olrik nævner til sidst med Tak Frk. cand. mag. *Ida Falbe-Hansen* som sin kyndige Medarbejder ved Redaktionen af Viserne. Det foreliggende Arbejde maa da hilses med Glæde, baade fordi det i sig selv yder en paalidelig Vejledning til Studiet af Folkeviserne, og fordi det er et Løfte; i det er Principperne angivne for den store og fuldstændige Folkeviseudgave, som engang maa komme, og for hvilken Sv. Grundtvigs «Danmarks gamle Folkeviser» med det rige Materiale var den nødvendige Forudsætning.

Helsingør. Septbr. 1900.

H. Bæk.

Ciceros 1. u. 2. Philippische Rede. Für d. Schulgebr. herausg. von *H. A. Koch* u. *A. Eberhard.* 3. Aufl. Leipzig 1899, Teubner. 136 ss.

Der ligger et overordentlig flittigt samlerarbejde til grund for dette værk med dets mylder af noter. Desværre er disse af pladshensyn trykt så gnidret, at det koster en del besvær at følge dem; havde endda stikordene været spatierede, vilde det have været noget lettere at finde sig til rette i kommentaren. Det samme hensyn har ført til en vidtdreven brug af abbreviaturer i henvisningerne, noget for vidtdreven: hvem falder f. eks.

straks på, at *f.* betyder *epist. ad fam.*? Hvorfor der skulde knibes således på pladsen, må forlæggeren vide. Det hænger dog vistnok sammen med, at udgaven skal sejle under flaget *für den Schulgebrauch.* Men det er et aldeles falsk flag; ikke en tredjedel af noterne er beregnede på eller anvendelige for skole-disciple. Broderparten af dem har lidet eller intet med vedkommende steds forståelse at gøre. men er sprogbrugsiagttagelser, garnerede med en mængde parallelsteder, som i og for sig kan være grumme nyttige (somme af dem forekommer mig dog ret interesseløse), men som kommer temmelig *mal à propos* i en skolebog. Da sådanne iagttagelser er udgg.'s kæphest og udgavens hovedfortjeneste, burde der ikke mangle et register; først da kunde bogen komme til sin ret som et fortræffeligt repertorium for den slags oplysninger. Sprogbemærkningerne vidner i øvrigt om god, sund sprogsans, med god forståelse af et levende sprogs trang til stundom at bryde reglerne, ligesom også tekstkritikken er øvet med takt og mådehold. Den reale kommentar er givet i omtrent samme omfang som hos Halm, fra hvem den vel også for en del er lånt. Det er jo en ærlig sag; men Halms fejlskrift, når han I 20 kommer til at tale om centurionernes «centurie» i st. f. «dekurie», burde dog ikke være gentaget. Bemærkningerne af politisk-historisk indhold er prægede af Drumanns ånd, og Cicero får jævnlig sin bekomst, fordi han ikke udtaler sig med kold upartiskhed; han kan ikke kalde Cæsar *tyrannus* uden straks at få revet i næsen, at tonen er en anden i de taler, hvor han plaiderer for den enevældige diktators domstol. Ganske uberettiget er det at ville drage Iuvenal over på samme parti og betragte det bekendte sted (X 123) *Antoni gladios potuit contemnere, si sic omnia dixisset* som en parodi på Ciceros ord (II 119): *contempsi Catilinae gladios, non pertimescam tuos*; Iuvenals ytring indeholder jo netop en anerkendelse af Cicero som taler. — Blandt de tusender af noter er der naturligvis mange, jeg kunde ønske anderledes. Jeg skal anføre et par stykker. Stedet II 1 *tu ne verbo* osv. er underlig misforstået af udgg. (og Halm). *Ut* skal være styret af *violatus*; det er for det første sproglig umuligt: *ut . . . viderere* kan virkelig ikke betyde «så at du turde (= var berettiget til at) vise dig . . .», og forsvaret derfor, at *violatus* skulde indeholde et *impulsus*, trænger selv til forsvar. Men dernæst, — vilde et krænkende ord fra Cicero da have været nok til at gøre en optræden frækkere end Catilinas forsvarlig? Nej, *ut*-sætningen er, som også andre har set, i formen final, efter meningen konsekutiv, og den hører ikke til *violatus*, men til *lacessisti.* — Lige så urimelig er den efter Halm optagne forklaring af *ut dicitur* II 34 som = *ut aiunt* (ved anførelse af ordsproglige udtryk); den rigtige tydning, *wie man mir nachsagt*, gives i en parenthes med et beskedent *vielleicht.* — Forklaringen af I 12

cuius enim maleficii er lidet tydelig og næppe rigtig. — At kalde *hostis patriae* et oksymoron (II 2) er hårtrukkent. — En bemærkning til s. 52, 6 er løbet midt ind i en note til 51, 14 (gentaget fra forrige udg.). Således kunde jeg endnu nævne forskellige småting at anke over. *Sed longum est!*

Bogen ender med et kritisk *Anhang*, som imidlertid kun går til II 49 (dog loves resten gratis af forlaget). Udgg. forsyner her de anførte konjekturer o. desl. med årstal (udgaveår eller autors dødsår), en ganske tiltalende idé.

Randers, d. 14de okt. 1900. **Valdemar Thoresen.**

J. M. Stowasser, Lateinisch-deutsches Schulwörterbuch. Zweite verbesserte Auflage. Prag & Wien, Tempsky; Leipzig, Freytag. 1900.

En tysk skoleordbog vil jo næppe kunne finde nogen anvendelse hos os, da vi har en saa udmærket bog i vor literatur som Jensens og Goldschmidts latinske ordbog. Men et par ord om denne ordbog er måske dog ikke helt uden interesse.

Formatet er anseligt: 19,5 $\times$ 27,5 centimeter; sidetallet 1104; dog er bogens vægt ikke stor, lidt over 4 pund. Det er opnået derved, at der dertil er anvendt dünndruckpapier, en slags indiapapir. Typerne er meget store og læselige, så at der absolut ikke kan være nogen fare for øjnene ved at bruge bogen.

De enkelte (større) artikler er ordnede meget praktisk (som i Toussaint-Langenscheidts ordbøger over moderne sprog): først gives en oversigt over ordets forskellige betydninger, sondrede ved tal og bogstaver; derefter følger eksempler på de enkelte betydninger i samme orden. Det hjælper i høj grad til overskuelighed indenfor artiklerne og letter forståelsen af betydningsovergangene. Forfatterstederne angives ikke, men der anføres ved forbogstaver, fra hvilken forf. stederne er tagne. Som det var at vente af Stowasser, gøres der meget ud af etymologien; der løber naturligvis ogsaa etymologier imellem, som næppe mange vil billige. Ligeledes inddrages tyske låneord, som kan hjælpe til, at man husker den latinske glose (f. eks. under popularis populär, poena: Pein, pileus: Filz), og der gøres opmærksom på lignende semasiologiske udviklinger i tysk (f. ex. populor = «entvölkern» wie köpfen = enthaupten).

Vil man sammenligne, hvad denne ordbog byder, med hvad Jensen—Goldschmidts giver, saa vil det vel i det hele og store blive lige meget; for egennavnes vedkommende giver Stowasser's mere, men f. ex. for partiklernes vedkommende kan den aldeles ikke sammenlignes med Jensen—Goldschmidts.

Julius Nielsen.

Die Annalen des *Tacitus*. Schulausgabe von *A. Draeger*. Zweiter Band (I—II Heft). Vierte verbesserte Auflage von *Ferd. Becher*. Leipzig 1899, Teubner. 128 + 133 s.

I 1894 og 1895 udgav Becher nye udgaver af 1. bind (hefte 1—2) af Draegers udgave af Tac.'s Ann.; Draegers indledning om Tac.'s sprog var bevaret, en del textændringer foretagne, commentaren ændret på få steder. I denne nye udgave af 2. bind (11.—16. bog) er der foretaget en del flere ændringer. Navnlig er noterne gjort betydelig rigeligere end tidligere; det har kunnet lade sig gøre derved, at de nu er trykte sammenhængende, mens de tidligere var trykte tospaltede og med ny linie for hver ny note. De tilkomne noter forøger i høj grad bogens brugbarhed både for disciple, der finder flere vink til forståelse af texten end før, og for lærere, der i endnu rigeligere omfang end tidligere finder oplysning om latinsk (særlig sølvalder-) sprogbrug.

Såre fortjenstfuldt er det, at udgiveren har tilføjet et «kritisk anhang» med angivelse af, hvor han har ændret texten fra forrige udgaves; gid alle udgivere gjorde det! I det hele er Becher konservativere i sin textbehandling, end Draeger var det. Et par textforbedringer af Becher kan måske endnu finde omtale. XI 30 læser Becher *id demum opperiens*, håndskriftet har *idem opperiens*; den almindelige læsemåde er *id opperiens* el. *id ipsum opperiens*. XII [1] læser Becher *exarserant ut — contenderet ac — ostentaret*; i håndskriftet mangler *ut*, men der står conj.; den alm. læsemåde er *contendere* og *ostendere* (som historisk inf.). XII 30 læser Becher *illuc* for det overleverede *illic*.

Becher lover en nærmere begrundelse af en del af textændringerne i Berliner Zeitschrift für Gymnasialwesen, men den er vist endnu ikke kommen, og kan vel næppe ventes, da Becher nu er død.

Julius Nielsen.

Chr. Harder, Schulwörterbuch zu Homers Ilias und Odyssee. Mit 2 Karten u. 95 Abbildungen. Leipzig 1900, Freytag. 8⁰. XXVI + 339 S. Indb. 4 Mk.

Den første Fordring, man stiller til en Ordbog, er, at den skal være saa nøjagtig og righoldig som muligt; den næste, at den skal yde en let Oversigt over de i den afhandlede Ord og over de ved hvert enkelt Ord anførte Afskygninger i Betydning. Disse Fordringer gælder saa meget mere en Ordbog, der er beregnet paa at skulle bruges af Børn, som disse har vanskeligere ved at overse det store Stof, der frembyder sig, og naturlig mindre Taalmodighed end en voxen. Man bør da ikke uden Grund gøre dem ked af Arbejdet.

Ovennævnte Bog er et nyt Forsøg paa at lette Arbejdet ved Forstaaelsen af Homer for de unge. Den synes at være fuldstændig, hvad Ord og Betydninger angaar; Forf. har fulgt de nyere Tiders Forskninger, han slutter sig, som han ogsaa anfører i sit Forord, nærmest til Paul Cauer. Han har søgt at indskrænke Stoffets Mængde ved den knappest mulige Form af de enkelte Artikler og navnlig ved at anføre saa faa Citater som muligt for hver Betydning, ja adskillige Steder er de helt udeladte, hvorved unægtelig en vis Vilkaarlighed nødvendigvis maa gøre sig gældende, men, hvis et Ord kun forekommer i en enkelt Betydning, er der jo i en Skolebog ingen Grund til at anføre Beviser for denne. Skønt det vel ikke kan antages, at Skoledrenge bryde sig meget om Citater til Støtte for den angivne Betydning, maa det dog ogsaa for dem være behageligt at se netop det Sted anført, som de selv er i Færd med at oversætte. Men saa maa der rigtignok ogsaa citeres rigtigt og ogsaa i denne Henseende ikke mindst i en Skolebog. Desværre har Forf. ikke vist den tilbørlige Nøjagtighed heri, navnlig i Begyndelsen af Bogen; saaledes S. 2 a L. 5 *Ρ* for *Π*, L. 1 fn. 722 for 772; S. 3 a L. 8 fn. 268 for 286, L. 6 fn. *Τ* for *Φ* og 343 for 243; S. 4 *ἄγνυμι* L. 5 *ε* 38 for *ε* 385; S. 5 b L. 6 fn. 14 for 10; S. 7 a L. 2 mangler *κ* foran 221; S. 12 *αἰθήρ* L. 5: 253 for 523; S. 14 a L. 6 *Ψ* 614 (ikke 613) og 778 (ikke 779) er Ex. paa *ἀναείρω*, ikke paa *αἴρω*, sstds. L. 13 fn. 387 for 378; S. 15 a L. 14 fn. *Λ* 38 for uvist hvad; sstds. b L. 7: *δ* for *ε* og L. 16: 432 for 532; S. 16 a L. 20 fn.: 10 for 70; S. 17 a L. 18 fn.: *Ο* 119 for?; S. 19 a L. 21: 126 for 121 og L. 2 fn.: *β* 237 for?; S. 20 b L. 9: 425 for 428; S. 23 a L. 10: *ξ* 108 for?; S. 24 *ἀμείβω* L. 8: *Ι* 547 for?; sstds. L. 8 fn. *ω* 180 for?; b L. 4: 552 for 562 og L. 4 fn.: *Δ* for *Λ*; S. 25 a L. 11 fn.: *μ* for *λ*, sstds. b *ἀμφαδά* L. 2: 291 for 299; fremdeles S. 26, 27, 28, 29, 32, 33 lign. Fejl. Ogsaa andre Steder, som f. Ex. S. 65 b *βαθύς* L. 7: 149 for 144; S. 142 a L. 4: *μ* mangler foran 313; S. 143 a L. 2: *ε* 499, der ikke engang existerer, maaske er det *ζ* 188, der menes; S. 144 a L. 2: *Ε* for *Δ* og saa fremdeles, foruden en Del mindre vigtige Fejl, hvor et Vers er citeret i Stedet for et følgende eller foregaaende. Derimod synes der ellers ikke at være mange Trykfejl.

Hvad Fordringen til Tydelighed og Overskuelighed angaar, da maa det vel siges, at Forf. øjensynlig har bestræbt sig for at lette Oversigten ved Inddelinger i de enkelte Rubriker. Man kunde dog ønske Adskillelsen tydeligere fremhævet, f. Ex. ved fede Typer

Bogen er udstyret med en Del Afbildninger. Berettigelsen og Nytten af de optagne Gudebilleder saasom den belvederiske Apollo, Diana fra Versailles, Athena fra Velletri, Hera Barberini og andre, synes noget tvivlsom. De findes jo i alle Billedværker over Skulptur fra Oldtiden og fremstille for en Del Guder set fra en Side, der ikke vedkommer de homeriske Digte. Der-

imod er Fremstillinger af Genstande fra de ældste græske Tider paa deres Plads og kunde gerne have været forøget paa Gudernes Bekostning. Overfor Grundplanen af Tiryns' Borg er stillet en Grundplan af Odysseus's Hus, tegnet efter Antydningerne i Odysseen. Den synes lidt tarvelig, men der er jo heller ikke saa meget at bygge paa. Iøvrigt er Afbildningerne gode og tydelige og for største Delen laante fra gode Værker fra de nyeste Tider. Et Kort over Omegnen af Troja og et Kort over Ithake medfølge. Det første kunde uden Skade have strakt sig over en større Del af det nordvestlige Lilleasien.

Side IX—XXVI er der givet en Indledning, hvori der gøres Rede for Metrik, Prosodi, Lydlære og Formlære i de homeriske Digte. Fremstillingen er tydelig, og det kan vel have sin Nytte at se det homeriske Sprogs Ejendommeligheder samlede under et. Hvorvidt Skoledisciple vil anvende denne Indledning, hvis den ikke ligefrem læses igennem med dem, turde maaske betvivles.

Det kan tilføjes, at Trykket er godt og klart, og Papiret af den værste Slags glittede Papir, man kan plages med.

E. Trojel.

Sokrates i Fængslet og Sokrates's Død, oversat efter *Platons* Dialoger Kriton og Faidon af *M. Cl. Gertz.* Kjøbenhavn 1900, Gyldendal. 77 S.

Det er Prof. Gertz's Princip i sine Oversættelser at forbinde den mest samvittighedsfuldt nøjagtige Oversættelse af den græske Text med tvangfri og naturlig Gengivelse paa Dansk. Et ypperligt Princip. Man tro ikke, at det er en let Sag; der hører noget til for at faa det hele til at falde saa let og naturligt, at enhver maaske tænker, at han ogsaa kunde gøre det, hvis han kunde Græsk. Sammenligner man imidlertid med andre Oversættelser, f. Ex. af Kriton, selv om de skyldes dygtige Mænd, vil man nok mærke Forskellen; og alligevel passer hos Gertz det danske Udtryk for de græske Ord saa fuldstændigt, at man jævnlig skimter disse derigennem. Med den mest lydhøre Opmærksomhed for det græske Sprogs mangfoldige og fine Overgange i Talen følger han sin Text, og de mange smaa, men for Forstaaelsen vigtige Ord, som Græsken ejer, faar deres tilsvarende Udtryk paa Dansk, anbragt i den Stilling, der passer til vort Sprog.

Just her lurer imidlertid en Fare, der kan gøre smaa Ulykker i det ellers saa vellykkede Arbejde og bringe den, der husker det græske Udtryk, til at længes efter dets elegante Knaphed. Dels har det danske Sprog ofte kun lange, sammensatte Ord til at gengive et let, lille Enstavelsesord, dels, om vi

ogsaa har kortfattede Ord, synes de tit ved vægtigere Vokaler længere end de græske, eller gør, naar de stilles ved Siden af hinanden, et mindre behageligt Indtryk paa Øret, navnlig altsaa ved Oplæsning. Mange Steder er Ordet «Naa» benyttet som Indledning til en Replik, men naar dette Ord støder sammen med andre Enstavelsesord, særlig flere med *aa,* er det, ligesom der blev lidt for meget af det; saaledes staar f. Ex. i Kriton: «Naa, men se da nu paa, om» o. s. v. (S. 27); «Naa, Sokrates, vilde Lovene vel saa sige, se saa nu paa, om» o. s. v. (S. 36). Flere Steder i Faidon begynder Talen ligeledes med «Naa», uden at det synes nødvendigt. Et Sted i Kriton (S. 40) staar: «Men vil du saa nu ikke», et af Ordene «saa nu» synes overflødigt, og den tilsyneladende Nødvendighed for at beholde begge kunde omgaas ved en forandret Ordstilling («Men nu vil du . . .). I den første Replik i Kriton vil mange vist uvilkaarlig forbinde «ikke» og «endnu» og derved tabe Forstaaelsen af Meningen.

Men alt dette er kun Ubetydeligheder, Indvendinger af en, der skatter Oversætterens Kunst saa højt, at han ser Pletter, hvor andre intet vilde have at udsætte.

Bogen er smukt trykt og ledsaget af smukke Gengivelser af antike Buster af Platon og Sokrates.

E. Trojel.

Songs of Modern Greece, with Introductions, Translations and Notes, by *G. F. Abbott.* Cambridge 1900, University Press. IX + 307 s.

Hensigten med udgivelsen af denne elegante lille bog har ifølge fortalen været «to produce a work of interest both to the lover of folk-lore in general, and to the classical scholar in particular». Samlingen indeholder 49 digte, ordnede paa følgende maade: Part I Heroic Poetry: nr. 1—10 Historic Ballads, 11—14 Choral Songs. Part II Romantic Poetry: nr. 1—16 Idylls and Love-Songs, 17—22 Dancing-Songs, 23—35 Miscellaneous, hvortil kommer 100 Love-Distichs. Intet af digtene findes i de bekendte samlinger af Fauriel og Passow. De er alle ledsagede af en oversættelse, der, saa vidt jeg har kontrolleret den, er korrekt. Endelig er der vedføjet temmelig udførlige noter og et kortfattet glossar.

Jeg skal ikke indlade mig paa at bedømme, hvilken interesse bogen kan have for folklorister, men det forekommer mig, at de meddelte digte ikke i nogen særlig grad afviger fra hvad der ellers er bekendt af græsk folkepoesi, og mange af dem er blot varianter til bekendte digte. Samlingen giver heller ikke noget alsidigt billede af nygræsk folkepoesi; f. ex. er de meget karak-

teristiske klagesange over ophold i det fremmede (*ξενιτειά*) ikke repræsenterede. Men imidlertid vilde bogen være meget vel anvendelig til at orientere folk, der studerer græsk, i forholdet mellem oldgræsk og nygræsk, hvis der ikke var andet i vejen. Thi om end prosatexter altid er af større værdi, naar det gælder om at give et paalideligt billede af det virkelig talte sprog, fordi den bundne form saa let bevarer mange arkaismer og i det hele taget ikke er naturlig tale, saa er dog netop de nygræske folkevisers sprog temmelig ensartet og svarende til det almindelige omgangssprog, som man ikke skriver, men taler overalt i Grækenland (sml. en bemærkn. af Thumb, Idg. Forsch. Anz. XI 103), medens prosatexterne repræsenterer forskellige dialekter. Uheldigvis er nu noterne til digtene langtfra saa værdifulde, som de burde være, og det lader til, at forfatteren enten ikke har kendt eller ogsaa ganske har negligeret alt hvad der i den nyere tid er sket af fremskridt i den nygræske sprogforskning, hvilket jeg i det følgende nærmere skal godtgøre.

Forfatterens forældede standpunkt viser sig allerede derved, at læseren skal bringes til at se, at nygræsk staar oldgræsk nærmere, end man sædvanlig antager. Hele ortografien er indrettet med dette for øje, saa at man f. ex. i stedet for *Βρίσκει* læser *᾽῾Υρίσκει*, hvilket skal lede tanken hen paa oldgr. *εὑρίσκει*; paa samme maade skrives *᾽δὲν* i stedet for *δὲν* for at minde om *οὐδὲν*. Dette er imidlertid ret uskyldigt; nogle mere graverende tilfælde vil senere blive omtalte.

Dernæst er der i indledningerne til de enkelte digte og i noterne stadig peget paa lighederne med oldgræsk saavel i sprog som i indhold. Sangen om Mesolonghi sammenlignes med de førhomeriske sangeres kvad om Trojas fald, og naar i sangen om Andritsos' moder helten henvender sig til sit skæg, sine øjenbryn og sine fødder, mindes der i noterne (s. 247) om de homeriske udtryk *φίλον θυμόν, φίλα γούνατα*, etc. Navnlig de sproglige sammenligninger af denne art er i mange tilfælde aldelesørkesløse. Man dømme selv om sammenstillinger som disse: s. 252 *ν᾽ ἀνάψῃς τὸ λυχνάρι*] Cf. *ἅπτε, παῖ, λύχνον* Ar. Clouds 18; s. 256 *τὶ λέ᾽ς;*] Cf. *τί λέγεις;* Ar. Wasps 216; s. 264 *γλυκό᾽ κρασί*] Cf. *οἶνος μελιηδής* Hom. Il. 4.346, etc.; s. 286 *γελάω*] ,to laugh at one, deceive' Cf. Theokr. 20.1. Undertiden anføres det oldgr. udtryk uden dette pseudo-lærde apparat, som s. 256 *πόλεμον νὰ κάμωμεν*] Cf. *πόλεμον ποιεῖσθαι* in Class. Greek, hvilket passende kunde være gjort overalt. En enkelt gang ender jagten efter parallelsteder i det rent meningsløse, naar der s. 292 til udtrykket *ξένης μάνας γέννα* bemærkes: a periphrasis for ,a strange maid'. It reminds one of the use of *παῖς* by the ancients, e. g. *Λυδῶν παῖδες* sons of the Lydians, i. e. the Lydians, Hdt 1.27, etc. Kun sjældent indeholder disse jævnføringer noget virkelig oplysende, saaledes f. ex. s. 292, hvor der i anledning af *δια-*

βάζω jeg læser (< *διαβιβάζω*) gøres opmærksom paa, at oldgræsk *διεξέρχομαι* kan have samme betydning (sml. *pasar* ‚at læse‘ i de spanske zigeuneres sprog).

Paa denne maade opnaar man ikke at bevise det foregivne nære forhold mellem old- og nygræsk. Og i virkeligheden er det en ren indbildning, at nygræsk ikke skulde være meget forskelligt fra oldgræsk. Der er naturligvis et nært forhold tilstede, men det bestaar alene deri, at nygræsk er en organisk udvikling af oldgræsk, og at man ved at paavise denne udviklings gang kan gøre det klart, at selv hvor afstanden synes størst, er det i virkeligheden samme sprog paa to forskellige udviklingstrin. Men dette vilde man tidligere og vil man tildels endnu ikke lade sig nøje med. Endnu skriver man *υἱός*, skønt udtalen er *jos,* osv., og i morfologisk og syntaktisk henseende er det skrevne sprog lige saa lidt i overensstemmelse med det talte. Derimod er man kommen bort fra ad saakaldt videnskabelig vej at ville bevise sprogets ringe afstand fra oldgræsk. Det var før meget yndet at paavise gamle former i nygræsk. Man gik paa jagt efter spor af det gamle *ϝ*, fremdrog exempler paa dorisk *ᾱ* for det i *ἡ κοινή* alm. *η*, ja gik undertiden saa vidt, at man benyttede sanskritiske ord til forklaring af nygræske. Nu derimod er det en afgjort sag, at det nygræske sprog har udviklet sig af *ἡ κοινή*, og at spor af gamle dialektformer er overordenlig sjældne. Det er da med blandede følelser, at man i nærværende bog ser den gamle *ϝ*-lære lyslevende, skønt man troede den død og vel begraven; s. 263 læser man: *αὐγόν*] from ancient *ὠϝὸν*, s. 265: *παλαβός*] from *παλαιός* (prob. arch. form *παλαϝός*), og saaledes endnu et par steder (s. 255 og 288). Og desværre er det ikke blot herved, at forfatteren viser sig at staa fremmed overfor den moderne videnskabelige behandling af nygræsk. Hans terminologi er forældet og vildledende. Som exempler herpaa kan nævnes, at der s. 270 staar *ξέ'ρω*] *corrupted* from *ἐξευρίσκω*, medens *ξέρω* naturligvis kommer af *(ἠ)ξεύρω*, der er et nyt præsens dannet efter aoristformen, — at paa samme maade s. 296 *ἠμπορῶ* kaldes corrupt form of *εὐπορέω*, hvor den rigtige forklaring er den, at imperf. til verbet *ἐμπορέω* · *ἠμπόρουν* har fremkaldt præsensformen *ἠμπορῶ* (cf. *(ἠ)ξεύρω*), hvor augmentet, der i ngr. er ret betydningsløst, er trængt ind i præsens som i saa mange andre tilfælde; for øvrigt kan det ogsaa hedde *μπορῶ*. Ofte gives der forklaringer, der vidner om mangel paa forstaaelse af sproglig udvikling, hvorved navnlig ordet ‚parasitisk‘ spiller en betydelig rolle. De vigtigste afvigelser fra oldgræsk anføres ganske vist, men i reglen paa en lidet tilfredsstillende maade. Man erfarer (s. 249), at ligesom ngr. *ῥάχη* svarer til oldgr. *ῥάχις*, hedder det *βρύση* for *βρύσις* etc., at altsaa oldgræske ord, der bøjes som *πόλις*, er gaaet over til at bøjes som *τιμή*, og (s. 277) at *ἔρως* er blevet til *ἔρωτας* som *πατήρ* til *πατέρας*, *βασιλεύς* til

βασιλέας (bedre *βασιλιάς*). at altsaa de oldgræske konsonantstammer har dannet en ny nominativ ud fra akkusativen — og saaledes kunde lejlighedsvis det vigtigste af den nygræske grammatik kortelig være forklaret. Men som oftest maa man nøjes med halv besked, hvis ikke forklaringen er helt forfejlet. At *ἀστήρ* bliver til *ἀστέρι* beror saaledes ikke saa meget paa en «favourite change of masculine into neuter» (s. 269), som paa det fænomen, at diminutiverne i en stor mængde tilfælde fortrænger stamordene paa samme maade som i romansk. Angaaende formen *Ἀρβανίταις* plur. til *Ἀρβανίτης* en Albaneser siges der s. 254, at -ς er ,parasitisk' som i *κλέφταις* osv., hvorfor der baade her og rundt i texten skrives *Ἀρβανίται(ς)*, *κλέφται(ς)* etc. Naturligvis foreligger her en analogidannelse efter tredje deklinations pluralisendelse. og det vilde derfor være rigtigst at skrive *κλέφτες*. etc. Disse former fungerer tillige som accusativ, men i dette tilfælde er det ikke -ς, men ι, der i texterne sættes i parentes, f. ex. *τοὺς Ἀρβανίτα(ι)ς*. Herved fremkommer den oldgræske accusativform, og læseren ser strax, at hele afvigelsen fra nygræsk bestaar i tilföjelsen af et ,parasitisk' *ι*! Dette er dog at gaa lovlig vidt i at læmpe ortografien efter læsernes bekvemmelighed, og paa samme maade maa det ogsaa bestemt misbilliges, at der skrives *(ἐ)μέ(να)* i stedet for *ἐμένα*. S. 262 siges om formen *φέρνω*] note the parasitic *ν* and compare *'παιρ(ν)ω*, *περ(ν)άω* etc. og i texterne skrives i overensstemmelse hermed disse former med *ν* i parentes. Selvfølgelig drejer det sig ogsaa i dette tilfælde om analogidannelse: i lighed med forholdet *ἔκαμον* : *κάμνω* har man dannet *ἔφερον* : *φέρνω*, navnlig hvor ellers aorist og imperf. vilde falde sammen i nygræsk: *φέρω* — impf. *ἔφερα* — aor. *ἔφερα*, derfor præs. *φέρνω*, impf. *ἔφερνα*.

Mindre heldig er fremdeles den maade, hvorpaa i mange tilfælde et ord eller en ordform forklares ved at sige, at det staar «for» noget andet. Saaledes s. 289 *χτίζω* for *κτίζω*, i stedet for at nævne, at *κτ* regelmæssigt bliver til *χτ* i nygræsk, s. 294 *ξεθυμαίνω* = *ἐκθυμαίνω* i stedet for, at talesprogets *ξεθυμαίνω* har sit *ξε* fra de augmenterede former som overalt hvor en præsensform begynder med *ξε*, s. 278 *πλένω* for *πλύνω*, medens forklaringen er den, at *πλύνω—ἔπλυνα* bliver til *πλένω—ἔπλυνα* i analogi med forholdet *μένω—ἔμεινα*, *στέλνω—ἔστειλα*, — og saaledes kunde der nævnes adskilligt mere. Af forskellige unøjagtigheder skal jeg omtale følgende: s. 247: *διατί* kommer ikke af *διότι*, men er det samme som *διατί* hvorfor?; s. 254: Rumænerne paa Balkanhalvøen er ikke helleniserede, og *βίγλα* er ikke et rumænsk ord, men latinsk laaneord; s. 258: *ἄλογον*] sc. *ζῶον* the *horse* par excellence; s. 269: at *'ξημερώνει ὁ θεὸς τὴν ἡμέραν* er the full expression, er meget tvivlsomt; s. 272: *ϑ* bliver ikke uden videre til *τ*. men kun efter *σ*, *φ* og *χ*; s. 275 bemærkes til textens *ἂν ἐθέλῃς 'ιὰ νὰ ζήσω*, at *'ιὰ* (ɔ: *γιὰ*, *διὰ*) er pleonastisk, men her

er ikke tale om pleonasme, idet *γιὰ νά*, der egl. betyder ‚for at‘, har faaet afsvækket betydning og især efter *θέλω* anvendes ganske som *νά*, der baade indleder hensigts- og objektssætninger; s. 284: *μαζώνω* er ikke afledet af *μάσσω*, men af *μαζί* sammen, som *σιμώνω* af *σιμά*, *ἀνακατώνω* af *ἄνω κάτω*.

I stedet for alt det unødvendige, som noterne indeholder, kunde der have været udmærket plads til adskillige ting, som man nu savner. Jeg skal blot nævne ganske enkelte. S. 247 omtales ang. *μουστάκι*, at skæg hos grækerne regnes for tegn paa mandighed; her burde være tilføjet, at skægløse personer *(σπανοί)* i æventyrene tit optræder som daarlige personer (cf. Pio, Contes s. 114 ff.; ogsaa i albanesiske æventyr, se Pedersen, Alb. Texte s. 70 den tyske oversættelse s. 70 ff.); s. 248 *μέλας* har holdt sig i neutr. som subst.: *τὸ μέλαν* blæk; s. 260 *ὡσὰν τ' ἄγριον λεοντάρι*: her burde ligesom s. 277 *σὰν τὸ κερί θὰ σβύσω* i stedet for intetsigende henvisninger til oldgræsk være omtalt, at der efter sammenligningspartiklen *σὰν* regelmæssig sættes den bestemte artikel: s. 283 *ἀγάλια, ἀγάλια* lidt efter lidt, det alm. udtryk er *σιγὰ σιγά*; s. 289 *ἐλπίζω* i bet. ‚vente‘ er meget almindelig. S. 295 *κάθομαι* i bet. ‚sidde‘ findes allerede i en text fra det 7de aarhundrede.

Til sidst skal omtales, at forf. giver ikke saa faa etymologier, men heller ikke her er alt i orden. De tyrkiske laaneord er gennemgaaende rigtigt angivne, men de er jo ogsaa i reglen let kendelige. Jeg kan ikke komme ind paa alle de tilfælde, i hvilke der kunde være anledning til at gøre bemærkninger, men maa nøjes med at gøre et udvalg. S. 245: *μαλώνω* kommer ikke af *μᾶλλον* men af *ὁμαλός*; s. 250 *βρέ* forklares af *ὦ (ἑταῖ)ρε*, skønt s. 253 *μωρέ* siges at være omtrent det samme; denne baade i nygræsk og i alle Balkansprogene meget anvendte interjektion har Hatzidakis paa overbevisende maade forklaret som vokativ af oldgr. *μωρός*; s. 254 *σκλάβος* kommer ikke af byz. *Σκλαβοῦνος*; s. 258 *κουρσεύω* er ikke tyrkisk, men romansk; s. 259 *ἀφέντης* er ikke først gaaet gennem tyrk. *effendi*, men forklares af *αὐθέντης* ved dissimilation (det forekommer før tyrkertiden); s. 262 *σοῦβλα* er ikke = *ὁ ὀβελός*, men lat. *subula*; s. 264 *βαγένι* er rimeligvis et slavisk laaneord, serb. og bulg. *cagan*; s. 267 *ἴντα* kommer ikke af *ὅτι*, men er en dissimilation af *τίντα* < *τί εἶν' τά*; s. 270 *ἄσπρος* ikke af tyrk. *asper*, men af lat. *asper*; s. 271 *σπανάκι* ikke af it. *spinace*, men af lat. **spinaceum*; s. 273 *μαστραπᾶς* er ikke albanesisk, men tyrkisk; s. 278 *τσαπέλα* ikke fr. *chapelet* men rimeligvis beslægtet med it. *zampa*; s. 280 *τσιμπάω* er ikke alb., men tyrkisk (forf. skriver alb. *τσίμβι*, som s. 271 og 275 *κοπίλjεja* og *λjούλjεja*, d. v. s. de albanesiske ord med den bestemte artikel); s. 285: at *φκειάνω* eller *φτειάνω (φτειάζω)* er en afledning af *εὐθύς* (ikke *εὐθύνω*), er ikke blot en formodning; s. 288 *μπάρα* er ikke ital., men

slavisk; s. 290: forfatteren erklærer, at han hverken kender betydning eller oprindelse til ordet *ντέβρι*; det er det tyrkiske *devr* drejning, der ogsaa findes i albanesisk i betydningen «omkreds, rundrejse», og det passer ogsaa i texten, hvor der staar *θὰ πάρω ντέβρι τὰ βουνά*, der altsaa betyder «jeg vil drage rundt i bjærgene» og ikke: «I will take my way to the mountains»; s. 291 foreslaaes *ἄγαν—δέρω* som etymologi til *γαΐδαρος*, et æsel, hvilket minder om den gamle etymologi *ἀεὶ δέρεσθαι*, der har affødt den middelgræske skrivemaade *ἀείδαρος*; den rigtige etym. er for øvrigt ikke funden endnu; s. 291 *κασέλλα* naturligvis ikke direkte af ital. *cassetta*; s. 294 *κούτρα* er ikke alb. *kutra*, der overhovedet ikke synes at forekomme, men et ægte græsk ord, opr. *χύτρα, κύτρα* krukke.

Jeg haaber med disse bemærkninger tilstrækkelig at have vist, at bogen ikke er anbefalelsesværdig som indledning til studiet af nygræsk.

Kr. Sandfeld Jensen.

Le Bestiaire de Philippe de Thaün. Texte critique publié avec introduction, notes et glossaire par *Emmanuel Walberg.* Lund, Hjalmar Möller (Paris, Welter). 1900. CXIV + 175 pp.

Der er kun godt at sige om denne nye udgave, der gennemgaaende yder alt, hvad man med billighed kan forlange af en moderne udgave af en oldfransk text. Kun burde glossaret have været fuldstændigt, thi först derved faar en textudgave sit fulde værd. Indledningen indeholder foruden oplysninger om haandskrifter, forfatter, affattelsestid o. s. v. en undersøgelse af textens sprogform. Denne omhyggelige undersøgelse, der vidner om et grundigt kendskab til oldfransk, indskrænker sig væsenlig til de punkter, som rim og metrum kan kaste lys over. Herimod er der naturligvis intet at indvende. Men man maa ikke fordre flere oplysninger af versemaalet, end det er i stand til at give, og det forekommer det mig at forf. gör, naar han slutter sig til G. Rydbergs lære om hiat i oldfranske vers. Denne mener, at man kan skelne mellem forskellige arter af hiat, og i overensstemmelse hermed opstiller forf. følgende tilfælde: I logisk hiat, II metrisk hiat, III hiat efter konsonantgrupper. Jeg har tidligere (se dette tidsskrift, bd. VIII 61 ff.) i en anmeldelse af Rydbergs *Zur Geschichte des französischen ə,* hvor denne teori er fremsat, tilladt mig at opponere derimod, og jeg mener endnu, at hiat i de allerfleste tilfælde ene og alene er fremkaldt af versemaalet, og at man kun rent vilkaarligt kan ordne de forskellige tilfælde

i bestemte kategorier, lige saa lidt som man med noget udbytte kan inddele de tilfælde, i hvilke rimnød bringer en forfatter til at anvende usædvanlige former (cf. i nærværende digt rimet *vite*: *abite* v. 2330, hvor *vite* = *vita* sikkert er en ren latinisme og ikke *vie* paavirket af *vitaille*; v. 652 staar *petit e petitet*, fordi der skal rimes med *met* i v. 651, hvorfor maaske læsemaaden, *petit a petitet*, som hdskr. C har, er lige saa god; *petitet* findes også 1101 og 2290, bægge steder i versenden; om det ogsaa findes inde i verset, oplyser glossaret intet om). Ligesom man i nogle vers finder formerne *enferté*, *verté*, i andre *enfermeté*, *verité*, alt eftersom forfatteren har brug for en stavelse mere eller mindre, saaledes hjælper hiat ogsaa i en snæver vending til at tilvejebringe en manglende stavelse, der maaske ellers kun kan skaffes ved opgivelse af et paatænkt rim. Logisk hiat skal findes «*devant ou après des mots qu'on veut faire ressortir (mots peu usités, noms propres etc.)*» og som exempel anfører forf. v. 1001 *par orgë entendum*, hvor alle tre haandskrifter ikke eliderer *e* i *orge*. Dette ord maa ifølge teorien vel altsaa skulle fremhæves særligt, medens jeg med min bedste vilje ikke kan se nogen anden grund til manglen paa elision end den, at hvis *e* blev elideret, kunde ordet *entendum*, der oftere forekommer i lignende vendinger, ikke bruges. Hvis hiatet i v. 2785 *l'evë est sens en Dé* er fremhævende, er det mærkeligt, at det samme ikke er tilfældet med det følgende vers: *piere estabilité*, der danner fortsættelsen deraf. Endvidere skal logisk hiat forekomme foran konjunktionen *e*, f. ex. v. 2559 *que umblë e chaste est*; men hvorfor der her af logiske grunde skulde være hiat, indser man ikke, naar det ikke findes f. eks. i v. 7 *e est curteise e sage*. Jeg kan som sagt heri kun finde en vilkaarlig teoretiseren; betegnende er det ogsaa, at forf. under tilfælde III er nødt til at tilføje «*quelquefois après une consonne simple*».

For øvrigt skal jeg ikke komme ind paa en diskussion af forskellige punkter i indledningen, som der kunde være lejlighed til at gaa nærmere ind paa, men blot paatale udtrykket «ĕ *lat. suivi d'un yod rime avec* ī» (s. XLV).

Hvad noterne angaar, bliver det altid en skönssag, hvor meget der her skal tages med. Er hensigten med noterne at lette forstaaelsen af texten, bör intet overflødigt medtages. Skal de derimod tjene til at belyse textens sprogform, navnlig i syntaktisk henseende, maa de være temmelig fyldige. Forf. synes ikke at have fulgt noget bestemt princip. I noten til v. 658 føres *despuille* tilbage til *despolia*; bedre er det med Lené, Les subst. postverbaux s. 114 at opfatte det som et postverbalt substantiv.

Kr. Sandfeld Jensen.

La nouvelle réforme de l'orthographe et de la syntaxe françaises. Texte de l'arrêté ministériel avec avant-propos et commentaire par *Émile Rodhe.* Lund 1900, Gleerup. 52 s.

I dette fornöjelige lille skrift har forf. knyttet en række bemærkninger til de forandringer i ortografi og syntax, som det franske undervisningsministerium i sommer gav tilladelse til. Efter nogle indledende bemærkninger følger et optryk af ministeriets *arrêté* med vedföjet liste over de paagældende punkter, der vel er tidsskriftets læsere bekendt andetstedsfra, men uden udeladelse af kommissionens betænkning, som er af en vis interesse. Dernæst følger en særdeles vellykket og velskreven kommentar. Man maa være enig med forfatteren i, at det ikke gaar an at være alt for begejstret over de tilladte lettelser, og at der kan disputeres om mange enkeltheder. I visse tilfælde er man gaaet for vidt, i andre burde der mere resolut brydes med det overleverede. Navnlig paa det ortografiske omraade kunde der göres adskilligt mere, uden at det i radikalisme paa langt nær vilde nærme sig til de nye bestemmelser om participierne, hvis svage sider forf. rigtigt paapeger; f. ex. vilde indførelse af -*s* som alm. pluralis mærke være meget velkommen. Skriftet har ifølge sin natur jo nærmest kun öjeblikkelig interesse, især da der allerede er tale om at lave det hele om; men naar det alligevel varmt maa anbefales enhver, der interesserer sig for fransk, er det fordi man om forf.'s bemærkninger kan sige det samme, som han siger om den af Clairin affattede kommissionsbetænkning, at den er «*un modèle de bon sens et de libéralisme*». Ialfald har anm. læst dem med ublandet fornöjelse og saa godt som uden at faa lyst til at gøre indvendinger.

Kr. Sandfeld-Jensen.

Gustaf Cederschiöld, Om kvinnospråk och andra ämnen. Lund 1900, Gleerup. 194 s.

Den, der til daglig er optaget af det anstrængende tankearbejde, som den videnskabelige filologi kræver, føler naturligt en rekreation ved af og til at sysle med lettere æmner indenfor sit område og fremstille dem i populær form. Det er ikke altid let; ikke al filologi kan folkeliggøres, og videnskabsmanden er udsat for at tabe forståelsen af, hvad lægmanden kan fatte og interessere sig for. At det imidlertid kan gøres, derom vidner på en smuk måde den ikke så lille populærvidenskabelige litteratur, som

den skandinaviske filologi i de sidste år har frembragt. I Danmark har især tidsskriftet ,Dania' bidraget til at udvide de for sprogforskning og folkeminder interesseredes kreds, og i Sverige har ikke så få sprog- og litteraturforskere skrevet gode populære bøger om videnskabelige æmner. En sådan bog er prof. Cederschiölds. De otte afhandlinger, som er samlede i den, er let læselige; forf. forstår at stille sig på den forudsætningsløse læsers standpunkt og læmpe sin fremstilling efter hans tarv. Han ræsonnerer klart og skriver anskueligt, undertiden næsten folkeligt bredt. Lidt større krav til tankearbejde hos læseren kunde han godt have stillet; «framsteg i språket» er f. ex. fornøjeligt og klart skrevet, men mindre tankevækkende end Jespersens bekendte afhandling om «fremskridt i sproget». Mest interesse har «om kvinnospråk». Bestemmelsen af kvindesprogets sykologi er fin og rigtig; men exemplerne, der gives, er for få. Materialet måtte her samles fra det daglige talesprog, da litteratursproget, som forf. rigtigt ser, er for upålideligt at bygge på. Det er uddannet af manden og lader sig vanskeligt omdanne af de forholdsvis få skrivende kvinder, i særdeleshed da den hos kvinden stærkt udviklede sans for det passende udtryk og frygt for det usædvanlige gør hende angst for at sætte sig ud over den vedtagne sprogform. Breve afgiver vel et noget bedre materiale end den egentlige litteratur, idet den brevskrivende mindre end den bogskrivende føler sig bunden af det udformede litteratursprog; alligevel vil man i de udgivne samlinger af kvindebreve kun finde få bidrag til forståelsen af kvindesprogets ejendommeligheder, og grunden hertil er naturligvis den, at netop det, som giver kvindetalen dens særpræg til forskel fra mandens tale, det personlige, impressionistiske, ikke lader sig udtrykke gennem skriftsproget, som ikke formår at gengive følelsesbetoningen. Det er ejendommeligt at se, hvorledes selv en så øvet brevskriverinde som Kamma Rahbek føler sig på usikker grund, når hun skal udtrykke sig skriftligt; atter og atter undskylder hun «dette jaskede brev», selv om det formelt er ganske ulasteligt; hun vælger med forkærlighed den indirekte form, fordi hun ikke magter at skrive direkte, som hun vilde tale, og overraskende tit forsikrer hun, at hun ikke kan lide at skrive breve. Dette sidste er naturligvis ikke sandt, men må dog ikke opfattes som affektation; det er kun et forkert udtryk for hendes rigtige følelse af, at hun ikke formår at lade skriftsproget slutte sig nøje om tanke- og følelsesindholdet. Når udtrykket «dameagtig» kan anvendes om en farveløs og upersonlig stil, er det ikke uden grund; men det vil være forkert af kvindestilens farveløshed eller af den i kvindebreve hyppige anvendelse af ironi, navnlig selvironi, at slutte noget tilsvarende om den kvindelige tale, der snarest farver stærkere og er mindre ironisk end mandens, og disse ejendommeligheder ved kvindestilen kan altså kun indirekte belyse kvindespro-

get. Af den kvindelige tales særegenheder er det vel i grunden kun manglen på logik, som direkte fremtræder i skriftsproget, der jo langt stærkere end talesproget fremhæver det ulogiske i et udtryk. Med rette gør forf. i denne sammenhæng opmærksom på den hos skrivende kvinder almindelige mangelfulde interpunktion; men heller ikke den vidner direkte om noget for kvindesproget ejendommeligt, for så vidt som dette samler og adskiller lige så skarpt som mandens, kun mindre formelt logisk. Tegnene er de formelle mærkepæle, som tvinger den skrivende ind i den logisk følgerigtige fremstilling; uvilkårlig reagerer det kvindelige temperament mod en sådan tvang, og hvis den skrivende kvinde ikke formår at skabe sig en interpunktion, som svarer til hendes stils egenhed, så bliver resultatet, som man så ofte ser, kun det negative: en regelløs interpunktion. — Dette gælder selvfølgelig ikke alene om den kvindelige stil, men om enhver personlig stil. Kun få forfattere har haft blik for tegnenes betydning for stilen; Søren Kierkegaard dannede sig en interpunktion, som passede for hans personlige stil, med den rigtige bevidsthed, at interpunktionen hverken er en ligegyldig ting, heller ikke noget en gang for alle vedtaget upersonligt, men et middel i den øvede skribents hånd til at fremhæve stilens ejendommelighed. — Når altså kvindesprogets ejendommelighed kun i ringe grad viser sig i skriften, bliver man for dette sprog som for barnesproget og lignende særsprog henvist til at øse af den levende tale; det var at ønske, at prof. C. i højere grad havde gjort dette; de exempler, han giver, er så fornøjelige, at de burde være forøgede med mange flere.

Også i de andre afhandlinger har forf. været lidt for ængstelig for at skræmme læseren ved at møde op med en for stor materialsamling; han ræsonnerer lige så meget, som han meddeler, og selv om ræsonnementerne er kloge og rigtige, burde de være støttede ved fyldigere exempelsamlinger. Man sammenligne f. ex. afhandlingen om eufemisme med Nyrops tilsvarende i «Dania» 6. bd.; prof. C. behandler begrebet eufemisme udførligere, men giver færre tilfælde af eufemisme end prof. N. — Disse indvendinger kan imidlertid kun være underordnede overfor anerkendelsen af det meget smukke og værdifulde i bogen; den fortjener en udstrakt læsekres og vil forhåbentlig for andre blive et exempel til efterfølgelse.

Henrik Bertelsen.

Die altenglischen *Waldere*-bruchstücke, neu hrsg. von *F. Holthausen*. Mit 4 autotypien. (Göteb. Högsk. Årsskr. 1899. V.) Göteborg 1899, Wettergren & Kerber. 17 s.

I året 1860 blev på det kgl. bibliothek her i Kbhvn. fundet de mærkelige brudstykker om Waldere. Samme år udgaves de

af prof. Stephens; siden den tid har de ofte været behandlede og udgivne, bl. a. af Kluge i hans oe. læsebog.

Nu har prof. Holthausen underkastet mskr. en omhyggelig undersøgelse og har derved været i stand til at fremkomme med en del emendationer. Den foreliggende Waldere udgave af prof. H. må siges at være en mønsterudgave. Texten findes i ikke mindre end tre affattelser. Først et optryk af manuskriptets text, dernæst den korrigerede text, endelig fotografisk gengivelse af mskr. Til hver textlinje findes anmærkninger om manuskriptets udseende.

Det eneste man savner er forklaring til de dunkle gloser og dunkle steder.

N. Bogholm.

S. A. Sörensen, Det gamle Skiringssal. I. Stedets beliggenhed. Kristiania 1900, Cammermeyer (komm.). 100 s.

Det æmne, forf. i denne afhandling har villet udrede, er interessant nok, og man tager den i hånden ikke uden en vis spænding. Selve navnet «Skiringssal» er ombølget af ærværdighedens aldersglans, eftersom det er et af Norges ældste og tidligst omtalte kultursteder og samlingssted for en hel landsdel, det sydøstlige Norge. För og ved Harald Hårfagres fremtræden var det hovedstedet. I Sigurd Rings tid — hedder det i Sögubrot, anført af forf. straks i begyndelsen — «holdtes[1] der blót i Skiringssal, hvortil man søgte fra hele Viken (alle Vikens egne).» I Ottars Rejseberetning hos Alfred den Store hedder det: «Men på den sydlige kant af landet er der en søhavn, kaldet Skiringssal . . . Sønden for Skiringssal går der en stor sø op i landet . . . på den anden side er først Jylland osv.» Endnu i Ottars tid har stedet altså været en søgt havn, hvor købmænd samledes og hvor der herskede et rigt handels- og samkvemsliv, og man har sammenstillet dette med Björköens i Mälaren. Senere tabte stedet sin betydning og går ud af sagaen, vistnok fordi Tønsberg blomstrede op og afløste det.

Spörsmålet om stedets beliggenhed har man indtil nu betragtet som afgjort, idet man har identificeret det med det nuværende Tjölling (*þjóðalyng*) øst for Larvik og sydvest for Sandeherred eller egnen omkring Sandefjord. Forf. vil nu ikke godkende denne opfattelse, men søger ved alle midler at bevise, at Skiringssal netop har været egnen omkring Sandefjorden. Han søger først

---

[1] Den islandske teksts *váru höfð* oversætter forf. aldeles urigtig ved «begyndtes der»; *höfð* kommer af *hafa*, ikke *hefja*. I et öjebliks distraktion har Munch, hvem forf. udskriver, taget fejl.

at vise, at ifølge de gamle kilder er Skiringssal dels en egn, dels et enkelt sted (ɔ: en havn). Hertil er nu at bemærke, at i de norsk-islandske kilder optræder navnet altid — uden undtagelse — som navn på en egn; og det samme sker i senere norske kilder (breve). Den eneste kilde, hvor det skal forekomme som navn på et enkelt punkt (sted), er kong Alfred. Hvor liden betydning dette har, er indlysende. Alfred kan have misforstået Ottars ord eller, hvad der er rimeligst, forstået hans omtale af en havn i Skiringssal som at også dette var dens navn eller kaldt den derefter; det er fuldstændig det samme som når Rimbert i Ansgars levned taler om «den by, som hed Birka», uagtet det dog var øen, der hed således, og ikke netop selve handelspladsen. Kong Alfreds udtryk er derfor uden al betydning for spörsmålet.

Hvad der har haft afgörende betydning for den nærmere bestemmelse af stedet er to oldbreve Dipl. Norw. I, nr. 661, jfr. 788, som forf. også anfører, hvortil der kommer et tredje, sst. IX, nr. 295, hvilket sidste især spiller en betydningsfuld, tildels ejendommelig rolle i forf.s bevisførelse. I det første pantsætter en Thorald Kane «alt Gudrina, sæm ligger i Skirikxsaal . . . oc attongen i Hoflanz idu, sæm ligger i Heidareims sokn». I 788 nævnes åbenbart det samme jordegods (det er Thoralds sön, der sælger det), men siges her at ligge i «þiodlings sokn a Vestfollene». Den her omtalte gård er det nuværende Guren i Tjölling omtrent midt imellem «Jerrestad» og «Kaupang» — til hvilke navne vi senere skal komme. Hvor der i det første brev nævnes «Skirikxsaal», nævner det sidste «þiodlings sokn». Den nærmestliggende slutning er nu den, at antage, at disse navne er identiske, og det så meget mere som Guren så at sige ligger i hjærtet af Tjölling. Som det vil ses af det følgende, mener forf. ikke, at disse navne er identiske. Men et er ialfald klart, nemlig, at Skiringssal har strakt sig længere mod sydvest end til Guren, og da der ellers ingen naturlig grænse her findes undtagen den store elv (ved Larvik: Lågen), kan der ingen tvivl være om, at Skiringssal har strakt sig idetmindste til denne. Men hvor langt den ved dette navn betegnede egn er nået mod nord og øst, fremgår ikke med sikkerhed af disse breve, og nu kommer da det 3. dokument i betragtning. Her nævnes under overskriften «Skirisall» gårdene «*i monom. namfnesale, i brækko, klæpakre, næsium vestra*» (se den fotografiske gengivelse i forf.s bog). Af disse navne genfindes Brække (således nu) sydvest for Guren; her har også «Nommesal» været (se forf.); «Klepaker» genfindes i den østlige del, øst for Tjölling kirke, — altså alle 3 steder i Skiringssal eller Tjölling, medens de to andre ingensteds findes i det nuværende Tjölling. Forf. påviser, at bægge navne findes i den nærmest tilgrænsende del af Sandeherred, hvad iøvrigt også Kraft havde udtalt. At de nævnte gårde i gamle dage altså

har hørt til Skiringssal, må vistnok synes utvivlsomt; herefter har da denne egn strakt sig noget længere mod nordøst end Tjölling sogn nu. Ikke desto mindre kan Skiringssal siges i alt væsenligt at være identisk med dette [1]. Og der kan i virkeligheden ingen tvivl være om, for enhver, der uhildet ser på sagen, at det er egnen omkring Viksfjorden, ɔ: Tjölling, der netop er de gamles Skíringssalr. Forf. angiver selv (s. 36), hvad et sådant sted, «hvortil alle omkring i Viken søgte», forudsætter: havn, handelssted, hov, kirke [forf. blander her hedenskab og kristendom sammen, jfr. nedenfor], kongsgård». Vi har i virkeligheden her «i nærheden af hverandre» alt dette. For det første havn — der er ingen tvivl om, at der i Viksfjorden, f. eks. i nærheden af Lamø, har kunnet — og det på en fortræffelig måde — ligge en mængde handelsskibe på engang; forholdene er nu anderledes end tidligere og vandet er för gået höjere op. Om handelsstedet minder netop det endnu bevarede særdeles bevisende stedsnavn Kaupang lige ovenfor Lamøen; om selve (handels)byen minder det stedsnavn, som også er endnu bevaret, Björnes, lidt længere oppe i landet; d. e. *Bæjarnes* (jfr. Björviken ved Kristiania); da der her er et «næs» — oppe i landet —, må vandet tidligere være gået længere op end nu. Hovet er ganske vist forsvundet, men det må antages at have været den nuværende kirkes forgænger. Og endelig kongsgården — kan man da nævne noget mere passende end «Jerrestad», det gamle *Geirstaðir*? Forf. søger tiltrods for alt dette på en höjst hårtrukken måde at bevise, at det er Sandefjord med omegn, der er det gamle Skiringssal. Der kan ikke være tale om, at tage alle enkeltheder for. Kun skal jeg nævne stedsnavnet *Geirstaðir*; dette navn skrives på Munchs kort «Gjerstad», på det nye Generalstabskort «Jerrestad». Forf. bestrider, at det er den gamle kongsgård; og vil at denne skal søges i «Gjekstad» i Sandeherred. Dette navn skrives — ifølge forf. selv — altid i ældre tid *Gæik-*, *Giæx-*, *Gæig-*, *Gek-*, men han påviser efter Rygh. at *Geir-* i andre navne findes gået over til *Gjek-*. Dette kan være godt nok, men da det pågældende navn aldrig findes skrevet med *-eir-*, er og bliver opfattelsen naturligvis usikker, forklaringen kun en konjektur. Dette Gjækstad forekommer mig utvivlsomt at være *Geigs-staðir*, af et navn *Geigr* (oprl. brugt som tilnavn). Og når forf. kan påvise en höj ved Gjekstad, ɔ: den bekendte skibshöj ved naboejendommen Gokstad (i anledning af hvilken vi atter får en kön fortolkning), ved han intet (ɔ: på s. 56) om en höj ved «Gjerstad i Tjölling» — i henhold til Kraft. Enhver, som har været ved Gjerstad, vil studse — ti han har sikkert lagt mærke til ikke en, men mange höje, tildels af betydelig störrelse.

[1] Også navnet Tjölling, *þjóða-lyng*, peger i samme retning, og hentyder til en konfluks af folk.

Heldigvis, men noget sent, er forf. i «Efterskriften» kommen til en bedre erkendelse. Forf.s «afgörende slutninger» af den urigtige opfattelse bliver herefter «mindre» afgörende, for at bruge et mildt udtryk. Jeg skal blot bemærke, at Geirstaðir, Gjerstad, der utvivlsomt er den gamle kongsgård, ligger ganske ypperlig, og vejen ned til søen er for intet at regne.

Ganske stiltiende lader forf. ifølge sin forudfattede mening — fordi de to foran nævnte stedsnavne påvises i det nuværende Sandeherred — Skiringssal også omfatte egnene på begge sider af Sandefjorden, hvorved denne imod alle kilder bliver det centrale, i kraft af den sætning, at vandet (sunde, fjorde) forener og ikke adskiller. Denne sætning er selvfølgelig, især under visse særlige forhold, rigtig nok; men sund og fjord skiller ikke desto mindre ganske grundig ad, hvilket ikke må glemmes. Forf.s vidtgående slutning fra de to gårde er ganske utilladelig. Hans beviser for Sandefjords centralitet er i det hele yderlig svage og dertil hårtrukne, men det vilde føre for vidt at komme nærmere ind på dem; et begreb om dem kan opnås ved at anføre, at Sandefjord skal «fra gammel tid» have været «en søgt havn», fordi man 1225 dér finder mange tyske skibe (kogger). Dette er overhovedet den eneste gang af betydning, at Sandefjord i det hele nævnes i alle kongesagaerne fra og med Olaf Tryggvasons — og så er det endda rimeligst, at fjorden ved denne lejlighed kun er bleven benyttet som en nødhavn (jfr. hele sammenhængen); i Heimskr. nævnes fjorden aldrig. Dette afgiver en god målestok for den betydning, man, vel at mærke metodisk, kan tillægge nævnte fjord i den norske handels historie i det mindste för 1200; og dette skal støtte, at Sandefjord var det berömte Skiringssal 4—5 hundred år tidligere! Herom behøves der overhovedet ingen diskussion. Forf.s forsøg på at flytte Skiringssal til Sandefjord kan kun betegnes som fuldstændig forfejlet.

Ikke bedre er det bevendt med forf.s forklaring af navnet. «I en senere afhandling» håber forf. «at kunne godtgöre sandsynligheden af, at navnet «Skiringssal» er en gengivelse af det i middelalderen gangbare kirkelige udtryk: «ecclesia baptismalis» (døbekirke)» (s. 29), og han giver (s. 30) den forklaring, at «kun de kirker, hvor en biskop var ansat, bar navnet af «ecclesiæ baptismales» («døbekirker»)»; jfr. s. 48,78, hvor samme mærkelige tankegang forefindes. Da det nu er sikkert, at Skíringssalr er et ældgammelt hedensk navn (det findes jo i Ottars beretning), hvor i alverden kommer så kirken, dåben og bispen fra? Hvorledes kan disse ting have noget som helst med navnet at göre? Uagtet det kunde blive morsomt at se forf.s antydede beviser, vil vi dog bestemt råde ham fra at søge at give os dem.

Angående «Skæreið» [1], Holtar, Borro m. m. skal jeg her

[1] Ang. dette kan jeg henvise til min fortolkning af Tjodolfs pågældende vers, Hkr. IV, 22—23.

ikke göre nogen bemærkning. Det er dels altfor sikre stedsnavne, der her er tale om, dels er forf.s forsøg på at flytte dem til Sandefjord alle lige hårtrukne og forfejlede, tildels på grund af den ganske ukritiske benyttelse af kilderne og de evindelige umetodiske fortolkninger. Rekorden slår forf., når han vil bevise, at det velbekendte «Vik» («Viken»), d. v. s. Kristianiafjorden, oprindelig skal være en «vig» i Sandefjorden (s. 88 ff.), hvilket bl. a. støttes ved at «den indre del af Sandefjorden . . . kaldes i daglig tale gærne «Bugta»». Men det indrömmes, at «Navnet «Vik» som navnet «Kaupang kan tale for Viksfjord» — ja, skal vi endelig søge Viken andetsteds end dér, hvor den altid har været, skal vi så ikke heller holde på Viksfjorden? — det «smager dog altid af fugl».

Resultatet af det hele er, at forf.s afhandling i det hele ikke har bragt de behandlede spörsmål videre — undtagen hvad Skiringssals nordøstlige udstrækning angår —, men tværtimod søger at forplumre det og i det hele må betegnes som forfejlet.

København, i Decbr. 1900.

Finnur Jónsson.

C. Stoffel, Intensives and Down-toners. A Study in English Adverbs. (Anglistische Forschungen, hrsg. von *J. Hoops. I.*) Heidelberg 1901, Winter. 156 pp.

The above mentioned book contains a very interesting study of the present and past use of several adverbs which would seem, at first sight, not to present any difficulty at all to somewhat advanced students of English. How many ever asked themselves if there is anything particular in the use of such words as *immediately*, *by and by*, *soon*, *very*, *quite*, *so*, *rather*, and others, apart from what is said about them in ordinary grammars and dictionaries? And yet we need only read a few pages of Mr. Stoffel's book to find out our mistake. The author soon convinces us that there is a good deal to be said about them that has not been said before, and he says it in such a manner that when we have once opened the book, it is next to impossible to put it by till we have gone through it all.

The book consists of two parts: I. On Intensive Adverbs, and II. On «Down-toning» Adverbs, each part preceded by an Introductory Chapter. Of these the former takes up the greater part of the book (128 out of 153 pages), treating fully of the words *full*, *pure*, *very*, *right*, *quite*, *so*, and *as*, besides glancing at several others, while the second part treats fully of the two adverbs *rather* and *pretty* only.

What the author wants to prove, and, as far as I can see, does prove, is partly that some adverbs which originally mean *completeness of degree*, have gradually come to mean only a *high* or *very high degree* of a quality, partly that some which originally are «word-modifiers» have in course of time developed a new shade of meaning, and become «sentence-modifiers» (for these terms see Sweet, A New English Grammar § 357 foll.).

Of the first of these changes good examples are given in the Introductory Chapter to Part I, which contains an outline of the history of such adverbs and adverbial phrases as *immediately, by and by, anon, ever and anon, presently, soon, just now.* Highly interesting is the history of *by and by,* which originally means *in regular order, one by one,* then *near together, side by side,* then *nearly, approximately,* from which there is only a short step to the temporal sense of *in immediate succession, straightway,* which has further been worn down to the present sense of *presently, before long.* — As to the phrase *ever and anon,* which according to Murray means «ever and again, every now and then, continually at intervals», the author suggests that the *and* is intrusive, and due to the phrase *and anon,* occasionally found from Shakespeare downwards in the sense of «and presently again». This seems highly probable when it is remembered that Norwegian possesses the phrase *alt i ett,* which corresponds very nearly in form and exactly in meaning to the English phrase in question.

In the following chapters this weakening-process, as well as the change from «word modifiers» to «sentence-modifiers», are shown by a detailed treatment of the words mentioned above. Of these, *full* and *pure* must have gone through the weakening-process very early, both of them occurring in Middle English in the sense of *very,* though *pure* is also found in the sense of *completely,* e. g. *pur blind,* completely blind, which is the modern *purblind,* half-blind. It would even seem that *full* is no good example of this weakening. As an adjective, indeed, it means completeness, but as early as the 14th century, when it first occurs as an adverb, it means the same as the modern *very,* and it is not till Shakespeare's time that it acquires the sense of the modern *fully,* e. g. *full three thousand.* It seems therefore that the development is, in this word, the reverse of what the author wants to prove. Even *pure* does not seem to have developed the meaning of *very* out of the meaning of *completely,* as it occurs in M.E. in both senses, but in Mod. E. only in the latter, except in the above mentioned *purblind.*

More interesting is its adjectival use as a «sentence-modifier», e. g. *for his pure love* = *purely for his love,* especially as in Norwegian the adjectives *pur* and *ren* can be used exactly in the same manner: *han gjorde det af ren kjærlighed* does not mean

that his *love* was *pure*, but that his motive for doing it was love and nothing else. It may also be interesting to note that in Norwegian *pur* is used in this way only before nouns denoting a bad quality, as *af pur ondskab*, *af pur egennytte*. It would be impossible to say *af pur kjærlighed*, while *ren* can be used also before «bad» words: *af ren ondskab*.

One of the most interesting chapters of the book is the one treating of *quite*. Its original meaning as an adjective seems to be «completely released of, free from» (be quit of one); as an adverb it occurs from the time of Shakespeare in the sense of «completely, entirely», but besides this, it has from the 18th century developed into a sentence-modifier. If we say, *the ink is quite dry*, we mean, of course, that it is completely dry, so that it cannot be used to write with; *quite* is here strong-stressed and a word-modifier. But if we say to a person who has just come in, «You are quite wet, I declare; I didn't know it was raining», we don't mean that the person is completely wet; what we want to express is our *surprise* at finding him to a certain degree wet, in other words, the adverb *quite*, which is here weak-stressed, does not modify the sense of the adjective *wet*, but gives a special colouring to the whole sentence. Sometimes this sentence-modifying *quite* marks only the «incredible, surprising, or exaggerated», as in the example cited, in other cases it includes the idea of irony or sarcasm, e. g. *he is quite an Apollo now to what he was when a boy*, which really says that he does not look very well now, but that he was still uglier when a boy. Philologists have been fully aware of this *modal* function of *quite* before now; it is mentioned both by Flügel, Storm, and F. Hall, but no one has, to my knowledge, investigated the development of this use so fully and so satisfactorily as Mr. Stoffel. Of course *quite* is not the only English adverb that can have this modal function. The same is the case with *actually*, which may often be substituted for *quite*. *even* (even Homer sometimes nods), and *only* (only a fool would do that). Nor is English the only language that has developed this interesting shade of meaning in adjectives and adverbs. The same is found to a large degree in Norwegian, and I therefore subjoin some Norwegian examples suggested to me during the perusal of the book, though I have not had time to try and bring them under definite categories. The surprise-marking *quite* may often be given by *rent*: *du er jo rent våd* (you are quite wet); *du er jo rent voksen* (you are quite a woman), or by *hel: han er jo en hel taler* (he is quite a speaker), which implies: who would ever have thought it?, or by *virkelig* (actually): *hun er virkelig vakker*, where the subaudition would be: I have not been aware of it before. The English *it is quite cold this morning*, meaning that the speaker finds it colder than he would expect from

the time of the year, might perhaps best be given in Norwegian by *det er ganske koldt idag*, or *det er sandelig koldt idag*, while the half-ironical *I am quite afraid of you* would be *jeg er formelig ræd dig*.

As in English, so also in Norwegian these sentence-modifying words are weak-stressed. Thus in the example given above, *hun er virkelig vakker*, *virkelig* is weak, and *vakker* strong. If in this sentence, *virkelig* were to be pronounced with strong stress, the sense would be completely altered: it would then give the result of the careful examination on the part of the speaker of a lady be had never seen before. This difference is perhaps brought out most clearly in the case of *ren, rent*. Both the adjective and the adverb are used with weak stress as sentence-modifiers: *han er en ren djævel* (a downright devil), *et rent svin* («every inch» a pig), while the same compliment pronounced with strong-stressed *rent* would call up the somewhat rare phenomenon of a «clean pig». Perhaps the most interesting Norwegian sentence-modifier is *rigtig*, which, when weak-stressed, always covers a hidden meaning. If a teacher says to a schoolboy: *dette har du skrevet rigtig pent*, it is rather a qualified praise, intimating that the young gentleman is not in general an expert in the art of calligraphy, while *han skriver rigtig pent*, with strong-stressed *rigtig*, means that there can be but one opinion of his writing being truly beautiful. When one lady says of another lady, *hun har to rigtig söde småpiger*, there is an undercurrent of haughty condescension in the words, implying that this happy mother (poor thing!) ought to be thankful to Heaven for having got much prettier girls than she deserves. An Ensign's wife would never dare to use such an expression of the Colonel's daughters; it would be a case of very gross insubordination.

After this digression I now return to Mr. Stoffel's book. In the two following chapters the author treats of *so* and *as*, and here he succeeds in pointing out very clearly the difference between *a man as busy as you* and *a man so busy as you*, the former denoting the equality of two persons in respect of a quality, the latter simply marking a very high degree of a quality without reference to any other person. As the author says (on page 71) that «Prof. Storm by the way is the only writer on English usage known to me who l. c. has drawn attention to the fact that 'a man *so* busy *as* you are', does not mean the same thing as 'a man *as* busy *as* you are'», I here seize the opportunity of claiming the priority of this statement for my late esteemed teacher and friend, Overlærer Jacob Lökke, who, in his «Engelsk Grammatik til Skolebrug» pointed out this difference very clearly several years before Prof. Storm's book ap-

peared[1]. His words are (§ 232, Anm. 1): «Ogsaa i positive Sætninger kan bruges *so—as*. Ved *as—as* betegnes mere begge Leds Lighed (*lige* saa—som), ved *so—as* fremhæves sterkere Graden: *a family so harmless as ours* (Goldsm.), *i den Grad* harmlös; *as harmless as ours*, maatte betyde: ligesaa harmlös som vor». And in my edition of Lökke's grammar (the small edition of 1883), I have given to this rule the following wording (§ 149, 2): «Derimod bruges i bekræftende sætninger *so—as*, naar blot *graden* af en egenskab skal fremhæves uden sammenligning med noget andet: *a family so harmless as ours*, en familie saa harmlös som vor (jfr. *a family as harmless as ours*, en (anden) familie ligesaa harmlös som vor)». — It is only fair to add that Prof. Storm mentions Lökke and his rule in the Norwegian edition of his «Philologie», though he does not find his explanation quite to the point. In the German edition Lökke's name has been swallowed up by the somewhat vague reference to «Einige Grammatiker».

Mr. Stoffel then goes on to treat of the phrases *as soon as*, *as far as*, *as long as* and others, as contrasted with *so soon as*, *so far as*, *so long as* etc. and he arrives at the conclusion that, though in many cases these phrases are used promiscuously, there is a tendency to prefer the *so*-forms where not simply an equality is to be marked, but some modal force, such as *causality* or *condition*, is implied.

The chapter on *as* is also highly interesting as trying to bring out clearly the difference between *not so clever as* and *not as clever as*. As this is probably the most original part of the whole investigation, I shall give the author's views about this difference at some length. If we say, *John is as poor as William*, what we want to say, is that John and William are *equal* in poverty, without stating, however, how great this poverty may be; the first *as* is then strong stressed. But if we say, *John is as poor as Job*, we really want to assert that John is exceedingly poor, by comparing him to a man of such well-known poverty as Job; in this case the first *as* is weak stressed. «The first sentence, therefore, with *as* strong stressed, denotes equality of poverty; the second, with *as* weak-stressed, denotes a high degree of poverty on the part of the subject». — Now, if the first of these sentences is made negative, it will generally take the form of *John is not so poor as William*, but this may mean two things, according as we accent *not* or *so*. In the former case (John is *not* so poor as W.), we only state the fact

---

[1] I have before me at this moment the fourth edition (of 1876); but that it was pointed out by Lökke still earlier, is certain from the fact that I remember this rule from my school-days (1873—74). The Norwegian edition of Prof. Storm's book appeared in 1879.

that John is less poor than William, without saying anything of the latter's degree of poverty: it is simply the negation of an equality and nothing more. In the latter case, on the contrary (John isn't *so* poor as W.), we not only say that John is less poor than William, but the extra stress on *so* enables us to convey the impression that William's poverty is very great indeed. After having made this clear, the author proceeds to give a large number of examples of the type *not as—as*, e. g. *She was not as clever as Mrs. Hauksbee, but she was no fool*, and he comes to the conclusion that this type is used in order to convey to the *eye* the same shade of meaning as is conveyed to the *ear* by putting an extra stress on *so* in the form *not so—as*. The example just given, therefore means: She was less clever than Mrs. H. who was exceptionally clever.

I think there can be little doubt that the author has hit upon the right solution of this difficulty, even if, as he admits, cases may be found of *not as—as*, where *not so—as* would seem to be more correct.

The concluding chapter of Part I. gives a short summary of some modern intensive adverbs such as *vastly*, *awfully*, *jolly*, *sinful*, *cruel*, *badly*. I cannot here deny myself the pleasure of mentioning the curious use in Norwegian schoolboys' and school-girls' slang (at least in my part of the country) of the adverb *ilde* (badly). This intensive is not only used in such phrases as *ilde vondt* («badly hurtful»), and *ilde stygt* («badly ugly»), which are quite natural, but a young lady or gentleman cannot more forcibly express their admiration of anything, whether speaking of material or spiritual enjoyment, than by declaring it to be *ilde godt* («badly good»).

In the second part the author treats of what he calls *Down-toners* i. e. adverbs conveying the idea of *a moderately high degree*, such as *rather* and *pretty*. The difference between these when placed before an adjective, for instance, *rather cold* and *pretty cold* is that *rather* is a sentence-modifier, and *pretty* a word-modifier; they therefore stand in the same relation to each other as *quite* and *very*. *Rather* may also be called an *apologetic* adverb, that «serves to tone down the harshness of a statement». Thus when, in Dickens's Christmas Carol. Bob apologises to Scrooge for being late on the morning after Christmas Day, he says, «I was making rather merry yesterday, sir». This apologetic, sentence-modifying use of *rather* dates from about the middle of the 18th century, and is believed by the author to have originated in the use of *rather* before a comparative, e. g. *her consternation was rather greater than his had been*, which again is probably an ellipsis for: her consternation was *greater*, *rather than less, than* his had been, that is, if there was any difference between his consternation and hers, the excess was on

her side. Thus *rather* before a comparative came to mean *the slightest perceptible degree of excess.*

It is a very interesting fact that the Old Norse comparative *heldr*, which corresponds to Engl. *rather* in its original meaning of «by preference», German *lieber*, is also used in the same down-toning way as the Modern Engl. *rather*. Thus it is often found before another comparative[1]: *G. kvað honum heldr ráðligra at fara i Krossavik,* said it was rather more advisable to go to K.; even redundantly just as in English: *með ǫllum þeim lunnendum* — , *sem betra er at hafa heldr en ón at vera,* — which it is better to have rather than be without; and before an adjective in the positive degree: *einn sá hlutr er heldr undarligr mun þykkja*, a thing that may seem rather wonderful. This use of *heldr* is still kept up in Norwegian dialects; thus I find in Ross, Norsk Ordbog: *D'æ hella kallt,* it is rather cold; *han æ eldre helde so eg*, he is older rather than I. — As there cannot, of course, be any connection between this use of *heldr* in Old Norse and Norwegian dialects, and a development that took place in English in the eighteenth century, this is another instance of how the same linguistic phenomena may develop themselves quite independently in two languages, thereby proving that the same mental forces which are seen to be at work in the development of language in modern times, have also been at work in the earlier stages of the history of language, though they may not work exactly in the same order, and consequently not produce the same results in different languages at the same time. In this particular instance Norwegian has got the start of English, on other points the case may be reversed. Thus the now obsolete use of *so* for *how* in Chaucer, mentioned by the author on page 107: *Lord, so ye swete!* is very common this very day in colloquial Norwegian: *Gud, så sved du er!*, or in children's (and young ladies') language: *å gid, så moro det var!* Goodness, how amusing it was!

These shall also be my parting words to Mr. Stoffel's book.

Frederiksstad.

Aug. Western.

J. og *Ernst Kaper*, Tysk Grammatik for Latinskolens överste Klasser. 2. Udg. Kbhvn. 1900, Gyldendal. 162 S.

Overlærer Kaper har udgivet sin tyske Grammatiks störste Udgave i en noget udvidet og ændret Skikkelse; som Medudgiver har han benyttet sin Sön, cand. mag. E. Kaper. — Det forekommer Anm., at allerede den forrige Störsteudgave var for vidt-

[1] The following quotations are taken from Fritzner's Dictionary.

löftig for de øverste Klasser, naar Hensyn tages til den korte Tid, der under den nuværende Ordning er tilmaalt dette Fag, og dette gælder altsaa saa meget mere om den nye (der ganske vist ogsaa ifølge Fortalen mest synes beregnet paa en Fremtidsskole); skal en Lærer bibringe sine Elever noget Begreb om at oversætte, gennemgaa et Par Hovedværker af den tyske Litteratur med dem og helst sikre sig nogen Lethed i Anvendelse af rigtige grammatikalske Former ved Samtale eller Oversættelse fra Dansk, bliver der ingen Tid tilovers til at lære Grammatik efter en saa stor Lærebog. Desuden forekommer det mig at være en vanskelig Sag, alt efter som Tiderne gaa frem, nye Undervisningsmetoder fremtræde og nye Krav til Undervisningen stilles, vedblivende at udbedre et gammelt Grundlag.

I den omtalte nye Udgave er der kommet et sproghistorisk Afsnit til som Indledning; dette passer for saa vidt ikke til den øvrige Bog, som denne kun beskæftiger sig med det nyhöjtyske Sprog. Ganske vist have Forff. ved spredte smaa sproghistoriske Bemærkninger og Henvisninger til Indledningen søgt at sætte denne i Forbindelse med den øvrige Bog og derved gjort et Forsøg paa en Overgangsform mellem den gammeldags, rent praktiske Metode og den moderne, historiske; en saadan Overgangsform, der ikke tilfredsstiller til nogen af Siderne, er imidlertid ikke saa heldig som enten en rent praktisk Lærebog (beregnet paa Fagets Stilling, som den nu er i vore Skoler) eller en strengt historisk tysk Grammatik vilde have været.

Indledningens to förste Afsnit ere helt nye; disse vil vel nok under Vejledning af en Lærer, der i Forvejen kender Sproghistorien, kunne more og gavne flinke Disciple: men de ere rigtignok meget kort affattede, saa kort i alt Fald, at man ved Selvstudium kun faar ringe Udbytte af dem; hvorledes vil man f. Eks. uden Forkundskaber forstaa, at der i *ich biete, du beutst, er beut* er en Veksel mellem *u* og *o*?

I Indledningens 3dje Afsnit er der ogsaa en Del nyt; det handler om Bogstaver og Lyd. Forff. have slet ikke givet Anvisning paa, benyttet eller forklaret den almindelig brugte Lydskrift (Anm. mener sikkert at have gjort sine Disciple i de øverste Klasser megen Gavn ved at gennemgaa Vietors Lauttafel for dem og ved at øve dem i Oplæsning efter samme Fort.s Deutsches Lesebuch in Lautschrift, og megen Tid har jeg ikke ofret derpaa); desto mere forbauses man ved S. 12 under Omtalen af *ch* at finde følgende Bemærkning: Mens *k* er en Lukkelyd, der dannes i eet Moment, hvor en Lukning i Munden eksploderer, er *ch* en Gnidelyd o. s. v., og endnu mere S. 14 over flgd.: Tungespidsen er under Udtalen af det tyske *sch* böjet noget bagover henimod Overkanten af Tandrödderne i Overmunden; hvad Forff. mene med Overkanten af Tandrödderne i Overmunden, er mig ikke rigtig klart.

Iøvrigt er der til dette Afsnit at bemærke, at der S. 10 under Omtalen af Diftonger burde staa 5 i Stedet for 3, da der paa det Sted er Tale om Bogstavtegn (ikke Lyd), at Bogstavet *w* ikke er det samme som hos os og altsaa burde være taget med ved Omtalen af *h*, *k* o. s. v. De to Stykker om Kvantiteten (S. 10 & 11) sige saare lidt. Om Udtalen af *au* staar, at det udtales som et virkeligt *au*; hvis dermed menes, at det udtales som den danske Interjektion, er det neppe rigtigt; Forklaringen i den forrige Udg., at det udtales midt imellem *ao* og *ov*, synes mig bedre. I Endelserne *ig*, *icht*, *lich*, *isch*, *rich*, *zig* udtales *i* ikke langt, som der staar S. 12. Endelig er det ikke let at forstaa, hvad Forff. mene med «blødt *p*» og «blødt *t*».

I Fremstillingen af Formlæren og Syntaksen er der ingen særlig store Forandringer. Man kunde önske en kortere Fremstilling af Könsreglerne; i en Skolebog har man sikkert mere Udbytte af at opføre enkelte Hovedregler, som ere nogenlunde fri for Undtagelser, og saa overlade Könsbestemmelsen af mange Ord, som ikke kan føres ind under disse, til Øvelse og Leksikon.

I Afsnittet om sammensatte Verber staa vedblivende *ratschlagen* og *handhaben* först opførte som afledede (altsaa ikke sammensatte) Verber (§ 116) og dernæst i § 120 f som ægte sammensatte. Da der i det hele er saa faa Ord, der danne ægte Sammensætning, forekommer det mig, at man — i alt Fald i en Skolebog — godt kan nöjes med at opføre dem, der danne ægte Sammensætning (Verber med Forstavelserne *be*, *ge*, *emp* o. s. v. opføres i de fleste andre Lærebøger som afledede), og dem, der snart danne ægte, snart uægte Sammensætning, og saa sige, at andre danne uægte Smstn.; § 119, som indeholder de Ord, der danne uægte Smstn., blandt hvilke en Del mangler, kunde godt være sparet. Reglerne om *durch*, *um* o. s. v. ere godt samlede saa et kort Skema S. 103, men der er rigtignok forud brugt megen Plads til Omtalen af de med disse 4 Ord sammensatte Verber.

Afsnittet om Konjunktiv er ogsaa noget udvidet; Indledningsparagraffen er bleven tydeligere og mere retvisende, og större Nöjagtighed er opnaaet. Anm. finder dog Reglen om hypotetiske Sætninger bedre fremstillet i den gamle Udgaves § 217 end i den nyes § 216; ved en Betingelsessætning forstaas en Bisætning; paa det omtalte Sted er Ordet brugt baade om den betingende Bisætning og den betingede Hovedsætning.

Der kunde nok rundt omkring i Bogen findes Enkeltheder, man kunde rejse Indvendinger imod; hvorfor tages f. Eks. Ord som *aber*, *sondern*, *allein*, *als*, *wie* med under Adverbier (§ 131, 8 og 9)? Man kan næppe sige, at *gehen* bliver transitivt, ved at et Adjektiv tilföjes; hele Udtrykket «*müde gehen*» er transitivt (§ 161 Anm.). Men i det hele er Stoffet godt ordnet,

og man har let ved at finde, hvad man har Brug for, saaledes at Bogen er meget brugelig som Haandbog; som Lærebog synes den mig, som sagt, for vidtlöftig.

Rönne, Januar 1901.

M. C. Koefoed.

Adolf Harnack, Kristendommens Væsen. Autoriseret Oversættelse ved Edv. Lehmann. København 1900, V. Pio's Bogh. X + 219 S.

I det interessante Forslag til Reform af Undervisningen i Græsk, som Wilamowitz-Moellendorff har indgivet til det preussiske Kultusministerium, er bl. A. den Tanke fremkommen, at Disciplene trinvis skulle indføres i den græske Literatur ligefra Homer til Paulus. Hvis denne Tanke udføres, vil det blive Filologiens Opgave at drøfte Urkristendommens Problem. Men allerede nu er dette Problem et filologisk Problem, naar man tager Begrebet Filologi i videre Betydning. Ligesom Studiet af Platon og Værdsættelsen af hans Skrifter ikke blot er Filosofiens Sag, men et strengt filologisk Grundlag ikke kan undværes, saaledes forholder det sig analogt ogsaa med Studiet af de urkristelige Skrifter, der maa ligge til Grund ved enhver Drøftelse af «Kristendommens Væsen»: det hører ikke blot ind under Teologien, men ogsaa under Filologien, naar det ikke skal svæve i Luften. Det er en saadan Betragtning, der forklarer, hvorfor den udmærkede Dogmehistorikers betydningsfulde Skrift anmeldes i et filologisk Tidsskrift.

Det er forstaaeligt, at Harnack har følt Trang til at give en positiv og sammenhængende Fremstilling af sin Opfattelse af Kristendommens Væsen. Han har paa sin videnskabelige Løbebane paa saa mange Punkter maattet indtage en kritisk og polemisk Holdning overfor de herskende teologiske Meninger, at det i Udenforstaaendes Øjne kunde faa Udseende af, at hans Standpunkt var aldeles negativt. Ligesom den politiske Opposition ofte bliver beskyldt for at være samfundsopløsende, saaledes beskyldes den teologiske Opposition ofte for at være irreligiøs. Det har sikkert været den kritiske Teolog en stor Tilfredsstillelse, at han overfor en usædvanligt talrig Kreds af Berlineruniversitetets Studerende har kunnet udvikle, hvad der for ham staar som Kristendommens egentlige Væsen. Man mærker i hans Bog den Varme og Begejstring, med hvilken han har tænkt og talt over dette Emne. Det vil for Mange herhjemme være kærkomment, at Bogen nu foreligger i dansk Oversættelse.

For at opdage, hvad Kristendommen egentligt er, maa man

ifølge Harnack se paa hele dens Historie. Urkristendommen er kun denne Histories første Periode, og ingen enkelt Periode kan fuldkomment og definitivt udtrykke Kristendommens Væsen. Foruden det, Harnack kalder «Evangeliet», Kærnen i Kristendommen, er der i enhver Periode, ogsaa i den første, andre medvirkende Elementer («Koefficienter» kalder Harnack dem), som skyldes Tidens og Kulturens Forhold til given Tid og Sted, og som kunne indgaa en mere eller mindre inderlig Forbindelse med den egentlige Kærne. Hvad Urkristendommen angaar, bestaa disse Koefficienter, der maa udskilles, forat Evangeliet kan vedblive at virke, især af Troen paa Historiens snare Afslutning ved Messias' Genkomst og Troen paa Undere. De centrale Elementer i Kristendommen fremtræde derimod klart i Bjergprædikenen, især i Saligprisningerne og Fadervor. Hertil henviser Harnack Enhver, der vil vide, hvad Kristendom egentligt er. Dens ledende Tanker ere Ideerne om Guds Rige, som skal komme, om Gud som Fader, om Menneskesjælens uendelige Værdi, om en højere Retfærdighed og om Kærlighedsbuddet som Lovens Fylde. Men det Vigtigste er, at der bag alle disse Tanker staar en levende og mægtig Personlighed, dyb og klar, vældig og mild som ingen anden. I hans Tale er den inderligste Alvor forbunden med et aabent Blik for Livets Mangfoldighed. I hans Lignelser spejler det Største sig i det Mindste. Alle Modsætninger falde bort eller træde i lige Grad i det ene Fornødnes Tjeneste. Her er ingen Sygelighed og ingen ekstatisk Overspænding, og dog den stærkeste og inderligste Fordybelse og Koncentration. Om hans personlige Udvikling vide vi Intet, og vi vide idethele Intet om ham før hans tredivte Aar. Men netop dette er, ifølge Harnack, et betegnende Træk, ti deraf maa sluttes, at ingen Kriser og indre Storme ere gaaede forud for hans offentlige Fremtræden. Alt hvad han siger, kommer saa umiddelbart og saa selvfølgeligt og staar i den Grad som det, i hvilket han lever og aander, at det ikke kan være møjsommeligt tilkæmpet.

Hvad dette sidste Punkt angaar, er den Slutning, Harnack drager, dog ikke ganske sikker. Det gælder saa godt som om alle Oldtidsskikkelser, at de staa for os i deres hele, fuldt udviklede og harmoniske Form, uden at vi faa Noget at vide om, hvorledes de ere blevne til det, de ere. Det kan i mange Tilfælde komme af Mangel paa historiske Efterretninger; men det hænger sikkert idethele sammen med, at man i Oldtiden ikke havde vor psykologisk-historiske Interesse for at se Karaktererne i deres Genesis. Oldtidens Psykologi var plastisk og intuitiv, ikke genetisk og analyserende. Ligesaa lidt som man kan slutte, at Sokrates uden indre Kampe har vundet den overlegne Selvbeherskelse, med hvilken han fremtræder for os, ligesaa lidt kan det være berettiget at drage en saadan Slutning med Hensyn til Jesus af Nazareth.

Da Kristendommens Væsen ifølge Harnack kun forstaas ved hele dens Historie, følger han den paa dens Vej fra Urkristendommen gennem den apostoliske Tid, oldkirkelig Katolicisme, romersk og græsk Katolicisme og Protestantisme. Han giver her en Række ypperlige Karakteristiker. Af disse er maaske Skildringen af den græske Kirke den mest vellykkede, og den vil særligt interessere de Mange, der kende og elske den moderne russiske Literatur. Man vil forstaa Leo Tolstoj's Stilling og Betydning bedre gennem den. Dog burde der sikkert ogsaa være henvist til de ejendommelige russiske Sekter, der frembyde nogle af de mærkeligste religiøse Fænomener og belyse den Indflydelse, Racekarakteren har paa det Religiøses Udformning.

Efter Reformationen er der ifølge Harnack ikke kommet Noget frem, som kunde stille det religiøse Problem i en ny Form. De Vanskeligheder, «Evangeliet» møder, ere og blive de gamle. Denne Udtalelse maa undre enhver Læser, da det dog er klart, at Harnacks eget Standpunkt, hele den Maalestok, han anvender ved Sondringen mellem Kærne og Skal i Kristendommen, netop skyldes Faktorer, der ere komne frem efter Reformationen. Der er en stor Forskel mellem Luthers og Harnacks Opfattelse af Kristendommens Væsen, og Harnack lægger ikke Skjul derpaa, men giver en skarp Paavisning af Luthers Begrænsning. Luther var for rask til at lave nye Landskirker; han var for angst for «Sværmerne», for ivrig til at bekæmpe dem, for uvillig til at lære af dem. Og han stod ikke paa Højden af den Erkendelse, der dog allerede var mulig i hans egen Tidsalder. Særligt havde han ingen virkelig historisk Forstaaelse af Urkristendommen. Utallige Problemer har han ikke kendt og var derfor uden Evne til at skelne mellem Kærne og Skal, Oprindeligt og Fremmed. — Men naar denne Kritik af Reformatoren staar fast, saa maa der dog paa det religiøse Omraade være sket noget meget Væsentligt siden Reformationen! Forskellen mellem Harnacks og Luthers Standpunkt maa skyldes «Koefficienter», der ere fremkomne efter Reformationen, og i Kraft af sin egen Methode maatte Harnack være gaaet nærmere ind paa «Evangeliets» Forhold til disse nye Kulturelementer, end han har gjort. Og naar Harnack fra Urkristendommen udskiller Mirakeltroen og den kiliastiske Messiastro som Koefficienter, der ikke have med Evangeliets Kærne at gøre, saa foretager han i Virkeligheden denne Udskillelse i Kraft af de moderne Kulturelementer, der betinge hans Methode. Han staar paa den moderne Naturvidenskabs, Historiekritiks og Psykologis Grund — i samme Øjeblik, som han erklærer dette Grundlag for at være uden Betydning!

Her fremkommer nu et Problem af stor Betydning, som Harnack i den foreliggende Bog ikke har fremdraget. Kan den nytestamentlige Forestilling om Guds Rige helt skilles fra Forventningen om dets snare, overnaturlige og ydre Realisering? Og

bestemmes ikke den urkristelige (nytestamentlige) Etik paa de mest afgørende Punkter — Forholdet til Familieliv, Statsliv, Kunst og Videnskab — netop ved denne Forventning? Hvis dette er saa, maa den «kristelige» Livsanskuelse og Livsførelse, der bliver mulig, efter at der paa den af Harnack angivne Maade er skelnet mellem Kærne og Skal, blive af væsentligt anden Beskaffenhed end den urkristelige.

Det skyldes sikkert den populære Karakter, Harnack har givet sine Forelæsninger, at han ikke er gaaet ind paa denne Side af Sagen. I sin store Dogmehistorie — et af den moderne Videnskabs monumentale Værker — udtaler han sig derimod om det med al ønskelig Klarhed. Han anerkender der, at med de apokalyptiske Forestillinger falder den egentlige nytestamentlige Etik ogsaa bort. Derfor maa den kristelige Livsanskuelse suppleres, og paa Spørgsmaalet om, hvorfra Suppleringen skal ske, henviser han til — Antiken og Goethe! Hvorledes denne Supplering skal ske, saa at der kan komme et harmonisk Livshele ud deraf, derom siger han Intet. Det har for mig været en Skuffelse, at den nye Bog heller Intet bragte herom, ikke engang berørte Problemet. Det forekommer mig at maatte være en aldeles væsentlig Side af Sagen, naar det gælder at orientere unge Videnskabsdyrkere overfor «Kristendommens Væsen».

Hvad der efter Harnacks Overbevisning stadigt igen vil føre tilbage til «Evangeliet», til Kærnen i Kristendommen, udtaler han ganske kort i sine Slutningsord: «Naar vi med fast Villie hævde de Kræfter og Værdier, der paa vort indre Livs Højdepunkter straale frem som vort højeste Gode, ja som vort egentlige Selv, — naar vi have Alvor og Mod nok til at lade dem gælde som det Virkelige og forme vort Liv efter dem, — og naar vi saa se paa Gangen i Menneskehedens Historie, følge dens opadstigende Udvikling og stræbende og tjenende opsøge Aandernes Samfund i den, — saa ville vi ikke synke hen i Lede og Mismod, men vi ville vinde Vished om Gud, den Gud, som Jesus Kristus kaldte sin Fader, og som ogsaa er vor Fader». — Ja, hvad der her antydes, er Gangen i al religiøs Erfaring. Religiøs Erfaring angaar netop det højeste Værdifulde, vi kende, i dets Forhold til Virkeligheden. Men skulde den faste Overbevisning om Værdiens Bestaaen ikke kunne formes og udtrykkes paa anden Maade og i andre Forestillinger end i dem, der blive tilbage efter den kritiske Sondring mellem Skal og Kærne i Urkristendommen? Og ere ikke selve disse Forestillinger snarere at kalde Billeder og Symboler end egentlige Tanker? — Selv om disse Spørgsmaal besvares med Ja, er og bliver Kristendommen den mægtigste aandelige Bevægelse, der har grebet ind i den europæiske Menneskeheds Aandsliv, og dens Virkninger ville ikke forsvinde. Men dens Forhold til Aandslivets andre Elementer er endnu mere indviklet, end selv den smukke og betydningsfulde Drøftelse, den

her foreliggende Bog indeholder, anerkender. Det er dog ikke de ringeste Bøger, man lukker med et Spørgsmaal paa Læben, især naar de bidrage til, at Spørgsmaalet kan stilles klarere end før.

Harald Hoffding.

Saxo Grammaticus, Die ersten neun Bücher der dänischen Geschichte, übersetzt und erläutert von *Hermann Jantzen*. Berlin 1900, Emil Felber. XIX + 533 ss.

De senere år har set den ene oversættelse efter den anden af Sakses Danmarkshistorie komme for Lyset. 1898 afsluttedes Winkel-Horns oversættelse af hele værket; den er illustreret og væsenlig beregnet på læsning i videre krese. 1893 udkom Elton's og York Powell's engelske oversættelse af de ni förste bøger. oldtidshistorien. Dette arbejde har atter givet stødet til, at en tysk videnskabsmand, dr. H. Jantzen i Breslau, har udarbejdet en lignende oversættelse på tysk, der nu foreligger afsluttet i to halvbind (1899—1900).

Dr. Jantzens oversættelse er den mindste af sidetal. Hans opgave har ikke været at föje nye undersøgelser til, men så simpelt som muligt at lægge det allerede foreliggende til rette for læseren. Det er, videnskabelig set, en fordel, at han har bevaret Sakses latiniserede navneformer; ti alle andre oversættere har ikke så få synder på deres samvittighed ved urigtige forsøg på at fordanske dem. Meget praktisk er det, at overs. overalt trykker navnene med spærret skrift; det letter i höj grad overblikket over Sakses brede fortællemåde. Selve oversættelsen synes gennemgående at være meget samvittighedsfuld og pålidelig. Hvor overs. var i tvivl om sin gengivelses rigtighed, eller hvor han afveg fra sine forgængere, har han gjort bemærkning om det i noterne. Overs. har tillige givet forklarende og oplysende noter i stort tal, men af en prisværdig korthed. De mytologiske og kulturhistoriske forhold belyses i ganske få ord, og der knyttes dertil en henvisning til de almindelige håndbøger. Den literære kommentar er et referat på få linjer af mine bestemmelser i «Sakses oldhistorie». Det kan en sjælden gang hænde overs., at han medtager de ældre tiders «åndrige» myteopfattelser (såsom at Nanna er blomsterverdenen, og at Miming-sværdet er solstrålen); men gennemgående har hans noter en stor dyd: at de holder sig til tingen selv.

Det at overs. afholder sig fra en selvstændig mening om en mængde spörsmål, der vedrører Sakse, har sine fordele; og en af de störste er den, at han har kunnet føre sit arbejde til ende i et kortere åremål. Men det har selvfølgelig også sine svagheder.

En af dem er, at hans former af navnene ikke kommer til at svare helt til videnskabens nuværende standpunkt. Han har her fulgt Holders udgave; men denne er jo — for dette spörsmåls vedkommende — et höjst ubetydeligt og uselvstændigt arbejde, der ganske savner autoritet. Det havde allerede været bedre at holde sig til P. E. Müllers, ti de få lejligheder, hvor han afviger fra denne, er tilbageskridt. Når man har selve Holders text i hånden, er skaden for så vidt mindre, som kursivbogstaver viser, at der er rettet ved navnet; men i oversættelsen går disse former igen, uden at man kan se deres oprindelse. Således er i 6te bog (Ingjaldskvadet) en dansk kæmpe Begathus ombyttet med Gegathus, fordi han — ganske urigtig — formodes at være den samme som en tidligere omtalt Gegathus; og hverken overs.s noter eller registeret giver nogen oplysning om, at en oldtidsperson stille er afgået ved døden. Mere uskadelig, men metodisk lige så slet, er «die besserung provincia Julinensis aus dem unverständlichen pr. Jumensis» (s. 402); ti Jum, Jomsborg er jo det nordiske navn på Julin. Heldigvis er disse urigtige ændringer kun få i tal. Den almindeligste svaghed ved Holders udgave er jo, at han lader de gamle forvanskninger blive stående, fordi han står altfor usikker overfor æmnet, til at han kan optage den samtidige videnskabs tekstændringer eller føre deres principper videre. Men siden Holders udgave er jo de oplysende arbejder voksede i tal; og hele denne literatur trænger jo til at udnyttes ved tekstredaktionen. Her har overs.s utilböjelighed til at give sig af med tidsskriftliteratur været uheldig. Det havde været godt, om han havde kendt den anm. af Holders udgave, som nærv. tidsskrift i sin tid bragte (2. række, VII 254 f.); men det havde været endnu mere betydningsfuldt, om han havde haft anelse om, hvor meget «Arkiv for nordisk filologi» i de sidste ti år har indeholdt til oplysning af Sakse. For et enkelt afsnits vedkommende (Bråvallaslaget) har denne mangel på literaturkundskab haft höjst uheldige følger både for tekst, oversættelse og kommentar. Man må ønske, at det ikke varer for længe, inden overs. i et nyt oplag af bogen kan råde bod på disse enkelte mangler.

Enkelte nye småfejl har naturligvis også indsneget sig. Roelung må ikke gengives ved Rölung (s. 426), Viken lå ikke i Gøtland (s. 258), Kurernes piggeredskaber bör vel kaldes fodangler og ikke spanske ryttere (s. 296), den gængse forklaring af Rotho som valkyrjen Rota bör udgå (s. 335); en del sådanne småting har overs. allerede selv rettet (s. 532—33). Jeg undrer mig på den anden side over, at overs. er kommen så helskindet fra Sakses svære system af politiske udtryk. Kun burde præco (ɔ: kongens ombudsmand) ikke være gengivet ved «büttel» (s. 315, jfr. dog noten), men snarere ved foged.

Når jeg har haft nogle indvendinger at göre imod Jantzen

oversættelse, må man dog huske, at enhver af de andre oversættelser vil rammes af den samme kritik i endnu langt höjere grad. Som hjælpemiddel til en almindelig — ikke rent specielt anlagt — indførelse i Sakses sagnverden står den over enhver af sine forgængere; og da den er overordentlig praktisk anlagt, må man håbe og vente, at den for mange videnskabsmænd bliver en sådan orienterende medhjælp i dette store, endnu langtfra gennemforskede sagnstof.

Axel Olrik.

Fr. Wulff, De franska historiska tempora. Minnesblad för lärare och studerande. Lund 1900, Gleerup.

På kun 43 sider — hvoraf endda over tredjedelen henstår blanke, forat læseren kan udfylde dem med noter — har prof. Fr. Wulff givet en oversigt over anvendelsen af «aorist» (ɔ: *le passé défini*), imperfektum og «perifrastisk perfektum» i moderne fransk tilligemed en del oplysende eksempler.

Uden at indeholde noget egentlig nyt, vil det lille hæfte være den studerende til nytte ved studiets begyndelse: de fleste eksempler synes velvalgte og svarende til de regler hvorunder de er indordnede: men en væsentlig mangel er det at læseren overfor disse eksempler savner et kontrolerende middel: enten burde citaterne have været længere, visende stederne i deres sammenhæng, eller der burde have været angivet hvorfra de citerede steder er hentede. Se således de to eksempler: *Tant que j'eus de l'argent, mon hôte eut de grands égards pour moi* (s. 13) og: *Les vaisseaux restaient à sec, tant que durait l'hiver* (s. 18). Løsrevne af sammenhængen, oplyser disse eksempler aldeles intet. Denne anke gælder iøvrigt ikke blot den foreliggende lille afhandling, men de fleste franske grammatiker, större som mindre: hvor er det muligt at klare det vanskelige spörgsmål om de s. k. historiske tider ved hjælp af løsrevne sætninger? I de allerfleste tilfælde er det jo netop f o r h o l d e t t i l d e o m g i v e n d e sætninger, der bestemmer forfatterens brug af *l'imparf.* ell. *le passé déf.* på det enkelte sted. Dette står i alt fald for anm. som det eneste frugtbringende synspunkt.

Om antallet af de grupper af tilfælde der bör opstilles, kan der altid diskuteres; anm. må dog påpege én rubrik, der snarest synes at måtte lede til misforståelser: benyttelsen af *aorist* hvor synspunktet er «sammenfattende» (s. 13) med bl. a. følgende eks.: *La république romaine dura cinq cents ans.* Hvorfor er i denne sætning handlingen mere sammenfattende end i følgende (s. 10): *Il mit une heure à écrire une lettre*? Jeg kan ikke indse det. Meget uklar er også følgende bemærkning (s. 13):

«synpunkten är sammanfattande, om aorist användes i stället för *parfait périphrastique*».

Af særlig interesse forekommer mig derimod påvisningen af perfektum anvendt aoristisk så tidlig som i det 11te årh. og af den tiltagende brug i moderne fransk af «*le parfait périphrastique surcomposé*» (*j'ai eu appris*) med følgende forklaring: «Sedan nu bruket af perfektum för aorist såsom historiskt tempus är det vanliga i ledig och hvardaglig framställning, så ligger det nära till hands att beteckna den tidigare timade händelsen med perfektum af hjälpvärbet, plus part. pret. af hufvudvärbet».

Anm. kan fuldstændig tiltræde forf.'s slutningsbemærkning «att skolundervisningen, ännu i lång tid, måste vidmakthålla aoristen, men alltid göra sträng skillnad på bokspråk och talspråk».

V. Stigaard.

Laut- und Formenlehre der altgermanischen Dialekte. Zum gebrauch für Studierende dargestellt von R. Bethge, O. Bremer, F. Dieter, F. Hartmann und W. Schlüter, herausgegeben von *F. Dieter*. Erster halbband 1898, zweiter halbband 1900. Leipzig, Reisland. XXXV + 800 s. (16 m.)

Die verfasser haben die arbeit so unter sich verteilt, dass Bethge das urgermanische, gotische und altnordische übernommen hat, Dieter selbst das altenglische, Schlüter das altsächsische und Hartmann das althochdeutsche; dazu sollte noch eine friesische abteilung von Bremer kommen, die nicht rechtzeitig fertig wurde, deren gesonderte herausgabe aber jetzt in aussicht gestellt wird.

So weit ich mir ein urteil erlauben kann, scheinen die verfasser ihre aufgabe in vortrefflicher weise gelöst zu haben. Die einzelnen verfasser haben ihre selbständigkeit gewahrt, so dass auch die sich entsprechenden abschnitte für verschiedene sprachen nicht genau nach demselben muster geordnet sind; dennoch findet man sich schnell zurecht, wozu ja auch die übersichtsparagraphen mit hinweisungen, die jeden abschnitt beendigen, wesentlich beitragen. Und dem herausgeber ist es im ganzen sehr gut gelungen dem werke ein einheitliches gepräge zu geben, was man namentlich sieht, wenn man es mit Pauls Grundriss vergleicht, dem es ja trotz aller verschiedenheit gewissermassen konkurrenz macht. Dem titel nach ist es auf studierende berechnet; eigentlichen anfängern kann es wohl aber nicht gut in die hände gegeben werden, da es einerseits recht vieles voraussetzt, andererseits zu viele einzelheiten enthält; denjenigen aber, denen es wirklich an einem tieferen eindringen in die germanische sprachentwickelung gelegen ist, kann das buch als ein zuverlässiges hülfsmittel empfohlen werden.

Die verf. begnügen sich nicht damit das von anderen gefundene darzustellen; man merkt, dass selbständiges studium überall zu grunde liegt, und hie und da, namentlich in den anmerkungen, finden sich sehr beachtenswerte neue auffassungen, auch auseinandersetzungen mit früheren ansichten u. dgl.; ich verweise besonders auf s. 176 ff. (chronologie der lautverschiebung), s. 354 ff. (das germ. perfektum), namentlich s. 365 — 370 (das schwache präteritum).

Sehr oft, wenn in sprachgeschichtlichen werken von «betonung», «silbenaccent», «musikalischem accent» usw. die rede wird, überkommt mich ein zweifel, ob das nicht alles eine kolossale täuschung ist. Hirt und andere sprechen mit imponierender zuversicht über tonverhältnisse vor ein paar tausend jahren; wenn sie aber ihre beobachtungen mitteilen über tonverhältnisse in ihrer eigenen oder anderen lebenden sprachen, die ich einigermassen selbst kontrollieren kann, dann kommen sie mir sofort viel weniger imponierend vor. Hat man hier nicht vielfach den unrichtigen weg vom unbekannten nach dem bekannten eingeschlagen statt zuerst die uns allein direkt zugängliche jetztzeit genau durchzuforschen? So ergreift mich immer eine gelinde skepsis, wenn ich, wie z. b. im vorliegenden werke, die modewörter «zweimorig» und «dreimorig» lese, ebenso wenn das urgermanische ē, dem altnord. ahd. ā, altengl. ǣ entspricht, als «gestossene», das andere ē, das überall ē bleibt, als «geschleifte» länge aufgefasst wird. Die veranlassung zu diesem seufzer ist aber die folgende stelle, die sich s. 130 findet: «Eine wichtige eigentümlichkeit des hochdeutschen accentes der jetzt lebenden mundarten ist, dass im gewöhnlichen fluss der rede die betonte silbe um etwa eine terz t i e f e r als die auf sie folgenden unbetonten ist (frage- und befehlssatz zeigen besondere abweichungen des tonfalls). Da die gleiche eigentümlichkeit sich auch in einem grossen teile der niederdeutschen mundarten (sowie im neunordischen) zeigt und sogar auf das französische übergegangen ist, so kann es wohl nicht bezweifelt werden, dass sie schon in der althochdeutschen zeit bestand». Hierzu ist — ganz abgesehen von dem vorkommen in deutschen mundarten, wovon ich z. b. bei Sievers nichts finde — zu bemerken, dass bei dem neunordischen doch wohl nur an den schwedischen «accent nr. 2» gedacht ist, der ja aber nur einen teil des wortvorrates ergreift und nur unter bestimmten bedingungen entsteht; ferner dass der tiefaccent nicht das französische in dem grade beherrscht wie es sich der verfasser denkt, und selbst wenn dies der fall wäre, würde die annahme eines causalnexus zwischen dem frz. und dem deutschen accent doch sehr zweifelhaft sein. Endlich meint Bethge, dass der tiefaccent expiratorisch weniger stark hervortritt als der hochaccent und dass dies der grund ist, warum das ahd. die vollen endsilbenvokale und den urgerm. vokalismus der stammsilben am längsten unverfälscht

erhalten hat» — er wirkt also sowohl in den starken als in den schwachen silben! Nun aber das niederdeutsche, das ja denselben accent haben (gehabt haben) soll — und dennoch die alten vokale sehr schlecht bewahrt hat! Das französische hat doch auch recht lebhaft seine unbetonten vokale geschwächt. Nachdem B. so dem modernen accent-Moloch geopfert hat, spielt diese theorie in dem folgenden eine so kleine rolle, dass z. b. s. 137 von «hochbetonten» silben gesprochen wird und damit wie gewöhnlich die starken (also nach s. 130 tieftonigen) silben gemeint werden.

Die abscheuliche unsitte bücher ohne faden zusammenzuheften, so dass sie auseinander fallen, sobald man sie aufschneidet, sollten verfasser und käufer nicht dulden. — Ein register würde den wert des werkes beträchtlich erhöht haben.

Otto Jespersen.

Max Kaluza, Historische grammatik der englischen sprache. Erster teil. Berlin 1900, E. Felber. XVI + 300 s. (6 mark.)

Der erste band von dieser grammatik, die dem andenken E. Kölbings gewidmet ist und «deren grundstock ja [!] eigentlich seine vorlesungen über historische grammatik des englischen bilden», enthält eine kurze darstellung der äusseren sprachgeschichte (s. 1—39), grundzüge der phonetik (s. 40—74) und laut- und formenlehre des altenglischen (s. 75—300). Der zweite band soll die mittelenglische und neuenglische laut- und formenlehre enthalten; syntax und wortbildungslehre sind ausgeschlossen, so dass das werk nicht einmal, wenn es fertig wird, einen zeitmässigen ersatz für die werke von Koch und Mätzner, sondern nur eine unvollkommene darstellung der grammatischen entwickelung der englischen sprache geben wird. Es würde freilich ehrlicher sein, wenn man die umfassende benennung «grammatik» nur dann gebrauchte, wenn der inhalt diesem namen wirklich entspräche; auch wird man sich wohl in künftigen jahrhunderten darüber wundern, dass man sich im jahre 1900 noch vielfach damit begnügte, lautgesetze und formenbestand zu dozieren ohne über die wechselbeziehung zwischen äusserem und innerem, zwischen formen und bedeutungen, zu sprechen, die doch die grundlage für jedes verständniss des sprachbaus wie der sprachentwickelung bilden muss. In § 26, wo Kaluza die engl. grammatik als die wissenschaft von der engl. sprache bestimmt und von ihren aufgaben spricht, kommen die wörter «bedeutung» und «syntax» gar nicht vor: es ist als ob alles mit dem zusammentragen der trocknen bausteine abgethan wäre, und man findet auch nicht die leiseste andeutung davon, dass kein gebäude damit fertig gebracht wird.

Innerhalb der gegebenen abgrenzung muss man zugeben, dass

K. das wichtigste von dem allgemein bekannten und anerkannten grammatischen stoff in klarer und durchgehend richtiger fassung darstellt; in originellen gesichtspunkten oder neuen beobachtungen darf man die existenzberechtigung des buches nicht suchen, so dass es zu einer eingehenden besprechung nicht einladet. Nur ein paar bemerkungen mögen hier platz finden.

Die äusserungen s. 17—18 über französischen einfluss u. dgl. sind nicht streng durchgedacht. — S. 56: *l* und *r* können nicht als «zitterlaute» zusammengestellt werden; s. 58 wird aus der brechung die ganz unberechtigte folgerung gezogen, dass das ae. *r* vor konsonanten einen gutturalen klang gehabt haben (d. h. nach dem vorhergehenden: ein zäpfchen-*r* gewesen sein) müsse. S. 60 wird gelehrt, dass bei einem verschlusslaut eine pause zwischen bildung und lösung des verschlusses eintreten kann, so dass ein langer oder geminierter verschlusslaut entsteht: aber eine pause entsteht notwendigerweise auch bei dem kürzesten *p* u. s. w.; auch die letzte zeile derselben seite ist nicht glücklich ausgedrückt. S. 68: ne. *broke* hat sein *o* nicht von dem plural *(brœcon)*, sondern von dem ptc. *(brocen)*. Ebenda wird gelehrt, dass bei metathesen ein ganz allmählicher übergang stattfindet: «Zwischen ae. *fresc* und *fersc* frisch liegen mehrere zwischenstufen: *fresc* — *f*^{e}*résc* — *fêresc* — *fêr*^{e}*sc* — *fersc*». Ob auch *fix* aus *fisc* durch *fi*^{e}*sc* — *ficsc* — *fics*^{c} — *fics* zu erklären sei?! S. 73 wird «verlust der aspiration» in *hn*>*n* angenommen; der ausdruck ist ungenau und widerstreitet auch K.s sonstigem gebrauch von dem wort «aspiration». S. 146 ist *f* im inlaut «wahrscheinlich» stimmhaft geworden, und ebenso s. 150 þ; s. 152 ist bei besprechung von dem *s* das wort «wahrscheinlich» nicht gebraucht, obgleich dieselbe art von wahrscheinlichkeit (oder sagen wir lieber sicherheit) in allen diesen fällen vorhanden ist. Warum urgermanisches *z* dem lautwert des frz. *j* nahe gestanden haben muss (s. 152), ist nicht einzusehen. — In der flexionslehre, wo der verf. sich, wie ja natürlich (vielleicht aber doch zu stark) an Sievers anlehnt, fällt es mehrmals auf, dass er die vorsichtigen und wohlbedachten ausdrücke Sievers' durch kleine änderungen ungenau oder zu bestimmt macht; so sagt S. z. b. (§ 249 anm. 1): «Oft erscheint in den casus obliqui ein *u*, *o* oder *e* vor dem *w*, letzteres namentlich, wenn die endung ein *a*, *u* enthält», bei K. heisst es aber (§ 106 anm. 1): «Zwischen *l*, *r* und *w* tritt später häufig ein sekundärer vokal und zwar *u* vor hellen, *e* vor dunklen endungsvokalen». In § 114 wird eine reihe von wörtern (lagu, magu, medo, heoru, spitu, sidu, wudu) genannt, die wie *sunu* gehen, danach noch ein «etc.», während die wahrheit doch ist, dass wir von keinem einzigen dieser wörter (mit ausnahme von *wudu*) ein genitiv auf *-a* belegt finden; die meisten kennen wir, wie Sievers bemerkt, nur im nom.; *sidu* auch in dativ (to sida, to sioda, Cura Past. 120, 121 [19]), was Sievers nicht nennt. Es

würde hier und an mehreren anderen stellen interessant sein zu erfahren, an welche wörter der verf. mit seinem «etc.» gedacht hat. Und dergleichen wäre wohl mehr zu bemerken.

Otto Jespersen.

Vitruvii De architectura libri decem, iterum edidit *Valentinus Rose*. Leipzig 1899, B. G. Teubner. XXX + 317 sid.

Efter nära tretio års mellantid har Rose utgifvit denna nya upplaga af Vitruvius. Han har därvid haft att tillgodogöra sig flera forskningar i det alt annat än lätta ämnet, och texten har undergått icke så få förbättringar. Dock är handskriftsmaterialet icke väsentligen förändradt. Den nytillkomna handskriften från Schlettstadt (saec. X.) är föga egnad att upphjelpa textrecensionen, om den också vore direkt afskrifven ur archetypen, såsom H. Degering sökt visa, icke, som Rose anser, en af Harleianus' många afkomlingar.

Den i den förra upplagan som anonym upptagna skriften «De diversis fabricis architectonicae» har nu sitt rätta namn M. Ceti *Faventini* liber artis architectonicae.

F. G.

Coniectanea.

Homer. δ 613 sqq.:

δώρων δ', ὅσσ' ἐν ἐμῷ οἴκῳ κειμήλια κεῖται,
δώσω ὃ κάλλιστον καὶ τιμηέστατόν ἐστιν·
δώσω τοι κρητῆρα κτέ.

«Von den Gaben, die er selbst von andern erhalten hat und die für ihn besonderen Werth haben» interpretatur Ameis pessime; melius saltem *δώρων* de eis rebus quas omnino donare poterat Menelaus intellegitur. Sed nescio an *δῶρον* scriptum fuerit.

Platon. Gorg. 486 d: *εἰ χρυσῆν ἔχων ἐτύγχανον τὴν ψυχήν, ὦ Καλλίκλεις, οὐκ ἂν οἴει με ἄσμενον εὑρεῖν τούτων τινὰ τῶν λίθων, ᾗ βασανίζουσι τὸν χρυσόν, τὴν ἀρίστην, πρὸς ἥντινα ἔμελλον προσαγαγὼν αὐτήν, εἴ μοι ὁμολογήσειεν ἐκείνη καλῶς τεθεραπεῦσθαι, τὴν ψυχὴν εὖ εἴσεσθαι ὅτι ἱκανῶς ἔχω καὶ οὐδέν μοι δεῖ ἄλλης βασάνου;*] Scribendum est *ἔδει*; nam verba *καὶ*

οὐδέν . . . βασάνου multo melius, si sententiam spectes, cum verbo *ἔμελλον* quam cum verbo *ἔχω* coniunguntur.

Thucyd. VIII 23, 5: *ὡς δὲ αὐτῷ τὰ ἐν τῇ Λέσβῳ πάντα ἠναντιοῦτο, ἀπέπλευσε τὸν ἑαυτοῦ στρατὸν ἀναλαβὼν ἐς τὴν Χίον. ἀπεκομίσθη δὲ πάλιν κατὰ πόλεις καὶ ὁ ἀπὸ τῶν νεῶν πεζός, ὃς ἐπὶ τὸν Ἑλλήσποντον ἐμέλλησεν ἰέναι.*] Qui pedites ultimis verbis significentur, minime dubitari potest; referuntur enim ad cap. 22, 1: *οἱ Χῖοι . . . στρατεύονται αὐτοί τε τρισὶ καὶ δέκα ναυσὶν ἐπὶ τὴν Λέσβον, ὥσπερ εἴρητο ὑπὸ τῶν Λακεδαιμονίων δεύτερον ἐπ' αὐτὴν ἰέναι καὶ ἐκεῖθεν ἐπὶ τὸν Ἑλλήσποντον, καὶ ὁ πεζὸς ἅμα Πελοποννησίων τε τῶν παρόντων καὶ τῶν αὐτόθεν ξυμμάχων* (i. e. Chiorum, Clazomeniorum, Erythraeorum, cf. 16, 1) *παρῄει ἐπὶ Κλαζομενῶν τε καὶ Κύμης.* At de his peditibus verba *ἀπὸ τῶν νεῶν* recte dici non potuisse apparet; nam Haasium illi ab navibus separati interpretantem satis Stahlius refutavit. Poppo haec verba ut interpretamentum ex § 4 (*τοὺς ἀπὸ τῶν ἑαυτοῦ νεῶν ὁπλίτας πεζῇ παραπέμπει*) ductum seclusit, quem post Stahlium et Herwerdenum ego in recensione a. 1890 edita secutus sum; Tucker *ἀπὸ τῶν Αἰολέων,* Goodhart *ἀπὸ τῶν πόλεων,* alii alia non felicius coniecerunt. Sed et a memoria codicum propius et ad sententiam aptius scribas *ἀπὸ τῶν Ἰώνων,* in quod Gertzium quoque incidisse gaudeo.

Carolus Hude.

NORDISK TIDSSKRIFT

FOR

FILOLOGI

TREDIE RÆKKE

TIENDE BIND

KØBENHAVN

GYLDENDALSKE BOGHANDELS FORLAG (F. HEGEL & SØN)

GRÆBES BOGTRYKKERI

1901—1902

Redigeret af:

Karl Hude, adjunkt, dr. phil., København,

under medvirkning af:

M. Cl. Gertz, professor, dr. phil., Kbhvn.

Vilh. Thomsen, professor, dr. phil., Kbhvn.

Ludv. F. A. Wimmer, professor, dr phil., Kbhvn.

S. Bugge, professor, Kristiania

Johan Vising, professor, Göteborg.

C. M. Zander, professor, Lund.

Bidragydere i dette bind:

Buhl, F., professor, dr. phil. et theol. Kbhvn.
Bøgholm, N., cand. mag. Kbhvn.
Dyrlund, F., dr. phil. Kbhvn.
Gigas, E., dr. phil. Kbhvn.
Hansen, Ad., docent, dr. phil. Kbhvn.
Heiberg, J. L., professor, dr. phil. Kbhvn.
Hoff-Hansen, H. P., adjunkt. Sorø.
Hude, Karl, adjunkt, dr. phil. Kbhvn.
Jensen, Th. V., stud. mag. Kbhvn.
Jespersen, Otto, professor, dr. phil. Kbhvn.
Jónsson, Finnur, professor, dr. phil. Kbhvn.
Jørgensen, C., museumsinspektør, dr. phil. Kbhvn.
Krarup, J., adjunkt. Roskilde.
Kristensen, Marius, cand. mag. Askov.
Lindskog, Cl., professor, dr. phil. Lund.
Mortensen, Karl, dr. phil. Odense.
Olrik, Axel, docent, dr. phil. Kbhvn.
Pedersen, Holger, docent, dr. phil. Kbhvn.
Petersen, P., rector em. Odense.
Ræder, Hans, dr. phil. Kbhvn.
Sandfeld Jensen, Kr., dr. phil. Kbhvn.
Sarauw, Chr., dr. phil. Kbhvn.
Thomsen, Vilh., professor, dr. phil. Kbhvn.
Thoresen, Valdemar, adjunkt. Randers.
Trojel, E., adjunkt, dr. phil. Kbhvn.
Tuxen, S. L., skolebestyrer, dr. phil. Kbhvn.
Ussing, J. L., prof. emer., dr. phil. et iur. Kbhvn.
Zetterstéen, K. V., docent, dr. phil. Lund.
Østerberg, V., adjunkt. Horsens.

Indhold.

Anmeldelser.

Mindre meddelelser.

Alfabetisk fortegnelse

over

behandlede forfattersteder.

(Herunder medtages ikke steder, der kun er anførte exempelvis.)

Rettelser:

IX. bind s. 116, l. 3 f. n. Sætningen: «Nei den har . . . foran sig» udgår.
X. bind s. 72, l. 13: 1493, læs 1499.
— — anm. 1: læs Rigsarkivet.

Nye Papyrusfund.

Af Hans Ræder.

Efter Udsendelsen af de to Bind af *The Oxyrhynchus Papyri* ere de engelske Papyrusforskere nu gaaede over til at behandle og offentliggjøre Papyrusstykker, som ere fundne i en anden Del af Ægypten. I ydre Udstyr og Behandlingsmaade sluttende sig til de to nævnte Bind foreligger nu *Fayûm towns and their Papyri*, udgivet af B. P. Grenfell, A. S. Hunt og D. G. Hogarth (London 1900). Om nogle af de deri offentliggjorte Fund skal der her fremsættes et Par korte Bemærkninger.

Det maa strax siges, at dette Bind langtfra indeholder saa interessante Stykker som de tidligere. Dette hænger for en Del sammen med, at de litterære Stykker denne Gang kun findes i et meget ringe Antal, medens Pladsen ellers i overvejende Grad er optaget af Aktstykker, hvis Indhold tilmed er af en temmelig ensformig Art. Paa den anden Side er dette Bind i Modsætning til de tidligere forsynet med en omfangsrig Indledning, hvori der udførligt gjøres Rede for de Udgravninger, hvorved de udgivne Papyrusstykker ere blevne bragte for Dagen, og desuden gives en topografisk Oversigt over hele Landskabet Fayûm. Planer og Fotografier tjene til Illustration af denne Del af Værket. Hertil slutter sig fremdeles en Del Afbildninger af Lervarer og andre Brugsgjenstande, som ere komne frem ved Udgravningerne, ligesom der ogsaa meddeles adskillige Indskrifter.

Gaa vi dernæst over til selve Papyrusfundene, bliver der først et Par Ord at sige om de faa litterære Stykker. Af dem, der meddele os fuldstændig nye Litteraturprøver, er der kun Anledning til at omtale eet. Det er et højst ejendommeligt Brudstykke af et lyrisk Digt. Det er helt igjennem

skrevet i det samme Versemaal, idet hvert Vers bestaaer af tre Anapæster, hvoraf den første og den tredie kunne ombyttes med Spondæer, og en Iambe. Desværre foreligger Digtet i en meget molesteret Skikkelse, saa at det er vanskeligt at komme paa det Rene med Indholdet, men det er dog tydeligt at se, at det har været af en temmelig gruopvækkende Art. Efter en uforstaaelig Begyndelse høre vi om en Mand, der lister sig op ad en bugtet Sti og kommer til et Sted, der var opfyldt af Lig, og rundt om dem var der en Mængde Hunde, som vare komne for at æde dem:

πολλοὶ δὲ κύνες περὶ τοὺς νεκρούς
θοίνης χάριν ἦσαν ἀφειγμαίνοι.

De næste Ord ere uforstaaelige, men det lader til, at Manden efter at have ladet sin Frygt fare kommer til et «besværligt» *(δυστράπελος)* Land og gaaer langsmed den «afskyelige« *(ἀσχήμων)* Kyst, hvorefter han sætter sig paa en Sten og giver sig til at fiske ved Hjælp af en Medestang og Haaret af en Død *(κάλαμον μὲν ἔδησε νεκρᾷ τριχί)*; — men han fangede ikke Noget. Derefter kommer der igjen en uforstaaelig Linie, hvorefter vi paany befinde os i de Dødes uhyggelige Land. «Der var rundt omkring en udstrakt Slette, som var fuld af de gruelige Lig, som vare halshuggede og korsfæstede, og der laa paa Jorden ynkelige Kroppe, som nylig havde faaet Halsen overskaaret, og der var atter Andre, som vare spiddede, og som vare ophængte som Trofæer for den bitre Skjæbne; og Straffens Furier *(Ποιναί)*, der vare bekransede, lo over de Dødes ulykkelige Dødsmaade, og der var en frygtelig Stank af Skarn.» Endelig trækker Digtets Helt i en «gruelig Skikkelse» *(φρικαλέον δέμας)* og udtaler sin Medlidenhed og giver sig saa til at tiltale en Kvinde, som han beskylder for at have bedraget ham, men dette sidste Stykke er igjen meget mangelfuldt overleveret. — Det vilde unægtelig være interessant, om vi havde Digtet i dets Helhed og kunde se, hvad Meningen egentlig er med det, men det vilde vist heller ikke i det Tilfælde kunne gjøre Fordring paa at gjælde for høj Poesi.

De litterære Brudstykker tilhøre ellers næsten alle Skrifter, som vi iforvejen besidde. Et Stykke af Chariton's Roman

Chæreas og Kallirrhoe gjør os det muligt at bestemme denne Forfatters Tid nøjagtigere, end man hidtil har kunnet. Medens Rohde satte ham til Slutningen af det 3die Aarhundrede eller endog senere, kan han nu vanskelig sættes senere end til Midten af det 2det. Textkritisk Betydning har naturligvis ikke alene dette Brudstykke, men ogsaa et Par af de andre. At en Vaklen i vore Haandskrifters Overlevering, som hos Demosthenes IX 39, hvor Ordene συγγνώμη τοῖς ἐλεγχομένοις mangle i de bedste Haandskrifter, kan gaa langt tilbage i Tiden, sees af, at netop disse Ord i Papyrusfragmentet fremtræde som en senere Tilføjelse.

Det ejendommeligste Forhold viser sig dog ved et Brudstykke af Euklid; her have vi nemlig en helt anden Recension end den ellers overleverede. Beviserne gives i en mere kortfattet Form, idet flere af de rekapitulerende Gjentagelser uden videre ere udeladte, og, hvad der er endnu mærkeligere, endog et helt Bevis mangler. Fra I 39 springes der nemlig lige over til I 41. Ogsaa dette er en Følge af, at Recensionens Ophavsmand ikke har stillet saa store Fordringer til den mathematiske Stringens som Euklid selv. Efter at det nemlig i I 39 er bevist, at ligestore Trekanter med samme Grundlinie have ligestore Højder (ligge indenfor de samme parallelle Linier), bevises hos Euklid det Samme om ligestore Trekanter med ligestore Grundlinier (I 40), men dette Bevis har den ubekjendte Bearbejder nu fundet det ufornødent at medtage. Sandsynligst er det vel, at vi have at gjøre med en forkortet Bearbejdelse af Euklid, uagtet man naturligvis vil gjøre vel i ogsaa at holde Øjet aabent for den anden Mulighed, at det er en Rest af et før-euklidisk System, en Antagelse, der unægtelig vilde medføre betydningsfulde Konsekvenser.

Paa Grænsen mellem de litteraære og de ikke-litterære Stykker staaer et Fragment af et foregivet Brev fra Kejser Hadrian til Antoninus. Kejseren taler væsentlig om, at han ikke er bange for at dø. Men Brevet er ufuldstændigt: efter at der er anført 15 Linier, begyndes der forfra med en anden og uøvet Haandskrift. Vi have da aabenbart at gjøre med en Skriveøvelse: de første Linier ere Lærerens Forskrift, som derpaa Eleven har skrevet efter. Om Brevet er authentisk,

er følgelig yderst tvivlsomt; det kan godt være en litterær Udarbejdelse eller maaske en Skrivelærers Produkt, men der er paa den anden Side Intet af Indholdet, som taler mod Ægtheden, og selve Skriften viser hen til en Tid, der ligger ikke længe efter Hadrians Død.

Nogen udførligere Omtale af de mangfoldige Dokumenter af forskjellig Slags er der ikke Anledning til at komme ind paa. Der er et Par større officielle Dokumenter, et, hvori en unævnt Kejser meddeler samtlige Undersaatter Fritagelse for den Afgift, som kaldtes *aurum coronarium*, og et andet, hvori Præfekten M. Petronius Mamertinus giver bestemte Regler angaaende Udstedelsen af Kvitteringer og tillige udsteder Forbud imod, at en Kreditor nægter at tage imod Tilbagebetaling af Gjælden i den Tanke, at han ved at true med retslig Forfølgelse kan presse en større Sum ud af sin Debitor. Iøvrigt findes der en stor Mængde Kvitteringer af forskjellige Arter, bl. A. Skattekvitteringer; ogsaa af Ostraka er der offentliggjort et ikke ringe Antal.

Det er gjennem tidligere Papyrusfund blevet os klart, hvor stor en Rolle Bankvæsenet spillede selv i smaa ægyptiske Byer. Mangfoldige Udbetalinger, selv af forholdsvis ubetydelige Summer, sees at være foregaaede gjennem en Bank, og af ligefremme Bankanvisninger eller Checks er der opbevaret en hel Del. Vi have nu i den sidste Papyrussamling et interessant Exempel paa, hvorledes man benyttede sig af Bankernes Mellemkomst for at undgaa en direkte Forsendelse af Penge. Paa et Papyrusdokument bevidnes det, at forskjellige Summer, som udgjøre Indtægten af nogle Ejendomme i Fayûm, der tilhøre Alexandrias Kommune, ere indbetalte i en lokal Bank for at kunne udbetales ved en Bank i Alexandria til en bestemt angiven Funktionær eller Embedsmand. En saadan Fremgangsmaade tyder paa et stærkt udviklet Forretningsliv.

I denne Sammenhæng kan omtales en latinsk Fortegnelse over nogle Pengesummer, som vare givne i Depositum af nogle romerske Soldater. Det berettes af Vegetius, at hver Kohortes *signifer* fungerede som Kassemester for Soldaterne, og at hver Gang der tilstodes dem en extraordinær Gave *(donativum)*, blev Halvdelen deraf baandlagt for først at

udbetales ved Afskedigelsen. Større Klarhed have dog Papyrusfundene bragt. Vi se nu, at de Penge, som vare givne i Forvaring, maa søndres i to Dele, dels de, der stammede fra *donativa*, og som ikke turde røres, dels de, som Soldaterne frivillig havde deponeret, og hvoraf Enhver naturligvis kunde hæve efter sit øjeblikkelige Behov mod Afskrivning paa vedkommende Konto. Den hele Ordning var særdeles nem og praktisk.

Endelig findes der ogsaa et større Antal Breve. Af dem er der en halv Snes Stykker, som vedrøre den samme Familie. De fleste af dem ere skrevne af en Mand, som altid kalder sig med sit fulde Navn Lucius Bellenus Gemellus. Han var en afskediget Soldat og ejede en Gaard, som bestyredes af hans Søn Sabinus og en anden Person ved Navn Epagathos, medens han selv opholdt sig et Sted i Nærheden. Han skriver nu jævnlig Breve til Sabinus og Epagathos, indeholdende alle Slags Ordrer med Hensyn til Gaardens Drift. Der er Tale om Oliepresser og Gødning og alle mulige Arbejder; jævnlig giver han Ordre til, at der skal sendes ham Fisk eller Fjerkræ eller andre Fødevarer, og Epagathos bliver haardt dadlet, fordi der er omkommet et Par Grise for ham paa Grund af hans utidige Sparsommelighed, da han havde ladet dem drive en lang Vej, endskjøndt der var Trækdyr nok til at lade dem kjøre. Og da Gemellus har faaet at vide, at Strategen (den øverste lokale Embedsmand) har faaet en Stedfortræder, er han ikke sen til at give Ordre til at sende denne nogle Oliven og Fisk, «eftersom vi have hans Hjælp nødig» *(ἐπὶ χοίαν αὐτοῦ ἔχωμον*, ɔ: *ἐπεὶ χρείαν αὐτοῦ ἔχομεν)*. Han udtrykker sig i Reglen kort og tørt, af og til med en lille Spøg. Hans Retskrivning er under al Kritik; i Stedet for *υἱῷ* skriver han *οιειωι*.

Ligesom ved Papyrusfundene fra Oxyrhynchos oprulles der saaledes ogsaa her for os Smaabilleder fra det daglige Liv. Det er den Slags Ting, der virke mest umiddelbart tiltrækkende paa En, selv om Videnskabsmændene ellers nok ere mest tilbøjelige til at gaa hen over Smaatingene og søge efter de Bidrag, som Papyrusfundene kunne give til Løsningen af mere omfattende Problemer.

Versbygningslære som moderne sprogvidenskabelig disciplin og som led af litteraturhistorien.

Spredte bemærkninger af Karl Mortensen.

«At endvidere fonetik er det nødvendige grundlag for enhver rationelt opbygget metrik, der jo på hver side opererer med de rent fonetiske begreber stavelse, kvantitet og akcent, behøver ingen nærmere påvisning.»
O. Jespersens Fonetik s. 8.

Studiet af versbygningens formelle ejendommeligheder har ingenlunde kunnet følge med den germanske filologis rivende fremskridt i den sidste menneskealder, og beklageligt nok er forskningen på dette område ikke ført ind i et sådant spor, at man i det mindste er enig om mål og midler. Metrikkens land er vedblivende gyngende grund, et af sprogvidenskabens farlige hjørner, hvorfra man skynder sig bort for ikke at blive hængende. Man ser da også det særsyn, at metrikkens egentlige dyrkere forkætrer hverandre, og der er fare for, at versbygningen bliver tabu undtagen for nogle få indviede, der hver for sig tror at sidde inde med den ene saliggørende tro. Denne rabies metrica er uhyggelig og sikkert til liden både for sagen selv, og det maa da snart være på tide at drage selve grundproblemerne frem til drøftelse, at fremlede, hvad i versbygningslæren der kan være genstand for studium efter almindelige filologiske principer, og hvad ikke — med andre ord: sondre mellem det i versbygningslæren, som er for os alle, og det, som kun de få udvalgte kan forstå. Det sidste lader filologien sikkert ligge uden hjertesorg. Ti først når denne sondring er foretagen, bliver filologerne klar over, at studiet af versbygningskunsten ikke kræver større genialitet end andet filologisk arbejde. Det er jo ikke enhvers sag at være genial, men man kan magelig være dygtig ‚metriker' uden at være genial metriker, selv om det sidste ubetinget er det bedste.

Når jeg uden mindste tro paa min genialitet føler trang til at indlede en drøftelse af versbygningens grundspørgsmål, er grunden dels den, at jeg nu i adskillige år har syslet med og tænkt over dansk versbygning og har udgivet et første bidrag til en historisk dansk versbygningslære, som er blevet skarpt kritiseret af dr. Ernst v. d. Recke[1] — altsaa lyst til at feje for min egen dør —, dels impulser fra anden side, især fremkomsten af professor Otto Jespersens fonetik og samme forfatters afhandling i Videnskabernes Selskabs ‚Oversigt': Den psykologiske Grund til nogle metriske Fænomener.

Danmark har den ære allerede 1881 at have fået sin versbygningslære ind i et på mange punkter rigtigt videnskabeligt spor gennem E. v. d. Reckes betydelige og åndfulde arbejde. Dog er det min tro. at denne forfatters interessante, men fordringsfulde værk på en vis måde bærer skylden for, at der siden den tid har været absolut stilstand i dansk metrisk forskning. følgelig heller ingen fremgang i virkelig indsigt i versbygningen og dens væsen. Dette er så meget mere beklageligt, som vi i C. Rosenbergs afhandling (Nordisk Tidskr. utg. af Letterstedtska Föreningen 1883 s. 272—308) ‚Vor Versbygnings Grundlove', formet som en slags anmeldelse af v. d. Reckes bog, har metriske udtalelser af overordentlig stor værdi og i væsentlige principspørgsmål i direkte og uopløselig modstrid med v. d. Reckes opfattelse. På mange punkter deler jeg Rosenbergs syn på dansk versbygning, og navnlig finder jeg hans bedømmelse af det anmeldte arbejde i hovedsagen slående rigtig. Dog har man i ringe grad taget hensyn til denne afhandling i de meget sparsomme senere bidrag til dansk verslære, og Otto Jespersens på nye synspunkter rige arbejde kan ganske ufortjent måske rammes af samme skæbne. Når jeg i mit forannævnte lille arbejde ikke har begyndt med en kritik af dansk metriks nuværende standpunkt og forsøgt en revision af dens grundbegreber og terminologi, er grunden ganske simpelt den, at jeg i overvejende grad har interesseret mig for æmnet litterærhistorisk-sprogligt og selv har betegnet bogen som et af forarbejderne til en historisk dansk metrik. Men E. v. d. Reckes anmeldelse — og andet, fremkommet i samme anledning — har vist mig, hvilket gabende svælg der er mellem hans og min opfattelse af videnskabelig versbygningslære, og stillet det klart for mig, at

[1] I Berlingske Tidende for 9/3 1901 (Aftenudgaven).

striden bør stå på det principielle, ikke om udenværkerne. Mit øjemed med nærværende artikel er da først og fremmest at slå til lyd for en fornyet metrisk drøftelse herhjemme i så stor en filologisk kreds som mulig. Det er nødvendigt, at jeg forudskikker disse bemærkninger, før jeg går over til den følgende undersøgelse. Det gælder nemlig afgjort et enten — eller: enten er E. v. d. Reckes bog kun et — ganske vist meget betydeligt — bidrag til en dansk versbygningslære, der måske på meget væsentlige punkter kan og bør ændres, eller det der givne er urokkelig sandhed — metrisk skolastik —, og så er det følgende, ikke blot mulige svage enkeltheder, men drøftelsen i det hele taget, ørkesløst og forfejlet. Afgørelsen heraf tilkommer fremtiden. — Det er selvfølgelig min tanke, at metriske spørgsmål skal behandles absolut sagligt, ikke personligt. Jeg udtaler derfor også her min beklagelse af, at jeg i mine studier over ældre dansk versbygning meget mod min vilje har brugt udtryk, der kan misforstås i retning af manglende hensyn over for dr. E. v. d. Recke. Foregangsmanden i videnskabelig dansk metrik kan forlange hensyn af enhver yngre forsker; men på den anden side er det den fri forsknings umistelige ret at gå ad egne veje, selv om de fører nok så langt bort fra forgængerens.

Adskilligt af de påstande, jeg i det følgende fremfører, er direkte eller indirekte udtalt af E. v. d. Recke, meget andet står ligefrem og i dets konsekvenser i den skarpeste modstrid til hans og andres f. eks. tyske metrikeres standpunkt. Tænkt som indledning til en discussion er hele udviklingen kun udført rent skizzemæssig.

I.

Hvad er læren om dansk versbygning ikke? Jeg interesserer mig kun for versbygningslæren som litterærhistorisk disciplin, altså som led af nordisk sprogvidenskab i bredere forstand, og vil derfor begynde med nogle negative bestemmelser. Det er ikke en lærebog for skjalde, en moderne Snorre med skáldskaparmál og háttatal, ikke en fornyet Peter Syv, hvoraf autores kan tage deres formelle ‚grif'. Litteraturhistorien behandler f. eks. anvendelsen af ‚den femfodede jambe' i dansk digtning. Det er en af dens opgaver at undersøge, hvorledes Oehlenschlæger har tumlet dette versemål; den kan også indlade sig på at måle vedkommende forfatters jamber med en eller anden ‚ideel' målestok. Men det er den ganske uvedkommende at give regler

for, hvorledes og hvilke jamber store og små digtere bør skrive. Altså: filologisk versbygningslære er ikke kunstteori, men undersøgelse og vurdering af kunstpraksis. Om verskunst-teori er en videnskab, ved jeg ikke. Det er i hvert fald ikke litteraturhistorie, ikke sprogvidenskab.

Versbygningslæren som led af sprogvidenskaben har heller ikke direkte nogetsomhelst med musik at gøre. De former af kunsten, der har rytmen til generalnævner, står nu ikke hverandre nærmere end moderne maleri og moderne arkitektur indbyrdes, eller end f. eks. en orangutang og en påskelilje. Alt det i musikken, som kan være genstand for videnskabelig behandling, kan eksakt kontrolleres, nøjagtigt måles. Versbygninglæren sysler med det levende sprog eller dets symbol, hvor alle mål er relative. Det er derfor ødelæggende for versbygningslæren at anvende musikkens terminologi, hæmmende og ikke fremmende at anvende dens analogi, forvirrende for enhver rigtig erkendelse at bruge nodetegn for verslære-værdier. Det eneste berøringspunkt for en nutidsbetragtning mellem de to kunstformer skyldes den omstændighed, at vers kan underlægges musik. Dette har til tider spillet en stor rolle, og litteraturhistorien har tit stor interesse af en udredning af dette mellemværende, for så vidt versbygningen kan bære spor deraf. Men versbygningen er afhængig af sprogets væsen; gør musikken vold på dette, er verset ikke vers længer som filologisk undersøgelsesstof. Undersøgelsen af verset som sådant er altså fuldstændig uafhængig af musik-discipliner. Det kunde betragtes som overflødigt at tilføje, at versbygningen også er — og var — uafhængig af dansen. Men ofte hævder man her en forbindelse, der for nutidsbetragtningen er ganske betydningsløs. Det er vist bedre at sige, at man dansede i takt med folkeviserne, end at folkeviserne blev sungne i takt med dansen; men selv om det sidste er tilfældet, kommer det i hvert fald ikke den sprogvidenskabelige metrik ved, hvorledes man sang viserne — spørgsmålets store interesse ellers ufortalt.

Versbygningens principielle uafhængighed af musik og dans må understreges meget stærkt. Denne understregning udelukker ikke muligheden af, at der kan kastes lys over et eller andet fænomen fra mere eller mindre beslægtede områder; men dette lys må ikke nogensinde overstråle ordlegemerne i verset, så man glemmer disses egne, selvstændige love. Begår filologien dette fejlgreb, sprænger den filologiske versbygningslære sine grænser og er ikke længer videnskab — i hvert fald ikke sprogvidenskab.

Versbygningslæren er heller ikke naturvidenskab. Dens nærmeste frænde er den sprogvidenskabelige disciplin fonetik. Direkte er der slet ingen forbindelse, indirekte adskillig, men med fonetikken som mellemled; hvad af naturvidenskab der fremmer fonetikken som videnskab, fremmer også versbygningslæren — forsøg på selvstændig forbindelse vil volde uklarhed eller være en unøden omvej.

Versbygningslæren er ikke æstetik eller psykologi uden med den almindelige litterærhistoriske videnskab som mellemled, og filologi i snævrere forstand er den ikke i højere grad, end den almindelige litterærhistorie er det.

II.

Hvad er da læren om dansk versbygning? Mit positive svar lyder: det er læren om, hvorledes danske vers har været byggede gennem tiderne og på et givet tidspunkt eller i et givet tilfælde. Versbygningens materiale er sproget. Så snart dens grundlove skal bestemmes, vil sproget sige: det levende talesprog. Det talte nutidssprog kan ikke i absolut forstand regelbindes. Trods dets store bevægelighed kan det dog lovfæstes inden for sprogvidenskabelige rammer. I samme omfang som den sprogvidenskabelige forskning kan beherske det levende sprog, i samme omfang må versbygningen kunne videnskabeligt beherskes.

Det levende ‚sprog' består af en række sproglyd, hvori bevidsthedslivet giver sig udtryk til meddelelse mellem mennesker. Også versbygning er udtryk og meddelelsesmiddel for bevidsthed. Efter den gængse sprogbrug kaldes den sædvanlige sprogform mellem mennesker ‚opløst' stil — solut stil, prosa —, vers er ‚bunden' tale. Her rejser sig straks versbygningslærens grund problemer:

1. Versbygning er afhængig af en ‚bindingslov', der skiller vers fra prosa og betinger dens væsen (‚metrik', ‚rytmik'). 2. Ligefrem iagttagelse viser fremdeles, at versbygningen har forskellige attributer (‚pause', ‚rim', gruppering osv.), hvis betydning og indhold skal prøves. 3. Sprogstoffet kan underkastes forandringer under versbindingsloven (‚stilistik', ‚poetik' etc.). Det sidste punkt ser jeg i det følgende væsentlig bort fra.

Inden jeg går over til drøftelsen af versbygningens væsen fra et filologisk synspunkt, må jeg gøre en bemærkning om versterminologi, de fra den græsk-romerske oldtidslitteratur nedarvede eller i smag dermed konstruerede navne på versbegreber.

Enhver yngre sprogforsker, der ved, hvad ulykke for en virkelig forståelse af f. eks. moderne grammatiske fænomener sådanne lånte betegnelser har voldt, vil også vide, at selvstændig navngivning næsten er nødvendig for at drøfte et problem til bunds, hvis man ikke, hvergang man benytter en gængs terminus, skal nødes til at vedføje dens definition. Jeg mener: for at komme til bunds i vor nutidsversbygning må vi opgive så at sige alle benævnelser fra antik metrik — af frygt for, at de ved disse hængende forestillinger skal få — bevidst eller ubevidst — indflydelse på vor optattelse; kun praktiske hensyn bør tillade en og anden afvigelse fra denne regel.

Det talte sprog er en strøm af artikulerede lydmasser som udtryk for bevidsthedsliv. Vers er altså en strøm af artikulerede lydmasser som udtryk for bevidsthedsliv. For den nærmere betragtning kan sidste led af definitionen udelades, da alle anerkender, at der ingen væsensforskel er i udtryk for bevidsthed, enten de fremkommer i vers eller prosa. Fællesleddet af interesse er altså: en strøm af artikulerede lydmasser.

Her lærer fonetikken os med sikkerhed, 1. at elementerne foruden deres udstrækning i tid varierer med hensyn til længde, tryk, tone og klang, og at strømmen for disse fire sidste begrebers vedkommende brydes af modsætningen mellem ‚stærkere' og ‚svagere' med teoretisk set uendelig mange afskygninger, hist og her med bestræbelse mod regelmæssig (‚rytmisk') afveksling, og 2. at der med hensyn til udstrækningen i tid «er en tendens til at gøre afstanden mellem to på hinanden følgende stærke stavelser lige lang i tid)», hvilket der dog i almindelig tale er meget, der modarbejder (‚takt'deling). Jeg vil kalde det sidste fænomen tidsgruppering, det første styrkefordeling. Vers omfatter altså som al tale tidsgrupperede lydelementer i en vis styrkefordeling.

Efter gængs udtryksmåde er vers bunden tale; det ‚bundne' kan gælde tidsgrupperne, styrkefordelingen eller begge dele på én gang. Sproget selv har en tilbøjelighed til lige store tidsgrupper og til regelmæssig afvekslende styrkefordeling.

Klangen (klangfylden) spiller særlig en rolle ved stavelsebestemmelsen, som er en af fonetikkens specielle opgaver. ‚Lydlængde' og ‚tone' er i nutidsdansk væsentlig ‚indvortes' bestemte. Derimod er trykket til en vis grad ‚udvortes' bestemt ɔ: undergivet faste fordelingsregler, og her spiller i de fleste tilfælde rytmen en stor rolle. Man kan altså på forhånd antage, at versbyg-

ningens ‚bundethed' beror på tidsgruppering og trykfordeling efter visse regler, der betinger forskellen fra prosa.

Da vel de fleste er enige om denne antagelse — som der kan gives en hel række fyldestgørende grunde for —, nøjes jeg med at slå den fast og kommer da til følgende foreløbige resultat: Bunden tale, vers, er en strøm af artikulerede lydmasser som udtryk for bevidsthed, grupperet med hensyn til tid og regelbundet med hensyn til trykfordelingen.

III.

Tidsgruppering og trykfordeling. I anledning af verset

Kjærminderne, mig Eros gav,
Er uden Duft og Glans —

udvikler E. v. d. Recke (D. V. I 151). at ordet ‚kærminderne', prosodisk bestemt, ikke danner to jamber, hvad det derimod tilfredsstillende gør i verset, da det har «Muligheden i sig til at kunne hæves til Arsis i Verset.» Dette er rigtigt. Versfoden lader sig altså i dansk ikke bestemme som afhængig af prosodisk betonede og ubetonede stavelser, fortsætter forfatteren, men beror på stavelser, der i verset er betonede eller ubetonede, «det er ikke den prosodiske Sprogaccent, men den rhytmiske Ictus, som bestemmer dens Charakteer.» — Dette er metrisk religion, anvendt på en rigtig grundbetragtning, samme metriske religion, som E. v. d. Recke andetsteds i sin bog skarpt og hårdt dadler sine forgængere for: ti vers beror på trykfordeling i regelbunden afveksling og gruppering, men vel at mærke på den naturlige tales trykfordeling, der kun kan understreges og fremhæves under indflydelse af naboleddenes mere eller mindre tydelige trykveksling. Dette spørgsmål er af langt større betydning, end det ser ud til. Følgen af denne betragtning er nemlig, at begreber som ‚versbetoning' og ‚versictus' foreløbig må bortvises fra verslærens område, idet de kun betegner noget i anden række ved versbygningen og ikke berører dens grundvæsen. At sidste stavelse i ‚kærminderne' har ‚mulighed for at bære versictus' vil for en moderne fonetisk betragtning kun sige, at den på forhånd har stærkere tryk end foregående stavelse, og at versbyggeren har sørget for enten at isolere den i forhold til den følgende stavelse eller at lade den følges af et endnu svagere tryk.

Når jeg følger Jespersens betegnelsesmåde, har jeg i ordenes

naturlige udtale fire relative styrkegrader: stærk, halvstærk, halvsvag, svag, hvilke grader kan antydes med tallene 4, 3, 2, 1. Trykvekslingen, som binder verset, kan altså være:

stærk — { halvstærk, halvsvag, svag.	halvstærk — { halvsvag, svag,	halvsvag — svag
ɔ: 4 — { 3, 2, 1,	3 — { 2, 1,	2 — 1

eller omvendt.

Den relativt stærkere stavelse ‚står i tryk', er trykstavelse i forhold til den svagere. Jeg foreslår som fagudtryk: højtryk og lavtryk. Højtryksstavelsen kan altså være stærk og mellemstærk (halvstærk eller halvsvag), lavtryksstavelsen mellemstærk eller svag.

Fra dette udgangspunkt følger igen en række bestemmelser som naturlig konsekvens: rytmen beror paa regelbunden skiften mellem højtryk og lavtryk. Det bliver altsaa højtrykket, som det forholdsvis stærkere, der markerer rytmens mindsteled, der kunde kaldes højtryksled eller kortere led. Dette omfatter da som centrum højtryksstavelsen med de mellemstærke eller svage stavelser, der grupperer sig om denne. Versbygningens led er lige så mange som antallet af højtryksstavelser. Den almindelige verslæres første opgave bliver altså her: at bestemme leddenes tal ved at udpege højtryksstavelserne og dernæst at undersøge leddets art (trykforskel, stavelsetal, lydlængde etc. med påvisning af sådanne forholds mulige betydning i verset). Men heraf følger fremdeles — hvad der sikkert vil skurre i rettroendes øren —, at forskellen mellem jambiske og trochæiske led (‚versfødder') og mellem stigende og faldende rytme heller ikke berører versets grundvæsen; den kan være helt betydningsløs eller den kan ‚bero på tradition'; muligvis kan den være af betydning for versets psykologiske virkning — alt sekundære spørgsmål.

Ligesom versets leddeling har sit udgangspunkt i det levende sprogs ‚rytmesans', er leddenes gruppering i tid blot en gennemførelse af den taktdeling, hvortil spiren ligger i talesproget. Jeg vil dog advare mod ordet ‚takt', for det første fordi jeg frygter ulykker fra musikkens side, og dernæst i mindet om ‚takt'stridig-

hederne på den oldgermanske metriks område; jeg foreslår derfor tidsenhed eller tidsgruppe som teknisk navn på mindstegruppen af led. Tidsenhederne tænkes og føles, som navnet siger, lige store, men ogsaa her er forholdene relative, som det ligger i sagens natur.

Flere tidsenheder forenes til større grupper, hvorved tidsrelativiteten bliver endnu større; snart træder den større tidsgruppe karakteristisk frem, snart falder tidsenheden sammen med højtryksleddet, og den større gruppes tidsvarighed får først betydning i anden række. Det levende sprog har tilbøjelighed til rytmisk trykfordeling og til tidsgruppering; når begge dele samtidig regelbindes, fremkommer vers.

Med hensyn til tidsgrupperingen maa endnu bemærkes, at udstrækningen i tid ikke behøver at være udfyldt alene med lydmasser; disse kan afbrydes af ophold (,pauser'); fonetisk set kan opholdet kun til en vis grad regelbindes. Dette udfyldningsmiddels systematiske anvendelse i vers er derfor væsentlig kun indskrænket af hensyn til meningen i det sproglige udtryk. En større eller mindre tidsgruppe kan yderligere fremhæves ved enderim. På samme måder har man til tider fremhævet højtryksleddene ved stavrim og assonans som bevidst kunstmiddel. — Deling i såkaldte ,vers' og ,strofer' hører til verbygningens udenværker og beror væsentlig på vedtagelse. Versbygningens væsen berøres kun af sådanne grupper, såfremt de ikke er større, end at de føles som tidsgrupper.

IV.

Versbygningens systematik. I overvejelser om systematisk versbygningslære drøfter man ofte med stor ihærdighed forholdet mellem ,det tilsigtede og det opnåede', der snart fortoner sig til et forhold mellem ,den ideale' og ,den reale' rytme. Den ideale rytme hører til verskunstens mysterier og unddrager sig sprogvidenskabelig undersøgelse. Som absolut begreb er den endda nogenlunde uskyldig — kun tidsspildende —, men giver man den halvvirkelighed ved en dertil egnet fremsigelse af versets sprogunderlag, bliver teorien ødelæggende for forståelsen af versbygningens grundvæsen. Jeg forkaster scansionen som videnskabelig grundprøve over for versbygning. Den skarpe ,rytmeudtale', hvormed børn og ukyndige spolerer verskunstens frembringelser, bør ikke anerkendes som erkendelsesnorm for bunden tale, med-

mindre man med stringente — ureligiøse — grunde kan godtgøre dens rigtighed.

Ud fra hele mit grundsyn — og at dette er sprogvidenskabeligt rigtigt og forsvarligt, mener jeg at kunne bevise, om det anfægtes — er det en selvfølge, at det er det prosaiske talesprogs trykled og trykfordelingsgrupper, der skal undersøges og klassificeres; lige så mange grupper, lige så mange højtryksled (‚versefødder') findes der teoretisk set. Det næste spørgsmål bliver da: hvilke højtryksled er faktisk i anvendelse i nutidsvers og hvorledes? Efter dette følger den yderligere analyse af versets fortsatte gruppering, spørgsmål om trykgruppens sammenfald med eller indordning under tidsgruppen og den fortsatte sammenkædning til højere enheder.

Står vi så overfor verset selv, plejer deklamationsmåden at spille en større rolle i metriske skrifter, og herved fremkaldes sædvanlig stor uenighed. Filologisk kan der i denne sag ikke være mindste tvivl: verset skal fremsiges med meningen som afgjort rettesnor og rigsmålsudtalen som tvingende norm. En fra rigsmålet afvigende deklamerende eller kunstnerisk udtale kan kun blive genstand for videnskabelig iagttagelse og vurdering i hvert specielt tilfælde, bedst vel med en fonograf som mellemled, og kan aldrig få mindste indflydelse på konstitueringen af versbygningens grundregler. Behandlingen er vanskelig, men ikke vanskeligere end den videnskabelige behandling af det levende sprog i det hele taget. Hele denne vigtige sag oplyses bedst ved et eksempel.

Tager vi folkeviselinien (DgF 135 A I 1): Dronning Damor ligger udi Rihe sing, omsætter den i moderne sprogdragt og underlægger den nutidssprogets udtale, er dens groftskitserede trykfordeling: 1, 1, 4, 1, 2, 1, 1, 1, 4, 1, 4; de fire første stavelser bindes sammen til en lydlig enhed ved ‚enhedstryk'; det samme gælder forholdsleddet; ‚syg' får både på grund af stilling og betydning ‚værditryk', hvad ‚ligger' ifølge sammenhængen ikke kan have. Ophold er ifølge sprogbrug urimelig i de to enhedsgrupper, ændrer også let betydningen. Derimod er ophold muligt foran og efter ‚ligger' samt foran ‚syg'. Ophold efter ‚ligger' isolerer dette ord og gør det til et trykled af formen 3, 1 eller 4, 1. Med ringe ophold efter ‚ligger' og en stærk forbindelse af enheds- og værditryk på ‚syg', bliver ‚ligger' af trykværdi omtrent som i enheds-trykrækken ‚ligger syg'; helt svag kan ordet vel ikke blive på grund af det forbindelsen sprængende forholdsled. Ser

vi nu på tidsgrupperingen, som versbygningen kræver, ses det, at denne sidste mulighed må udelukkes af sproglige grunde; ti ordrækken ‚ligger udi Ribe syg' med tre trykled eller to stærkere og et svagere trykled kan ikke danne samme tidsgruppe som ‚dronning Dagmar' med ét trykled. Med sproglig-fonetisk udgangspunkt er der altså kun to muligheder, alt efter som ‚ligger' isoleres:

dronning Dagmar ligger udi Ribe syg
1, 1, 4, 1 — 4 (3, 2), 1 — 1, 1, 4, 1 — 4, eller
1, 1, 4, 1, 2, 1 — 1, 1, 4, 1, 3 (4)

Tallene betegner stadig kun relativiteten; at grupperingen ændrer trykværdien, er en fonetisk kendsgerning. Dette vil altså sige: der er i linien følgende trykgrupper: dronning Dagmar — ligger — udi Ribe — syg; tidsgrupperne falder enten sammen med trykgrupperne eller bliver: dronning Dagmar ligger — udi Ribe syg. Med andre ord: der er enten fire eller to ‚versfødder', rummende de angivne lydmængder, i linien. Her står vi da ved et af centrumsspørgsmålene for moderne behandling af metrik. Med hvilken videnskabelig berettigelse eller ud fra hvilken videnskabelig nødvendighed skærer man den behandlede lydrække i stykker således:

dronning Dagmar ligger udi Ribe syg
◡ ◡ — | ◡ — | ◡ ◡ ◡ — | ◡ —

og karakteriserer rækken som metrisk bestående f. eks. af en anapæst, en jambe, en (udvidet) anapæst (jeg aner ikke, hvad en sådan kavaller hedder i de metriske mysterier) og en jambe? Jeg beder mine læsere om virkelig at få dette eksempel gennemtænkt. Det er mig ikke muligt at se andet, end at hele denne skrigende unaturlighed skyldes de fornævnte mysterier ɔ: som udgangspunkt har kendskabet til den klassiske metrik, hvor efter den gængse opfattelse rytmen beror på afveksling i de fortløbende stavelsers tidsvarighed. Det kan vel fremdeles anses for givet, at forfatteren af den valgte folkeviselinie ikke har scanderet verset i jamber og anapæster (jævnlig afbrudt af korjamber og andre interessante uregelmæssigheder i folkedigtningen). Her hjælper Brückes fysiologiske forskninger slet ikke — og hvis Forchhammers akcentteori om trykårsagen er rigtig, må de jo endda stærkt revideres med hensyn til deres metriske betydning —, og lige så lidt

hjælper det at forkætre min ringhed. Jeg stiller disse spørgsmål op i den sikre overbevisning, at de ikke kan besvares tilfredsstillende på anden måde end: det er videnskabelig set uberettiget og uforsvarligt at foretage en sådan scansionsdeling. For en sprogvidenskabelig betragtning lyder reglen, den rigtige løsning af problemet således: nydansk metriks systematik skal opbygges med det talte sprogs naturlige trykgrupper og tidsgrupper som udgangspunkt. Et godt grundlag at bygge videre på er for nydanskens vedkommende givet af O. Jespersen i hans fonetiks afsnit om tryk og H. G. Wiwels udfyldende undersøgelser dertil i sidste hefte af ‚Dania'.

Her må jeg straks tilføje, at når systematikkens grundlag ad denne vej er fundet gennem opstilling og gruppering af de faktiske muligheder, bliver der et uhyre arbejde at gøre ved statistisk undersøgelse af anvendelsen i digtningen ɔ: hos hver enkelt forfatter, ja strengt taget for hvert enkelt digt. Det er kun den mystiske, højere sfære, hvori metrikken ynder at færdes, der lader den se ned på det nøgterne, ugeniale arbejde: at gå det hele materiale igennem og ordne det; men det er alligevel nødvendigt, og hvad af blivende værd der hidtil er udrettet på metrisk område, er væsentlig hidført ved statistisk underbygning med kendsgerninger. Man behøver blot at tænke på nutidsforskningen over indisk-iransk, over oldlatinsk eller oldgermansk versbygning.

V.

Den historiske betragtning af versbygningen. Lige så skarpt som jeg har fremhævet, at versbygningslæren i væsen og grundbegreb skal bestemmes ud fra det talte nutidssprog, lige så stærkt ønsker jeg at understrege betydningen af den historiske betragtning over for versbygningen. Denne betydning fremgår i første linie af almindelige betragtninger. Trykfordelingen bestemmes væsentligst ifølge traditionel udtale; men selve nutidsforholdene viser, at der foregår stadige svingninger og forskydninger, hvis mulighed man må regne med. Endnu vigtigere forekommer det mig at være, at hele sprogets ‚udtaledisposition' med den deraf afhængige rytmedisposition er et produkt af historisk udvikling og på mange punkter kan følges og sikkert klarlægges. Jeg nærer således ikke mindste tvivl om, at de gotisk-germanske og da særlig det danske sprogs forkærlighed for firetrykledsverset, delt i to tidsgrupper (jambiske og trochæiske firefodede dipodier

i den gængse terminologi) skyldes ældgammel rytmedisposition og historisk kan forklares gennem sprogfamiliens nyere versbygnings udvikling af de oldgermanske forbilleder. Dispositionen er så stærk, at den, som jeg håber snart at skulle få udviklet i sammenhæng andensteds, lejlighedsvis bemægtiger sig vers af helt andre typer, selv ‚den femfødede jambe', og lemper dem efter sit behov.

Den historiske betragtningsmådes nødvendighed følger fremdeles af den kendsgerning, at digteren, hvorledes han end arbejder, og hvorledes rytmen end fødes i ham, i et flertal af tilfælde arbejder i nedarvede former og bevidst eller ubevidst ikke blot benytter den givne ramme, men også efterligner væsensindholdet i individuel opfattelse. De ikke helt sjældne undtagelser fra denne regel kan forøvrigt kun konstateres ad historisk vej.

Dernæst er det jo en ubestridt kendsgerning, at fremmed indflydelse har spillet en meget stor rolle i den danske versbygnings udviklingshistorie, et spørgsmål, der atter kun ad historisk vej kan udredes. Jeg er stadig af den mening, at Ewalds og Oehlenschlægers versbygning ikke kan endelig skildres i fuld belysning, uden at først forbindelsen med ældre dansk digtning og dernæst den fremmede påvirkning er klarlagt, ja ikke engang en systematik over disse forfatteres versbygning kan blive afsluttende uden hensyn til det mulige historiske korrektiv, som gør sin magt gældende over for alle andre metriske fænomener end — måske — den absolute nutidsdigtning.

Langt større vægt får dog den historiske betragtning, når vi tager hensyn til, at versbygningen i sin anvendelse bliver et led af den almindelige litteraturhistorie, og her ligger tillige verslærens hovedbetydning som selvstændig videnskabelig disciplin. I samme omfang som litteraturen bliver verslæren afhængig af andre grænsefag, f. eks. som genstand for æstetisk vurdering af dens samtlige virkemidler. Sondringen mellem folkedigtning og kunstpoesi bliver af væsentlig betydning. Alle versbygningens udenværker — som rim og traditionel leddeling — kan kun forstås i historisk belysning. Den ældre versbygnings teoretikere må opfattes og vurderes historisk, således at deres syn på det givne fænomen ikke hilder vor bedømmelse af fænomenet, som det faktisk foreligger. Ældre versbygning kan overhovedet kun tilnærmelsesvis bestemmes, og det ved tilbagegående sprogvidenskabelig analogi: sprogsubstratets i betragtning kommende egenskaber fikseres filologisk i så stort omfang som gørligt, rytmemulighederne opstilles i tilslutning dertil, og det statistiske opgør

over de faktisk foreliggende vers afgiver kontraprøven. At der her vil komme en stadig vekselvirkning mellem den sproghistoriske forskning og versbygningens regler, ligger i forholdenes natur og er en kendsgerning: selv nogle få sikre versbygningsregler kan være af uvurderlig betydning til belysning af sproglige fænomener. Men på hele den historiske versbygningslæres område er resignation og forsigtighed at tilråde i langt højere grad, end hidtil har været tilfældet. Det nytter på dette område ikke stadig at råbe på originalitet i opfattelsen og på resultater; ti på hele den gotisk-germanske versbygnings område er der historisk set et uhyre rydningsarbejde at gøre, før der i væsentlig grad kan tales om resultater, hvorpå en fremtidens genial metrisk forsker kan bygge en værdifuld historisk versbygningslære.

Jeg stiller altså den historiske betragtning af versbygningen meget højt og meget højere end hidtidige danske metrikere, men anerkender samtidig den tvingende nødvendighed af at være forsigtig på dette område. På den anden side må det bestemt fastholdes, at den historiske redegørelse for versbygningen er lige så begrundet og nødvendig for perioder med æstetisk ringe kunst som for kunstens opgangstider; udbyttet og resultaternes værd vil være forskelligt; men det går f. eks. ikke an at eliminere det 16de og 17de samt første halvdel af det 18de århundrede ud af dansk versbygnings historie. De nævnte århundreders digtning er tværtimod fundamentale for udviklingen af nyere dansk versbygning, selv om de kunstnerisk betydeligste fremskridt sker i det 19de århundrede. Endnu betænkeligere bliver det efter visse synspunkter at udelukke enkelte forfattere fra bedømmelse under forsøget på at fastslå verskunstens grundprinciper. I denne henseende har efter min mening E. v. d. Recke på flere punkter begået fejl (Grundtvig, Drachmann).

I disse synspunkter vil utvivlsomt enhver sprogforsker give mig ret, og jeg vil her gentage, at den versbygningslære, jeg hidtil har interesseret mig for og også i fremtiden håber at skulle fremme, er en sprogvidenskabelig disciplin både fra et nutidssynspunkt og for en historisk betragtning; personlig tror jeg ikke på nogen anden form for videnskabelig metrik, føler altså heller ikke mindste trang til at imponeres af, hvad der for mig står som metrisk mysticisme, selv om den taler nok så kategorisk. Det er nu engang en vanskelig sag i videnskab at sætte punctum finale efter en opfattelse.

Den danske versbygnings historiske udvikling er for mig et

litterærhistorisk spørgsmål af den allerstørste interesse, og drivfjederen i denne interesse er min tro på den kontinuerlige og organiske udvikling, der kan følges gennem versbygningen fra de ældste tider til vore dages digtning; men det turde være nøjagtigere videnskabelig metode gennem enkeltundersøgelser at klarlægge hele udviklingsløbet end straks at opstille et velklingende grundmotiv uden sikkerhed for verificeringen.

Germ. strand.

Af Th. V. Jensen.

Dette fællesgerm. ords forhistorie er, såvidt vides, uopklaret («lässt sich nicht weiter verfolgen», Kluge Etym. Wb.) Man har forsøgt at kombinere det med slav. **stornă* «side» (oldsl. *strana* russ. *storonă*), men metathesen er usandsynlig og det slav. ord har ingen til germ. *d* svarende konsonant. I oldn. betyder *strǫnd* foruden «litus» også «rand, kant» («border, edge», Cleasby-Vígfússon), og der kan næppe være tvivl om, at den mere omfattende betydning er den opr., sml. fr. *bord*, der har denne betydningsudvikling. Hvad formen angår, kan der til germ. *str* svare enten opr. *str* el. *sr*. Vilde man anta, at den opr. forlydsgruppe var *str*, vil der næppe kunne påvises nogen etymol. korrespondens udenfor germ.; prøver man med *sr*, da vil man i lat. finde et ord, der både i form og betydning svarer så godt til det germ. ord, at der intet er til hinder for at holde dem for identiske. Lydgruppen *sr*, der er bevaret på sanskrit, er i andre sprog udviklet höjst forskælligt. I gr. falder *s* bort i forlyd, *ῥέει* = sskr. *srávati*; i germ. og slav. udvikler sig et *t*, germ **strau-maz*, oldn. *straumr*, slav. *strūmen-* m. (disse ord forholder sig m. h. t. suffikser til gr. *ῥεῦ-μα* som *κευθ-μό-* og *κευθ-μῶν-* til *κεῦθ-μα*); i lat. blev *sr*, sikkert gennem *þr*, til *fr*, der bevaredes i forlyd og i indlyd blev til *br*. Således udgar gr. *ῥῖγος* og lat. *frīgus* fra en fælles grundform **srīgos*; i indlyd har vi i latin f. eks. *tenebræ* af *-srā* sml. sskr. *tamisrā* «mörke» (germ. *str* i oht. adj. *dinstar* «mörk»), *sobrīnus* står for **sosrīnus* og er ident. med det slav. adj. *sestrinŭ* «søsterlig», sml. *str* i det germ. ord, o. s. v. Det germ. «strand» turde da være identisk med lat. *front-*. Dette ords forsk. betydninger lader sig alle med lethed udlede af grundbet. «rand, kant», spec. «den forreste side» af noget. Med germ. «strand» i bet. «rand» (f. eks. om randen på et skjold) kan sammenlignes lat. *frons anuli*; med «strand» i bet. «litus» kan sammenlignes *frons* i forbindelser som *frons Italiæ, frons litorum*. M. h. t. betydningen «pande» i latin har vi en analog bet.-udvikling i et germ. ord for «pande», næmlig oldn. *enni* oht. *endi* n., besl. m. gr. *ἀντίος* [1], opr. altså «(hovedets) forside». Den formelle overensstemmelse mellem oldn. *strǫnd* f., pl. *strendr* og lat. *front-* f. (med det förklass. m. kan sammenlignes tysk m.) er fuldstændig; sml. f. eks. — m. h. t. böjningen og *d* af *t-* — oldn. *ǫnd* f., pl. *endr* og lat. *anat-* f. En anden etymologi af *front-*, der går ud på at aflede det af et **bhrū-vent-* «forsynet med bryn», kan man vist rolig sé bort fra, da denne form på lat. vilde være bleven til **fru(v)ent-* sml. *jŭven-* = sskr. *yúvan-*.

---

[1] Germ. grundform **anþia-* n.; det gr. adj. står vistnok for **ἀντιός* efter Wheelers accentforskydningslov (— ◡́◡ for opr. — ◡◡́ sml. *βουφόνος* af **βουφονός* overfor *βουφορβός* o. s. v.). Det germ. subst. forholder sig da til **ἀντιός* som gr. subst. *δόλιχος* til adj. *δολιχός*.

Anmeldelser.

———

A. Mau, Pompeji in Leben und Kunst. Leipzig 1900.
F. Barnabei, La villa Pompeiana di P. Fannio Sinistore scoperto presso Boscoreale. Roma 1901.

Overbecks Pompeji udkom første Gang i 1856. Den har fra den Tid indtil nu været den mest almindelig benyttede Haandbog for alle dem, der ønskede at gjøre Bekjendtskab med den forsvundne og gjenfundne Oldtidsby og det Liv, der rørte sig der. Praktisk anlagt, som den var, let overskuelig og forsynet med en Mængde gode Afbildninger, afhjalp den en virkelig Trang. De Mangler, der hæftede ved den, bleve for en stor Del afhjulpne ved de senere Udgaver, hvori Læseren naturligvis ogsaa blev gjort bekjendt med de stadig fortsatte Udgravninger og Opdagelser, af hvilke mange havde epokegjørende Betydning, samt med Nissens og Maus grundige Undersøgelser af Ruinerne, hvorved det lykkedes igjennem den forskjellige Bygningsmaade og Dekoration at gjøre Rede for Stadens Historie i tre Hundredaar eller mere. Den 4de og sidste Udgave, som blev udgivet af Overbeck og Mau i Forening 1884, maatte betegnes som en god Bog, der tilbørlig holdt Læseren à jour med, hvad der indtil den Dag var kommet frem. Men ogsaa denne maatte efter nogen Tids Forløb trænge til en Afløser. Nu er der kommet en saadan i det ovfr. nævnte Værk af *Mau*. Det er et udmærket Arbeide, skrevet med al den Paalidelighed og videnskabelige Dygtighed, som Forfatterens Navn lover. Skjøndt Overbecks Bog er større og indeholder en Del Stof, der ikke findes i Maus, giver denne dog i Virkeligheden en klarere og ikke mindre fyldig Fremstilling af Emnet. Den gjør os tilmed bekjendt med nye, vigtige Opdagelser, som det lille Tempel for Venus Pompeiana og fremfor alt Vettiernes Hus, den elegante Privatbolig, der blev udgravet 1894—95, og som man fandt saa vel bevaret, at man tog den priselige Beslutning at bringe den under Tag og restaurere den saa vidt muligt, saa at Besøgeren her virkelig kan danne sig en Forestilling om, hvordan et pompeiansk Hus ser ud, idet han ser Værelserne under Tag og Haven fuld af sydlandske Blomster. Maus Fremstilling er saa fuldstændig, at selv den, der ikke har set dette Hus i Virkeligheden, dog med Lethed kan tænke sig det. Farverne mangle desværre, men de fotografiske Afbildninger ere saa gode som

man vel kunde forlange i den lille Maalestok. Med særlig Nydelse betragter man den Frise paa sort Grund, hvor Eroter sysle med allehaande forskjellige Arbeider. Oliepresning og Salg af Parfume, Vinhøst og Vinhandel, Guldsmedearbeide og Blomsterplukning.

Ogsaa denne Bog vil formodentlig om ikke lang Tid, alt som Udgravningerne skride frem, trænge til en ny Udgave. Allerede nu er der jo fremdraget en høist interessant Villa udenfor Pompeji. Det er den Villa ved Boscoreale, som *Barnabei* har udgivet i det ovfr. nævnte Arbejde.

Boscoreale er en Landsby ved Foden af Vesuv, et Par Kilometer ovenfor Pompeji og et Stykke til høire for den Vei, der fra Pompeji fører op til Vulkanens Krater. Endnu for faa Aar siden var dette Navn kun kjendt af Faa; men i 1895 prøvede en Mand, der eiede en Jordlod udenfor Byen, om han ikke kunde gjøre sin Lykke ved en Udgravning. Han følte sig vistnok skuffet, da det viste sig, at den Villa, han stødte paa, ikke frembød nogen som helst kunstnerisk Interesse. Det var en simpel Avlsgaard *(Villa rustica)* med Vinperse og Oliepresse, og fuld af de dertil hørende Kar og Redskaber. Men ved Undersøgelsen af et til Vinpersen hørende underjordisk Rum (en *lacus*) kom en sjælden Skat for Dagen, en Mængde fint og kunstnerisk bearbeidede Sølvkar, en Del smukt ciselerede Broncekar, en Pose med henved 1000 Guldmønter fra de første Keiseres Tid, og forskjellige Smykker. Sølvsagerne bleve, som bekjendt, erhvervede af Baron Rothschild, der forærede dem til Louvres Museum, hvor de ere Gjenstand for almindelig Beundring. Disse Sager have ikke hørt hjemme der, hvor de fandtes, men maaske i den anden Villa, vi strax skulle omtale. Efter at Vulkanens Rasen havde jaget Beboerne paa Flugt, synes det som om enten Eieren eller maaske snarere en Røverbande har forsøgt at «redde» disse Sager, men de kom ikke langt, inden de maatte bukke under for de dræbende Dunster, og overvældede af Sten- og Askeregnen udaandede under svære Krampetrækninger, som det viser sig af de Gibsafstøbninger, man har været i Stand til at tage af Ligene.

Nogen Tid efter fandt man lidt høiere oppe paa Bjerget en anden Villa, som ved Siden af den Landhusholdning, der ogsaa blev drevet der, indeholdt en elegant Beboelsesleilighed med en stor Mængde Værelser, hvoraf mange vare smykkede med fortrinlige Malerier. Det er den, hvormed Barnabei i det ovfr. nævnte Skrift har gjort Publikum bekjendt. Eierens Navn antages at være P. Fannius Synistor. I et af de til Landvæsenet bestemte Rum

fandt man nemlig den øverste Rand af et stort Lerkar, hvorpaa der var indskrevet P·FANNI·SYNISTORIS·S·XXIIII. Karret har rummet 24 Sextarier, d. e. 1/2 Amphora eller omtrent 12 Potter.

Indgangen er desværre endnu ikke helt udgravet. Man kjender derfor ikke Længden af den Søileallé, der dannede Adgang til Villaen; det aabne Rum imellem Søilerne er c. 10 Meter bredt. Ad 4 Trin stiger man op til en Forhal, hvis Forside dannes af 4 Søiler imellem 2 firkantede Piller. Den har en Dybde af 5 M. og en Længde af 13. Den kunde sammenlignes med Atriet i de pompeianske Huse, thi ogsaa her finder man i det ene Hjørne Husgudernes Alter, Larariet, men et egentligt Atrium er det ikke; et saadant behøvedes ikke paa Landet. Den græske Bygningsplan er ikke modificeret efter romerske Fordringer.

Bygningens Centrum, den store Peristyl, er kvadratisk. Det aabne Rum i Midten er 13½ M. bredt, omgivet paa hver Side af 6 korinthiske Søiler uden Basis. Søilegangen er over 4 M. bred. Væggene ere prægtig malede i den saakaldte 2den pompeianske Stil eller Architekturstilen, hvor alle Elementerne ere tagne fra virkelig Architektur, men Kunstnerens Fantasi benytter dem med Frihed og sammensætter dem ofte til eventyrlig pragtfulde Kompositioner. Dette synes især at have været Mode i Keiser Augusts Tid, og til samme Tid føres vi ogsaa ved den Indskrift, der er indridset paa en Søile her i Huset: *VII idus Maias auctio facta Germanico cos*, d. e. «her er holdt Auction d. 9. Mai Aar 12 eft. Chr.» Paa Peristylens Vægge er der indenfor enhver af Søilerne malet en lignende kanelleret Søile med Kapitæler af Akanthusblade, og mellem dem hænge rige Frugtguirlander ligesom i Huset paa Palatinerbjerget i Rom, udførte med skuffende Naturtroskab.

Af de bagved Peristylen liggende Rum er det midterste helt aabent fortil som et Exedra eller et Tablinum; det er smykket med lignende Frugtguirlander, og imellem dem hænge Masker. Til høire for dette ligger den største Sal, som vi med B. ville kalde Triclinium. Den har et Fladeindhold af 7 × 8 Meter. En 2 M. bred Døraabning vender ud imod Peristylen, og paa hver Side af denne er der et næsten lige saa bredt Vindue; der har altsaa været godt lyst. Paa hver Side af Døraabningen er der malet en Satyr med et Fad i den ene Haand og en Kande i den anden. Disse Satyrer have, hvad vi aldrig have set før, store Vinger; Kunstneren har maaske syntes, det skulde gaa hurtig med Opvartningen. Paa Væggen tilhøire finde vi i det

midterste Felt en rigt klædt Kvinde siddende, og ved Siden af hende en nøgen Mand. B. kalder ham Herakles. Han ligner rigtignok mere en almindelig romersk Spidsborger, og det er ikke en Kølle, han holder i Haanden, men en almindelig Stok. Kvinden har, som alle de her malede Kvindefigurer, fyldige Legemsformer og regelmæssige Ansigtstræk, dog ikke af den almindelige pompeianske Typus; det er snarere en national romersk Model. Øinene ere store og undertiden skelende. Kunstneren har villet lægge et stærkt Udtryk i dem, men han har ikke altid været saa heldig, at man kan se hvad han har ment. Saaledes her. B. finder her en erotisk Samtale; jeg synes snarere, at disse to ere kjede af hinanden. B. kalder Kvinden Iole; hvis Manden er Herakles, maatte det dog snarere være Omphale; men jeg tør ikke sige, at jeg veed hvad Kunstnerens Tanke har været med dette Billede. Heldigere synes han i det andet Felt. Der sidder en Kvinde og spiller paa Cithar. Hendes aabne Øine søge næppe, som B. mener, en anden, for os ikke synlig Person, som hun interesserer sig for; mig forekommer det, at hun ikke ser paa noget Bestemt, men kun er optaget af Musikens Toner. Paa Væggen til venstre træffe vi først en prægtig Skikkelse af en gammel Mand, der læner sig til sin Stok; B. kalder ham Pædagog. Om han staar i nogen Forbindelse med Billedet paa det midterste Felt, kunne vi ikke sige, da vi ikke forstaa dette. Efter B.s Beskrivelse ser man en ung Mand siddende paa en Sten, hvorved ogsaa et stort rundt Sølvskjold er opstillet. Foran dette sidder en pyntelig klædt Kvinde med Hagen støttet paa den høire Haand. Hun ser hen paa Manden, ved hvis Ankomst hun, siger B., er bleven greben af en saadan Extase eller en saadan Begjærlighed, at hun synes at ville trække ham til sig med sine Øines Magt. Det er muligt, at B. har Ret i at den første af disse to Personer skal være en Mand, skjøndt jeg snarere vilde tage ham for en ikke ganske ung Kvinde; men ubegribeligt er det, hvorledes han kan finde et erotisk Sammenspil imellem disse to, der se ud til alt andet end at være velvillig stemte imod hinanden. Efter det bebreidende Udtryk i den Enes og det hadefulde i den Andens Ansigt vilde jeg kunne kalde dem Antiope og Dirke. Paa Bagvæggen finde vi i Midten en pragtfuld Architekturdekoration. Imellem de store Søiler i Forgrunden ser man ud til en Mængde andre Bygninger, Søilegange og Templer, det Ene bagved det Andet i et dybt Perspektiv. Det er ikke nogen ny Art af Dekoration, vi her gjøre Bekjendtskab med, men det er maaske

det skjønneste Exemplar, vi have af denne Art. En Eiendommelighed ved dette Billede er, at Søilerne eller Pillerne i Forgrunden ikke ere riflede, som i Peristylen; nogle af dem ere ottekantede; ved andre har Kunstneren tydelig angivet de Stykker, hvoraf de ere sammensatte, Trommer eller Cylindre ved de runde Søiler, Tærninger ved de firkantede Piller, og midt paa enhver af disse ser man de firkantede Klodser, som Stenhuggeren lader blive staaende til Holdepunkter for Tougene under Transporten, men som ere bestemte til at hugges bort, naar Stenen er anbragt paa sin Plads; her ere de bibeholdte som Dekoration. Man kan undre sig herover og misbillige det, men man kan ikke nægte, at det gjør sin Virkning. Den Afvexling og Mangfoldighed, som Kunstneren trængte til, har han opnaaet. Midtpunktet i Bagvæggens Dekoration danner en legemstor Venusstatue, omtrent i samme Stilling som Venus fra Milo. Men med den høire Haand fastholder hun en lille Amor, der udslynger et Kastespyd, hvis ellers Tegningen og Forklaringen er rigtig; thi da hele den øverste Del af Figuren er tabt, og det ikke er en fotografisk Afbildning, der foreligger, tør det være tilladt at nære nogen Tvivl i denne Henseende.

Paa den anden Side af Tablinet ligger et lidt mindre Værelse med et Forværelse. Vi kunne med B. kalde det et Soveværelse med sit Proköton; men Væggene, der ere næsten lige så pragtfuldt malede som Trikliniets, vise os ikke, som det plejer at være Tilfældet i Sovekamre, erotiske Sagn og stærkt sanselige Billeder. Midtpunktet i den rige architektoniske Ramme er et Alter, hvorpaa Frugter ere henlagte som Offer, og et godt Stykke bagved dette, inderst i Templet, viser Gudebilledet sig i sin Majestæt, i det ene Felt Artemis med en Fakkel i hver Haand og Kogger paa Ryggen, udført i archaiserende Stil, i et andet en anden Gudinde.

Det er kun et kort Uddrag af det Væsentligste, vi her have meddelt; en omhyggelig Gjennemlæsning vil kunne fremdrage endnu mange andre interessante Enkeltheder. Vi ere Forfatteren taknemmelige for den hurtige og udførlige Redegjørelse for dette nye Fund, som paa saa mange Maader beriger og udvider vor Kundskab til den pompeianske Kultur og Kunst.

Villaen ved Boscoreale har ogsaa været omtalt i Berliner Philologische Wochenschrift for 1900 Sp. 1438. Man erfarer

deraf, at Billederne ere over naturlig Størrelse. Der nævnes 3 «i dobbelt Legemsstørrelse, en Luthspiller, en gammel Gladiator, der fortæller en Kvinde sine Bedrifter, og en Kvinde, der synes at lytte.» I Fotografierne hos Barnabei har jeg ikke været i Stand til at gjenfinde disse.

J. L. Ussing.

Poetæ lyrici græci, collegit *Theodorus Bergk*. Ed. quintæ part. I. vol. I. *Pindari* carmina, rec. *Otto Schroeder*. Leipzig 1900, Teubner. VI + 514 pp.

I och med framträdandet af denna nya upplaga har Pindarosstudiet tagit ett stort steg framåt. Det har på många viktiga punkter öfvervunnit sitt förra ovissa famlande, och för framtida forskning är lagd en säker grundval att bygga på.

Bergks 4de upplaga af Pindaros utkom år 1878. Efter Bergks bortgång (1881) var Hiller sysselsatt med att revidera hans Pindaros, men innan hans arbete hann afslutas, bortrycktes äfven han af döden. Det var då (1891), som Schroeder fick i uppdrag att fortsätta hans verk — ett uppdrag, för hvilket han redan genom sin föregående studieriktning var väl förberedd. Schroeder bröt emellertid helt med Bergks egna principer, begärde och fick af förlagsbokhandeln «potestatem Pindari potius quam Bergkii edendi». Det är resultatet af Schroeders trägna forskningsarbete, påbörjadt «ante hos uiginti quinque fere annos», som nu föreligger. Det har förebådats af åtskilliga tidskriftsuppsatser, som redan förut låtit oss ana vissa af de grundsatser, som ledt utgifvaren vid hans recensio.

Schroeder har tagit itu med Pindaros fullkomligt på nytt och från roten. Med Bergks upplagor har han ej stort mera än namnet gemensamt. De viktigaste handskrifterna har han helt kollationerat (ABCDI) eller på tvifvelaktiga ställen undersökt (E[1]). Handskrifternas genealogi har han sökt att uppspåra med en långt större energi än någon före honom. Under det att förut åsikterna om handskrifternas värde och inbördes ställning voro tämligen subjektivt grundade (Bergk själf var eklektiker, Christs ståndpunkt i hans olika upplagor förefaller sväfvande), har Schroeder genom de noggrannaste sammanställningar nått fasta och, som det synes, tämligen evidenta resultat. Den ursprungligen enhetliga texten har redan tidigt klufvit sig i tvänne grenar a (Ambrosiana)

---

[1] Angående V tyckas hans uppgifter i upplagan (p. 6) och i hans förutskickade själfanmälan i Mitteilungen der Verlagsbuchhandlung vara stridiga mot hvarandra.

och β (Vaticana), α omfattar ACNOV, β omfattar BDE. Dock finner man öfvergångar mellan de begge grupperna. Så särskildt i början och slutet af hvarje bok, något som tyder på bristfällig inbindning — på andra ställen kunna öfvergångarne förklaras på olika sätt, t. ex. genom förekomsten af dubbla läsarter i archetypus (P. III 4. IV 36, 250 enligt schol.). De begge olika recensionerna äro mycket olika lottade. β har genom nästan hela Pindaros B och D, samt E i Ol. och Py., α har för Ol. II—XII A, sedan får man nöja sig med CV — så länga de räcka.

Ett ökadt intresse vinner upplagan dels genom det stöd som Pindaros-forskningen både metriskt, språkligt och sakligt fått genom fyndet af Bakchylides, dels därigenom att utgifvaren haft tillfälle at begagna sig af de förarbeten som A. B. Drachmann gjort i och för utgifvandet af Pind.-scholierna.

Boken inledes af vidlyftiga *prolegomena* (77 s.) i 5 kapitel, hvari S. nedlagt det concentrerade resultatet af sina allsidiga studier öfver Pindaros. Efter det första kapitlet, om handskrifterna, följa *observatiunculæ grammaticæ*. I de korta, knapphändiga notiser, som här lämnas, ligger ett oerhördt arbete fördoldt. De förutsätta ej blott den mest omfattande kännedom om den grammatiska litteraturen, utan gifver själfständiga bidrag på nästan hvarenda punkt och lämnar till förut anställda specialundersökningar en värderik efterskörd. På dessa grammatiska studier ligger tvifvelsutan en del af hela bokens tyngdpunkt förlagd. För att i all den ovisshet, som ännu råder rörande Pindaros-grammatiken, kunna vinna fast mark under fötterna, har S. behöft att gå igenom hela materialet på nytt. Och vi se i hans *adnot. crit.*, hvar helst vi vilja slå upp, huru som han öfverallt finner tillfälle att hänvisa till dessa sina *prolegomena*, för att kunna försvara den handskriftliga läsarten eller motivera en ändring. — Sedan följa *„De fastis panhellenicis“* (delvis = Bergk[4]), *Index carminum* och *Fasti Pindarici*.

Själfva textkonstitueringens karaktär är efter det förut sagda klar. Utgifvarens afsikt har varit att så vidt möjligt bevara texten för villkorliga ändringar. Denna sin grundsats har han ock troget följt. Otaliga äro de fall, där han så med framgång räddat den «öfverlämnade» läsarten — häri visar S.s upplaga ett väldigt framsteg ej blott framför Bergk[4], utan och framför Christ och öfriga modärna utgifvare. Det vore nästan vilseledande att här nämna exempel — så godt som hvarje sida visar prof på, huru S. räddat *„locum sanissimum, quem sanare certaverunt vv. dd.“* Med egna conjekturer har S. varit mycket sparsam och mycket försiktig. Blott sällan har han infört dem i texten (så O. V 16 b *ἐσλά*, P. VIII 68 *κατ᾽ ἐμὶν*, P. IX 62 ⟨*προσ*⟩ *θηκάμεναι*, N. VI 16 *ὁμαιμίοις* o. a.). Oftare inskränker han sig till att i noterna meddela sina egna gissningar — så O. I 104 *ΑΝΔΡΑ*

< *AMA*, *AMMA*, II 57 *ἔμπαν* (?), III 38 *δ' οὖν καὶ* f. *δ' ὦν πᾳ*, VI 130 *ὄρεσσ'*, *ὀρέων*, IX 108 *αὔδασα*, N. I 66 *φάσεαι*. Mera än att skapa nya möjligheter vinnlägger han sig om att skipa rätt mellan redan framställda förslag, och han är nästan pinsamt noggrann i att anföra alla dylika, äfvensom att afväga dem emot hvarandra. De kritiska noterna ge oss nämligen mera än hvad man brukar att få till lifs i en dylik upplaga: ej blott den handskriftliga apparaten i det urval, som betingas af utgifvarens uppfattning om deras värde — att ge varianter i samma utsträckning som i Mommsens upplaga hade ju varit både opraktiskt och onyttigt — utan de ge oss ock en klarare inblick, än hvad vanligen är fallet, i utgifvarens egen rustkammare, ity att han ständigt framställer skälen för och emot.

Naturligtvis framträder ej upplagan med anspråk på att lämna en exegetisk kommentar, men genom det sorgfälliga kritiska siktandet af de olika läsarterna och genom framdragandet af själfva bevismaterialet kastar den dock ofta vida klarare ljus öfver dunkla ställen än mången s. k. kommenterad upplaga. Så t. ex. Ol. I 28 b *φάτις*, I 50 *ἀμφὶ δεύτατα*, II 87 *γαρυέτων*, VI 87, XI 10, P. V 17. Äfven vid månget *locus obscurus* eller *locus conclamatus*, där ingen egentlig tvekan kan råda om textens äkthet, men där innehållet dock väckt tvifvelsmål och betänkligheter, har utgifvaren ej dragit sig för att gifva upplysande förklaringar, så Ol. VI 15 *ἑπτά*. Såsom kommentator är S. fri från de många fördomar, som länge gjort åtskilliga i öfrigt användbara kommentarer tämligen hårdsmälta. De Mezgerska vidunderligheterna affärdar han, såsom tillbörligt är, kort och godt. Och den i den äldre Pindaros-litteraturen oumbärliga framställningen af mytens inre sammanhang med segrarens person etc. har äfven helt bortfallit.

Upplagan afslutas med en metrisk appendix. Angående de metriska frågor, som här äro på tal och till hvilkas lösning Bakchylides-fyndet medverkat så kraftigt, äro denna tidskrifts läsare redan förut underkunniga (jmf. denna tidskr. VII 189).

Ändamålet med denna recension har för mig varit den helt anspråkslösa att rikta uppmärksamheten hos tidskriftens läsare på denna för hvarje Pindaros-forskare oumbärliga upplaga och på samma gång uttrycka min egen djupa aktning och beundran för utgifvarens sällsporda allvar och uthållighet, lärdom och klarsynthet. Naturligtvis har det funnits åtskilliga mindre väsentliga punkter, där mina egna åsikter ej sammanfallit med utgifvarens. Jag har ansett det vara föga gagneligt att här framdraga dessa, så mycket mera som det område, hvarom här är fråga, ligger utom mina egna specialstudier.

Cl. Lindskog.

Karl Vossler, Poetische Theorien in der italienischen Frührenaissance. (Litteraturhistorische Forschungen, XII. Heft.) Berlin 1900, Felber. 87 S.

I denne lille Bog, der 1899 tjente Forf. som Habilitationsskrift ved Heidelberg-Universitetets filosofiske Fakultet, meddeles en Oversigt over italiensk Poetik, som denne, mest spredt, giver sig Udtryk fra Dante til Lor. Valla's og Poggio's Død — alt saa til omtr. 1460.

Allerede hos Dante viser sig, i Modsætning til Middelalderen, det antike Digter-Ideal paany (*Vates* eller *Poeta*): Digteren bør være den altomfattende Vismand, men det vil efter Datidens Begreber sige Theologen, — dér kunde foreløbig kun Universaliteten søges. Fra Oldtidsidealet hidrører ogsaa den nye Stræben efter Verdensry, hvis Symbol Laurbærkroningen er. Men for at naa den universelle Berømmelse griber man helst til det latinske Sprog; at Dante vælger Modersmaalet, «il Volgare», er begrundet i hans Fædrelandskærlighed og de stærke Baand, der bandt ham til det levende Folk, og ud fra dette Standpunkt vinder han Klassicitet for det Italienske, skøndt han endnu ikke tør skænke det Borgerret for alle Æmners Vedkommende. Digtekunstens Methode er i dette Tidsrum mere allegorisk-theologisk end rhetorisk-æsthetisk. Foruden Dante fremhæves særlig Mussato, i lignende Retning.

Ved Petrarca sker en Forandring. Han er Typen paa den lærde og aristokratiske Kunstner, der afgjort tilstræber Berømmelsen gennem det universelle Latin. Nu er det først og fremmest *Eloquentia*, der hævdes; Vergil og Cicero opstilles som de to store Mønstre; man gaar op i Formdyrkelse, ogsaa for den prosaiske Brevstils, Historieskrivningens og Oversættelseskunstens Vedkommende. Allegorien svinder som Kunstmiddel, og istedenfor Digtertheologen faar man nu *Poeta orator*. Men den komisk realistiske Genre skubber man tilside for at værge Digtekunsten mod Angrebene fra religiøs Side. Dante's «Volgare» finder man nu (sans calembour) vulgært, idet Petrarca kalder sin italienske Poesi *nugæ* og Boccaccio, trods sin ubevidste Realisme, kommer til en lignende digterisk Anskuelse. De betænke ikke, at just de ved deres Geni, i Forening med den store Forgænger, have bidraget til, at Modersmaalet som Digtersprog har faaet tilstrækkelig fast Fod til — trods alt — ikke at omstyrtes i den følgende Tid.

Denne, de første Humanisters, fortsætter Bevægelsen. Digterfilologen udvikler sig nu rigtig, ser Petrarca over Hovedet og ringeagter naturligvis Dante indtil videre. Rhetorikken og den ensidige formelt-tekniske Uddannelse dominerer, Latinvælde og Ciceronianisme sætte Landets eget Sprog og det reelle Indhold næsten i Skammekrogen. I lærd Indbildskhed betragter man

Digteridealet nu som naaet, hvorom de mange Laurbærkroninger vidne. Et litterært Vidnesbyrd om disse Tidens poetiske Theorier har man navnlig i L. Bruni's interessante «Dialogus ad Petrum Paulum Istrum». Trods Ensidigheden faar dog Perioden stor og virkelig Betydning for senere Slægter ved at skabe en Konventionalisme, som en ægte klassisk Digtekunst kan hvile paa. Og mod Retningens Udskejelser hæver der sig allerede Stemmer henimod Aarhundredets Midte, bebudende det Nye, der kommer frem ved den genvakte Platonisme og siden giver sig tilkende i Højrenaissancen.

Saavidt naaer Forf. i dette Skrift, idet han lover at give en Fortsættelse deraf. Som han selv erklærer, er dets mulige Værd at søge i dets Synthese; det giver en klar og læselig, monografisk Oversigt over Kendsgerninger, som man allerede finder meddelte rundt om i de Værker, der beskæftige sig med den italienske Renaissance, som f. Ex. Burckhardts Bog. Men omendskøndt det ikke kan siges at indeholde noget egentlig Nyt, hvad ovenstaaende Udtog af det jo viser, maa man ikke tro andet end, at Forf. er gaaet direkte til de litterære Kilder, og Bogen er derfor at anbefale som en kundskabsrig Litteraturhistorikers dygtige Behandling af et interessant Afsnit af Menneskehedens Aandshistorie. At den er overkommelig i Omfang og i Pris, er jo ingen Skade til.

E. Gigas.

Valdemar Bennike og *Marius Kristensen*, Kort over de danske folkemål med forklaringer. 2. hæfte (S. 25—40, Kort 9—16). København 1900, Schubothe (komm.).

Planen for dette Værk, hvoraf nu andet Hæfte foreligger, har været omtalt i nærværende Tidsskrift VII 148—149. Jeg griber med Glæde Lejligheden til endnu en Gang at göre det filologiske Publikum opmærksomt på, at vi her står overfor et Værk, som vil få en enestående Betydning for dansk Dialektologi. Det tör vel håbes, at der også udenfor Kredsen af dem, som dyrker nordisk Sproghistorie (for hvem Værket er uundværligt), vil findes mange — Filologer eller Lægfolk —, der ikke af en Udgift på 2 Kr. 50 Øre om Året lader sig afskrække fra at erhverve denne usædvanlig overskuelige Oversigt over, hvorledes der tales i Danmark. — Til Overskriften over Kort 15 og 16 skal jeg tillade mig at göre et Par ubetydelige Bemærkninger. Kort 16 er betegnet som en Fremstilling af Rigsmålets Lydforbindelse *-ug-* i Dialekterne; hvis Læseren herved f. Eks. kommer til at tænke på Ordet *Rug*, vil han studse over, at An-

givelserne ikke passer. Ved nærmere Eftertanke vil han ganske vist snart se, at der kun er tænkt på ældre dansk *-ūk-*, og dette vil han finde bekræftet at den tilhørende Tekst. Men hvorfor har man ikke valgt en Overskrift, som ikke kunde misforstås, især da dette ikke vilde have krævet mere Plads? På Kort 15 er det angivet, at olddansk *ū*, der i störste Delen af Ømålene er forskudt til Diftonger, hvis første Led er en i Retning af *y* eller *ø* liggende, undertiden urundet Lyd, i Modsætning hertil i det meste af Jylland optræder som *ū*; først ved at efterlæse Teksten får man at vide, at Diftongen *əw* er medindbefattet under denne Betegnelse. Hvorfor ikke angive dette på Kortet?

D. 23. Februar 1901.

Holger Pedersen.

M. Hartmann, Der islamische Orient. Berichte und Forschungen. II—III. Berlin 1900, Wolf Peiser. S. 41—102 med 2 planscher.

Till följd af det lifliga intresse för den yttersta östern, som öfverallt i den civiliserade världen framkallats genom den senaste tidens tilldragelser i Kina, har orientalisternas uppmärksamhet äfven riktats på den af vetenskapen hittills föga beaktade muhammedanska befolkningen i dessa länder. Ett värdefullt bidrag till bedömande af frågan om Islams framtid i Kina har nyligen lämnats af den tyske orientalisten Hartmann i senaste häftet af «Der islamische Orient» [1]. Efter en kortfattad öfversikt af den muhammedanska kolonisationens historia i Midtens rike redogör författaren i artikeln «China und der Islam» för de blodiga strider, som under senare hälften af 19:de århundradet förefallit mellan de kinesiska myndigheterna och Islams bekännare, och som slutade med de upproriske muhammedanernas fullständiga underkastelse, åtminstone tills vidare. Om ock det islamitiska elementet för tillfället är undertryckt, måste emellertid erkännas, att det vore oklokt att för framtiden frånkänna profetens till ett antal af omkring 30 millioner uppgående anhängare all betydelse i politiskt afseende. Att de muhammedanska ländernas framtid väsentligen beror af den ställning, befolkningen kommer att intaga till den västerländska civilisationen, säger sig självt. Att energiskt motsätta sig det europeiska inflytandet måste blifva liktydigt med att

[1] Jfr om denna fråga äfven J. Østrup, Islam i Kina, Dansk Tidsskr. 1901, s. 51—60.

arbeta på sin egen undergång; blott genom att låta sig uppfostras af frankernas kultur kan Islam räddas. Med skäl påpekar författaren, hurusom muhammedanen står européen vida närmare än den hedniske kinesen, och ser utan att dock vara blind för de betänkligheter, som kunna anföras mot hans uppfattning, i Kinas islamitiska befolkning ett element, som torde kunna lämna europeerna en värdefull hjälp vid deras kulturarbete i Midtens väldiga rike.

I en följande artikel «Strassen durch Asien» behandlas frågan om framtida järnvägsanläggningar i Kina, särskildt i södra delen af landet. För öfrigt innehåller det intressanta häftet en uppsats om «Zwei islamische Kanton-Drucke», som med nöje torde läsas af hvarje arabist.

K. V. Zetterstéen.

Dionysius of Halicarnassus, The three literary Letters, edited by *W. Rhys Roberts*. Cambridge 1901, University Press XI + 232 pp.

To his edition of ‚Longinus on the Sublime' Professor of Greek in the University College of North Wales Bangor now has added a copious edition of the three literary letters of Dionysius of Halicarnassus, viz. Epist. ad Ammaeum 1, Epist. ad Pompeium, and Epist. ad Ammaeum 2. He has premised an introductory essay on Dionysius as a literary critic (p. 1—49), dealing with his life, writings, and relation to the Romans and to the Greeks; moreover, the book contains critical and exegetical notes to the letters, a glossary of rhetorical and grammatical terms, a bibliography of the scripta rhetorica, and indices of various kinds. As in the edition of Longinus, Greek text and English translation have been placed on facing pages, and on the whole the editor has succeeded in giving, what he aimed at, a valuable ‚general introduction to the entire body of extant critical works which we owe to Dionysius.'

In textual matters the editor, as he himself admits, is much indebted to the ‚admirable edition' of Usener and Radermacher [reviewed by Ræder in this periodical, IX 100 ff.]; only of the Codex Parisinus 1741 (P), the chief basis of the text of the Second Letter to Ammaeus, the editor himself has made a fresh collation, which wholly confirms the readings given in the German edition [1]; a specimen page is facsimiled in the frontispiece.

---

[1] I have only observed one new reading, p. 804 (ed. Reiske) *γενωετεροποιοὶ*, perhaps a slip for *γενεωτεροποιοὶ* (Usener).

I add a few remarks about some passages in the Second Letter to Ammaeus, in order to show how the editor has constituted the text. Page 789 he reads with Usener *κατὰ τὴν ἐμαυτοῦ δύναμιν* (so G, an apographon of P); I should prefer to retain the reading of P *αὐτοῦ (ipsius)* or with Krüger, who compares p. 938 *τῶν συμβεβηκότων ἑαυτοῖς*, to correct it into *αὑτοῦ*. On the same page I think the editor is right in defending the MS. reading *ἐπιδεικτικοῦ* (*ἀποδεικτικοῦ* Us.). 795 he assumes with Warren (Amer. Journal of Philol. XX 318) a lacuna after *τὸ σημαινόμενον*, which seems to me to be more probable than Usener's conjecture *τὸ σύντομον*. 799 Mr. R. follows Usener in assuming a lacuna before *οὐ καθ' ἑνὸς λέγεσθαι πεφύκασιν, ἀλλὰ κατὰ πολλῶν*, on account of the preceding *ἐξενήνεκται*; perhaps we ought to read *πεφυκότα*. I do not understand the following reading: *οἷον καλῇ . . . λέγῃ*, which is taken as a principal proposition; I agree with Usener in correcting *οιαν* (P) into *ὅταν*. The vulgata was *οἷον καλεῖ . . . λέγει*. 800 I prefer the correction *τὴν φράσιν* (vulg.); Mr. R. with Us. brackets *τῇ φράσει* (P) as an adscript. 804 Mr. R. follows the apographa, which give *ἂν γνῶσιν*, reading *ἂν γνῶσιν*; but the reading of P: *ὃ ἀνάγνωσιν* is more likely to be a slip for *ὃ ἂν γνῶσιν* (so Us. and the MSS. of Thucydides). It would not be correct to place *ἂν* in the text of Thucydides on the basis of this testimony; but the Anonymus ad Hermog. VII 608 gives *ἃ ἂν γνῶσιν*. 805 I strongly doubt whether the editor is right in assuming Usener's reading: . . . *ἀνίσταντο* (⟨*εἰ γὰρ τὸ οὐ χαλεπῶς ἀνίσταντο*⟩ *προσέθηκεν τῇ πρώτῃ περιόδῳ καὶ ἐσχημάτισεν οὕτως . . . φανερωτέραν ἂν ἐποίει τὴν διάνοιαν* (P: *προστεθὲν . . . σχηματισθὲν*); I should have preferred with Reiske and Krüger to keep the participles, supplying only: *τὸ γὰρ οὐ χαλεπῶς ἀνίσταντο*, and I think the latter is right in defending against Reiske the following dative *τῇ δὲ παρεμβολῇ . . . πεποίηκεν*. 799 Dionysius blames Thucydides for using *τὸ βουλόμενον* instead of *τὴν βούλησιν* and quotes: *οἱ δὲ Ἀθηναῖοι τὸ μὲν βουλόμενον οὐκ ἀφῃρέθησαν ὑπὸ τοῦ ὀχλώδους τῆς παρασκευῆς*: but Thucydides himself VI 24 gives *τὸ μὲν ἐπιθυμοῦν τοῦ πλοῦ οὐκ ἐξῃρέθησαν*. In his note to this passage[1] the editor writes: «Possibly Dionysius himself wrote *ἐπιθυμοῦν* and the copyists have brought this into formal agreement with the *βουλόμενον* above». *Credat Judaeus Apella.* On the contrary, we ought, I think, often to take into account the incorrectness of Dionysius in quoting short passages. Might not, for instance, the corrupt *ἐπιλογισμός* p. 793 be referred to *ἐπηλυγασμός* quoted probably instead of *ἐπηλυγάζεσθαι* (VI 36)?

[1] Mr. R. repeats the wrong quotation of Usener VII 49, where, as pointed out by Ræder, *τὸ βουλόμενον* is *οἱ βουλόμενοι*.

Of errata I have only discovered very few: p. 48 note 3 *τῶν ἀνδρῶν*, read *τῶν ἄλλων ἀνδρῶν*, p. 144,5 app. crit. *αὐτῶν* EFm2, read EF1 m2, and p. 146,16 *πλῆθει* (transferred from Usener), read *πλήθει*.

Copenhagen, March 1901.

Karl Hude.

Evald Lidén, Studien zur altindischen und vergleichenden Sprachgeschichte. (Skrifter utgifna af K. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Upsala. VI 1.) — 107 S.; S. 1-87 trykte 1897, resten 1899.

Det er ofte nok bleven fræmhævet, hvor store fordele studiet af et moderne sprogs historie fræmbyder fræmfor det komparative studium af de gamle. Medens — for blot at nævne én side — i de nyere sprog fænomenerne som oftest kan iagttages gennem en fyldigt overleveret og kontinuerlig udvikling, er der i overleveringen af de døde sprog ofte så store huller for det enkelte sprogs vedkommende og ofte så store afstande mellem sprogene, at den indoeur. sprogvidenskab meget tit må lade sig nöje med rekonstruerede, mer eller mindre sandsynlige mellemled. Sandsynlighedsgraden af de på dette område fræmsatte anskuelser kan derfor være overordentlig forskælligartet; ved siden af opdagelser af absolut sikkerhed finder man, som tilstrækkeligt bekendt, en overflod af de mest interesseløse hypotheser, der i en beklagelig grad vidner om deres ophavsmænds mangel på den ævne, der netop på dette område er så væsentlig for forskeren: ævnen til i den store masse af problemer at opspore dem, hvor man kan nå til et virkeligt resultat.

Det forekommer anm., at Lidén, hvem den indoeur. etymologi skylder så mange heldige greb, i det foreliggende værk — en række etymologiske studier — ikke overalt har valgt de bedste æmner, så at bogen indeholder meget såre tvivlsomt. S. 18 behandler forf. ordet *πλίνθος*. Dette ord identificeres almindeligvis med germ. *flint;* denne sammenstilling forkaster forf. dels af fonetiske (man kunde vel iøvrigt sammenligne oldn. *botn*, gr. *πύνδαξ*: sskr. *budhná-s*, gr *πυθμήν*) og semasiologiske grunde. Forf. vil opfatte *-ινθος* som suffix og sammenligner *ἐρέβινθος*: *ὄροβος* o. s. v.; men så skulde der jo rigtignok påvises et stamord, hvoraf *πλίνθος* kunde være dannet efter det foreliggende skema, hvilket forf. — vel af gode grunde — ikke har gjort; det vilde heller ikke hjælpe, om man vilde sige, at *πλίνθος* var dannet af roden *πλ-* (i *πέλανος, πλατύς* o. a., anførte af forf.) + suff.

-*ινθος* ligesom *μηρ-ινθος* (som forf. også anfører) af roden *μηρ-* i *μηρύω*; ti *μήρινθος* er jo ikke en sammenföjning af elementerne *μηρ* + *ινθος*[1]; men roden *μηρ-* er blot en abstraktion af de to ord; her skulde altså påvises et verbum, forat nydannelsen kunde opstå. Det forekommer da anm., at en kombination af de faktisk foreliggende ord *πλίνθος* og *flint* i hvert fald er at foretrække for en antagelse, der grunder sig på ad hoc postulerede former. — På en lignende måde opererer forf. med frit lavede former i sin behandling af ordet *voks*[2] (s. 27 f.), der også foreligger i balt.-slav., men med lydfølgen -*sk*- overfor germ. -*hs*-. Hvis dette ord er urindoeur. — hvad dets forekomst i balt.-slav. og germ. næppe kan bevise —, må man selvfølgelig finde dets grundform ved sammenligning mellem alle foreliggende former, og der må da her foreligge en metathese (således antar f. eks. Kretschmer, Einleit. in die gesch. der griech. spr. 164, note 3, hvor flere ekss. på denne ret alm. metathese er anførte); men forf. ansætter alene på grund af germ. *wahsa*-, uden foreløbig at ta hensyn til de andre sprog, en ieur. grundform **wokso*-, der skal være dannet af et ad hoc ansat ntr. **woges*-, der atter er afledet af $\sqrt{weg}$ «væve»; de balt.-slav. former skal repræsentere et — efter hvilket mønster dannet? — ieur. **woks-ko-*; altså atter adskiller forf. de faktiske former til fordel for postulerede.

S. 51 kombinerer forf. sskr. *kyāku* «svamp» med gr. *σήπομαι*. Her kan tænkes to muligheder: enten hørte kun det ene ord hjemme i grundsproget, og det andet (i så fald vel nærmest substantivet) var i vedk. sprog en nydannelse, hvis opståen måtte motiveres ved et i forvejen foreliggende skema, hvilket forf. ikke har gjort. Eller også hører bægge ord hjemme i grundsproget, men da blir den indbyrdes forbindelse mellem dem usikker. Sér man på forholdene i sprog, hvis forhistorie kendes, vil man kunne finde eksempler nok på, at et ord, der tilsyneladende er afledet regelmæssig af et andet, i virkelighed ikke har noget dermed at göre; således sér gr. *πνεύμων* ud som en regelmæssig afledning af *πνέω* (jfr. *κευθμών* : *κεύθω*), men er jo blot opstået ved folkeetymologi af *πλεύμων*; lat. *nōmen* kunde sé ud som og er jo ofte bleven opfattet som en afledning af *nosco* : gr. *ὄνομα*—*γιγνώσκω*

[1] Ved suffixer må jo skælnes mellem dem, der opr. er selvstændige ord, og dem, der ikke er det. Tysk *schönheit* er opstået ved agglutination af de to urgerm. ord **skauniz* + **haiðuz*, men *bitterkeit* er ikke opstået af *bitter* + *keit* (-*keit* er, som bekendt, udviklet af -*heit* efter guttural, og så ført videre ved analogi). Altså, hvor det ikke er bevist, at suffixet opr. er et selvstændigt ord, må man ikke operere med det som sådant, men må ved en nydannelse påvise dens forbillede, noget som Lidén ofte forsömmer.

[2] Forf. tillægger med urette (s. 28, note 1) Jessen den besynderlige etymologi: *voks* afledet af *at vokse*. Hos Jessen står (s. 281) anført afledningen *at væxe*, som Lidén, åbenbart forledet af ligheden med sv. *växa*, har opfattet som «*at vokse*».

viser at de to ord ikke har det minste med hinanden at göre; germ. **bōgu-z* (oldn. *bógr* gr. *πῆχυς*) er i tysk bleven til *bug*, der med urette er bleven opfattet som en regelm. afledning til *biegen* (sml. *flug* : *fliegen*; mht. *buoc*, men *vluc*, her sés altså endnu forskellen); tysk *bläuen* står for sprogfølelsen som «blau schlagen» og forholder sig, sét fra et nht. standpunkt, til *blau* som f. eks. *schwärzen* til *schwarz*, men de germ. former **bleuwan* («bläuen») og **blēwa-* («blau») har sikkert intet med hinanden at göre; da. *barsel* (af *barns øl*) er bleven opfattet som afledet af *bære* (i bet. «føde») sml. *fød-sel* : *føde*; engl. *sorrow* og *sorry* er to ganske ubeslægtede ord (sml. Jespersen, Progress in Language s. 112 ff.) o. s. v. Man kan altså i et sprog, hvis forhistorie er os ubekendt, som det er tilfældet med det (rekonstruerede) ieur. grundsprog, indrangere f. eks. en række substantiver og en række verber under et skema, men for det enkelte ordpars vedkommende kan det ofte være tvivlsomt, om der er et virkeligt slægtskab, og der er da heldigvis også en stigende skepsis oppe overfor en tidligere tids tilbøjelighed til at ville udlede alle substantiver af verbalrødder. Når forf. endvidere (s. 52) siger «die bisherigen etymologien von gr. *σήπω* sind lautlich unbefriedigend», så har han ikke selv klaret de lydlige vanskeligheder, der er forbundne med hans egen etymologi; *ky-* er jo ikke en ægte indisk lydforbindelse, hvis den ikke foreligger ved analogi — og hvilken da her? —; man skulde vente *cy-* (sml. *cyávatē*); heller ikke passer att. *σ-*, for hvilket man skulde vente *τ-* (sml. (*ἅ*)*ττα, τήμερον*).

S. 52 ff. behandler forf. oht. *-eiba*, der kun forekommer i nogle stednavne som *Wettar-eiba* (Wetterau) o. a. Dette er hele materialet. Noget tilsvarende ord i andre sprog har forf. ikke fundet, men nævner sskr. *sabhā́* »forsamling« (besl. med tysk *sippe*), og blot fordi dette med germ. **aibō* ubeslægtede ord ender på opr. *-bhā*, således som det germ. ord også kan göre (*b* kunde jo også være ieur. *p*, hvis ordet er ieur.) ansætter forf. alene på grundlag af det germ. ord en ieur. grundform **oibhā* (vilkårligt ansat med *oi*, skönt germ. *ai* jo også kunde være ieur. *ai*), der skal være et coll. fem. til et adj. **oibhos*, der betød «hiesig», **oibhā* betød först «alle die hier sind», dernæst «gau*gemeinde*» (denne specielle bet. tillægger forf. nemlig ordet s. 53); **oi-bho-s* er atter afledet af en loc. *oi* (dog indlader forf. sig ikke på at analysere suff. *-bho-* i dets urieur. bestanddele). Sskr. *sabhā́*, grundf. **sebhā* formodes (med Fick) at være afledet af en pron. stamme **se-*, **so-* + suff. *-bhā*, denne afledning er selvfølgelig kun en usikker hypothese (jfr. det ovfr. under *kyāku* udviklede), og det er höjst mærkeligt, at forf. tror, at denne usikre hypothese kan støttes ved hans egen endnu langt usikrere (s. 53, note 3: «Ficks scharfsinnige analyse von ai. *sabhā́* wird dadurch(!) bestätigt»). S. 55 får forøvrigt germ. **aibō* en slægtning, nemlig i det ind. ord *íbha-*, der betyder — en elefant. Forf. formoder næmlig, at

den opr. betydning af ordet var rigdom i al almindelighed (sml. *ibhyas* «rig»), grundform : **i-bho-*, afledet af pron. *i* + *bho* egl. «was hier ist», så «eigentum». Af et til sskr. *sabhā́* svarende ord afleder forf. s. 54 bl. a. *Sabīni*, der egl. skal betyde «die stammverwandten». hvilket kan være muligt. Men i stedet for at sammenholde *-a-* i *Sab-* med de mange andre tilfælde, hvor latin har *-a-* overfor de andre eur. sprogs *e* (*manere*, *patere*, *quattuor*, *palea*, *aper o. s. v.*) griber forf. til den næmme, men lidet overbevisende udvej: *Sab-* er en anden dannelse end **sebhā́*, næmlig af fem.-stammen *să-* (!) og til støtte anføres lat. *salvus*. Dette ord er jo beslægtet med sskr. *sárvas* (samme bet.) og gr. **ὅλϝος* (*ὅλος*, *οὖλος*), men det lat. *-a-* volder måske nogen vanskelighed. I stedet for nu at søge en forklaring ad lydlig vej (og en sådan er givet af Thurneysen, Kuhns zeitschr. XXVIII 160) eller ad eventuel analogisk vej, skiller forfatteren de tre, selvfølgelig identiske, former fra hinanden, og lader *salvus* være opstået af **să l-vo-*, hvor *să-* er den omtalte fem.-stamme, der er udstyret med to suffixer; hvorledes forf. tænker sig at en afledning af en demonstr. pron.-stamme skulde komme til at betyde «salvus», siger han intet om; her må man altså anta en række ur-ieur. betydningsovergange.

S. 60 antar forf. at got. *nidwa* «rust» er dannet af en rod *nei-* «stråle», altså grundform **ni-twā*. Forf. accentuerer ikke denne grundform, men got. *d* vilde jo kræve betoningen **nitwā́*, en accentuering, der er i modstrid med den betoning (*ˊtwā*) som dette suffix ellers, if. germ. og slav., har: etymologien kan næppe overhovedet siges at være slående. S. 78 f. behandles ordet *blond*, der antas at være gået over til romansk fra germ., hvor det ikke foreligger i de gamle dialekter. Forf. billiger nu Kluges kombination af det formodede germ. **blunda-* med sskr. *bradhná-s* «bleg». Dette ord forbindes imidlertid af andre (f. eks. Brugmann med slav. *bronŭ*, i hvilket tilfælde dette må stå for **brodnŭ* med regelmæssig bortfald af *-d-*. Denne kombination forkaster forf. altså og siger (s. 79), at det forekommer ham at ligge «weit näher» at forbinde *bronŭ* bl. a. med germ. *brūn-*. Hvorledes det kan ligge langt (!) nærmere at foretrække en kombination af *bradhná-* med et ikke foreliggende ord (germ. **blunda-*), der ikke har noget til ssk. *-ná-* svarende, for en kombination med et virkeligt foreliggende ord (sl. *bronu*), der har dette; at foretrække et muligt rodslægtskab mellem de ikke identiske *bronŭ* : *brūn-* for en fuldstændig identifikation af to ord, er anm. aldeles uforståeligt.

Der kunde sikkert nævnes adskillige andre af forf.'s etymologier, der har lige så store svagheder som de ovenfor omtalte; men anm. skal lade dem ligge og gå over til et begreb. som forf. opererer meget med i sin bog, næmlig «wurzeldeterminativ». Det er meget ofte tilfældet i vor sprogæt, at mer eller mindre syno-

nyme rødder foreligger i forsk. kortere og længere former, og det er da bleven mode at kalde de lyd, især konsonanter, som en sådan længere form har mere end den korte, for «roddeterminativer». Således konstaterer forf. f. eks. s. 28 f. rødderne *weg* (som han finder i kelt.), *webh-* (vort *væve*), *wedh-* «at binde», og *wē-* «væve», og vi får s. 29 den besked, at *weg*, *webh* og *wedh* er «verschiedene erweiterungen der einfacheren wurzel *wē-*». Det gælder da om at forklare, hvorledes den «einfache wurzel» har fået disse udvidelser, da man jo ikke kan tænke sig forholdet således, at der opr. kun bestod former af roden *wē-*, hvortil så senere trådte ved mekanisk tilføjelse *-g*, *bh*, *-dh*; en sådan agglutination kan jo kun foregå ved virkelige ord. Sér man da på sprog, hvor man kan konstatere den historiske udvikling, vil man sé, at en sådan «udvidelse» kan fræmkomme på forskællige måder. Tar man f. eks. gr. *γεύεται* — *γέγευ-σ-ται*, da har roden *γευ-* jo i flere former en «udvidelse» med *σ*, men her er jo rigtignok *γευσ-* den ældre rodform; man kan ansætte en rod *κυλι-* (fut. *κυλῖ-σω*) vsa. rodformerne *κυλι-νδ-* (*κυλίνδω*) og *κυλι-σ-* (*κυλισθῆναι*) og kalde *-νδ-* og *σ* for «roddeterminativer», med hvilke roden *κυλι-* er «udvidet», men atter her er den længste rodform den ældste. I oldn. har vi en böjning *fela* — *fólginn*, hvor det, når man sammenligner f. eks. *stela* — *stolinn*, sér ud som roden *fel-*, *fol-* er udvidet med et *-g-*, men *fela* er som bekendt < urgerm. **felhan* (got. *filhan*), mens *stela* er urgerm. **stelan* (got. *stilan*). I disse tilfælde foreligger altså differensiering — under forsk. lydlige betingelser — af *én* rodform. Men «determinativer» kan også opstå på andre måder. I tysk er urgerm. **þleuhan* (got. *þliuhan*) og **fleugan* (got. **fliugan*, kun caus. *us flaugjan* = oldn. *fleygja* er bevaret) blevne til henholdsvis *fliehen* og *fliegen*, der i form og betydning ligger hinanden nær, så nær, at de ofte sammenblandes i ældre tysk (sål. også engl. *flee* og *fly*). Her kunde man jo, sét fra et nht. standpunkt, sige at roden *flie-* var udvidet med *-h-* og *-g-*, mens ordene i virkeligheden er aldeles ubeslægtede; anderledes er forholdet ved det tilsyneladende ganske analoge ordpar: *zeihen* og *zeigen*; her er et virkeligt slægtskab, idet *-h-* & *g-* jo bægge er opståede af et opr. *-k-*. I sprogvidenskabens tidligste dage vilde man ikke betænke sig på at opfatte sådanne udvidelser som rent fonetiske indskud; den strængere iagttagelse af lydlovene har bevirket, at man ikke uden videre griber til denne antagelse; men når man istedetfor opfatter dem som en art suffixer (forf. bruger flere steder udtrykket «wurzelsuffix»), så er det jo blot at forskyde vanskeligheden fra lydlæren til suffixlæren (sml. V. Michels IF IV 59, note «es giebt noch leute, die glauben, sie hätten etwas gesagt, wenn sie für das, was ich hier unmotiviertes suffix nenne, den wohlklingenden namen wurzeldeterm. verwenden. Ihnen ist nicht zu helfen»). Foreligger der nu iforvejen et skema,

hvor kortere og længere former ligger ved siden af hinanden, da kan naturligvis ved analogi en længere form opstå ved siden af en opr. kortere (gr. πλευ-σ- : πλευ- i anal. med γευσ- : γευ-); her foreligger altså en virkelig udvidelse. Man kan opstille disse tilfælde således 1) der foreligger et virkeligt slægtskab a) således at de forsk. rodformer er udgået fra én fælles grundform, eller b) således, at en kortere rodform ved analogi — der da så må påpeges nærmere — har fået en udvidelse (også det omvendte kan naturligvis ské: dannelsen af en kortere rodform vsa. en længere) 2) de to rødder har kun en ydre lighed med hinanden. Det turde da være, klart 1) at man. når sprogets forhistorie ikke kendes, ikke sikkert kan vide, om to hinanden lignende rødder har noget slægtskab (sml. *fliehen* — *fliegen* ovfr.). når der ikke kan påpeges en fonetisk ratio for forholdet mellem dem (som f. eks. ved rødderne af formen *bhér-*: *bhŕ*) 2) at selv i tilfælde. hvor 2 beslægtede rødder foreligger, forklarer ordet «determinativ» ikke det minste (sml. *zeihen* — *zeigen*). Når man altså f. eks. vil forklare det ellers uopklarede forhold mellem *-th-* i sskr. *pṛthú-s*, *-t-* i gr. πλατύς og *-t-* i oldn. *flatr* ved, således som forf. gör (s. 19), at antage alle 3 konss. for senere tilföjelser, så er det altså aldeles ikke en forklaring, sålænge det ikke er påvist — hvad der turde være vanskeligt — hvad ordet *flad* da opr. hed, för det fik disse «udvidelser» og dernæst, hvorledes det kom til dem. Men for forf. er en sådan «udvidelse» en deus ex machina, hvis tilsynekomst ikke behøver motivering: således skal endogså (s. 10) *-φ-* i gr. (σ)τέρφος være roddeterminativet *-bh-*; (σ)τέρφος løsrives altså fra det lat. *tergus* (som sammen med det græske ord vilde kræve en grundform *(s)térgʷhos), skönt de to ord stemmer i lyd, böjning, betydning og kön og følgelig har lige så stor ret til identificering, som to hvilkesomhelst andre ord, der opfylder disse betingelser (sml. Froehde Bezz. Beitr. VIII 165), mens slægtskabet med στερεός turde være höjst usikkert (sml. det ovfr. bemærkede om slægtskabsforhold indenfor det enkelte sprog). Hvad der her er sagt om begrebet «roddeterm.» gælder mutatis mutandis også om begrebet «rodvariation» i rodvokalerne. altså overgang fra én aflydsrække til en anden. Dette er jo et ret almindeligt fænomen; på gr. har vi εἴληχα efter ă-ā rækken vsa. λέλογχα efter e-o rækken; aor. λαχεῖν har fræmkaldt overgangen; på tysk böjes nu *wiegen* (germ. **wegan*) efter samme aflydsklasse som *biegen* (germ. **beugan*) sml. substt. *wucht*: *bucht* &c., her er det også let at påvise vejen for overgangen fra den ene klasse til den anden. Derimod vilde det ikke nytte om man f. eks. vilde sige at ty. *reuter* var afledet af *reiten* med «vokalvariation»; det vilde ikke være nogen forklaring, når der ikke samtidig påvistes, hvorledes, og i dette tilfælde foreligger der jo også kun en ydre lighed. da *reuter* som bekendt er et middelalderl.-lat. låneord. Men hos Lidén findes (s. 46) en stor

del ord, tildels henhørende til forsk. aflydsklasser, omtalte som beslægtede, uden at forf. nærmere påviser, hvad de opr. former hed og hvorledes aflydsskiftet kom istand.

Ordstoffet i et ieur. sprog kan jo — når man sér bort fra låneord — deles i to klasser, de fra grundsproget nedarvede og de nydannede. Etymologiens mål blir da dels at opsøge de nedarvede ord og føre dem tilbage til deres grundform, dels at konstatere nydannelserne og fræmstille deres genesis. Dette har forf. ikke altid holdt sig for öje, men istedetfor at operere med virkelige ord har han altfor ofte ladet sig nöje med at udpille nogle lyd og identificere dem. Ved rigelig anvendelse af de to begreber «roddeterm.» og «rodvariation» og ved ikke at tage smålige hensyn til betydningen (s. 46 skal ty. *schlank* og *link* være beslægtede) vil det være overmåde næmt at «bevise» et slægtskab mellem såre mange ord, men så får etymologien rigtignok en uhyggelig lighed med etymologien efter Voltaires definition. Imidlertid vil man ved en række etymol. studier af Lidén på forhånd være overbevist om at finde adskillige slående, eller dog meget plausible, kombinationer, anm. skal nævne *γέρρον* + oldn. *kjarr* (s. 7 f.; forf., der flere stæder citerer Jessens Etym. Ordb., synes at ha oversét, at *γέρρον* står anført der under art. Kjær), germ. afledninger af $\sqrt{weg}$ «væve» (s. 25), sskr. *r̥jīšá-* + norsk *ulka* (s. 29), sskr. *takrá-* + isl. *þél* (s. 39), sskr. *kišku-* (s. 43; billiget af Brugmann Grundr. I[2]1094), sskr. *asida-* (s. 44); sskr. *laŋga-* + sv. *linka* (s. 46), sskr. *malimluc-* (s. 47); sskr. *kalká-* + oht. *horo* (s. 50); sskr. *īšā́* (s. 60 ff.), lat. *algor* (s. 66), oldn. *afar* + got. *abrs*, *abraba* (s. 75); sskr. *āra-* + oldn. *áll* (s. 82), og vel adskilligt mere, hvad dog mere kyndige må bedömme.

Th. V. Jensen.

H. Pipping, Om runinskrifterna på de nyfunna Ardre-stenarna (Skrifter utg. af K. human. Vetenskaps-Samf. i Uppsala. VII 3). Uppsala 1901, Akad. bokh. [69 + III s. (tysk resumé) og 10 afbildninger samt kort].

I sommeren 1900 blev forfatteren af dette skrift underrettet om et betydeligt fund af runestene i Ardrekirke (Gulland), der var under reparation. Disse runestene fandtes indenfor en rekt angel i kirkens hovedskib, der dannedes bl. a. af siderne i en gammel grundmur. De er åbenbart bleven nedlagt der med vilje, vistnok for at fylde grunden; deres oprindelige sted var det ikke; der er blevet øvet vold imod dem, de er tildels slåede i stykker og brudstykkerne af en af dem fandtes på forskellige steder. Der synes derfor ikke at være grund til med forf. at tale om, at de

er bleven nedlagt af «pietetsfulde hænder» (s. 7). Stenene, der er af sandsten, er meget tynde, omkr. 3—6 cm., og de har alle en kunstnerisk form og er overhovedet meget smukke, rigeligt forsynede som de er med kunstige orme-slyngninger og figurer, deriblandt en mand med en økse, der synes at ville hugge efter en anden, der flygter (II), Odin på den 8-fodede Sleipner (I) og fl. Runerne er overordenlig tydelig indhuggede. Det hele er gjort med en umiskendelig dygtighed og smag. Disse stene har fra først af været bestemte til at stå inde i hus, ja måske til at ophænges eller stilles op ad en væg(?), da et par af dem har haft huller til bægge sider i den øverste kant. Derfor er runerne så godt som uden undtagelse så tydelige, at der ikke kan være tvivl om læsningen eller tydningen. Hertil skal endnu föjes, at på 3 af stenene har man fundet runerne malede med mönje, samt at medens runerne som sædvanlig er indhuggede (i kanten og omsluttende de billedlige fremstillinger), står figurerne selv i relief.

Stenenes indskrifter, således som de nu forefindes, er følgende (jeg ser bort fra interpunktionstegnene):

I . . . s auk kairnatar auk liknuiar

II . . . r i karþum ar uar ui[ue?]mer h . . .

III utar ak kairnatr ak aiuatr þar setu stain ebtir liknat faþur sen raþialbr ak kairniaut[r] þairkiarþu merki kuþ ybtir man snaran likraibr risti runar

IV siba raisti stain eftir roþiauþ kunu sina totur roþkais i ankum to unk fran ofurmakum

V synir likna[tar] . . . . arua merki kut ebtir ailikni kunu koþa moþur

VI kuþa . . . . heni auk kiernantum merki m . . . . ua ar men sin

VII siba lit kearua stain hebtir totur sina auk roþiauþar.

Indskrifterne er ordnede her efter den indbyrdes kronologi, som de delvis opviser, samt sproglige fænomener. Mod denne ordning er der vistnok intet at indvende. De samme personer forekommer åbenbart på to og to af stenene; således er *siba* på VII den samme som på IV, *liknatr* på V den samme som på III; stenene V og VI er som to brødre i ydre form og indretning, de hører åbenbart meget nöje sammen. Skrivemåden *hebtir* på VII viser dennes sene tilblivelse i forhold til de andre. Stor aldersforskel er der i øvrigt næppe på dem; I, som på grund af sprogformer (-r) kunde synes at være ældst, hidrører vistnok, på grund af det ydre udstyr og den hele lighed, fra den samme, som istandbragte stenene V og VI.

Vanskeligere er det at bestemme, til hvilken tid de overhovedet bör henføres. Forf. henfører dem med runde tal til tiden c. 1000—50; ældre kan de ikke være på grund af de stungne runer, de opviser (*e*, *y*); på grund af de billedlige fremstillinger (Odin—Sleipner) og manglen på antydninger af religiøse ønsker (som på stene fra senere tider) mener forf. at måtte hen-

føre dem til den hedenske tid. Dette spörsmål fortjæner dog vistnok en nærmere drøftelse, især på grund af slutnings-*r*'ets (ʀ) mærkelige optræden; det er nemlig ombyttet med *r* i et antal af sådanne tilfælde, hvor man ikke væntede det. Som bekendt findes -ʀ normalt i en så sen indskrift som Åkirkeby-fonten. Forf. har en sindrig forklaring af dette fænomen (s. 57 ff.). Anm. skal ikke udtale sig med nogen bestemthed om rigtigheden deraf, men han kunde godt tro, at kompetente runeforskere vilde sætte grænsen for stenenes tilblivelse noget længere ned i tiden. Heller ikke er der her grund til at komme nærmere ind på forf.s udvikling af forholdet mellem *ia* og *ie* i gullandske sprogmindesmærker, men jeg gör opmærksom på den.

Fortolkningen volder, som antydet, ikke store besværligheder, og forf. har — med undtagelse af nogle tvivlsomme eller brudstykkeagtige steder — opfattet indskrifterne rigtig. Der er nogle bemærkninger, der her kan göres. Jeg skal begynde med sten V og VI. VI begynder med ordet *kuþa*, hvorefter der er en lakune på c. 17 runer, og skilletegn, hvorpå ordet *heni* ɔ: *henni* følger; der må altså være talt om en kvinde; da nu V er rejst over en kvinde («Liknvats sönner lod göre et godt mærke over Ailikn, en god kone (kvinde), moder»), og da V og VI i alle henseender er så indbyrdes nærbeslægtede, slutter jeg, at den ene (VI) ligefrem er en fortsættelse af den anden (V). Jeg erkender ikke rigtigheden af på V at henføre *koþa (góða)* til det følgende ord *(moþur)*, da adj. i lignende tilfælde ellers plejer at stå efter subst. og ikke foran (jfr. af de pågældende stene III: *merki kuþ, man snaran)*; at sætte *kunu* i betydningen «husfru» absolut, som her, har man næppe gjort. Jeg henfører *kuþa* på VI ligefrem til *moþur* på V. Skrivemåden med *u* for *o* ligesom på V kan jeg ikke tillægge nogen videre betydning (jfr. *kut* på V). Hvad VI i øvrigt angår, er fortolkningen nødvendigvis usikker. At Noreens opfattelse af de 3 sidste ord (*aʀ men sin* = «som man ser (kan se)», *sin* præs. conj.) er rimeligere end forf.s første forklaringsforsøg (s. 30): *uá áʀ-men sin* 'vejede sine kobberhalsbånd', behøver ingen nærmere omtale; hvad i alverden skulde den sidste oplysning på en runesten? Forf. har selv følt det «föga troligt», at den skulde stå der, men det var ingen skade til at denslags indfald overhovedet slet ikke blev omtalt på tryk.

Hvad formen *-uataʀ* ɔ: *hvatar* (af *hvatr*) for *-uats* angår, antager forf. (s. 10), at det er rimeligt, at ordet *uatr, uantaʀ* (*uat[t]aʀ)* ɔ: *vǫttr, vattar* har haft indflydelse på formen. Dette tror jeg ikke er rigtigt; jeg antager blot at det er en påvirkning af andre mandsnavnes genitivendelse *(-ar)*, der her foreligger. En sådan bevægelse er begyndt meget tidlig, og den er levende endnu på Island. Jeg benytter lejligheden til at bemærke, at man nu i de sidste 20 år hyppigere og hyppigere hører og læser

former som *Haraldar*, *Sighvatar* osv. (ligesom *Guðmundar*, *Sigurðar* osv.)

Jeg slutter mig til forf. i hans opfattelse af *liknuiaR* (I) som *likn-(n)ýjaR* (s. 11). Jeg skal i så henseende göre opmærksom på det i Landnáma (udg. 1900 s. 82_8, 199_{11}) forekommende kvindenavn *Lækny (Lecny)*; denne kvinde, hvis navn er så enestående i litteraturen, siges udtrykkelig at have været «udenlandsk». Navnet er på grund af dets sjældenhed blevet forvansket enten i udtalen eller af afskrivere (m. h. t. *æ(e)*). Jeg formoder, at «Lækny» har været gullandsk.

S. 21-22 drøfter forf. ordet *Likraibr*, som han uden tvivl med rette opfatter som *Likn-reifr*; men når han antager, at det sidste led *reifr*, efter forslag af Noreen, står i forbindelse med oht. *hripa* ‚prostituta', er det ikke alene dettes *h*, men også, og ikke mindre, dets betydning, der synes mig så omtrent at forbyde sammenstillingen. Nyisl. *hreifr* ‚beruset' er ingen støtte derfor.

Der kunde være anledning til at komme nærmere ind på forskellige andre sproglige enkeltheder. Men jeg skal stanse her.

Alle disse indskrifter er affattede i prosa og er ret jævne i deres udtryk. Rørende simpel er bemærkningen om den unge kone på IV, som «døde ung fra de små börn». Talende er betegnelsen af Ailikn (V, VI): «en god kvinde, en god moder». Kun en eneste gang tager indskriftforfatteren sin tilflugt til rytmernes mere bevægede tone, når han (III) siger *merki góð. øftir mann snaran;* her foreligger der to ret gode verslinjer, men de er vistnok kun et lån fra andre ældre indskrifter (en almindelig stereotyp, rytmisk sætning); jeg tror således ikke på nogen hentydning til et tilnavn («den snare») til Liknat (s. 21).

Trykfejl må VII (f. IV) være 35_{12}, og «äldre» (f. yngre) s. 39_{23}. — I noten s. 40 kunde der være henvist til Wimmers Runenschrift s. 332.

Til hovedafhandlingen er föjet «Bihang» om en ny metode for at kopiere runeindskrifter (ved hjælp af særligt papir, der beskrives), om en indskrift på døbefonten i Barlingbo og nogle andre stene, samt en fortegnelse over oldsager af fremmed oprindelse fra vikingetiden, fundne på Gulland, af O. Almgren, og endelig det tyske resumé.

København, i maj 1901.

Finnur Jónsson.

O. Puchstein, Die griechische Bühne, eine architektonische Untersuchung (mit 43 in den Text gedruckten Abbildungen). 1901.

Forfatteren begynder med at sige, at »han stötter sig paa de gamle Theaterruiner. Han har indskrænket sig til dem alene,

og ikke taget noget Hensyn til alle litterære og filologiske Hjælpe midler til at bestemme de græske Skuespilleres Plads, naturligvis med Undtagelse af Vitruv og Pollux». Man undres over denne Erklæring. De græske Dramers eget Vidnesbyrd sættes til Side for to meget senere Forfattere, der slet ikke have set dem opførte, i alt Fald ikke under de Betingelser hvorunder de bleve til, den ene en Lexikograf, der omhyggelig samler alle de Benævnelser paa Theatrets enkelte Dele, han kunde finde, men for det meste ikke giver noget Bidrag til Forstaaelsen af disse Ord, den anden, hvem P. beærer med Navnet «den biederen römischen Architekten», en endnu senere og ganske uvederhæftig Forfatter, saaledes som det er paavist i mine «Observations on Vitruvius» og i Korthed rekapituleret i mine «Afsluttende Bemærkninger om det græske Theater og Vitruvs Forhold dertil» i Vidensk. Selsk. Oversigt, 1899 S. 469. Men endnu mere maa man undres, naar man ser, at P.s Fremstilling slet ikke stemmer med Vitruv, som det er eftervist i den nys nævnte Afhandling S. 482, og yder ligere vil vise sig i det Følgende.

Sammenspillet imellem Choret og Skuespillerne i de græske Dramer kræver nødvendig at de maa befinde sig paa samme Plads, og da Chorets Plads, hvorom Ingen tvivler, var Orchestra, maa Skuespillerne ogsaa have ageret der, d. v. s. paa den bagerste Del deraf, hvor de som Baggrund havde den til deres Paaklædning og Forberedelse bestemte Bygning, Skene. Senere da Choret havde tabt sin oprindelige Betydning, ja tildels endog var bortfaldet, adskilles Skuepladsen, *λογεῖον*, *pulpitum,* bestemtere fra Orchestra som et deraf afskaaret Stykke (Segment). Dette kjende vi fra alle de bevarede romerske Theaterruiner, derunder indbefattet de senere græske, navnlig lilleasiatiske, ligesom fra Vitruvs Beskrivelse. Vitruv tilføier, at Grækerne gjorde det noget anderledes. De Forskjelle, han angiver, ere dog ikke mange. Den største er, at i det græske Theater er Skuepladsen smallere og høiere. Dens Høide over Orchestra maa ikke være under 10 og ikke over 12 Fod, medens den i det romerske Theater ikke maa overstige 5 Fod. Saalænge man endnu ikke kjendte noget gammelgræsk Theater, savnede man positive Data til at kontrollere Vitruv. Saa udgravede man i 1881 og følgende Aar Theatret i Epidauros. Der laa Orchestras Kreds fuldstændig; der var intet Segment afskaaret fra den, intet Logeon imellem Orchestra og Skenebygningen; der var altsaa ingen anden Plads for Skuespillerne end Orchestra. Skenebygningen viste ikke Publikum sin nøgne Mur; den havde en Søilegang foran sig (*προσκήνιον*). Denne bestod, som man senere ogsaa fandt i andre samtidige Theatre, af firkantede Piller med Halvsøiler foran, imellem hvilke der kunde indsættes Blindinger (*πίνακες,* Tavler), saa at den hele Søilestilling dannede en sammenhængende Væg, der kunde males efter Behag som Skuepladsens Baggrund. Det traf sig nu saa, at denne Søilehal

med sit Gesims havde en Høide af 11 Fod. Dette, fandt man, stemmede mærkværdig med Vitruvs 10—12 Fod, og saa, sluttede man, maatte Logeet ligge ovenpaa Hallen; det var paa Taget af denne, at Skuespilleren havde ageret. Vitruv antyder rigtignok ikke dette paa nogen Maade; han gaar tværtimod ud fra, at Logeet er et Afsnit af Orchestrets Kreds, hvad dette ikke er. Det er derfor ikke berettiget, naar P. kalder denne Anskuelse den gamle og den orthodoxe; den maa tværtimod kaldes ny og radikal. Den derved fremkomne Skueplads har en Længde af 22 M., men i Dybden kun 3 M. P. tilstaar selv (S. 63) at «man maatte bevæge sig der med en vis Forsigtighed og vogte sig for at blive svimmel ved at se ned paa det dybtliggende Orchestra»; men dette bekymrer ham ikke. S. 3 f. skriver han: «Hvorledes det har været muligt for Skuespillerne at spille paa en saa høi og undertiden ret smal Skueplads og derfra at agere sammen med Choret paa Orchestra, og hvor godt eller slet Tilskuerne fra deres forskjellige Siddepladser have kunnet overse Skuepladsen og Personalet, er ganske betydningsløst. Intet antikt Vidnesbyrd borger os for at det græske Publikum i denne Henseende forlangte noget Fuldkomment eller at Architekterne havde ydet det Forlangte». Skulde man dog ikke kunne gaa ud fra at Grækerne havde været nogenlunde forstandige Mennesker, og at naar de byggede et Theater, søgte de at gjøre det saa hensigtsmæssigt som muligt og ikke at modarbeide Hensigten? De optiske Forhold ere tilstrækkelig oplyste af Dörpfeld, og efter det nylig anførte Sted synes det jo at P. heller ikke selv drister sig til at forsvare dem; for Akustiken derimod tænker han sig at hans Plan kunde frembyde visse Fordele (S. 40 ff.). Han mener, at baade det at Proskeniets Interkolumnier vare af Træ (πίνακες) og ikke af Sten, og særlig det, at der var et tomt Rum under Gulvet, skulde have virket som en Sangbund til at forstærke Skuespillernes Stemme ved Resonantsen. Jeg tror nu ikke, at nogen af Delene kunde have nogen nævneværdig Indflydelse i denne Henseende, men hvis det var Tilfældet, var det jo til Skade og ikke til Gavn. Resonantsen kan gjøre Nytte ved Sang og Musik, men for Talen og Recitationen er den absolut skadelig. Dette siges ogsaa udtrykkelig i de af P. anførte Steder. Plutarch (Non posse svaviter vivi secundum Epicurum 13) fortæller at Alexander den Store vilde bygge et Theater i Pella og for at dette kunde blive rigtig pragtfuldt, forlangte, at Proskeniet (d. e. Baggrunden, som vi vide af Indskriften fra Oropos og ikke, som P. mener, Gulvet) skulde beklædes med Bronce, men Architekten vilde ikke, fordi det skadede Skuespillernes Røst (ὡς διαφθεροῦντα τῶν ὑποκριτῶν τὴν φωνήν). Og hvad Gulvet angaar, bemærker Aristoteles, Problem. XI 25, og Plinius, N. H. XI 270, at Chorets Sang lød svagere, naar man strøede Avner paa Gulvet, hvilket jo svarer til vor daglige Erfaring, at Sangen ikke lyder

som den skal, naar der er Tæppe paa Gulvet. At man strøede Avner paa Gulvet i Orchestra, skete altsaa ikke for Chorets, men for Skuespillerens Skyld; Skuespilleren ønsker slet ikke, at Gulvet skal være en Sangbund. Dog lad os forlade dette Kapitel; for P. selv er det ikke Andet end «Formodninger»; men han forlanger, at man, fordi man forkaster hans Forklaring af «Kjendsgjerningerne», ikke ogsaa forkaster disse. Hvilke ere da disse Kjendsgjerninger, som han uddrager af sin architektoniske Undersøgelse?

Dörpfeld fremsatte i Mittheil. d. arch. Instituts 1897 den Mening, at Vitruvs «græske Theater» ikke var, som han før havde antaget, det almindelige hellenistiske, men et saakaldet lilleasiatisk. Skjøndt dette nu slet ikke afficerede det virkelige Spørgsmaal, om de gammelgræske Dramer bleve opførte paa Orchestra eller paa en derfra forskjellig ophøiet Skueplads, men kun kunde have Betydning for Bedømmelsen af Vitruv som Forfatter, blev det dog strax taget til Indtægt af hans Modstandere, som om han allerede halvt havde opgivet sin Stilling. Jeg har allerede i min ovf. nævnte Afhandling (Vid. Selsk. Overs. 1899) vist, at dette var en Misforstaaelse, men paa den anden Side ogsaa udviklet, hvorledes jeg ikke kunde være enig med Dörpfeld i hans Forsøg paa at retfærdiggjøre Vitruv. Jeg kan ikke anerkjende nogen særegen lilleasiatisk Theatertypus; Dörpfelds tidligere Udtalelse, at de lilleasiatiske Theatre, for at bruge Vitruvs Terminologi, vare romerske og ikke græske, ligger vistnok Sandheden nærmere. P. greb med Glæde den nye Opdagelse, og han gik endnu videre. Han adskiller ikke blot 2 Theatertyper, men 3, idet han tilføjer en ny, vestlig Typus, hvor det oprindelige attiske System skulde have holdt sig, medens det i Moderlandet blev afløst af en «Rampenbühne». Den af P. antagne «Bühne» eller Skueplads ovenpaa Proskeniets Tag er nemlig i nogle faa Theatre tilgængelig fra begge Ender ad skraat anlagte Veie eller Ramper. Dette er Tilfældet i Epidauros og i Sikyon. P. anfører ogsaa Eretria; men Theatret der er saa omkalfatret til forskjellige Tider, at i al Fald den, der ikke har studeret det paa Stedet, ikke tør have nogen Mening derom. I Oropos er der ingen Rampe, da Theatret er dannet ved en Udgravning af Orchestra. saa at Proskeniets Tag kommer i Niveau med det omgivende Terrain. I Mantinea og Megalopolis har der aldrig været nogen Rampe, i Athen og Piræeus lige saa lidt. Da Ramperne altsaa kun findes i et Mindretal af disse Theatre, er det ikke heldigt at benævne den hele Klasse derefter, eller rettere, naar man ikke kan paavise andre charakteristiske Mærker, der adskille disse Theatre fra andre, danne de slet ikke nogen egen Klasse. Men lad os ikke bryde os om Navnet; kunne disse Ramper, som vi dog se i nogle Theatre, være andet end Opgange til Skuepladsens to yderste Døre, der omtales af Pollux og Vitruv i Forbindelse med de omdreielige Sidekulisser (*περίακτοι, versuræ*)?

Saa har Skuepladsen jo virkelig ligget oven paa Proskeniet. Dette Spørgsmaal er allerede besvaret af Dörpfeld. Det er Opgange ikke til Skuepladsen, men til Loftet over denne; thi ogsaa for det havde Dramaet ikke sjælden Brug. Mange Tragedier, især Euripides', ende med at der viser sig en eller anden Guddom, der løser den for Mennesker uløselige Knude. Han taler naturligvis fra et høiere Sted: Pollux' *θεολογεῖον* kan kun være Loftet over Skuepladsen. Dette Syn ind i Olympen har været glimrende; Guddommen har været omgivet af et pragtfuldt Udstyr. De dertil hørende Gjenstande bleve løftede op af en Kran, med mindre de vare saa tunge, at Kranen ikke kunde bære dem (Pollux IV 126); saa krævedes der et saadant Skraaplan som de her omtalte. Men i alle Theatre fandtes saadanne ikke, thi man stillede ikke allevegne lige store Fordringer.

En nærmere Betragtning af et Par af disse Theatre vil yderligere stadfæste vor Anskuelse. I Oropos er, som ovfr. berørt, Orchestra udgravet i en Dybde af 2,51 M. Umiddelbart bagved dette staar Proskeniets Halvsøilerad med sine Pinakes ligesom i Epidauros. Udgravningen er fortsat bagved denne indtil Skenemuren og endnu et godt Stykke indenfor den, og derved dannes de nødvendige Lokaler for Skuespillerne. Havde disse nu spillet ovenpaa Proskeniet, maatte deres Garderobe have ligget i øverste Etage; Udgravningen havde da været ganske overflødig; den havde kun skabt nogle unyttige Kjælderrum. I Sikyon gjentager det Samme sig. Der ligger Theatret paa fast Klippegrund. Bagved Proskeniet er Klippen borthugget først indtil Skenemuren, dernæst et godt Stykke videre, hvorved der skabes fortrinlige Garderoberum. Havde man spillet ovenpaa, havde disse ogsaa ligget der, og man vilde ikke have paataget sig det store Arbeide at hugge Klippen bort til ingen Nytte.

Den østlige, lilleasiatiske Typus har P., som ovfr. omtalt, optaget efter Dörpfeld, ogsaa han anfører som et Hovedexempel Theatret i Termessos, men han opholder sig væsentlig ved en Del andre Theatre, som ere ganske forskjellige, Priene, Delos, Assos, Magnesia, Ephesos og Pergamon. Vil man klassificere, maa man stille dem sammen med Epidauros og Oropos, med hvilke de, saavidt det er bevaret, have det charakteristiske Halvsøileproskenion tilfælles. Det, der skulde forene dem med Termessos og andre lilleasiatiske Theatre, er vel det, at de ingen Ramper have; men disse mangle jo ogsaa i Størstedelen af Moderlandets Theatre. I et af disse Theatre, Priene, finder P. dog et Æqvivalent for Rampen, skjøndt ikke paa det Sted, hvor det skulde ventes (S. 49). Der findes nemlig langs med den ene Smalside af Skenebygningen en ikke fuldt 2 Alen bred Trappe, der formodentlig har ført op til Taget af Bygningen, og snarere synes bestemt for Arbeidere end for Skuespillere, ligesom den jo ogsaa mangler paa den anden Side af Bygningen. Overhovedet haves der intet andet

Exempel paa en saadan Trappe end dette ene. Ikke desmindre betragter P. det som et typisk Træk for denne Klasse Theatre, at de have «angiportusagtige» Adgange til Skuepladsen bagfra.

Det bedst bekjendte af disse Theatre er det paa Delos. Her ligger Skenebygningen frit og er helt omgivet med firkantede Piller. Paa den imod Tilskuerne vendte Side staa disse tættere end paa de andre og ere fortil dekorerede med de sædvanlige Halvsøiler; det er Proskeniet med dets Pinakes. De tre andre Sider af Omgangen kaldes i en til Bygningen hørende Regnskabsindskrift *τὸ παρασκήνιον* (se Scenica i Vidensk. Selsk. Oversigt 1897 S. 264). Ovenpaa denne Omgang har der været endnu et Stokværk enten af lignende Piller eller af Søiler; (en tynd Mur, som P. tænker sig, forekommer mig baade technisk og architektonisk en Urimelighed;) der var, som Indskriften siger, *παρασκήνια* i begge Stokværk (*τὰ κάτω* og *τὰ ἄνω*). og begge Steder var der *πίνακες*. Har nu Skuepladsen været i øverste Stokværk, paa Proskeniets Loft, eller i nederste, foran dette? For det Sidste tale efter vor Mening baade optiske og akustiske Hensyn samt Analogien fra Epidauros, Oropos og Sikyon.

De övrige af P. i dette Kapitel behandlede Theatre give intet Bidrag til Løsningen af Spørgsmaalet uden hans egne «Rekonstruktioner». Det Samme maa siges om P.s Behandling af den 3die af ham opstillede Theatertypus. Han har haft vanskeligt ved at finde en adækvat Betegnelse for den, men har tilsidst bestemt sig for at kalde den «altattisch, westlich», idet den fra Athen og Eretria bekjendte Plan syntes gjentaget i Pleuron, Segesta, Tyndaris o. a. Her har Forf. efter Koldeweys Tegninger kunnet meddele Planer af Theatrene i Segesta og Tyndaris samt af det lille Odeon i Akræ, som der egentlig ikke var nogen Grund til at medtage. Men der er intet Sted Noget tilbage undtagen sparsomme Fundamentmure til det nederste Stokværk; af det øverste, P.s «Hauptgeschoss», findes intet Spor; det fremstilles kun i «Rekonstruktionen» efter Vitruv.

Det er ikke med nogen Fornøielse, at man lægger Puchsteins' Værk fra sig, naar man har gjennemgaaet det. Et saa flittigt og omhyggeligt Arbeide er naturligvis aldrig spildt; men spørger man om, hvilket Udbytte Videnskaben har deraf, tror jeg nærmest, at det maa blive det, som han selv ret beskedent antyder i Fortalen: «Sollte das Ergebniss meiner Arbeit gänzlich falsch sein, um so besser für die neue Theorie; dann darf vielleicht die Wissenschaft das Bühnenproblem beruhigt *ad acta* legen.» Dette haabe vi.

J. L. Ussing.

Homerforskningens Methode.

Af J. L. Heiberg.

S. L. Tuxen, Den moderne Homerkritik. Kbhvn. 1901.

Hvis man skal dømme efter, hvad der foreligger trykt paa Dansk om det homeriske Spørgsmaal, er Homerforskningen herhjemme ikke kommen udover Nutzhorns Doctordisputats fra 1863. Selv Julius Lange, der i dette Tidsskrift (1880) har skudt en vældig Breche i Enhedstheorien ved sin Paavisning af, at Gudemaskineriet paa mange Steder forstyrrer de oprindelige Intentioner og derfor maa hidrøre fra en anden end de, skynder sig at tage til Hatten for den ene udelelige Homer, og Dr. Sarauw, som ligeledes her i Tidsskriftet (1895) overbevisende har blottet den fuldstændige Forvirring og Omkalfatring i Iliadens II. Bog, lader sig af Enhedstheorien forlede til at forsøge en aldeles umulig Forklaring af dette Phænomen.

Nutzhorns Bog havde i sin Tid betydelig Fortjeneste som et dygtigt Indlæg mod Peisistratoshypothesen og Liedertheorien; men da begge disse nu forlængst har udspillet deres Rolle i den af Nutzhorn bekæmpede Form, har hans Bog nutildags mindre Betydning, og dens Forsøg paa at overklistre de gabende Revner i Iliadens Composition ved Fortolkningskunster og Udenoms-Raisonnement har aldrig været god Philologi. Desuden er der siden 1863 sket saa store Ting paa Homerforskningens Omraade — man tænke blot paa det archæologiske Materiale fra Schliemanns Udgravninger —, at det virkeligt ikke gaar an at betragte en saa gammel Bog som Videnskabens sidste Ord.

Hvis man skal tro Dr. Tuxens nyligt udkomne Afhandling «Den moderne Homerkritik», er denne danske Tilfredshed med vore egne Fabricata imidlertid ikke blot en Mangel, men en national Fordel; den moderne Homerkritik skal nemlig være et specielt tysk Product, et Hjernespind af «sportsmæssig Videnskabelighed» (S. 5), hvilket S. 5 faar en folkepsychologisk — si dis placet — Begrundelse. Jeg kan tænke mig, at der er Kredse

herhjemme, hvor en saadan Paastand gør Lykke, men historisk rigtig bliver den ikke for det. Mellem Fr. Aug. Wolfs Forløbere er Italieneren Giambatt. Vico og vor Landsmand Georg Zoega de betydeligste, et af de vægtigste Bidrag til Sondringen af ældre og yngre Lag i Iliaden skyldes Englænderen Grote, i Holland arbejder Cobets Elever i Traad med den moderne Homerkritik, i den nyeste franske Fremstilling af den græske Litteraturhistorie, af Brødrene Croiset, behandles Spørgsmaalet i dens Aand, og det samme er, saavidt jeg ved, Tilfældet i enhver nyere Litteraturhistorie og historisk Fremstilling med videnskabelige Fordringer, paa hvad Sprog den saa end er skrevet. At de tyske Arbejder — forøvrigt baade pro og contra — er langt de talrigste, er ikke andet, end hvad der gælder saa godt som om ethvert Spørgsmaal i vor Videnskab, en naturlig Følge af den tyske Philologis dominerende Stilling.

Ogsaa med den paastaaede vedvarende Uenighed er det saa som saa; den er ikke større, end den maa være og formodentligt endnu længe vil forblive overfor et saa omfattende Spørgsmaal, og svinder bestandigt mere ind til kun at dreje sig om Enkeltheder — bortset naturligvis fra den danske Enclave. Af de beslægtede Spørgsmaal, som Dr. T. S. 1 coulant lader være løste i det 19. Aarh., er Ossian betydeligt simplere, fordi Bearbejderen kun er én og moderne; Shakespeares Forfatterskab er nok ikke klaret endnu, hvis Dr. T. da ikke med dette Problem mener Spørgsmaalet Bacon contra Shakespeare, som aldrig er kommet indenfor Videnskabens Horizont; og om Mosebøgerne er Enigheden vist ikke synderligt større end om Homer, naar man tager Hensyn til Problemets langt mindre sammensatte Charakter. Det vilde ogsaa være ret mærkeligt, om Datteren, der jo dog ogsaa er af tysk Herkomst, skulde være kommet saa meget videre end Moderen, uagtet begge arbejder med samme Midler og Methode, og maa arbejde dermed, fordi der ingen andre gives. Virkelige Paralleler til det homeriske Spørgsmaal er kun Behandlingen af andre episke Digte som Mahabharata, Niebelungen, Kalevala (for ikke at tale om Hesiodos og Theognis), som Dr. T. ikke nævner; jeg ved ikke af, at man der er videre end med Iliaden og Odysseen. At Hypotheserne om disse Digtes Tilblivelse vexler og bekæmpes, er altsaa ikke noget enestaaende Phænomen; ogsaa med det ny Testamente har vi jo oplevet og oplever stadigt tilsvarende Svingninger. Og Dr. T. er dog vel Historiker nok til at vide, at det, at en Hypothese viger Pladsen for en ny, ikke be-

tyder, at Hypothese Nr. 1 er sporløst forsvunden — med mindre den da har været helt forfejlet —, men at dens Sandhedsmomenter er optagne og lever videre i en ny Belysning. Saaledes forholder det sig i Virkeligheden meget tydeligt med de Hypotheser om de homeriske Digte, der har afløst hinanden. Fr. Aug. Wolf tilintetgjorde for bestandigt Forestillingen om Iliaden og Odysseen som forfattede i almindelig Forstand af en historisk Person Homer. Han forsaa sig paa Betydningen af de antike Vidnesbyrd om Peisistratos, hvilket ikke var saa mærkeligt dengang, før den historiske Kritik havde lært Folk at veje Kilderne; ogsaa Nutzhorn saa fejl af disse Kildesteders virkelige Betydning, som først Wilamowitz (Hom. Untersuch. S. 235 ff.) har klaret ved Hjælp af moderne historisk Methode. Lachmann paaviste paa en Maade, der trods Nutzhorn i Virkeligheden ikke kan bestrides og vist ikke mere bestrides af nogen, de Punkter, hvor Iliadens Handling gaar i Stykker. Den Opdagelse, at der endnu i de existerende Digte kan findes saadanne rene Snit, forledte ham til Misbrug af dette Middel, en Fejl, der delvis blev rettet af Kirchhoff og i Fortsættelse deraf af Wilamowitz. Uden at benægte, at der kan paavises enkelte Steder, hvor forskelligartede Stykker ligefrem er limede sammen uden Fortanding, og at det, navnlig i Iliaden, kan lykkes at udsondre «Einzellieder» temmelig rent, arbejder Homerkritiken nu efter disse Mænds Anvisning mere paa at sondre ældre og yngre Lag i den Forudsætning, at Digtene har undergaaet stadige Bearbejdelser, og med fuld Klarhed over, at det netop af den Grund er umuligt paa ethvert Punkt at naa objectiv Sikkerhed. Forresten synes jeg, at Dr. T. skulde have overladt hele dette Raisonnement til Lægfolk, som altid har benyttet det med Forkærlighed til at sikre sig mod al Videnskab; det kommer jo dog ikke an paa, om en eller anden bestrider et videnskabeligt Resultat, men paa hans Begrundelse af Dissensen. En virkelig begrundet Bekæmpelse af den moderne Homerkritiks Forudsætninger og Fremgangsmaade i det hele og store kender jeg ikke. Det bliver nu Spørgsmaalet, om Dr. T. har leveret en saadan.

For med Udsigt til Held at polemisere mod en videnskabelig Theori maa man dog vel først have gjort sig ordenligt bekjendt med den og have sat sig ind i dens Ophavsmænds Tankegang. Det har Dr. Tuxen ikke gjort; rimeligvis er han groet fast i Nutzhorns Standpunkt og har forsømt i Tide at følge Homerkritikens senere Phaser. Jeg er ikke engang ganske sikker paa,

at han altid har holdt sig klart for Øje, hvilken Forandring Enhedsbegrebet er undergaaet. Det fremhæves S. 46, at Jul. Lange i den ovenfor omtalte Afhandling «med særlig Varme og Overbevisning har hævdet Digtenes Enhed». Det kan man kun sige, naar man bliver hængende i Langes begejstrede Ord om Digteren Homer og ikke ser igjennem dem til Realiteten, at Lange ganske i den moderne Homerkritiks Aand søger at forstaa Digtenes Genesis og trænge ind til de Elementer, som de har benyttet og omformet, hvad han selv udtaler med tydelige Ord. Baade Langes og Madvigs Betoning af Enheden er rettet mod Liedertheorien, som det fremgaar af Madvigs Ord «nicht aus Liedern zusammengeflickt» (Fortalen til den tyske Oversættelse af Nutzhorns Bog 1869, Tuxen S. 45), og den er der ingen mere der opretholder. At Odysseen og paa en lidt anden Maade Iliaden er en Enhed i den Forstand, at 1 Mand — om man vil kalde ham Digter, er en Smagssag — har bragt dem (i Hovedsagen) i deres foreliggende Skikkelse, bestrider den moderne Homerkritik ikke; den har tvertimod, ialtfald for Odysseens Vedkommende, givet betydelige Bidrag til denne Mands Charakteristik. Men dens Maal er at komme bagved denne Mand til de ældre Digte, som ogsaa Madvig indrømmer at han har benyttet og tildels ligefrem taget Stykker ud af[1].

Hvor ringe Forstaaelse Dr. T. har af den Homerforskning, han fordømmer, fremgaar af hans Referat af dens «Hovedresultat» S. 5—7, som er et rent Vrængebillede. Det er ikke rigtigt, at den moderne Homerkritik opererer med subiective Indtryk og fører sine Beviser «paa Grundlag af de blotte Modsigelser» (S. 5). Det er netop Kirchhoffs Fortjeneste at have betonet de rent obiective, almengyldige Regler for forstaaelig menneskelig Tale og for den philologiske Fortolkning som Grundlag for sin Kritik af Odysseens første Bog. I hvilken Grad han har gjennemført sin Grundsætning, skal vi strax se; foreløbigt vil jeg blot prote-

[1] Madvig Adversaria critica III S. 4 *partes non exiguas desumptas et translatas*. Hr. T. har ikke forstaaet (S. 45 f.), at det, der gjør denne Udtalelse af Madvig værdifuld for den moderne Homerkritiks Forsvarere, er Indrømmelsen af det betydelige Omfang af Laanene fra ældre Digte. I de ældre Udtalelser af Madvig var der kun Tale om «Indarbejdelsen af enkelte Stykker». Paa Omfanget og Charakteren af de ældre Stykkers Benyttelse kommer alt an; ikke destomindre siger alle tre Udtalelser for Hr. Tuxen — «det samme».

stere mod den utilladelige Misbrug af Kirchhoffs Ord S. 41. Kirchhoff har ikke forudsat, at det er tilstrækkeligt at gaa ud fra «die allgemeinen Gesetze und Formen des menschlichen Denkens» osv.; Meningen med hans Ord er, som enhver, der læser dem i Sammenhæng, vil se (Die homerische Odyssee [2] 1879 S. 251 ff.), at han i sin Bevisførelse kun har appelleret til Fordringer, som al menneskelig Tale maa fyldestgjøre, hvis den ikke skal falde ind under Kategorien Vrøvl.

Det er heller ikke rigtigt, at den moderne Homerkritik «erklærer de Gjentagelser for uægte, som ikke stemmer med ens egen Smag». Grundlaget for Bedømmelsen af Gjentagelserne er siden Gottfr. Hermann den Iagttagelse, at Vers og Versrækker paa ét Sted staar saaledes, at de passer fortræffeligt i Sammenhængen, medens de paa andre Steder støder an mod almindelig Logik, strider mod den foreliggende Situation eller endog giver sprogligt Anstød, lutter Ting, som i en Række af Tilfælde lader sig ganske objectivt afgjøre af almindelig Menneskeforstand. Heraf slutter nu den moderne Homerkritik i Overensstemmelse med al videnskabelig Methode, at saadanne Vers ikke er digtede til de Steder, hvor de ikke passer, og at Partier af Digtene, hvor saadanne Anstød ideligt gjentager sig, er yngre end de, hvori de samme Vers bruges med Mening og Vægt. Det er virkeligt forbausende, at Dr. T. S. 41 kan referere Kirchhoffs Kritik af Odysseen I, den moderne Odysseforsknings Udgangspunkt, uden med et Ord at nævne Kærnen i hans Bevisførelse, at alle Urimelighederne — at Digterens «Logik strander», indrømmer Dr. T. selv S. 41 — i første Bog fremkommer ved Benyttelse af Versrækker, der staar med fuldkommen god Mening og Sammenhæng paa forskellige Steder i anden Bog. Hvis man ikke vil tage Kirchhoffs Consequens, at Versene er digtede til anden Bog, hvor de passer, og laante af en anden Digter i første Bog, maa man antage det højst besynderlige Forhold, at samme Mand først skrev disse Vers med strandende Logik og derefter var saa heldig at finde en Sammenhæng, hvori de paa forskellige Steder passede, som de var støbt. At statuere Interpolationer og Ændringer i første Bog for disse Vers' Vedkommende er den pure Vilkaarlighed; Bogen er fuld af ligesaa meningsløse Laan, og hvad skulde friste en Interpolator til at anbringe Vers, der passer saa daarligt? Og at antage, at samme Mand først har digtet anden Bog og derefter brugt nogle af sine egne Vers til at lade sin Logik strande paa, er dog vel for urimeligt. Kirchhoff kan vir-

keligt med Rette sige, at hans Bevisførelse kun benytter almengyldig Logik.

Ligesaa uforstaaende er Dr. Tuxens Gjengivelse af den moderne Kritiks Sondring af Lagene i Odysseen. For det første slaas S. 6—7 Kirchhoff og Wilamowitz sammen, uagtet den sidste har berigtiget en væsenlig Del af den førstes Resultater. Saaledes har Wilamowitz sigtet Kirchhoffs Beviser for, at 10. og 12. Bog — ikke 9. Bog, som Dr. T. S. 6 lader løbe med, skønt Kirchhoff a. St. S. 310 ff. udførligt udvikler den modsatte Anskuelse, heller ikke Nekyia — oprindeligt var fortalt af Digteren, ikke af Odysseus. S. 13—14 omtaler Dr. T. kun Kirchhoffs Bevisførelse, ikke Wilamowitz' Kritik, som kun anerkjender et af hans Bevissteder, men saa ogsaa omhyggeligt gjør Rede for, hvorfor det er bevisende (Hom. Unters. S. 126). Det er Odysseus' Fortælling XII 374 ff. om Helios' Samtale med Zeus, som forøvrigt allerede for Kirchhoff er det afgjørende Sted; at Hovedvægten hverken for Kirchhoff eller for Wilamowitz ligger paa, at Digteren «ikke har kunnet gennemføre Fiktionen» (Tuxen S. 13), fremgaar foruden af Wilamowitz' Behandling af de andre Bevissteder (a. St. S. 123 ff.) ogsaa af den Vægt, de begge lægger paa dette Sted, hvor Digteren (Bearbejderen) netop viser, at han magter Fictionen, ved at tilføje (v. 389—90): *ταῦτα δ᾽ ἐγὼν ἤκουσα Καλυψοῦς ἠυκόμοιο ἡ δ᾽ ἔφη Ἑρμείαο διακτόρου αὐτὴ ἀκοῦσαι.* Allerede denne Motivering er højst mistænkelig i den oprindelige Digters Mund, medens den passer fortrinligt for en reflecterende Bearbejder, der maa hjælpe sig ud af en Knibe, han ved sin Omdigtning har bragt sig i. Iøvrigt beror Kirchhoffs Bevisførelse paa de allerede af Aristarch følte Urimeligheder i Stedets Anbringelse og Plads, som alle falder bort, naar man omsætter den hele Fortælling i tredie Person (Kirchhoff a. St. S. 294 ff.); derom erfarer man hos Hr. Tuxen intet. Det er heller ikke smukt, naar Dr. T. S. 14 indvender mod Kirchhoff, at «Ukorrektheder af ganske lignende Art ogsaa findes i andres Fortællinger, f. Eks.[1] i Eumaios's i 15de Sang», uden at gjøre opmærksom paa, at Wilamowitz ogsaa ganske rigtigt deraf har sluttet, at XV 403 ff. oprindeligt ikke var fortalt i første Person (Hom. Unters. S. 96 ff.).

Overhovedet faar Læsere af «Den moderne Homerkritik» intet at vide om de virkelige Hovedpunkter i Wilamowitz' Ana-

[1] Er der overhovedet andre «Exempler» i Odysseen?

lyse af Odysseen, skønt den fra flere Sider (f. Ex. af Edv. Meyer, Gesch. d. Alterth. II S. 390) betegnes som i Hovedsagen afsluttende, og skønt Dr. T. selv S. 6 kalder ham «Destruktørernes nulevende Førstemand» og dog vel altsaa maatte tage særligt Hensyn til hans Resultater.

Hvis man vil have et klart Indtryk af, hvorledes Dr. T. refererer, skal man sammenligne hans Opregning af den moderne Homerkritiks Hovedsætninger (S. 6—7) med Wilamowitz' egen Redegjørelse for sine Resultater (Hom. Unters. S. 227 ff.). Dr. T. mæler ikke et Ord om Hovedsagen i Wilamowitz' Bog, Erkjendelsen af, at Od. II—IV hører sammen med XV—XIX til en Telemachi, der ogsaa behandlede Bejlerdrabet og i de sidste Bøger var contamineret med et andet Digt om dette sidste Emne. Denne Hypothese begrundes med reelle Vanskeligheder, som Sammenlimningspunkterne bereder Fortolkningen, Vanskeligheder, som ingen kan benægte, som forklares fortræffeligt ved Wilamowitz' Hypothese, og som man maa give en anden og sandsynligere Forklaring af, hvis man ikke vil antage denne. Hvorfor skifter IV 625 Scenen pludseligt fra Sparta til Ithaka paa en aldeles uhørt Maade, uden at vi faar den nødvendige Slutning paa Samtalen mellem Menelaos og Telemachos, der indtrængende beder sin Vært om Tilladelse til at rejse strax, faar den og Løfte om den ved Afrejsen brugelige Gave — og saa ifølge XV 1 ff. bliver Natten over hos Menelaos og næste Morgen maa mindes af Athene om sit Forsæt fra den foregaaende Dag, som der slet ingen Anledning var til at opgive? Hvis dette skal være en frit componerende Digters Værk, maa det forklares, hvad der har foranlediget ham til disse Urimeligheder, som dog er ret obiective.

Paa samme Maade dadles S. 26 Wilamowitz, fordi han ikke har Blik for «Stigningen i Selvfornemmelsesstemningen» og derfor ved en «mærkelig Misforstaaelse» har erklæret XVIII 158—303 for en senere Tildigtning, medens denne Scene efter Dr. T. S. 31 ff. skal finde sin fulde Forklaring i Digterens «Pengebegærlighed», der bringer ham til at bryde sin Charakteristik af Penelope paa det groveste. Det lades nomtalt, at Wilamowitz her som næsten altid ikke gaar ud fra æsthetiske men fra philologisk-exegetiske Anstød. Han paaviser, at Scenen afbryder en klar Sammenhæng, at Penelopes Hensigt med sin tvetydige Optræden *ὅπως ... τιμήεσσα γένοιτο μᾶλλον πρὸς πόσιός τε καὶ υἱέος ἢ πάρος ἦεν* (161) forudsætter, at de begge er indviede i Planen, og endeligt, hvad der i hvert Fald maa indrømmes at være et obiectivt

Argument, at der er Tale om Sminke (172, 179); saa orientalske er de homeriske Damer dog ellers ikke. Selv om Digterens «Pengebegærlighed» kunde forklare Scenen i og for sig, kan den saa ogsaa forklare, hvorfor denne Tilbøjelighed skal tilfredsstilles ved at hobe Besynderligheder sammen?

Et Punkt, hvor man kan sammenligne Dr. Tuxens og den moderne Homerkritiks Løsning af Vanskelighederne, som atter er meget ufuldstændigt gengivne af Dr. T., er Fodvaskningen i XIX. Dr. T. mener (S. 25 ff.), at alt er forklaret ved Trylleordet om Digterens Stræben efter at forstærke Stemningen ved en «Stigen af Situationernes Interesse og Spænding». Forholdet er, som Wilamowitz udførligt har paavist, dette: i hele XIX. Bog stiler Digteren med bevidst Kunst henimod en Gjenkjendelse ved Penelope. Tiggeren Odysseus vinder først Penelopes Velvillie ved sin forstandige Tale; han fortæller, at han har truffet Odysseus, at Odysseus kan ventes hjem, at han er lige i Nærheden, at han kommer før næste Nymaane, hvilket, da det er Nymaane næste Dag, egenligt maatte bringe Penelope paa den Tanke, at Tiggeren er Odysseus. Men den stolte og forsigtige Kvinde, som er bleven skuffet saa ofte, bliver mistroisk og trækker sig tilbage i sig selv med et Par almindelige Phraser (309 ff.), der røber hendes haabløse Stemning. Da benytter Odysseus hendes Tilbud om et Bad til at blive gjenkjendt af Eurykleia. Gjenkjendelsen er forberedt ved V. 377 ff., og hvis det ikke er hans Hensigt at blive gjenkjendt, er hans Ord V. 346 ff. det taabeligste, han kan sige; han ved, at de fører til, at den eneste Terne, der kjender Skrammen, kommer til at vaske hans Fødder. At han gaar denne Omvej til at blive gjenkjendt af sin Hustru og ikke strax uden videre viser hende selv Skrammen, kan man vel nok holde Sagnet til gode; Eurykleia kjendte Skrammen bedre end Penelope. At Meningen fra først af har været. at Gjenkjendelsen fra Eurykleia skulde brede sig til Penelope, fremgaar baade af Penelopes Ord 358 ff., der klinger som en Anelse, og især af den utroligt tarvelige Udvej, Bearbejderen maa gribe til V. 478—79: *ἡ δ᾽ οὔτ᾽ ἀθρῆσαι δύνατ᾽ ἀντίη οὔτε νοῆσαι· τῇ γὰρ Ἀθηναίη νόον ἔτραπεν*, for at undgaa, at Penelope bemærker al den Forstyrrelse med det væltede Kar, de vexlede lidenskabelige Repliquer osv. Havde det fra Begyndelsen af været Forfatterens Hensigt at holde Penelope udenfor, kunde han vel nok have gjort det paa en mulig og sandsynlig Maade. Vi har set, med hvilken Finhed og Omhu han forbereder sine Intentioner;

vi maa da forlange en Forklaring paa, hvorfor han her taber baade Næse og Mund; kanske har Athene hævnet sig for hans Misbrug af hende ved ogsaa at vende hans Tanker andensteds hen. Antager man derimod, at den oprindelige Digtning lod Penelope gjenkjende Odysseus gjennem Eurykleias Opdagelse og Vidnesbyrd, og at en Bearbejder har forandret det for ogsaa at faa Gjenkjendelsen ved Sengens Hemmelighed med, som tilhørte et andet Odysseusdigt, bliver alt forstaaeligt; han har været bunden paa Hænder og Fødder af de ham foreliggende Digte, som han overtog store Stykker af *(partes non exiguas desumptas et translatas!)*. Desuden faar man saa en rimelig Forklaring paa en anden Vanskelighed, som Dr. T. selv antyder paa sin Manér S. 40. Hvorfor faar Penelope lige efter, at Tiggeren har forudsagt hende Odysseus' nære Hjemkomst, den pludselige Ide nu strax imorgen at vælge sig en Mand, tilmed ved et saa mærkeligt Middel som Bueskydningen (V. 570 *ἄλλο δέ τοι ἐρέω*!)? Selv om hun ikke tør hengive sig til Haabet, er Tidspunktet, særligt efter hendes Drøm, saa besynderligt valgt som muligt og Maaden ligesaa. Hvis man derimod antager, at hun har gjenkjendt Odysseus, bliver Bueskydningen aftalt Spil imellem dem for at skaffe Helten det frygtelige Vaaben i Hænde. Og at denne Version har existeret, er ingen Hypothese; det staar at læse XXIV 167 ff. Urimelighederne i vor Odyssés Fortælling vil man vel ikke benægte; naar Existensen af ældre Digte er givet, hvilken Forklaring er saa den sandsynligste, den som tiltror en frit opfindende Digter en saadan Hoben Urimeligheder, eller den som forklarer dem alle med ét Slag som fremkomne ved en Bearbejders ufri Sammensvejsning af forskellige Elementer? Det er et stivt Stykke, naar Wilamowitz' her gjengivne Bevisførelse, som endda er omhyggeligt støttet ved en Mængde her forbigaaede Enkeltiagttagelser — jeg vil blot i Forbigaaende henpege paa det sprogligt umulige *τόδε τόξον* XIX 586 —, hos Dr. T. S. 26 reduceres til: «Men hele denne Kompositionsoverlegenhed synes de nyeste Homerkritikere at være ganske blinde for, i den Grad endog, at deres ypperste Repræsentanter har villet afslutte Digtet med Eurykleias Genkendelse, idet de tænker sig, at Penelopes egen Genkendelse har fulgt lige efter og er fremkaldt ved den». At Digtet skulde være endt med Penelopes Gjenkjendelse ved Arret uden paafølgende Bejlerdrab, har ingen nogensinde tænkt sig, allermindst Wilamowitz.

Ligesaa overfladisk er den Maade, hvorpaa Vanskelighederne

ved Teiresiasepisoden affærdiges med et Par Ord S. 29; den, som kjender Wilamowitz' Behandling deraf, vil vide, hvorledes ogsaa her de Urimeligheder af værste Art, der taarner sig op fra alle Sider, forklares alle paa én Gang, naar man forstaar dette Stykke som en Rest af en gammel Odyssés Skildring af den vidtforrejste Mands *νόστος* tillands. Men det vilde kræve en længere Udvikling, end den henkastede Ytring af Dr. T. fortjener; man kan ikke af den se, om han overhovedet har faaet Øje paa Nekyias særlige Vanskeligheder.

I Sammenligning med disse peccata omissionis overfor Wilamowitz ser det noget smaaligt ud, naar Dr. T. S. 8 som «Exempel» paa hans Methode vælger en ganske uvæsenlig Enkelthed af den Art, som man altid vil kunne strides om, og hvor jeg heller ikke tror, at Wilamowitz har Ret; det drejer sig om Ægtheden af et Par Vers, som ikke berører noget væsenligt Punkt i Totalbilledet.

Jeg mener nu at have godtgjort, hvor liden virkelig Forstaaelse Dr. T. har af den Methode, som han (S. 7) tillader sig at betegne som «ganske uvidenskabelig», og vil derefter gaa over til at betragte. hvad han selv stiller op derimod som Videnskab og S. 44 forkynder som Fremtidens Homerforskning.

Hans Methode, der vil gøre Furore hos den Liga mod Bibelkritik, der for nogen Tid siden var Tale om, er — uden Overdrivelse — denne: man tager de homeriske Digte ganske raat, som de foreligger, constaterer et vist Antal Ejendommeligheder ved dem og smækker saa disse Ejendommeligheder sammen til én Digterpersonlighed, som man derpaa præsenterer som Bevis paa, at det hele altsaa er af én Forfatter. Hvis det er dette, Dr. Tuxen S. 4 kalder «anvendt Logik», saa er den i hvert Fald meget ilde anvendt; det er den reneste Cirkelslutning, der kan tænkes, den Digterpersonlighed, man finder, har man jo begyndt med at forudsætte.

Naar Dr. T., som det lader til, med Madvig indrømmer, at man i de homeriske Digte kan træffe større Stykker af ældre Digte væsenligt uforandrede, er det i Sandhed forbausende, at han ikke kan se, at dermed falder hans hele Methode sammen. Dr. T. kan jo aldrig være sikker paa, at de ofte modstridende psychologiske Ejendommeligheder, han finder ud, virkeligt tilhører samme Mand; nogle af dem kan jo stamme fra de benyttede Digte, saaat den Digterpersonlighed, han reconstruerer, bliver en imaginair Størrelse. Og dernæst, naar en Digter i større Omfang

opererer med Laan, bliver dette en saa vigtig Factor i hans Psychologi, at ethvert Regnestykke, der lader den ude af Betragtning, maa give et galt Facit. Ikke engang som Bidrag til Bearbejderens Charakteristik kan Dr. Tuxens Resultater bruges. Naar han ved «denne Digter» (S. 30) vil forstaa Bearbejderen, er det muligt, at nogle af de constaterede Træk kan passe paa ham; en af de Mænd, gjennem hvis Hænder Odysseen er gaaet, maa jo saaledes have syntes godt om Penelopescenen i XVIII, siden han har optaget den. Men om det er samme Mand, fra hvem de andre Træk af Kjærlighed til Gods og Guld stammer, kan man ikke vide paa Forhaand; de er ikke nær saa stødende og ikke saa akavet anbragte. Men fremfor alt maatte man ved den psychologiske Bedømmelse af Bearbejderen hele Tiden have for Øje, i hvilken Grad han var bunden af det overleverede Stof og de ham foreliggende Behandlinger deraf, og før man kan det, maa man have dannet sig en Forestilling om Beskaffenheden af de Kilder, han har sammenarbejdet; man maa altsaa begynde med at hugge istykker, som den moderne Homerkritik gjør, at begynde med Bearbejderen som en usammensat Størrelse er haabløst. En af de Ejendommeligheder, Dr. T. fremhæver, tilhører ganske sikkert for en stor Del Bearbejderen, nemlig Gjentagelsen af Motiver og Versrækker. I de *κλέα ἀνδρῶν*, hvormed den episke Poesi er begyndt, har der sikkert ingen Motivgjentagelser været og af Versgjentagelser kun saadanne, som kjendes fra al Folkepoesi (bl. a. Formelversene). Begge Slags Gjentagelser er saa blevet hyppigere og hyppigere, efterhaanden som den episke Poesi stivnede i det conventionelle, og Odysseens sidste Bearbejder kan vel nok antages at have naaet Toppunktet. Men netop fordi han kun er Endepunktet af en Udvikling, kan man ikke uden videre tillægge ham alle saadanne Gjentagelser; hvilke der kommer paa hans Kappe, kan atter kun en nærmere Undersøgelse af Gjentagelsens Art, Graden af dens Tankeløshed og afstumpede Forstaaelse af de benyttede Vers, osv. afgjøre, saaledes som den moderne Homerkritik driver den. Saaledes sigtede, men ogsaa først saaledes, kan Gjentagelserne give et Bidrag til Bearbejderens Charakteristik og blive et Middel til at kjende ham og hans Producter. At behandle alle Gjentagelser under ét som en enkelt Mands Ejendommelighed er vildledende.

I Forbindelse med Spørgsmaalet om Digtenes Forudsætninger og Afhængighed af disse vil det være hensigtsmæssigt at kaste et Blik paa de Modsigelser, som Dr. T. finder saa charak-

teristiske for Homer, at de skal kunne forsvare selv de haandgribeligste Urimeligheder. Nogle af dem forekommer mig altfor subtile, saaledes hvad der S. 35 ff. siges om Bejlernes Optræden og S. 37 ff. om Penelope. Bejlerne er jo øjensynligt ledede af forskjellige Motiver, og Digteren finder netop Behag i at charakterisere et Par bestemt adskilte Typer; at Odysseus dræber dem alle (Tuxen S. 36), er dog kun naturligt, da de alle har «bejlet til hans Hustru, mens han selv var i Live», og motiveres klart og tydeligt overfor den skikkeligste af dem, Leiodes (XXII 321 ff.). Ved Penelope kommer der noget andet til, Hensynet til det overleverede Sagn, hvilket i endnu højere Grad gælder de S. 35 anførte «Modsigelser» i Odysseus' Charakter[1]. At der i et naivt Sagn kan findes Usandsynligheder, er jo ikke forunderligt, og nogle af dem er saa constitutive for det, at de maa beholdes, hvor Sagnet behandles poetisk og bevidst. Men de maa vel adskilles fra saadanne Modsigelser og Urimeligheder, som fremkommer ved selve den digteriske Behandling; et naivt Træk som det, at Odysseus hos Polyphem redder sig ved at kalde sig *Οὖτις*, stammer selvfølgeligt fra Folkeeventyret og hjælper ikke det mindste til at forklare Urimeligheder i Digtenes Composition som dem, hvormed den opløsende Homerkritik opererer. Naar Dr. Tuxen ser alle «Urimeligheder» lige graa, synes det mig, for ogsaa at vove en psychologisk Bemærkning, at komme af, at han over al for megen æsthetisk og philosophisk Theori har sat Sansen for primitiv Poesi overstyr; det stærkeste Exempel derpaa er de «Urimeligheder», han finder (S. 33) i den vidunderligt dejlige Scene mellem Odysseus og Penelope i XXIII før Gjenkjendelsen. At Penelope, der har haabet saa længe og er bleven skuffet saa tidt, ikke kan tro paa sin Lykke, er ikke blot i sig selv sandt og gribende, men ogsaa motiveret af Digteren med den største Finhed; hun frygter Bedrag af Guder og Mennesker (V. 81 ff.), og at Odysseus har dræbt Bejlerne, er da endelig intet Bevis for, at han er hendes Mand[2]; de Vers, Dr. T. gjengiver ved «hun genkender hans Ansigt, men kender ham dog ikke, fordi han har pjaltede Klæder paa og er smudsig», lyder saaledes (V. 93 ff.):

---

[1] En af dem beror forovrigt paa en Miskjendelse af Digteren fra Dr. Tuxens Side. At Odysseus mod sine Folks Villie vil afvente Kyklopen, er vel motiveret, endog med en bestemt Fremhævelse af Grunden (IX 229); han er nok snild og forsigtig, men ogsaa videbegærlig.

[2] Arret kan, som det fremgaar af det foregaaende, ikke have spillet nogen Rolle her i det oprindelige Digt.

ἡ δ' ἄνεω δὴν ἧστο, τάφος δέ οἱ ἦτορ ἵκανεν·
ὄψει δ' ἄλλοτε μέν μιν ἐνωπαδίως ἐσίδεσκεν,
ἄλλοτε δ' ἀγνώσασκε κακὰ χροῒ εἵματ' ἔχοντα

— det synes mig højst malende og forstaaeligt, og jeg er ligesom Odysseus absolut tilfreds med Penelopes Forklaring V. 209—217.

Med de Paralleler fra andre Digtere, som skal belyse «Homers» Ejendommeligheder, er Dr. T. heller ikke heldig. At Io i Aischylos' Prometheus ikke optræder som virkelig Ko (S. 21), er dog ikke det samme, som at Odysseus snart er forvandlet snart ikke; Io forbliver jo i samme Forvandlingsgrad hele Tiden, og at denne ikke er fuldstændig, ligger ikke i nogen Mangel paa Abstractionsevne hos Digteren, men er simpelthen en scenisk Nødvendighed. Ganske ufatteligt er det mig, hvorledes den S. 11 omtalte Scene i Sophokles' Elektra kan blive et Exempel paa Momentanisme. At lade Orestes staa hos, medens Elektra græder og klager over hans formentlige Aske, er et fuldt bevidst Kunstmiddel til at fremkalde en rørende Situation, og Digteren er saa langt fra at «glemme det fjernere for det nærmere», at hele Effecten beror paa, at han og Publicum stadigt energisk fastholder, at den virkelige Orestes er Vidne til Søsterens Sorg over hans formentlige Død. Man kan betragte Effectmidlet som noget melodramatisk, Dr. T. mener endog, at Scenen let kan «gøre en komisk Virkning»; en jævnere Æsthetik vil vistnok være enig med det atheniensiske Publicum i at finde den umiddelbart gribende. At Elektra virkeligt sørger, er jo i sin Orden; hun tror jo, at hun holder Broderens Aske i sin Haand, og selv om vi ved, at det er en Fejltagelse, kan vi dog nok føle med hende og samtidigt glæde os til den lykkelige Opløsning. Men hvor bliver saa «Momentanismen» af? Heller ikke i det andet Exempel (S. 12) kan jeg se at den hjælper det mindste til at forklare, hvorfor Choret i Sophokles' Philoktet falder ud af sin Rolle. At det græske Dramas Chor jævnligt gjør det, er et bekjendt Phænomen, hvis Grund er at søge ikke i nogen Slags psychologisk Ejendommelighed hos Grækerne, men i det attiske Dramas historiske Udspring fra Lyriken. Eller er Komoediens Parabase maaske ogsaa Momentanisme?

Det er overhovedet ikke værd at ulejlige Psychologien om en Forklaring, før man har spurgt den historiske Udvikling, ut decet philologum (sml. Drachmann, Moderne Pindarfortolkning

S. 155 ff., særligt S. 159). Den er den bekjendte Størrelse i Ligningen, og af den kan man med Forsigtighed og Integralregning udfinde det psychologiske x, — hvis der ikke er for mange andre ubekjendte Størrelser i Regnestykket; at begynde med det psychologiske er at gaa den forkerte Vej.

Forskjellen mellem en saadan psychologisk-æsthetisk Fremgangsmaade og philologisk Methode træder meget tydeligt frem baade i Dr. Tuxens Bog om «Karaktertegning i den græske Tragedie» og i hans i mange Retninger fortrinlige Afhandling om «Allegorien i den græske Religion». Om den første skal jeg nøjes med at henvise til Oversigt over Vidensk. Selskabs Forhandlinger 1900 S. ⟨30—31⟩; den anden maa jeg her kort omtale, da den flere Gange anføres i «Den moderne Homerkritik» som Støtte for, hvorledes den homeriske Poesi svælger i Modsigelser (se f. Ex. S. 10). I den anførte Afhandling afleder Dr. Tuxen de modstridende Forestillinger om Guderne, som de homeriske Digte ubestridt indeholder, af Digterens «Mangel paa Evne til at fastholde Dobbeltforestillinger» (sml. «Den moderne Homerkritik» S. 13). Vi skal altsaa tro paa, at de samme Mennesker med samme Klarhed snart saa Hebe som en blot og bar Allegori i Lighed med Ate og Litai i Il. IX snart som den huslige Datter paa Olympen, snart anskuede Ares i menneskelig Helteskikkelse snart som dækkende adskillige Tønder Land, osv., og overhovedet har befundet sig i et fuldstændigt Virvar i et saa indgribende Spørgsmaal som den virkelige Religion. En historisk Betragtning vil forklare Modsigelserne som en Følge af Udviklingen, og paa hvert af de hinanden afløsende religieuse Standpunkter ikke finde flere Modsigelser end i al anden Religion. Hvad der strider imod den «homeriske» Religions klare Anthropomorphisme, er dels survivals fra det ældre Natur-personificerende Standpunkt; de traadte slet ikke indenfor Bevidsthedens Lyskreds, men gled forbi uden Spor som stivnede Formler. Naar det saa tidt hedder, at *Κῆρες* gik bort med den døde, betyder det ikke, at de homeriske Mennesker i Strid med deres almindelige naturalistiske Opfattelse af Døden sommetider troede paa, at deres Sjæle blev afhentede af nogle Fugle; *Κῆρες ἔβαν* er en forstenet Fortidslevning, hvormed man ikke forbandt klarere Forestillinger end vi med Hillemænd, Hvid og Døjt. I dette Tilfælde bliver der altsaa ingen virkelig Modsigelse. Dels fremkommer der en noget reellere Modstrid, naar de ny Forestillinger, hvori Digteren til dagligt lever, uvilkaarligt trænger sig frem og sætter ny Lapper paa Poesiens conventionelle

Søndagsskrud, som han har arvet fra sine Fædre; saaledes forholder det sig ikke blot med de enkelte Spor af phantastiske Gudeforestillinger og af Gudernes Omdannelse til moralske Magter, der i de homeriske Digte glimter frem paa Baggrund af den traditionelle Anthropomorphisme, men ogsaa med dennes sporadiske Indflydelse paa Personificationerne, hvorved de af disse, der mindst interesserer den homeriske Tid, forbigaaende undergaar den Forvandling til Personligheder, som er gjennemført for de Guder, der har religieus Betydning for Tiden. Men selv i dette Tilfælde er Modsigelsen ikke en Følge af den samme Bevidstheds Reaction mod sine egne Forestillinger (Tuxen, Allegorien S. 70), men af Sammenstødet mellem forskjellige Tiders Forestillingsformer. Istedenfor Billedet af en vild Hexedans i en enkelt Tids eller endog en enkelt Mands Bevidsthed afslører den genetiske Opfattelse altsaa en jævnt glidende Udvikling gjennem Aarhundreder, hvor det gamle taber i Klarhed, stivner, forstenes, dør bort, medens det nys Lys bliver mere og mere intensivt, — saadan som enhver Udvikling foregaar.

Hvilken capital Forskjel det gjør, om man ved Behandlingen af et homerisk Detailspørgsmaal stiller sig paa det ene eller det andet Standpunkt, kan et Par Exempler fra Dr. Tuxens Bog om Karaktertegningen vise. De Modsigelser i Charaktertegningen, som han der afleder af Digterens Tilbøjelighed til Generalisation i Modsætning til den individualiserende Tradition, bliver for en historisk Betragtning til den episke Poesis conventionelle Stivnen i Efterdigteres Hænder i Modsætning til ældre Digtes klarere Farver, som det er Kritikens Opgave at faa frem igjen under Kalkpudsen. Det er ikke den samme Mand, der i Splid med sig selv snart charakteriserer skarpt snart rører alle Typer ud i en jævn Grød; de klare Typer er ældre Digteres Værk, de generaliserende Floskler Bearbejderens tankeløse Omgang med episk Fællesgods, der hverken for ham eller hans Tilhørere er andet end klingende Bjælder; de viser ingen andre psychologiske Qualiteter hos ham, end at han er en Routinier. Den Mand, der har skabt den prægtige og helt ud i alle Enkeltheder træffende Lignelse om Paris i Il. VI 506 ff., er ikke den samme, der XV 263 ff. anvender den paa Hektor, hvor den slet ikke passer; deraf kan man altsaa ikke slutte, at Paris' Charakter i den oprindelige Conception var uklar (Tuxen, Karaktertegning S. 19). Naar Dr. T. i den nævnte Bog i folkepsychologisk Transscendens skuer de to Typer Achilleus og Odysseus som den samme Digterbevidstheds

Tvillingsønner, som den græske Folkeaands to Sider, gjør den historiske Sagnforskning opmærksom paa, at Achilleus er den æoliske Stammes Nationalhelt, Odysseus den ioniskes, og den moderne Homerkritik tilføjer, at, naar Achilleus, der mange Steder (IX, XXIV) er individualiseret med den største Finhed og Skarphed, andensteds «absorberes af Fællesmennesket» (Tuxen, Karaktertegning S. 29), saa hidrører det fra ioniske Omdigteres Mangel paa Forstaaelse af den væsensforskjellige æoliske Stammes Helteideal.

Da saaledes enhver Enkelthed fremtræder i et ganske forskjelligt Lys, efter som den ses fra det ene eller det andet Standpunkt[1], er det ikke meget fristende for mig at discutere Detailspørgsmaalene i Dr. Tuxens Afhandling. Dog kan jeg ikke undlade lidt nærmere at belyse, hvad han siger om Odysseus' Forvandling S. 14—22, det udførligste og omhyggeligst gjennemførte Exempel paa hans æsthetiske Methode.

Det er for det første efter den virkeligt «nyere» Homerkritiks Resultater ganske uberettiget at forlange, at den for at bevise sin Hypothese skal præsentere Odysseus consequent forvandlet i nogle «Sange», uforvandlet i andre (S. 20). Da Inddelingen i Sange er yngre end Aristoteles, bør dette Begreb snarest muligt forsvinde fra videnskabelig Forhandling, og, hvorom alting er, de gjentagne Omarbejdelser, som navnlig Wilamowitz antager, vilde fuldstændigt forklare, om gammelt og nyt her greb ind i hinanden som geologiske Lag, der er bragt i Uorden ved en Jordrevolution; det er Tilfældet paa saa mange Steder i de homeriske Digte, og det vilde være mærkeligt, om det ikke var det. Men om det er sket i dette Tilfælde, er højst tvivlsomt. Fra XIX af er Odysseus absolut ikke forvandlet; XXIV 157 tæller naturligvis ikke med; eller skal ogsaa XXIV, som alle Mennesker lige siden de alexandrinske Grammatikere har forkastet (bl. a. Madvig), nu reddes til Ære for Methoden? Han er kun ukjendelig ved Aarenes og Strabadsernes Virkning, som det udtrykkeligt og med Hensigt antydes XIX 358—60 og igjen XX 195—96; derfor behøver han jo ikke at være nogen affældig Olding, sine Kræfter har han endnu (sml. XXI 281 ff.), som baade Bejlerdrabet og hans Op-

---

[1] Jeg benytter Lejligheden til at bemærke, at jeg betragter det af Dr. T. S. 22 anforte vrovlede Sted XIII 189 ff. med samt hele Taagen i XIII som Bearbejderens Værk, idet jeg i Modsætning til Wilamowitz mener at kunne paavise en stærk Omarbejdelse af denne Del af XIII.

træden hos Phaiakerne i god indbyrdes Overensstemmelse beviser. At Odysseus «nogle ganske faa Dage, før han viser sig som affældig Olding, har været ungdommelig» (Tuxen S. 15), er mildest talt ikke rigtigt. For det første er han jo som sagt ikke affældig, end ikke i de Bøger, hvor han er forvandlet; for det andet er han ogsaa hos Phaiakerne en ældre Mand, da han tiltales *ξεῖνε πάτερ* VII 28. 48 og VIII 145 ligesaavel som XX 199; han skildres ret anskueligt som en kraftigt bygget men af Gjenvordigheder medtagen Mand VIII 134 ff. af Laodamas, der høfligt betoner det første, VIII 159 ff. af Euryalos, der vender den anden Side ud, VIII 169 og 179 ff. af sig selv med Protest mod Overdrivelserne fra begge Sider. At Odysseus derimod i XIII—XVIII er forvandlet, har Dr. T. ikke modbevist. Det eneste[1] Sted, han S. 20 anfører derimod, XVIII 67 ff., kan[2], som han selv indrømmer S. 19, ogsaa forstaas saaledes, at Athene giver den forvandlede Odysseus mere Kraft igjen for et Øjeblik, ligesom hun VI 229 ff. forlener ham extraordinair Skjønhed. Det er saadanne Steder som det sidst anførte, der har givet Bearbejderen Ideen til den virkelige varige Forvandling, som siden bereder ham saa mange Vanskeligheder. Dr. T., som S. 16 bebrejder Kirchhoff, at han tillægger sin «Bearbejder» uforenelige Egenskaber, har desværre ikke anført, at denne Indvending, som Kirchhoff iøvrigt indirecte søger at afkræfte ved en udførlig og skarpsindig Udvikling (Die hom. Od.[2] S. 538—59), ialtfald ikke rammer Wilamowitz, som jo dog ogsaa repræsenterer «moderne Homerkritik»; efter ham er vedkommende Stykker slet ikke forfattede af samme Mand (sml. Hom. Untersuch. S. 74). Man kunde vende Spydet om og spørge, hvorfor Dr. Tuxens Digter har mere ondt ved at fastholde Forvandlingen i Odysseus' Palads end hos Eumaios; hvad der siges herom S. 17 ff., er dog mere verba speciosa end factiske Grunde.

Naar jeg til Slutning efter al den megen Negativitet skal opstille de positive Fordringer, der nutildags maa stilles til enhver Undersøgelse angaaende homeriske Detailspørgsmaal, saa maa jeg i skarpeste Modsætning til Dr. Tuxens Udtalelser om Homerforsk-

[1] At Argosepisoden i XVII, der S. 20 synes at skulle betyde noget, aldeles intet betyder for Spørgsmaalet, udvikler Dr. T. selv træffende S. 18.

[2] At jeg for mit Vedkommende mener, at Sammenhængen er anderledes, kommer ikke Sagen ved; det staar i Forbindelse med den S. 64 Anm. 1 berørte Dissens.

ningens nærmeste Opgave som den at fastslaa det «homeriske» ved en æsthetisk Analyse af Digtene, som de foreligger (S. 7—8), hævde, at man maa begynde med den Erkjendelse, at der i Digtene er ældre og yngre Partier. Man har naturligvis Lov til at blive staaende ved denne Indrømmelse og vise den Opgave at sondre mellem ældre og yngre fra sig som for indviklet og hypothetisk; kun maa man gjøre sig klart, at man ved en saadan Modløshed opgiver Forstaaelsen af den græske Litteraturs Grundlag og af Grækernes Aandslivs Udvikling i 2—3 vigtige Aarhundreder. Men vil man behandle et homerisk Spørgsmaal videnskabeligt, maa man stadigt holde sig for Øje, at Digtene repræsenterer Generationers Arbejde og ved idelige Omarbejdelser, Udvidelser og Ændringer er kommet til at indeholde gammelt og nyt ved Siden af hinanden, Ædelsten fra den episke Poesis Blomstringstid og Ler fra dens Forfald, Billeder af primitive æoliske Samfundsforhold og Religion saavel som af raffinerede ioniske Tilstande. Det er ikke mere nogen Hypothese, men en fastslaaet Kjendsgjerning. Det tro Billede af denne Udvikling ligger for alles Øjne i det obiectiveste af alle Kriterier, Sproget; som Bentley bag den sproglige Overlevering opdagede Digammaets Spor, er den moderne Homerkritik in rebus og i Compositionen kommet bag de overleverede Helheder. Det Bevis, Dr. T. S. 4 forlanger for, at «Digtene hver for sig indeholder Forestillinger, som umulig kan forenes i samme Bevidsthed», er ført af Erwin Rohde for Sjæletroens Vedkommende — den samme Generation kan umuligt paa én Gang bringe Gravoffer og ikke bringe det—, og af Wolfg. Reichel for Bevæbningens. Naar det paa en Række Steder er paavist, at Kampskildringer oprindeligt forudsætter de kæmpende uden Harnisk og er blevet meningsløst forvanskede ved, at dette alligevel nævnes, er der ingen anden Forklaring mulig end den, at Scenen forelaa i digterisk Form fra en Tid, der kun kjendte den gamle mykenaiiske Bevæbning med det store Skjold og uden Harnisk, og saa blev ændret i en Tid, der kun havde den ioniske Rustning for Øje. Af ganske samme Art og lige saa obiective er de Modsigelser, der fremkommer ved, at Compositionens tydelige Intentioner forstyrres, som det saa ofte er Tilfældet i Iliaden, f. Ex. ved Gudernes Indgriben, i Odysseen f. Ex. med Fodvaskningen i XIX, hvor hele den tydeligt planlagte Gang i Handlingen voldsomt afbrydes ved V. 479 ff., som umuligt kan være af den, der oprindeligt lod Odysseus sige V. 346 ff. Endeligt fører alt, hvad vi ved om græsk Litteraturs Overleveringshistorie før Boghandlens Opkomst, til det samme

Resultat. Hvad Dr. T. mener med, at man nu har erkjendt, «at Tanken om Rhapsodeskolerne og deres Betydning for Digtenes Overlevering er en ganske løs Hypothese» (S. 4), ved jeg ikke. Hvordan skulde Digtene være blevet overleverede og udbredte anderledes end ved de Rhapsoder, hvis Færd vi lærer at kjende i *Ἔργα καὶ ἡμέραι* og adskillige homeriske Hymner, hvis Stamfædre er de vandrende *ἀοιδοί* i Odysseen, og hvis Opgave det var at underholde Folk med en «ny Sang» om de gamle Emner (Od. I 351 ff.)?

Homerforskningens vigtigste Opgave er foreløbigt endnu at pille fra hinanden, sondre og paavise Uoverensstemmelser fra saa mange Sider som muligt; hvordan Stumperne skal ordnes og sættes sammen, vil med stigende Sikkerhed af sig selv fremgaa af saadanne Enkeltundersøgelser.

En paa dansk skreven Pjece Polemik mod ledende tysk Philologi er naturligvis et Knips i Lommen. Forhaabenligt vil heller ikke dansk Homerforskning vedblivende lade sig drive rundt i en philosophisk Manège, men lægge Stykke for Stykke bag sig af den philologiske Landevej, hvis Milepæle er Fr. Aug. Wolf, Lachmann, Kirchhoff og Wilamowitz; den kan slaa sære Bugter, men den fører dog i Retning af Maalet: Erkjendelsen af Eposets Udviklingshistorie, som er det græske Aandslivs Historie i et Par hundrede Aar.

Anmeldelser.

Ludvig F. A. Wimmer, De danske runemindesmærker undersøgte og tolkede. Tegningerne af *Magnus Petersen.* II. Runestenene i Jylland og på øerne (undtagen Bornholm). Kbh. 1899—1901, Gyldendal. Thieles trykkeri. 502 sider i 4°.

Det er et fædrelandsk storværk, lige fremragende ved indre værd og ydre udstyr, der gennem ovennævnte bind er rykket sin fuldendelse et godt skridt nærmere. Til de 18 «historiske» stene i første bind (jf. dette tidsskrift IV 118 ff.) er der nu af andre rejste runestene kommet 58 fra Nörrejylland, der omhandles s. 6—304, 1 fra Sønderjylland (s. 307—14; en anden, Arrild stenen, er forsvunden i forrige hundredår), 25 fra øerne (s. 319—502), deraf 10 fra Sæland, 8 fra Fyn, 6 fra Låland, 1 fra Falster.

Som naturligt er, har vore runestene fået navne efter det landsogn, eller den by i sognet, hvor de fra først af hørte hjæmme, eller i al fald efter det sted, f. e. en herregård (Hagenskov) eller en købstad (Randers, Århus, Vordingborg), hvor de først forefandtes af oldgranskerne. Men i vor tid har af hine 84 stene kun de 4 plads på åben mark: ved eller dog i nærheden af de oprindelig tilhørende gravhöje, nemlig to jyske, den mindre Bækkesten (undertiden efter en fordrejelse af höjens navn kaldt Kleggumstenen) og den store Rygbjærgsten, den fynske Glavendrup- og den sælandske Kallerupsten. Til runehallen ved Nationalmuseet i København er efterhånden bragt 6 jyske stene, 6 sælandske, 2 fynske, 2 lålandske og den falsterske; 3 fynske lod Frederik d. 7de føre til haven ved Jægerspris; 2 lålandske findes i stiftsmuseet i Maribo; 2 jyske ved Randers museum, og 4 jyske i Århus museum; 2 jyske er opstillede i præstegårds-, 3 jyske i herregårdshaver. — Den sønderjyske sten sendte prins Friedrich Carl 1864 til sit jagtslot ved Berlin! — Den fynske Rønningesten står uden for kirken i Kærteminde; alle de øvrige runestene: 3 sælandske, 2 lålandske, 1 fynsk og hele 39 jyske må søges i eller ved den nærmeste landsbykirke, hvor de enten fra gammel tid har været indmurede i selve kirken (med våbenhuset) eller været indsatte i kirkegårdsdiget, eller hvortil de i en nyere tid er henbragte som til et sikkert fristed.

Tre af de jyske stene, de to fra Bække og den fra Læborg, har Wimmer allerede 1876 med god grund sat uden for «den såkaldte Jællingekreds» og derved henvist til dette bind, af hvis indhold han tidligere også har haft andre dele under hænder; således navnlig Store Rygbjærgstenen 1875 og de ældste runestene fra øerne i tillægget til hans danske og end mere til hans tyske

fremstilling af runeskriftens historie, foruden flere i Universitetets indbydelsesskr. April 1895. Selv disse særlige afhandlinger har dog vundet ikke lidet ved den nu foreliggende sammenarbejdelse med det øvrige stof, i hvilket de naturligvis er indordnede efter tidsfølgen, der — så vidt görligt — er gennemført over hele linjen. Bortset fra Frerslevstenen (fra Frederiksborg amt), der af W. stemples som et lærerigt «forsøg på i senere tid at lave en gammel indskrift», bliver da de ældste af samtlige 84 runestene dem fra Kallerup og Snoldelev i Sæland og fra Helnæs og Flemløse i Fyn, der alle bestemt peger tilbage på den ældste (længre) runerække, samt den til de to sidste nær knyttede fynske Voldtoftesten. Disse sættes af W. til første fjærdedel af 9de hundredår, til hvis tredje fjærdedel han henfører den fynske Nørrenæråsten, medens af jyske stene kun den fra Hammel tilhører det 9de hundredår. Mellem omtrent 900 og 960 falder så de næste 6 stene fra øerne, med Glavendrupstenen (fynsk) og Tryggeværdestenen (sælandsk) i spidsen, og de 8 (efter Hammelstenen ældste nörrejyske stene samt den sønderjyske. Fra slutningen af 10de og første fjærdedel af 11te hundredår stammer de næste 38 jyske stene, fra Bækkestenen II til Gyllingstenen, medens de følgende 8 går længre ned i hundredåret, den yngste, Hanningstenen, til henimod dets slutning. (Uden for beregningen ligger de 3 sidste brudstykker, nr. 64 til 66, hvis alder er ubestemmelig, og hvoraf de tvendes ret til titlen «egenlige» runestene tilmed er tvivlsom.) På øerne haves derimod fra tiden 960—1025 kun Bregninge- og Skovlængestenen, bægge fra Låland, Sønderkirkebystenen (den falsterske sten) og den sælandske Sandbysten I, endelig Tirstedstenen (Låland). Fra anden fjærdedel af 11te hundredår er Fjænneslev- og Alstedstenen (Sæl.), fra anden halvdel Tårnborg- og Sandbystenen II og den målandske Tillisesten. («Meget ung» er også den ulæselige Sørupsten fra Fyn; ubestemmelig den ulæselige fynske Hagenskovsten.)

Da talen er om det 9de, 10de og 11te hundredår, er det intet under, at både hedenskabet og kristendommen lader høre fra sig. Tor påkaldes ikke alene på Glavendrupstenen, men endnu i slutningen af 10de hundredår på den jyske Virringsten og på den falsterske; Gud på de jyske fra Grensten, Ålum III og Oddum, alle fra 11te hundredår, endelig Krist og St. Mikael på Tillisestenen. Samme modsætning afpræger sig i de to sindbilledlige tegn: den hedenske Torshammer på Læborgstenen (fra første halvdel af 10de hundredår) og det kristne kors i forskellige former, det ældste på Durupstenen (s. 129) fra sidste fjærdedel af 10de hundredår, senere på de jyske Egå-, Vestertørslev- og Vejlbystenen (s. 218, 222 og 280), på de sælandske Fjænneslev- og Alstedstenen, endelig på Tillisestenen og på Sørupperen; undertiden blot som skilletegn: på Ålum II (s. 200) fra omtr. år 1000 og på Lille Rørbækkeren (s. 277), jf. Egå-

stenen. Men W. gör opmærksom på (s. 295), at på den kristne Hanningsten fra omtr. 1100 står «Torshammeren» fredelig mellem to små kors. Naturligvis må kristenkorset ikke sammenblandes med «hagekorset» på den hedenske Snoldelever, hvor det står sammen med et andet symbolsk mærke af tre sammenslyngede horn, eller med «hjulkorset» på samme sten (jf. s. 345). Indridsede længe för runerne er de skålformede og «fodsållignende» fordybninger, der findes på flere jyske og sælandske runestene, og som efter Henry Petersen (i Årb. f. nord. oldkynd. 1875 jf. Engelhardt i Årb. f. 1876) for Danmarks vedkommende tör føres tilbage lige til stenalderen. En hel del yngre er nok forbilleder eller sidestykker til andre af de figurer, der samtidig med runerne er indhuggede på nogle af stenene. Mindst tiltalende er billedet på Skærnstenen I fra omtr. år 1000 (desuden på to af de «historiske» stene), af Engelhardt forklaret som et hoved, af Rafn kaldt «et ansigt uden smag i tegningen». Dyret på Sørupperen ligner nærmest en løve. Kvikkere er en hjort forfulgt af en hund på Handeststenen (s. 243) og en rytter med hjælm og fane på Ålumstenen III (s. 274 f.) fra første halvdel af 11te hundredår. Endelig ses skibe på to jyske stene (s. 131 f. og 143 f.) og på Falstringen (s. 439 og 444).

Den forherligelse af jagt, kampfærd og søfart, som under alle omstændigheder ligger bag ved sådanne billeder, kan ikke overraske nogen kender af vikingetidens idrætter. Tirstedstenen mælder da også om en Lålik, der i begyndelsen af det 11te hundredår havde været i ledtog med den navnkundige svenske vikingehøvding Frøger (jf. s. 462 f.). Helnæsstenen er rejst af goden over hans brodersön, der var druknet med sit mandskab, og ved midten af det 10de hundredår sattes Tågerupstenen på Låland og Ulstrupstenen i Jylland henholdsvis af brødre og af skibets ejer eller fører over «skippere» d. e. sømænd, matroser. — Snarere forbavses vi over allerede da at høre lovtaler over agerbruget og dets mænd: på Søndervingestenen prises den lykkelig, som i sin ungdom „*arde* (plöjede) *og så(e)de*“ [1], og efter Skivumstenen var den afdøde «den bedste og første af *landmænd* i Danmark», det vil sige: han havde været en stor jorddrot (s. 31). Overhovedet er runestenene vistnok væsenlig knyttede til storbønderne, deres frænder og undermænd. Til de sidste hørte landhyrden (-hirðiʀ), bestyrer, forvalter for en godsejer (s. 138 og 220), — svarende til bryden (s. 102 og 233) på en kongsgård, — og hjæmtegen (-þegi), en art drabant, livgardist (s. 184). Et slags, nærmest gejstlig, æmbedsmand var

---

[1] Wimmer s. 133; den selvsamme forbindelse endnu 1473 i Dueholms diplomat. s. 113 f.. og i den gamle svenske rimkronneke udg. 1865 s. 19 overst; jf. Viborgs diplomat. s. 300, Molb. Dial.-leks. s. 668 og Höjsgårds Anden prove s. 17.

Snoldeleverens *taler* (þulr), enstydigt med[1] Helnæsserens, Flemløserens og Glavendrupperens *gode*. Trællevæsenet nævnes aldrig, men skimtes bag indskriften på Hørningstenen (jf. s. 262 f.): Toke smed rejste sten over Torgisl Gudmundssen, fordi denne havde givet ham kuld (havde ætledt ham) og *frælse* (frihed). Dreven af en lignende taknemlighedsfølelse, havde en anden Jyde rejst sten m. m. efter sin stefader, der havde overdraget ham alt sit efterladte gods (s. 21).

Men ligesom runestenene yder os et mer eller mindre klart indsyn i samfundstilstande, ja i sjælelivet, hos vore landsmænd for henved tusende år siden, således åbner de os en rig kilde til kundskab om datidens tungemål. Og ligesom Wimmers sunde sans og stærkt skolede skarsindighed har præget de mange hånde saglige undersøgelser, således er de samme egenskaber, kun i langt større omfang, komne ham til gode ved de sproglige drøftelser. Runeindskrifternes store sproghistoriske vigtighed har jo i øvrigt været set og sandet længe för P. A. Munch (1848) foreløbig afhjalp et føleligt savn ved sin Kortfattet fremstilling af den ældste nordiske runeskrift; der er dog ingen tvivl om, at når Wimmers hovedværk engang foreligger i sin fulde udstrækning, vil derpå med forholdsvis lethed kunne bygges en langt fyldigere og mere indgående runelære. Her tör jeg ikke indlade mig på enkeltheder, men skal indskrænke mig til den bemærkning, at der i forbigående også kastes lys over *personnavnes* og stednavnes udvikling. I almindelighed nævnes personen ene ved sit fornavn («hovednavn» kaldes det af W. s. 236); men grundformen for vore, nu af så mange vragede og vrængede, navne på *-sen* forekommer dog, når enkelte tilfælde fra første bind og et par tilsvarende på *-dotter* medtages, i alt en snes gange, særlig i Jylland — naturligvis som fadernavn (ikke som slægtnavn), og det helt tilbage til sidste fjærdedel af 10de hundredår; altså f. e. *Haraldr Gorms sun* (Gormsen), *Tóki Þórgisl sun* (s allerede bortkastet, Truelsen), *Sasgærðr Finnulfs dóttiʀ*. Ældre (dog endnu på Tårnborgeren), derfor meget sjældnere og mest på øerne, er fadernavnet med den omvendte ordstilling, f. e. *Gunnwaldr sun Hróalds* (Snoldeleveren), *Ásfriðʀ dóttir Óðinkárs* på Vedelspangeren II. Spörsmål dog, om ikke den ældste fadernavns form foreligger i Kallerupperens *Swiðingʀ* jf. guldhornets *Holtingaʀ*, en opfattelse, Wimmer selv har delt, men nu synes tilböjelig til at opgive (s. 337). Jeg ved ikke rettere, end at i vor sprogklasse navne på *-ing* har været fadernavne, för de blev slægtnavne, se Bugge i Tidskr. for filol. og pædag. VII 219 og Joh.

[1] Eller kan man ved «taleren» tænke, om ikke på en «lovmand» (jf. V. Finsen i Årb. f. nord. oldk. 1873 s. 217 ff.), så på en klog mand, at ligne ved dem, der senere spillede en rolle i vor retsforfatning (H. Matzen i Univers indbydelsesskr. April 1893 s. 11)?

Winkler De nederlandsche geschlachtsnamen (1885) s. 16 ff., — en betydningsovergang, som ved *sen*navnene først indtrådte meget langt ned i tiden. Det lader til, at i det mindste Nordfriserne længe har holdt hævd over den første bemærkelse; thi i skattelisterne[1] fra slutningen af det 15de hundredår over Nörregosherred, som dengang var overvejende beboet af Friser (pastor Jensen i Ann. f. nord. oldk. 1849 s. 347 sml. Allens sproghistorie I 126) er det vistnok nærmest frisisk indflydelse, der gör sig gældende, når det danske *-sen* og endelsen *-ing*[2] idelig ligger i hårene på hinanden, således at snart samme mand kaldes f. e. Ketel Paiesen eller Matz Nissen på listen fra 1483, men Ketel Payngk eller Mattis Nissingk på den fra 1499, snart en sön af Harre Boiesen (1483) skrives Boie Harringk (1493) eller omvendt: Peter Payngh — Paye Petersen.

Som bekendt, er det et personnavn (i ejeform), der danner forleddet i mangfoldige danske bynavne; men naturligvis tör vi ikke, når vi på en runesten i ikke alt for lang afstand møder det pågældende, nu måske sjældne eller helt uddøde mandsnavn. straks slå fast som en kendsgærning. at det er byens grundlægger og navnefader, vi her har for os. Således med de sælandske byer *Sasserup*[3] af navnet *Sasser*, der endnu lever på Bornholm og i Skåne, = *Sasur* på Fjænneslevstenen (også på den jyske Virringsten), og *Suserup* af **Suser* = *Susur* pa Sandbystenen II (s. 485); heller ikke tör jeg sætte det jyske *Gislum* og det sælandske *Skulkerup* i umiddelbar forbindelse med henholdsvis *Gisl* på Skivumstenen og *SkulkR* på Frerslevstenen, allerede fordi bynavnene er udgåede fra de tilsvarende svage former *Gisli* og **Skulki*. Sandsynlig er forekomsten af et sælandsk bynavn på *-løsa* (s. 485) og sikker Wimmers sammenstilling (s. 409) af Vordingborgstenens *þiauþ* (þjóð) med forleddet i det sydsælandske *Ty*bjærg, jf. det jyske landskab. som efter regesterne endnu i begyndelsen af det 15de hundredår skreves «Thywdh» d. e. Tjud og «Thyedh». Mærkelig er overgangen af Snoldeleverens *SalhaugaR* til «Salløv»[4], hvor efterleddet svarer til den almindelige sælandske udtale af navneordet *höj* som *höw*, medens andre

---

[1] I Gehejmearkivet, trykte i Sønderjyske skatte- og jordeboger (1895) s. 226—32 og 240—46.

[2] Den oprindelige frisiske form var nok *-inga*; det af Rask efter Wiarda (= v. Richthofens Fries. rechtsquellen s. 15) opførte *Kawing* er enestående og anses for tvivlsomt, se Joh. Winkler Friesche naamlijst (1898) 210 og sml. Brons Friesische namen (1878) 117. — I Hist. tidsskr. VI 4, 336 f. tages både den svage og den stærke form urigtig for ejeformsmærker.

[3] Er engang forklaret som «sacer oppidum»!

[4] Rettere *Saløv* (*l* i udtalen som sædvanlig gået over på den følgende selvlyd). Aldeles grundløs er skrivemåden «Sallev», ikke et hår bedre end «Kappelev» af Capellæ!

bynavne af lignende oprindelse har fået *-öje*, f. e. Isöje. — Vort kære Øresund nævnes på en jysk sten fra omtr. år 1000 (s. 216).

Ovenfor er der allerede hentydet til, at enkelte stene på grund af indskriftens særegenhed eller stærkt medtagne tilstand unddrager sig tolkningen eller nærmere påvisning af gravmælets tilblivelsestid. Men også om nogle andre runestene må det siges, at de, som følge af overlast fra menneskenes side, intet tilfredsstillende udbytte giver eller kan give. «Langåstenene I—III» (s. 160 ff.) består kun af fire brudstykker, der 1868 kom for dagens lys ved kirkemurens nedrivning, og som henhørte til tre forskellige runestene, af hvilke indskriften på den første (der nu synes forsvunden) lader sig med sikkerhed udfylde, medens der af den anden kun er levnet halvfjærde rune og af den tredje kun ordet «sin». Ålumstenen II (s. 199 ff.) er et 1879 af kirkens skib udtaget brudstykke med spredte runer eller stumper af sådanne. Randersstenen (s. 245 ff.), der har været dörtrin m. m., har kun slutningen af indskriften bevaret, ligesom Lyngbystenen (s. 112 ff.). der dog ikke er uden sprogligt værd. Overhovedet afhænger indskriftens betydning ikke ubetinget af dens længde: brudstykket i Hammelkirke (s. 6 f.) rummer kun halvandet ord, og Sønderjyden kun ét (et mandsnavn); alligevel er det lykkedes Wimmers overlegne sagkundskab at anvise bægge stenene deres pladser i rækken. De tre ord på Nörrenæråstenen (s. 368) er guld værd. Men hvad enten talen er om korte eller lange indskrifter, helt eller halvt eller stumpvis reddede ud af skibbruddet, — med lige stor tillid følger man ham til hans løsning eller under hans forsøg på en løsning af de idelig opdukkende vanskeligheder. Og hvor klare, — efter omstændighederne afgörende sande eller overvejende sandsynlige, — er ikke hans tolkninger i sammenligning med mange tidligere famlende udlægninger eller vilkårlige påfund! Sent glemmer jeg den spænding, hvori jeg gennemnød hans udvikling af indskriften på Rimsøstenen (s. 64 ff.), hvor det endog lykkedes ham at få mening i den sidste linje ved at læse den bagvendt, — en på danske stene endnu sjældnere fremtrædelse end Falstringens samstavsruner. der først rigtig er opløste af Wimmer (s. 442). Under gennemlæsningen af Wimmers mange indholdsrige redegörelser finder man sig, hvis man da har nogen sans for det slags undersøgelser, som på en opdagelsesrejse, hvor man af styrmanden med fast hånd, mellem alle klipper og skær, til sidst bliver lodset ind i en sikker, i al fald i den efter forholdene sikreste, havn.

Og man skal være stivere i papirerne end jeg for på noget

væsentligt punkt at kunne gennemføre en fra Wimmers afvigende opfattelse. 1854 forklarede jeg indskriften på Fjænnesleveren således: «Saser rejste sten(en), *An* gjorde bro(en)», idet jeg, som endnu O. Nielsen, tog det fjærde ord som mandsnavn, medens andre forklarede det som bindeordet *æn*, der unægtelig i sagasproget i slige forbindelser[1] kan træde i stedet for *og* (se Fritzner under *en* 2). At selvlyden ikke, som derimod i den tilsvarende svage form *Ani* på en noget ældre sten (W. s. 216), er betegnet som næselydende, har sagtens mindre at betyde; men W. har slået hovedet på sömmet ved (s. 470) at fremdrage Henry Petersens bevis for, at broen lige fra det 12te hundredår til det 19de har ført navnet *Sase(r)bro* d. e. Sas(s)ers, ikke Ans, bro, — et i sit slags næsten enestående tilfælde, jf. dog W. s. 20 om *Aphöj* efter den på Gunderupstenen I omtalte *Api*. — På den meget mærkelige, men temmelig brydsomme Sæddingesten (fra omtr. 960), der handler om en Sydsvensker, som bosatte sig på Låland og døde der, havde jeg sat mig i hovedet, at udtrykket [*um h*]*aj nur* (W. s. 426 ff.) måtte forklares af navneordet *nor* (svarende til et ældre vestnordisk *njårv*—? jf. W. s. 92 om kvindenavne på - «burg»), og da snarere således, at *havnor* toges som en sammensætning[2] og forstodes om vandsnævringen mellem Sæland på den ene, Møn og Falster på den anden side, eller måske om Guldborgsund, end således, at ordene toges hvert for sig: over hav(et) til nor(et), der da måtte betegne den nuværende Rødby fjord, i hvis nærhed Sæddinge ligger. Imidlertid, navnlig af hensyn til den naturdrift, der har fået såvel sagamænd som runemestre — og endnu får mangen dansk øbo eller strandbo — til idelig at indskyde et «verdenshjörne» i sit foredrag, er jeg fuldt belavet på også her at trække det korteste strå.

Med længsel imødeser vi nu udkomsten af tredje bind, der skal indeholde de, som det synes, til dels meget vigtige skånske runestene og de talrige, men forholdsvis sene bornholmske.

F. Dyrlund.

[1] Når i den reichenauske broderskabsbog *en* i det mindste 2 gange (Pipers udgave i Monum. German. histor. 1884 s. 331 og 351), i lighed med «Thuræ *oc* Thura» (s. 351), forbinder to personnavne, må hint skyldes en tysk klosterbroder. (At *en* skulde være den gamle provençalske form for *don* som gejstlig tittel, støttes ikke ved håndskriftets øvrige brug.)

[2] Umuligt var det vel ikke på den hos W. s. 463 anførte uplandske sten at tage *Silu nur* som en sammensætning; «han *endtes* i Silunor» vilde ikke være mere påfaldende end «han *blev død* i Øresund» (W. s. 216); udeladelsen af hensynsmærket er ikke stødende, hvis ordet, som til dels endnu i Norge, har været hankön.

H. Osthoff, Vom suppletivwesen der indogermanischen sprachen. Erweiterte akademische rede. Heidelberg 1900, Wolff (komm.). 95 ss. 4to.

Ved «Suppletivwesen» forstår forf. det forhold, der finder sted f. ex. i det lat. *fero, tuli, latum* eller overhovedet i tilfælde, hvor sproget anvender etymologisk forskellige dannelser for at udtrykke forhold eller funktioner, der ellers i reglen udtrykkes ved dannelser af samme rod, som *video, vīdi, vīsum.* I tilfælde som det anførte synes begrebet supplering i virkeligheden at være ganske på sin plads, medens forf. med rette gör opmærksom på, at en betegnelse «uregelmæssig» aldeles intet siger og «ufuldstændig» ikke er stort bedre, idet denne bestemmelse vel kan passe f. ex. på *fero*, men ikke på *tuli, (t)lātum*, hvortil den etymologisk tilsvarende præsensstamme foreligger i *tollo.*

Forf. behandler först de herhenhørende fænomener af verbalböjningen, idet han viser, at disse overalt væsentlig falde ind under visse bestemte betydningsgrupper, selv om de midler, de enkelte sprog anvende til supplering, kunne være meget forskellige. Disse betydningsgrupper ere sådanne som «spise», «give, række», «gå, komme», «løbe», «tage, bære, bringe, føre», «sige, tale», «slå, træffe», «se», «være, blive». Derefter gennemgås andre ordkategorier, i hvilke forf. finder parallele fænomener: hunkönsdannelse (fader—moder, broder—søster, mand—kone, tyr—ko, o. s. v. i modsætning til løve—løvinde, o. l.), adjektivernes komparation (god—bedre, bedst, og dets modsætning, delvis stor, mange, lille o. l., sjældnere gammel, ung o. a.), talord (en—første, to—anden o. l.) og pronominer (jeg—mig—vi—os, o. s. v.).

Til slutning undersøger forf. den psykologiske forklaring af hele dette fænomen, der i de ældre sprog i det hele er hyppigere end i de yngre. Han gör opmærksom på, at det overalt drejer sig om forestillingsobjekter, der ligge det talende menneskes sjælelige interesse nærmere, og at det ligeledes er en erfaringssætning, at tingene opfattes desto skarpere og mere individuelt, jo mere de træde den talendes følelse og tænkning nær. Herpå grunder efter forf. hele fænomenet sig; f. ex. s. 43: «Bei schärferer und individueller⟨er?⟩ erfassung des näheren und lebhafter interessierenden erscheint eine eigenschaft nicht mehr als dieselbe, sondern eben als eine andere, wenn sie in einem vergleichsweise höheren grade gedacht wird; das lehrt uns die wurzelverschiedenheit von *gut* und *besser*, lat. *bonus* und *melior*, sowie *optimus*», og forf. sammenstiller hermed udtryk som «Berlin ist eine schöne stadt, dagegen Paris ist fein», hvor *fein* = *sehr schön.* Eller s. 44: «Ebenso mag wol eine verbalhandlung als eine qualitativ andere erscheinen, wenn sie in verschiedenen zeiten, gegenwart, vergangenheit und zukunft, eintretend oder sich vollziehend vorgestellt

wird», eller den samme person opfattes forskelligt som handlende og som lidende (jeg—mig), osv.

Det er et betydeligt og interessant stof, der i denne afhandling er samlet og ordnet, og det ikke blot fra selve de indoeuropæiske sprog, ældre og yngre, men også i de udførlige noter delvis fra andre sprogætter, særlig semitisk, for hvilkes vedkommende det dog let kunde forøges i meget höj grad, dersom man vilde gå videre. Ligeså har sikkert forf. i det store hele fuldstændig ret i sin forklaring, når han søger det fælles til grund liggende i den stærkere begrebsudstykning, individualisering, der finder sted, jo mere interesse en genstand eller forestilling har for de talende mennesker, og særlig jo primitivere det standpunkt er, på hvilket de stå.

Hvad der mest forekommer mig tvivlsomt, er, om man egentlig er berettiget til ganske at ligestille alle de forskellige af forf. behandlede fænomener og at henføre dem alle under begrebet «suppletivvæsen». Jeg ser f. ex. ikke, at der, når man ikke vil anlægge den mest fremskredne abstraktions målestok, ved ordpar som fader—moder, broder—søster, sön—datter, mand—kone o. s. v. lige overfor «moverede» dannelser som fyrste—fyrstinde overhovedet kan være tale om en supplering. Disse ordpar ere kun udslag af en aldeles naturlig specialisering i opfattelsen af de mennesket nærmest liggende objekter i modsætning til de fjernere liggende og ville ikke blot for det primitive, men selv for det höjest udviklede menneske stå som udtryk for så forskellige begreber, at vi også se, at sprogene kun undtagelsesvis og mest ad sekundære veje ere nåede til dannelser som *ἀδελφός*—*ἀδελφή* (jf. oldn. *sammœðri*,-*a*), *filius*—*filia* (egl. «diende»), *parens* m. og f., o. l.; derimod kender jeg ikke andre sprog end Volapük, hvor man f. ex. kan betegne en moder som en «hun-fader». Således er *vi* jo egentlig kun i det grammatiske paradigma flertal til *jeg*. Forholdet er her, som forlængst udtalt og også fremhævet af forf., af hel anden art end f. ex. mellem *mand* og *mænd* = *mand* + *mand* . . ., medens *vi* er = jeg + en eller flere andre, in casu ikke-jeg'er (sml. til en vis grad ord som *forældre* = fader + moder, o. l.). Det er derfor logisk set ganske i sin orden, at man her bruger forskellige ordstammer som udtryk for de i virkeligheden forskellige begreber. Noget lignende gælder med hensyn til *en*—*förste*, o. m. a.

En «supplering» synes mig först at indtræde, når forskellige ordstammer (og da egentlig ikke blot forskellige «rødder» — det eneste, Osthoff her tager hensyn til — men strengt taget også afvigende dannelser af samme «rod») anvendes blot med bestemte funktionelle forskelligheder, medens de ganske eller så godt som ganske dække hinanden, hvad betydningen angår. Således f. ex. *jeg*—*mig*, *vi*—*os*; således de mange «suppletiv»-fænomener i

verbalböjningen som fransk *aller, je vais, j'irai*; *je suis, je fus, été* (af *statum*); eng. *go, I went* (egl. vendte [mig]); lat. *fero, tuli, latum*[1], o. s. v., o. s. v. Endvidere den sakaldte uregelmæssige komparation, der jo særlig findes ved visse almindelige kvalitative og kvantitative værdibestemmelser, f. ex. *bonus, melior* (usikker oprindelse; sammenstilles hyppigst med gr. *μᾶλλον*, som dog ikke ret passer; mon ikke beslægtet med *medeor, remedium*, med *l* for *d* som *oleo* v. s. a. *odor* o. a.?), *optimus* (: *opem* = *finitimus* : *finis*, den *κατ' ἐξοχήν* hjælpende, som *finitimus*, den, der særlig findes ved grænsen, i modsætning til den, der ikke gör det); *god, bedre* (got. *batiza*, jf. sanskr. *bhadra-* «lykkelig, heldig») o. s. v., o. s. v. Blandt sprog udenfor vor æt, der have særlige former for komp. og superl., har finsk et tilsvarende forhold netop ved ordet for «god» : *hyvä*, komp. *parempi*, sup. *paras, parahin*. Jeg er ikke sikker på at Osthoffs forklaring (se ovf.) her ganske træffer det rigtige. Mon det dog ikke skulde være en væsentlig side ved sagen, at det her altid drejer sig ikke blot om meget brugte bestemmelser af interesse for de talende, men netop om almindelige værdibestemmelser, der væsentlig opfattes i deres relativitet, medens den absolute «positiv» ganske logisk føles som noget helt andet? Meget almindeligt bunde også sådanne komparativer og superlativer i ældre sprogstof end de dertil nærmest svarende positiver, og undertiden kan man endog være i tvivl om, hvad der er den tilsvarende positiv. Hvad er f. ex. positiv til dansk *værre, værst*? Det kan være ond, dårlig, slem, ilde og efter omstændighederne måske endnu andre ord. Forf.s henvisning til tysk *schön, fein* synes mig heller ikke fuldt oplysende; thi selv om *fein* betegner en höjere grad af skönhed end *schön* (sml. dansk pæn, kön, smuk, skön, dejlig o. s. v.), er dog selve sammenligningen, relativitetsbegrebet fremmed for disse ord.

Det interessanteste afsnit synes mig i det hele det om verbalsuppleringerne, og uden at skulle komme ind på enkeltheder tror jeg, at man må være forf. særlig taknemmelig for dette. Hvad forklaringen af fænomenet angår (jf. ovf.), må man utvivlsomt lægge væsentlig vægt på, at de primitivere sprog overhovedet ofte have en större rigdom på udtryk for de forskellige måder, hvorpå de almindeligste handlinger foregå; disse kunne tillige, oprindeligt eller sekundært, indeholde en forskel m. h. t. om en handling er «punktuel», indtrædende eller vedvarende o. s. v., hvilket atter vil medføre, at ét ord særlig bliver anvendt i én tidsform, et andet i en anden, indtil det blandede paradigma foreligger

[1] Dog gör dr. Siesbye mig opmærksom på, at man f. ex. svarende til *ferunt, fertur*, «man fortæller», næppe kan sige *tulerunt, latum est*. I sammensætninger synes det mig at disse forskellige stammer fuldstændigere dække hinanden end i det enkelte verbum (undtagen *suffero*).

færdigt. Således nævner E. Heuman i sin «Grammatisk studie öfver santal-språket» (Oversigt over d. kgl. Danske Vidensk. Selsk. Forh. 1892 s. 218), at der i dette sprog f. ex. findes 12 forskellige udtryk for begrebet at bære, men intet af dem er generelt; der er f. ex. særlige ord for at bære på hovedet, bære på ryggen, bære på hoften, osv. osv. Et af ordene er *tul*, der oversættes «bära lyftningsvis med båda händerna (altid om tunga föremål)». Dette er åbenbart lånt fra et arisk sprog (jf. sanskr. *tōlaya-*, *tulaya-* «aufheben; durch Aufheben eines Dinges sein Gewicht bestimmen, wägen, abwägen [der Wagebalken an der Wage entspricht den Armen des Menschen]» osv., Böhtl. & Roth) og har, som jeg skulde tro, bevaret den oprindelige betydning af det indoeuropæiske ord, der må have været: løfte noget tungt med begge armene (jf. gr. *τλῆναι*, *τάλαντον* osv., oldn. *þola*). Ud fra betydningen «løfte» er denne rod så på latin bleven anvendt til at supplere den, som det synes, fra först af i vor æt kun præsentiske, den fortsatte handling udtrykkende rod *bher-* (*fero* går og bærer på noget).

Men anmeldelsen er allerede bleven så lang, at jeg kun skal tilföje, at udstyrelsen desværre skæmmes ved den i tyske bøger så hyppige uskik at arkene ikke ere hæftede.

Vilh. Thomsen.

Axel Kock, Die alt- und neuschwedische Accentuierung unter Berücksichtigung der andern nordischen Sprachen. (Quellen und Forschungen zur Sprach- und Culturgesch. d. germ. Völker. LXXXVII.) Strassburg 1901, Trübner. XII + 298 s. Mk. 7,50.

Efter omtrent 25 års arbejde med de nordiske sprogs aksentuering har professor Axel Kock fundet det ønskeligt at give et kortfattet overblik over, hvad han nu mener om dette vigtige spørgsmål. Dette kan ikke siges at være ubeskedent, og heller ikke unødvendigt, ti for mange er de spredte oplysninger i prof. Kocks egne bøger og hans og en halv snes andre sprogmænds afhandlinger rundt om i tidsskrifter efterhånden blevet af et næsten uoverkommeligt omfang. At denne sammenfattende, og i visse henseender udfyldende, behandling er udkommet på tysk, har sin årsag i den fuldt berettigede tanke, at medens de nordiske filologer dog må gå til den vidtløftigere behandling af de enkelte problemer, er det for den almindelige jafetiske sprogvidenskab nødvendigt, men også tilstrækkeligt, at kende de foreløbige resultater og at få adgang til disse uden alt for overvældende ulejlighed. Dærfor er det også rimeligt, at en sådan redegörelse fræmkommer i et af de europæiske hovedsprog, tysk.

Professor Kocks første arbejde i denne sag, første bind af hans «Språkhistoriska undersökningar om svensk akcent», blev i sin tid (Anz. f. d. alterthum u. d. litt. VII s. 1 flg.) hilst af afdøde Karl Verner som et glædeligt tidernes tegn. Det varsel, som denne bog var om et frugtbart arbejde på den nordiske aksentlæres område, må nu efter omtrent et kvart hundredårs forløb siges at være gået i opfyldelse. Ikke således at spørgsmålene nu er uddebaterede — det var ikke en gang heldigt —, men således at næsten intet år er gået, uden at der er kommet ny klarhed på enkelte punkter. Det ligger bl. a. her nær at tænke på selve det af Verner rejste spørgsmål om det danske «stød»s oprindelse Verner fræmsatte (a. st. s. 7) den geniale tanke, at det danske stød var opstået af et hastigt stigende kromatisk portamento, og denne opfattelse har væsentligt holdt sig til den dag idag, ligesom også prof. Kock endnu i dette arbejde holder fast ved denne forklaring. Jeg har (Ark. XV s. 53) søgt forklaringen i kvantitetsforholdene, navnlig på grund af, at dærved en parallelisme med det yngre (vestjyske) stød kunde opnås, og er endnu ikke fuldtud overbevist om, at jeg har taget fejl. Når jeg nu er mere tilböjelig til at tro, at Verner dog kan have ret, er det fordi jeg mere og mere kommer til den tro, at en kromatisk forskel mellem de to aksenter endnu findes i dansk i langt större udstrækning. end almindelig antaget. I Sønderj. Årb. 1900 s. 245 (se Kocks bog s. 269) har jeg angivet, at kromatisk forskel findes sammen med stød i nordfynsk (efter meddelelse fra dr. Dines Andersen) og sydsamsisk (egen iagttagelse). Nu meddeler kand. N. Andersen mig, hvad jeg i forvejen formodede, at det samme er tilfældet i nordøstslesvigsk, og så vidt jeg kan skönne — men mit øre er ikke helt pålideligt — er det samme tilfældet flere steder i Nörrejylland. Dette stemmer jo også godt nok med Verners opgivelse (Århus, Kock s. 28), og jo mere udbredt en sådan levende forskel er, des större betydning må man vel også tillægge den. Det var i höjeste grad at ønske, at en omfattende undersøgelse af de danske dialekters kromatiske aksentuasjon blev foretaget, og jeg skönner ikke rettere, end at vi nu i Nic. Andersen har en mand, der i höj grad sidder inde med forudsætninger for at kunne foretage en sådan undersøgelse.

Prof. Kocks arbejde omhandler alt, hvad man kan sammenfatte under begrebet aksentuering: kromatik, kvantitet og dynamik, og i sammenhæng med den kromatiske aksent også det danske stød. Han går naturligt ud fra svensk, som både er det mest undersøgte af de nordiske sprog i denne henseende og det, som i mange punkter bedst har bevaret det oprindelige, og endelig er det jo også forfatterens eget sprog. Men det svenske sprog er væsentligt grundlaget, og fra dette går der talrige veje over til de andre nordiske mål, selv det shetlandske med sin

ejendommelige trykfordeling er draget med ind i undersøgelsen. Så vidt de foreliggende behandlinger af de nordiske sprog giver oplysninger rørende noget punkt af aksentueringens store område, er disse tagne i brug. Forf.s litteraturkendskab er meget omfattende — vel omtrent udtömmende. Afvigende opfattelser nævnes overalt, men pladsen tillader i reglen kun at antyde, hvorfor forf. ikke kan antage dem. En henvisning vil dog altid her give vejledning til at finde grundene i en eller anden spesialbehandling. Omtrent det eneste sted, hvor jeg kan tilföje noget, er s. 42, hvor en henvisning til Dyrlund hos Wimmer: Navneordenes böjning s. 93 (de sællandske former med aks. 1 i former som geder, neger) kunde være på sin plads.

Et af de punkter, der fortjæner at fræmhæves, er den forklaring, som de gamle aksentforhold (dog her vel de dynamiske) giver af en række vokal- og konsonantkvantiteter. Således forklares isl. *nýrri*, *fǽrri*, *grárrar*, *grárri* med langt *r* (s. 53), *åkka* (s. 119), sv. *frukkost*, *träggård*, *nitti*, *sjutton* (s. 161), *fattig* (sst.) og dærmed vel også oldjysk *hwænnær*, dansk *fattig*, *sytten* og de andre herhenhørende ord [1] som beroende på aks. 1, ligesom en del vokalforkortelser, som ellers vanskeligt lader sig forklare (s. 53). Dersom denne forklaring er rigtig, vil den imidlertid på et enkelt punkt ændre ræsonnemanget i § 129 (s. 60), da dansk *åte* (med langt *å*) '8' afgjort taler imod antagelsen af fælles nordisk aks. 1 i dette ord. De til støtte for en sådan antagelse anførte former må bero på senere parallel udvikling.

Aksentens indflydelse på endelsens udvikling, som allerede Bredsdorff havde anet, behandles udførligt på en række steder (sål. s. 77 flg.) i tilslutning til ældre undersøgelser af prof. Kock selv eller andre. Spørgsmålet har også betydning for dansk sproghistorie, idet det danske sprogs tidlige tab af biaksent på endelserne sikkert har været en væsentlig grund til endelsernes sammenfald i det farveløse *-æ*.

Endnu kunde der være meget at fræmhæve. Jeg skal blot nævne nogle af de behandlede punkter, og man vil se, hvor mangfoldigt stoffet er.

Ang. den dynamiske aksent er der, foruden det alt nævnede om de svage endelsers betoning, sådanne ting som trykkets plads i sammensætninger, overførelse af trykket fra én stavelse til en anden, ord bestående af to lige stærkt betonede dele, disses forhold til formelle sammensætninger med én stærk og en halvstærk del; endnu en gang skal jeg dog her nedlægge protest mod den brug,

[1] Torp og Falk, Dansk-norskens lydhist. s. 36, sml. Ark. XVII 83; væsentlig samme forklaring — dog med stærkere fræmhævelse af det dynamiske element — hos Noreen Altschw. gr. § 297, hvor den herhenhorende litteratur også anføres.

der göres af det danske *fjende*, som også ellers plejer at volde besvær. Dette optræder s. 105 som en undtagelse fra danske lydregler, og det må dærfor atter nævnes, at formen *fjende* er en skriftform for det gamle *fiende* i reglen udtalt *finde*; endnu J. L. Heiberg protesterede mod formen, men nu hører man daglig hyppigere ordet udtale *fjæne*.

Den kromatiske aksent er hovedæmnet og behandles meget udførligt. En mængde forskellige former for den anføres fra norske og svenske dialekter ligesom fra de pågældende rigssprog. Dens forhold til det fællesnordiske sprogs elisioner fastslås med så stor sikkerhed, som dette kan göres.

Endelig behandles også kvantiteten, navnlig de svage stavelsers (se dog også ovenfor bemærkningen til s. 53 o. fl. st.).

Nogle enkelte tilföjelser og rettelser kan jeg give, men de er kun ubetydelige.

Imperativen på *-er* i flertal med aks. 2 (s. 44) findes foruden i Sundeved også i hele det øvrige Sønderjylland lige til Esbjærg i vest og Hejlsminde i øst, også på Ærø findes denne form bevaret, men uden at jeg kender aksenten dær. Om den findes andre steder i Danmark, er mig ubekendt. I skriftsprogets höjere former har den holdt sig, men udtalen er glemt, og den har dær antaget aks. 1 efter indikativ.

Aks. 1 i stærke participier (s. 53) er udbredt over et stort sydvestjysk område, men det bliver alligevel N. Andersens fortjæneste at have påvist, at også østslesvigsk har denne aksentuering, da den hidtil kun har været kendt i de dialekter, som har stød (Lyngby Udso. böjn. s. 95 flg., sml. Ark. XV s. 46).

Formen *bladene* med stød i dansk (s. 46) må være en lapsus. Ordet er i dansk overført til en anden flexion (flt. *blade*) og mangler dærfor stød i flt.

Jeg kan kun anbefale denne fræmstilling til alle nordiske filologers opmærksomhed med ønsket om, at den må bidrage til, at også de danske dialekters aksentuasjon snart må underkastes en omfattende undersøgelse.

Askov, 2. Juni 1901.

Marius Kristensen.

Lysiae orationes, recensuit *Theodorus Thalheim*. Editio maior. Lipsiae MCMI, Teubner. L + 400 pp.

Bei der grossen Masse wichtiger Aufgaben, die sich heutzutage der classischen Philologie darbieten, kann sie verlangen ihr Arbeitsmaterial, die Texte, in gesicherter und bequemer Form zubereitet zu bekommen, und für manchen Text kann diese Fundamentalaufgabe schon jetzt abschliessend gelöst werden. Natürlich

nicht in dem Sinne, dass die Arbeit an der Säuberung der Ueberlieferung, sei es von Schreibfehlern sei es von alten und modernen Conjecturen, jemals aufhören könnte; sie hängt ab von der Entwickelung der Wissenschaft und ist daher unendlich. Erreichbar ist dagegen in vielen Fällen, dass die Thatsachen der Ueberlieferung so genau und vollständig dargelegt werden, dass nur die Auffindung einer neuen Textquelle eine Revision nothwendig machen kann. Wenn von einem so viel behandelten Autor wie Lysias, wo das Verhältniss der Handschriften so äusserst einfach ist, eine neue kritische Ausgabe erscheint, hat man das Recht eine soweit endgültige Behandlung zu erwarten. Bis zu einem gewissen Grade erfüllt die vorliegende Ausgabe diese Forderung; es kann kaum noch über die Lesarten des Palatinus, der als einzige Grundlage des Textes gilt (vom Epitaphios abgesehen), ein Zweifel bestehen, seitdem H. Stadtmüller alle noch zweifelhafte Stellen für den Herausgeber nachgesehen hat (S. VI). Aber ganz befriedigt sie nicht. Schon das ist ganz unsinnig, dass die Lesarten des Palatinus mit X^b X^k X^l X^s X^e X^w X^p X^f X^{st} angeführt werden, je nachdem sie von Bekker, Kayser, Lampros, R. Schoell, Erdmann, Weidner, Pertz, Fuhr oder Stadtmüller mitgetheilt sind. Ein kritischer Apparat soll doch nicht geben, was der und der in der Handschrift gelesen hat, sondern was in der Handschrift steht; der Palatinus ist ja noch da für jedermann. Aber ein wirklicher Schaden erwächst natürlich aus dieser Schrulle nicht. Schlimmer ist es, dass die andern Handschriften, so weit sie in Betracht kommen, nicht neu verglichen sind — der Herausgeber scheint überhaupt keine einzige Handschrift selbst benutzt zu haben —, so dass noch immer einige Lesarten des Laurentianus C unsicher sind, weil sie nur auf Bekkers Schweigen beruhen (S. VI**), und auch im Epitaphios nicht alles feststeht (s. II 61: de F dubitatur). Zu bedauern ist ferner, dass der von H. Schenkl untersuchte Marcianus 422 nicht berücksichtigt ist. Der Herausgeber meint zwar S. VI: quod vero H. Schenkl librum H (Marc. 422) ... a Palatino pendere negavit, eius rei sufficere argumenta non videntur; wenn aber seine eignen Angaben über den Palatinus genau sind, kann der Marcianus nicht eine Abschrift davon sein, da er an drei Stellen Lesarten hat, die im Palatinus schon *von erster Hand* geändert sind (I 1 *μακράς*, 19 *σοι φοιτῶν*, 40 *μὲν εἶναι*). An zwei Stellen, wo im Palatinus eine Rasur ist, lernen wir nur durch den Marcianus die ursprüngliche Lesart kennen; von diesen ist nur die eine angeführt (I 7 *ἢ πάντων*), während I 19 *σοι φοιτῶν* nicht erwähnt wird, was jedenfalls hätte geschehen sollen. Der Marcianus ist zwar arg interpolirt, aber bei der von Schenkl klargelegten Sachlage hätte es sich empfohlen seine Varianten wenigstens in der Vorrede mitzutheilen, besonders da nur die erste Rede darin steht.

Auch die Uebersichtlichkeit des Apparats ist nicht besonders.

Zeilenzahlen fehlen, die Varianten werden paragraphenweise aufgeführt, zur Erleichterung des Auffindens ist öfters ein Wort oder Worttheil sowohl im Text als im Apparat — hier ist ein Princip mir unerfindlich — gesperrt gedruckt. Das ist hässlich und störend, und die sonst gebräuchliche Angabe der Zeilenzahl führt doch schneller zum Ziel. Die Varianten ertrinken unter dem Wust der modernen Verbesserungsvorschläge, die mit grosser Sorgfalt gesammelt sind, auch ganz gewaltsame Eingriffe, die doch heute keinen Credit mehr haben. Um so merkwürdiger ist es, dass die Emendationen von Madvig, Adversaria critica I S. 453—54, kaum erwähnt sind; sein Name fehlt in der sonst so vollständigen Litteraturliste S. VIII—XII, und von seinen zwölf Vorschlägen sind nur 3 angeführt (XII 26, 81; XXIV 15). Dass Madvig IV 13 mit Hamaker und Cobet zusammentrifft, X 4 mit Ziel, XIX 44 und XX 9 mit Dobree, XXI 17 mit Emperius, XXVI 14 mit Scheibe, XXVII 14 mit Kayser, ist doch kaum weniger erwähnenswerth, als dass z. B. XII 84 «Gebauer secundum Augerum» *τὴν ἀξίαν* zugesetzt hat, oder dass XII 15 Cobet mit Reiske in einer nicht aufgenommenen Coniectur zusammentrifft.

In der Sammlung der Fragmente ist es wenig bequem, wenigstens für den Benutzer, dass zuweilen nur die Fundstelle angegeben ist. Am schlimmsten ist Fr. XXX, wo ausser dem Titel der Rede nur zu lesen ist «Harp. v. *ἐπιτρέπειν*», während bei Harpokration s. v. *ἐπιτροπήν* aus der Rede angeführt wird: *ἐπέτρεψεν, εἶπεν, ἀνδράσιν, ἀντὶ τοῦ ἐπιτρόπους κατέστησεν*; aber auch z. B. Fr. XXI sollte hinzugefügt sein, dass nach Harpokration bei Lysias *ἀμφιγνοεῖν* für *ἀγνοεῖν ἢ ἐνδοιάζειν περὶ τῆς γνώσεως* stand, Fr. XXIX. dass *ἀνάγειν* gleich *τὸ μηνύειν τὸν πεπρακότα καὶ ἐπ' ἐκεῖνον ἰέναι* war; und was hilft als Fr. CVI: «Poll. IV 23, Schol. Lucian. p. 256 ed. Jacobitz»? Aus der ersteren Stelle lernt man, dass Lysias *κατὰ Πανταλέοντος* das Wort *ἱκανότης ἐπὶ τοῦ ἱκανοῦ λέγειν* gebraucht hatte. aus der zweiten, dass ebenda *ζῆλος ἐπὶ τοῦ ζηλοτυπεῖν τουτέστι περὶ γυναῖκας μαίνεσθαι* stand; die Stellen hätten doch ausgeschrieben werden müssen.

Ausser den Fragmenten enthält die Ausgabe einen Index nominum et rerum S. 383—400; der Vorrede sind beigegeben Dionysii de Lysia iudicium, Lysiae vita ex vitis X oratorum und kurze argumenta sämmtlicher Reden mit sehr nützlichen Litteraturnachweisen. Im kritischen Apparat sind nach moderner Manier, die sehr leicht übertrieben werden kann, dankenswerthe Beiträge zur Erklärung eingestreut, die von einer grossen Vertrautheit mit dem Autor zeugen. Ueberhaupt will ich mit diesen Ausstellungen nicht behauptet haben, dass Thalheims Ausgabe keinen Schritt nach vorwärts bedeute; aber der Schritt hätte grösser sein sollen.

1. VII. 1901. **J. L. Heiberg.**

Procli Diadochi in Platonis Rem publicam commentarii. Edidit *Guilelmus Kroll.* Vol. II. Lipsiae 1901, Teubner. IX + 476 pp.

Naar man i vore Dage beskjæftiger sig med den senere Oldtids Kommentarer til Platons Skrifter, er det ikke saa meget for deri at finde positive Bidrag til Fortolkningen, som fordi man i Kommentarerne selv finder interessante Prøver paa Tidens Videnskab. Det kan rigtignok ikke nægtes, at i Proklos's yderst vidtløftige Kommentarer drukne de sunde og gode Bemærkninger i et Hav af haartrukne Spidsfindigheder og allegoriserende Spilfægterier, men ogsaa dem kan det jo have sin Interesse at gjøre sig be kjendt med. Kommentaren til «Staten» omfatter nu to anselige Bind, og det uagtet kun udvalgte Partier ere optagne til Behandling, men disse behandles saa til Gjengjæld med en uhyre Grundighed.

Hovedinteressen ved den ovenfor nævnte Udgaves 2det Bind, der alene foreligger til Anmeldelse, knytter sig ikke saa meget til Indholdet som til Textens Overleveringshistorie, der er ret ejendommelig. Det Haandskrift, hvori Proklos's Kommentar er overleveret, er nemlig ved Tidernes Ugunst blevet skilt i to Dele, hvoraf den ene er kommen til det laurentianske Bibliothek, og den anden til Vatikanet. Men medens den første Del længe har været kjendt og benyttet (ogsaa af Kroll i vol. I), er den anden Del først for nylig bleven fremdraget, idet den var skjult i den mangelfuldt katalogiserede columnensiske Samling i det vatikanske Bibliothek. Man kjendte kun Afskrifter (af Lucas Holstenius, Morus, Mai o. A.), paa Grundlag af hvilke R. Schöll i 1886 for første Gang udgav betydelige Dele af Skriftet (*Anecdota varia graeca et latina* edd. Schoell et Studemund vol. II). Udgaven var meget omhyggeligt besørget, men Udgiveren havde det Uheld, at det Aaret efter blev paavist af Reitzenstein, hvor Originalhaandskriftet befandt sig, saa at Arbejdet maatte gjøres om. Men heller ikke Reitzenstein kunde faa fat i Haandskriftet selv, da Kardinal Pitra havde lagt Beslag paa det for at udgive det. Hans Udgave kom da ogsaa i 1888 *(Analecta sacra et classica)*, men led af betydelige Mangler. I Kroll's Udgave foreligger der nu endelig et Arbejde, som forhaabentlig vil gjøre Fyldest i mange Tider. Han har anvendt overmaade megen Umage derpaa, men paa mange Steder er Læsemaaden alligevel usikker som Følge af, at Haandskriftets øverste Kant er meget medtagen og paa adskillige Steder overklistret med Papirstrimler. Paa saadanne Steder har Udgiveren ofte maattet give fortabt og nøjes med at aftrykke, hvad de tidligere Afskrivere have læst, da Haandskriftet endnu var i en bedre Forfatning. Men Udgaven gjør det Indtryk, at der er gjort, hvad der overhovedet kan gjøres, for Textens nøjagtige Fastsættelse.

Hans Ræder.

William Shakespeare, Prosody and Text. An essay in criticism, being an introduction to a better editing and a more adequate appreciation of the works of the Elizabethan poets. By *B. A. P. van Dam*, M. D., with the assistance of *C. Stoffel*. Leyden 1900, Brill. 437 pages.

The typographical defectiveness of the old Shakespeare texts is a matter of common knowledge. They are seen at a glance, for instance, to «shift the lines» in thousands of cases according to the whims and convenience of the printers; the general tendency of later editors, indeed, has been in the way of setting the metre right, and many corrections «for the sake of the metre» have been made, which evidently hit the mark. But apart from obvious emendations most of these efforts have been of a somewhat arbitrary and accidental character. The standard text now universally accepted — and that of the «Cambridge» (or «Globe») edition may be said for all practical purposes to be so — still presents a host of purposeless changes in the arrangement and sequence of prose and verse, and incomplete or quite irregular verse-lines, which contrast in a suggestive manner with the finished nature of the majority of the poet's lines. Of course, no correct apprehension (and rectification) of Shakespeare's metre can be possible without an unprejudiced study of Elizabethan prosody and pronunciation; but the fact is that modern notions of the English language and the rhythm of its poetry have often prevailed so as to prevent the correction of old errors and even to add new ones.

To fix the precise limits of variations possible in the number of pronounced syllables in Elizabethan verse, as compared with the standard pronunciation of Victorian English, and to point out exactly the deviations from modern practise with regard to accentuation, have been the first objects of the present work by van Dam and Stoffel. The authors have subjected Shakespeare's works and those of a great many of his contemporaries to a minute examination for the purpose of enabling the student to form a definite opinion on such main points as are of vital importance with respect to Elizabethan prosody, namely: Additional syllables, aphæresis, synizesis, syncope, dropping of consonants, apocope, synalephe, dropping of entire words, and syllabic accent. In accordance with the evidence furnished by phonetic spelling, direct information supplied by linguistic writers of the time, and metrical requirements, the authors set down under each separate category or subdivision, alphabetical lists of all the phenomena in question found (printed or not) in Shakespeare, together with a copious selection of quotations from other Elizabethan authors, or as many instances as are thought necessary to illustrate a general rule; and the import and connection of the phenomena thus

brought together are discussed with great thoroughness. Besides, the question as to the actual pronunciation of shortened forms is entered upon.

The chief object of the authors is to bring all this to bear upon the traditional Shakespeare texts, in order to restore the original text and regulate the metre. In a chapter on «Causes of the Mistakes in the Text» they subject Elizabethan compositors, correctors, and early editors to, as it were, a psychological examination, showing not only what mistakes were actually made, but also why they were made, and what kinds of errors were most likely to be committed. «The printer», they say, «pays but little attention to the spelling he finds in the manuscript before him.» «If the author happened to syncopate a word in his manuscript, the appearance or non-appearance in print of such a syncopated form was exclusively dependent on the compositor's pleasure.» And again, «Both printers and correctors or editors have equally contributed their share towards the normalisation in print of the deviating word-forms they found in the manuscripts». A close study of this chapter will convince the reader, first, that Elizabethan printers and editors were the originators of many of those irregularities in Shakespeare's verse which have made people speak of his «loose metre», of «blank verse with four or fourteen syllables», of «the comparatively rare occurrence of regular blank verse in Sh.», and so forth, and secondly, that as a principle it must be justifiable to substitute contracted and in every way shortened forms for full ones, and *vice versa*, if the forms in question are found printed or may reasonably be inferred elsewhere in Shakespeare and — to a certain extent — in the literature of the time, and if such a proceeding is required by the metre.

But unfortunately the copious lists of words given by the authors as Shakespearian cannot be used without great distrust, as many of the forms adduced appear to be supported by insufficient evidence; and the demonstrative power of the quotations from other authors is often weak enough, though van Dam and Stoffel seem to attach an equal importance to them all. I give some examples to show what I mean. The aphetised form *bellious* (for *rebellious*) is inferred, in *Haml.* III 4,82, solely from the authors' own re-arrangement of the lines 80—82 and on the analogy of the non-Shakespearian word *bellion*. But the re-arrangement has been made exclusively with the object of removing the four-syllabled line, 81, and the blank verse resulting from this emendation is of a very doubtful kind (see below). The case is a similar one with regard to the apocopated form *slive* for *sliver* in *Lear* IV 2,34; at any rate, the mere re-arrangement of the lines, by which no evident metrical defects are corrected, is no proof. I doubt whether such a form as *déclension* can be said to be proved (in *Haml.* II 2,149) by the re-arrangement

of the lines proposed in p. 180; and I feel sure that *spect* for *expect* will require to be supported by stronger arguments, than that in *Rich. 3^d^* III 1,39, a line of 12 syllables may be turned into a blank verse line of this kind: *Anon spect him here; but if she b' obdurate.* The form *nill* (= *ne will* for *will not*) is found printed in Sh. twice in the phrase *will you nill you* (or *he*) and once in *Pericl.* III (the Prologue spoken by *Gower!*). (*Pilg.* XIV is probably not Shakespeare's.) This, with a quotation from *Gascoigne*, cannot warrant the substitution of such an archaism for *will not* in *Haml.* I 1,24 and 141, or wherever the authors think that the metre might be improved by such a proceeding. There is no doubt that *not (ne wot)* and *nould (ne would)* had become extinct before Sh.'s time; nevertheless van Dam and Stoffel without further ado substitute these forms for *wot not*, *know not*, and *would not* in speeches by Lord Willoughby, Helena, and Juliet's Nurse. The lines quoted from Gascoigne and Spenser show nothing but that some poets indulge in archaisms. Upon the whole, Spenser's very deliberate use of archaic forms of speech would seem to enjoin upon us a certain caution in adducing his verse as evidence of what Shakespeare wrote. But the authors often seem to forget this circumscription. Sometimes they apparently do not tell provincialisms and vulgarisms from ordinary language. Many of the quotations they give from Ben Jonson must be useless, as the forms contained in them are simply provincial (see, for instance, p. 34 ff.). But the authors seem to think that the mere existence of some shortened form in print, in Elizabethan authors, is sufficient to prove that Shakespeare may have written this form in any place. They even put down Bottom's *Ercles* among syncopated words, and the word *casion*, which the disguised Edgar uses for *occasion* in *Lear* IV 6, 240, where he speaks the Somersetshire (?) dialect, among aphetised forms, without making the slightest reference to the special nature of these cases! The quotation from B. Jonson in p. 110: *Love is blind, and a wanton; ‖ in the whole world, there is scant ‖ one such another* etc., is not to be relied on. It is meant to show apocope of *-on*, proved by the rhyme, and to support the substitution of an apocopated *want'* for *waned* (Fol. *-wand*) in *Ant. & Cleo.* II 1,21. But there can be no doubt that the rhyme is *wanton* — *scant one*.

These examples, which might easily be multiplied, (among the aphetised words, for instance, besides those named above, the following at least are very doubtful, namely *vice*, *Sander*, *sume*, *lief*, *seech*, *pact*, *sbranch*, *spatch*, and *squisite*) will make it clear that the materials brought together by the authors must undergo a process of sifting before they can be said to «subserve the purpose of textual criticism». It is only fair to observe

that many of the details produced by van Dam and Stoffel with so much industry and erudition, are undoubtedly correct, that they succeed in many respects in settling the question as to the actual pronunciation of shortened forms (as when they speak of the so-called synizesis, pp. 39—43, and the dropping of the *y*-ending, etc.), and that they establish a much more frequent occurrence in Elizabethan poetry than has formerly been admitted, of such shortened and contracted forms as are held in our days to be «vulgar» and «barbarous». But in the presence of errors and paradoxes the student cannot feel confident; and therefore much of the labour made by van Dam and Stoffel has been made in vain.

In most cases the wrong or doubtful results are due to a misconception of what can be said to be «proved by the metre». Now, through an inquiry into the historical basis on which Shakespeare's blank verse developed itself, and into the undoubtedly uncorrupted lines of his own, it appears that his blank verse metre was a very regular one. This is shown by van Dam and Stoffel in three excellent chapters on Shakespeare's versification. After establishing that accent or stress is a purely relative conception, they define the unit of the blank verse (and of the «heroic line») as a regular sequence of 10 (or 11) syllables with a regular alternation of unstressed and stressed syllables, which rhythm may be modified by certain accentual inversions. The tenth syllable is invariably stressed, the ninth (and eleventh) unstressed; but of the first, second, third, and fourth accents each may take the place of the preceding unstressed syllable, yet only one of them in each line, or two (not consecutive); and such inversions are always preceded by a verse-pause. This gives 8 fixed types of blank verse, which are harmonious, while any other arrangement of accents produces unharmonious verse. Nothing seems to speak in favour of extra syllables.

All this is very good, and by substituting such forms as are undoubtedly, or may with good reason be supposed to be, Shakespearian, for those actually found in the old texts, the authors succeed in reducing hundreds of lines hitherto held to be irregular, to a regular form. Thus the frequent occurrence in Elizabethan poetry of synalephe between a monosyllable and other words (pp. 135—140) teaches us how to scan such lines as *Tw. N.* V 1, 325: *To think m'as well a sister as a wife*; *Cymb.* III 1, 13: *A world b'itself*; *and we will nothing pay*, etc. etc. The Shakespearian form *charact* found in *Meas.* V 56 possibly allows us to turn seeming prose into blank verse in *Haml.* IV 7, 52—54: *Know you the hand? — 'Tis Hamlet's charact. «Naked»!* And analogous cases of dropping of entire words make it at least very probable that the «short line» in *Haml.* II 2, 593, «*Yet I*», ought to be removed by reading «*John-dreams*» in l. 595, in

this way: *Yet I, a dull and muddy-mettled rascal,* || *peak, like John-dreams, unpregnant of my cause.* To my thinking, too, *Tw. N.* III 1, 124 must be read thus: *A ring in chase of you: so did I buse*, though *b'use* for *abuse* is found printed nowhere in Shakespeare; the form in question is employed by other writers in verse and sets the metre right here. And, further, we may infer such a syncopated form as *lad'ship*, not solely from *Wint. T.* II 2, 46, as the authors do, but from this passage and *Tw. N.* III 1, 146 together, because in both cases an «alexandrine» can be turned into a blank verse line, if we assume the syncope of *y*, etc.

But, as has been mentioned above, van Dam and Stoffel very often try to prove through their own re-arrangements of the poet's lines that Sh. must have meant to employ some form solely inferred from such re-arrangements. In most cases there is nothing to prove the re-arrangement itself but the fact that the traditional text has one or two lines of two or four or six syllables, and that the authors do not hold such lines to be genuine. Ay, there's the rub; there's the respect that makes calamity etc. And yet the authors do not explain themselves on this subject any further than by stating in a footnote (p. 209) that in their opinion «it is just as impossible to prove that Sh. never wrote shorter line, as it is, to prove that the shorter lines are genuine in the form in which they have come down to us.» To this it may be observed, first, that assuredly Sh. did use shorter lines at the end of many a scene after a couplet of rhymed verse, as in *Tw. N.* I 2, 64, *Haml.* I 5, 191 etc. Secondly, that the phenomenon termed by Abbott. *Amphibious Section*, no doubt is a reality, or at any rate from psychological reasons must be held to be very probable [1]; and, thirdly, that many «interjectional lines», interruptions, and rhetorical repetitions etc. etc. do not seem amiss at all in a «short» form. (Note, for instance, Horatio's *Speak to me* in his allocution to the ghost, in *Haml.* I 1, 129 ff.) This seems to enjoin on the emendator a certain caution in his treatment of passages, where the sole metrical «defect» is the absence — and not an absolutely purposeless one — of some syllables at the end of the line.

To show how the distrust in «short lines» may lead to the introduction of worse matter, where a better editing is aimed at, I shall give three examples. The first is the beautiful passage in *Rich. 3^d^* I 2, 193—203, the dialogue between Gloucester (Richard) and Lady Anne. Re arranged by van Dam and Stoffel it runs thus:

---

[1] Cf. Otto Jespersen, Overs. over det kgl. danske Vidensk. Selsk. Forhandl. 1900, p. 516—517.

'Would I knew th'heart. — 'Tis figur'd in my tongue. —
I fear me both are false. — Then ne'r was man true. —
Well, well, put up your sword. — Say then, my peace('s) made. —
That shall you know hereaft'. — But shall I live
in hope? — All men, I hope, live so. — Vouchsafe
to wear this ring. — To take is not to give.

I think no reader will have any difficulty in making his choice between the latter pointless, slatternly version of the text and the effective, passionate stichomythical dialogue as it stands in the old texts [1].

The following example is of a somewhat different kind. In *Othello* V 2, 351—56 the traditional text is this:

Drop tears as fast as the Arabian trees
their medicinal gum. Set you down this;
and say besides, that in Aleppo once,
where a malignant and a turban'd Turk
beat a Venetian and traduced the state,
I took by the throat the circumcised dog
and smote him, thus. (*Stabs himself.*

For re-arranging these magnificent lines the authors seem to give the following reasons. *Medicinal* is found only twice in Sh.: in *Wint. T.*, where it is to be pronounced *med'cinal*, and here, where Al. Schmidt infers from the metre, *medicinal*. From Drayton the authors give *medc'nall.* But the Fol. here reads *medicinable! Circumcised* may be pronounced *circ'cis'd*, if we are allowed to judge by an analogous form *circ'siance* inferred from the metre somewhere in B. Jonson's works. And, finally, the last line is imperfect! Re-arranged, the passage runs thus:

their med'c'nall gum. Set you down this; and say
besides, that in Aleppo once, where a
malignant and a turban'd Turk beet a
Venetian and traduc'd the state; I took
by th' throat the circ'cis'd dog, and smote him, thus!

This is alleged (p. 50—51) as proof for the form *med'c'nall.* Now, the twice repeated, gratuitous, and quite purposeless stress laid on the indefinite article at the end of the line, has jarred upon my ear and will do so, I suppose, on all ears [2]. The authors take it for granted (p. 221) that «those who have once realised the force and glory of the stress laid on so poor a word as *the*, will admit that» this emendation «*must* hit the mark».

[1] This re-arrangement has been mentioned in «Tilskueren» Aug. 1900 by Prof. Otto Jespersen.

[2] An English friend writes to me, «This might almost bring Shakespeare clamouring from his grave».

I, for one, think I have realised the said «force and glory», but I utterly fail to realise the force and glory of such an emendation. Here we must regret that we do not possess the materials necessary to decide whether at a certain time Sh. preferred using the most violent enjambement of all, to writing a line of 4 syllables. On p. 207 the authors themselves stamp the stressed *a* as «a genuine poetical license». But will it not prove very dangerous to make too much use of «poetical licenses» in correcting passages which after all might read fully as well without such corrections?

My third example is the passage in *Haml.* III 4, 82 referred to above. The text of the 2d Quarto, which may be corrupted, but whose accentuation is a model one, runs thus:

> Or but a sickly part of one true ſence
> Could not so mope; ô ſhame where is thy bluſh?
> Rebellious hell,

The Folio has only this line,

> O Shame! where is thy Bluſh? Rebellious Hell,

Modern editors print the passage thus,

> Or but a sickly part of one true sense
> could not so mope.
> O shame! where is thy blush? Rebellious hell,

while according to van Dam and Stoffel we ought to read

> Or but a sick part of one true sense could
> not so mope. Shame, where's thy blush? Bellious hell, —

No doubt *one* and *blush* ought to be stressed, which they cannot be here. And it is hardly possible to scan the second line so as to give the words *mope*, *shame*, and *thy* their due.

It is curious enough that very many of the readings proposed by van Dam and Stoffel are not only based upon doubtful or wrong inferences, but seem inconsistent, too, with their own metrical principles. For instance

2 Henr. 4th V 1, 53: Bear out a knave gainst an hon'st man, I've but —
Lear IV 4, 9: In the restoring his reav'd sense? He that —
Merch. of Ven. I 1. 47: Love neither? Then let us say you are sad.
Rich. 3d I 4, 112: Not to kill him. having a warrant for it —
All's well III 7, 19: solv'd to carr'her: let her in fine consent —
Haml. IV 7, 55—56: Can you vise me? — I'm lost in't, m'lord, but le'm [1] come.

[1] In many other places the authors scan rightly: *le'm gó*, *le'm stáy*, *le'm sée*, *le'm cóme*, etc. (p. 148 & 151).

In these lines too much stress is laid on words which according to their contextual connexions must be unstressed, and words requiring stress have been put where for metrical reasons they can acquire none.

I am perfectly aware that some words, as for instance the definite article and the prepositions. may commonly have had a stronger stress 300 years ago than they have now, and have made allowance for that. I likewise heartily agree with the authors in the importance they attach to such verses as

Rich. 2[d] IV 1, 183: On this side mý hand, and on thát side yóurs —
and *Sonn.* 133, 11: Whoé'er keeps mé, let mý heart bé his guárd.

I see the signifiance of such a remark as this «that a *sàd dirge* is a far sadder thing than a *sad dirge*» (p. 206), and subscribe to what is said on «emphatic accent» (*worthléss*, *fathér*); and, in fine, I call special attention to the argument put forth on p. 350, where a line in *1 Henr. 4th* I 3, 53 is discussed (oldest text):

He should, or he should not, for he made me mad —:

«The true reading is of course *for't* instead of *for he* . . . This is absolutely sure, because *not* requires the stress, so that the mistake cannot be in the words preceding *not*!»

But does not all this almost put the very words into our mouths, that there is a logical ground for every accent, and that the freedom arising from the purely relative character of stress requires as supplement a determination of what makes a word or syllable more or less stressed, or unstressed. Phrase-accentuation depends on antithesis and rhetorical emphasis, and good verse depends on the congruity between the accents thus required and the distribution of accents required by the verse, in casu by the 8 types of blank verse.

This, I think, must be the test of any conjectural emendation; and future emendators ought to adhere strictly to the rules of the blank verse, as put down by van Dam and Stoffel. Upon the whole, the principles laid down by these authors seem to be much more valuable than many of the results they have attained to by acting upon them.

In the second part of their work, van Dam and Stoffel pass on to an examination of the different versions of texts extant, with the object of making out which version in each particular case has authority, and of getting as near as possible to the genuine text. Of the plays. 18 were not printed till 1623, in the 1st Folio, and as regards these, little can be done except to set right the metre and correct obvious errors. By way of example

the authors give the 1st scene of *The Tempest* arranged as blank verse. The arrangement looks plausible, though some of the emendations are conjectural and may be called arbitrary, however ingenious, and some of the lines are of the unsatisfactory nature referred to above. — Of each of the five plays, *Much Ado*, *Love's L. L.*, *Mids. N. Dr.*, *Merch. of Ven.*, and *1. Henry 4th*, two or three versions have come down to us, of which, however, only one is held to possess any authority, the others being reprints. This is shown very convincingly with regard to the 1st act of *1. Henry 4th*, the differences of the Folio text from the Quarto one being proved mostly to be corruptions due to the Folio printer, who is seen nowhere to have had access to the MS., and several striking errors being common to both versions.

A second group of texts is formed by 8 plays, among which are *Rich. 2d*, *Rich. 3d*, *2. Henr. 4th*, and *Lear*. As to these it is shown that both the Quarto printer and the Folio printer must have had access to the author's manuscript. The Folio version of *Rich. 2d*, for instance, is seen to contain in a certain passage corrections of line-shiftings and additions of fresh matter not found in the «4th Quarto», of which the rest of the Folio version bears evident marks of being a pure reprint. In the same manner the Q. and F. of *2. Henr. 4th* appear to be quite independent of each other through the first three acts, after which the F. begins to assume a reprint character. To explain such facts, the authors suppose that though the Folio printer had access to the genuine MS., or part of it, it may have suited his convenience to set up as much as possible from the printed copy, and that with such a copy before him he may have looked at the MS. with intermittent attention. Be this as it may, facts like the above-named, of course, forbid us to assign a superior authority to either of the versions, and the method adopted by the authors for restoring the genuine text, then, chiefly consists in setting the blank verse right while retaining the fresh matter found in the Q. as well as in the F. In this manner they have treated the 1st scene of *Lear*, of which some 60 lines are commonly printed as prose without any reasonable motive, and where the traditional text shows many metrical defects. The text as restored by van Dam and Stoffel (p. 377—384) seems to be a judicious joining of different texts, based on unassailable principles, though in some particulars liable to doubts.

The third and last group of texts is composed of some plays of which besides a version printed from the MS. there exists a version brought out surreptitiously by shorthand-writers, corrupted by abbreviations for stage-purposes and «actors' blunders», and further corrupted by misunderstandings on the part of the stenographers and subsequent processes of filling up gaps. Such sur-

reptitious versions exist of *Henry 5th*, *Romeo*, and *Hamlet*, and to these the authors add the celebrated old plays known by the titles of «The First Part of the Contention» and «The True Tragedy», offering thus a reasonable solution of the debated question as to the mutual relation between these plays and *2.—3. Henry 6th* by assuming that the former simply are texts surreptitiously caught up from the lips of the actors when performing *2.—3. Henry 6th*.

Such surreptitious texts, of course, cannot be used in the same manner as the legitimate ones in restoring Shakespeare. There is, as a rule, no certainty that the fresh matter they contain came from Shakespeare's pen, and very often it evidently did not; so the surreptitious Quartos can have no claim to be taken into account. On the other hand, being in a certain sense independent sources, they may enable us here and there to supply evident defects or correct errors in the always much corrupted authentic texts; and, in fact, they do so.

Van Dam and Stoffel, however, attach a much higher value to them, and even argue «the propriety, nay the necessity of incorporating all the fresh matter contained in» them, according to a systematic plan. Leaving alone the question how this possibly can be done, I venture to express a considerable doubt whether it should be done at all; and though of course one can only hesitatingly set up one's personal opinion against the views held by authors whose sagacity and thorough acquaintance with their subject are conspicuous in every page of this part of their book, yet I shall try to point out what seems to me to be necessary restrictions of the principle here laid down by them.

In *Romeo* V 3, 12—17, where Paris speaks by Juliet's grave, the edition of 1599 (Q_2) has these lines:

1. Sweet flower, with flowers thy Bridall bed I Strew,
2. O woe, thy Canapie is duſt and ſtones,
3. Which with ſweete water nightly I will dewe,
4. Or wanting that, with teares diſtild by mones,
5. The obſequies that I for thee will keepe,
6. Nightly ſhall be, to ſtrew thy graue and weepe.

Instead of this, the surreptitious Quarto of 1597 (Q_1) has

7. Sweet Flower, with flowers I ſtrew thy Bridale bed:
8. Sweete Tombe that in thy circuite doſt containe,
9. The perfect modell of eternitie:
10. Faire *Juliet* that with Angells doſt remaine,
11. Accept this lateſt fauour at my hands,
12. That liuing honourd thee, and being dead
13. With funerall praiſes doo adorne thy Tombe.

These two passages, the authors surmise, are the *disjecta membra* of a sonnet, which may be restored by taking the lines in this

order: 1, 2, 3, 4, 8, 9, 10, —, 11, 12, —, 13, 5, 6, and by altering *dead* in line 12 to *dumb* (which, by the way, may be done with good reason). Two lines are missing, one between 10 and 11, and one between 12 and 13.

To account for this «highly remarkable mutual relation» the authors build up this theory. The Q_2 bears marks of being partly a reprint of the Q_1; if, in 1599, the printer for the sake of convenience used the Q_1 to set up part of his text from, having previously compared it with the MS. and marked in both, the lines he was to set up from either, there is a possibility that in moments of inattention he may have forgotten to look at the printed book before him and contented himself with setting up what was marked in the MS., so that in certain places the genuine text would be the one produced by the process of «dovetailing» the lines of the Q_1 into those of the Q_2.

Now, even if we grant the reprint character of the Q_2 [1] and admit the psychological probability of the rest of the theory, the question remains why in the sonnet thus reconstructed two lines should be missing. As they are not in the Q_1 they must, according to the theory, have been in the MS., and then they must have been overlooked either by the person who compared it with the Q_1 or by the compositor. But to accept either surmise is undoubtedly to accept too much. From a different point of view the absence of the two lines seems to tell greatly against the whole theory. Besides, what a rare coincidence that by a twofold carelessness on the printer's part a complete and faultless sestet should come out af a sonnet! The nature of this sestet makes the whole matter very suspicious; Shakespeare is quite as likely to have written a sestet as a sonnet here, and no external evidence, no metrical or logical defect, craves the interposition of emendatory aid.

The fact that the surreptitious Quarto has a different text from that of the Q_2, can be accounted for by assuming that the editor of the former did here, as he assuredly did in many other places [2], supply his imperfect shorthand notes with matter of his

[1] The proofs adduced in this respect do not always appear equally striking Of those given in p. 416, one I 1, 206—207 in *Romeo*, seems to prove nothing, and I 1, 171—173 and I 1, 191 may contain no errors at all. That many lines in I 3 were printed as prose in both the Quartos, though they plainly are blank verse, may be due to the same carelessness on the part of the different compositors (cf. p. 344). Besides, of the 62 lines in question, only the lines 1—48, and again 59—61, are found at all in the Q, and from l. 30 the differences between the texts of the Quartos begin to become so striking that the lines 31—48 no more than 49—58 can have been printed from Q_1. (Only the Nurse's speeches, by the way, seem to have been looked upon as prose.) How much, then, is due to the MS., and how much to the Q_1?

[2] Cf. Mommsen: Romeo und Julia, p. 161—173.

own making, aided by vague recollections of the missing lines. In this manner parallelisms arose, passages parallel in purport and partly in wording. That such parallel passages can sometimes be welded together with a degree of plausibility, need not cause any wonder, especially if they are of a somewhat lyrical character. But to constitute a proof that lines, possibly not Shakespearian, must be welded into genuine ones, more is needed, I think, than the mere chance that they are not at variance with each other.

Now there are not a few of those parallelisms which, besides bearing evident marks of having arisen in the manner referred to, will resist any welding process. Such passages are, for instance, in *Romeo* IV 5, the lamentations of the mourners, and V 3, the friar's long report. The latter passage especially shows clearly the way in which the editor of the Q_1 made up his text from scraps and bits noted down or recollected, and justifies the inference that the case may have been a similar one in other places, though less evident. So it seems necessary to restrict the applicability of the welding theory to such cases where metrical and logical respects render it an indispensable necessity to recur to surreptitious texts.

There is a passage in *Hamlet* restored by van Dam and Stoffel by means of dovetailing, to which I call attention, too, as it seems to me to militate against the theory of dovetailing itself. This is the scene in III 3, where the king, his conscience being awakened, tries to pray. I think that no reader has ever felt that something was wanting before the king's introductory words, *Oh my offence is rank etc.* But van Dam and Stoffel think it necessary to put the corresponding passage in the surreptitious Quarto, 13 lines, at the head of the king's tale, thereby making him, *inter alia*, first say that though sins were blacker than jet, contrition may make them white as snow, and afterwards ask if there is not rain enough in the Heavens to wash his hand white as snow, though it were thicker than itself with a brother's blood. Can we think it proper or necessary to surmise that the poet would use this metaphor twice here, to wash guilt *white as snow?* Or may it not be quite as likely that the surreptitious text was made up from memory? Of course, in both versions the process of the action is the same, namely that the king after reflecting upon his crime and the possibility of being pardoned kneels down and tries to pray, in which situation Hamlet finds him. If van Dam and Stoffel are to be trusted, the king accordingly must kneel down twice and, as it were, begin his speech over again.

The attentive reader will observe that such repetitions will occur in many cases where we try to weld corresponding

passages; this, to my thinking, is another argument against the general «propriety and necessity» of doing so.

Therefore I cannot feel convinced that the restoration of *Romeo* II 6 made by the authors is correct. I fear to ascribe to Shakespeare, lines, however beautiful, which are not proved with absolute certainty to be his. The Q_1 version of the passage in question is quite parallel to the Q_2 one [1]. Both versions contain two lines substantially the same, namely those with which in the Q_2 the scene concludes; and as in the Q_2 the friar on seeing Juliet approaching exclaims, «*Here comes the lady. Oh ſo light a foote will nere weare out the euerlaſting flint*“ etc., so he says in the Q_1, «*See where ſhe comes. So light of foote nere hurts the troden flower*» etc., which lines for all the world are like the result of an attempt at rubbing up one's memory for the sake of filling up a lamentable gap. Also the concluding words of the friar in the Q_1, «*Haſt is a common hindrer in croſſe way*» may represent tracks left in the memory, of the line in Q_2, «*Too ſwift arriues, as tardie as too ſlowe*». Now, the simple welding of the two corresponding passages would be impossible. The words «*Oh ſo light a (of) foote*» etc would form too glaring a repetition. But this difficulty is evaded, by assuming that in the Q_1 they have by a mistake been assigned to the friar, and consequently assigning them to Romeo. Is not this arbitrary? The words in the Q_1 «*See where ſhe comes*» do not fit into the restored text; they «must be a corruption». Other difficulties are done away with through certain alterations and omissions of single words. So upon the whole, the welding of the two texts has not been brought about except by such straining and adjusting as are not warrantable in themselves, and hardly produce a satisfactory result. For though most readers may think some of the lines inserted from the Q_1 beautiful, they will at the same time think it little consistent with Juliet's character to give expression, in the friar's presence, to her eagerness for coming into her nuptial bed («*Make haste, make haste! This ling'ring doth us wrong*»).

Though I have felt myself compelled, on some points, to oppose the mode of proceeding and the line of reasoning adopted by the authors, I think their book in many respects a meritorious work, which cannot be neglected by any future student of Shakespeare. The «full and close study» of Elizabethan prosody made by van Dam and Stoffel has led them into many mistakes and absurdities, and their metrical reconstructions are often evidently wrong. But,

[1] It would take up too much space here to print the 60 lines in question. Danish readers may be referred to Professor Jespersen's article in «Tilskueren», Aug: 1900, where a translation of the restored scene is given.

on the other hand, their book contains much which is new and valuable, as for instance the excellent discussion of «the rationale of the mistakes in the old texts» and the investigation into Shakespeare's metre. In these respects the learned authors may take credit to themselves for having directed inquiry into the right course; and this may be said partly, too, with regard to the last chapters of their book, in which they treat of the mutual relation of the various versions of texts, though, to my thinking, in their treatment of the surreptitious texts they have tried to prove too much, and so have proved nothing. Many interesting details are found scattered over the whole book. But the decisive or conclusive words on Shakespeare's prosody and text have not yet been spoken.

Horsens, August 1901.

V. Østerberg.

Englische Textbibliothek. Herausgeg. von *Johannes Hoops.* 4—5: *Fielding's* Tom Thumb, Mit Einleitung herausgeg. von *Felix Lindner.* Berlin 1899, Felber. VIII + 111 s.
Shelley's Epipsychidion und Adonais. Mit Einleitung und Anmerkungen herausgeg. von *Richard Ackermann.* Berlin 1900, Felber. XXXVIII + 76 s.

I ovenanførte tekstbibliotek er som no. 4 udkommen Fieldings satirisk-parodiske tragedie om Tommeltot, *Tom Thumb,* den drabelige helt, hvis ry fylder landet, og som elskes af Kongedatteren Huncamunca. Fielding fortsætter og udvider i denne satire det angreb på det engelske heroiske drama. som allerede 60 år tidligere af George Villiers var bleven rettet mod det og dets hovedophavsmand Dryden i den vittige dramatiske parodi *The Rehearsal.* I denne farce latterliggöres både Drydens teori og praksis. Hans krav om fremstillingen af rent overmenneskelige karakterer, der f. eks. er gennemført i Almanzor i *The Conquest af Granada,* rammes i *The Rehearsal's* monstrøse Drawcansir, som indgyder gru og rædsel blot ved sit blik og i en håndevending dræber hele hære:

I drink, I huff, I strut, look big and stare;
And all this I can do, because I dare.

Drydens hyppige indførelse af det overnaturlige, hans stærke brug af slagtummel, af dans, musik og lignende udstyr og hans klingende

og buldrende retorik, med lignelser, fine talemåder og almenræsonnementer i stedet for menneskelige udbrud, — alt dette gennembores med skarpe vittighedspile i *The Rehearsal.* I Fieldings tragedie om Tommeltot (med den pompøse titel: *The Tragedy of Tragedies, or the Life and Death of Tom Thumb the Great*) er satirens genstand væsentlig den samme, kun her, foruden mod de Drydenske dramaer, rettet mod svulsten og bombasten hos den flok af efterlignere, der var fulgt i Drydens spor; Fieldings sunde og lattermilde vid tager de samme urimeligheder på kornet. Fieldings satire har det fortrin for *The Rehearsal,* at den har större enhed i planen og derved virker med mere samlet kraft; i det hele er den vel i sin art omtrent lige så vittig og morsom som Villiers' parodi, om end dennes litterærhistoriske betydning er större. Ved at benytte den sindrige fiktion, at dramaet om Tommeltot er en gammel tragedie af en ukendt forfatter på dronning Elisabeths tid, og at det ofte er bleven efterlignet af senere dramatiske digtere, får Fielding lejlighed til i enkeltheder at angive de svulst-steder og meningsløsheder, han satiriserer over, idet han ved sin egen tragedies absurditeter lader en fingeret kommentator i noter anføre de mer eller mindre enslydende citater fra alvorlig mente bombast-dramaer, i hvilke Tommeltot-tragedien formentlig er bleven efterlignet. *Tom Thumb* ender så bloddryppende, som det sömmede sig et ægte heroisk skuespil; — der göres lige så rent bord som i «Kærlighed uden Strömper». Da Tommeltot nemlig i sin höjeste triumf skal ægte kongedatteren og drager gennem staden som dobbelt sejrherre over kæmper og oprørere, sluges han af en stor ko, der netop kommer spaserende; ved budskabet om dette dræber dronningen, ude af sig selv, budbringeren; budbringerens elskede, Cleora, dræber så dronningen, hvorpå Huncamunca dræber Cleora, osv. hele scenen rundt, til kongen som sidste mand gör det af med sig selv.

Fieldings morsomme arbejde er kyndigt udgivet af Felix Lindner med en omhyggelig besörget tekst og en oplysende litteraturhistorisk indledning.

Med hensyn til teksten vilde jeg dog tage afstand fra den her anvendte fremgangsmåde: at modernisere ortografien. Ved udgaver som de i dette tekstbibliotek, der dog först og fremmest er bestemte for studerende, har det sin store sproglige betydning i alt væsenligt at beholde tidens retskrivning; — at denne i dette tilfælde er vaklende (som det siges i indledningen s. 36) synes ingen grund til at forlade det ene rette princip, hvor det gælder udgivelsen af tekster for sprogstuderende: hver forfatter med sin tids retskrivning.

Det forekommer mig at være et noget misvisende udtryk, når i den litteraturhistoriske indledning (s. 10) udgiveren betegner Wagstaffes satire over Addisons folkevisekritik som et forbillede for Fielding, idet han i denne egenskab ganske jævnstiller den

med *The Rehearsal.* Wagstaffe bruger visen om Tommeltot som dokumentationsstof i sit satiriske angreb, der er holdt i afhandlingsform og rettet mod en bestemt kritisk metode og en formentlig falsk æstetisk smag, der så noget værdifuldt i folkeviserne. Fielding benytter lige akkurat også Tommeltot-skikkelsen, men i en frit omdigtet og travesteret dramatisk ramme og med et satirisk formål, der væsentlig omfatter helt andre ting end Wagstaffes satire. Tilknytningerne er her altfor få og spinkle til, at man med Rette kan sige, at Wagstaffes parodiske æstetiske opsats er forbillede for Fieldings satiriske tragedie.

Endnu blot en enkelt bemærkning. Der nævnes i Fieldings fingerede kommentators fortale til dramaet en *Mr. C—l* (s. 41). Udgiveren fremsætter her i en note det spörgsmål: «Wer ist damit gemeint». Der stikles vistnok til boghandleren Curll, en mindre vel anset forlægger i hine tider, godt kendt fra Popes levnet og skrifter.

Bibliotekets no. 5 indeholder de to berömte Shelley'ske digte *Epipsychidion* og *Adonais,* begge udgivne på grundlag af de faksimile-tryk af digtenes förste udgaver, som det engelske *Shelley-Society* har ladet besörge. I den foreliggende udgave er digtenes oprindelige ortografi bevaret. Udgiveren, Richard Ackermann, giver særdeles oplysende indledninger til begge digtene og udreder i det hele med klar og sund forståelse deres genesis, — de motiver og påvirkninger, der har været medvirkende ved deres frembringelse.

Ad. Hansen.

Engelsk Læsebog ved *N. Bøgholm* og *Otto Madsen.* I—II. Kbh. 1901, Nordiske Forlag. 166 + 235 s.

Hver tid kræver naturligt sin methode for sprogundervisning og sine derefter afpassede læremidler. Længe har man herhjemme undervist i de levende sprog paa samme maade som i de døde, og lærebøgerne har nærmest været indrettede paa at give sproget, som det foreligger i literaturen, som bogsprog. Men bogsprog og talesprog er ikke det samme. Vor tid kræver med rette, at man skal begynde at lære de levende sprog som levende sprog, der tales, og ikke som døde sprog, der kun kan læses, og dette krav høres nu om stunder stærkere og stærkere. Det forlanges derfor ogsaa, at lærebøgernes stof skal hentes, ikke fra forfattere, der er døde for 50 aar siden eller mere, men fra nu-

tidens forfattere som dem, der bedst afspejler nutidens tænkesæt og sprogform.

Naar man erkender dette kravs berettigelse, er der al grund til at glæde sig over fremkomsten af den bog, hvis titel staar over nærværende linjer.

Der er noget velgørende friskt over denne bog. Den bringer virkelig ligesom et pust fra øriget paa den anden side havet; man har under læsningen en tydelig følelse af at befinde sig paa engelsk grund og have mennesker for sig, der tænker paa engelsk og taler engelsk. Hertil kommer, at det er en overmaade underholdende bog. Vi har mange gode engelske lærebøger, men morsomme skal man ikke altid kunne beskylde dem for at være, og det er jo dog ganske rart baade for lærer og lærling, naar en bog ved siden af at være nyttig tillige er en smule fornøjelig.

Den foreliggende bog, som væsentlig er bestemt for elever, der først i en ældre alder begynder at lære engelsk, har først et indledningskursus, der gives baade i fonetisk omskrivning og derefter med almindelig engelsk retskrivning for at være anvendeligt ogsaa for lærere, der ikke benytter lydskrift. I dette afsnit gøres eleverne bekendte med grammatikens hovedtræk gennem velvalgte eksempler og smaafortællinger. En særlig ordsamling er vedføjet baade i lydskrift og i engelsk retskrivning. Herefter følger en række kortere anekdoter, som illustrerer grammatikalske og leksikalske fænomener. De fleste af disse er overmaade kvikke, enkelte lidt flove. Hvorledes verbalsubstantivet bruges, læres bl. a. af følgende replikskifte. *Father : What do you mean by kissing my daughter? I don't like it. Young Staylate : Don't you? Well, I do.* En dreng forklarer for sin lærer forholdet mellem *sufficient* og *enough* saaledes: *‚Sufficient' is when mother thinks it is time for me to stop eating pudding; ‚enough' is when I think it is.*

I det hele forekommer det mig, at udgiverne har været saare heldige i valget af stof. Blandt de længere stykker, som slutter første del, findes en kostelig skitse af George R. Sims: Mrs. Three-Doors-Up, der indeholder en saadan fylde af ægte engelsk tjenestepige jargon, at man nærmest studser ved at finde sligt i en læsebog for begyndere; det er saa nyt og uvant. Fremdeles en tilstrækkelig spændende kriminalhistorie af Conan Doyle og Kiplings nydelige lille fortælling Lispeth.

Ogsaa i læsebogens anden del er stykkerne fortræffelig valgte; den indeholder «ligesom første del kun tekster af virkelig moderne forfattere», saaledes som udgiverne selv siger det i fortalen. For ikke at trætte med at opregne en indholdsfortegnelse, som enhver kan finde i selve bogen, skal jeg indskrænke mig til at udtale min glæde over at træffe saa fortrinlige ting som det første kapitel af Junglebogen, M'Carthy's sympathetiske skildring af Parnell og saa instruktive stykker som dem, der handler om

House of Commons, om gangen i en kriminalproces og om dramaet paa Elisabeths tid. Det undrer, at en forfatter som Rider Haggard ganske savnes; jeg vilde hellere have undværet Beatrice Harraden, men dette er jo en smags sag.

Slutningen af bogen udgøres af et tillæg, som indeholder baade en del nødvendige realoplysninger og adskillige interessante og lærerige sproglige bemærkninger. Hvad der af disse sidste medtages, har jo altid et vist tilfældigt præg, men man kunde snarere have ønsket noget mere end noget mindre deraf. Dog er de maaske nærmest beregnede som et vink for læreren til selv at yde noget i samme retning.

Paa side 232 er ved et uheld de to første bemærkninger henførte til s. 89 istedetfor til s. 88, hvor de hører hjemme. Men er den der givne forklaring af ordene: *Lord G.'s famous descent upon the House* rigtig? Jeg tror det ikke. De forudgaaende ord: *in the present reign* kan fornuftigvis kun forstaas om dronning Viktorias regering, og man vises altsaa tilbage til tiden før 1837. Gordon, Khartoums heltemodige forsvarer, betegnes aldrig som lord (var han det?), men som Gordon Pascha eller general Gordon, og han hed ganske vist George, men hans egentlige fornavn var Charles, som det ogsaa ses paa hans statue paa Trafalgar Square, Charles G. Gordon. Nej, der sigtes vist til en begivenhed 100 aar tidligere, nemlig 2. juni 1780, da en bekendt fanatiker og urostifter lord George Gordon i spidsen for en folkehob søgte at intimidere underhuset. Hertil passer ogsaa de stærke ord *famous descent* bedre.

Glosesamlingerne er aabenbart udarbejdede med megen omhu, og man finder ofte særdeles træffende oversættelser; det synes at udgivernes fordringer til idiomatisk dansk har været lige saa strenge som til idiomatisk engelsk.

Lydbetegnelsen er den samme som anvendes af prof. Otto Jespersen i den ny ordbog og som forhaabentlig snart vil blive eneherskende i vor engelske skolebogsliteratur. Kun i ganske faa ord er udgiverne gaaet deres egne veje; jeg har saaledes bemærket *inosənt* for ordbogens *inəsənt, emprə* for *empərə* og enkelte andre ligesaa uvæsentlige afvigelser. For trykfejl er bogen ualmindelig ren; dog er anden del ikke saa pletfri, som man skulde tro, naar man ser, at en trykfejlsliste ganske fattes. Den stygge fejltype œ i udtalebetegnelsen i I er heldigvis rettet i II, men saa mangler til gengæld prikken i den tilføjede bemærkning om vokallængde. S. 60 staar *vill* for *will*, s. 62 har *foolish* et I istedetfor l, ligeledes *kills* s. 113, *attempt* s. 115 mangler t, s. 211 staar *gentlemen* for *gentleman*.

Udstyrelsen af bogen er en saadan, at det er en øjenslyst at læse i den; gode, store og klare typer paa smukt papir.

Hovedsummen af mine betragtninger er da dette, at det har været mig en fornøjelse at gøre mig bekendt med d'hrr.

Bogholms og Madsens lærebog, paa hvilken der aabenbart er ofret et ikke ringe arbejde, og at jeg mener at turde anbefale den saavel til faglærere som til alle, der interesserer sig for engelsk sprog.

Sorø, i september 1901.

H. P. Hoff-Hansen.

W. *Gemoll,* Schulwörterbuch zu Xenophons Anabasis, Hellenika und Memorabilien. Mit 89 Textabbildungen, 2 Farbendrucktafeln und zwei Karten. Leipzig 1901, Freytag. 340 S. 8⁰. Indb. 4 Mk.

Der læses sædvanlig ikke saa lidt af Xenophons Skrifter i Skolen, i Tyskland vel mere end hos os. Det kan vel altsaa være rimeligt at udgive en Ordbog til de mest brugte af denne Forfatters Skrifter. Ved en Anmeldelse i et dansk Tidsskrift af en saadan Bog kommer man naturlig til at spørge, hvorvidt den kan være anvendelig her i Landet. At anbefale den til Skolebrug kan der ikke være Tale om, for det første fordi den er paa Tysk, for det andet fordi et andet Lexikon jo er nødvendigt til de andre Forfattere, og de almindelig brugte sikkert er tilstrækkelige. Kan den da maaske anbefales dem, der studere Græsk ved Universitetet? Forf. har, som han anfører i sit Forord, benyttet de Hjælpemidler, der findes i Enkeltbearbejdelser af visse Værker af Xenophon, men støtter sig dog væsentlig paa egne Iagttagelser gennem en lang Aarrække. Saa vidt jeg har kunnet skønne, mangler der ikke meget i Fuldstændighed, men et og andet søger man dog forgæves. Man maa i høj Grad rose den gode Ordning og tydelige Adskillelse af de enkelte Ords forskellige Betydninger. Det er let at finde, hvad man har Brug for. I denne Henseende er der en uhyre Forskel paa den og Papes Lexikon, som vel hyppig bruges, men som ikke udmærker sig ved Overskuelighed; ja, endog Heibergs (Bergs) Lexikon lader adskilligt tilbage at ønske i denne Henseende. Ordenes Betydning er naturligvis flere Steder angivet fyldigere og bestemtere end i de mere omfattende Ordbøger, men en Hindring for Brugen af den ved et mere indgaaende Studium af Xenophon er den Omstændighed, at Citaterne, efter Forlæggerens Ønske, ikke ere anførte efter Bog og Kapitel, men blot i al Almindelighed henførte til et af de tre i Titlen nævnte Værker.

Bogen er udstyret med mange Afbildninger og to Kort. Forf. gør opmærksom paa, at adskillige af disse Afbildninger

ikke findes i lignende Værker. Det er rigtigt, og man maa glæde sig, jo mere Forff. bestræbe sig for at give, saa vidt muligt, saadanne Afbildninger, der tjener til Oplysning om Ting, der særlig omtales i de Værker, som de behandler. Man studser maaske lidt ved at finde Alexanderslaget mellem Billederne. Det kan dog vel forsvares, det giver i ethvert Tilfælde nogle Oplysninger om persisk Dragt. Men hvorfor disse stadig genkommende Gudebilleder? Fælles for denne Ordbog og Harders til Homer (samme Forlag) er Apollo fra Belvedere, Artemis fra Versailles, Zeushovedet fra Otricoli, Poseidon fra Lateranmuseet, Hephaistos, Hermes fra Neapel, maaske flere. I øvrigt er de vel snarere paa deres Plads her end i Harders Bog. Naar der er grundet Tvivl om Ægtheden af et eller andet Navn, burde det dog egentlig anføres, f. Ex. den saakaldte Aspasia. Og Billedet af Pergamos fra Attalidernes Tid burde absolut ikke være optaget.

Bogen er behandlet med Omhu, Trykfejl har jeg ikke truffet. Derimod kunde man anke over nogle Mangler. Ved *κατεργάζομαι* findes ikke Betydningen «vinde (en for sig)» Mem. II 3, 16; ved *ἀδελφός* kunde Betydningen «dobbelt» være taget med, ibd. 17; *καὶ μάλα* som Svar findes ved *μάλα* (ligesaa hos Heiberg). Udtrykket *παθεῖν ἢ ἀποτῖσαι* kunde gærne være forklaret; *οὐχ ὅτι* og *οὐχ ὅτι . . . ἀλλά* (Mem. II 9, 8) mangler; ved *ὅτι* staar *μὴ ὅτι* med *οὐδέ* foran (en Tankestreg mangler i øvrigt); *ὁ πάνυ* med et Substantiv oversættes «der berühmteste, der namhafteste», men hvorfor i Superlativ? Verbet *μεριμνάω* mangler, *γὰρ δήπου* mangler.

Fra Forlæggerens Side er Bogen smukt udstyret, Trykket tydeligt og stort (i den Henseende har vore Forlæggere af latinske og græske Ordbøger mange Synder paa deres Samvittighed); Papiret er desværre det stærkt glittede Papir, som nu bruges saa meget. Det er vel sagtens til Fryd for Bogtrykkere og Boghandlere, men andre Mennesker maa ønske det langt bort fra deres Øjne.

E. Trojel.

M. Tulli Ciceronis orationes. Vol. VI. Pro Milone, pro Marcello, pro Ligario, pro rege Deiotaro, Philippicae I—XIV. Recognovit brevique adnotatione critica instruxit *A. C. Clark.* Oxonii e typographeo Clarendoniano. [1901.] London, H. Frowde. 2 sh. 6 d. (indb. 3 sh.).

Udgiveren af dette Bind i den smukke og billige Samling af Textudgaver med kort kritisk Kommentar, som udkommer i Oxford (Clarendon Press), har som Forarbejder dertil eller For-

løbere derfor ydet flere fortjenstfulde Bidrag til Kritiken af Ciceros Taler. Hans Collation af codex Harleianus 2682 (tidligere Coloniensis) udkom i Anecdota Oxoniensia, class. ser. Part VII 1892, en særskilt større Udgave af Orat. pro Milone i Oxford 1895 og flere kritiske Bidrag i Classical Review 1900 (til orationes Philippicae og de øvrige Taler i nærværende Bind). Ved en fyldigere Brug af mindre kendte Haandskrifter kan Udgiveren paa flere Punkter berigtige Anskuelserne om de hidtil opstillede beslægtede Grupper af Manuskripter, hvad der kan have sin Betydning ved de Taler, hvor det væsentlig er yngre Codices som findes. Vi faa derved en paa ny gennemarbejdet Text med en Del Conjekturer til Overvejelse og med den fornødne Control i de korte kritiske Noter. Man vil finde Hensyn taget til de udenlandske Bidrag til Behandlingen af Ciceros Text, baade fra ældre og nyeste Tid.

I den Række Textudgaver (Bibliotheca Oxoniensis), hvortil dette Bind hører og som rask fortsættes, er der begyndt Udgaver af andre latinske Forfattere, nemlig Caesar, Vergil, Lucrets, Tacitus, Horats, samt af følgende græske: Aischylos, Aristophanes, Apollonios Rhodios, Thukydides, Platon. Xenophon. Af Cicero er nærværende Bind det første; der bebudes desuden en Udgave af Brevene ad familiares (ved L. C. Purser).

Udstyrelsen af disse Textudgaver er særdeles tiltalende, Arkene ere signerede, men ellers er Bogen uden Paginering.

C. Jørgensen.

Latinsk Læsebog for det andet Aar af *Chr. Ostermann* ved *E. Rathsach.* København 1901, V. Pio. 112 ss.

Det er Ostermann's *Lateinisches Übungsbuch für Quarta*, som her foreligger med fordansket glossarium (32 ss.) ved cand. mag. Rathsach. Det kan jo ikke nægtes, at det er lidt vanskeligt at finde et godt læsestof til andet års undervisning i Latin: Caesar og Cornelius Nepos har til det brug hver sine mangler, og nogen tredje oldtidsforfatter kan der jo næppe være tale om at anvende. Ostermann's tekst er dels en — meget omlavet — bearbejdelse af Cornelius, Livius og muligvis flere historikere (man savner oplysning om, hvorfra han har taget sit stof), dels vistnok selvlavet. M. h. t. indholdet er det et meget heldigt udvalg: fortællinger af den græske historie efter Cornelius; de Puniske krige og enkelte hovedpersoner i dem; Marius. Sproget er i det hele godt og holder en passende mellemvej mellem let og vanskeligt. At det er hélt fint Latin overalt, tør jeg ikke

ubetinget sige: ikke få steder har jeg spurgt mig selv, om en klassiker nu virkelig også vilde vælge dette udtryk, og da også fundet, at Cornelius eller Livius ikke har brugt det (således et par steder i stk. 70 og 71, flere i 92, hvis original jeg ikke har fundet; s. 65 l. 6 savner jeg et *ad* foran *Carthaginem Novam*). Men det er i hvert fald bagateller. Hvorfor endelserne *-a* og *-us* bestandig skal have streg over sig, når de er lange, også hvor ingen misforståelse er mulig, begriber jeg ikke. Det tiltaler mig heller ikke at se årstallene i teksten skrevet med Arabiske taltegn. Glossariet kan vanskelig bedømmes, når man ikke har prøvet det i skolen; men det gør indtryk af at være meget omhyggeligt udarbejdet og giver i hvert fald ikke for lidt. For dog at komme med et par små indvendinger, vil jeg protestere mod den desværre ret gængse gengivelse af *passus* ved «skridt» (som om Romerne tog skridt på 5 fods længde!); oversættelsen «at underkaste sig en sådan freds vanære» (stk. 91), som glossariet må føre til, er ikke god; det hedder: «gå ind på en så forsmædelig fred» ell. lign.; stk. 143 *tūli*, læs *tuli*; der savnes konsekvens i angivelsen af, når en stavelse er kort. — Den nydeligt udstyrede bog vil vist vinde indpas mange steder.

Randers d. 6te sept. 1901.

Valdemar Thoresen.

Havelok, ed. by *F Holthausen*. (Old and Middle English Texts, ed. by *L. Morsbach* & *F. Holthausen*. Vol. I.) Heidelberg 1901, Winter. XII + 101 s.

Som den første i rækken af de me. texter som Morsbach og Holthausen agter at udgive foreligger Havelok.

Denne romances hjemstavn søges i Mellemenglands nordøstlige del, men sydlige og nordlige afskrivere har efterladt spor af deres respektive dialekter (f. ex. *men ringeþ* v. 299 og *þōu wēnes* v. 598). Som regel er i foreliggende udgave de fremmede former fjærnede, undtagen når f. ex. rimet hindrede det.

Man kunde ønske at udgiveren havde gjort glossaret lidt fyldigere. Der behøvedes næppe ret mange sider gloser til for at sætte enhver der kunde blot lidt me. og ne. i stand til at læse digtet uden at ty til ordbøger. Af indre grunde burde Havelok læses af større krese end det nu læses af, da det gir interessante genrebilleder fra England omkring 1300.

Holthausens gode og tilforladelige udgave vil sikkert få stor udbredelse.

N. Bøgholm.

Ernst Kaper og Emil Rodhe, Tyske Taleøvelser. København 1901, Gyldendal. (83 S., deraf 20 S. Gloser.)

Denne lille bog skal imødekomme «de stigende krav om taleøvelser som led i undervisningen». Hr. Kaper har med dr. Rodhes svenske lærebøger som forbillede sammenstillet et antal gennemgående kvikke småstykker, der skal tjene som grundlag for samtaler mellem lærer og elever; i fortalen giver han besked om deres metodiske anvendelse og oplyser yderligere sin mening dermed ved spörgsmål og svar, knyttede til de første stykker. Det hele er omhyggeligt udført, og jeg har ingen trykfejl eller unøjagtigheder fundet. Utvivlsomt vil bogen i en flink lærers hånd kunne blive både til gavn og glæde for eleverne. Alligevel spår man næppe fejl, når man foreløbig kun tør love den en ret ringe udbredelse i latin- og realskolerne og henviser den til pigeskoler med friere undervisningsformer. For begyndere er den ingenlunde, og højere oppe i skolen vil de færreste under de nuværende eksamensforhold med deres 2—3 timer om ugen få lejlighed til at anvende så megen tid, som denne bog kræver for at gøre virkelig nytte. Men måske er hr. Kaper på det rene hermed og vil kun være på pletten, når «reformen» kommer.

J. Krarup.

Finnisch-ugrische Forschungen. Zeitschrift für finnisch-ugrische Sprach- und Volkskunde nebst Anzeiger unter Mitwirkung von Fachgenossen hrsg. von *E. N. Setälä* und *Kaarle Krohn.* I 1 og 2. Helsingfors 1901. 146 + 184 s.

Paa en tid, da bladene hvert øjeblik bringer meddelelse om, at finske aviser inddrages af den russiske regering og der paa alle mulige maader lægges den finske kultur hindringer i vejen, er det glædeligt at se denne kultur give sig udslag i et nyt foretagende, der paa den allertydeligste maade vidner om det høje standpunkt, finnerne er naaet til. Det er iaar 50 aar siden, at der i Finland oprettedes et professorat i finsk-ugriske sprog. I den forløbne tid har finsk videnskab gjort saa store fremskridt og er repræsenteret af saa dygtige forskere, at det næsten falder som noget selvfølgeligt, at det er blevet finske videnskabmænd, der har taget initiativet til at skabe et midtpunkt for den fi-ugr. sprogforskning, hvor meget man end kunde mene, at betingelserne herfor maatte være langt gunstigere i Ungarn. Allerede tidligere har finske forskere vist den øvrige verden, at de arbejdede lige saa ivrigt og dygtigt som andre; jeg sigter her til «Mémoires de la Société néo-philologique à Helsingfors», der indeholder af-

handlinger paa tysk og fransk om æmner, der væsenlig tilhører den romanske og germanske filologis omraade. Denne gang er det arbejdet for deres eget og deres stammefrænders sprog, de vil gøre andre bekendt med og skabe interesse for i videre kredse, og alle venner af Finland vil ønske dem til lykke med dette forehavende.

Strax ved første øjekast ser man, hvad ogsaa redegørelsen for tidsskriftets plan fremhæver, at forbilledet har været det af Brugmann og Streitberg udgivne «Indogermanische Forschungen», og det maa siges, at det nye tidsskrift paa en meget værdig maade kan stilles ved siden af dette sit forbillede. Det foreliggende første hæftes indhold er meget rigt og interessant. Fortsat i samme spor vil tidsskriftet sikkert bidrage mægtigt til at vække interesse for de finsk-ugriske sprog i kredse, hvor disse mærkelige sprog hidtil er lidet eller slet ikke kendte. Thi ikke alene er studiet af dem meget lønnende i sig selv, men det staar ogsaa paa mangfoldige punkter i nær berøring med studiet af de indoeuropæiske sprog, rent bortset fra det meget interessante spørgsmaal, om disse to sprogætter, som H. Sweet formoder, oprindelig har udgjort en enhed.

Jeg skal i det følgende søge at gøre rede for indholdet af første hæfte, hvis afhandlinger alle er skrevne af bekendte forskere.

Den ene af udgiverne, Setälä, en fuldstændig moderne sprogforsker, hvis værker er af grundlæggende betydning, indleder tidsskriftet med nogle mindeord over den første professor i finsk-ugriske sprog ved Helsingfors universitet, Castrén, der døde kun 39 aar gl., men dog fik tid til at vise den fremtidige forskning vejen. Dernæst følger en fremstilling af tidsskriftets plan, forfattet af bægge udgiverne. Den første egenlige afhandling er af Setälä, der tar til orde for vedtagelsen af en almindelig anerkendt transskription af de finsk-ugr. sprog. Som paa de indoeuropæiske og andre sprogs omraade har der ogsaa i gengivelsen af de fi-ugr. sprogs lyd hersket stor vilkaarlighed. Forf. giver en historisk udsigt herover og stiller derpaa paa grundlag af almindelige fonetiske principper forslag til en lydskrift, hvis finesser kan bortfalde i tilfælde, hvor det ikke gælder om særlig nøjagtig gengivelse. Maaske havde det været rigtigt, om tegnenes lydværdi var bleven illustreret ved exempler fra mere bekendte sprog. — Medudgiveren Krohn har leveret begyndelsen af en undersøgelse: Wo und wann entstanden die finnischen zauberlieder? — Den ungarske sprogforsker Szinnyei har skrevet en artikel om oprindelsen til personalsuffixet *-n* i ungarsk og kommer til det resultat, at *-n*, som findes i 3 pers. imperativ i modsætning til 3 pers. indikativ (med visse undtagelser), er en rest af det personlige pronomen for 3 pers. *ön*, ældre **jön* = finsk *hän*. — En anden ungarsk forsker, Simonyi, søger at paavise et nyt exempel paa

berøringer mellem ungarsk og mongolsk. — Forskellige interessante ting behandles at Yrjö Wichmann under titlen «Etymologisches aus den permischen Sprachen». Ungarsk *orvos* (udt. *orvoš*) ‚læge‘, som øjensynlig staar i forbindelse med finsk *arpa* ‚spaakvist‘, vises rimeligvis at være lig med det votjakiske *urveś*, hvis betydning meget tiltalende bestemmes som ‚spaakvistbærer‘, ɔ: troldmand, hvorfra overgangen til betydningen ‚læge‘ er meget simpel (sml. i oldbulg. *balii* læge, egl. ‚besprecher‘). Under undersøgelsen af ordet *Kuzon*, det votjakiske navn paa byen *Kazan*, kommer forf. i anledning af modsætningen mellem čuvassisk *Xuzan* som bynavn og *xuran* i betydn. kedel ind paa spørsmaalet om *r* i čuvassisk svarende til *z*(*s*) i andre tyrkiske sprog. Naar den mulighed henstilles, at bynavnet kan have holdt sig i ældre skikkelse «wie öfter die ortsnamen», maa jeg maaske tillade mig den lille kritiske bemærkning, at der i saa fald maa være en særlig aarsag, der først maa paavises (cf. dansk *Lejre* og *Ledreborg*). Endelig vises syrjænsk *ńebög* ‚bog‘ at være et iransk laaneord, pehlevi *nipēk* skrift. — K. B. Wiklund, docent i Upsala, hvis specialitet er lappisk, har offenliggjort begyndelsen af en afhandling: «Zur geschichte des urlappischen *ā* und *ū* in unbetonter silbe». — Af den finske slavist Mikkola findes der to mindre artikler, hvoraf den første behandler forholdet mellem ungarsk *kōnyv* ‚bog‘ og slavisk *kŭnjiga*; det paavises, at det ungarske ord saavel som det dertil svarende slaviske **kŭnjęga* viser hen til en fælles kilde, der nærmere maa bestemmes. Den anden artikel viser sammenhæng mellem finsk *ativo*, der opr. maa have betydet ‚ung kone‘ (i forhold til forældrenes hus) og serbisk *odiva*, der betyder det samme og som maa have været tilstede i et nordligere slavisk sprog, et lignende forhold som naar litauisk *daina* genfindes i rumænsk *doine*. — E. A. Ekman har skrevet om finske og estniske konjunktioner af nordisk oprindelse, og endelig har Donner, der hører til den ældre generation af finske sprogforskere, givet en oversigt over de vexlende opfattelser af forholdet mellem de saakaldte uralaltaiske sprog. Spørsmaalet er, hvorvidt disse sprog, der omfatter baade tyrkisk-tatarisk, samojedisk, mongolsk, tungusisk og flere sprog, hører sammen, og navnlig om de finsk-ugriske sprog bør indbefattes derunder. Forf. kommer ikke til noget resultat, hvilket heller ikke er muligt, førend alle disse forskellige sprog er grundigt undersøgte hver for sig. I hvert tilfælde kan den for disse sprog fælles vokalharmoni ikke bruges som bevis paa slægtskab, og man staar sig derfor bedst ved foreløbig at benægte et nærmere forhold mellem dem indbyrdes, maaske med undtagelse af finsk-ugrisk og samojedisk.

Er indholdet af dette første hæfte saaledes meget tiltalende, saa er andet hæfte, der indeholder Anzeiger I—II, ikke mindre skikket til at vække opmærksomhed. Der findes her tre tildels længere boganmeldelser, en afhandling af Setälä: Die finnisch-

ugrischen studien als universitätsfach, med en oversigt over forelæsninger og øvelser over fi-ugr. sprog ved europæiske universiteter 1900—1901. Det meste af hæftet optages imidlertid af en bibliografi for aaret 1900; den er overraskende righoldig og giver et godt billede af de fi-ugr. studiers omfang. Til sidst følger forskellige meddelelser og personalefterretninger, en nekrolog over den nylig afdøde professor i Klausenborg Ignácz Halász, der har beskæftiget sig med lappisk, samt et forslag af Setälä om benævnelserne paa de forskellige finsk-ugriske folk og sprog. Man erfarer her, at de ungarske medarbejdere holder paa betegnelsen ungarsk, skønt magyarisk vilde være at foretrække.

Det nye tidsskrift taler tilstrækkeligt for sig selv. Der kan næppe være nogen tvivl om, at det vil naa sit maal, at blive midtpunktet for den finsk-ugriske sprogforskning, og de mænd, der udgiver det, vil da ikke blot have vundet ære for deres fædreland, men ogsaa have bidraget betydeligt til sprogvidenskabens fremskridt.

Kr. Sandfeld Jensen.

E. G. W. Braunholtz, Books of reference for Students and Teachers of French. London 1901. Wohlleben. 80 s.

En nem og praktisk lille bog, der sikkert vil kunne gøre megen nytte. Forfatteren vil være adskillige bekendt gennem sine fortræffelige Molièreudgaver, og de gode egenskaber, der præger disse, er ogsaa kommen denne bog til gode. Den er en paalidelig vejledning til orientering i hjælpemidlerne til studiet af romansk filologi i videste omfang. Naturligvis kan det ikke undgaaes, at den allerede nu hist og her kan trænge til forbedringer trods tre sider tilføjelser og rettelser; f. ex. maa til omtalen af «Indogerm. Anzeiger» (s. 4) tilføjes, at denne udmærkede bibliografi desværre for fremtiden udelukker romansk sprogvidenskab. Men ellers er alt det nyeste af værdi medtaget, og f. ex. baade Jespersens ‚Fonetik' og Nyrops ‚Grammaire historique' faar den plads, der tilkommer dem. Bogen kan saaledes paa det bedste anbefales alle, der studerer fransk.

Kr. Sandfeld Jensen.

Esquisses et contes modernes. Udgivne til Skolebrug og forsynede med Noter af *V. Stigaard.* I—II. Udvalg af A. Daudet. Kbhvn. 1901, Gyldendal. 69 + 17 s.; 71 + 15 s.

De fleste fransklærere er vel sikkert nok enige om, at det er slet bevendt med det undervisningsapparat, der staar til raadig-

hed. Hvad den grammatiske side angaar, kan det endda gaa an, men saa meget desto større er elendigheden, naar man skal finde et passende læsestof paa de forskellige trin af det (altfor) lange kursus, der strækker sig fra 5te fællesklasse til 6te studerende. Her at gennemføre en metodisk skriden fra lettere til sværere ting er for øjeblikket en umulighed, saa meget mere som de ældre brugbare læsebøger, der findes, er vanskelige at faa fat paa, da de efterhaanden er trængte til side af nyere, der kun har den tvivlsomme existensberettigelse, at de er nyere. Der trænges aabenbart til et helt system af franske læsebøger med omhyggelig afvejelse af, hvad der egner sig til læsning paa de forskellige alderstrin, baade hvad indhold og sprogform angaar. Og det vilde da ikke være nok at foretage et skønsomt udvalg af literaturen, men det hele maatte bearbejdes, navnlig for de lavere klassers vedkommende, hvor man ofte plages med forfattere, der er alt for meget paavirkede af retorik og akademisk stil, og hvis sprog derfor hvert øjeblik indeholder vendinger, som maaske nok har deres tilsvarende i dansk, men ikke desmindre ligger børns tankegang alt for fjærnt. Desuden er der mangfoldige vendinger og gængse talemaader, der kun sjældent eller slet ikke forekommer i det almindelige literatursprog, hvad der naturligvis ogsaa maatte tages hensyn til.

Men indtil noget saadant opnaas, maa man jo blive ved i den gamle skure, og spørsmaalet bliver da med hensyn til de foreliggende to hæfter, om der er nogen særlig trang til at faa Daudet fyldigere repræsenteret i skolebogsliteraturen. Svaret herpaa synes at maatte blive benægtende, thi denne udmærkede forfatter er i forvejen meget fyldigt repræsenteret i de Jungske læsebøger, der efter min (maaske kætterske) mening er de mest brugbare, der findes. Desuden foreligger der et Udvalg af Tartarin de Tarascon ved Heuer og maaske mere, som ikke er mig bekendt. Imidlertid erklærer udgiveren, at hæfterne nærmest er bestemte til maanedslæsning eller extemporaløvelser, hvilket de kan være udmærket egnede til. Noterne er meget omhyggeligt udarbejdede, kun hist og her et par unøjagtigheder, der dog i de fleste tilfælde ser ud som trykfejl. Maaske er der givet for megen forklaring paa flere steder, hvilket jeg imidlertid ikke skal komme ind paa, da jeg ogsaa med hensyn til noter og kommentarers nytte nærer kætterske anskuelser; men man burde dog af elever i 5—6 klasse kunne forlange en lille smule selvarbejde og selvtænkning.

Kr. Sandfeld Jensen.

C. H. Rafn, Hovedpunkter af den latinske Litteraturs Historie, til Skolebrug. 2. Udg. Kbhvn. 1901, Gyldendal. 80 s.

Denne 2den udgave af Rafns latinske litteraturhistorie behøver ingen anbefaling; bogen har vundet almindelig anerkendelse som et både ved fornuftig begrænsning og god fremstilling heldigt hjælpemiddel ved litteraturlæsningen i de øverste klasser. Imidlertid er det mig personlig en glæde at konstatere, at udgiveren på de fleste punkter har taget hensyn til de få og små udsættelser jeg i sin tid gjorde til 1ste udg. i dette tidsskrift (ny række, X 224 ff.). Bogen har også modtaget adskillige andre småforbedringer; således er der s. 2 tilføjet et karakteristisk exempel på spottevers ved triumfer og s. 65 et morsomt epigram af Martial. Tacitus har fået sit fornavn P. tilføjet, og ved Vitruv er tvivlen om hans levetid omtalt; det sidste har vel forøvrigt ingen videre betydning for skolen. Hvorfor man stadig skal plages med det tyske Majland istedetfor Milano, forstår jeg ikke.

Karl Hude.

Ad Herodotum.

V 72. *ταῦτα δὲ ποιήσας (ὁ Κλεομένης) δεύτερα τὴν βουλὴν καταλύειν ἐπειρᾶτο, τριηκοσίοισι δὲ τοῖσι Ἰσαγόρεω στασιώτῃσι τὰς ἀρχὰς ἐνεχείριζε. ἀντισταθείσης δὲ τῆς βουλῆς καὶ οὐ βουλομένης πείθεσθαι ὅ τε Κλεομένης καὶ ὁ Ἰσαγόρης καὶ οἱ στασιῶται αὐτοῦ καταλαμβάνουσι τὴν ἀκρόπολιν.*

Formam passivam q. e. ἀντισταθείσης sententiae huius loci minime convenire iam alii viderunt. Naber *ἀντιταχθείσης* substituebat, quod haud multo aptius est; van Herwerden *ἀντιστάσης* proposuit, cui coniecturae quodammodo Aristoteles favet de eadem re (rp. Ath. 20, 3) *τῆς δὲ βουλῆς ἀντιστάσης* scribens. Miror tamen, quo modo hoc in scripturam codicum abierit, et suspicor Herodotum ἀντιστατεύσης scripsisse, cf. III 52 *ἀντιστατέων*.

Carolus Hude.

En Indsigelse.

Af Chr. Sarauw.

Professor J. L. Heiberg har ovenfor p. 49 gjort en bemærkning om min kritik af Iliadens anden sang (her i tidsskriftet, IV 1 ff.), som nøder mig til at tage til genmæle — meget mod mit ønske, da disse spørgsmaal nu ligger mig meget fjernt og jeg føler det som en stor lettelse naar jeg her tør tillade mig at tie.

Hans ord at jeg 'af enhedsteorien lader mig forlede til at forsøge en aldeles umulig forklaring' insinuerer jo at jeg ved min undersøgelse tog Iliadens enhed som en given ting. Men sandheden er at jeg gik til arbeidet uden mindste fordom, uden mindste anelse om til hvilken side jeg vilde komme til at hælde — det var det første æmne jeg kom i lag med, da jeg engang ubesindigt vilde tilfredsstille min nysgerrighed og se hvad den berømte Homerkritiske videnskabelighed havde paa sig. Og jeg havde, da jeg var sikker paa at min analyse var rigtig, det bestemte forsæt at tage konsekvenserne deraf. eventuelt ogsaa en sprængning af Iliadens bygning. Men det blev mig klart at den foreliggende textforstyrrelse aldeles ikke fører ind bag den overleverede hovedplan for digtet, tværtimod direkte forudsætter dens tilværelse, idet den er forbunden med et laan fra niende sangs første afsnit, der atter paa den tydeligste maade viser tilbage til og forudsætter de første te sange.

Jeg har altsaa hævdet, og hævder endnu, at *dette sted* ikke kan bruges som breche. Udover det har jeg ikke sagt et eneste ord om Iliadens historie, end mindre sluttet mig til noget af partierne — dog at jeg, efter ganske selvstændig prøvelse, leilighedsvis udtalte mig bestemt imod viseteorien. Det var mig for det første en æressag at faa resultaterne af Köchlys og mit arbeide slaaede fast som videnskabeligt erkendt sandhed, uden hensyn til de gamle partistridigheder; og for det andet naaede jeg ikke dengang, og er ikke siden naat, til et positivt — men vel med stigende styrke til et negativt — standpunkt i det

Homeriske spørgsmaal. Denne stilling maa jeg kræve respekteret. Jeg taaler ikke at partigængeres brynde søger at skubbe mig over til den ene eller den anden side.

Jeg veed nemlig ingenting om de Homeriske digtes oprindelse, og det undrer mig at se andre vide saa god besked. Det falder mig ikke vanskeligt at tænke mig et epos som vokser og skyder ham under tidernes gang: jeg har andensteds med mine øine set noget saadant foregaa i den historiske overleverings dagslys. Men jeg benægter at kritikens praas er en sol der kan gennemtrænge det forhistoriske mørke; jeg benægter at hundrede aars trælleslid og spidsfindighed og flotte indfald og taabelige mistydninger har formaaet at kaste lys over disse digtes vorden. Jeg kunde forestille mig at det enhedspræg, som synes at vidne høit om en personlig kunsts skabergerning, dog kun var et skin, en skuffelse, fordi det var et folks, en tids, en kunstarts, upersonlige fællespræg, en maske der for os fjerntstaaende saa ud som et ansigt. Jeg kan, med eet ord, gøre mange almindelige indrømmelser — men den særlige indrømmelse, at det skulde være lykkedes kritiken at bevise sine paastande, ser jeg mig ikke i stand til at gøre. Jeg vender mig bort, ikke fordi jeg skræmmes af den løsning kritiken stræber henimod, men fordi jeg væmmes ved dens metode.

Man maa være paa det rene med at digte kan gaa i arv paa to maader: der er fri overlevering og bunden overlevering. Den bundne, og uproduktive, holder sig med størst mulig troskab til det engang givne, og hvor den dog faar skaar, sker det saa at sige ikke forsætligt. Det er givet at den Homeriske overlevering, i en tid hvor produktionen var afsluttet og rammen endelig lukket, dog kunde blive genstand for voldsom omdannelse. Indførelsen af Peira-motivet i Iliadens anden sang er det bedste bevis herfor. Intet er klarere end at denne indførelse skyldes mekanisk indgreb i overleveringen, og paafølgende arbeide af en kludrende 'filolog'. Thi det er helt utænkeligt at nogen der kendte fortællingens oprindelige sammenhæng, kunde fristes af noget til at omdanne den til det nonsens den nu er. Den der har saa megen skaberevne i sin hjerne at han frit kan forvandle fabelen, underkaster sig ikke slavisk traditionens enkeltheder der staar i den mest haandgribelige og mest gennemførte strid med den nye fabel; og omvendt, den blotte afskriver er ingen revolutionær, og frembringer intet virkelig nyt. Det er jo netop det interessante ved denne omdannelse, at nyt og gammelt staar saa voldsomt mod hinanden, med saa skarpe rande som man ikke ser

det andensteds. Efter denne omdannelse er der saa at sige ikke ændret en tøddel: en fri overlevering vilde have rullet det nye motiv i sine vande saa længe til sammenføiningslinjerne blev ukendelige og modsætningerne udviskede. Dengang var traditionen altsaa fast. Men om digtene engang i fortiden blev overleverede frit — hvor kan man paastaa, og hvor kan man benægte? Det frie epos er Mark Twains Mississippi: det løber her idag og hist imorgen; bugter, arme, øer, opstaar og forsvinder, bredderne vandrer, og ingen kender deres sted. Hvor kan man tro at en saadan overlevering skulde bevare tydelige minder om revolutioner, i de latterlige smaatterier der staar paa den opløsende kritiks ankeseddel? Hvor kan man antage de mest vidtgaaende, gennem generationer fortsatte, omdannelser af digtenes plan, og dog samtidig tro at kunne sondre de forskellige lag og udskille en oprindelig kærne, tro at vi saa overhovedet har noget ægte og oprindeligt bevaret endogsaa efter ordlyden? Kritiken ophæver sig selv i samme øieblik som den erkender muligheden af en fri overlevering.

Prof. Heiberg er saa opfyldt af opløsernes evangelium, at man maa holde ham noget tilgode, naar han uddrager de mærkeligste resultater af andres arbeider. Han erklærer s. 66 at Rohde for sjæletroens vedkommende har paavist at digtene hver for sig indeholder forestillinger som umulig kan forenes i samme bevidsthed — 'den samme generation kan umulig paa een gang bringe gravoffer og ikke bringe det.'[1] Dette referat af de første afsnit af Rohdes Psyche er mildest talt meget upaalideligt. Rohde vil jo netop vise i hvilken forstand det var muligt for samme generation at have de forestillinger om de levendes forhold til de døde, som vi møder hos Homer. Hvad selve disse forestillinger angaar, og formuleringen af det kulturhistoriske problem de indeslutter, har Rohdes undersøgelser næppe bragt noget nyt — sagen var nemlig gennemdrøttet før han blev født. Det nye hos ham bestaar, saavidt jeg

[1] Jeg bemærker for en sikkerheds skyld at der paa intetsomhelst sted hverken i Iliaden eller Odysseen er tale om gravoffer; dette begreb kan overhovedet kun ad gisningens vei indføres i diskussionen om Homer. Naar Odysseus i Nekyien lover skyggerne et offer paa Ithaka, er det ialfald ingen gravoffer, da de vedkommende ikke var begravede der. Il. 24, 595 kan dog muligheden af et offer ved graven være antydet.

ser, udelukkende deri at han anser for *survivals* hvad Nägelsbach (Hom. Theol. 348) kaldte 'die erste ahnung von der späteren ansicht'. Rohde antager at Grækerne i tiden før Homer engang har haft en livlig sjælekultus, som blev opgiven som følge af udvandringen til Lilleasien men har efterladt visse spor i de Homeriske digte (s. 40 ff.). Fornuftigvis tillægger han ligesaalidt som Nägelsbach og Nitzsch disse *survivals* nogen betydning for den texthistoriske betragtning af digtene. Han anser vel (s. 49) Nekyien for en tildigtning til Odysseen, men af andre, formelle, grunde, som iøvrigt ikke forekommer mig fyldestgørende; Nekyiens digter er efter ham netop 'correcter Homeriker' (s. 58), 'Homeriker strenger Observanz' (s. 59). Men naar en yngre Homeride kunde forene tanken om det der foregaar i Nekyien med den almindelige Homeriske tro — og denne forening foreligger jo faktisk — saa kunde den oprindelige digter ogsaa gøre det. Det er efter Rohde 'nyt' at Nekyiens digter lader skyggernes bevidstløse tilstand afbrydes ved bloddrikning — det staar nemlig ikke i Iliaden: men det 'nye' viser sig at være *survival* fra gammel tid (s. 56), og hvad der bestaar som saadant i den senere generation, maa antagelig ogsaa have bestaaet i de foregaaende slægtled. Da Rohdes lære altsaa slet ikke er bestemt til at influere paa Homerkritiken, vilde det være rigtigst at holde den helt udenfor diskussionen: men da den nu er draget derind, og altsaa af andre bruges til at øge flommen, er det maaske hensigtsmæssigt at sige nogle ord om den sag.

Problemet er med al mulig skarphed og klarhed stillet saaledes i Nitzsches Anmærkninger til Odysseen III, s. 167 (1840): 'es fehlen also alle anzeichen dessen, was einen todtencult zu bedingen scheint, es fehlen ebenso anderweitige spuren eines todtencults; aber hier wird dem Odysseus alles aufgegeben, und vollzieht derselbe nachmals alles, was wir an bräuchen stück für stück durch das ganze alterthum in der liturgie des todtencults oder bei citationen von schatten und nekyiomanteien üblich finden'; 168: 'diese übereinstimmung nöthigt uns anzuerkennen, dass der dichter diese gebräuche nicht erfunden haben könne, sondern aus der wirklichkeit, oder einer überlieferung von irgend wo auch zu seiner zeit vorhandenem todtencult und wirklich vorhandenem todtenorakel entnommen haben müsse'. Ganske paa samme maade hedder det hos Rohde, Psyche [2] I 57: 'was er darstellt, ist bis in alle einzelheiten hinein ein todtenopfer, wie es uns unverhohlen als solches in berichten späterer zeit oft genug begegnet, — — erfunden hat

er in dieser darstellung nichts — — die opferhandlung, durch die hier die seelen herangelockt werden, gleicht auffallend den gebränchen, mit denen man später an solchen stellen, an denen man einen zugang zum seelenreiche im inneren der erde zu haben glaubte, todtenbeschwörung übte. Es ist an sich durchaus nicht undenkbar, dass auch zu der zeit des dichters der Hadesfahrt in irgend einem winkel Griechenlands solche beschwörungen. als reste alten glaubens, sich erhalten hätten'. Medens Nitzsch og Rohde dømmer ens om de ceremonier Odysseus foretager, er der en ganske ringe uoverensstemmelse mellem dem med hensyn til det offer han lover at bringe skyggerne efter hjemkomsten til Ithaka. Efter Nitzsch 170 'kann es sehr wohl schon damals ein verbreiteterer brauch gewesen sein' at gentage begravelsens *χοαί* og *πυρά* nu og da, kun ikke som aarlig fest for de døde; Rohde indrømmer at et sted i Iliaden 24, 592 ff. tyder paa at man endnu paa Homers tid ikke helt havde hørt op med at ofre til de døde længe efter begravelsen, men anser løftet i Nekyien for 'gedankenlos' s. 58; det sidste skal være et ganske særlig mærkværdigt og betydeligt rudiment. — Mig forekommer det sikkert at maningen beror paa virkelige erfaringer om slige ceremonier. hvad enten disse nu har været øvede udenfor, eller maaske leilighedsvis i smug (?) indenfor, det egenlige Homeriske samfund; offerløftet derimod vilde jeg ikke lægge megen vægt paa, fordi digteren, naar han havde begravelsesskik og maningsritus givne fra det virkelige liv, meget vel kunde komponere det af disses elementer; det tjener i øieblikket aabenbart til at stemme Teiresias og de andre velvilligt, og Homer har vist ikke skrupuløst som en filolog overveiet om ofret i sin tid kunde blive psycherne til nytte. eller ladet de kontraherende parter anstille betragtninger over de fysiske og dogmatiske muligheder for løftets indfrielse. Jeg benægter altsaa at man fra dette diplomatiske løfte kan slutte til en skik paa digterens tid, endnu mindre før hans tid, og tvivler meget paa at det vil lykkes prof. Heiberg at gyde nyt blod i dette gamle spøgelse.

Det er Nitzsches og Rohdes fælles lod at maatte krydse op mod vinden — og vinden er Lobeck. Denne skarpe kritiker havde i sin Aglaophamus 1829 med spot afvist tanken om at føre Grækernes mysterier tilbage til Homers tid. I sin drøttelse af det spørgsmaal, hvorvidt man kan tillægge denne periode kendskab til forhold som Homer ikke omtaler. holder han meget stærkt paa slutningen ex silentio (255—329, særlig 317 f.). Men i

virkeligheden skulde denne jo dog kun gælde, naar den er kvalificeret, d. v. s. naar det af vort hele positive kendskab til Homer eller eftertiden fremgaar at vedkommende forhold kun kan være efter-Homerisk. Det kommer jo ikke an paa at udvikle en metode der giver formelt (konventionelt) uangribelige resultater — hvad skal vi med dem? — men paa at skelne mellem hvad vi virkelig veed, og hvad vi ikke kan vide fordi vi mangler tilstrækkeligt materiale. Hvis det sidste er vort maal, maa vi ganske vist give afkald paa adskillige spørgsmaals løsning, men det ses heller ikke at en usikker løsning er bedre end ingen. Det er tværtimod en fordel for videnskaben at dens tid ikke sluges af allehaande løse gisninger.

Mod Lobecks hele betragtning af de Homeriske digte som kulturhistorisk kildeskrift, ligger det nær at reise det spørgsmaal: hvad repræsenterer Homer? For det første territorialt: tør man virkelig gaa ud fra at det (i det væsenlige Ioniske) samfund, som han skildrer, i den grad er et Hellenisk samfund, at der ikke skulde kunne tænkes endogsaa store og dybe modsætninger mellem stammerne, men at skildringen skulde være typisk for det hele folk? Rohde er s. 37 ff. inde paa en kritik af dette punkt. Og for det andet: er Homers skildring ogsaa i dybden, indenfor samme samfundsomraade, ogsaa blot nogenlunde udtømmende, saa at der ikke skulde kunne være endog særdeles vigtige forhold, særdeles fremtrædende træk i tidens fysiognomi, som han ganske fortier? Jeg kan ikke skjule at jeg nærer den dybeste mistillid til Lobecks taushedsslutning, baade sprogligt og kulturhistorisk set: jeg mener at digtene netop selv røber at de giver meget tilfældige udsnit af tidens liv. Det var jo heller ikke deres opgave at give noget fuldstændigt billede. Hvad man aldrig vilde vente at finde hos en digter hvis fremstilling man kan kontrollere med en mængde andre kildeskrifter af den mangfoldigste art, det skulde man ikke kræve af disse faa tusend vers til hvis bedømmelse vi ikke har nogen samtidige meddelelser fra anden side. Man skulde ikke glemme at poesi, foruden at være inkonsekvent og lunefuld, ogsaa er konventionel, og den Homeriske er endda i særlig grad konventionel. Der danner sig, ubevidst, for digteren et system af regler for hvad der kan medtages i en poetisk fremstilling, visse motiver drages frem og gentages atter og atter, andre unddrager sig den poetiske interesse og forbliver indtil videre skjult i mørket.

Der mangler ikke kendetegn paa dette. I flygtige bemærkninger omtales oraklet i Delphi to gange, og dog paa en saadan maade at det maa have haft meget mere end blot lokal betydning. Thi naar mændenes hersker Agamemnon (Od. 8, 80) overskrider stentærskelen i det høihellige Pytho for at raadspørge Phoibos Apollon om den Troiske krig, saa er dermed oraklets almenbetydning sikker; og naar det klippefulde Pytho (Il. 9, 405) nævnes mellem verdens rigeste steder, saa er man nødt til at slutte at oraklet allerede da havde gammelt ry videnom. Og dog, hvis disse to rent tilfældige hentydninger ikke var der, vilde alle Lobeckianere med een mund forsikre os paa det indstændigste, at oraklet i Delphi var yngre end Homer. — Glimtvis dukker Dionysosdyrkelsen frem af mørket, navnlig Il. 6, 130 ff., og Lobeck gør sit yderste for at afkræfte vidnesbyrdet: at Homer har haft Bacchiske ceremonier for øie kan vel ikke fragaas, men han maa have set dem i Thrakien, ikke paa Græsk grund (Agl. 297 f.). Sagen er dog ikke saa simpel. Diomedes fortæller om hvorledes den stærke Lykurg forfølger den rasende Dionysos og hans ammer; det er altsaa det samme sagn vi fra senere tid hører om Pentheus og andre. Men hvis denne mythe med rette tydes som et minde om den modstand som Grækenland gjorde mod Dionysosdyrkelsens indtrængen fra Thrakien, saa viser stedet at denne indtrængen var ældre end Iliaden. Man skal vist ikke lægge for megen vægt paa at Lykurg trods sit gode Græske navn senere kaldes en Thaker, det staar der ikke noget om hos Homer; og hvad mening er der i at Thrakerne modsætter sig deres egen religion? Derimod staar der, at den som angriber Dionysos, han kæmper mod de himmelske guder, Thetis beskytter den spæde gud, og Zeus slaar misdæderen med blindhed. Mon det dog ikke skulde tyde paa at det Homeriske samfund, efter hvis synsmaade de himmelske guder maatte rette sig, paa Iliadens tid havde anerkendt Dionysosdyrkelsen efter tidligere modstand? Ja jeg synes det. Men hvis vi ikke havde denne rent tilfældige notits, der er ganske uden betydning for Iliadens handling og samfundsskildring, vilde vi være hjælpeløse overfor alle Lobeckske forsikringer om at Dionysos var meget yngre end Homer.

Hvis man nu giver prof. Heiberg ret i at den samme generation — vel at mærke: indenfor et afsluttet ensartet samfundsomraade — umuligt paa een gang kan bringe gravoffer og ikke bringe det, saa spørger man med forbauselse: hvorledes skal dette enten-eller finde anvendelse paa den Homeriske overlevering?

Staar det egenlig fast for nogen del af denne overlevering, om digteren kendte gravofret eller ikke? Jeg ser det ikke. Sagen er idethele saa usikker, at ethvert forsøg paa at hævde sjæledyrkelse for et enkelt parti af digtene, f. ex. for Nekyien, samtidig er et forsøg paa at hævde den for den hele tidsalder. Jeg har ovenfor nægtet berettigelsen til at slutte fra Nekyiens fremstilling til en almindelig kultus: jeg maa her hævde at man heller ikke kan slutte at der ingen saadan kultus var. Hvad kan man anføre af positive beviser for at der ikke bragtes ofre til de døde? Jo det skal efter Nitzsch (III 153) og Rohde (I 9) være udtrykkelig udtalt af Patroklos, at efter begravelsen kunde sjælen ikke komme tilbage fra dødsriget — og hvem vilde ofre til sjæle der ikke kunde nyde godt af ofret? Men Patroklos udtaler ikke noget theologisk dogme (23,75) i sine afskedsord til Achilleus: 'giv mig din haand; jeg jamrer, thi jeg vender ikke mere tilbage fra Aides, naar I har lagt mig paa baalet, — vi skal jo ikke mere levende sidde og raadslaa under fire øine'. Tilføielsen viser at der kun tænkes paa den skilsmisse som døden altid fører med sig, og ordene indeholder ikke andet end hvad i ethvert folk med hvilkesomhelst meninger om liv og død ven kan sige til ven[1]. — Man er i virkeligheden henvist til ganske indirekte slutninger; og om det end maa indrømmes at hvad f. ex. Nitzsch anfører s. 165 ff. fortjener overveielse, saa forekommer det rigtignok mig at man er meget langt fra at kunne fastslaa noget bestemt som undersøgelsens resultat, eller rettere vi kan fastslaa at vi ingenting veed om den ting.

Jeg imødeser da med stor ro de angreb som fra den kant maatte blive rettede mod den Homeriske overlevering. Textkritiken skal ikke dreie sig efter hver vind der blæser paa den fra archæologien, men have sit tyngdepunkt i sig selv; og forresten skal archæologien heller ikke stole alt for fast paa textkritikens resultater.

Saa vanskeligt forekommer det opkastede spørgsmaal mig, at jeg end ikke anser det for lønnende at drøfte Rohdes lære om religiøse *survivals*. Jeg skal blot endnu bemærke at han

[1] Rohde erklærer (I 27): der lebende vergisst die so völlig von ihm getrennte (psyche). Denne teori er bygget paa Achilleuses ord 22,389: 'Patroklos ligger lig ved skibene; ham vil jeg ikke glemme, saalænge jeg er blandt de levende og mine knæ kan røre sig. Ja selv om man i Hades glemmer de døde, vil jeg dog ogsaa der mindes min kære fælle.' Det er vanskeligt at bevare taalmodigheden overfor en saadan argumentation.

skruer det der kan uddrages af Iliadens 23de sang op til en urimelig høide. Det er vist ikke tvivlsomt at Patrokloses baalfærd overbyder den sædvanlige skik — men jeg ser virkelig ikke rettere end at dette er fuldt ud motiveret dels ved sagens betydning for digtets handling, dels ved Achilleuses lidenskabelige sorg. Det kan saamænd ikke nytte at beregne om denne eller hin ceremoni faktisk kunde glæde den døde — mon Achilleus beregner eller lader sig beregne? Iøvrigt er Rohde, idet ogsaa han antager at sjælen er ved bevidsthed indtil legemet er opbrændt, formelt udelukket fra at tale om 'uforstaaelige ofringer' (s. 15). Det hedder s. 34: 'ein todtenopfer bei der bestattung, wie es bei Homer nur noch bei seltenster gelegenheit, nach veraltetem, unverstandenem gebrauche vereinzelt dargebracht wird' — hvor veed man alt det fra? Fordi dette er den eneste udførlige beskrivelse af en baalfærd, behøver de øvrige ordknappe skildringer dog ikke at udelukke muligheden af ofringer. Jeg skal ikke opholde mig ved at Rohde s. 19 gør baalfærden til ein gräuelvolles opfermahl für die seele des freundes, da han selv s. 15 anm. indrømmer at det ikke er et speiseopfer men et sühnopfer — tanken om et maaltid vilde være mere end kannibalsk, og der staar udtrykkelig (21,28) at de tolv Troere er *ποινή* for Patroklos. Derimod maa jeg stanse en voldsom tydning af et andet punkt. Rohde lægger megen vægt paa at Patrokloses lig aftenen før baalfærden 'omrisles med blod' — det maa da være ein opfer d. h. eine beabsichtigte labung des gefeierten, hier der psyche (s. 16). Det er pudsigt at han ikke har set at ordene *πάντῃ δ' ἀμφὶ νέκυν κοτυλήρυτον ἔρρεεν αἷμα* (23,34) er en meget upaalidelig støtte. Det falder ham ikke ind at drøfte hvem den døde er — og dog er der to om budet. Den døde Patroklos ligger paa baaren; og ved baaren, slængt i støvet, ligger den døde Hektor. Rundt om slagter man kvæg til maaltid, ikke for Patroklos men for Myrmidonerne (*αὐτὰρ ὁ τοῖσι τάφον μενοεικέα δαίνυ* 29, sml. *δορπήσομεν* 11), og dyrenes blod flyder ned paa jorden og strømmer rundt omkring den døde — Hektor, siger jeg, fordi denne tydning er den naturligste og forsigtigste; og man vil ikke kunne gendrive mig. Den blotte mulighed for at Hektor kan være ment gør stedet ganske ubrugeligt for religionshistorikeren. Men selv om Hektor ikke laa der, saa staar der jo ikke noget om at blodet blev ofret til Patroklos, eller kom i direkte berøring med ham, eller skulde have noget forhold til ham — det flød blot rundt om ham, paa jorden.

Tilsyneladende langt farligere end denne blinde alarm er det angreb som Reichel i sit smukke og dygtige arbeide Homerische Waffen (2det opl. 1901) har rettet mod den Homeriske overlevering. Dog maa det være klart, tilmed efter Reichels egen indrømmelse (s. 93), at undersøgelsen ikke er afsluttet og at det er for tidligt at synge Te Deum. Jeg mener tværtimod at der er al grund til fornyet overveielse, og vil da ikke tilbageholde de bemærkninger jeg har gjort ved at gaa sagen igennem, om jeg end maa tilstaa at æmnet ligger mig noget fjernt, saavidt realiteten angaar.

Det staar efter Reichels undersøgelse formentlig fuldstændig fast, at de Homeriske digtes skjold er det gamle telamonskjold, og at de ikke nævner noget vaaben der med sikkerhed kan tydes som et bøileskjold. Reichel vil vel (s. 40 ff.) finde visse spor af dette sidste, men har kun helt indirekte slutninger at holde sig til. Agamemnons skjold i Iliadens elvte sang er udtrykkelig betegnet som telamonskjold (38). Agastrophoses maa ogsaa være det, da det bæres paa skuldrene (Λ 374); her indvender Reichel at man ikke kan aftage *θώρηξ* før skjoldet, men man kan, hvis det skulde være nødvendigt, forklare *θώρηκα . . . αἴνυτ' ἀπὸ στήθεσφι παναίολον ἀσπίδα τ' ὤμων* som et hysteron-proteron, en hyppig figur hos Homer[1]. Det er dog lige haardt nok, at den digter der siger at skjoldet sidder paa skuldrene skal have tænkt at det sad paa venstre arm. Reichels bevis for at Diomedes i Dolonien har bøileskjold er for skarpsindigt til at bevise noget: man kan, naar det skal være, ride en hest med den ene haand og i den anden bære, omend ikke føre, en lanse og et skjold af hvilkensomhelst konstruktion — og om mere dreier det sig ikke for de to flygtende hestetyve. Hvorfor Odysseus binder hestene sammen, og hvorledes han kan ride uden trense, ser man ikke.

Altsaa der er ikke i tidens løb sket textforandringer med hensyn til skjoldene; men vi skal tro at en interpolator paa mindst 25 steder har indføiet brystharnisker og derved anrettet en syndig forvirring i den oprindelige fremstilling. Og det skal han have gjort, vildledt ved at der i Iliaden paa andre steder forekom et *θώρηξ* med anden eller andre betydninger. Der kan nemlig ikke være tale om helt at udrydde *θώρηξ* af overleveringen.

Det forekommer ikke mig at Reichels undersøgelse vedrørende

---

[1] Saaledes er man ogsaa berettiget til at opfatte ordene *σῆμά τέ οἱ χεῦαι καὶ ἐπὶ κτέρεα κτερεΐξειν*. Ad Rhode Psyche I 24 anm. 3.

θώρηξ i Iliaden er foretagen med den fornødne upartiskhed og ro: der er i alt for mange argumenter en rem af den gængse kritiks hud, den blinde tro paa at pedantisk nøiagtighed og konsistens kan forudsættes hos en digter, den altfor vidtgaaende brug af slutningen ex silentio, det smaalige haarkløveri der partout vil finde mangler hvor der ingen er. Spørgsmaal af den art er ofte, fordi sagen i digterens øine var underordnet og hans derfor noget sparsomme antydninger, omend fuldt forstaaelige for hans samtid. er uklare for os, simpelthen ikke til at løse med saadan sikkerhed i helhed og enkeltheder at forskningens videbegærlighed kan stilles tiltreds. Man bliver da nødt til under den ene eller den anden form at skyde opgaven fra sig: den ene opnaar ved at gætte her og slette der, ved at hugge en hæl og klippe en taa. at guldskoen tilsyneladende gaar paa; men den anden, der paa forhaand erkender umuligheden af at komme til en virkelig løsning og derfor resignerer, er dog maaske nok saa klog.

Reichels bedste argument er efter min mening det at harnisker overhovedet ikke omtales i Odysseens skildring af beilerdrabet: det er virkelig mærkeligt, men er jo endelig en sag for sig der ikke kan influere paa vor kritik af Iliaden. I Iliaden forekommer *θώρηξ* 34 gange, og volder i regelen slet ingen vanskelighed. En virkelig vanskelighed foreligger ved fjerde sangs beskrivelse af Menelaoses bevæbning, det sted der aabenbart er den egenlige basis for Reichels teorier (cf. s. 73, 88). Men vanskeligheden ligger først og fremmest deri at vi veed for lidt om rustningens enkeltheder, mangler gloser (f. ex. *ζῶμα*) — ja vi mangler ikke gætterier —, ikke har den anskuelse af tingene som alene kan gøre ende paa tvivlen.

Jeg kunde vel forene det med mine meninger om Homerisk textkritik at følge Reichel og stryge Δ 136 hvor *θώρηξ* staar, naar alt hvad der saa blev tilbage var fuldstændig klart og sikkert — men det er ikke tilfældet. Snarere bliver texten ved amputationen i formel henseende lidt ringere, idet den fire gange gentagne beskrivelse af udrustningen denne gang kommer til at mangle et led. Pandaros rammer 'der hvor bæltets gyldne holdere holdt sammen og det dobbelte *θώρηξ* mødte' (skuddet); pilen gaar gennem bæltet, gennem *θώρηξ*, gennem *μίτρη*; Menelaos siger at bælte, *ζῶμα*, *μίτρη* har beskyttet ham; Machaon løser bælte, *ζῶμα*, *μίτρη*. Fremstillingen er konsistent under den, og kun under den, forudsætning at *ζῶμα* er lig *θώρηξ* eller en del deraf, og at *διπλόος θώρηξ* er lig *ζῶμα* + *μίτρη*. Men stryger

man 136, saa mangler et til *ζῶμα* svarende led i opregningen paa dette sted. Ordet *ζῶμα* betegner *ξ* 482 et særligt munderingsstykke, men det udelukker ikke at f. ex. den nederste del af *θώρηξ* kunde hedde det samme ('skørt'?). Reichel erklærer at *ζῶμα* ikke kunde beskytte Menelaos, men det kan nu ikke nytte ham noget, da Menelaos, som er nærmere til at vide besked, selv hævder det modsatte. Reichel lægger Vægt paa ordene *ζῶμά τε καὶ μίτρην τὴν χαλκῆες κάμον ἄνδρες* som bevis for at *ζῶμα* ikke kunde være af metal: jeg tror ikke at Homers stil med dens talrige intetsigende fraser og formler tilsteder en saadan slutning[1]. I anledning af 137 *μίτρης θ' ἣν ἐφόρειν ἔρυμα χροός ἕρκος ἀκόντων, ἥ οἱ πλεῖστον ἔρυτο* spørger Reichel: wozu dient der grosse brustharnisch, wenn die kleine blecherne bauchbinde den körper am meisten schützt? Ja det kommer jo slet ikke an paa dækningens udstrækning, naar den blot er der hvor skuddet kommer: et lommeur kan tage af for en geværkugle. Mitren beskytter mest, gennembores vanskeligst, fordi den sidder inderst og pilen har tabt sin kraft ved at gennemtrænge bælte og *ζῶμα* — *διαπρὸ δὲ εἴσατο καὶ τῆς!*[2] Reichel nægter at Menelaos kan

[1] Jeg veed ikke om det vil synes ubeskedent, naar man retter en almindelig opfordring til Homerkritikerne om at beskæftige sig mere indgaaende med Homerisk stilistik. Det er sikkert at en ikke helt forsvindende del af deres argumenter stammer fra mangel paa fortrolighed med Homers diktion. Der hører nogen opmærksomhed og iagttagelsesflid til for nogenlunde sikkert at kunne skønne over hvor man kan tage Homer paa ordet og hvor det er nødvendigt at forstaa cum grano salis. Med al sin vederhæftighed i det væsenlige, er denne stil i enkeltheder saa fuld af staaende vendinger der intet videre betyder, at man gerne kan kalde den en floskelstil. Naar Homer kalder Kassandra for den smukkeste af Priamoses døtre, saa betyder det ikke at hun var en smule kønnere end de andre; og naar han siger at Hefaistos har lavet Diomedeses brynje, saa betyder det ikke at Hefaistos har lavet den. Jeg tør vel indskrænke mig til disse to exempler; jeg pleier ikke at notere, men at læse hen over, kritikens argumentationer ud fra saadanne misforstaaede fraser eller figurer. Jeg har blot villet gøre opmærksom paa een af grundene til at kritiken ikke altid er saa overbevisende i andres som i sine egne øine, og advare mod een af de farer som lurer ved den smaalige undersøgelses sti. — For at faa et tilfælde der nærmere ligner det ovenfor, anfører jeg de ord der gaar lige forud: *λῦσε δέ οἱ ζωστῆρα παναίολον ἠδ' ὑπένερθεν ζῶμά τε καὶ μίτρην*: vil nogen tro at zoma og mitre løses længere nede end bæltet?

[2] Jeg opfatter altsaa ordene som en talemaade. Vil man ikke det, saa kan man i det høieste faa ud. at mitren var stærkere end *ζῶμα* (*θώρηξ*), hvad der ikke er noget at sige til.

se at pilens genhager sidder udenfor saaret, naar hans legeme er dækket af en metalplade fra navlen til halsen: hvorfra veed Reichel at θώρηξ naaede til halsen? hvis det gik mindre høit, kunde saaret eller pilespidsen vel nok ses indenfor det og mitren, efter Reichels anvisning. Men i hvert fald kunde Menelaos se at genhagerne, der kun var trængte gennem bæltet, sad udenfor θώρηξ, og deraf uden særlig skarpsindighed slutte at de ogsaa maatte være udenfor skindet. Naar Reichel opfatter *διπλόος θώρηξ* 133 som 'dobbelt rustning' sat for *ζωστήρ* + *μίτρη*, under henvisning til verbet *θωρήσσεσθαι* 'ruste sig', saa vil jeg ikke erklære det for umuligt at ogsaa substantivet leilighedsvis kunde faa den almindeligere betydning og have den her; paa den anden side kan et verbum med almindelig betydning jo godt være afledet af et substantiv med speciel betydning, som *κορύσσεσθαι* (*τεύχεσι Πηλεΐδαο P* 199) af *κόρυς* 'hjelm'. Jeg holder som før sagt paa at *θώρηξ* her er *ζῶμα* + *μίτρη*, og forklarer *διπλόος θώρηξ* 'det dobbelte harnisk' i lighed med Spansk *los dos hermanos* 'broder og søster' (K. Nyrop Ordenes Liv 137), eller med Arabernes 'de to Omarer' for Omar og Abu Bekr. Reichel erklærer s. 93: nimmermehr werde ich glauben, dass man jemals mitre und plattenharnisch übereinander getragen hätte — ja hvorfor skal det være saa urimeligt at panseret naar et stykke ned over mitren, saaledes at man var sikker paa at rustningen ikke ved visse bevægelser kom til at gabe? — Herefter tror jeg at kunne sige at dette sted, i den overleverede form, hverken er meningsløst eller meningsløst forvansket.

Det samme stakkels *θώρηξ*-vers vil Reichel stryge i en anden sammenhæng (*Γ* 358 = *Η* 252), som han utvivlsomt opfatter urigtigt (s. 66). Der staar at lansen trænger ind gennem skjold, gennem *θώρηξ*, og sønderriver *χιτών* ved *λαπάρη* — *ὃ δὲ κλίνθη καὶ ἀλεύατο κῆρα μέλαιναν*. Denne bevægelse skal være umulig for et pansret legeme, naar spydet har naglet skjold og panser sammen. Mon den angrebne, som maa vide at et skjold ikke er nogen sikker dækning, virkelig staar og venter til han føler stikket? Spørg en fægtemester, han vil svare at han i forveien kan se paa modstanderens øie, hvor stødet vil komme. Reichels antagelse, at de kæmpende staar i frontstilling og at stødet skulde undgaas ved en sidebøining i hoften, er ganske urimelig og gendrives direkte af ordene *παραὶ λαπάρην* 'lansen gennemskar chitonen langsmed underlivet'. Kampstillingen er den man kan se paa den Mykeniske dolk, eller paa de Aigi-

netiske figurer, den der bruges endnu den dag idag, fordi den byder angriberen den mindst mulige stødflade: venstre skulder hofte og knæ vender frem mod angriberen, høire side er rettet bagud, venstre knæ bøiet. Idet man saaledes staar sidelæns, er det umuligt at føre et stød forfra midt ind i maven. I samme nu som stødet føres mod underlivet, i samme nu undviger den angrebne enten ved at bøie i knæene eller bedre ved at sætte venstre fod et skridt til siden; derved kommer underlivet noget ud af stødets retning, over mod hvad der for frontalstillingen vilde være venstre side, og spydspidsen gennemborer *θώρηξ* saa yderligt at huden ikke berøres men kun chitonen flænges. Disse to steder er altsaa i bedste orden.

Reichel har (s. 80) uimodsigelig ret i at der *Ξ* 404, hvor Hektor rammer Ajas 'der hvor de to *τελαμῶνε* ligger over brystet' og beskytter *τέρενα χρόα*, ikke kan være tale om at denne del af brystet er pansret. Men der findes heller intet sted der nøder til at slutte at pansret gik saa høit op. Det dækker *γαστήρ* *Ν* 371, 397, 507, *κενεών* *Ε* 282 *Ρ* 314, *πλευρά* *Λ* 436, *νῶτα* *Υ* 415, det naar bagtil ialfald op paa skulderbladene *Ε* 99, 189, fortil op over brystvorterne *Ρ* 606, men der er ikke et ord om at den øverste del af brystet skulde være dækket. Hektors *στῆθος ἀγχόθι δειρῆς* *Ξ* 412 er vel ogsaa bart[1]. — Det er naturligvis ikke min mening at man ved saadanne kombinationer naar til sikre archæologiske resultater; jeg hævder blot at saalænge digtet, der her er vor eneste kilde, ikke modsiger sig selv, skal textkritiken lade overleveringen være i fred.

Der er heller ingen modsigelse i Diomedeses Aristi (99, 112, 189, 795; Reichel 27, 72). Pandaros rammer Diomedes i høire skulder, *θώρηκος γύαλον* — det sidste ords betydning er desværre usikker. Skuddet kommer forfra (*βάλ' ἐπαΐσσοντα*) og gennemborer skulderbladet; Sthenelos trækker pilen ud. Diomedes fortsætter kampen, men hviler sig derpaa ved sin vogn. Her løfter han skjoldremmen og tørrer blodet af, vel at mærke fortil hvor pilen var gaaet ind; thi det vilde være saa besværligt at tørre saaret bag paa skulderbladet, at han sikkert vilde have

[1] Af *Χ* 324 ser man vel at det sted hvor noglebenene stoder til brystbenet er blottet, men i ovrigt beviser dette sted hverken for eller imod, da der ved ordene *ἔχε χρόα χάλκεα τεύχεα* kan være tænkt paa skjoldet — alene eller i forbindelse med *θώρηξ*. Efter *Θ* 195 tages panseret *ἀπ' ὤμοιιν*: deraf kan man maaske slutte at det med bærestykker gik op over skuldrene, men ikke mere.

benyttet sine folks hjælp. Naar nu saaret sidder mellem brystvorten og nøglebenet, tæt ved panserets rand (efter ovenstaaende kombination), kan han dels tørre den blottede del af brystet, dels ogsaa nok faa haanden ind under panseret. Skjoldremmen, der løber fra venstre skulder over til høire armhule, vilde være i veien, navnlig naar skjoldet er kastet paa ryggen; han holder den altsaa ud fra legemet med høire haand for at komme til.

Jeg føler ingen lyst eller evne til at indlade mig paa en drøftelse af ornamenterne paa Agamemnons panser. Der er en slange, som ellers ikke forekommer i den Homeriske ornamentik. Reichel opererer her (s. 75) stærkt med den anskuelse at een gang er ingen gang. Kypern forekommer kun een gang i Iliaden — men da det er en ren selvfølge at Iliadens digter, som kendte (havde hørt om) Sidon og Thebai, ogsaa kendte det nærmere liggende Kypern, bliver der ikke bedre argument ud af dette end af de ærter og bønner som ogsaa kun optræder eengang. Vil kritiken ikke snart lægge dette daarlige hapax-kneb til side — eller vil den idetmindste ikke se at faa slaaet fast, hvor mange gange et forhold skal være omtalt af Homer for at det kan antages at han har kendt det? Man forvexler aabenbart to ting: den varsomme videnskabelighed der for at bygge sikkert udskyder af materialet det ved overleveringens utilstrækkelighed eller upaalidelighed mistænkelige som er i strid med den sikkert vundne helhedsbetragtning; og den svimle videnskabelighed der kun naar sine resultater ved at forkaste hvad der i og for sig er uangribeligt og bygge paa det der ikke dur.

Herefter er der næppe grund til at bruge mange ord om Reichels øvrige indvendinger: med lidt god vilje kommer man let ud over dem. Han insisterer Δ 234 (s. 76) paa at oversætte *κατὰ ζώνην θώρηκος ἔνερθεν νύξ' . . . οὐδ' ἔτορε ζωστῆρα . . .* med 'nedenfor thorex'; men da det ikke er til at indse at bæltet kan sidde nedenfor thorex, hverken efter den gængse, eller efter hans, eller nogen tænkelig, opfattelse af dette ord, kommer vi ikke langt ad den vei. Hvad han selv antager, siger han ikke, han stryger ikke stedet, og meningsløsheden vilde da heller ikke være mindre for en yngre digter end for en ældre. Jeg mener at enten maa man blive ved den gamle forklaring 'forneden i thorex', eller tage *θώρηκος* til *ζώνην*: 'stak i panserets taille forneden'; *ζώνη* er *B* 479 brugt om legemets taille i modsætning til *στέρνον*. Forresten behøver genitiven ikke at være styret af noget. — Det sted hvor Apollon slaar Patroklos i ryggen saa

vaabnene falder af ham, frembyder selvfølgelig ingen vanskelighed: som dette slags følger, i den detaillerede beskrivelse, for hjelmens vedkommende er udtrykt ved *βάλε Ἀπόλλων* *Π* 793, saaledes for panserets vedkommende ved *λῦσε Ἀπόλλων* 804: det pedanteri som Reichel s. 78 vil finde deri at guden skulde staa og snøre panseret op er ikke paa digterens side. Jeg kan iøvrigt henholde mig til hvad Reichel meget bedre har sagt s. 36 om den samme scene. — Reichel tror at naar ordet *θώρηξ* ikke nævnes paa steder hvor der var mulighed for at anbringe det, saa ligger deri et bevis for at krigerne ikke bar panser: hvad om vi anvendte den samme metode paa *ξίφος* o. s. v.! Patroklos kaster *Π* 135 Achilleuses sværd over skuldrene, men inden Homer er kommen til ende med sangen, er sværdet forsvundet! — Hvis Hektor *X* 111 ff. havde udført det forsæt at afføre sig hjelm og skjold og stille spydet bort, vilde han have været værgeløs og for saa vidt *γυμνός*; ordet udelukker ikke med nødvendighed muligheden af at han bar *θώρηξ*. Ordene *κτενέει δέ με γυμνὸν ἐόντα αὔτως ὥς τε γυναῖκα* betyder ikke 'han vil dræbe mig, naar jeg er nøgen som en kvinde' (cf. Reichel 81), men 'han vil dræbe mig som en kvinde, naar jeg er blottet'.

Dette maa være nok, og mere end nok. Jeg tror at have givet læseren en klar forestilling om hvad hjemmel prof. Heiberg har for sin paastand at Iliadens kampskildringer er blevne *meningsløst forvanskede*. Jeg har den største respekt for Reichel som archæolog; men det textkritiske udbytte af hans arbeide er næppe mere end nul. At en alvorlig videnskabsmand, saasnart han ser en uoverensstemmelse mellem de Mykeniske mindesmærker og de Homeriske digte, griber til den udvei at *slette* de textsteder som er ham i veien, er et af mange vidnesbyrd om den uhyre demoralisation som fra gammel tid gaar i svang ved den kritiske behandling af denne poesi.

Man vil maaske bebreide mig at jeg, som bestemt vægrer mig ved at anerkende Wilamowitzes kritik af Odysseen, ikke udførligt begrunder min dom. Det er nu adskillige aar siden jeg læste hans bog, og jeg kan ikke overvinde mig selv til igen at gaa den igennem. Jeg afbrød for syv aar siden mine Homerstudier i den bestemte følelse at det var spildt uleilighed, og naar jeg nu har ladet mig friste til som kvartalsgræker at tage et par spørgsmaal for, er det med samme stærke følelse af at den tid der anvendes paa saadanne undersøgelser er kastet bort

til ingen nytte. Der er desuden, for den der skriver som for dem der skulde læse, noget undholdeligt i et evigt fortsat forsvar for det blotte ignorabimus. Men naar jeg siger at Wilamowitz af alle forekommer mig mindst skikket til at dømme om disse spørgsmaal — ikke fordi han mangler evner, men fordi hos ham en ntreret modernisme idelig skurrer mod den gamle digtnings aand og stil — saa vil jeg dog begrunde dette med noget, og griber det prof. Heiberg med særlig beundring fremhæver som et mønster paa hans metode.

Jeg har i sin tid omhyggeligt prøvet Wilamowitzes kritik af Odysseens 19de sang uden at være i stand til at finde nogetsomhelst berettiget i hans indvendinger og formodninger. Nu ser jeg til min forbauselse at prof. Heiberg forsvarer hans teori, at dette stykke oprindelig var en af Odysseus med beregning hidført genkendelsesscene mellem Odysseus og Penelope, som en yngre bearbeider har omdannet for at kunne anvende et andet genkendelsesmotiv et andet sted. Den bevidste kunst hvormed digteren af 19de sang skal stile henimod en genkendelse ved Penelope, og den finhed og omhu hvormed han forbereder sine intentioner, overdriver kritiken muligvis noget, men den mangler vel ikke helt selvom genkendelsen først skal foregaa i 23de sang, ialfald forberedes Penelope jo saa smaat paa overraskelsen. Snarest kunde man sige at han hele tiden gaar om genkendelsesmuligheden som katten om den varme grød. Men det har ganske øiensynligt aldrig været digterens mening at denne genkendelse skulde hidføres ved fodbadet, og kun den skæreste vilkaarlighed kan tilsidesætte textens udtrykkelige motivering af O.'s handlemaade for et saadant tomt fantasteri. Jeg maa indtrængende henvise læserne fra Wilamowitzes ganske uvederhæftige referat af sangens indhold (Homerische Untersuchungen p. 53—55[1]) til selve texten. Odysseus er om aftenen bleven tilbage i hallen (44), kvinderne kommer ind, Melantho haaner O. (65); Penelope udspørger O. om hans herkomst (104), O. undslaar sig for at svare (116); P. udtrykker sin længsel efter sin mand, og erklærer at hun ikke længer kan unddrage sig brylluppet (157); O. fortæller en opdigtet historie om sin herkomst, siger at han har kendt Odysseus (185); P. siger at hun aldrig vil faa Odysseus at se mere (257): O. trøster hende, forsikrer at han veed at Odysseus vil

[1] Jeg sigter hermed til ordene: er hat ein anderes mittel erdacht — til: — die füsse wasche.

komme hjem ved første nymaane (306); P. svarer atter at hun intet haab har (313), og byder derpaa ternerne at vaske O.s fødder og rede seng til ham. 'Da benytter Odysseus hendes tilbud om et bad til at blive genkendt af Eurykleia' (Heiberg p. 56). Nei han gør ikke! Han svarer at han kun vil modtage denne tjeneste af en gammel tro terne, en der har døiet ligesaa meget ondt som han selv (344—48). Han siger ikke selv hvorfor, men Penelope forstaar ham, da hun kalder hans svar forstandigt, og Eurykleia ikke blot forstaar ham, men udtrykker hans og digterens mening, at han ikke vil udsætte sig for atter at krænkes af den næsvise ungdom (373)[1]. Eurykleia tilføier at den fremmede ligner Odysseus, og O. svarer at det siger alle mennesker (380 ff.). Om hensigten med denne bekræftelse udtaler digteren sig aldeles ikke, og vi staar frit: man kan sige at O. derved bestyrker en mulig mistanke, man kan ogsaa sige at han, ved at lade ganske rolig, afværger mistanken[2]. Alt afhænger af det nærmest følgende. Eurykleia gør anstalter til fodbadet, og Odysseus flytter sig bort fra arnen og vender sig bort fra lyset (*ἶζεν ἀπ' ἐσχαρόφιν, ποτὶ δὲ σκότον ἐτράπετ' αἶψα* 389), thi han kom strax i tanker om at hun maaske kunde genkende ham paa et ar han havde paa det ene ben, og saaledes alt blive røbet[3]. Her er det da sagt tydeligt nok at Odysseus vil undgaa at genkendes: hvis han vil opdages, hvorfor skjuler han sig saa i mørket? Om dette vers, der fuldkommen utvetydigt og ganske uomstødeligt afgør sagen til fordel for den overleverede fabel, siger hverken

---

[1] Pope, paa hvis bedømmelse af de poetiske motiver jeg lægger nogen vægt, indskyder i O.s svar:

The delicacy of your courtly train
To watch a wretched wanderer would disdain.

Jeg foretrækker dog ovenstaaende forklaring, dels fordi den har et faktisk grundlag, dels fordi den er naturligere.

[2] Sml. Pope:

Thus half discovered through the dark disguise,
With cool composure feigned, the chief replies:

[3] I Popes brede gengivelse lyder stedet saaledes:

Meantime revolving in his thoughtful mind
The scar with which his manly knee was signed;
His face averting from the crackling blaze,
His shoulders intercept the unfriendly rays:
Thus cautious, in the obscure he hoped to fly
The curious search of Euryclea's eye.

Heiberg eller Wilamowitz (Hom. Unt. p. 49—66) eet eneste ord! Det er ikke god filologi at overse de direkte vidnesbyrd og pine beviser ud af et materiale som i virkeligheden ikke siger nogetsomhelst. Efter Wilamowitz (p. 59) gaar det ægte til v. 392, altsaa hører 389 med; nu kan han jo komme bagefter og stryge det med, det koster ligemeget — men jeg vil dog nok se først hvordan det spænder af. I mørket kan Eurykleia ikke se arret, men genkender det ved berøring (ἐπιμασσαμένη 468); efter Wilamowitz hører 467—75 til det oprindelige. — Altsaa har Odysseus virkelig bragt sig selv i en fælde; før da han udbad sig en gammel kvindes hjælp, tænkte han ikke paa arret — hvem husker til stadighed paa de skrammer han har faaet af vildsvin i sin grønne ungdom? Først i sidste øieblik (390) kommer han i tanker om det, men nu er det bagefter, Eurykleia genkender ham og udbryder i et glædesraab, han griber hende i struben og truer hende paa livet hvis hun røber ham (480—490). Heldigvis har Penelope intet mærket, hun kan hverken høre eller se, Athene har afvendt hendes tanker (478). Denne sidste 'utroligt tarvelige udvei' mishager kritiken, overhovedet kan man vel sige at Pallas Athene aldrig gør de moderne kritikere tilpas. Men dette er et vigtigt moment til bedømmelsen af denne samme kritik, det viser hvor langt vi moderne er komne bort fra den Græske epiks manerer, hvorlidt vi ser med antike øine paa det antike, og hvormeget vi har at overvinde for at kunne sympatisere helt med Homer. I Odysseen er Athene en maskine som digteren idelig lader gribe ind i apparatet. Om denne indgriben gør handlingens gang reelt sandsynlig, er ham ligesaa uvæsenligt, som det er, eller indtil for nylig var, en moderne dramatiker ligegyldigt om afsides repliker, der raabes ud over teatret, i realiteten kan høres af de personer for hvem de fingeres at være uhørlige. Digteren vil ikke have at Penelope skal mærke noget, saa fingerer han at hun ikke kan — han kunde ganske vist ogsaa have sendt hende ud af stuen saalænge, men han har ikke fundet det nødvendigt, han kendte sit publikum og tænkte ikke paa de moderne filologer. Forresten, naar man vil tage sagen helt rationelt, hvad urimeligt er der i at dronningen ikke bemærker en støi der opstaar ved at en fremmed tigger faar et fodbad i en mørk krog af hallen, optagen som hun er af sin dybe sorg og tanken om den kommende morgens skæbnesvangre begivenheder? Det er ofte som om nutidens kritikere var ganske blottede for jævnt praktisk psykologisk

begreb. Man skulde dog tro at ialfald distraktion var et bekendt fænomen iblandt de lærde.

Efter fodbadet begynder Penelope igen at tale om sine forhold: som hun (157) har sagt at hun ikke længer kan slippe for at gifte sig, erklærer hun nu — trods en drøm hun ikke sætter lid til (568) — at hun selv vil gøre ende paa det svævende forhold: nu kommer den forbandede morgenstund som vil skille mig fra Odysseuses hus, nu vil jeg lade beilerne skyde til maals om mig (571). I denne hensigt bestyrker Odysseus hende, fordi han veed at ingen af beilerne vil kunne spænde hans store bue. Mod dette sted strider unægtelig 24,167, forsaavidt som det lader tanken udgaa fra Odysseus, men det kan ligesaagodt være et unøiagtigt referat af stedet i 19de, som en reflex af en tabt afvigende version.

Hvad er der i veien med 'det sprogligt umulige *τόδε τόξον* 19.586'? Jeg er overbevist om at det er godt Græsk. Wilamowitz siger forsigtigere: was das deiktische pronomen soll, ist nicht zu sagen (p. 63); blot han havde villet sige hvorfor det ikke maa være der[1].

Det kan godt være at vi nutildags kan gøre bedre Græske eper end de kunde i oldtiden, og jeg vil gerne indrømme at Wilamowitz er en meget begavet digter for hvem Homer skal tage sig i agt. Men jeg maa paa det bestemteste benægte at det er lykkedes ham at føre bevis for at 19de sang nogensinde har haft en anden fabel end den har i overleveringen. Hans kritik er vidnesbyrd om to ting: at man ved det idelige destruktionsarbeide har svækket sin dømmekraft i den grad at man overhovedet ikke mere kan skelne imellem hvad der er argument i en sag og hvad ikke; og at den klassiske filologis krybbe er nærved at blive tom, siden selv betydeligere forskere tager til takke med saadan hakkelse.

---

[1] Wilamowitzes med sædvanlig freidighed henkastede paastand at der Od. 18, 173—79 er tale om sminke (Hom. Unt. p. 32) burde ikke ophøies til videnskab eller til et 'objektivt argument'. Der er fornuftigvis ikke tale om andet end at vaske ansigtet (kinderne) med vand, og salve med olie, som Nausikaa og hendes piger salver sig efter badet, som Here gør Il. 14.170, og som de Homeriske mandfolk gør tidlig og silde, ligesaa sikkert som vi tørrer os i et haandklæde. At paa dette sted kinderne fremhæves, ligger i, at Penelope har grædt og er *δάκρυσσι πεφυρμένη ἀμφὶ πρόσωπα* — det var ikke nødvendigt at vaske hende over det hele. Er det ikke en god filologisk regel, at naar man ikke kan bevise at der foreligger noget usædvanligt, saa holder man sig til det sædvanlige?

Professor Heiberg og den moderne Homerkritik.

Et Tilsvar

af S. L. Tuxen.

I sidste Hefte af dette Tidsskrift har Prof. Heiberg skrevet en Artikel, «Homerforskningens Methode», foranlediget af mit Skrift, «Den moderne Homerkritik» og med heftige Udfald mod dette. Den vil sikkert have virket noget overraskende paa dem, der ikke kendte hans Stilling i dette staaende Stridsspørgsmaal; vi andre kan kun være ham taknemmelige for, at han endelig har ladet sine Meninger træde frem for Lyset, saa at vi kan danne os en Forestilling om deres virkelige Værdi.

Hvad man imidlertid straks maa faa et levende Indtryk af, er hans urokkelige Overbevisning om, at det Standpunkt i Striden, han forfægter, *ikke mere er nogen Hypotese, men en fastslaaet Kendsgerning* (S. 66), hvorom der overhovedet ikke længer maa tvistes. Den danske Filologis gode, lad mig sige dens bedste Traditioner er saa stærkt prægede af en vis tør og nøgtern Forsigtighed, at det allerede af den Grund kan gøre godt at høre en af vore egne slaa i Bordet for sin Overbevisning. Og Prof. H. nøjes ikke hermed, men han tager decideret Afstand netop fra hine Traditioner, ikke alene ved selve den Metode, han har adopteret og her giver Eksempler paa, men han lægger ikke Skjul paa, at der bagved den ligger en bevidst Teori. Saaledes siger han et Sted (S. 66) efter at have indrømmet hin Forsigtighed en vis Ret: *kun maa man gøre sig klart, at man ved en saadan Modløshed opgiver Forstaaelsen af den græske Litteraturs Grundlag og af Grækernes Aandslivs Udvikling i 2—3 vigtige Aarhundreder* [1].

I Modsætning til denne forkastelige *Modløshed* har H. da

[1] Parallel: «Du maa gøre dig klart, at hvis du ikke nu springer ned fra Rundetaarn, saa opgiver du at naa Biblioteket, inden der bliver lukket.»

sat «Dristighed» paa sin Fane, og med den foran sig rykker han i Marken.

Det er for det første karakteristisk for den ivrige Selvsikkerhed, hvormed han her forfægter sit Standpunkt og sin Metode, at han søger at annektere nogle af den litterære Kritiks bedste Navne til Fordel for den. Han nævner Grote. At denne ædruelige Forsker indtager en Særstilling m. H. t. Iliaden, er bekendt nok; ad hvilken Vej han naaede til det, og hvor fjærn den er fra den Kirchhoffske Metode, skal jeg senere paavise; men da mit Skrift udelukkende beskæftiger sig med Odysseen, kan det dog være rettest straks at anføre, at ingen, absolut ingen har udtalt sig med større Overbevisning om dette Digts Enhed, netop saaledes som vi har det, og med større Skarphed mod dem, der vilde angribe den, end netop Grote.

Og saa — Madvig! Allerede forinden H. skrev denne Artikel, har han paa forskellige Diskussionsmøder i Filologisk Samfund villet hævde, at Madvig i sine senere Aar havde forandret Standpunkt i det homeriske Spørgsmaal, og han gentager nu her denne Paastand, foranlediget af, at jeg for at imødegaa hint har aftrykt Madvigs Udtalelser fra forskellige Tider. Har H. virkelig Ret i sin Paastand, kan det unægtelig ikke være uden Betydning for os, Madvigs Elever, der mener først og fremmest af ham at have lært at stille os forsigtigt og kritisk prøvende overfor alle Hypoteser, ikke mindst, naar de reklamerer med at kunne give *Forstaaelse af det græske Aandslivs Udvikling*. Jeg har nu særlig gode Grunde til at tro, at H. ikke har haft andre Kilder for sin Paastand end dem, vi alle kender, Madvigs offentlige Udtalelser; og han citerer som Støtte to af disse. Af Madvigs Ord i Fortalen til den tyske Udgave af Nutzhorns Bog: «nicht aus Liedern zusammengeflickt» slutter han (S. 52), at hans Angreb gjaldt den Teori, man særlig har benævnt Liederteorien, altsaa Lachmanns, og ikke Kirchhoffs. Jeg skal ikke imødegaa denne dristige Hypotese ved at henvise til, at Madvigs Kritik i den samme Fortale paa andre Steder ret tydelig er møntet netop paa Kirchhoff; men H. har jo lige saa vel som jeg hørt Madvigs Forelæsninger over græsk Litteraturhistorie og ved, at han der nævnede Kirchhoffs Undersøgelse om Odysseen og kaldte den «vilkaarlig» og «fantastisk».

Det andet Kildested, H. anfører, findes i 3. Bind af Adversaria critica S. 4. H. citerer heraf Ordene: partes non exiguas desumptas et translatas som de afgørende. Til Belysning

heraf skal jeg bemærke, at H. for det første i sit Citat har udeladt det styrende Verbum: non nego, og derved, sikkert mod sin Vilje, er kommet til at give det Udseende af, at Madvigs Ord indeholder en positiv Paastand, ikke en Udtalelse om Muligheden af, i det højeste Sandsynligheden for, at Stykker af ældre Digte er indflettede i Iliaden og Odysseen. Men dette har jo ogsaa Nutzhorn udtalt og til Sammenligning fremhævet: «omtrent som man i Oehlenschlägers eller Bjørnsons Dramaer kan finde Sagastykker optagne» (S. 4). Altsaa: i 1873 sagde Madvig: «Vi nægter ikke. at enkelte Stykker, større eller mindre, af saadanne ældre Digte kan være indarbejdede i dem»; i 1884: non nego, partes non exiguas desumptas et translatas. — Er det virkelig H.s Mening, at han paa Forskellen mellem disse to Udtalelsers Ordlyd kan bygge en Hypotese om et saa kapitalt Omslag i Madvigs Anskuelser? Det vilde ganske vist minde stærkt om den kritiske Metode, jeg har søgt at karakterisere i min Afhandling.

Hvad endelig angaar H.s Forsøg paa ogsaa at indrangere Julius Lange i sine Geledder. da behøver jeg egentlig her blot at henvise til hans egne Ord i den Afhandling, der her er Tale om: «Guder og Mennesker hos Homer», særlig til hvad han siger i den S. 84—87. Men om Langes Anskuelser i denne Sag maa jeg have en særlig Ret til at tale med; i det Aar, han arbejdede paa denne Afhandling, omgikkes vi nemlig meget og drøftede særlig hans Homerteori, efterhaanden som den udvikledes hos ham. Jeg mindes, at vi ikke sjælden havde et forskelligt Syn paa Digtene, men om eet var vi altid enige, i fælles Forargelse over Destruktørernes Paastande. Kom Julius Lange ind paa at tale om de moderne tyske Homerfortolkere, da var hans Sarkasmer hyppig endnu skarpere og vittigere end ellers, og jeg kan forsikre Prof. H. om, at det ikke alene var paa Tryk, han betegnede dem som «vilde Dyr, man rolig skulde lade æde hinanden indbyrdes» (S. 87). Ikke destomindre vil H. fortælle os, at *Lange ganske i den moderne Homerkritiks Aand søger at forstaa Digtenes Genesis*, en Misforstaaelse, man skulde tro, at Lange havde værget sig tilstrækkelig imod, bl. a. ved sin Sammenligning mellem Homers og Shakespeares Forhold til deres Kilder (S. 96). H. gør da heller slet ikke noget Forsøg paa at bevise denne mærkelige Paastand [1].

[1] Det hedder rigtignok (S. 52): *Baade Langes og Madvigs Betoning af Enheden er rettet mod Liederteorien, som det fremgaar*

At denne Mangel paa Evne til at forstaa andres afvigende Standpunkt ogsaa er kommet til at gaa ud over mig, kan jeg da ikke godt beklage mig over. Prof. H. retter et heftigt Angreb paa min Afhandling, saa heftigt, at han hverken har givet sig Tid til at forstaa, hvad det er, jeg har villet med den, eller ad hvilken Vej jeg har villet naa dette Maal. Min Undersøgelse har haft til Hensigt at konstatere, at den tyske Homerkritik i sin Sondring mellem saakaldt ægte og uægte Dele af disse Digte har forsømt at sætte sig ind i deres psykologisk-historiske Ejendommeligheder; i Stedet derfor har man benyttet en Maalestok, som benævnes «den menneskelige Tænknings almindelige Love», men som i Virkeligheden har en ganske subjektiv Karakter, idet den kun er Udtryk for, hvad vedkommende Kritiker ud fra sin egen og sin Tids Forestillinger har fundet naturligt, rimeligt og passende. Uagtet jeg tilstrækkelig tydeligt har sagt, at det kun var dette, jeg vilde (S. 7—8, 28—29, 41), fortæller H. mig nu, at jeg har villet levere *Bevis paa, at det hele altsaa er af een Forfatter* (S. 58). Jeg har intet bevist og absolut intet villet bevise. For at klargøre, hvad det er for en Vej, jeg mener, Homerkritiken bør følge, har jeg anført en Række Iagttagelser, som er givne rent eksempelvis, men som i Følge deres Natur kan egne sig lige saa godt til at underbygge H.s dogmatiske Destruktionsteori som Enhedstanken. Spørger Prof. H. mig, om jeg da ikke hylder denne, saa svarer jeg: «Jo, saa længe, indtil det modsatte er paavist, vil jeg tale om Odysseens Digter og nyde Digtet som een Mands Værk.» Men at jeg skulde betragte dette som bevist, endogsaa mene selv at have gjort det, — nej, dertil besidder jeg alt for meget af den danske Filologis traditionelle «Modløshed».

Mit Maal har da været at godtgøre, at de Beviser, Destruktørerne hidtil har ført for deres Teori, har været ganske uholdbare, og jeg kan ikke være tjent med, at Prof. H. paadutter mig et helt andet; men jeg kan unægtelig endnu meget mindre finde mig i, at han ogsaa med Hensyn til den Vej, jeg har fulgt i min Kritik, tillægger mig en Hensigt, jeg slet ikke har haft, og ud fra denne selvlavede Forudsætning retter en Række nærgaaende Angreb paa min Paalidelighed.

---

af Madvigs Ord: nicht aus Liedern zusammengeflickt. Men det er aabenbart kun et Eksempel paa den usoignerede Logik, der findes fra først til sidst, ogsaa i Enkelthederne, i Heibergs Artikel.

I min Karakteristik af Destruktørerne har jeg maattet vælge en enkelt Forfatter som Type. Dette var ikke alene nødvendigt, hvor man staar overfor et saa forgrenet, sammensat og broget Fænomen som den moderne Homerkritik, men det var tillige det klogeste og det retfærdigste; det klogeste, fordi Læseren paa den Maade bedst kan faa en klar Forstaaelse af den Tankegang, der ligger bagved; — det retfærdigste, fordi de valgte Eksempler saa ikke bliver et tilfældigt Pluksammen; ved at samle en Buket af, hvad Jul. Lange kaldte «homeriske Galskaber», vilde det have været let nok at tegne et «Vrængebillede» af moderne Homerkritik. Jeg har valgt den Vej, jeg ansaa for paalideligst. Jeg tror, at Prof. H., hvis han nu skulde have mindre Hastværk, selv vil indrømme, at min Metode ikke alene er uangribelig, men den eneste forsvarlige. Men Spørgsmaalet bliver da naturligvis, om jeg nu ogsaa har valgt den rette Mand. Der kunde i Virkeligheden kun være Tale om to, nemlig Kirchhoff eller Wilamowitz. At jeg valgte den første, laa ikke alene i, at han er metodisk, grundig og klar, medens Wilamowitz er springende, paradoksal og uklar, men endnu mere i, at vi har Sikkerhed for, at W. anerkender Kirchhoffs Resultater[1], men ingenlunde for det omvendte. Ved at angribe Kirchhoff kunde jeg saaledes ramme dem begge. Heller ikke herimod kan jeg tænke mig nogen rimelig Indvending fra Prof. H.s Side. Har jeg da mulig givet et ensidigt Referat eller Ekscerpt af Kirchhoffs Teorier? Sandheden er, at jeg har medtaget alle hans fire Hovedresultater og gjort hvert af dem til Genstand for en forholdsvis udførlig Omtale, nemlig S. 8—14; 14—22; 22—28; 28—43. Da hele min Afhandling er paa 44 Sider, vil man se, i hvilken Grad den er bygget over Kirchhoffs Bog.

Trods alt dette har Prof. H. sat sig i Hovedet, at det er Wilamowitz, min Afhandling tager Sigte paa, og som Grund hertil benytter han, at jeg et Sted har betegnet ham som «Destruktørernes nulevende Førstemand». Kun paa eet Sted har jeg imødegaaet et af Wilamowitz's Resultater, og det ikke fordi jeg tror, at det i højere Grad fortjener alvorlig Drøftelse end hans andre homeriske Opdagelser, men fordi jeg ønskede at benytte det til Belysning af en Ejendommelighed i de homeriske Digte,

[1] Wilamowitz: Homerische Untersuchungen, S. 3: Ich knüpfe zumeist nicht an die überlieferte, sondern an Kirchhoffs Odyssee an. — Meines Erachtens sind und bleiben Kirchhoffs Arbeiten die Grundlage für die Analyse der Odyssee.

som ofte bliver misforstaaet. Men H., der, som vi saa, har saa vanskeligt ved at tænke sig, at andre kan mene noget helt andet end han selv, har vist mig den Ære at forudsætte, at jeg maa nære en lignende Beundring for W. som Homerkritiker som den han selv her bærer til Skue, og følgelig maa det bero paa Overfladiskhed og Glemsomhed, naar jeg ikke har henvist til, hvad han har anført om samme Sag. Denne Metode, at tillægge sin Modstander en Hensigt og Synspunkter, som han aldrig har kunnet vedkende sig, plejer ellers at høre hjemme i mindre god Journalistik, ikke i en videnskabelig Drøftelse. Men den har unægtelig ogsaa her vist sig lønnende. Paa den Maade er det nemlig lykkedes ham at opdage en artig Række Forsyndelser i min Afhandling. Han kalder dem «peccata omissionis» og mener paa et saadant Grundlag at have godtgjort, *hvor liden virkelig Forstaaelse Dr. T. har af den Metode, han tillader sig at betegne som ganske uvidenskabelig.*

Som typisk Eksempel paa denne Prof. H.s Fremgangsmaade skal jeg anføre, hvad han siger S. 55: *Hvis man vil have et klart Indtryk af, hvorledes Dr. T. refererer, skal man sammenligne hans Opregning af den moderne Homerkritiks Hovedsætninger (S. 6—7) med Wilamowitz's egen Redegørelse for sine Resultater.* — Hvad skal man sige hertil, naar det virkelige Forhold, som sagt, er, at jeg end ikke med eet Ord har omtalt eller villet omtale disse W.s egne Resultater, medens det Sted, der henvises til, indeholder en Redegørelse for Kirchhoffs Resultater, endog med udtrykkelig Betoning af, at W. ikke er blevet staaende ved dem; og dette er ikke alene sagt med tydelige Ord, men selve Opregningen maatte til Overflod udelukke enhver Misforstaaelse.

Forøvrigt refererer H. min Kritik af Kirchhoff ligesaa ukorrekt. Han siger, at jeg giver et Vrængebillede af hans Hovedresultat, og vil begrunde det med følgende Ord: *Det er ikke rigtigt, at den moderne Homerkritik opererer med subjektive Indtryk og fører sine Beviser «paa Grundlag af de blotte Modsigelser» (S. 5). Det er netop Kirchhoffs Fortjeneste at have betonet de rent objektive, almengyldige Regler for forstaaelig menneskelig Tale og for den filologiske Fortolkning som Grundlag for sin Kritik af Odysseens første Bog.* — Han har atter her haft saa stærkt Hastværk, at han overser, at de Ord af mig, han citerer, netop ikke er rettet mod de Kirchhoffske Undersøgelser; havde han haft Tid til at slaa om paa næste Side,

vilde han have læst følgende (S. 6): «Kirchhoff benytter i rigeste Maal de gamle Modsigelsesbeviser, men han gør tillige et første Skridt til at give Bevisførelsen en mere objektiv Karakter ved at indføre en rationel Anvendelse af de saakaldte Iterata». Er det ikke netop det, H. har ment med sin snurrige Lovtale over Kirchhoff, der først skal have *betonet de rent objektive, almengyldige Regler for forstaaelig menneskelig Tale* — hvad er det da ellers? Og denne H.s Misforstaaelse faar en saa meget mere grel Karakter, som han saa godt som slet ikke, som vi skal se, indlader sig paa for Alvor at imødegaa min Kritik af Kirchhoffs Undersøgelser, skønt det er om dem, mit Skrift handler.

Jeg ønsker da at afslutte dette almindelige Selvforsvar med en Protest mod den Form for videnskabelig Polemik, Prof. H. her har valgt: at kritisere sin Modstander ud fra falske Forudsætninger og at undlade at drøfte Skriftets Indhold og saaledes give sin Læser Indtryk af, at der er præsteret en Imødegaaelse, hvor der i Virkeligheden ingen er.

At Prof. H. ikke indlader sig paa at drøfte min Kritik af de Kirchhoffske Undersøgelser, motiverer han med, at *det ikke er meget fristende for mig at diskutere Detailsporgsmaalene i Dr. Tuxens Afhandling* (S. 64). Naar man vil bruge saa stærke Ord som Prof. H., vilde det dog ganske vist have klædt bedre, om han havde følt sig noget mere fristet. Det lidet, han nu siger som Svar paa min Kritik af Hypotesen om Forholdet mellem Odysseens første og anden Sang, viser, at han ikke kan have læst synderlig grundigt. hvad jeg har sagt S. 34—43, siden han slet ikke vil gaa ind paa dens Hovedbetragtning: den svage psykologiske Motivering som Aarsag til de Uklarheder, hvorpaa Kirchhoffs Teori er baseret. At dernæst i Spørgsmaalet om Odysseus's Forvandling de to Forestillinger gaar Side om Side, tør han vel ikke benægte, men han søger at forklare det ved en Henvisning til Wilamowitz's Teorier, som han træffende mener behandler Digtene som en Jordrevolution de geologiske Lag. Han afviser det Analogibevis, jeg har lagt særlig Vægt paa, ved at fortælle os (S. 64), at han *mener at kunne paavise en stærk Omarbejdelse af denne Del af XIII*, — en Oplysning, der sikkert vil vække fortjent Sensation, men som dog endnu ikke kan kaldes noget Bevis. Han mener fremdeles, at jeg har været uberettiget til at sige, at Odysseus hos Fæakerne har været ungdommelig, kraftig og smuk, fordi han der tiltales som ξεῖνε πάτερ.

Forøvrig nøjes han ogsaa her med ligesom de holbergske Læger at sætte en latinsk Etikette paa min Sygdom (verba speciosa) og saa lade den være besørget med det [1].

Hertil indskrænker sig Prof. H.s Drøftelse af Detailspørgsmaalene i min Afhandling. At min ærede Modstander ikke vil gaa dybere ind paa min Argumentation, er saa meget uheldigere for mig, som jeg unægtelig føler mig i højeste Grad fristet til at diskutere Detailspørgsmaal med ham, medens mit Svar nu kun kan blive en fornyet Henvisning til «Den moderne Homerkritik», — og saa en Behandling af det Bidrag til denne, han selv har givet i sin Artikel S. 56—57, og som drejer sig om Fodvadskningsscenen i 19. Sang.

Skønt det i det væsentlige er en Gengivelse af en af Wilamowitz's Opdagelser, har det dog sin store Interesse. Det er vistnok første Gang, en af Madvigs Elever offentlig har gjort sig til Talsmand for Destruktionshypoteser; saa vi tør vel deraf slutte, at han har udvalgt den, som syntes ham at have mest overbevisende Kraft, og i hvert Fald kan vi, da han har gjort Argumenterne til sine egne, vente at faa en frugtbar homerisk Diskussion i Gang paa det Grundlag.

De Ord, hvormed Prof. H. indleder sin Omtale af Fortællingen, tvinger mig dog til en kort personlig Bemærkning. Jeg skal nemlig meget ufuldstændigt have gengivet dens «Vanskeligheder» og søgt at forklare disse ved et «Trylleord». Det maa da altsaa være en af mine mange Forsyndelser, som Prof. H. har forsynet med Etiketten «peccata omissionis». I den Grad er det ham umuligt at abstrahere fra sin egen Opfattelse, at han ud af nogle faa Ord, jeg (S. 26) har sagt om Genkendelsesteorien (ved hvilke jeg forresten slet ikke har sigtet til Wilamowitz, men til Niese), har kunnet finde, at ogsaa jeg har følt, at der er Vanskeligheder i denne Fortælling om Eurykleias Fodvadskning, Vanskeligheder, som jeg selv aldrig har kunnet mærke noget til; og dem skal jeg saa for det første have gengivet ufuldstændigt og dernæst søgt at forklare ved et Trylleord.

Hvad selve Gengivelsen af Wilamowitz's Argumentation angaar, da er en Sammenligning meget lærerig. Denne har i sine «Homerische Untersuchungen» S. 53—55 med sin sædvanlige

[1] XVIII 67 er forresten ikke det eneste Sted i XIII—XVIII, hvor Odysseus ikke er forvandlet; det samme gælder XVII 235 og 464; her optræder han lige saa lidt som hist som affældig Olding.

dristige og livlige Fantasi givet en konstruktiv Fremstilling af Mødet mellem Odysseus og Penelope, i hvilken han mener at kunne «dem Dichter seine Intentionen ablauschen». Som den store Syntetiker han er, gør han det paa samme Maade, som han konstruerer os Æskylos's Orest eller Euripides's Fædra, og giver sin Fantasi de frieste Tøjler, — ja, han gaar saa vidt at lade Odysseus i sin Tale til Penelope med Vilje modsige sig selv, for at hun paa den Maade skal opdage, hvem han er. Det er for ham Hovedsagen at vise os, at «Odysseus und Penelope sind mit vollendeter Meisterschaft charakterisirt». Men dette kan de, efter hans Mening, først blive, naar man forudsætter, at de staar lige foran en Genkendelse, — altsaa! Ganske vist mener ogsaa han, at Fortællingen, som den staar, frembyder Vanskeligheder. men dette er for ham af underordnet Betydning; han omtaler dem til Slutning ganske kort med et indledende: «Es braucht kaum noch hinzugefügt zu werden, dass etc.»

Det maa nu siges til Ære for Prof. H., at, skønt han som sagt ellers ogsaa her følger Wilamowitz, viser han dog en kendelig Bestræbelse efter at gaa mere analytisk og ædrueligt til Værks. I Modsætning til hin søger han nemlig at drage de formentlige Vanskeligheder frem i første Række og basere Hypotesen paa dem. Selvfølgelig er dette ogsaa den eneste Metode for videnskabelig Kritik: viser det sig, at vedkommende Afsnit af Digtet i sit Indhold er saa uhjælpelig forvrøvlet, at det ikke kan betragtes som et fornuftigt Menneskes Tale, ja, da maa man til at anvende de kritiske Klammer, — unægtelig hellere dem end en hypotetisk Tildigtning!

Det bliver da paa disse «Vanskeligheder», at Afgørelsen kommer til at bero.

Som bekendt, er det først i 23. Sang, Penelope genkender Odysseus, medens Eurykleia derimod allerede i 19. Sang, under Fodvadskningen, opdager, hvem han er. Det er Fortællingen herom, der synes Prof. H. at frembyde saa store Vanskeligheder, at man for at hævde «die allgemeinen Gesetze und Formen des menschlichen Denkens» maa ty til den Hypotese, at Penelopes Genkendelse i Digtet oprindelig er fulgt lige efter Eurykleias.

Hovedvanskeligheden, H. har følt, er den, at *Digteren i hele 19. Sang med bevidst Kunst stiler henimod en Genkendelse ved Penelope. Tiggeren Odysseus vinder først Penelopes Velvilje ved sin forstandige Tale: han fortæller, at han har truffet Odysseus, at Odysseus kan ventes hjem, at han er lige*

i Nærheden, at han kommer før næste Nymaane, hvilket, da det er Nymaane næste Dag, egentlig maatte bringe Penelope paa den Tanke, at Tiggeren er Odysseus, — og dog varer det længe, før Genkendelsen indtræder.

Til en Begyndelse ønsker jeg at attrapere Stilen i dette Referat af Od. XIX 104—307. H. har her med virkelig stilistisk Kunst givet Udtryk for den aandeløse og nervøse Stemning, som han selv har ment at finde i denne Scene, men som man rigtignok ikke engang finder i tilsvarende Grad i Wilamowitz's Referat, endsige da overhovedet i selve det homeriske Digt. Men ved denne Form har han givet et oplysende Bidrag til Forstaaelse af, hvorledes han er kommet til den omtalte «Vanskelighed», nemlig ved at lægge en Stemning ind, som ikke findes der. Om hvorledes dette kan være gaaet til, vil jeg fremsætte en Hypotese, som maaske vil synes urimelig, men dog henstilles til Overvejelse. Da jeg første Gang læste H.s Referat: *han fortæller, at han har truffet Odysseus, at Odysseus kan ventes hjem, at han er lige i Nærheden, at han kommer før næste Nymaane* ɔ: samme Dag, kom jeg uvilkaarlig til at fortsætte:

(Han afkaster Forklædningen og udbryder:)
Her er han Valborg, hulde Maard,
Rose for alle Blommer!

Skulde det ikke være denne berømte Scene, hvor Axel, forklædt som en gammel Pilegrim, fortæller Valborg, at han har truffet Axel, og derefter giver sig til Kende for hende, der har foresvævet Prof. H. baade i Referatet og i den supponerede Vanskelighed? Som bekendt, kan poetiske Stemningsreminiscenser spille slemme Puds i Forstaaelsen af et Digterværk. Men —, som sagt, jeg spørger blot!

Er saaledes Referatets Form mindre korrekt, gælder det samme ikke mindre om dets Indhold. Virkningen beror, som man ser, i høj Grad paa, om H. har Ret i, hvad han med saa stor Sikkerhed siger, at *det er Nymaane næste Dag*, hvilket skal betyde, at Odysseus kommer tilbage allerede samme Dag. Men denne Paastand beror i Virkeligheden paa en ganske løs Hypotese af Wilamowitz[1]. Af en Ytring i 21. Sang fremgaar det nemlig, at man den næste Dag højtideligholder en Apollofest paa Ithaka; nu ved vi, at det i gammel Tid nogle Steder i Hellas var Skik at fejre Apollo ved Nymaane; deraf slutter Wilamowitz:

[1] Homerische Untersuchungen, S. 54.

Odysseus drückt also in orakelhafter Weise aus: «heute kommt Odysseus.» Det er imidlertid uheldigt, at Penelope, for hvem dette Orakelsprog var bestemt, aldeles ikke har forstaaet det saaledes. Men dette er saa langt fra at vække Betænkeligheder, at man tværtimod benytter den Omstændighed til at danne en ny, næsten ligesaa dristig Konstruktion: *Den stolte og forsigtige Kvinde, som er blevet skuffet saa ofte, bliver mistroisk og trækker sig tilbage i sig selv med et Par almindelige Fraser, der røber hendes haabløse Stemning*[1]. Lige overfor sligt er der god Grund til at minde om, at den græske Poesi efter hele sin inderste Karakter er direkte og nøgtern; den, som vil forstaa den rettelig, maa derfor først og fremmest selv være nøgtern.

Men lad saa være, at H. har Ret i, at Penelope virkelig har forstaaet de orakelmæssige Ord, og at hendes paafølgende Replik: «Ja, gid dit Ord maa gaa i Opfyldelse osv.», som efter min Mening er alt andet end *Fraser*, virkelig skal forstaas som en Stemningsreaktion. Der er dog en anden uheldig Omstændighed, som Wilamowitz og med ham Heiberg synes ganske at have overset. Er Hypotesen om den Betydning, der skal ligge i Odysseus's Ord, korrekt, ja, da har man unægtelig ogsaa Lov til at forudsætte, at Penelope har kunnet forstaa dem: hun maa sikkert vide, at det er Apollofest og Nymaane den næste Dag, — men nu Læseren eller Tilhøreren, for hvem hele Digtet er beregnet, hvor i al Verden skal han ane, at Odysseus's Ord har denne Betydning? det er jo først i 21. Sang, han faar noget at høre om denne Apollofest.

Forglemmelsen af den Rolle, Hensynet til Læseren maa spille for en Digter, er ogsaa i høj Grad betegnende for hele den Metode, jeg har bestræbt mig for at belyse i mit Skrift, og for den Nation, hos hvem den har sit Hjemsted. Den tyske Videnskabelighed røber en ikke ubetydelig Svaghed, overalt hvor der stilles Krav til klar og ædruelig psykologisk Forstaaelse; foruden i Homerkritiken er dette ogsaa kommet stærkt frem i Tekstkritiken og i den mytologiske Videnskab. Hvad den sidste angaar, udtalte jeg i 1888 følgende: «Mangelen synes at bestaa i en for stor Tilbøjelighed til at betragte Myter og Guder som noget for sig, uden tilstrækkeligt Hensyn til den tænkende og følende Personlighed, der staar bagved, i Forglemmelse af, at enhver dybere gaaende historisk Undersøgelse tillige, eller rettere

[1] Wilamowitz: Gerade die sichere und nahe Aussicht, die der Fremde ihr eröffnet, ist zu schön, als dass sie daran glauben könnte; sie lenkt ab.

sagt først og fremmest, er en psykologisk Analyse.»[1] Netop saaledes forholder det sig ogsaa med Fortolkningen af dette Sted. Man er saa optaget af at forklare, hvad Odysseus har ment og Penelope følt, at man glemmer, at det hele er digtet for at blive forstaaet af en Tilhører. — Prof. H. sigter mig (S. 49—50) for at have skrevet om tysk Videnskabelighed i nationalistisk Tendens. Er jeg ham ganske vist ikke taknemmelig for denne Insinuation, saa er jeg det dog for, at han giver mig Lejlighed til at nedlægge den mest energiske Protest imod den og imod Anvendelsen af den Art Vaaben i en alvorlig Polemik. Jeg føler mig i stor Taknemmelighedsgæld til tysk Videnskab; men jeg mener og har altid ment, at den har den omtalte svage Side; og denne har vi Danske med vor jævne Ædruelighed paa dette Omraade særlig let ved at faa Øje paa. Eller er det for meget at sige, at det er Madvig og andre af vore Filologer, som har lært deres Kolleger i vort store Naboland Reglerne for sund og ædruelig Tekstkritik? Og hvad de tyske Mytologer angaar, vil Prof. H. næppe heller være uenig med mig. Det lyder da nærmest paradoksalt, at Metoden skulde have fornægtet sig her, paa et aldeles tilsvarende, kun endnu mere fristende Omraade.

Den Hovedvanskelighed, hvorpaa Prof. H. har baseret den omtalte Opløsningsteori, nemlig at Digteren med bevidst Kunst stiler henimod en Genkendelse allerede i 19. Sang, er da tydelig nok baseret paa falske Forudsætninger. Men jeg skal til Overflod anføre endnu en Omstændighed, som viser, hvor uholdbar Tanken om «den bevidste Kunst», der skulde stile hen mod en Genkendelse, i Virkeligheden er. Hele denne Situation i 19. Sang, med Odysseus, som selv fortæller, «at han er lige i Nærheden, og at han kommer før næste Nymaane», er nemlig en Gentagelse fra 14. Sang, hvor Odysseus fortæller Eumaios ganske det samme, det sidste endog som ordret Gentagelse. Det synes da at blive vel meget, man forlanger af Læseren: Han skal vide, at Nymaane betyder Apollofest, hvad dog selv ikke Wilamowitz tør paastaa med Sikkerhed; han skal vide, at Apollofesten er nærforestaaende paa Ithaka, hvad der først fortælles betydelig senere i Digtet; han skal vide, at en Række Hentydninger, som han allerede tidligere har hørt, uden at de da havde noget saadant Maal, denne Gang skal betyde, at Odysseus nu er i Færd med at give sig til Kende; og han maa endelig have vidst dette med

[1] Nord. Tidskr. f. Filologi. ny Række, X. S. 4.

en saadan Overbevisning, at han skal have følt det som en stor Skuffelse, hvis det kun bliver Eurykleia, ikke tillige selve Penelope. som med det samme kommer til at genkende ham; — alt dette maa han have vidst, for at Prof. H. kan faa Plads for sin «Vanskelighed».

Jeg vil imidlertid ikke engang indrømme ham, at det har været Odysseus's Hensigt at blive genkendt af Eurykleia, hvad han mener fremgaar af hans Slutningsord til Penelope: «Hvis der er en gammel Kvinde i dit Hus, som har gaaet lige saa meget igennem som jeg, saa vil jeg ikke formene hende at berøre mine Fødder» (346 ff.). Disse Ord, mener H., bliver *det taabeligste, han kan sige*, hvis han ikke ønsker at blive genkendt. At han ikke ønsker det. fremgaar dog tilstrækkeligt af det nærmest følgende (v. 388 ff.): «Odysseus satte sig borte fra Arnen og vendte sig hurtig mod Mørket; thi han fik en Anelse om, at Eurykleia vilde genkende Arret, naar hun berørte det, og Hemmeligheden derved blive røbet.» Derimod viser de «taabelige» Ord os, at det er Digterens Hensigt, at Eurykleia skal genkende ham, saaledes som den paafølgende Fortælling godtgør.

Men Prof. H. bliver jo endda ikke staaende herved; han vil have, at ogsaa Penelope skal genkende Odysseus med det samme. Den Indvending, der her straks maa paatvinge sig, er ogsaa faldet H. i Tanke: Naar Odysseus virkelig vil give sig til Kende for sin Hustru allerede paa dette Tidspunkt, hvorfor gaar Digteren da den Omvej at lade Eurykleia først genkende ham. Han imødegaar den ved at forsikre os om, at hun kendte Skrammen bedre end Penelope. Det var mærkeligt! Saa maa ogsaa Eumaios og Philoitios kende den bedre end hans egen Hustru, ifølge XXI 222. Paastanden er unægtelig lidt dristig, og som Led i en Beviskæde, der stiler saa højt som helt at omkalfatre det overleverede Digt, er den dog temmelig svag. — Men lad saa være! Var det imidlertid nødvendigt, at Genkendelsen netop skulde ske gennem den Skramme? Hvis det er Meningen, at kun Eurykleia skal kende ham, maa dette Genkendelsesmiddel kaldes fortræffeligt; men var Maalet, at Penelope ogsaa skulde være med, saa skulde man dog tro, at der maatte være mange andre Midler, som var bedre. Og endelig: hvad skal Eurykleia da overhovedet med til? Er det ikke grumme letsindigt af den kloge Odysseus at skaffe sig to Medvidere, hvor kun een behøvedes?

Men det vil jo være for meget at forlange, at Prof. H. skal plage sig med de Vanskeligheder, hans Teori volder; han har

nok at gøre med dem, hvorpaa han baserer den, og der er idetmindste to af dem, jeg endnu ikke har omtalt. Af dem synes han at lægge en særlig Betydning i det, som han kalder *den utroligt tarvelige Udvej, Bearbejderen maa gribe til for at undgaa, at Penelope bemærker al den Forstyrrelse med det væltede Kar* etc. Digteren siger nemlig: «Penelope kunde hverken se eller forstaa, hvad der foregik, skønt hun sad lige overfor; thi Athene havde bortvendt hendes Opmærksomhed.» Kan man kalde denne Motivering «tarvelig», — ja, da findes der unægtelig megen Tarvelighed i de homeriske Digte, med deres naive Blanding af den yderste Antropomorfisme og virkelig religiøs Forsynstro, en Tro, der saa ofte giver sig Udtryk som her, i en barnlig Forbavselse, der med store Øjne fortæller om, hvad saadan en Gud har kunnet magte. At Guden derved i Digterens Behandling bliver en deus ex machina, der bruges i Fortællingens Øjemed, maa ganske vist degradere ham i vore Øjne, men har aabenbart slet ikke gjort det i den troende Grækers. Men Prof. H. mener virkelig, at det er en tarvelig Bearbejder, der har fundet paa dette Træk, og det uagtet det netop for en saadan maatte have været grumme let at fjærne Penelope, medens Digteren her netop med den største Frejdighed og bedste Samvittighed fortæller, at Penelope just sad ligeoverfor (*ἀντίη*); mig forekommer netop en saadan Blanding af naiv Eventyrtro og realistisk Vederheftighed saa karakteristisk for Odysseens Digter. H.s Artikel bærer ogsaa andre tydelige Vidnesbyrd om, at han, ikke mindre end Kirchhoff og Wilamowitz, mangler Blik for denne Side af den homeriske Psykologi, som jeg senere skal komme nærmere ind paa.

Den dristige Hypotese om, at Penelopes Genkendelse oprindelig har fulgt lige ovenpaa Eurykleias, støttes dog ved endnu et «Bevis», idet Prof. H. paastaar, at man kun ved den kan faa *en rimelig Forklaring paa en anden Vanskelighed: Hvorfor faar Penelope lige efter, at Tiggeren har forudsagt hende Odysseus's nære Hjemkomst, den pludselige Ide nu straks imorgen at vælge sig en Mand?*

Jeg tror dog, at jeg kan give H. en noget simplere Forklaring paa denne ny Vanskelighed. For det første er Ideen slet ikke pludselig kommet op i hende; hun har allerede udtalt den ganske tydelig til Eurymakos i den foregaaende Sang (269 ff.). Men dernæst er selve «Vanskeligheden» opstaaet paa samme Maade som saa mange andre af den moderne Homerkritiks: Prof.

H. spørger om, hvorfor Penelope faar denne Ide, ikke om, hvorfor Digteren lader hende faa den. Det sidste vilde nemlig ingen Vanskelighed skabe: Digteren vil opnaa den potenserede Effekt, der fremkaldes ved, at det er til sin egen Mand, Penelope uafvidende kommer til at fortælle om sit nær forestaaende Bryllup; for ham (Digteren) er derfor Tidspunktet alt andet end *besynderlig valgt.* Men H. mener, at Bueskydningen er aftalt Spil mellem Odysseus og Penelope *for at skaffe Helten det frygtelige Vaaben i Hænde. (!)* Ja, han gaar endog saa vidt at ville hævde, at denne Anskuelse møder os i Od. XXIV 167: «men han opfordrede med List sin Hustru til at byde Bejlerne Buen og det graa Jern.» Han maa da med Wilamowitz have overset, at denne Opfordring virkelig findes i XIX 584.

Saaledes lyder da i dens Helhed den Bevisrække, hvorpaa H. har villet grunde Teorien om, at Penelope i det «oprindelige» Digt har genkendt Odysseus allerede paa et saa tidligt Punkt i Fortællingen, og at derfor den Genkendelsesscene, vi nu har, hører et andet og senere Odysseusdigt til. Wilamowitz har, som tidligere sagt, opført den samme Bygning paa Grundlag af en intuitiv æstetisk Konstruktion. Den store Svaghed i Prof. H.s egen Bevisførelse beror paa, at han vil drage hans Konklusion ud af Præmisser, der for en væsentlig Del maa kaldes hans egne. Wilamowitz vil sikkert aldrig komme til at tage sig ud i dansk Oversættelse.

Naar Prof. H. da i Anledning af Fortællingen om Fodvadskningen stiller os Valget imellem *en saadan Hob Urimeligheder* og saa Hypotesen om, at vi i den har *en Bearbejders ufri Sammensvejsning af forskellige Elementer.* — saa vil dette Valg for de fleste sikkert stille sig meget let. Og ud fra H.s Bevisførelse her falder der endelig tillige et Lys over, hvor megen Værdi vi skal tillægge de mange spredte Udtalelser i hans Artikel om *almindelig Logik*, om *de Fordringer, som al menneskelig Tale maa fyldestgøre, hvis den ikke skal falde ind under Kategorien Vrøvl,* og om de Tilfælde, som *lader sig ganske objektivt afgøre af almindelig Menneskeforstand.*

* * *

Den historisk-litterære Kildekritik har i nyeste Tid fejret saa store Triumfer, at Faren for at sammenblande disse Resultater med en hvilkensomhelst Anvendelse af Metoden ikke er

helt fjærn, særlig for mindre kritiske Naturer. Prof. H. sigter mig (S. 58) for — jeg ved ikke, om han mener med eller mod min Vilje — at ville støtte Bibelkritikens Modstandere, fordi jeg ikke er begejstret for Wilamowitz's Homerteorier. Sligt frister noget til at drage den tilsvarende Slutning, nemlig at Bibelkritikens Overlegenhed i manges Øjne har bidraget til at forlænge den Kirchhoff'ske Homerkritiks Liv ud over, hvad Naturens Orden ellers vilde have indrømmet den. At der i dens Sted kan hæve sig en Homerkritik af ligesaa lødig Natur, er jeg ingenlunde blind for; men saa længe den omtalte Wilamowitz-Heibergske Opfattelse af Odysseens 19. Sang skal kunne opstilles som Mønster, saa længe Kritiken i den Grad er blottet for psykologisk bon sens, saa længe mener jeg, man er berettiget til at hævde, at der strengt taget ikke eksisterer noget homerisk Spørgsmaal i dette Ords engang vedtagne Betydning, og saa længe vil ogsaa jeg sætte en Ære i at høre til dem, Wilamowitz har kaldt «Einheitshirten». Men da det jo nu lader til, at Homerstriden skal tages op herhjemme, kan det have sin Betydning at samle i en kort Oversigt, hvad det er, Enhedstanken har at støtte sig til.

Naar jeg da i min Afhandling har kunnet konstatere, og dette har Prof. H. ikke modsagt, at vi ved det 19. Aarhundredes Slutning dog er naaet saa vidt, at alle maa indrømme, at de Beviser mod Enheden, man har hentet fra Forfattervidnesbyrd, er uholdbare, saa har Enhedsforkæmperne for det første Ret til at gøre dette gældende som et væsentligt Moment, der taler til Fordel for deres Standpunkt.

Men hvad lærer vi da positivt af Digtene selv?

Hvad først Sproget angaar, da er det, som bekendt, eet og det samme i begge Digtene og i alle deres Dele. Det er i sin Formrigdom et meget ujævnt Sprog; men denne Ujævnhed findes ligelig over det hele, saa at der heller ikke her er noget Holdepunkt for en Destruktionsteori. Enheden maa da have været en fastslaaet Kendsgerning allerede langt tilbage i Tiden, hvad Destruktørerne forøvrig heller ikke benægter.

Men saa Stilen, Fortællemaaden, der ikke mindre er den samme, i hele sin Ejendommelighed, fra først til sidst i begge Digtene. For at forklare dette, som skulde synes at maatte tale i høj Grad imod Destruktionsteorien, maa man da ogsaa hævde, at vi her har, ikke nogen særlig, men en almindelig fastslaaet, konventionel Kunstform (Heiberg: S. 59). Dette Argument synes

dog at maatte falde til Jorden overfor Aristoteles's ret afgørende Vidnesbyrd. Han, som har haft de andre episke Digte til Sammenligning, erklærer udtrykkelig, at de homeriske Digte overgaar alle andre, ogsaa i Henseende til Stilen (λέξις). «Homer», siger han endvidere, er den eneste af alle Digtere, som ved, hvorledes han bør bære sig ad, nemlig at Digteren selv maa sige saa lidt som muligt; de andre Digtere taler hele Digtet igennem i egen Person og giver kun i ringe Grad Efterligning; men han indleder ganske kort og lader saa Mand eller Kvinde eller hvem det nu er selv optræde» (De arte poetica, c. 24).

Hvad dernæst Digtenes Komposition angaar, da tør man vel nok sige, at det er ganske urimeligt at forudsætte, at Oldtiden, end sige den homeriske Tid, i den Henseende har stillet samme Fordringer som vi. At man, selv i det 5te Aarh., ikke har gjort det, har vi et tilstrækkeligt Bevis for i de attiske Tragedier. Ogsaa her har ansete Filologer dog ud fra hin falske Forudsætning erklæret store Stykker f. Eks. af Sofokles's Aias og Euripides's Ifigenia i Aulis for uægte. Naar man nu ikke længer fastholder dette, skulde man tro, at den bedre Erkendelse ogsaa var kommet de homeriske Digte til gode, særlig Iliaden, som det her navnlig maa dreje sig om. Man mener at kunne basere Destruktionsteorien paa, at den paabegyndte Handling her bliver afbrudt, endog flere Sange igennem. Det vilde dog unægtelig være naturligere, om man søgte at lære Datidens Kompositionsfordringer at kende gennem Digtene, end at søge at beskære dem paa Grundlag af vore egne Regler. Selv om det første kan have sine Vanskeligheder, maa man dog indrømme, at det i hvert Fald er en ædrueligere Fremgangsmaade end det sidste. Men dertil kommer, at vi her virkelig kan gaa udenfor Digtenes Helhedskomposition og drage Slutninger andet Steds fra med Hensyn til Tidens Fordringer. I begge Digte har vi jo nemlig fuldt op af indflettede Fortællinger og Taler. Vi kan nu roligt slutte, at, hvis Digteren enten har haft Vanskelighed ved at bevare Traaden i disse eller maaske endog følt Glæde ved at afbryde den, saa maa og vil den samme Ejendommelighed fremtræde i endnu højere Grad i den store Helhed. Og dette er, som bekendt, i høj Grad Tilfældet. Den Særlighed, jeg har kaldt «Momentanisme», gør sig netop ikke mindst gældende her: Digteren fortaber sig i Øjeblikkets Indskydelse, taber Traaden eller lader den falde og finder den først igen efter kortere eller længere Tids Afbrydelse. Saaledes er ogsaa Helhedsfortællingen i Iliaden. Om Odysseen gælder det

derimod, at den, ogsaa i rent moderne Forstand, er komponeret med Mesterhaand. Netop heraf var det, at Grote lod sig forlede til at fordre samme Komposition af Iliaden: en Handling, der stilede hen mod et bestemt Maal og samlede sig om Enkeltmand, og han forsøgte at faa en «Achilleis» ud af Iliadens Fortælling. Men ogsaa ved dette Spørgsmaal kan vi henvise til Aristoteles. Han har nemlig meget godt haft Øje for Modsætningen i de to Digtes Komposition og betegner i Overensstemmelse dermed Iliadens Handling som enkelt (ἁπλοῦν), Odysseens som sammenslynget (πεπλεγμένον); men han mener aabenbart ikke, at den ene af dem derfor har Fortrin for den anden; hver Kompositionsmaade kan være god for sig. Og ganske den samme Opfattelse har Tragikerne haft: en løst- og en fastbygget Handling har hver sine Fortrin.

Tilbage bliver da, hvad der for mig er Hovedsagen, Spørgsmaalet om selve det troende, tænkende, følende Menneske, som har skrevet alt dette, — er det eet eller er det flere? Jeg har i det foregaaende haft Lejlighed til at vise Eksempler paa, hvorledes Destruktørerne atter og atter glemmer hans Tilværelse i deres Fortolkning af det enkelte Sted[1]; det skulde da være mærkeligt, om de havde husket ham i deres Overvejelser om det hele Digts Oprindelse. Og dog skulde man vel tro, at der maatte kunne paavises Afvigelser i Opfattelsen af Guder, af Mennesker, af Livet i det store og i det enkelte, hvis der virkelig skulde ligge Aarhundreder mellem Affattelsen af Digtenes enkelte Dele. Men her møder os den Vanskelighed, at Undersøgelser af denne Art maa tages op fra første Haand, væsentlig fordi den tyske Grundighed imod Sædvane her lader os i Stikken. I sin Interesse for de homeriske Digte har man været for stærkt optaget af rent grammatisk-filologiske Spørgsmaal eller af Destruktionsundersøgelser til, at man har faaet Tid til at foretage positive Analyser af denne Art. Det er netop dette, jeg har villet gøre gældende i den Afhandling, Prof. H. angriber, men om han i Hovedsagen heri er enig med mig eller ej, derpaa faar jeg intet bestemt Svar. Og dog er det, som sagt, den Grundbetragtning, hvorpaa min Anke mod Homerkritiken hviler. Er man i vore Dage endelig enige om, at Enhedsspørgsmaalet maa afgøres udelukkende ud fra indre Kriterier, da kan man virkelig ikke nøjes med at opspore formentlige Modsigelser og Vanskeligheder,

[1] Sml. Den moderne Homerkritik S. 42—43

der skal egne sig til at bekræfte den Splittelsesteori, hvorfra man gaar ud, saa meget mindre som Enheden dog er historisk givet, bekræftet tillige ved Sprogenheden, Stilenheden, Kompositionsenheden. Men at man ikke er gaaet denne naturlige Vej, finder sin selvfølgelige Forklaring i den omtalte Mangel hos den tyske Filologi, paa Interesse for og Evne til den Art Undersøgelser.

For med virkelig Vægt at kunne gøre de Argumenter, hentede fra Indholdet, gældende som man nu gør, skulde man da have gjort hele den psykologiske Side til Genstand for et Studium, saa grundigt og indgaaende, at det vil kræve ikke saa faa Aar, naar man først engang for Alvor begynder. Nu vil man, som Prof. H., i sin Bevisførelse atter og atter bruge Argumenter som: dette er meningsløst, dette strider mod den foreliggende Situation, dette støder an mod almindelig Logik osv. Men for med virkelig Ret at kunne bruge saadanne Værdibestemmelser, maa man have et ganske andet Kendskab til den Digters aandelige Niveau, man taler om. Naar man uden denne Viden vil søge efter noget «meningsløst», lidet passende», «mod Situationen og Logiken stridende», da vil man nu til sin Overraskelse stadig finde det, netop dér, hvor man har Brug for det, — ganske simpelt, fordi man finder Kløver, naar man gaar og vader i en Kløvermark. Men naar man saa hoverende løfter Fænomenet op for sin undrende Samtid, saa gør man sig skyldig i Dilettantisme. Og i denne Henseende, paa dette specielle Omraade maa man have Ret til at betegne tysk Filologi som dilettantisk, fordi den her savner Overblik, arbejder med Skyklapper og derfor ingen virkelig Maalestok har til at bestemme Værdien af det enkelte Fund. Herpaa foranlediger Prof. H.s Artikel mig til at give nogle flere Eksempler, udover hvad der findes i min Afhandling.

Saaledes har jeg betegnet som ejendommelig for Digtenes Tid en Kærlighed til Gods og Guld, der gaar langt ud over, hvad man i vore Dage vilde finde naturligt eller klædeligt, og nævnt som Eksempel Penelopescenen i 18de Sang. Prof. H. har maattet indrømme selve Fænomenet, men, siger han, *om det er samme Mand, fra hvem de andre Træk af Kærlighed til Gods og Guld stammer, kan man ikke vide paa Forhaand: de er ikke nær saa stødende* (S. 59). Det er allerede en værdifuld Indrømmelse, som jeg tager mig til Indtægt, at der altsaa er Træk i Digtene, som kan være stødende for os; kun mener han, at de ikke maa blive det i for høj en Grad; i saa Fald maa vedkommende Sted erklæres for uægte. Og dette vil være i god Overensstem-

melse med Destruktørernes hele vilkaarlige Metode. H.s Mening om dette Sted maa da være, at den Forening af List, Hykleri og Havesyge, Penelope her viser, ogsaa har virket stødende paa Digtets Samtid, saa at man allerede den Gang har ment, at en saadan Optræden ikke var Penelope værdig. Men denne Antagelse er ganske uholdbar. Thi ikke alene hører vi, at selve Pallas Athene et andet Sted (XV 17 ff.) vil indgive Telemakos den Tro, at den samme Penelope vil gifte sig med Eurymakos, fordi han er den rigeste af Bejlerne, og at hun mulig vil løbe fra Hus og Hjem i Telemakos's Fraværelse med en Del af hans Gods. Og en Mængde andre Steder leverer Bevis nok for, at Tidens Opfattelse i den Retning var meget forskellig fra vor. Afstanden kan bedst maales ved Steder som det, hvor Odysseus's Morfader karakteriseres: «Autolykos udmærkede sig blandt Mennesker ved Tyvesind og Mened» (XIX 396: κλεπτοσύνῃ θ' ὅρκῳ τε). Og at det er Alvor med denne Ros, viser de følgende Ord om, at selve Guderne havde givet ham disse Evner til Tak for rigelige Ofringer. Kan Prof. H. tænke sig Glæden over Løgn, List og Havesyge antage Udtryk, der er mere stødende for vor Følelse end dette? Vil han være konsekvent, maa han vel ogsaa erklære det for uægte. Men saa bliver der rigtignok grumme, grumme meget at erklære for uægte. Skulde det da ikke snarere være Maalestokken, der er valgt forkert?

Prof. H. mener endog, at Træk af Mangel paa psykologisk Sandhed kan være Bevis for, at et Sted ikke er ægte: *Den Mand, der har skabt den prægtige og helt ud i alle Enkeltheder træffende Lignelse om Paris i Il. VI 506 ff., er ikke den samme, der XV 263 ff anvender den paa Hektor, hvor den slet ikke passer* (S. 63). Denne flotte Paastand gaar ud fra tre Forudsætninger, som synes mig lige falske. Nemlig for det første, at den samme Mand ikke i og for sig skulde kunne gøre noget godt et Sted og noget mindre godt et andet. Dernæst, at psykologisk Sandhed og Sammenhæng hører til de homeriske Digtes stærke Sider. Da jeg selv paa forskellige Steder har gjort den modsatte Opfattelse stærkt og udførligt gældende, skal jeg ikke her komme nærmere ind paa min egen Mening derom, men nøjes med at henvise til en Udtalelse af Madvig om de homeriske Digte, som jeg har fundet refereret i et Brev fra Jul. Lange i 1878, og som ogsaa i anden Henseende har sin Interesse: «Det hører med til den første komponerende Poesis Karakter, til Overgangen fra det blotte Sagn til den idealiserende Poesi at fratage Figu-

rerne noget af deres rationelle Berettigelse og psykologiske Sandhed». — Endelig gaar H. ud fra, at de ægte homeriske Lignelser plejer at være *træffende*. Jeg har i min Afhandling om Allegorien (S. 64—66) søgt at vise, at netop det modsatte er Tilfældet, at selve Sammenligningsmomentet i dem atter og atter bliver det underordnede og skydes til Side for Forestillinger, som ikke vedrører det. Men dermed falder H.s Bevis jo til Jorden, atter, fordi han vil argumentere ud fra sin egen, ikke fra den homeriske Bevidstheds- og Forestillingskreds, som han ikke har søgt at sætte sig for Alvor ind i. Lad ham forsøge at erklære alle de Lignelser for uægte, som staar, *hvor det slet ikke passer!*

Denne Prof. H.s uforgribelige Mening om, hvad der passer eller ikke passer for *den oprindelige Digter* giver sig ogsaa et betegnende Udtryk, hvor han taler om Odysseus's Motivering af, at han kan referere Zeus's og Helios's Samtale (Od. XII 374 ff.): «Dette har jeg hørt af Kalypso, som sagde, at hun havde faaet det at vide af Hermes». H. siger: *Denne Motivering er højst mistænkelig i den oprindelige Digters Mund, medens den passer fortrinlig for en reflekterende Bearbejder* (S. 54). Men denne Forening af naiv Momentanisme og en rationaliserende Realisme, der selvfølgelig ofte maa komme til at gaa paa tværs af den, er ejendommelig for de homeriske Digte og kan paavises fra først til sidst i dem begge, ikke mindst i Iliaden; men da det for Tiden er Odysseen, som er Destruktørernes Yndlingsobjekt, skal jeg nøjes med at hente nogle Eksempler fra den. — I X 330 motiverer Kirke, at hun kender Odysseus, med følgende Ord: «thi Hermes har ofte sagt mig, at du vilde komme til mig paa Hjemrejsen fra Troja.» Det er Gudinden Kirke, der tilmed er i Besiddelse af særlige Spaadomsgaver og kan forkynde Odysseus hele hans fremtidige Skæbne, hende er det, hvis Viden Digteren pludselig føler Trang til at autorisere. — Da Odysseus skal fortælle Arete om sin Afrejse fra Kalypso, fortæller han først, at hun sendte ham bort *Ζηνὸς ὑπ' ἀγγελίης*, men saa kommer Digteren i Tanke om, at det kunde han jo ikke vide, og han lader ham saa tilføje *ἢ καὶ νόος ἐτράπετ' αὐτῆς* (VII 263). Synes ogsaa denne Tilføjelse H. mistænkelig i den oprindelige Digters Mund? — I XIX 37 ff., hvor Athene oplyser Hallen for Odysseus og Telemakos, siger denne: «Jeg ser her et stort Under for mine Øjne: Salens Mure, Nischer og Granbjælker og de høje Søjler straaler, som om her var en funklende Ild; der maa sikkert være en Gud herinde.» Men Digterens vederhæftige Realisme

kan ikke lade ham blive staaende ved Underet. Han giver nemlig selv sin Forklaring: «Foran dem frembragte Athene Lys, idet hun holdt en Guldlampe.» Denne Lampe har Telemakos aabenbart slet ikke set noget til, og selv for Læseren bliver den grumme vanskelig at faa med; men Digteren har midt i den mystiske Fortælling faaet Afløb for sin reagerende Sans for bredt malende Realisme, og han er, som man kunde vente, ikke kritisk nok til at føle Modsigelsen. — I min Afhandling om Allegorien vil Prof. H. finde Steder nok af den Art. Men mener han, at det enkelte Sted kan være forskrevet eller skyldes *en reflekterende Bearbejder*, og i sine Bemærkninger S. 62 tillader han sig det utrolige i den Retning, saa vil jeg bede ham læse en sammenhængende Fortælling som den om Proteus i IV 351—570. Den hele Skildring er mirakuløs: Havguden skal fortælle Menelaos hans egen og andres Skæbne; han ved selvfølgelig, som alle Guder. alt; to Gange minder Digteren os selv udtrykkelig derom ved Ordene: *θεοὶ δέ τε πάντα ἴσασιν*. Dette er den mirakuløse Baggrund. Paa den tumler nu Digteren sin Realisme af Hjærtens Lyst, ubekymret om, at man af den Grund skal kunne finde ham «mistænkelig». Den alvidende Gud tæller sine Sæler og opdager ikke, at Menelaos og hans Folk ligger under de fire Huder; disse kaldes *νεόδαρτα*, for at vi skal kunne forstaa den morsomme Realisme med Virkningen af deres ilde Lugt. Hele denne Bølgegang af det fantastiske og det snusfornuftige giver, som sagt, næsten mere end noget andet Digtene deres Ejendommelighed. Det ene Øjeblik ved Proteus alt, det næste intet. Han ved, at Manden er Menelaos, uden at nogen har sagt ham det, men ikke, hvilken Gud det er, som har givet Menelaos det Raad at overrumple ham (462). Det er hans Spaadomsevne, der inspirerer ham til at kende Menelaos's, Aias's, Agamemnons og Orests Skæbne; men ved Omtalen af Odysseus lader den ham i Stikken; at han kender dennes Forhold maa han udtrykkelig motivere med, at han selv har set ham hos Kalypso (550). — Mener H. virkelig, at alle slige Steder skyldes *en reflekterende Bearbejder. der maa hjælpe sig ud af en Knibe, han ved sin Omdigtning har bragt sig i* (S. 54)? Vil han kalde disse Modsigelser *en vild Heksedans* (S. 63), saa bliver det hans Sag, men skudt ud af de homeriske Digte faar han dem saavist ikke. — Er den Tanke ham forøvrig helt fremmed, at vi saa sent som hos Herodot endnu kan mærke tydelige Spor af de samme Dansetrin, om end i en yderst afdæmpet Skikkelse?

Det er langt fra min Mening, at disse Paavisninger skulde give Bevis for Enhedstankens Uantastelighed; men jeg mener unægtelig, at de giver Bevis for, at jeg har haft Ret til at kalde den Metode, Prof. H. anbefaler, vilkaarlig og uvidenskabelig. Og hvad der, efter min Mening, maa gøre det særlig vanskeligt at bevise, at disse to Digte er «sammenflikkede» af Stykker, der har Aarhundreder imellem sig, er den Skikkelse, hvori Gudeopfattelsen og de religiøse Forestillinger møder os i dem. Prof. H. mener aabenbart ligesom jeg, at disse Forestillinger har været Genstand for en levende Udviklingsproces, at dømme efter, hvad han siger derom S. 62—63.

Her skulde man da tro, at Destruktørerne maatte kunne finde et fortrinligt Middel til at sondre mellem gammelt og nyt, skille «de geologiske Lag» fra hverandre, særlig hvis man er klar over denne Udviklings Gang, hvad Prof. H. ogsaa synes at være. Hvad min egen Opfattelse her er, har jeg haft Lejlighed til at paavise og motivere meget udførligt i min Afhandling om Allegorien. Resultatet har jeg sammenfattet i følgende Ord (S. 77): «Det er tydeligt, at de græske Guder er undergaaet en meget betydelig Forvandling i Tidens Løb, fra at være Naturguder til at blive de rent personlige Guder, vi møder hos Homer, og derfra til at blive Begrebsrepræsentanter, ikke Personifikationer, dog stadig saaledes, at de ældre Former bevares ved Siden af de ny, som opstaar i Tiden; netop derfra skriver sig en ikke ringe Del af de Modsigelser, vi træffer i denne Religion.» Jeg kan nu ikke se rettere end, at de homeriske Gudeforestillinger med alle deres mange Modsigelser møder os aldeles ensartet gennem begge Digtene, og det saaledes, at vi finder et bestemt Trin i hin Udvikling fikseret i disse Forestillinger, saaledes som jeg har søgt at godtgøre det med et enkelt Eksempel, hentet fra de homeriske Forestillinger om Zeus (S. 78—79).

Dette synes mig dog at tale stærkt for, at disse Digte maa være sammenhængende, forfattede paa samme Tid og sandsynligvis af samme Mand. Hvad der imidlertid her har været mig næsten det mærkeligste i hele H.s Artikel er, at han ogsaa med Hensyn til Gudeforestillingernes Fiksering i disse Digte synes enig med mig. Han refererer nemlig paa det angivne Sted de Resultater, hvortil jeg i sin Tid kom. Hvorledes han da trods det vil kunne fastholde sin Teori i dens Yderlighed, er mig ganske ubegribeligt.

Anmeldelser.

König Eduard III. von England und die Gräfin von Salisbury. Dargestellt in ihren Beziehungen nach Geschichte, Sage und Dichtung, unter eingehender Berücksichtigung des pseudo-shakespeare'schen Schauspiels «The Raigne of King Edward the Third» von Dr. *Gustav Liebau* (Litterarhistorische Forschungen XIII.) Berlin 1900, Felber. XII + 201 s. Pris 4.50 M.

This somewhat lengthy title gives a fair idea of what is found in the book itself. Starting from the plan of examining exclusively the Elizabethan Drama of Edward III, the author in the course of his preliminary work found it more and more necessary to include other treatments of the same subject, and now he presents us with a very full account of everything he has been able to find in history, in novels, in plays, etc., concerning the love-affair between Edward III and the Countess of Salisbury. And it must be admitted that if the strictly historical result is somewhat meagre, the diligence of the author has succeeded in unearthing a very great number of poetical works dealing with that love episode, in the literatures of Italy, France, Spain, Germany, Holland, and England itself. Among these Bandello's novel, known in England through William Painter's translation (in his «Palace of Pleasure») from Boisteau's French rendering, plays, of course, the most prominent part. In the investigation of all these various remodellings and adaptations of the story much ingenuity is displayed, and, as is usual in German works of this kind, every pains has been taken to make the bibliography as full as possible. Sometimes the reader feels inclined to wish that the author had relegated a greater part of his learning to less conspicuous places so as to render his book more easily readable.

The question that will interest most readers is undoubtedly, whether or no the author has solved the vexed problem as to the authorship of the Elizabethan drama, or has, at least, brought it nearer to its final solution. As might be expected, he states the views expressed by everybody that has written at all on the subject, including even some nobodies. But when one looks into the arguments advanced by the author himself, very little is found besides what has already been said by others. And much of what he repeats is of very little value indeed. When Warncke and Proescholdt compare V. 1. 39 *Ah, be more milde vnto these yeelding men! It is a glorious thing to stablish peace, And kings approch the nearest vnto God By giuing life and safety vnto men* with the famous lines in *Merch.* IV. 1. 192

(to which might be added Tit. Andr. I. 1. 119 *Sweet mercy is nobilities true badge*), such parallelisms, even when multiplied, establish nothing at all; by arguments of that kind one might prove that any author has written any disputed work. Similarly, the argument drawn from the occurrence of the line »*Lillies, that fester, smel far worse then weeds*» in Shakespeare's sonnets as well as in our play, cuts both ways; Shakespeare may have used the line twice, or somebody else may have appropriated it from his sonnets, or he may have appropriated it from somebody else's play, or they may both have taken it independently from some unknown source. The argument drawn from the use of some words not found in genuine Shakespearean plays seems finally disposed of by the criticism of the latest English editor, Mr. G. C. Moore Smith, at least in the form in which it was stated by Mr. Fleay. Nothing can be concluded from the metrical and other tests proposed, and so our author, like some of his predecessors, leaves the question open: no sufficient evidence has been brought forward in favour of Shakespeare's authorship, but the love-episode may have had a different author from the rest, which was *perhaps* written by Robert Greene. — I may as well say here that I have sometimes had the presumption to fancy that I have hit upon a clue to the difficulty, the nature of which I shall be prudent enough to keep to myself till I find some day time enough to work it out properly.

Finally I am happy to say that Dr. Georg Brandes is no German, as the author seems to suppose (p. 174—5).

Otto Jespersen.

Shakespeare's Tempest, herausgeg. v. *Albrecht Wagner* (Englische Textbibliothek VI). Berlin 1900, Felber. XXV + 108 s. Pris 2 M.

The text follows the editio princeps, in this case the folio of 1623, word for word and letter for letter; on the foot of the page all the readings of the later folios are recorded, all of them on the basis of fresh collations. The editor's work has been done very carefully; only he ought to have informed us where he prints *thou* for $\overset{u}{y}$ (e. g. I. 2. 242 and 415) and *the* for $\overset{e}{y}$ (e. g. I. 2. 252); it would also have been more correct to print *vvould vvith* instead of *would with* II. 1. 167, *VVhat* III. 1. 71, *VVherefore* III. 1. 76, *VVhat* III. 1. 78 and 79, *VVho* III. 1. 93 (this list makes no pretension to completeness). As all other

minutiæ of the old edition, such as italic marks of interrogation, etc., have been attended to, I do not see why the editor silently deviates from the old text in these little points. But I ask him to take as a compliment the fact that I have found no more material defects in his edition, which will prove eminently useful to all serious students of Shakespeare. It is a great pity that old-spelling editions of Shakespeare should still be so rare; the all but universal practice in school editions of printing his plays in modern spelling, but of giving passages from his contemporaries, when quoted in the notes, in their original garb, cannot but produce the ridiculously false impression in the minds of the young readers that Shakespeare alone in those times knew how to spell properly.

It would have been a good thing if those various readings which have real importance for the text had been either printed separately or singled out, *e. g.* by means of a star; as it is, the reader who has a dozen times referred to the variations only to find *giue* altered into *give* or *haue* into *have*, naturally loses patience and eventually leaves off consulting the various readings altogether.

The introduction gives a clear account of the probable date of the play, its sources so far as they are known, and the «überarbeitungen und fortsetzungen» of the play. The editor is against Garnett's theory of the play being composed to celebrate Princess Elizabeth's marriage in 1613, finding like Brandes that the admonitions addressed to the young couple (If thou do'st breake her Virgin-knot, before All sanctimonious ceremony, etc.) would in that case be sadly out of place (eine geradezu ungeheuerliche taktlosigkeit). In that passage he therefore only sees an allusion to the poet's own experiences in his young married life, and does not think it possible to combine, as Brandes does, this point of view with the remainder of Garnett's theory. But when, like most critics, he looks upon the Tempest as one of Shakespeare's best and most profound plays, my humble impression is that it is one of his weakest plays, which would never have been renowned but for two or three pages of surpassing beauty.

Otto Jespersen.

Paul Herrmann, Erläuterungen zu den ersten neun Büchern der dänischen Geschichte des Saxo Grammaticus. I. Übersetzung. Mit einer Karte. Leipzig 1901, Engelmann. IX + 508 ss.

Kun et godt halvt år efter afslutningen af Jantzens oversættelse af Sakses ni förste bøger (anm. IX. bind s. 178 ff.) er

der udkommet en ny oversættelse af samme kilde; forfatteren er den som mytologisk forfatter kendte dr. Paul Herrmann i Torgau. Straks i sit forord oplyser han, at Jantzens oversættelse ingenlunde har gjort hans overflødig: den har intet forsøg gjort på at beholde Sakses egen stil, har gengivet hans vers i prosa og otte forbigået ord eller udtryk; derhos har den stolet for meget på Eltons engelske oversættelse og for lidt studeret Sakses egen sprogbrug i hele hans værk. Man må da også indrømme den sidste oversætter, at medens Jantzens oversættelse havde sin styrke i, at den på nem og overskuelig måde gjorde indholdet af Sakses værk tilgængeligt, er hans nye arbejde fremgået af en langt dybere og mangesidigere beskæftigelse med opgaven. Der er gjort en imponerende anstrængelse for at lade Sakses tanke, i vers og prosa, fremtræde så kendelig som muligt. Hele rækken af steder for en enkelt glosses forekomst nævnes, hvis der er tvivl om dens ordbetydning. Tillige er forf.s herredömme over den sagnhistoriske literatur langt sikrere og fyldigere. Her er öjensynlig mange af betingelserne for at skabe et förste rangs værk samlede på en hand.

Helt er dette dog ikke lykkedes ham. Han har en lille Akhilleshæl i de historisk antikvariske spörsmål. Man bliver noget overrasket ved i Sakses fortale at træffe den oplysning, at det er Knud den hellige († 1086), hvis helgenry omstråler kong Valdemar. Hver mand i Danmark véd, at det er Knud Lavards; *avus* er her urigtigt oversat ved «Ahn», det betyder slet og ret «farfader». Lige så uheldigt er det, når Sakse taler om landskabet Angel (beg. af 1ste bog), og H. misforstår det som England (*provincia* oversættes ved «land»!). Mere tilgiveligt er det, når han på samme side lader Dan og Angul gribe herredömmet i Danmark «unter freudiger Zustimmung des Landes» og «ohne Widerspruch von seiten der Unterthanen»: men under sin stræben efter at få hver stilistisk vending med, er han gået glip af det væsentlige i Sakses tanke, at de kom på tronen ved folkets valg. Politisk er det heller ikke rigtigt, når han på næste side lader Dan ægte «eine Frau aus Deutschland von hohem Adel»; ved *summæ dignitatis* tænker Sakse selvfølgelig på fyrstelig byrd, ikke på en misalliance. I det øvrige værk er ganske vist disse fejl så meget sparsommere. S. 264 vil han overfor nærv. anmælder hævde, at *præco* (kongens ombudsmand i det bekendte Starkadsagn) skal betyde bøddel; men han synes ikke at have gjort sig det spörsmål, om en sådan person overhovedet er kendt i gammel nordisk kultur eller passer i datidens retsforhold. Det er et uheld, at overs. i beg. af 8de bog (Bråvallakvadets kæmper) har optaget Müllenhoffs inddelinger og forklaringer i selve teksten; her er bogen ubrugelig for den, der ikke har den latinske tekst ved hånden. Heller ikke kan man sige, at overs. overalt har nået sit særlige mål «all die eigentümlichen Züge von Saxos

'Latinitas' zur Wirkung kommen zu lassen». Se f. eks. Frodelovens bestemmelser om forfremmelser i stand, hvor Sakses spillende mangfoldighed af ord er gjort ensartet, og det malende udtryk bønder» omsat til «gemeinfreien». Men der er ikke nogen tvivl om, at hans arbejde dog på dette punkt betegner et stort fremskridt.

Trods sine fejl er det et arbejde, som man modtager med glæde og ofte vil rådspörge om forståelsen af de enkelte steder. Men det er tillige noget mere. Det mælder sig som förste del af en fuldstændig literær og sagnhistorisk behandling af Sakses oldtid. Denne friere redegörelse vil udgöre 2. bind af værket; og for at lette den for en del af det faktiske stof følger der med dette 1. bind et större tillæg af *Sprachliche Zusammenstellungen* (s. 444-92). Som hjælpemiddel har han her benyttet et af prof. dr. Knabe i Torgau udarbejdet glossar over hele Sakses ordforråd og dets forhold til oldtidens literatur; og han har under udarbejdelsen haft hans hjælp og råd. Jeg skal her referere en del af de resultater, som er nåede. Sakses ordforråd udgör o. 7250 ord (foruden formord); et lille antal af dem findes ikke engang i sen latin, men er dog dannede af latinsk stamme, «barbarische Wortstämme finden sich nicht.» Ejendommelige gloser har han ofte lånt fra Vergil og Ovid. For resten er hans vers mere selvstændige end hans prosa; ofte tror man at finde lån fra en latinsk digter, men ved at slå efter opdager man, at det er kun sprogfarven, der er den samme. De egentlige forbilleder, fra hvem han låner hele sætninger, og hvis sætningsbygning og stil han efterligner, er i ganske kolossalt omfang Valerius Maximus, endvidere Sallust, Curtius Rufus og Justin. Martianus Capella, som man plejer at nævne, indtager derimod en anden stilling. Sakse har en del enkelte gloser fra ham. Han har benyttet hans encyclopædi som lærebog; hans geografiske og matematiske viden har haft indflydelse på Sakse. Også afvekslingen imellem vers og prosa har han optaget efter ham; og han har benyttet alle de hos Capella brugte versemål og strofeformer, foruden adskillige andenstedsfra og måske enkelte selvlavede (overblik over versemål s. 489—92); «die Ansicht aber, dass Saxo sich den Capella als Muster im Stile genommen habe, ist unbedingt zurückzuweisen.»

Disse lån fra klassiske forfattere fordeler sig höjst ulige. De fire sidste bøger er kendelig fattigere end de andre. Fattigst er den store 14de bog, som man almindelig regner for ældst; rigest er 9de bog og især förste halvdel af fortalen. Heri finder Herrmann et hjælpemiddel til at bestemme de forskellige partiers alder og efter at have gennemgået de bekendte holdepunkter for værkets datering (med enkelte originale bemærkninger) opgör han resultatet således: 1) 14de bog, 2) 15de, 16de og 13de, 3) 11te, 12te og 10de samt den geografiske fortale, vistnok afsluttet hen-

imod 1201, 4) 1ste—9de bog (o. 1202—1216), 5) tilegnelsen, efter 1215. Med hensyn til bestemmelsen af den sidste hævder han, at den bekendte sætning *Albiaque fluctus . . . complexus* ikke behøver at hentyde til udstrækningen af Valdemars herredømme over Elben (1216), men til at han har nået Elben, særlig til overenskomsten med kejser Frederik II (1215). Og heri har han vist i det væsentlige ret. Under nogen tvivl går Herrmann endnu stærkere i enkeltheder med at fastsætte det indbyrdes aldersforhold, t. eks. vil han regne 3die, 4de og 5te bog for det ældste af sagnhistorien. Men når han påberåber sig manglen af vers i 3dje og 4de bog, må det dog huskes, at vi ikke sporer nogetsomhelst til, at hans kilder for dette afsnit har været kvad; og for resten er ikke-gengivelsen af de gamle kvad jo netop et kendemærke for de sidste sagnbøger, 8de og 9de. Med så meget större sympati vil man se på de undersøgelser, der gentager og indskærper stil-modsætningen imellem den förste og den sidste del af Sakses værk; således afsnittet om gentagelser s. 479 ff. Hvor tilsvarende optrin (f. eks. samme krigslist) forekommer i de förste og i de sidste bøger, er det — ganske imod hvad man skulde vente — den sidste fremstilling, der er jævn og enkelt, men den förste (den sagnhistoriske) er kunstlet og retorisk, fordi den i virkeligheden er den yngste.

I det næste bind vil vi altså få at göre med sagnstoffet og med Sakses forhold dertil. Foreløbig får vi kun prøver og antydninger i noterne. Så vidt det kan skönnes, medbringer han nogle særlig gode betingelser og andre ringere. Hans interesse og sans for de sagnhistoriske og sproglige enkeltheder kunde sikkert uden skade være större. Han gentager f. eks. uden samvittighedsnag Müllenhoffs inddeling af Bråvallakæmperne, hvorved Bjarke og Hrok den svarte bliver Svenskere. (Hvilke mærkelige oplysninger om sagnstoffets udvikling vilde vi ikke have her, hvis det virkelig havde stået i kvadet!) Han regner kæmpen Starkad for den 6te konge i Rings hær. Han tekstretter Sakses sydnorske dialektformer til normal islandsk (Gromer til Glumer). Han lader et enkelt kæmpenavn midt inde i personrækken betyde «die Götländer», fordi han ikke har forstået, at Gotar hos Sakse er ganske normal lydbetegnelse for, hvad der i Sǫgubrot hedder Gautr. Tilnavnet «goti» oversætter han også «der Götländer», skönt manden ifølge Sakse er født i Telemarken. Forf. er oven i købet løbet surr i folkenavnene Gøter og Goter. Mærkeligst er dog en note på samme side (346): «Saxos Lyuth «Guthi» beweist für Dänemark die Existenz von Goden . . . Die Sǫgubrot af fornkonungum geben dafür den Namen Hlaumboði; Olrik setzt dafür mit Recht Lyuthbuthi (Hljóðboði) ein.» Ti hvis Olriks ændring er sket med rette, er beviset for godens tilværelse blevet til slet intet. For resten er dette «bevis» for godernes tilværelse i Danmark galt af mange andre grunde (bl. a. fordi Bråv. slet ikke er digtet

i Danmark); og der gives andre og langt sikrere beviser for, at Danmark har haft goder (runestenene) Ikke engang hans citat af Olrik er korrekt; denne har indsat «Lyuth Buthi», fordi det allerede står i Kr. Pedersens oversættelse af Sakse. Alle disse eksempler er hentede fra et par sider af Bråvallakvadet, der jo er forf.s uheldige punkt. Det øvrige værk giver ikke anledning til sådanne fejl; men man savner i hans sammenstillinger den sikre sans for sagnomridsene og de enkelte skikkelsers plads indenfor det, som en Müllenhoff havde i så höj grad.

På den anden side har han en ikke ringe iagttagelse overfor den jævnt fremskridende fortælling. Hans bemærkninger om uklarhed og spring i Sakses fremstilling er gode. Særlig kræver hans bemærkninger til de enkelte digte opmærksomhed. Her har han på én gang lært af Müllenhoff og står tillige mere selvstændig end ellers overfor sin læremester. Han har således set den metodiske svaghed i Müllenhoffs forsøg på at adskille de forskellige kvad i Sakses digte, at han glemte, at vi ikke havde originaler, men kun Sakses meget frie gengivelser. Interessantest er bemærkningerne om Starkads kvad hos Ingjald (s 484—89, jf. 284—86): Müllenhoff har haft ret i, at man i kvadet har med to forskellige digtere at göre, men den ene af dem er — selve Sakse. Jeg kan ikke slutte mig til alle hans enkelte hypoteser, f. eks. den at Ingjaldskvadets slutning er en række forsøg og klader, som Sakse har frembragt på et tidligere trin i sit arbejde. Overhoved vil hans bestemmelser af Sakses andel i digtene næppe kunne gælde for endelige; dertil er bl. a. hans fortrolighed med den gamle kultur ikke indgaaende nok. Men man må glædes ved at se et enkelt i sig selv væsentligt moment draget så kraftig frem; og forf. sidder öjensynlig inde med midler til dets videre opklaring. Kun én ting må jeg endnu beklage, at vi ikke har fået selve dette ypperlige materiale enten i form af en fremskridende kommentar til hele værket, eller i alt fald som fuldstændig samling af parallelsteder til de betydeligste digte. Först herved vil vi sættes i stand til virkelig at dømme om Sakses literære tilskud til hans kildestof. Og dermed ønsker vi forfatteren god lykke på vejen frem til hans anden del, den han selv betegner som «die Hauptsache».

Axel Olrik.

Hugo Pipping, Gotländska Studier. Uppsala 1901, Akad. Bokhandeln. Med et Facsimile. IV + 136 s.

Denne bog falder i to partier; det ene består af en udgave af AM 54, 4°, et håndskrift fra 1587 af Gutalag, det andet af «Strödda iakttagelser» af filologisk art.

Udgaven af det interessante hdskr. af loven[1] er foretagen med overordentlig omhu og nöjagtighed. Som udg. siger, var det ikke meningen at levere en kritisk udgave af loven, men kun et nöjagtigt aftryk af håndskriftet. Jeg har sammenlignet udgaven med dette på större og mindre partier, og har således overbevist mig om udg.s omhyggelige fremgangsmåde. Alt er gengivet nöjagtig, ikke blot teksten med alle dens ejendommeligheder, rettelser, marginalnoter og lign. med angivelser under teksten af, hvad der m. h. t. de enkelte ord eller bogstaver er at bemærke, men også hvad Arne Magnusson har skrevet på en foran indklæbet seddel[2], ja endogså dr. Kålunds under katalogiseringen påskrevne notitser (s. 2 og 4) er medtagne. Det kunde måske interessere udg. at erfare, at marginalets to ord *tingnu menn* (s. 6). der siges at være «skrifna af yngre hand», er skrevne af Arne Magnusson.

Som sagt er udgaven meget nöjagtig. De røde overskrifter og bogstaver er særlig fremhævede, streger og kommaer (lange eller korte) gengivne, det ord nederst på siden, der er custos, stadig anført; i det hele taget er udgaven så facsimileret som det ved hjælp af tryk kan göres. Der er måske dem, der måtte synes at facsimileringen var gået vel vidt. Men det hele bibringer benytteren en tryghedsfølelse. En måske mere reel indvending kunde göres mod den så at sige mekaniske gengivelse af de enkelte bogstaver. Udg. mener således, at han ikke konsekvent kan trykke *giera*, det over linjen tilföjede ord (s. 7_{23}), uagtet der lige foran skrives *giera*, blot fordi det tredje bogstav ligner mere et *o* end et *e*; nu er det så, at skriverens *o*'er og *e*'er ofte er meget vanskelige at skælne imellem; i dette tilfælde er *e*, fordi bogstaverne er bleven mindre, bleven klattet en lille smule. Her mener jeg, at udg. ikke blot havde ret, men også pligt til at læse *giera*, istedenfor ved en rent mekanisk læsning at få en form, der efter udg.s udsagn (s. 82) ellers aldrig forekommer[3]. Utvivlsomt skrev skriveren her også *giera*. Andre steder kan der være tvivl om, hvad der virkelig står og er tilsigtet. Således forekommer det mig tvivlsomt, hvorvidt der står *tekkelighit* (5_{8}) eller *tokk-*; ligeledes om der (6_{21}) virkelig står *hafn'* og ikke

[1] Ved en kuriøs absentia animi lader forf. hdskr. tilhøre «Kungliga biblioteket i Köpenhamn» (s. IV).

[2] Når der her står *horum legum*, er dette tilvisse en skrivefejl, som udg. rigtig bemærker (s. 72 not.).

[3] I en note kunde der være gjort opmærksom på *e*'ets form.

hafu'; dette var jo et ord skriveren ikke kunde være i tvivl om; og fordi han her har glemt sin sædvanlige hage over *u*, berettiger det næppe til at indbringe en umulig form. Jeg vilde læse *hini* (ikke *him*) 9_4 f. n. Som udg. bemærker, er det ofte meget vanskeligt at se, om der står et *e* eller *i*; i de allerfleste tvivlstilfælde har han bemærket dette i en note. *Flye* (6_{12}) skulde jeg være mere tilböjelig til at læse *flyi*. Ligeledes vilde jeg måske enkelte steder have opfattet udg.s store bogstaver (H, E, f. eks.) som små, eller sat et lille komma, hvor han har et langt, eller *j*, hvor han har *i*, eller omvendt. Når der ikke er andet at bemærke end slige intetsigende petitesser om en udgave, er det klart, hvilken ros der tilkommer den. Hvor udg. i noterne anfører skriverrettelser, tror jeg ikke, at han altid har truffet det rette m. h. t. hvad der først har været skrevet; således har der for *Ta* (9_1) først vistnok været skrevet *E* (ɔ: det følgende *En*). S. 8_{13} har skriveren først skrevet *enghi*; det komma, udg. har sat efter *engh*, er ikke et komma, men en streg, der hører sammen med den af udg. omtalte «apostrof»; denne sidste er en lille lige streg; det hele ser således ud: /'; dette er et velbekendt ordadskillelsestegn, som skriveren på grund af rettelsen har ment at måtte anbringe. S. 10_8 er først skrevet *thz*. S. 11_{17} har skriveren først skrevet *haff-*, ɔ: først glemt *loff*. S. 13_2 f. n. står der utvivlsomt *siaw* (ikke *sian*). S. 12_4 står der over linjen ved rettelse *ō (allō* ɔ: allom*)*.

Til udgaven knytter udg. forskellige bemærkninger og oplysninger både om skriveren, præsten D. Bilefeld, og om håndskriftet, Schlyters benyttelse deraf osv.

Blandt de «Strödda iakttagelser» er udg.s bemærkninger om *i*-omlyden af særlig interesse. Han slutter sig til *A. Kock* m. h. t. dennes bekendte lære om de 3 perioder i udviklingen, men mener at kunne simplificere forholdet noget. Ligeledes slutter han sig til Kocks lære om -*iʀ*-omlyden, dog med en modifikation. Om dette må anm. henvise til forf.s egen udvikling. Af de andre bemærkninger skal fremhæves den om *lyndir* (pudenda), hvor forf. sikkert med rette antager en skrivefejl for *loyndir*, samt den om de nygullandske diftongers kronologi.

København, i oktober 1901.

Finnur Jónsson.

Euangelium secundum Matthaeum cum variae lectionis delectu edidit *Fridericus Blass*. Lipsiae 1901, Teubner. XVIII + 110 pp.

Sicut multa veterum scripta propter paucitatem vel pravitatem codicum difficile est in genuinam formam redigere, ita

fieri potest, ut ex ipsa abundantia codicum aliorumque testium antiquissimorum atque præstantissimorum haud minores difficultates nobis oriantur. Hoc factum est in Novo Testamento. Neque tamen contenti iis, quæ ab editoribus superioribus adhibita sunt subsidia, nova semper quærunt viri docti atque inde aliquid certe boni sese eruere posse sperant. Ita fieri non potest, quin quæ quisque subsidia invenerit vel primus adhibuerit, æquo pluris æstimet. Quid Euangelii secundum Matthæum recentissimus editor maxime sequatur, ex his verbis eius intellegi potest (p. IV): *sunt omnino nobis tales maxime testes circumspiciendi, qui ab reliquorum communione paullo longius distent suique quodammodo generis sint.* Tales autem existimat codicem Syrum Lewisianum atque Chrysostomum. Equidem non negaverim, testes ab reliquorum communione distantes ad multas res utiles esse posse, sin autem aliquis contendat, talibus in textu emendando plus quam ceteris ponderis tribuendum esse, prorsus dissentio. Neque enim per se veri simile est, testem a ceteris omnibus dissentientem solum veram scripturam servavisse, quum ceteri omnes eodem vitio laborent. Nisi plane in aperto res est, non credo.

Videamus iam exempla. Multis locis a ceteris testibus multum distat Chrysostomus. I 20 exhibet *ἄγγελος κατ' ὄναρ φαίνεται τῷ Ἰωσήφ* pro *ἰδοὺ ἄγγελος κυρίου κατ' ὄναρ ἐφάνη αὐτῷ*, II 1 *ἔρχονται* pro *παρεγένοντο*. V 24 *ἄπελθε* pro *ὕπαγε*; V 48 exhibent ceteri *ἔσεσθε οὖν ὑμεῖς τέλειοι, ὡς ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος τέλειός ἐστιν*, Chr. vero præbet *γίνεσθε* pro *ἔσεσθε*, omittit autem *ὑμεῖς* et *τέλειός ἐστιν* (*fort. breviandi causa* ait Bl., ut VII 6 et XXII 31), VIII 24 *χειμών* Chr. pro *σεισμός*, XIV 2 *Ἰωάνης ὃν ἐγὼ ἀπέκτεινα* pro *Ἰωάνης ὁ βαπτιστής*. XXV 14 om. *ὥσπερ γὰρ* (*fort. licenter* ait Bl., ut XXV 26, ubi verba *καὶ ὀκνηρέ* Chr. om.). His locis aliisque compluribus ne Blassius quidem Chrysostomum sequi ausus est, sed XII 5 pro verbis *ἀνέγνωτε ἐν τῷ νόμῳ* Chrysostomum sequens *οἴδατε* scripsit, ea sola de causa, quia etiam v. 3 scriptum est *ἀνέγνωτε* (non additis verbis *ἐν τῷ νόμῳ*), et XVI 19 *κἀγὼ δέ σοι δώσω* pro *καὶ δώσω σοι*; illa enim scriptura anaphora infertur, quæ mihi potius causa suspicionis est. XXVI 65 denique Chrysostomi scripturam *ὑμεῖς ἠκούσατε τὴν βλασφημίαν* pro vulgata *ἴδε νῦν ἠκούσατε τὴν βλασφημίαν* bonam quidem appellavit, sed non recepit.

Quam igitur rationem in Chrysostomi scripturis recipiendis vel aspernandis secutus sit editor, mihi quidem prorsus incertum est; hoc autem mihi iam ex exemplis, quæ attuli, colligi licere videtur, perpaulum ad Matthæi verba emendanda valere Chrysostomi testimonium. Uno tantum loco Blassius Chrysostomi vestigia sequens scripturam haud aspernandam recepit, XVII 27, ubi pro *εὑρήσεις* scripsit *εὑρήσει*, omissis antea verbis *ἀνοίξας τὸ στόμα αὐτοῦ*; ita sententia evadit: *piscis venibit statere*, quamquam hæc significatio verbi *εὑρίσκειν* nusquam alibi in Novo Testamento reperitur,

nam Act. XIX 19 vix huc pertinet. Quod vero aliis locis innumeris solum Chrysostomum contra ceteros omnes secutus est editor, eius licentiæ, qua ille in verbis Matthæi afferendis sæpius utitur, rationem habentibus sine dubio improbandum est. Accidit hoc præcipue in omissionibus, ad quas infra revertar.

Si hanc editionem cum editionibus Actorum atque Euangelii Lucani antea ab eodem editore prolatis[1] comparamus, ratio edendi valde commutata esse videtur. Illic enim duas formas sive recensiones æque genuinas secernere editor studebat, hic unam restituere studet. Apparet autem, etiam in Matthæi Euangelio varias codicum aliorumque testium formas secerni posse, etsi minus inter se differunt. Ita hic quoque ut recensiones secernerentur, studendum fuit, quamvis sit difficile; nempe critici officium est *κρίνειν*, ac recensionibus demum distinctis, utra præferenda sit, diiudicandum. Blassius autem unum ex duobus agnoscere videtur: aut ipsum scriptorem opus suum plus quam semel scripsisse, aut de recensionibus secernendis prorsus desperandum esse. Ita accidit, ut editiones superiores, quamquam opinione vix probabili nitebantur, utramque illorum librorum formam ab ipso Luca profectam esse, meliore tamen ratione factæ sint quam hæc; in hac enim editione omnia commiscentur.

Ipsum audiamus: *maximum,* inquit (p. IV), *id est, quod in singulis quaestionibus non tam testes quam res ipsae spectandae sunt.* Itaque, quod ad testes attinet, eclectica ratione agit, quæ autem quoque loco concinnior ei videtur scriptura atque elegantior (de anaphora cf. supra ad XVI 19), eam præfert plerumque. Hæc ratio plane repugnat ei, quam non solum in Novo Testamento, sed etiam in aliis veterum scriptis edendis antea plerique secuti sunt, neque huius rei inscius est editor[2]. Qua vero constantia suam ipse rationem secutus sit, iam videbimus.

Breviorem scripturam uberiori præfert plerumque. Sæpe autem accidit, ut Syrum aliquem codicem vel Chrysostomum aliumve testem secutus verbum aliquod expunxerit aut uncinis incluserit. Quod ut melius perspiciatur, afferam exemplum e XIV 35—36 petitum, ita ut in sinistra parte textum ponam, qualem apud Tischendorfium, in dextra autem, qualem in hac recentissima editione legimus:

καὶ ἐπιγνόντες αὐτὸν οἱ ἄνδρες τοῦ τόπου ἐκείνου ἀπέστειλαν εἰς ὅλην τὴν περίχωρον ἐκείνην καὶ προσήνεγκαν αὐτῷ πάντας τοὺς κακῶς ἔχοντας, καὶ παρεκάλουν αὐτὸν ἵνα μόνον ἅψωνται τοῦ κρασπέδου τοῦ ἱματίου αὐτοῦ.

καὶ ἐπιγνόντες [αὐτὸν] οἱ ἄνδρες τοῦ τόπου [ἐκείνου] ἀπέστειλαν εἰς [ὅλην] τὴν περίχωρον, καὶ προσήνεγκαν αὐτῷ τοὺς κακῶς ἔχοντας, καὶ παρεκάλουν ἵνα [μόνον] ἅψωνται τοῦ κρασπέδου τοῦ ἱματίου αὐτοῦ.

[1] Cf. huius ephemeridis vol. VII p. 107 sqq.
[2] Cf. «Mitteilungen der Verlagsbuchhandlung B. G. Teubner» 1901, p. 50.

Ex his igitur paucis verbis quattuor inclusit, tria plane omisit; desunt enim apud testes paucos, neque ea, quæ inclusit, meliores testes tuentur quam ea, quæ omisit. Talia autem exempla ex omni pagina multa afferre licet. Supervacanea sint sane ista verba; quærendum tamen est, quomodo factum sit, ut in omnibus fere codicibus Græcis, Latinis, Syriacis adderentur supervacanea illa. Tum vero memoria tenendum est, quid in Actis apostolorum Euangelioque Lucano idem editor olim accidisse putet. Illa enim scripta ipsum Lucam, quum iterum chartæ mandaret, in brevius contraxisse opinatur, *ut fit* (vid. Euang. Luc. ed. p. LXXIX); uberiorem igitur formam priorem esse. Inde legem eruere licet, qua, etsi nusquam diserte pronuntiavit, ex editionibus tamen eius intellegimus eum certo confidere; est autem hæc: scriptor si sua ipsius verba iterum describit, recidit plerumque, quæ ei supervacanea videntur; scriba vero librarius, qui alius verba describit, supervacanea addere solet. At ita homines plerumque natos esse, ne conatus quidem est nobis persuadere.

Huc accedit, quod locis nonnullis rationem suam non est secutus: II 10 legimus *ἐχάρησαν χαρὰν μεγάλην σφόδρα*. sed omittunt *σφόδρα* duo Syri; cur non expunxit? IV 18 post *Σίμωνα* omittit Syrus Lewisianus verba *τὸν λεγόμενον Πέτρον*; cur male? V 20 post verba *λέγω γὰρ ὑμῖν* omisit editor *ὅτι* cum Chrysostomo, sicut V 32 cum cod. D ac nonnullis Latinis, at in loco plane simili XXVI 21 servavit idem verbum. Omittit sane hoc loco unus tantum codex Chrysostomi, sed «non tam testes quam res ipsae spectandae sunt.» XIX 15 omittit editor *ἐκεῖθεν* post *ἐπορεύθη* cum Syro Lewisiano, quod ineptum arbitratur, *quasi possit aliquis aliunde proficisci quam illinc ubi sit* (!) (p. IV), atque eodem modo egit IX 9 et 27. sed XII 9, XIII 53, XIV 13, XV 21 et 29 simile *ἐκεῖθεν* legimus. Requiruntur nimirum testes (cf. p. V); at si opus est correctura, nihil valent testes, interpolare vero licet etiam sine testibus [1].

Quamquam hoc quidem editori dandum est, locis plerisque rebus eum plus tribuisse quam testibus, est tamen, ubi testibus quibusdam, quos in deliciis habet, plus æquo confisus sit. Multum tribuit codici D, quem plerumque sequuntur nonnulli Latini. Eosdem iam tum secutus est, quum Acta Euangeliumque Lucanum edidit «secundum formam quæ videtur Romanam»; ac recte secutus est, ut mihi videtur. At hic, ubi non formam Romanam restituere

[1] Cf. Madvigii Adv. crit. I p. 9 [1]: Ridicule interdum homines, ut sibi videntur, cauti et prudentes, coniecturam laudant ut probabilem, sed in nullo codice reperiri queruntur; recepturos se fuisse, si vel in uno codice reperiretur. Quid coniectura opus esset, si codices verum præberent? Quid in re dubia codex iuvaret nisi fide dignus et qui ceterorum consensum vinceret?

vult, nescio, cur tantum iis tribuat. Num melius est II 9 *ἐπάνω τοῦ παιδίου* quam *ἐπάνω οὗ ἦν τὸ παιδίον*? aut IV 16 *οἱ καθήμενοι* quam *τοῖς καθημένοις*? Hoc loco eam scripturam prætulit, quæ anacoluthiam præbet, aliis vero locis præfert oratoriam concinnitatem, ut V 45: *ὅτι τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἀνατέλλει ἐπὶ ἀγαθοὺς καὶ πονηροὺς καὶ τὸν ὑετὸν αὐτοῦ* (add. ex Patribus quibusdam) *βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους*, aut X 21: *παραδώσει δὲ ἀδελφὸς ἀδελφὸν εἰς θάνατον, καὶ πατὴρ τέκνον εἰς θάνατον* (add. ex Syro Lewisiano). Quum locis plerisque additamenta, quæ ei supervacanea videntur, testibus quibusdam confisus resecuerit, his locis eosdem testes secutus additamenta intulit non meliora. Hic testes, eosque fide indignos, magis spectavit quam res.

Unam etiam rationem haud sane improbandam locis nonnullis adhibuit. Non sine causa suspicatus est, fieri posse, ut e ceteris Euangeliis quædam irrepserint aut certe correcta sint. Itaque ubi codices differunt, eam plerumque scripturam respuit, quæ in alio Euangelio legitur. Hæc via per se bona est, sed admodum lubrica, neque certum est, quatenus ea progredi liceat. Nonne tali de causa ibi quoque corrigendum est, ubi nulla scripturæ varietas in nostris codicibus appareat? IX 16 inclusit verba *αἴρει γὰρ τὸ πλήρωμα αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ ἱματίου, καὶ χεῖρον σχίσμα γίνεται*. nam ex Marc. II 21 irrepsisse opinatur, et omittit Chysostomus (eodem modo egit in versu proximo, ubi ex Luc V 37 verba nonnulla irrepsisse existimat). Quid, si exhibuisset Chrysostomus? maneret tamen prior suspicionis causa, quæ propter multas similitudines Euangeliorum non multum valet. X 3 in D codice aliisque quibusdam inter apostolos nominatur *Λεββαῖος* ceteri autem cum Marco præbent *Θαδδαῖος*, atque illud præfert Blassius. At XXIV 36 servavit verba *οὐδὲ ὁ υἱός*, quæ exhibet Marc. XIII 32, hic vero multi codices omittunt; ait autem: *possunt haec consulto esse deleta*. Rationem igitur secutus est ab ea, quam sequitur plerumque, plane diversam.

Restat, ut de coniecturis pauca addam. Gaudendum est, quod paucæ sunt, sed vellem essent pauciores. XXV 1 in plerisque codicibus legitur *λαβοῦσαι . . . ἐξῆλθον*, in paucis autem *ἔλαβον . . . καὶ ἐξῆλθον*. Blassius, cui displicet *λαβοῦσαι*, quia legitur etiam infra in v. 3, scripsit *ἔλαβον . . . ἐξελθεῖν*. aliter egit XXVIII 19, ubi D aliosque secutus scripsit *πορεύεσθε μαθητεύσατε* pro vulgata scriptura *πορευθέντες μαθητεύσατε*: cur non coniecit *πορεύεσθε μαθητεῦσαι*?

Ita quoquo nos vertimus, rationes recensendi prorsus incertas reperimus, nec plura opus est addi, quibus hanc editionem textum potius depravatum quam emendatum exhibere demonstremus.

Joannes Ræder.

Horatii bref om skaldekonsten, tolkadt af *F. Gustafsson.* Akademisk inbjudningsskrift. Adjectae sunt adnotationes ad artem Horatii criticae. Helsingfors 1901. 56 S.

Forf. har til sit Program valgt et i andre Programmer, Udgaver og Tidsskritter hyppigt behandlet Æmne, hvorom det var vanskeligt at sige noget nyt. Hensigten har da vel været til Brug for andre at samle, hvad han har læst og tænkt angaaende Æmnet.

I Indledningen (S. 1—17) gør han Rede for Forholdene i Rom paa den Tid, da Digtet blev til, og disses Indflydelse paa Literaturen i Almindelighed og særlig paa Horats; dernæst giver han en Skildring af Horats' egen Udvikling som Menneske og Digter og Karakteristik af hans Digte, oplyst ved mange Henvisninger til betegnende Steder i Digtene, og dvæler endelig ved Horats' æstetiske Vurdering af sin Samtids digteriske Frembringelser og særlig ved ars poet. Han fremhæver, at Hor. ikke har villet skrive nogen systematisk mer eller mindre aristotelisk Poetik eller Dramaturgi, men kun i et Brev give nogle Forskrifter for Digtere.

Derpaa følger en svensk Oversættelse af a. p. i prosaisk Form. Allerede i Indledningen udtaler Forf. med Henvisning til Wilamowitz Moellendorff (Reden und Vorträge) og Keller (die Grenzen der Uebersetzungskunst), at man ved Oversættelsen af et antikt Digt sjelden opnaar den tilsigtede Virkning, naar man helt bibeholder den antike poetiske Form, og at særlig Horats' sidste Epistler med deres overvejende Reflexion bedst gengives i ubunden Stil, naar blot Tonens vekslende Spil gengives, og hver Tanke, hvert Billede faar sit tilsvarende Udtryk. Han stiller selv en Art indirekte Opfordring (S. 15) til at komme ind paa det Spørgsmaal, hvorvidt det er lykkedes ham at naa dette Ideal. Jeg tror, at det kun kan fuldt besvares af en, hvis Modersmaal Svensk er. Hvad Formen angaar, kan jeg ikke fragaa, at en Del af det karakteristiske gaar tabt ved Opgivelsen af Verset. Oversættelsen er fri saavel med Hensyn til Sætningsbygning som Ord, hvad der kun kan billiges. Maaske er der paa sine Steder lidt megen Stræben efter Hverdagsudtryk, hvor Originalen ikke synes at give Anledning dertil. (V. 384 *vitio remotus ab omni:* man är en hygglig karl i allo; V. 422 *unctum ponere:* duka upp något att smörja kråset med.) Jeg kan heller ikke se, hvorfor undertiden et Billede er ombyttet med et andet (V 39—40 *quid ferre recusent, quid valeant humeri:* hur högt vingarna bära och när de vägra sin tjänst) eller et Billede indført, hvori intet findes (V. 53 *cadent parce:* falla droppvis) eller et specielt Udtryk generaliseret (V. 181—182 *quae ipse sibi tradit spectator:* som vi omedelbart övertyga oss om; V. 199 *apertis otia portis:* tryggade fredsvärf).

Oversættelsen er ledsaget af Noter, som i knap Form give

de nødvendigste Oplysninger. Flere Gange ere saadanne ogsaa givne ved en Tilføjelse i Texten uden nogen Tilkendegivelse af, at det ikke er Digterens Ord: V. 118 *Colchus an Assyrius, Thebis nutritus an Argis*, den vilda colchiern eller den förvekligade assyriern, en som fostrats i boioternas tjocka luft (Ep. II 1, 244) eller i det öfvermodiga Argos; V. 146—147 *nec ab interitu Meleagri nec gemino ab ovo*, icke med Meleagers, farbroderns, fall och icke med Helenas mytiska ursprung ur dubbelägget.

I de (S. 40—56) tilføjede *adnotationes criticae* (paa Latin) handles først om Horats' Kilder til a. p. Forf. mener, at der intet er til Hinder for at tro den hos Porphyrio givne Notits: *in hunc librum congessit* (Horatius) *praecepta Neoptolemi τοῦ Παριανοῦ de arte poetica, non quidem omnia sed eminentissima*, kun at han indskrænker *eminentissima* til *pauca*, idet han siger: «quam pauca ex Neoptolemi arte Horatius sibi lucri fecerit, facile apparet, si ipsius Aristotelis artem poeticam et rhetoricam cum epistola poetae comparaveris». Han gaar ud fra, at Horats har kendt Aristoteles' Poetik, og at naar han vilde benytte en græsk Kilde, han da vilde foretrække denne for Neoptolemus, og viser saa, at Horats kun har gjort liden, om overhovedet nogen, Brug af Aristoteles, men det laa sikkert Horats langt nærmere at benytte en alexandrinsk Grammatiker end Aristoteles.

For at oplyse de mindre klare Overgange i a. p. gives dernæst en Udsigt over Gangen i Digtet. I Note 1 hertil (S. 46) afvises Kiesslings Udtryk, at Overgangen fra 152 til 153 sker «mit plötzlichem Ruck», og søges paavist, ex (a) v. 152 facile parari transitum ad mores personarum[1] constantes. I V. 153 tilføjes i Oversætt.: efter Prologen, og i en Note til V. 131 siges: Såsom de (Kyklikerne) kunde en tragisk poet i prologen skryta med sitt ämne. Det ser næsten ud, som om Meningen var, at der i det forudgaaende Stykke var Tale om Prologen i en Tragedie og ikke om episke Digte.

I Note 3 (S. 46) i Anledning af Overgangen til Satyrspil siges: Satyris praecipue delectatur Horatii animus, ideo pluribus de iis agit; cetera de hac re incerte excogitantur. Det er dog ikke let at forstaa, hvorfor Horats skulde have anvendt saa mange Ord paa at give Regler for Satyrspil, hvis ingen tænkte paa at skrive saadanne, og hos Porphyrio til V. 221 hedder det ogsaa: *satyrica coeperunt scribere ut Pomponius Atalantem vel Sisyphon vel Ariadnen*. Ved cetera sigtes vel nærmest til de i Dieterichs Pulcinella omtalte Atellanensatyrspiele, hvis Existens Ussing i sin Anmeldelse af det nævnte Skrift (i dette Tidsskr. [3] VI 162) med Føje har benægtet. Ussing finder de første sikre Spor af Satyrspil i Horats' Forskrifter og dernæst Pomponius

[1] Man ventede aetatum (singularum). Ogsaa S. 15 staar naturas hominum i Stedet for nat. aetatum, og i Oversætt. af V. 156 er *aetatis cujusque mores* gengivet ved: hvarje persons karaktär. Hvorfor?

Secundus paa Claudius' Tid, til hvem han med Rette antager, at Porphyrio sigter og ikke, som Dieterich mener, til Atellanforfatteren Pomponius Bononiensis. Antageligt kendte Porphyrio ingen Satyrspildigter fra Horats' Tid.

Af Enkeltheder skal jeg omtale:

V. 21 *aere dato*. Der bemærkes: jam ante, ut fieri solet, data pecunia; i Oversætt. mot honorar i förskott. Brugen af Perfekt Part. berettiger ikke til at tilføje: i förskott.

V. 29. Til *prodigialiter* bemærkes: Alludit fortasse Horatius vocabulo *prodigus*, quo octies usus est. Praeterea hoc loco prodiga explicationum et conjecturarum prodigia evitasset poeta, si dixisset «*vel* prodigialiter», i. e. etiam si prodigialiter fiat. At Horats skulde have brugt *prodigialiter* i Betydning af prodige, er vel kun sagt for det følgende Ordspils Skyld, og i Oversætt. staar *häpnadsväckande*. Ganske vist vilde prodige give Mening, idet prodige rem variare kan udtrykke species recti (V. 25), hvilket derimod «vel prodigialiter» ikke kan.

V. 254 *non ita pridem* (for ikke ret længe siden) kan enten, som man i Reglen oversætter, henføres til Horats' Tid (ikke ret længe før min Tid optog den) eller hvis Kiesslings Forklaring følges, tages i Relation til *jussit* (og ikke ret længe før havde den optaget). Forf. oversætter imidlertid: länge dröjde det visserligen ej, förän iamben upptog: det vil altsaa sige: kort derefter. Man kunde have ønsket en Bemærkning om, hvorledes denne Oversættelse kommer frem.

V. 317—318 oversættes saaledes: därför råder jag en konstnärlig efterbildare af liv och karaktärer att se upp til en mönsterbild och ur den hemta maningens ljudande stämma. Det ser ud, som om *vitae morumque* antoges styret af *imitatorem*, men det er umuligt. og naar i adnotatio (S. 53) staar: *exemplar vitae morumque* (id est *exemplar imitabile* cfr. epist. I 19, 17) ad virtutem referri oportet, non ad vitam recte et fideliter in poesi imitandam, saa maa vel dog Meningen være, at *exemplar vitae morumque* høre sammen og skulle betyde Forbillede for Livet. det sædelige Ideal, som Filosofien opstiller. I Overensstemmelse hermed søger Forf. at vise, at *vivae voces* her maa betyde Udtalelser. der formane til Dyd. Men det er ikke det, der er Tale om, men at finde de Ord, der passer til Rollen.

V. 449 oversættes: han anmärker det, som bör byta plats (mutanda = mut. *loco*) fordi ikke *mut. notabit.* men *Aristarchus fiet* skal være afsluttende og det første i saa Fald maa betyde noget, der ikke allerede er sagt. Men *mut. notabit* er sammenfattende (kort sagt, han vil sætte Mærke ved, hvad der bør forandres) og *fiet Aristarchus* er afsluttende (han vil med andre Ord blive en rigtig A.).

Odense, i November 1901.

P. Petersen.

J. Østrup, Arabisk Litteraturhistorie.

Som Led af den for Tiden udkommende «Illustrerede Verdenslitteraturhistorie» har Dr. Østrup udarbejdet en Fremstilling af den arabiske Litteratur, som det maa være tilladt at henlede Opmærksomheden paa og gjøre til Gjenstand for en noget nærmere Omtale. En arabisk Litteraturhistorie er nemlig allerede i og for sig en sjelden Fremtoning og har i lange Tider hørt til de haardest savnede orientalistiske Hjælpemidler, hvis Fremstilling imidlertid frembød saa store Vanskeligheder, at Orientalisterne i Reglen gik af Vejen derfor og nøjedes med at forberede den ved Samlinger af Materiale, der engang i Tiden kunde faa Betydning. Et Par forhastede Forsøg paa at løse Opgaven som Hammer-Purgstalls Literaturgeschichte der Araber 1850 fl. og Arbuthnots Arabic Authors 1890, vare saa mangelfulde, at de overhovedet ikke kunde komme i Betragtning. Først i Aaret 1897 begyndte Carl Brockelmann Udgivelsen af en «Geschichte der arabischen Litteratur», der afgiver et solidt Grundlag, hvorpaa der kan arbejdes videre, og som allerede nu kan betegnes som et i høj Grad fortjenstfuldt Hjælpemiddel. Men dette Værk er endnu ikke fuldendt og er desuden efter sit hele Anlæg nærmest beregnet paa egenlige Fagmænd. Tillige er der af den samme Forfatter ganske fornylig, men efterat Dr. Østrups Fremstilling var udkommet, udgivet en paa en større Læsekreds beregnet arabisk Litteraturhistorie som Led af «die Litteraturen des Ostens in Einzeldarstellungen» (C. F. Amelungs Forlag), hvor Fremstillingen er ført helt ned til Nutiden. Hvor vanskeligt et saadant Arbejde er, har Brockelmann selv hentydet til i Fortalen til sit større Værk, idet han udtrykkelig indskrænker sig til at behandle Litteraturens ydre Historie og giver Afkald paa en Fremstilling af den indre Udvikling, da en saadan — nogle faa begrænsede Omraader fraregnede — for Tiden paa Grund af manglende Forarbejder maa betragtes som en Umulighed.

Under saadanne Forhold hører en Fremstilling som Dr. Østrups til de Arbejder, hvis Fremkomst maa hilses med Glæde, og som tillige paa Forhaand kunne gjøre Regning paa Respekt, da kun virkelige Kjendere ville vove sig til en saadan Opgave, der kun kan løses ved Selvsyn og ved Hjælp af indgaaende Studier af de omfattende Litteraturværker. Til de allerede nævnte Vanskeligheder kommer for Dr. Østrups Arbejde yderligere den, som ligger i dets meget begrænsede Omfang. Ganske vist ydes der derved en vis Lettelse i Arbejdet, idet mange Vanskeligheder forblive uberørte, og Fremstillingen kan nøjes med at paavise Udviklingens Hovedtræk og disses Sammenhæng med de ydre Kulturforhold, der allerede nu i sine grovere Træk ligger klart for Dagen. Men paa den anden Side kræver en saadan Concentrering ikke blot en stærk Resignation hos Forfatteren, der maa udelade en

Mængde Enkeltheder, der for Fagmanden netop kunne have særlig Interesse, men ogsaa en Beherskelse af Stoffet, der lader ham se de afgjørende Hovedtræk og deres store Forbindelseslinier. Medens Brockelmanns mindre Litteraturhistorie har et Omfang af 258 Sider, hvorved han bl. a. sættes i Stand til at meddele en større Mængde Oversættelsesprøver, har Dr. Østrup behandlet hele denne omfattende Litteratur paa kun 44 Sider. For at udføre dette virkelige Kunststykke har han givet Afkald paa at omtale mange Forfattere og i det Hele kun nævnet faa Navne, og derimod concentreret Fremstillingen om enkelte Hovedperioder, som han til Gjengjæld har charakteriseret i bredere Træk. Dette er uden Tvivl den eneste Vej til Opgavens Løsning, men dens uundgaaelige Følge er naturligvis, at Valget af de nævnede Forfattere maa faa en meget vilkaarlig Charakter, især da Dr. Østrup undertiden mere har taget Hensyn til, at der om vedkommende Forfatter fortælles en for Forholdene betegnende Anekdote, end til hans direkte litterære Værd. Saaledes omtaler han, forat kunne indføje Beretningen om Mutalammis-brevet, Digteren Tarafa, hvis Muallaka han dog selv kalder noget tør og skolemæssig, medens en Digter som Lebid, der dog hører til de kjærnefuldeste blandt de gamle Sangere, ikke er nævnet. Ogsaa en Forfatter som Nabigha, hvis første Digt (efter Ahlwardts Rækkefølge) Nöldeke etsteds med Rette har kaldt en af den gammelarabiske Poesis skjønneste Frembringelser, og hvis skiftende Ophold ved de smaa Hoffer i Hira og Hauran desuden vilde have afgivet et betegnende Tidsbillede, eller endnu mere en Digter som Shanfara, Forfatteren af et almindelig beundret Mesterværk, vilde vel have fortjent Forrangen, naar det gjaldt om at gjøre et saa nøjeregnende Udvalg. Paa samme Maade kunde man ogsaa ved de følgende Afsnit anføre Navne, som man nødig savner, eller som ligesaavel fortjente at omtales som de, der forekomme. Men alt dette har kun liden Betydning, da der selvfølgelig mod en hvilkensomhelst Fremstilling af Arabernes Litteratur paa saa faa Sider vilde kunne gjøres lignende Betænkeligheder gjældende.

Vanskeligere falder det mig derimod at forsone mig med et andet, unægtelig virksomt Middel til Stoffets Begrænsning, som Dr. Østrup har benyttet, og som bestaar i, at han væsenlig kun giver Skjønlitteraturens Historie. Det er sikkert en meget omdisputabel Sætning, som han udtaler S. 166, at de exakte Videnskaber — et i øvrig mindre heldig valgt Udtryk, da der under denne Overskrift tales baade om Historie og Filosofi — maa siges at ligge udenfor den egenlige Litteraturhistories Omraade, hvorfor han indskrænker sig til en kort Omtale af enkelte af de betydeligere Fag. Der opstaar derved et føleligt Misforhold mellem de Par Sider (166—168), der helliges den videnskabelige Litteratur, og den Behandling, der bliver Skjønlitteraturen tildel, hvad navnlig i en «Verdenslitteraturhistorie» er saa meget desto føleligere,

naar man tænker paa den formidlende Rolle, som Arabernes Litteratur har spillet i Middelalderen paa Matematikens, Astronomiens, Medicinens og andre Omraader. Og tilmed tages der paa disse Par Sider slet ikke Hensyn til den religiøse, theologisk-juridiske Litteratur, hvis Fremvækst af Kuranen og Traditionerne og derpaa følgende Udvikling er saa betegnende for Muhammedanernes Aandsliv. I hvilken Grad Begrebet af Skjønlitteraturen er det dominerende, ser man bedst i det lille Afsnit om den spansk-arabiske Litteratur, der udelukkende giver et, iøvrig meget tiltalende Billede af de spanske Araberes Digtekunst og dennes Sammenhæng med de romantiske Forhold, hvorunder de levede, men ganske udelader Hensynet til andre Grene af Litteraturen, saa at Læseren f. Eks. ikke erfarer, at den S. 168 omtalte Averrhoes, den største arabiske Filosof, var en Spanier.

Holder man sig imidlertid til den Begrænsning, som Forf. har paalagt sig selv, saa maa det siges, at han indenfor denne Ramme har givet en Række Skildringer af Hovedperioderne, der ikke blot ere i høj Grad livligt skrevne, men ogsaa meget træffende og anskueliggjørende. Saaledes er det f. Eks. lykkedes ham at give en ypperlig Fremstilling af Beduinernes Liv og Digtekunst i Tiden før Muhammed, der er saa let læselig, at ingen uindviet Læser aner det omfattende og møjsommelige Arbejde, som en saadan Skildring forudsætter. Alt hvad Dr. Østrup skriver om denne Periode og om Arabernes daværende Kulturtilstand er baade træffende og rigtigt, og det maa derfor ikke betragtes som en Indvending, men kun som en supplerende Bemærkning, naar jeg fremdrager et enkelt Punkt deraf, nemlig hans Udtalelser om de religiøse Forhold i den førmuhammedanske Tid. Han taler S. 136 om de religiøse Forestillingers besynderlige Nøgternhed og om Mangelen paa frodig religiøs Fantasi hos Araberne, og tilføjer S. 138: Religionen var primitiv, ikke plastisk udformet, og den greb kun lidet ind i det daglige Liv. Vil man ikke gjøre Araberne Uret i denne Henseende, maa der erindres om, at en saadan Charakteristik vel kan støttes ved de bevarede Beduindigte fra Tiden ned mod Muhammed og ved Forholdene i Mekka, men at denne Tilstand dog væsenlig beroede paa en Tilbagegang og ikke altid havde været saaledes. De sydarabiske Indskrifter vise tydelig, hvilken overordentlig Rolle Religionen i gammel Tid har spillet i Sydarabiens Kultursteder, og for Nordarabiens Vedkommende fremgaar det af de mangfoldige Gudenavne og af en Mængde forskjellige Skikke, der senere enten bevaredes som betydningsløse nedarvede Former eller faldt ind under Overtroens Begreb, men som oprindelig have været rent religiøse Ceremonier, at Religionen ogsaa her tidligere paa meget energisk Maade havde omspændt Beboernes Liv. Om Indholdet af de ældre religiøse Forestillinger ved vi saa godt som Intet, da de muhammedanske

Forfattere væsenlig kun have bevaret de blotte Navne, men der er f. Eks. meget der tyder paa, at de ældre Arabere ikke blot have dyrket Stjærnerne, men ogsaa have haft Stjærnemyther, saaat det allerede af denne Grund er tvivlsomt, om man helt og holdent tør frakjende dem religiøs Fantasi. Tillige viser det voldsomme Indtryk som de jødisk kristne eskatologiske Forestillinger gjorde paa Muhammed og hans Tilhængere, og den Forkjærlighed, hvormed netop de efterhaanden uddannedes, at Araberne ialtfald paa dette Omraade vedblivende vare modtagelige for det fantasirige Moment i Religionen. Her er det nu aabenbart importeret Stof, der ligger til Grund for Forestillingerne, og det er ogsaa muligt, at de gamle Stjærnemyther vare indførte til Araberne andetsteds fra; men selv om man derfor maa frakjende dem skabende Fantasi paa dette Omraade, saa have de ialtfald ikke savnet Modtagelighed derfor, ligesom ogsaa den besværlige Konkurrence, som Nadr ibn el-Harith voldte Profeten ved de persiske Sagn, han fortalte Mekkanerne, viser, at Araberne trods deres Nøgternhed gjerne laante Øre til slige fantasirige Fortællinger. Ogsaa kan der vel være Grund til at advare mod at generalisere den religiøse Ligegyldighed, som vi træffe hos Mekkanerne, og den paafaldende Mangel paa religiøst Indhold i de gamle Digte, som om dette skulde være et Fællestræk for alle Arabere paa hin Tid. Allerede Medinenserne vare jo i denne Henseende af et helt andet Stof end Mekkanerne, og Muhammeds egen Optræden var jo som bekjendt fra først af kun et enkelt Exempel paa en religiøs Bevægelse, der greb flere og lod dem søge en Tilfredsstillelse for deres religiøse Trang udenfor det gamle Hedenskab. De samtidig med Muhammed optrædende Profeter og Profetinder som Musailima og Sadjâh fremstilles selvfølgelig af den muhammedanske Historieskrivning som rene Bedragere, men det skinner dog alligevel igjennem i Beretningerne, at de vare dybt grebne af deres egen Forkyndelse og i enkelte Henseender endog stod betydelig højere end Profeten fra Mekka, hvis væsenligste Fortrin var, at hans Sag sejrede.

Paa samme Maade kunde jeg fremhæve en Række andre meget vellykkede Skildringer i Dr. Østrups Fremstilling og fristes til dertil at knytte forskjellige Bemærkninger. Men dette vilde føre udover en Anmeldelses Grænse, og jeg kan derfor nøjes med at anbefale det lille Skrift som en i al sin Korthed baade tiltalende og paalidelig Vejledning for Enhver, der vil vinde et Overblik over den arabiske Skjønlitteraturs vigtigste Perioder og Fænomener.

Et Par Steder findes der nogle Trykfejl i Aarstallene; saaledes skal der S. 155 læses 705 for 715 som Slutningsaar for Abd el-Maliks Regjering, S. 166 (ved Sojuti) 1505 for 1502 og S. 173 (ved Muhamid) 1091 for 1071. Den første navngivne

Bearbejder af Eventyrfortællingerne var efter Brockelmann (mindre Litteraturhistorie 96) ikke Muqaffa (S. 164), men el-Lahiqi, hvis Værker imidlertid ikke mere existere.

Fr. Buhl.

Julius Kaerst, Geschichte des hellenistischen Zeitalters. Erster Band: Die Grundlegung des Hellenismus. Leipzig 1901, Teubner. X + 433 SS.

Die Zeit des Hellenismus ist seit dem genialen Werke Droysens lange Zeit nicht mehr Gegenstand einer ausführlichen Gesammtdarstellung gewesen. Und seitdem ist das Material ungeheuer gewachsen, nicht nur durch Inschriftenfunde, sondern namentlich durch die aegyptischen Papyri, die unsre Kenntniss der inneren Verhältnisse des Ptolemäerreichs so bedeutend erweitert haben. Es ist daher begreiflich, dass die moderne Geschichtschreibung sich jetzt wieder dieser Periode zuwendet um aus dem neuen Material und der zum Theil dadurch angeregten Einzelforschung das Facit zu ziehen. Diese Arbeit ist nicht überflüssig gemacht durch die solide aber knappe Darstellung Nieses (Geschichte der griechischen und makedonischen Staaten seit der Schlacht bei Chaeronea, I—II, 1893—99), schon weil für diese der Hellenismus nicht das einzige Ziel ist: ausserdem hält sie sich wesentlich an die äussere, politische Geschichte, während gerade beim Hellenismus der innere Umschwung der culturellen Verhältnisse besonders interessant ist. Der Verfasser des vorliegenden Bandes, Privatdocent für alte Geschichte in Leipzig, rühmlich bekannt besonders durch seine Forschungen zur Geschichte Alexanders — er ist z. B. Verfasser der meist vortrefflichen Artikel über makedonische Geschichte bei Pauly Wissowa —, kann daher auf allgemeines Interesse rechnen, wenn er sich anschickt, einen modernen Ersatz für Droysens Buch zu liefern, und zwar auch bei den Philologen; denn wenn auch ihr Herz bei den originalen, litterarichen und künstlerischen Leistungen des engen altgriechischen Stadtstaats ist und bleibt, weil diese doch den Haupteinsatz des Griechenthums im Culturleben der Menschheit bilden, müssen sie doch, wenn ihre Wissenschaft wirklich die Geschichte der Ueberlieferung als ein Hauptziel ins Auge fassen soll, auch den Hellenismus in den Kreis ihres Interesses ziehen, wo so viel gesäet wurde, das später aufgegangen ist zu weltgeschichtlicher Bedeutung, u. a. ihre eigene Wissenschaft.

Diesen Gesichtspunkt hat der Verfasser energisch betont. Das erste Buch (Die hellenische Polis, S. 1—96) will in fünf Capiteln das Wesen des hellenischen Stadtstaates und die ihn zer-

störenden Kräfte (die philosophische Aufklärung Cap. II, die inneren Krisen und Gegensätze Cap. III) ausführlich darlegen und nach einer Uebersicht des Verhältnisses der hellenischen Idealphilosophie zum Staate (Cap. IV) die Fortschritte der nationalhellenischen und monarchischen Idee im 4. Jahrhundert als Voraussetzungen des Hellenismus aufzeigen (Cap. V). Die beiden letzten kurzen Abschnitte bringen zwar nichts überraschend neues — im V. Capitel ist namentlich von den panhellenischen Ideen des Isokrates die Rede, im IV. wird die bekannte Thatsache auseinandergesetzt, dass Platon und Aristoteles in ihren politischen Constructionen im Banne des nationalen Stadtstaates stehen —, aber sie geben doch mit maassvollem Urtheil einen klaren Ueberblick; hübsch sind die Andeutungen S. 85—86 über die Zukunftskeime bei Platon. Dagegen kann ich nicht sagen, dass die drei ersten Capitel ihre wichtige und interessante Aufgabe glücklich lösen; hinter den vielen, tiefsinnig klingenden Worten stecken doch meist recht ausgetretene Gedanken, und ein lebendiges, scharf umrissenes Bild der griechischen Polis in ihrer Eigenthümlichkeit vermag der Verfasser nicht zu entwerfen; warum dem athenischen Stadtstaate nicht gelang, was dem römischen gelang, darauf bekommt man keine klare Antwort. Wenig befriedigend ist z. B. auch, wass S. 55 ff. über Sokrates und sein Verhältniss zum Staate gesagt wird; es geht doch nicht an auf Grund einiger Xenophon-Stellen das Bild der Apologie bei Seite zu schieben, das mit den Ansichten des Verfassers schlechterdings unvereinbar ist.

Um so besser ist das zweite Buch (Das makedonische Königtum S. 97—218), das Philipp und seine Politik eingehend und überzeugend schildert; es dürfte der gelungenste Theil des Werkes sein. Alles, was von Philipp überliefert ist, gliedert sich der Auffassung des Verfassers so natürlich an, und es kommt ein so einheitliches Bild des gewaltigen und consequenten[1] Begründers der makedonischen Grossmacht heraus, dass der Leser mit Vertrauen dem Faden folgt, der ihm in die Hand gegeben wird. Sehr treffend wird u. a. S. 203 ff. auseinandergesetzt und in der 2. Beilage näher begründet, dass wir kein Recht haben den von Polybios bezeugten umfassenden Charakter von Philipps persischen Plänen anzuzweifeln; andrerseits wird der panhellenische Charakter

[1] Ob wirklich dieser Consequenz zu Liebe den klaren Worten des Isyllos E 2—3 *ὅκα δὴ στρατὸν ἦγε Φίλιππος εἰς Σπάρτην ἐθέλων ἀνελεῖν βασιληίδα τιμήν* ein Zwang angethan werden muss, wie es S. 199 Anm 1 geschieht damit ja nicht dem Philipp ein mislungener Versuch zugetraut werde die altspartanische Verfassung zu ändern, ist mir sehr zweifelhaft. Bei der damaligen Lage des spartanischen Königthums konnte Philipp sich über die Festigkeit seiner Wurzeln leicht täuschen wie Wilamowitz Isyllos S. 33 treffend bemerkt, und dass Isyllos schlechte Verse schreibt, benimmt ihm doch nicht sein Recht als gleichzeitige Quelle gehört zu werden.

des Unternehmens S. 214 und sonst auf ein richtiges Maass beschränkt. Wie es scheint, ist das Verständniss Philipps dem Verfasser erleichtert worden durch die Bildung des deutschen Reichs um Preussen herum, dessen Eigenthümlichkeiten und führende Geister man hinter den königstreuen Makedoniern und ihrem für die Heeresorganisation unermüdlich thätigen König fortwährend ahnt, ohne dass die historische Objectivität darunter gelitten hätte. Ebenso wenig macht die Bewunderung für Philipp den Verf. unbillig gegen Demosthenes, dem er eher zu viel als zu wenig giebt.

III. Buch, fast die Hälfte des Bandes, ist Alexander gewidmet. Die Darstellung ist überall sorgfältig und ruhig abwägend, gleich weit entfernt von Leichtgläubigkeit und von moderner Hyperkritik. Gegen diese polemisirt der Verf. öfters — so S. 278 Anm. gegen Delbrück und Beloch über die Stärke des persischen Heeres bei Issos, S. 285 Anm. gegen Belochs Zweifel an die Echtheit des Briefes bei Arrian II 14, 4 ff., S. 365 Anm. 3 gegen Wegdeutung der Meuterei am Hyphasis, S. 378 Anm. 3 gegen Delbrücks willkürliche Verwerfung der Nachricht von der makedonischen Heeresreform in den letzten Jahren Alexanders, S. 394 Anm. 4 gegen Nieses Ansicht über die Ausdehnung der Pläne Alexanders, S. 415 Anm. 2 gegen die Anzweiflung der römischen Gesandtschaft in Babylon —, sehr mit Recht und wohlthuend namentlich für einen Philologen, der oft nicht ohne Aerger zusehen muss, wie Historiker kraft ihrer höheren Einsicht mit der antiken Ueberlieferung nach Belieben umspringen. Die angeführten Bemerkungen S. 394 ff. über Alexanders Absichten die Welt, nicht nur das Perserreich, zu erobern und bis ans Weltmeer vorzudringen beweisen, dass der Verf. Sinn hat auch für den phantastischen Zug, den moderne Nüchternheit gern dem jungen Heros abstreiten möchte; er hätte daher nicht S. 197 so schroff alle «Gefühlspolitik» Alexanders leugnen sollen. Zwar den Griechen gegenüber hat der König bei allem Philhellenismus keine Gefühlspolitik getrieben: der Verf. hebt mehrmals treffend hervor, dass Alexander weit mehr als sein Vater in die inneren Verhältnisse der griechischen Städte eingegriffen, den korinthischen Bund zurückgesetzt und Königsgewalt und Reich auch im Verhältniss zu den Griechen hervorgekehrt hat, wenigstens in seinen späteren Jahren. Dass auch er anfangs als Oberfeldherr des korinthischen Bundes auftrat wird S. 243 ff. ebenso richtig hervorgehoben und daraus seine Behandlung der griechischen Söldner im persischen Heer begreiflich gemacht. Das Wesen des Söldnerthums wird S. 70 ff. gut geschildert; von da aus fällt auf Memnons halb selbständiges Auftreten nach der Schlacht bei Granikos ein überraschendes Licht (S. 259). Weniger befriedigend scheint mir trotz mehreren treffenden Bemerkungen die Behandlung der schwierigen Frage, wie es sich eigentlich mit Alexanders Verehrung als Gott verhält (S. 386 ff.); aber jedenfalls

hat der Verf. dafür neue Gesichtpunkte beigebracht, namentlich auch mit Erfolg das Zeugniss der Münzen herangezogen. Im ganzen ist gegen die Würdigung Alexanders wenig einzuwenden [1]; man vermisst aber eine zusammenfassende Charakteristik des Menschen. Die weltgeschichtliche Bedeutung seines Werks ist klar und mit gerechter Bewunderung gezeichnet; dass der Verf. darüber nicht vergisst, was die Weltherrschaft der griechischen Cultur gekostet hat (S. 412), ist ein gutes Omen für die Werthschätzung des Hellenismus, die in den folgenden Bänden zu erwarten ist.

Eine Gesammtdarstellung der schwierigen Quellenfrage bekommen wir nicht, nur einige Andeutungen in der ersten und über eine Einzelheit (Kleitos und Kallisthenes) in der dritten Beilage. Einigermaassen befremdlich ist der Gleichmuth, womit S. 268 Anm. 2 der Widerspruch zwischen unsren Quellen und einem von Plutarch angeführten Brief Alexanders hingenommen wird; der Brief wird leichthin, wie es sonst nicht die Art des Verfassers ist, für unecht erklärt mit dem Zusatz: «Wäre er echt, so würde dadurch auf unsere «bessere» Ueberlieferung kein gerade günstiges Licht fallen». Nach dem wenigen, das Plutarch über den Brief mittheilt, ist es nicht abzusehen, wie dieser trockne Bericht eines von der schmeichelnden Legende ausgeschmückten Vorgangs gefälscht sein sollte, und das «nicht gerade günstige Licht» musste den Historiker denn doch etwas mehr aufregen. Im einzelnen finden sich sonst viele gute Bemerkungen zur Quellenfrage. So wird z. B. öfters sehr mit Recht hervorgehoben, dass unsre Ueberlieferung Spuren eines griechenfreundlichen Einschlags noch erkennen lässt; auch bei der Schilderung der Schlacht bei Granikos ist diese Quelle bei Plutarch (cap. 16) zu spüren, was S. 258 ausdrücklich hätte gesagt werden sollen.

Die sprachliche Darstellung hält den Vergleich mit Droysens jugendlichem Feuer und dichterischer Kraft auch nicht entfernt aus, fordert ihn aber auch nicht heraus. Sie ist ohne besonderen Reiz, aber auch ohne Ansprüche. Langweilig wirkt die häufige Anwendung der Frage als Uebergang: «In welchem Umfange wirkte vor allem das hellenische Element . . . .?» (S. 246), «In welches Verhältniss traten nun die befreiten Hellenen . . . .?» (S. 261) und so fort. Das uns so unangenehme Schachtelsystem der deutschen Sprache tritt, wenn ein Nicht-Deutscher sich in solchen

[1] Von Parmenions Ermordung heisst es S. 336, dass sie «vielleicht den dunkelsten Schatten» auf Alexander werfe. Es hätte hervorgehoben werden können, dass wir von Alexander sonst wohl blutige Uebereilungen kennen, aber durchaus keine tyrannischen Grausamkeiten; eben desshalb ist aus seinem Vorgehen gegen Parmenion auf eine tiefere Entfremdung des Hauptrepräsentanten der Politik Philipps zu schliessen. Er muss gefährlich gewesen sein, und dass Alexander in solchen Fällen nur politische Rücksichten nahm, hat er oft genug bewiesen.

Dingen ein Urtheil erlauben darf, öfters in einer besonders bösartigen Gestalt auf. Sätze wie diese (S. 332): «Die grosse, centrale Bedeutung, die heutzutage Herât, das an der Stelle des alten Alexandreia Areion erwachsen ist, *besitzt*, zeigt zur genüge» usw., die ungemein häufig sind, haben, für mein Ohr wenigstens, etwas beleidigendes; der Rhythmus scheint mir zu fordern, dass der Schlusstheil des umrahmenden Satzes, wenn ein solcher nicht zu vermeiden ist, etwas mehr Körper und Gewicht habe.

Kopenhagen, Nov. 1901.

J. L. Heiberg.

Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft. Neue Bearbeitung. Unter Mitwirkung zahlreicher Fachgenossen herausgegeben von *Georg Wissowa.* Siebenter Halbband, 1900. Achter Halbband, 1901. Stuttgart, Metzler. 2870 Sp.

Hermed foreligger altsaa endelig 4. Bind afsluttet af «Pauly-Wissowa», som det allerede er blevet Vedtægt at kalde den ny Realencyklopædi i Citater. Af «Pauly» er der forresten ikke andet end Skelettet tilbage; i hvilken Grad Resten er bleven fornyet ved Stofskifte, maaler man bedst ved at sammenligne den Orientering, man opnaar ved at gjennemgaa en Artikel i den ny Bearbejdelse, med den, som den tilsvarende yder i den gamle. I en foran trykt Meddelelse oplyser Redactionen, at der med 7. Halvbind foreligger rigeligt $^1/_3$ af Værket, og at den antager at kunne holde det temmeligt nøje indenfor det oprindeligt paatænkte Omfang af 900 Ark og for Fremtiden regelmæssigt at kunne levere mindst et Halvbind (45 Ark) om Aaret; altsaa skulde Værkets Afslutning kunne ventes om c. 12 Aar. Naturligvis gjør den lange Tid, et saadant Værk nundgaaeligt kræver, Supplementhæfter nødvendige; et saadant for Bogstaverne A—C er allerede forberedt, og i den Anledning anmoder Redactionen Brugere af Bogen om Bidrag. De temmeligt unyttige «Nachträge und Berichtigungen» til de enkelte Bind er i dette meget fornuftigt indskrænkede til 4 paa ialt 16 Linier.

4. Bind gaar fra Claudius mons til Demodoros og indeholder saaledes for største Delen (omtr. de 2 Trediedele) latinske Ord med C, deriblandt en stor Mængde iuridiske Udtryk. Af disse Artikler nærmer flere sig betænkeligt til den blotte Ordbogs Omraade, f. Ex. *constituere, consumere, continuum tempus, contributio, corrumpere* (Artiklen *consensus* indeholder en Del speciel iuridisk Polemik, som man hellere havde set kortere og mere obiectivt refereret); man kommer derved med nogen Ængstelse til

at tænke paa, hvilke Consequenser det vilde have, om andre Videnskaber og Kunster ogsaa skulde have deres *termini technici* forklarede, f. Ex. Medicin, Mathematik, de forskjellige Haandværk deres Redskaber osv. Men naturligvis er Grænsen mellem *verba* og *res* vanskelig at drage, og for meget er jo altid bedre end for lidt.

Ogsaa dette Bind indeholder en Mængde længere Artikler, der undertiden kan blive til hele Afhandlinger; paa Omslagets Bagside opregnes der — hvorfor forresten? — 52 saadanne «grössere Artikel». En af de udførligste er Delphoi (Sp. 2517—2700), hvor man ikke blot faar udførlig Besked om Beliggenhed (Philippson) og Historie (Hiller von Gaertringen), men ogsaa fuldstændige Lister over de delphiske Embedsmænd (Pomtow). I en Anmærkning Sp. 2583 kommer Betænkelighederne herved tilorde — Indskriftmaterialet er endnu ikke helt publiceret og voxer stadigt —, og Listernes provisoriske Charakter betones; allerede i selve Artiklen (Sp. 2693 ff.) har da ogsaa et «Nachtrag» vist sig nødvendigt. Det havde maaske været bedre at vente med disse fasti Delphici til et Supplementbind; det kan let blive nødvendigt at trykke dem helt om, da saadanne Lister dog kun er rigtigt nyttige, naar de har al opnaaelig Fuldstændighed og Nøjagtighed. Der findes ikke saa faa saadanne højst bekvemme Fortegnelser i dette Bind, saaledes under *Cohors* (125 Spalter), *Collegium* (100), *Coloniae* (78), *Comites* (hvorfor ikke *Comes*?), *Conventus*. Derfor venter man egenligt under *Consul* at finde de fuldstændige fasti, især da den attiske Archontliste er meddelt under *Archontes*; men det havde vel taget for megen Plads. Nogen Inconsequens i Fordelingen af Pladsen er i det hele ubestridelig; saaledes gives der af Constantius II's Regering en udførlig Skildring fra Aar til Aar paa næsten 50 Spalter, medens Constantin den store maa nøjes med 12. Andre Ujævnheder hænger nøje sammen med Forfatterens Individualitet. Man sammenligne saaledes Artiklen *Curtius Rufus* (E. Schwartz) med Artiklerne *Coelius Antipater* (Gensel) eller *Cornificius* (Brzoska). Den første beror aabenbart paa friske Førstehaandsstudier, bringer meget nyt og tager overalt bestemt Parti. Betænkelighederne ved saadanne Artikler, deres videnskabelige Værd ufortalt, har jeg antydet i en tidligere Anmeldelse; men de er dog at foretrække for den forvirrende Famlen, som præger de to andre Artikler, der hverken refererer obiectivt og concist eller tager klart Standpunkt. Mønsterværdige er derimod som sædvanligt A. Mau's Bidrag (f. Ex. *cognomen*, *convivium*, *coriarius*). En forøvrigt god og udførlig Artikel, *Constantinopolis* af Oberhummer, er uheldigvis afsluttet, før Millingens Bog om de byzantinske Mure kom Forfatteren ihænde (se Sp. 1010). Utilfredsstillende er Artiklen *Daimon*, under *Cypresse* kunde man godt have undværet en Del af Lajards mystiske Dybsindigheder, under *Demeter* burde

Udtryk som «Das Evangelium von der Erlösung der Menschen aus der Welt der Sünde» og lignende om de eleusinske Mysterier (Sp. 2736,57) være undgaaede, især da Forfatteren samtidigt benægter al orphisk Indflydelse paa dem.

Til Slutning et Par smaa Tilføjelser. Sp. 13 (*Clemens Alexandrinus*) burde være anført: Faye, Clément d'Alexandrie, Paris 1898. Ikke-tysk Litteratur kommer overhovedet af og til tilkort; under *Daphnis* er saaledes Dr. Ræders Afhandling i Ussings Festskrift forbigaaet. Under *Concordia* 1 burde være nævnt, at Indskrifter og Sculpturer derfra opbevares i Museet i Portogruaro. Under *Delphin* 2 (Stjernebilledet) anføres alt muligt andet, men ikke Ptolemaios' Fixstjernekatalog, der har 10 Stjerner, ikke 9. Ved *Daphne* 3 er Johannes Chrysostomos' Tale om S. Babylas glemt; det er en Hovedkilde for denne Helligdoms Historie under Julian.

Sp. 59 Linie 13 staar *den* istedenfor *der*.

Kbhvn. 3. XII. 1901.

J. L. Heiberg.

Otto Jespersen, Sprogundervisning. Kbh. 1901 Schubothe. 186 s.

Paa prænt og i tale har professor Jespersen i den sidste halve menneskealder været den mest energiske talsmand herhjemme for en forbedret og udvidet undervisning i de nyere sprog, og hans varme interesse for disse skolens stedborn har krav paa enhver skolemands taknemlighed. Hans livlige og hvasse pen er vel kendt fra blade og tidsskrifter, hvor han har rettet stærke angreb saavel paa hele den bestaaende skoleordning som særlig paa den herskende metode for sprogundervisning, og ved pædagogiske droftelser har prof. J. gerne været den første til at springe op paa katedret og i fyndige ord gore rede for sit klare radikale standpunkt. Dettes løsen er, som bekendt, i korthed folgende: bort med de dode sprog og erstat dem med de levende, bort med den dode undervisning efter bogen og erstat den — i al fald væsentlig — med den levende tale. Nærværende bog handler især om undervisningens metode.

Det er en selvfolge, at det maa hilses med glæde, naar prof. Jespersen beslutter sig til at give sine spredt fremsatte anskuelser et samlet udtryk i form af en bog, som paa den ene side, negativt, kritiserer den hidtidige undervisning, paa den anden side, positivt, angiver vejen for reform.

«Sprogundervisning» er da ogsaa bleven imodeset og læst med stor interesse, og ingen sproglærer bor undlade at gore sig bekendt med denne bog, lærerig og tankevækkende som den er. Skreven i et friskt og livligt sprog, der er frit for al slags opstyltethed eller akademisk pedanteri (forfatteren behover ikke at nære nogen frygt i den henseende), er den fuld af fine sproglige og pædagogiske iagttagelser og giver en mængde

fortræffelige praktiske vink, som enhver lærer vil kunne have udbytte af, Men den synes mig skreven for en bedre verden end vor. Forfatteren, som (s. 2) udtaler sin glæde over, at han ikke har sviglet sin ungdoms ideer, er i virkeligheden den samme fuldblods idealist som for 15 aar siden, han opererer med ideale disciple, ideale lærere og navnlig med en ideal skoleordning, hvor man ikke har stort andet at bestille end at lære levende sprog.

Denne idealisme sekunderes af en vis fanatisme, som lægger forfatteren stærkere ord i munden end nødvendigt, baade naar det gælder at rose og at dadle, og gør ham ubillig i hans kritik[1].

Af bogens rige og, navnlig i sidste kapitel, mangeartede indhold skal jeg dvæle ved nogle hovedpunkter.

Professor Jespersen vil bort fra al oversættelse til og fra modersmaalet og vil have al undervisning til at foregaa saavidt muligt paa det fremmede sprog. Saa langt vil næppe mange følge ham. At oversættelse i mange tilfælde er ufornøden og kan erstattes ved andre midler, ved anskuelse (dog kun ret begrænset) eller ved smaasamtaler paa sproget om tekstens indhold, genfortælling eller lign., er lige saa sikkert som at den ofte, ja vel oftest, er en højst nødvendig kontrol med tilegnelsens nøjagtighed, og forklaringer paa det fremmede sprog kan det først tilraades at give nogenlunde fremskredne elever, ellers vil der være altfor meget, de ikke forstaar, selv om maaske læreren smigrer sig med det modsatte haab. Forfatteren gaar her langt videre end Sweet, der baade holder paa oversættelse til modersmaalet og paa forklaringer i dette. Han siger i sin *Practical Study of Language* — en bog, hvis tankegang ellers falder godt i traad med «Sprogundervisning»s — paa s. 200 disse forstandige ord: . . . *as long as we are learning the foreign language, it is our first business to have it explained to us as clearly and unambiguously as possible. Therefore all explanations ought to be in the language we know — that is our own — not in the one we do not know.*

Jespersen og Sweet er imidlertid enige om at bryde staven over al oversættelse fra modersmaalet til det fremmede sprog. Det er vanskeligt at indse, at dette ikke skulde kunne være en god øvelse for begyndere og senere lede til en friere benyttelse af sproget i samtaler, men naturligvis under den forudsætning, at der er mening og en vis sammenhæng i de valgte eksempler, saa at der ikke gives anledning til hyppige og voldsomme tankespring fra den ene forestillingskreds til den anden. Det er kun mærkeligt, at en saa simpel sandhed har været saa længe om at blive opdaget. Prof. J.'s humoristiske kritik af disse «løsrevne» sætninger er meget fornøjelig at læse, men det er let vundne lavrbær at gøre nar

[1] Det er sandt, at den uddannelse, universitetet tidligere bød lærere i nyere sprog, ikke var nær saa god som den, der nu gives, og at disse ofte maatte gaa mangelfuldt udrustede ud til deres gerning, men at betegne lærerstaben af den ældre skole som folk, «der har taget juridisk eller teologisk eksamen eller studeret Tacitus og Plato og dærpå for morskab læst nogle årgange af *Revue des deux mondes* eller romaner af Dickens og Walter Scott» (s. 180), turde dog være en vel flot udtryksmaade og næppe egnet til at skabe sympati for forfatteren og den sag, han forfægter.

ad en metodes karikatur eller af enkelte sætninger, som et øjebliks uagtsomhed har ladet slippe ind mellem de mange.

En tekstoptrevlen efter opskriften (s. 91): *Enfant gâté, veux-tu du pâté*, vil ofte være lærerig og kan bruges til afveksling, men det er langt fra alle tekster, der lader sig behandle paa den maade, og skal metoden drives i stort omfang, vil dertil udkræves baade megen tid og en englelig taalmodighed fra elevernes og lærerens side. Desuden er slige øvelser, naar de drives med liv og energi, i høj grad anstrængende for elevernes hoved, og forældre, hvis børn er blevne undervist saaledes, har klaget over, at det tog for meget paa børnenes aandelige kraft. Den hvile eller gaaen for halv kraft, som indtræder for flertallet af klassen, mens et stykke læses op eller oversættes, er ikke helt unødvendig under vore 50 minuter lange undervisningstimer.

Man spørger undertiden sig selv, hvem forfatteren tænker paa, naar han siger eleven eller eleverne; thi nogen skarp sondring mellem alders-, modenheds- eller kundskabstrin gøres ikke i «Sprogundervisning», og det er jo dog klart, at alt ikke passer for alle eller i alle forhold, og at der er stor forskel paa, om man underviser en talrig klasse smaadrenge, et lille hold artiumskandidater eller en enkelt elev, især hvis denne er af samme beskaffenhed som grev Pfeils 32-aarige landsbyskoleelev, der uden før at have lært fremmede sprog paa ti timer blev kapabel til at skrive et, om ikke fejlfrit, saa dog forstaaeligt italiensk brev paa fire oktavsider. Dersom ikke ordene «om ikke fejlfrit» er en stærk eufemisme, maa greven være en sand heksemester; det er allerede ret godt gjort af ham, at han kan faa en mand som prof. J. til at tro derpaa. Ovennævnte spørgsmaal paatrænger sig navnlig ved omtalen af lydskriften. Lydskriftens spøgelse skræmmer nu vel ikke mer som tidligere; tværtimod vil vel alle, der har gjort forsøg med den, være enige om, at den er et godt middel til at give eleverne en bedre udtale. Men naar der bliver tale om, i hvor stort omfang den skal benyttes, brister vistnok enigheden. Det er meget muligt, at prof. J ikke har haft grund til at fortryde, at han har brugt den et helt aar af det toaarige artiumskursus. men vil han ogsaa have held til at bruge den f. eks. med et begynderhold i Fransk, med en talrig klasse 10—11-aars drenge, der knap kan holde paa en pen? Forf. fremhæver nemlig udtrykkelig (s. 162), at eleverne «selvfølgelig ogsaa skal skrive med lydskrift».

I denne sammenhæng ligger det nær at henlede opmærksomheden paa det fortræffelige lille kursus i elementær fonetik, som gives s. 137 o. f; forfatteren har ret i, at den art belæring altid tager elevernes interesse i høj grad fangen og utvivlsomt ogsaa letter arbejdet med udtaletilegnelsen, selv om man maaske her ikke tør anslaa udbyttet altfor højt. Af andre enkeltheder vil jeg fremhæve den rammende kritik, der (s. 88) rettes mod den almindelige mangel paa beherskelse af talordene, og regneøvelser anbefales til at raade bod derpaa. Dette er praktisk, men tager meget af den knap tilmaalte tid. Ja, det er jo i det hele taget tiden, det skorter paa. og dette turde være en af hovedindvendingerne mod at anvende den imitative metode i større omfang indenfor vore skoler, at eksamensfordringerne, der kræver oversættelse af et bestemt sidetal, næppe tillader det. Vi kan ikke komme bort fra oversættelses-

metoden, saalænge der til eksamen forlanges en prøve paa oversætterfærdighed i et statarisk pensum af en forholdsvis betydelig størrelse (som i Engelsk ved begge afgangseksaminerne, i Fransk og Tysk ved 4. klasses eksamen). Trods forfatterens paastand (s. 178) maa der ske en reform af eksamensvæsenet, ikke før vi kan «begynde at forbedre undervisningen», men før vi i skolerne kan naa til synderlig «produktiv sprogbeherskelse». For det store sprogherredømme, som den imitative metodes anvendelse i skolerne skulde give fremfor «den gamle skures», er der, mig bekendt, heller ikke ført noget praktisk bevis, og det ligger da nær at sige med Holberg: *affirmanti incumbit probatio.*

Endnu kunde jeg blot have lyst til at protestere mod forfatterens mærkelige udtalelse om karaktergivningen. Den kan besørges «efter bedste beskub» (s. 175). Nej, det gaar virkelig ikke an. Karaktererne er en af vor skoles største ulemper, eller maaske ulykker; de er tidsspildende, misvisende og egnede til at fremkalde slette lidenskaber hos eleverne. Men de er paa mange steder den eneste meddelelse fra skolen til hjemmene, de tjener til oplysning for skolens bestyrer og er ofte bestemmende for opflytning, stipendier m. m. De bør derfor gives saa retfærdigt som muligt, naar de skal gives. Men lad os blive fri for dem.

Hver side i «Sprogundervisning» bærer vidne om prof. Jespersens store kundskabsrigdom, om hans pædagogiske indsigt, om den varme, hvormed han omfatter sit æmne. Han har tegnet et smukt billede af den ideale undervisning, som maa glæde enhver lærers sjæl, og skønt jeg ikke deler forfatterens lyse syn paa, hvad der under de nuværende forhold kan udrettes i vore skoler, vil jeg slutte disse linjer med at takke ham for den interessante bog, han har skrevet.

Sorø, i december 1901.

H. P. Hoff-Hansen.

Infinitivus imperfecti i Latin.

Af Karl Hude.

I sin Syntaxe Latine (1886), § 154 b, remarque 4, note 1, skriver O. Riemann: L'emploi en pareil cas (c'est-à-dire après un verbe autre que *memini*) de la forme *scribere* dans le sens d'un infinitif imparfait est tout à fait exceptionnel: Cic de off. I 30, 108 «*Q. Maximum accepimus facile celare, tacere, dissimulare,* etc.» («nous avons entendu que Fabius savait cacher ses desseins, se taire, dissimuler, etc.»). In Verr. II 5, 21. 52 «*dices frumentum Mamertinos non debere*» («tu diras qu'ils ne devaient pas, etc.»). De même p. Rosc. Am. 33, 92. — Mod opfattelsen af det første sted kan der næppe rejses indvendinger. På det andet sted fortsættes der: *Quo modo non debere? an ut ne venderent?* og *venderent* synes at tale for forståelsen af *debere* som svarende til et direkte *debebant*; Halm bemærker dog: «Beim Imperf. schwebten dem Redner die Vorschriften der betreffenden Verordnungen vor». Det tredie sted: *Video igitur causas esse permultas quae istum impellerent* har endda været

genstand for to afvigende forklaringer: Halm forstår *impellerent* som «Modus potentialis der Vergangenheit», hvorved *esse* bliver korrekt, Madvig (Lat. Ordfoiningslære (1895) § 382, Anm. 5) udtaler, at «ved *esse* er tillige tænkt paa *fuisse*».

Til disse steder har Riemann i *Revue de Philologie* XII s. 117 føjet et fjerde, Cic. pro Archia § 8: *Heracliaene esse tu eum adscriptum negabis?*, hvor det unægtelig stemmer bedre med hele sammenhængen at opfatte *esse adscriptum* som svarende til *erat adscriptus* end til *est adscriptus*.

Hvad der gor brugen af *infin. imperfecti* i Græsk så vigtig, er vel navnlig den fine måde, hvorpaa den bruges afvexlende med *infin. aoristi* til nuancering af tidsbetegnelsen. Det har derfor interesse at fremdrage nogle tilfælde i Latin, hvor den er sat på ganske samme måde.

Catullus LXIV 125 ff.:

Sæpe illam perhibent ardenti corde furentem
Clarisonas imo fudisse e pectore voces,
Ac tum præruptos tristem conscendere montes,
Unde aciem in pelagi vastos protenderet æstus,
Tum tremuli salis adversas procurrere in undas,
Mollia nudatæ tollentem tegmina suræ,
Atque hæc extremis mæstam dixisse querelis . . .

Hertil bemærker Ussing: «Det historiske Præsens i *procurrere* og *conscendere* vexler med Perfektum»; men det er dog vel naturligere at forstå disse infinitiver som svarende til *conscendebat* og *procurrebat* i uafhængigt udtryk.

Tibullus I 3, 25 f.:

Quidve [prodest], pie dum sacra colis, pureque lavari
Te (memini) et puro secubuisse toro?

Lavari, svarende til *lavabaris*, betegner de gentagne renselser, *secubuisse*, svarende til *secubuisti*, det ene faktum: konslig afholdenhed.

Tacitus ab exc. d. Aug. I 65:

Ducemque terruit dira quies: nam Quintilium Varum sanguine oblitum et paludibus emersum cernere et audire visus est velut vocantem, non tamen obsecutus et manum intendentis reppulisse.

Dette sted er fuldstændig parallelt med Xen. Anab. III 1, 11: *ἔδοξεν αὐτῷ βροντῆς γενομένης σκηπτὸς πεσεῖν εἰς τὴν πατρῴαν οἰκίαν καὶ ἐκ τούτου λάμπεσθαι πᾶσα.*

Hertil kan jeg, takket være dr. Siesbyes imodekommenhed, føje Cic. Verr. II 134: . . . *reperiebam hunc . . . natum atque aptum fuisse: investigare, adire, appellare, corrumpere, quidvis facere . . .; eundem . . excogitare . . . .; nam ipsum Verrem . . . . fuisse*, som han imod Ernesti og Zumpt forklarer under henvisning til Riemanns bemærkning. — Samme kilde skylder jeg Cic. Verr. III 66: *videtis pendere alios ex arbore, pulsari autem alios et verberari* etc., som dog synes mig lidt anderledes, da meningen jo er, at dommerne nu stiller sig de fortidige begivenheder for oje, såat udtrykket bliver lig et historisk præsens *pendent alii* etc.; endvidere Cic. Verr. III 111: *quid, si ostendo in hac una emptione lucri fieri tritici modium C* og Ter. Ad. 629: *haec adeo mea culpa fateor fieri*, som begge forekommer mig lidt tvivlsomme.

